

ÉRTEKEZÉSEK

A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

TIZENEGYEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

II. OSZTÁLYTITKÁR.

A M.T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST.

1897.

Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

TARTALOM.

- I. szám. Justinianus »*Omum reipublicae*« kezdetű rendelete a jogi oktatás tárgyában. *Vécsey Tamás* r. tagtól.
- II. » A tudományos és irodalmi kitűnőségek jogcíme a felsőházi tagságra. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- III. » Az athenei alkotmánytörténelem korszakai azon csak imént fölfedezett görög munkában, melyet némelyek Aristotelesnek tulajdonítanak. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- IV. » A rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések s a föltételes elítélés. *Tóth Lőrincz* r. tagtól.
- V. » További tanulmány a legújabban fölfedezett **Αθήναιον** **Πολιτεία** fölött. *Schvarcz Gyula* r. tagtól.
- VI. » A birtoki jogtan kétségei. Székfoglaló értekezés. *Hoffmann Pál* r. tagtól.
- VII. » Az adóeszménV. Tudományos és gyakorlati szempontból. Székfoglaló értekezés. *Hegedűs Sándor* r. tagtól.
- VIII. » Magyar tengerjog. Székfoglaló értekezés. *Nagy Ferencz* 1. tagtól.
- IX. » Az otthon védelme a magyar büntető jogban. Székfoglaló értekezés. *Fayer László* 1. tagtól.
- X. » A jegybankok nemesércz-politikája. *Földes Béla* 1. tagtól.
- XI. » Korunk uralkodó eszméi. Székfoglaló értekezés. *Asbóth János* 1. tagtól.
- XII. » Állami önkormányzat. Székfoglaló értekezés. *Kuncz Ignác* 1. tagtól.

JUSTINIANUS „OMNEM REI PUBLICÆ“

KEZDETŰ RENDELETE

A JOGI OKTATÁS TÁRGYÁBAN.

ADALÉKUL A JOGI OKTATÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

VÉCSEY TAMÁS

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN, 1890. MÁJUS 12-ÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1890.

ELSŐ FEJEZET.

A jogi oktatás kezdetleges kora.

I. A múlt idők tudományos műhelyeinek kutatása és ismeretése nem pusztán régészeti értékű. Kapcsolatba hozható ez a mai intézmények történeti méltánylásával. A múltakhoz merve állapíthatjuk meg, hogy mily fokára jutottunk a haladásnak. A kik most a tanítási és tanulási szabadság éltető világánál munkálkodnak: fogalmat alkothatnak arról, hogy milyen más világ járt valaha a tanügyre, s a kik a szabadság fényétől el akarják zárni tanszéküket és hallgatóikat: gondolkodóba eshetnek a felől, hogy érdemes-e az elavult intézmények feltámasztásán fáradozni.

II. *A keleti népeknél* a jog a vallás misteriumai közt lapangott, önálló külön hatalomnak vagy védelemnek rangjára nem emelkedett. Tanításával és tanulásával a vallás szolgái foglalkoztak.

III. *A görögöknél* a jogi oktatást magánügynek tekintették s a jogot az *útmutatók* (*καθηγηταί*: vise duces) kalauzolása mellett tanulták és pedig komolyan, behatóan, mert Hellas tekintélyei, a rómaiak feljegyzése szerint, meg voltak győződve, hogy non potest respublica esse salva aut bene instituta nisi civilium legum periti recte sua doceant vei diseant.

IV. *A rómaiaknál* kezdetben a joggal a pontifex testület tagjai foglalkoztak, s hogy jövőre is csak ők érthessenek hozzá: azt nyilvánosan nem tanították. A ki pontifex lett, az tisztársaitól sajátítá el a tudnivalókat, megismerte a jogi ügyködésnek (legis actio) alakjait, idejét, megengedhetőségét, a végrendelkezés, gyermekké-fogadás, eskü, fogadalom, törvényszéki szünet s a

többi iránti jogszabályokat.¹⁾ Ebből is következtethetjük, hogy a pontifex nem volt lelkész a mai értelemben, hanem a sacralis és civilis szabályok letéteményese, szakértő tanácsadó a jogügyletek, a naptár²⁾ s a törvénykezés kérdéseiben.

A lex Aebutia szüntette meg a pontificalis befolyást a törvénykezésre. A laicus tudomány útját egyengette Tiberius Coruncanius.

MÁSODIK FEJEZET.

A jogot azok tanítják, a kiknek működése következtében a magánjog kiválik a nyilvánjogból.

Tiberius Coruncanius feleleteit nyílt helyen adta. Első a kitől bármely érdeklődő polgár tanúihatott. Pomponius szavai szerint primus qui profitemur coepit,³⁾ tehát nemzetének első jogtanára, a kit olyanok is hallgathattak, a kik nem készülnek a pontifex méltóságra, mi által kivezette a jogismeretet a liagyományos szűk körből. Az ő tanítása abban állott, hogy nyilvánosan, a tanúlni kívánóktól környezve adta a jogi útbaigazításokat és véleményeket a hozzá folyamodóknak, holott előbb a pontifex testület zárt körében maradtak a véleményezők. A jogtudomány még ugyan sokáig nem állt másban, mint az előzetes esetek ismeretében, a feljegyzések interpretációjában, de mégis nagy érdeme Coruncaniusnak, hogy közkinccsé tette a pontifex testület hagyományait s a jogalkalmazás művészetét. Előkészítő a hivatásszerű jogászai kart. Coruncaniusnak, a plebeius jogtudósnak közhasznú működését méltányolták honfitársai, előléptetvén őt a köztársasági tisztségek fokozatain a legmagasabbakra. 280-ban consul, diadalmas hadvezér és a tanács határozatából triumphator. Mind ez másokra is buzdítólag hatott. Az

¹⁾ Val. Maximus, 2. 5. Iua civile per multa secula solis pontificibus notum.

²⁾ Cic. pro Murena. c. 11. . . . a quibus etiam dies petebantur. Gai. 4. 30. Cauret. Le droit pontif.

³⁾ Dig. 1. 2. ± §. 38.

új nemzedék törekvő tagjai, mint Cicero ¹⁾ mondja: se ad claros et sapientes viros bene consulentes rei publice contulerunt. A követendő mesternek kiszemelése akkor történt, mikor az ifjú felölté a tógát, mint ezt ugyancsak Cicero ²⁾ maga említi: ego autem a patre ita eram deductus ad Scevolam, sumpta virili tóga, ut, quoad possem et liceret, a senis latere nunquam discederem.

Az érdeklődő tanítvány bővebb felvilágosítást kérhetett, természetesen nem rendszeres felvilágosításokat, hanem tudakolhatta a hasonló tartalmú korábbi véleményeket és az előzetes eseteket, miket csak a gyakorlat fél-fiai ismertek.

Marcus Porcius Catovól, a ki 195-ben viselte a consulságot, említik, hogy a véleményezés alá került jogesetektől kiindulva tájékoztató szabályokat közölt a fiával (prajcepta Marci).

C. Livius Drusus, consul 147-ben, a jogi pályára lépők kedvéért oktatólag jegyzé fel a gyakorlatban felmerülő jogesetek megoldásához szükséges tudnivalókat, utilissima discere cupientibus monumenta composuit.⁸⁾

Quintus Mucius Scaevola az augur, a ki 117-ben consul volt, tanítá Cicerót a jogra. A tanítvány a nagy mestert véleményezéseikor figyelmesen hallgatta, dicsérettel emlegették őt mások is, mint a törvények ihletett mesterét: legum clarissimum et certissimum vatem.⁴⁾ Cicero hálával mondja, hogy milyen sokat tanúit Qu. Mucius Scaevolától: multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode diéta memoriái mandabam, fierique studebam eius prudentia doctior.⁵⁾

Quintus Mucius Scaevola pontifex maximus, consul 95-ben; a systema Mucianum megalapítója. Megengedte az ifjakknak, hogy véleményezéseinél jelen lehessenek. Ezt a kedvező alkalmat sokan felhasználták. Számos hallgató vette körül, a kik később híres jogtudósok, államférfiak lettek, pl. Aquilius Gallus, Balbus Lucilius, Sextus Papirius, Caius Juventius, Aulus Cascellius.

¹⁾ Cic. ele off. 2. 46.

²⁾ Cic. Lsei. 1.

³⁾ Val. Maxim. 8. 7. 4.

⁴⁾ Val. Maxim. 8. 7. 4.

⁵⁾ Cic. Lsei. 1.

Balbus Luciliustól tanult Servius Sulpicius Rufus.

Servius Sulpicius Eufus kiváló szónok, jogtudós, termékeny jogtudományi író és népszerű államférfi, consul 51-ben Ír. e. Jellemzi Serviust a dialecticai élesség, következetesség és összefoglaló áttekintés. A jogot tudományosan kezdte vizsgálni. Sikeres tanári tevékenységet fejtett ki. Ébresztő szelleméről tanúskodik tanítványainak nagy száma (Servii auditores), a kik a jog történetében maradandó emléket hagytak, pl. Alfenus Varas, Aulus Ofilius, Aufidius Namusa, Titus Ca;sius, Publicius Gellius, Aufidius Tuca, Flavius Priscus, Caius Ateius, Pacuvius, Cinna, Qu. Antistius Labeo. Ezek a lelkes, buzgó tanítványok (auditores) a mesternek véleményeit és tanait összegyűjtötték, névszerint Aufidius Namusa, terjesztették s hasonló esetekben irányadóknak tekintették, a controversiákat tovább vitatták, míg végül közös megállapodás mellett receptum ius lett a controversumból. A felmerült vágj- felhozott jogtételek magyarázata is eszmecserét idézett elő; hiszen Pomponius mondja: *) ut interpretatio desideraret: prudentium auctoritatem, necessarium esse disputationem fori.

A jogeset feletti véleményt a fél a jogtudóstól a köztársaság vége óta írásban kapta. Ennek szerkesztése előtt az esetről eszmecsere indult meg; a bővebb megvitatás (disputatio) a tanítás céljaira szolgált. A megvitatott esetnek tanulságait a hallgató elsajátítja. Servius Sulpicius Eufus már sok elméleti kérdést fűzött a fenforgó jogesethez, és így a studiosa disputatio behatóbb, oktatóbb volt, mint a forensis contentio. Az egyes felmerült jogeset kapcsán számos elvont tételt világosítottak fel, számos következtetést vontak le; így dolgozták ki azt az anyagot, melyet Questiones cím alatt szoktak összefoglalni s közkézre bocsátani. A kidolgozáshoz a mester felvett valamely valóságos vagy képzelt jogesetet, a hallgatók próbálkoztak véleményt formálni az eset felől; nehezebb esetekre vonatkozólag megadta a mester a kellő útmutatást arra nézve, hogy honnan meríthetik az irányadó elveket, hol találhatják meg a döntvényeket (preiudicia), a jogszabályokat, melyek volnának a használható irodalmi művek, mit mondtak hasonló jogesetekre a híresebb jog-

¹⁾ Dig. 1. 2. 2. §. 5. A Mommsen olvasása szerint.

tudósok, mit tart az ilyen esetekről a szokásjog, micsoda szabály vonható le a felforgó esetből? s miképen kell azt alkalmazni? A beható eszmecsere után a hallgatók (auditores) mérlegelték a mesternek a véleménye támogatására felhozott érveit és az ellenkező vélemény el nem fogadhatóságának okait.

Cato.Lucilius Balbus¹⁾ és Servius Sulpicius Bufus működését szemlélve megérthetjük, hogy képződni kezdett némi előkészítő *elméleti* tan, mely előmozdítja a híres praktikusok auditoriumában hallott consultatiók és responsumok behatóbb megértését.

A gyakorlat nagy mestereiről, kiket a figyelmes hallgatók környeztek, mondá Cicero: '~j est enim domus iuris consulti totius oraculum civitatis, unde omnes cives consilium expectant; s hogy a gyakorlati oktatásról mint vélekedtek a legfelsőbb társadalmi körökben is, kimutatja Cicero,³⁾ így szólván: ius civile docere semper pulchrum fűit, hominumque clarissimorum discipulis floruerunt domus.

HARMADIK FEJEZET.

A jogot azok tanítják, a kik a szigorú jogot a méltányossággal, a Quiritesek jogát a népek jogával egyesítve, tudományosan feldolgozták.

I. Az elemi oktatásnak még Cicero gyermekkorában is kiváló tárgya volt a tizenkét-tábla, tehát valami kis jogi ismerettel bírt a közönséges polgár is. A ki magasabb képzést akart szerezni, az járt a grammaticusokhoz, kik Augustus óta előszeretettel olvastatták Vergilius és Horatius költeményeit; így megszokták az ifjak a fejedelemség dicsőítését. Olvasták az ifjak továbbá Liviusnak az ősoket magasztaló családi hagyományok s évkönyvek felhasználásával készült történeti művét. A grammaticustól a rhetor vezetése alá került a tanuló, a dialéctica és az ékes előadás be-

¹⁾ Pomp. Dig. 1. 2. 2. §. 43. Sulpicius Rufus *institutus* a Balbo Lucilio.
Cic. De orat. 1. 45. 199. 200.

²⁾ Cic. De orat. 1. 141. 142.

gyakorlása végett, melynek közvetlen alkalmazása a tanácsteremben a bíróságok előtt, még az Antoninusok alatt is, hatást idézett elő. A szónoklati gyakorlat után következett a bölcselet, különös tekintettel a stoára. Ékesszólás, történet és bölcselet készíté elő az ifjút a jognak tanulására, mely még mindig kiválóan gyakorlati úton történt.

Valamint a szabad köztársaság, úgy eleinte a monarckicus köztársaság korában is főleg gyakorlati úton terjedt a jogismeret; fődolog volt a véleménykérés megfigyelése, s a jogesetre vonatkozó döntő szabálynak elsajátítása. Időszámításunk második századának kezdete óta, midőn Juventius, Celsus és Salvius Julianus terjedelmesebbé tették a jogtudományt, és midőn ezáltalán kívül származott polgárok is törekedtek elsajátítani, kik a Rómában mindenki előtt ismeretes jogi kifejezések, jogászai gondolkozásmód és hagyományok ismeretének külön megszerzésére szorultak: előtérbe lép a szakszerű elméleti előképzés,*) melyet szaktudósoktól lehetett megszerezni. Antoninus Pius óta megkívánták ezt a jogtudós hallgató-termébe (auditórium) belépni kívánó ifjútól. Most már a szónoklati s bölcseleti előképzettségű ifjak, ha jogi pályára akartak lépni, előbb elméleti tanfolyamot vettek, aztán közeledtek a gyakorlat megszerzése végett a hírneves jogtudóshoz. Az elméleti oktatást nyilvános helyen (stationes), az Apollo temploma közelében**) adták, hol jogtudományi könyvtárt (bibliotheca iuris civilis) is rendeztek be, melynek alapját már Augustus vetette meg. A stációk el voltak látva auditóriumokkal, melyeket rendszeren látogattak az érdeklődők. Itt tanulták az elméleti bevezetést (institutiones). Bevezetésül szolgált a magánjognak rövid vázlata a szóbeli előadás alapján, melyből jegyzeteket csináltak. Ezt követte hihetőleg az edictum s valamely alapvető műnek, pl. Sabinustól a Libri tres iuris civi-

*) Az elméleti oktatással foglalkozó tanárok neve: praeceptor, magister, doctor, professor, később kedvelt lett az antecessor, t. i. qui doctrina antecedit alios. Bármely tárgy tanára nevezhető ezen a néven, de idővel a keleti birodalomban főleg a jogtanár (antecessor iuris) megjelölésére használták. Az elméleti oktatást pedagógiai tapasztalatokkal s didacticus képességgel bíró férfiak adták.

**) Scholiast. ad Iuven. l. 128. Iuxta Apollinis templum iuris periti sedebant et tractabant.

lis, stb. fejtegetése, melynek hatása az iskola falain kívül is érezhetővé vált.*)

Az institutiók után jött a gyakorlati kiképzetés (instructio). E célból a véleményekről híres jogtudóst felkeresték a tanulni vágyók úgy, mint nálunk 1848 előtt a jelesebb táblai ügyvédet, alispánt a patvaristák, vagy a kir. táblai bírót, hétszemélynököt a jurátusok. Megfigyelték a jogtudósnál a jogesetek tárgyalási módját (questiones tractare), részt vettek az eset feletti vitában (disputatio), a vélemény (responsum) alkotásában. Itt a *tanuló* nem volt merőben *hallgató*, a szöveg felolvasásának szenvedő hallgatója, hanem tevékeny résztvevő a szellemi foglalkozásban, esze és képzettsége mértékéhez képest. A gyakorlat állott itt előtérben, a hol jogilag vizsgálandó, okoskodni, következtetni kellett, hogy miképen fog majd ő is foglalkozni a véleményt kérőkkel. Az auditoriumba bocsátott ifjak (auditores) a jeles mestereket (praeceptores, iuris auctores) minta gyanánt tekintették, a jogi gyakorlatnak művészetét (ars íequi et honi) elsajátították s állandó összeköttetésben maradtak mestereikkel.

Valamint ezek, úgy a későbbi jogtudósok is főleg a tételes jogra gondoltak s ennek megvalósításán munkálkodtak. Kiválóan a magánjogot tárgyalták, mi által az utókorra is kiható munkát végeztek, mert hiszen mindenütt fejletlen maradt a magánjog, mint nálunk is, hol nem foglalt nagyobb tért a középkorban a római jog.

II. A leghíresebb jogtudósok is foglalkoznak a jognak gyakorlati oktatásával.

Labco az év felét vidéki magányban tölté irodalmi tevékenységgel, másik felét pedig Rómában tölté vélemények adásával, melyeknek előkészítésére és hallgatására az ő termébe sokan jártak. *Capito* és más hírneves jogtudósok is megengedték, hogy környezzék őket a tanulni vágyók (studiosi).

Masaurius Sabinus a tanítás céljaira szerkesztő rendszeres tankönyvét: *Libri três iuris civilis*. A *ius civile* irodalmának kiindulási pontja.

*) Pl. Mareianus. Dig. 40. 15. 1. §.4. ... ego quoque in auditorio publico idem scutus sum; Tryphoninus. Dig. 23. 3. 78. §.4. ego dixi in auditorio.

Nagytekintélyű jogtudós és tanár volt *Sempronius Proculus*, a proculianus iskola főnöke.

Juventius Celsus tanárának nevezi Mtecianus.

Javolenus Priscus consul 90-ben Kr. u. keresett tanító és respondáló jogász s kiváló államférfiú.

A jogot *Salcius Julianus* is tanítá, mint több kitűnő kortársa. Terentius Clemens és Sextus Ctecius Africanus tanárúknak nevezik őt. Vele éri el a remek jogtudomány fénykorát.

Sextus Pomponius mestereiül említi Pegasust, Aristót és Octavenust. Jogtörténeti irányban is működött, erre mirtat «'Εγχειρίδιον» című dolgozata, mely történeti bevezetést nyújt a jogtudományba. *) «Epistoke» cím alatt érdekes felvilágosításokat közöl, hihetőleg mint jogtanár.

Gaius az utókorra nagyobb hatást gyakorolt, mint az addigiak. Berytusban kezdte a jogtanítást, de idővel Kómában foglalt állást, hol a jognak gyakorlati alkalmazásával is foglalkozhatott, mert némely nyilatkozatai kitűnő praktikus jogászról tanúskodnak, a kinek azonban csak az utókor adta meg az igazi elismerést. Az ő műve: *Institutionum iuris civilin commentarii quatuor* általánosan használt bevezető könyv. Kendszere: *de personis, de rebus, de actionibus*, a legbevégzettebb rendszer Kómában a polgári jog befogadására; nálunk is sokan követték azt, pl. Kelemen, Frank, Kövy, Wenzel, és így a magyar jog szempontjából is érdekes.

Vinidius Verus jeles tanár. Pactumeius Clemens volt társa a consuli hivatalban, mint ezt a debreczeni collegium birtokában levő katonai elbocsátó levél is tanúsítja.

Volusius Maecianus, tanítója, később tanácsosa Marcus Aurelius császárnak, a ki trónra lépte előtt maga is respondeált.

Cervidius Scacvola mint jogtanár eleinte Berytusban működött, aztán Kómába hívták, a hol Papinianusnak, Pertinaxnak és Septimius Severusnak is adott jogi oktatást. Ez a két utóbbi a respondeálást a császári trónnal váltotta fel.

Ulpianus, Alexander Severus alatt pfectus prsetorio, a jogot tanítás útján is terjesztő, tanítványai közül maga is említi

*) Pomp. Dig. l. I., 2.

Modestinust. Előadásainak főbb vonalai Libri ad Sabinum cím alatt váltak híresekké.

Paulus is működött mint tanár, Alexander Severus alatt praefectus praetorio. Eszmékben gazdag író, önálló gondolkodású, tekintélyek előtt le nem boruló jogtudós.

Aelius Marcianus talán Berytusban kezdte tanítani a jogot. Rómában tanítványai számára Institutiókat írt.

Az elméleti és didacticus művek, pl. Libri regularum, Definitionum, Institutionum mutatják, hogy igazi tudományossággal és mély felfogással dolgoztak a tanárok.*)

III. A principatus századai alatt Rómán kívül még egy helyen t. i. Berytusban emelkedett az elméleti jogi oktatás nagy híre. A szép Berytusban, Phoeniciának Augustusiéi kiváltságolt, Theodosiustól metropolis rangra emelt **) városában, az Antoninusok idejében állandósult, Septimius Severus óta gyarapodott a jogi iskola, a mint Jeromos mondja «a Krisztust üldöző jogtudósok nagy és híres iskolája», melynek auditóriumait kelet előkelőségei látogatták. Ezeknek vendégszerető otthonává, a tudományra törekvőknek találkozó-helyévé vált. Ott működött egy ideig s onnan jött Rómába Gaius és Cervidius Sctevola, ott kezdték tanulmányaikat azok az igazán «napkeleti bölcsék» Papinianus és Ulpianus.

A berytusi iskola, valamint a római stationes ez időben magán intézetek valának, nem a város vagy állam, nem a fejedelem vagy valamely patronatus, hanem a tanító jogtudósok tartották fenn, úgy mint a középkor leghíresebb egyetemét a bolognait is.

*) A jogi oktatásra és a gyakorlati alkalmazásra rendelt jogi iratokat a harmadik századig papyrus-tekercekre (volumen) írták. A nagyobb terjedelmű művek több tekerceset, vagyis könyvet tölthettek be, tekintettel az olvasók kényelmére és a művek megőrzésére. A harmadik században kezdték a papyrus-tekercek helyett a pergament-codexeket használni a jogi művek leírására. A pergament tartósabb és a forgatásra alkalmasabb, mint a papyrus tekercs, főképp mivel egy kötetbe szokták összefoglalni. De a könyvekre (libri) való felosztás szokásban maradt.

**) Cod. 11. 21. De metropoli Beryto.

NEGYEDIK FEJEZET.

Jogi oktatás a compilatiók alatt s után.

I. Constantinus intézkedései.

A Diocletianus, Constantinus monarchija gyérite a ius respondendi gyakorlatát s végleg eltemette azt III. Valentinianus, az idézési törvénnyel, mely a bírót nem a saját eszére és lelkiismeretére, nem is az élő legokosabb jogtudós véleményének kikérésére, hanem az őt nagy tekintély s az ezek művében idézett írók följegyzésének olvasására kötelezte. Födolognak nézték, hogy az idézés a dúsgazdag jogirodalomból (ius) könnyű és kényelmes legyen. A fejedelmi rendeletek (lex) fontossága és tömege is kihívta a beavatkozást. Azoknak teljes és hiteles gyűjteménye vált szükségessé, melynek létesítésére eleinte magán compilatiókkal törekedtek (Codex Gregoriánus és Hermogenianus), II. Theodosius, majd Justinianus később hivatalos gyűjtemények készítését rendelte el.

Kedvezőtlenül hatott a jogtudományra a római szellemet háttérbe szorító barbarismus és a szabadságnak nem kedvező despotismus. A barbár áradat egészen elborítá már akkor a római műveltséget s ennek kialakásától lehetett tartani. A legeszesebb emberek a tlicológiával kezdenek foglalkozni, tbeologok váltak szóvivőkké a fejedelmi tanácsban is, természetes, hogy nem jogi, hanem vallási szempontból ítélték meg a kérdéseket.

Ilyen körülmények között a jogtudomány hanyatlott, az irodalom meddő lett, alig termelt egyebet, mint kivonatokat és gyarló kézikönyveket. Ószintének kell tartanunk II. Theodosius panaszát, a ki korának szerencsétlenségein búsiúlva említi, hogy megritkúlt a jogtudósok száma.*)

A compilatio és a hanyatlás, mely két tényező összefügg, tevékenységre bírta a keresztény fejedelmeket, hogy a jogi okta-

*) Nov. Leg. Theod. 7. 71.

tás rendszeresítésében, majd később annak államosításában keressenek mentő eszközt. A központosító hivatalnoki államnak sok tisztviselő kellett. Ezeknek képzését nem akarták kizárólag a magán vállalkozásra bízni. Ezért a jogtanintézet Kómában, Konstantinápolyban s Berytusban államivá lett. Ez időtől kezdve a nyilvános rendes jogtanárokat mind a két fővárosban és Berytusban a kincstár díjazta, a tanári érdemeket kitüntetésekkel, cízzel s magas ranggal jutalmazták a tanügyért buzgólkodó uralkodók. A nem állami jogtanintézetek szervezkedését is megkövetelték s azok működtek hol nemes, hol nem nemes versenyen egész Justinianus rendelkezéséig. Ennek köszönhető, hogy nem halt ki végleg a iurisprudentia, ámbár régi fénye nem tért többé vissza.

A jogi oktatás érdekében már *Constantinus* is intézkedett. Hihetőleg ő mondta ki, hogy a jogi tanfolyamra öt év fordítandó. A magánjellegű jogi iskolákat azonban nem vette állami kezelés alá. A két főváros közkönyvtárait állami javadalmazásban részesítették. Valentinianus és társai négy görög és három latin írástudót alkalmaztak codexek másolására és javítására (375). *)

II. II-ik Theodosius intézkedései.

A jogi oktatás államivá tételét *II. Theodosius* kezdte meg.**) Mivel, úgymond, a jognak és törvénynek parancsolatait tudni felette szükséges, két-két jogi tanszéket rendszeresített (*duos qui iuris ac legum voluntates pandant*) mind a három városban, melyek előbb is híresek voltak a jogi oktatásról, t. i. Kóma, Konstantinápoly és Berytus. A több tartományból álló *diececesis* fővárosában, mint a szellemi és gazdasági életnek, a művelődési és politikai szerveknek székhelyén, többnyire virágoztak olyan iskolák, a melyekben a latin és görög nyelv és irodalom előadására, továbbá

*) *Cod. Theod.* 14. 9. 2.

**) *II. Theodosius* ide vonatkozó rendeletét, mely 425-ben kelt: *Cod. Theod.* 14. 9. 3. *Justinianus* is elfogadta: *Cod.* 11. 18. 1. — *II. Theodosius* a philologiai és rlietorikai, tehát az előkészítő alaki képzést is szabályozta.

az ékesszólás tanítására kiváló férfiak vállalkoztak.*) A jogot azonban nyugoton a vidéki iskolákban nem tanították. Ezért Inspániai, galliai, szóval minden nyugoti ember, mind Eómába ment, ha jogot akart tanulni. Ezt szentesíté az emberemlékezet meghaladó gyakorlat. Ezt megváltoztatni meg sem próbálták. Örültek az előkelőbb emberek, hogy Rómába kell menniök jogot tanulni, majd ennek alapján kiváló állást tölteni be.

Rómában a jogi iskola akkor a capitolumon állott,**) de nem a régi, hanem valami ríj capitolumon, melyen nem a pogány Jupiternek, hanem a keresztények szentháromságának áldoztak.

A kelet fővárosának *Bizáncznak* nem volt olyan központosító ereje, mint Rómának. Keleten a városok akkor különálló culturalis szerepet játszottak. íme a keleten nemcsak Konstantinápolyban volt virágzó jogtanintézet, hanem más helyeken is, u. m. Alexandriában, Atlienseben, Berytusban, Caesareában és pedig mindenütt a latint használták oktatási nyelv gyanánt. Eleinte mindenik mint magánintézet működött, mígnem a konstantinápolyi és berytusi II. Theodosiustól nyilvános állami jelleget kapott, s így a többiek fölé emelkedett, melyeket Justinianus eltörölt s feloszlattott.

A tanfolyam, hihetőleg Constantinus, de kétségkívül az idézési törvény (426) óta, öt év.

Ebből az első három év a tanári előadások (expositio) látogatására fordítandó, az utolsó két év pedig tanári előadások hallgatása nélkül marad a magánúton való készülésre, az önképzésre. A három év alatt a tanulók előmenetelét a tanulói recitatók igazolták. Az utolsó két év felhasználásáról a gyakorlati élet tanúskodik.

III. Justinianus intézkedései.

A Constantinus, illetőleg a II. Theodosius féle rendelkezésre következett a Justinianusé.

*) Cod. Theod. 18. 3. 11. In singulis urbibus, quæ métropoles nuncupantur, nobilium professorum electio celebretur.

***) Cod. Theod. 14. 9. 3. . . . qui videntur intra capitoli auditorium constituti.

Justinianus nemcsak törvényhozó és gyűjtögető, nemcsak jogi tankönyvíró akart maradni, a ki a tanuló ifjúságnak Institutiókat készített, hanem a jogtanítást is újra akarta szervezni, legalább akarta, mert voltaképen keveset lendített a tanügyön.

Tanügyi reformját abban a constitutióban körvonalozta Justinianus, a mely «*Omnem reipublicae*» kezdetű, melyet rövidség kedvéért *constitutio Omnem* szóval fogunk emlegetni. Ez a constitutio megjelent a Digesták kihirdetésekor 533 decz. 16-án. Olvasható a Digesták szövegét megelőző «*Digestorum Prooemia*» rovat alatt.

Justinianus constitutiói közt ez a legtanulságosabb. Ebből érthető meg a jog tanításának és tanulásának akkori állapota. Formai tekintetben ez: *nyílt levél* (epistola), melyet az uralkodó a jogtanárokhoz intéz, a kiket a levelezők stílusában üdvözlő: «Imperator . . . Theophilo etc. antecessoribus salutem. De nyílt levél alakban a fejedelmek gyakran adtak rendeletet.

Az invocatio alakja Justinianusnál hagyományos. Mint hatalmas elődei, úgy ő is az általa meghódított területekre s kivívott győzelmekre vonatkozó jelzőket basznál (Alamannicus, Gotbicus, Germanicus, Alanicus, Vandalicus, Africanus). A bódításokra és győzelmekre célzó jelzőkhöz csatolja a dicsőítő jelzőket, a legszerényebbtől (pius, felix) kezdve, fel crescendo (inclutus, victor ac triumphator, semper Augustus). Ez a stílus minket annyiban érdekel, hogy századokon át voltak a magyar királyok a római német szent birodalom császárai, és így a régi Augustusok címfogalmazványát utánozták. A «semper Augustusi) cím olvasható Zsigmond 1411-iki s 1435-iki, Albert 1439-iki, I. Ferdinánd 1546-iki, 1547-iki, 1548-iki, valamint a későbbi királyaink Decretumainak kezdetén, egész 1805-ig, midőn Ferencz magyar király letette az «electus Eomanorum imperator» méltóságot.

Midőn Justinianus a jogtanítást Konstantinápolyban és Berytusban szabályozta, Kómát is említi, de Kóma 533-ban még csupán névleg tartozott a keleti birodalomhoz. Csak később (546) rendezte be ott a jogtanítást. A berytusi iskolát régóta látogatták. Ott nem hús, hanem huszonöt éves korukig marad-

hattak a tanulók.¹⁾ Onnan hívta Justinianus a codificationalis bizottságba Dorotheus és Anatolius tanárokat és még kettőt. Justinianus szerint Berytus pulcherrima civitas, splendida metropolis, civitas legum, quam legum nutricem bene quis appellet, *μητρὸς τῶν νόμων*, mater studiorum. De a dicsőített várost 554-ben tűzvész hamvasztá el, aztán a kormos falakat romba dönté a földrengés. A város pusztulása következtében egy időre Antióchiába (Theupolis), majd Sidonba költözött a híres iskola maradványa, s ott is működött, mint magánintézet, bár elnyomva és elzibbasztva, de még a mohamedán jogon is észrevehető hatással. A XIII-dik és XIV-dik század syr és arab iratai mutatják, hogy Armeniától Egyiptomig ismerték a római jogot.²⁾ A syriai-római jogkönyv, melyet Bruns közölt 1880-ban, hihetőleg keresztény szerzetes műve. A három birodalmi jogtanintézet közötti zavartalanul csak a konstantinápolyi maradt működésben. Négy-négy jogtanár munkálkodott itt már 533-ban, valamint ugyanakkor Berytusban is. Ehhez a nyolcz jogtanárhoz van intézve a constitutio: Omnem.

Justinianus azt akarta, hogy mind a két világrészben, t. i. Európában s Ázsiában teljesen egybehangozóan tanítsanak, továbbá akarta, hogy csak nyilvános állami tanintézeteket látogathasson a fiatalság, mert ezekben válogatott tanférfiakat alkalmaztak, kik hamis tanokkal nem táplálják a tanulókat. A magántermészetű jogintézeteket, pl. az athéniéit, alexandriait, cíesareait eltörölte a császár, nehogy képtelen emberek juthassanak tanzékekhez. Az ellenőrzés körén kívül eső távoli tanintézeteket nem csak eltörölte, hanem tíz arany bírságot és kiutasítási büntetést rendelt a zugtanítókra.³⁾ Byen módon vélte Justinianus

¹⁾ Cod. 10. 50. 1. . . . providendum utilitati publicae et spei vestrae decernimus ut singuli usque ad vicesimum quintum annum actatis suae studiis non avocentur: monda Diocletianus.

²⁾ Goldzieher: M. akad. Értekezés. 1884. 11. kötet 9. sz.

³⁾ Const. Omnem. § 7. Haec autem tria Volumina a nobis composita tradi iis tam in regibus urbibus, quam in Berytiensium pulcherrima civitate, quam et legum nutricem bene quis appellet, tantummodo volumus; quod iam et a retro principibus constitutum est, et non in aliis locis, quae a maioribus tale non meruerint privilegium; quia audivimus

biztosítani a tanok tisztaságát, de egyúttal életbe léptette a jog oktatásra az állam kizárólagos hatalmát, mely nem tűrte, hogy nyilvános jogtanintézeteket tarthasson más, mint a birodalom. Justinianus a törvények szövegének tisztaságát is biztosítandónak találta. Megtiltotta a másolóknak a jelek (sigla) és rövidítések (abbreviationes) használatát, az összevonások tételét, nehogy a különbözőleg írt s olvasott szövegek közt eltérések mutatkozzanak. Parancsolta a másolóknak, hogy a használt műnek címét, a könyvnek számát, a szerzőnek nevét pontosan kiírják és pedig minden változtatás, csonkítás nélkül, nehogy zavari tévedés csúszszék be. A könyvmásolók a mondott tilalom megszegésével büntetésnek teszik ki magukat és ezen felül az az elkobzott könyvért a rászedett vevőnek a kétszeres árt térítik meg, a rosszhiszemű vevő pedig, mint bűntárs lakok A bírakat is utasítá Justinianus, hogy a mely könyv szabályellenesen van írva, abból az idézést megengedni nem szabad.

Justinianusnak a jogi oktatásra vonatkozó rendelete a keleti birodalomra maradandó hatást gyakorolt. A keleti császárság határain belől nem keletkezett később se más új jogtanintézet. Ellenben nyugaton, mely a keleti birodalomtól végleg megvált, Rómán kívül is keletkeztek jogtanintézetek, pl. Ravenna, Pavia, Lyon, Orleans városokban, sőt tanították a jogot, vágj' legalább valamit a jogból, minden iskolában, hol az, artes liberales és a retorika tanszékei álltak. A római jog középkori életét alaposan kimutatta Savigny,¹⁾ Fitting²⁾ és Conrat.⁸⁾ Középkori törvények, okiratok, jogi művek igazolják a

etiam in Alexandrina splendidissima civitate, et in Csesariensium, et in aliis quosdam imperitos homines devagari et doctvinam discipulis adulterinam tradere, quos sub hac interminatione ab hoc conamine repellimus, ut, si ausi fuerint in posteru in hoc perpetrare et extra urbes regias et Berytiensium metropolim hoc facere, denarum librarum auri pcena plectantur, et reiiciantur ab ea civitate, in qua non leges docent, sed in leges committunt.

¹⁾ Savigny: Geschichte des röm. Beeiltes im Mittelalter. IV. k. 1834.

²⁾ Fitting: Die Anfänge der Rechtschule zu Bologna. 1888.

³⁾ M. Conrat: Geschichte der Quellen des röm. Rechtes im früheren Mittelalter. 1880.

a római jog ismeretének folytonosságát, mindenütt, a hol romanizált népek laktak, vagy a hová elterjedt a kereszténység, mely a római jogot alkalmazta *) és terjesztette, secundum legem Eomanam qua ecclesia vivit, mondja a lex Eipuariorum, a mit kétségbe se vonhat az, a ki megtekinti a Codexet és Novellákat, melyek az egyház szervezetére, kormányzatára és hitczikkeire vonatkozó lényeges rendelkezéseket **) tartalmaznak. A Corpus iuris átszállóit a kora-középkor szerzetes iskoláira, hol az örököltnék jellegét szívósan őrizték. A glossatorok csak folytatták és virágzásra juttatták a jogtanítást.

Mind azok az iskolák, melyeket említettem, távolról se hasonlíthatók a tanulók vagy tanítók testületi szervezkedésén nyugvó, a testület (universitas) jogaival bíró stúdium generale, archigymnasium, ma egyetem nevet viselő tudományos főiskolákhoz. A pápák, császárok nagy szabadalom leveleivel s az egész keresztény világ elismerésével dicsekvő universitások autonóm szervezetét, testületi jogait, ki keresné a Könyves Kálmán előtti századokban? Karunk feladata: a tanítás, képesítő vizsgálatok tartása s a tudomány előbbre vitele. A constitutio Omnem egyebet nem kíván, mint betanítást. Eme constitutio és az előzői nem férnek meg se a tanítási, se a tanulási szabadsággal, nem ismerik a testületi autonómiát, önállóságot, függetlenséget, befolyást a tanszékek betöltésére. A tanárt Justinianus inkább tisztviselőnek nézte, mint államilag felkért szaktudósnak. A promotio, habilitatio, képviselő s más egyetemi attribútum mind a későbbi századok vívmánya.

*) Hincmarus Bliemensis (f 882). Lex Iustiniani imperatoris quam próbát et servat ecclesia catolica: c. 6. C. XXIV. qu. 3.

**) Jac. Sirmond: Constitutiones de episcopali iudicio. Lásd például Cod. 1. 1. De summa trinitate, et fide catolica; Cod. 1. 2. De saerosanctis ecclesiis et de privilegiis earum; Cod. 1.3. De episcopis et clericis et de nuptiis clericorum; Cod. LG. Ne sanctum baptisma, iteretur stb.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A *constitutio Omnem* a jogtanárokról.

1. A jog-tanítással foglalkozók közti különbség.

A jogi oktatást a keresztény állam rendszeresítvén, a tanári állásnak közszolgálati helyzetét, a keleti birodalom hivatalnoki hierarchiájában jelölte ki és szabályozta. Az állami méltóságok sorába illesztették be a hajdan tisztán tudományos foglalkozást, úgy hogy most a jogtanárt a tanszék emelte magasra, holott a Scffivolák és Julianusok korában a tanítással foglalkozó férfiak egyénisége vetett fényt a tanításra.

Az oktatással foglalkozókat most már nem az egyéniség tulajdonai szerint osztályozták, hanem a hivatalnoki fokozatok szerint.

Hivatalos adatokból¹⁾ tudjuk a tanügygyel foglalkozók közti különbségeket.

a) Nyilvános tanárok (*magistri*) azok, a kik az e ezélra berendezett közintézeti tanszékekre voltak kinevezve.²⁾ A capitoliumi nyilvános tanszékekről a jogtudományt, állami megbízásból egyedül ők hirdették.³⁾

f.) Magántanítók (*qui exercere studia privatim*). Jobb készütségi! férfiak, a kik közmegebizítás nélkül, magánházaknál órákat adtak s ezzel gyakorlottságot s ismeretséget szereztek. Itt kellett kitűnni, mert ez volt előiskolája a nyilvános tanárságnak. Ezért őket a nyilvános tanszékek betöltésénél tekintetbe vették. Ezek a tisztességes magántanítók (*correpetitorok*) meg-

¹⁾ Cod. 11. 18. 1. ... II. Theodosius és III. Valentinianus rendeleté. 425-ből.

²⁾ Cod. 11. 18. I. . . . qui videntur intra capitolii auditorium eonstituti.

²⁾ Cod. 11. 18. 1. . . . in capitolio tantum docere præcepti sunt.

különböztetendők a zugoktatóktól (qui usurpant sibi nomina magistrorum), a kik minden hivatottság nélkül kontárkodtak a tanügy terén, melyről ki voltak tiltva. Szükségessé tette a tilalmat az, hogy a zugoktatók szedett-vetett hallgatóikkal *) a tudatlanok előtt kérkedtek s számosakat elámítva csatlakozásra csábítottak és visszaéléseket követtek el. A tilalom megszegése becselenséggel s kiutasítással büntetett (infamiae nótám subeat et ipsa ürbe expellendum se cognoscat).

A magántanítók, a kik magánházaknál képezték a jelölteket, akadálytalanul foglalkozhatnak növendékeikkel, ellenben a nyilvános tanárokhoz nem illik, ezért tilos, hogy ők magánosokhoz járjanak, correpetitio-félket tartsanak (privatarum iedum studia sibi interdicta cognoscant). Ha erre adnák magukat, távol maradnak, vagy, ha elérték, megfosztatnak attól a méltóságtól, a mely a nyilvános tanári állással jár.

A nyilvános tanárok száma korlátozott vala, t. i. latin grammaticus 10, épen ennyi görög, retorikára 3 latin, 5 görög, bölcsészeire 1, a jogtudományra kettő vala kinevezve, de ez a szám a Justinianus idejére megsaporodott; a constitutio Omnem nyolcz tanárhoz van czímezve, s a nyolcz közül Theophilus és Cratinus s még más kettő konstantinápolyi jogtanár volt, Dorotheus és Anatolius még más kettővel együtt Berytusban működött mint jogtanár. Esetleg számfelettieket is nevezhetett ki az uralkodó.

A nyilvános tanárok állami fizetést húztak s nyilvános auditóriumban tanítottak. A magántanítók száma a kereslettől függött, clausus numerus nélkül.

II. A tanszék betöltése.

A tanszék betöltése a legfontosabb kérdés, mely kihat egész nemzedékekre. A birodalmi két székvárosban, úgy látszik, a senatus ajánlatára a császár nevezte ki a nyilvános tanárokat, a vidéki városokban pedig, hol a császár nincs jelen, a városi

*) Cod. 11. 18. 1. . . . collectos undecunque discipulos circumferre consueverunt.

tanács maga véglegesen adta a nyilvános tanítási jogosítványt, melynek érvényességéhez a tanácsvégzés egyhangúságát kívánták. A tanácsot arra figyelmezteti a császár, hogy mellőzzék a hívatlanokat és csak a legkiválóbb férfiaknak adjanak jogosultságot, névszerint olyanoknak, a kik, mint magántanítók bebizonyították képességeiket. A nyilvános tanszékek betöltésénél az államtisztviselőktől megkívánható követelményeket szem előtt tartották. Hogy azért gyöngé emberek is juthattak tanszékhez, következtethetjük abból, a mit Justinianus az 533. előtti oktatásról említ, pl. némelyek a tananyagból kihagyogattak, a kihagyogatott részeket elhanyagolták s csak itt-ott olvasták, hogy valamivel többet tudjanak, mint tanulatlan tanítványaik (ipsi magistri legum aliquid ex his periegere festinabatis, ut sit vobis aliquid amplius discipulorum peritia).¹⁾ Ilyen szemrehányás kevés reformot előzött meg. A keserű és kemény szavak legalább egy ideig hatással voltak. De lassanként visszatért minden ismét a régi kerékvágásba, míg nem a glossatorok lij lelket hoztak a tanszékekre.

III. A tanárok rendszeresített illetménye.

A tanárok iránt már Hadrianus is figyelmes volt. Kóla mondja Spartianus: omnes professores et honoravit, et divites fecit, licet eos quaestionibus semper agitavit. Et doctores, qui professioni sua inhables videbantur, ditatos honoratosque a professione dimisit.²⁾

Az előkelő férfiak az auditoriumaikba bocsátott tanulni vágyóktól nem fogadtak el díjazást. Hogy Sabinusnak díjat adtak, azt még az utóvilág számára is feljegyezték. A termelési tényezőket nem méltányolták, a munkának díjért végzését illetlennek találták. Főleg a jogtudományt becsülték oly magasra, hogy annak jutalom melletti közlését rossz szemmel nézték,³⁾

¹⁾ Constit. Omnem 5. 1.

²⁾ Spartiani. c. 17.

³⁾ Még Ulpianus is így szól: Dig. 50. 13. 1. §. 5. ... est res sanctissima civilis sapientia. quae pretio mimario non sit sestimanda nec dehonestanda.

ámbár a jutalom elfogadása nem volt kisebbitő, hanem igen is annak követelése.¹⁾

Constantinus szakítva a régi előítéletekkel, kimondta, hogy a tanárokat méltán és jogosan illeti a díjazás és fizetés, hogy idejüket minél több tanuló kiképezésére gondtalanul fordíthassák.²⁾ Nagy változás ez a felfogásban, hiszen még a Severusok alatt is az volt az előítélet, hogy a tiszteletdíjnak elfogadása ugyan nem szégyen, de annak követelése perúton nem illendő. Sokkal helyesebb közigazdasági nézetet vall Constantinus. A munka megérdemli a díjt.

A nyilvános tanárok állami tiszteletdíja, melyben Constantinus óta részesülnek, nem volt jelentéktelen. A szónoklat tanárának fizetése, melyet a kincstárból húzott: viginti quattuor annonarum e fisco emolumenta. A grammaticus felérni i fizetést húzott, mint a szónok, tehát csak tizenkét annonát.³⁾ A jogtanítás II. Theodosius óta díjaztatik a kincstárból, kétszer annyival mint a grammatikai. Hogy Justinianus gondolt a tanári fizetésekre, ezt bizonyítják rendeletei. De Justinianus nem osztogatott kincseket a tanároknak. A rendes fizetést (mercedes et salaria) megállapító rendeletet Constantinustól átvette a Codexbe,⁴⁾ de másrésről a Digestákba iktatta Ulpianus ismert szavait, hogy a jogtudomány tanítása res sanctissima, quas pretio numario non sit testimanda, nec delionestanda.⁵⁾

IV. A tanárok mentessége.

A tanárok, (doctores, magistri, antecessores) előjogai közé tartoztak: hogy minden személyes közmunka alól, minden terhes közhivatalok pl. gyámság, gondnokság viselésének terhe alól fel

¹⁾ így folytatja Ulpianus: . . . quaedam honeste accipiuntur, sed inlioneste petuntur.

²⁾ Cod. 10. 52. 11. Merces et salaria reddi jubemus, quo facilius liberalibus studiis multos iustituant.

³⁾ A búza és kenyér mennyisége, melyet az állam természetben adott a hivatalnokoknak és katonáknak. Idővel a hivatalnokok annonáját pénzre változtatták át.

⁴⁾ Cod. 10. 53. 6. De medicis et professoribus.

⁵⁾ Dig. 50. 13, 1. §. 5.

voltak mentve. Ez a mentesség már Vespasianus és Hadrianus rendeletéből illette a tanárokat, mint ezt Charisius Arcadius¹⁾ említi.

Paulus följegyezte, hogy a tanárok fuvart állítani s városi laklíázaikban a község vendégbarátainak (hospes) szállást adni nem kötelesek.²⁾ A kedvezményeket szaporították a keresztény császárok, pl. Constantinus a katonai szolgálat alól is mentesíté őket, mint ezt a Theodosius és a Justinianus-féle Codexek is tanúsítják.³⁾ A régibb időben ugyan a tanárok kedvezményezése esetében nem említették külön a jogtanárokat, de az általános kedvezmény megszorítás nélkül adatván, a legfelsőbb oktatás mestereit is megillette. A netaláni kétségét eloszlatja Justinianus, midőn névszerint kiemeli a jogtanárokat (legum magistros). Különbön Theodosius⁴⁾ már előbb is említi a jogtanárokat qui in urbe Constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam.

A tanárok ide-oda utazása a szorgalmi idő alatt zavarólag hat, ezért védekezhetett a más város bírósága elébe idézett tanár a fori praescriptióval, ne litis causa temere alio avocentur atque distraherentur.⁶⁾ A tanárok minden községi és állami adó-, teherviselés alól ki voltak véve. Mentésítették őket nem csak városi, hanem vidéki épületeik tekintetéből is mind a polgári, mind a katonai beszállásolástól. Tilos volt a tanárok nyugtalanítása, sértegetése, zaklatása.⁶⁾ Honorius rendeletéből⁷⁾ a tanárt megillető kedvezményekre a tanár háztartásában részes családtagok is igénynyel bírtak.

1) Dig. 50. 4. 18. §. 30. Magisfri qui civilium munerum vacationem habent, ne hospitem reciperent a principibus fuisse immunitatem itidulsam, et divus Vespasianus et divus Hadrianus rescripserunt.

2) Dig. 50. 5. 10. §. 2. . . . Angariorum prEestatio et recipiendi hospitis necessitas — liberalium artium professoribus iuter caetera remissum est.

3) Cod. Theod. 13. 3. és Cod. Just. 10. 52.

4) Cod. Theod. 6. 21.

5) Balduinus: De Coustantini imperatoris legibus.

6) Cod. 10. 52. 6. . . . si quis eos vexaverit p sena arbitrio iudicis pleetur. Ezt már Constantinus rendelte 321-ben.

7) Cod. 10. 52. 11. Kelt 414-ben.

V. A tanárok rangja.

II. Theodosius és III. Valentinianus 425-ben a görög irodalom tanárait Helladiust és Syrianust, továbbá a latin irodalom tanárait Theophilust, aztán a bölcsészet tanárait Martimist és Maximinust a quaestort, végül a jogtanárt Leóntiust: *comes* rangra emelték (piacúit honorari codicillis comitivse ordinis primi), úgy hogy a kormányzóságot viselt férfiak méltóságát élvezték (eorum qui sunt ex-vicariis dignitate potiantur). Elrendeltek, hogy a nevezett tanszékek tanárai a jövőben szintén előlépnek erre a rangfokozatra, ha erkölcsös életet élnek, ha igazolták a tanítási képességet, előadási ügyességet, értelmezési élességet és értekezési tanútságot s mind ezeknek alapján annak idején a Senatus választá meg őket a nyilvános tanárságra, vagyis a fejedelmi kinevezésre ajánlotta, s már legalább húsz évet töltöttek érdemes működésben. *)

II. Theodosiusnak idézett constitútiója értelmében a tanárok húsz évi érdemes szolgálat alapján az első osztályú *comes* méltóságba lépnek és így abba a rangosztályba tartoznak, a melybe a dioecesisek kormányzói (*vicarii* t. i. *prae-fecti* *prietorio*) és a *dicocesis* hadtestének katonai főparancsnoka (*dux*). A fejedelem eme kitűnő rangot a Konstantinápolyban működő azon tanároknak biztosítja, a kik nem számfeletti, hanem a megállapított rendes létszámba tartoznak (*inter statutos connumeratos*). **) De ezeket is csak úgy emelte a *comes* rangra, ha jó erkölcsökkel igazolták a dicséretes életet (*si laudabilem in se probis moribus vitam esse monstraverint*), továbbá ha bebizonyították, hogy értik a tanítást, szépen adnak elő, éleseszűleg magyaráznak s a tudományos értekezésekben járatosak, végül ha az ilyen képes és jellemes tanárt a *senatus* választotta meg, a mi voltaképen csak a kinevezésre való ajánlás értelmével bír. A közoktatás terén szerzett érdem elismerése törvény szerint volt biztosítva, és pedig nem csak a jogtanárok, hanem a latin

*) Cod. Theod. 6. 21. 1. De professoribus, qui in urbe Constantinopolitana docentes ex lege meruerint comitivam.

**) Cod. Theod. 6. 21. 1. Lásd Cuiac. ad c. 1. Cod. 12. 15.

és görög irodalomnak és a bölcsészeinek nyilvános tanárai számára is, tehát a tanintézet rendes tanárai valamennyien elérhették ordine seninm a comes rangot.

Ezt a rendeletet, melyben a tanári állást II. Theodosius kiténtette, Justinianus is érvényben hagyta,*) és pedig minthogy általános szabályul van a Codexben, tehát nemcsak a konstantinápolyi, hanem a többi állami főiskola rendes tanáraitra is kiterjedt. Ennek következtében Justinianus, a constitutio Omnem kezdetén megadja a jogtanároknak is az őket megillető «illustris vir» czímezést,**) kivéve Salaminium, a ki hihetőleg még pályája kezdetén áll, talán nem rég kinevezve, mint iunior nem szolgált húsz évet s így ő még csak vir disertissimus. Az illustris vir czímezés illette az első rangosztálybeli tisztviselőket, pl. a négy kormányzót (praeffectus praetorio), az igazságügyministert (quaestor sacri palatii), a pénzügyministert (comes sacrarum largitionum és rerum privatarum), a hadsereg főparancsnokait (magistri militum), az udvari főméltóságok viselőit (dignitates palatinie) pl. a főkamarást (pnepositus sacri cubiculi), a főudvarnagyot (magister officiorum), testőrparancsnokot (comes domesticorum).

A kormányzókat és a hadsereg főparancsnokait: parens, a főudvarnagyot s a pénzügyministert fráter, a többi első rangú főtisztviselőt amicus megszólítással tüntette ki az uralkodó.

A fentebbiekből látható, hogy a jogtanári működés akkor magas tiszti rangfokozatra vezetett. Illustris cím, comes palatii rang és méltóság (comitiva dignitas) járt a jogtanári állással húsz év jutalmául. A kezdet szerény lehetett, de a tanári érdem és kitűnőség, melyet húsz év igazol, úgy meghozta az elismerést, mint a papi, katonai vagy tisztviselői pálya.

A jogtanári állás magas méltóságának megfelel az, hogy az Omnem kezdetű constitutio egyenesen és közvetlenül a jogtaná-

*) Cod. 12. 15. 1. — Cod. 12. 14. 1.

**) Const. Omnem. Imperator Csesar Flavius Iustinianus, Alamanicus, Gottliicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclutus, victor ac triumphator, semper Augustus, Theophilo, Dorotheo, Theodoro, Isidoro, et Anatolio, et Thiallelaeo, et Cratino, viris illustribus, antecessoribus, et Salaminio, viro disertissimo, antecessori, salutem.

rokhoz van intézve, névszerint Theophilus, Dorotheus, Theodorus, Isidorus, Anatolius, Thallelaeus, Cratius és Salaminus tanárokhoz, tehát négy fővárosihoz és négy beryusihoz. Ilyen közvetlen megszólításban az uralkodó részéről nálunk csak a ministerek részesülnek. A jogtanárokhoz nemcsak királyi, hanem ministeri rendeletek sem intézettek, sőt nem csak a jogtanárokhoz, hanem a jogi karokhoz sem intéztek közvetlenül királyi vagy ministeri rendeletek, hanem csak a Tanácshoz. Akarókhöz csak a Tanács beszél.

Midőn Justinianus *közvetlenül a tanférfiakhoz intézi szavait*, arra enged következtetnünk, hogy ezek nem képeztek testületet (Universitas), nem voltak karilag szervezkedve, hanem egyéneként működtek, mint a művészek.

A közvetlen megszólítással kitüntetett tanárok közt első helyen áll Theophilus és Dorotheus.

Theophilus Konstantinápolyból. Részt vesz az Institutiók szerkesztésében, továbbá a Codex készítésében.¹⁾ A megbízottak közt olvassuk Theophilum virum clarissimum, comitem sacri nostri consistorii et iuris in hac alma ürbe doctorem. Eme nagy méltóságok mellett irodalmi tevékenységet is fejtett ki.²⁾ Ő készíté az Institutiók görög átiratát, de a bevezetés (proémium) hihetőleg nem az ő fordítása; későbbi mű, melyben Theophilust is dicséri, valószínűleg valamelyik tanítványa. A tárgyalatokat ismétli, az új tárgyra való áttérést előkészíti, a már kifejtett igazságokra utal. A Digestákhoz indexet készített, legalább a három évi tananyaghoz.

Dorotheus Beryusból: az Institutiók szerkesztésében Theophilussal együtt részt vett; ezért nevezi Justinianus e két jogtanárt «facundissimos antecessores» jelzővel,³⁾ továbbá: dicséri

¹⁾ Const. De novo Códice faciendo. §. 1.

²⁾ Az Institutiók görög paraplirasisának készítője (533—535) gyanánt említik őt már a hatodik század vége felé.

³⁾ Const. Regiam maiestatem. §. 3. Quumque hoc Deo propitio peractum est, Triboniano, viro magnifico, magistro et exquestore sacri palatii nostri, nec non Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, antecessoribus (quorum omnium solertiam et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus) convocatis, specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus com-

mind a kettőt az Institutiók készítéséért. A Digesták készítésében is részt vett, feltehető róla, hogy a Justinianus előtti forrásokat is jól ismerte.

A nevezettek után *Izidorus* és *Anatolius* neve jön. Ezeket követi *Thallemaeus*. Átdolgozta a Codexet. Emlegeti azokat, a kik a Codexet átdolgozták, s említi a változtatásokat is, melyeket a Codex második kiadásának készítésénél eszközöltek.

A constantinápolyi tanár *Gratinus* és a berytusi tanár *Salaminius* zárja be a névsort. A Justinianus utáni időkben híres jogtanár volt:

Stephanus a berytusi iskolának tanára, de azért a constantinápolyi jogtanárnak, *Theophilus*nak, *Digesta-indexét* fogadta alapul a saját indexének kidolgozásánál, mely a Digesták 36 első könyvére terjedt. De az institutiókat nem *Theophilus*éből, hanem (vág)- egy még rövidebből idézi *Stephanus*, vagy az eredetiből, vagy saját átdolgozásából.

A bizantinus jogtudomány majdnem kizárólag a Justinianusi gyűjteményeken indult, mintha korábbi jogforrások nem is léteztek volna. *Stephanus* talán félszázaddal működött a Digesták kihirdetése után. Így aligha ismerte a Justinianus előtti jognak forrásait. Az iskolákban fenmaradt némi hagyományok azonban előtte sem lehettek ismeretlenek.

A két iskolának viszonya, a jogtudósok érintkezése, a tudományok közlése kétségtelen. A kapcsolatot szilárddá az, hogy berytusi tanárokat is hívott Justinianus a codificatióhoz.

ponant Institutiones; ut liceat vobis prima legum cunabula, non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nililque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant: et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini, digni tanto honore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat.

HATODIK FEJEZET.

Tananyag a *constitutio Omnem* előtt és szerint.

I. III-ik Valentinianus rendelkezése.

Az iskolák állami berendezése következtében hivatalosan meghatározottat a végzendő tananyag is. III. Valentinianus az idézési törvénnyel megszorította a használható auctorokat. A remekjogi irodalom nagy kincstárából, melyből még Tribonianus is ismert két ezer könyvet s három millió sort, csak hat könyvet (volumina) tanítottak, a többi könyvek kimentek a gyakorlatból és hozzáférhetlenebbé váltak (*ceteris iam desuetis, iam omnibus inuis*). A használt hat könyv (*sex volumina*) a következő volt:

1. Az első évben tanulták *a)* Gaius művét *Institutionum libri quatuor* és *b)* *Libri singuläres*, melyek a következőket tartalmazták: *a)* *Bes uxoria*. *b)* *Tutela*. *c)* *Testamentum*. *d)* *Legatum*. De még eme négy főkérdését se tárgyalták kimerítően, hanem kihagyogatásokkal, az alatt az ürügy alatt, hogy mellőzni kell a feleslegeseket. Nem tárgyalták ezeket összefüggőleg, hanem mint külön-külön darabokat, nem az *edictum perpetuum* sorrendjében, hanem esetleges egymásutánban, az elavultat nem különítették el az élőtől, a hasznavehetőt a hasznavehetlentől.

2. A második évben adták elő *a)* az *edictum perpetuum*-nak, illetőleg *Ulpianus ad Edictum* commentárjának első részét (*prima pars legum*), kivéve belőle néhány titulust, mert hiszen rendellenes lett volna az *Institutiók* után más valamit olvasni, mint a mi az *edictum-commentár* elején áll és arra a helyre tartozik. Ennek előadásánál a folytonos összefüggésre nem néztek, hanem darabonként kerültek a tárgyak szőnyegre, arra sem néztek, hogy mi a hasznavehető, *b)* Tárgyalásra került még a második évben az *Edictum*hoz írt commentárból vagy az a rész, mely a bíróságokról szól (*de iudiciis*), de ez is összefügg-

gés nélkül és hasznavehetőségre nem ügyelve; vagy pedig az a rész, mely a dolgokról szól (*de rebus*). Ez a két rész, melyről Justinianus úgy beszél, mint *utrumque volumenről*, felváltva adatott elő, egyik évben ez, másikban amaz, holott az Edictum többi része, mintha a tanításra alkalmatlan lett volna, nem adott elő.

3. A harmadik évben tanulták *a)* az Edictumból vagy *b)* *de iudiciis* vagy *c)* *de rebus* részt, t. i. azt, a mit a második évben nem olvastak, továbbá kézbe kapták *b)* *Papinianus Responsumait*. A Papinianus véleményeinek gyűjteményéből, mely tizenkilenc könyvre oszlott, csak nyolcz könyvet tanultak, sőt ezt se egész kiterjedésében, hanem a gazdag tartalmú könyvekből sovány kivonatot, úgy hogy a tudományszomj kielégítetlen maradt, vagy nem is érezték a tudományszomjat? Ennél egyebet nem adtak elő a tanárok. Ezért mondja Justinianus, hogy hat művet (*sex volumina*) adtak elő.*) Az előadások hallgatásával töltött három évből mindenikre jutott két mű, mit a tanárok fejtegettek.

*) Const. Omnem. §. 1. Et antea quidem, quemadmodum et vestra seit prudentia, ex tanta legum multitudine, quæ in librorum quidem duó millia, versusum autem tricies centena extendebatur, nihil aliud, nisi sextantummodo libros, et ipsos confusos et iura utilia in se perraro habentes, a voce magistra studiosi accipiebant, ceteris iam desuetis, iam omnibus inviis. In bis autem sex libris Gaii nostri Institutiones et libri singulares quatuor, primus de illa vetere re uxoria, secundus de tutelis, et tertius nec non quartus de testamentis et legatis connumerabatur; quos nec totos per consequentias accipiebant, sed multas partes eorum quasi supervacuas præteribant. Et *primi an ni* hoc opus legentibus tradebatur non secundum Edicti perpetui ordinationem, sed passim et quasi per saturam collectum, et utile cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata. In *secundo autem anno* præpostera ordinatione habita, prima pars legum iis tradebatur, quibusdam certis titulis ab ea exceptis; quum erat enorme post Institutiones aliud legere, quam quod in legibus et primum positum est, et istam nuncupationem meruerit. Post eorum vero lectionem, neque illám continuam, sed particularem et ex magna parte inutilem constitutam, tituli alii iis tradebantur tarn ex illa parte legum, quæ de iudiciis nuncupatur, et ipsi non continuam, sed raram utilium recitationem præbentibus, quasi cetera toto volumine inutili constituto, quam ex illa, quæ de rebus appellatur, septem libris semotis et in his multis partibus legentibus inviis, utpote non idoneis

4. A negyed évek tanári előadás nélkül, csupán magokban olvasták, betanulták és felmondogatták Paulus Eesponsorum Libri című művét (Pauliana responsa per semet ipsos recitabant), de ezt a művet se tanulmányozták egész kiterjedésében, hanem az akkori általános rossz szokás szerint, következetlen kihagyásokkal.

A feljegyzésekből látható, hogy főképp négy remekjogász foglalkodtatta a tanulókat: az első éveket Gaius; a második éveket Ulpianus; a harmad éveket Papinianus; a negyed éveket Paulus.

5. Az ötödik év foglalkozása is tisztán magántanulmányokban állott, hihetőleg a Codex Theodosianus megértése volt a cél, melyre törekedtek, de az ellenőrzést nem az iskola, hanem az élet gyakorolta.

Az öt évi tanfolyam szellemi tápláléka igen kivonatos volt. A tanuló a ius és lex nagy készletéből alig tanult hatvanezer sort, tehát körülbelül egy harmadrészt annak, a mi a Digestákba került, holott a többi rész ismeretlenül maradt, legfőlegb egy-egy ritka eset alkalmából lapoztak imitt-amott a bírák, és a tanárok, hogy még is valamivel többet tudjanak, mint tanítványaik, mint ezt gúnyosan mondja Justinianus.*)

neque aptissimis ad eruditionem constitutis. In *teitio autem anno* quod ex utroque volumine, id est de rebus vel de iudiciis, in secundo anno non erat traditum, accipiebant secundum vicissitudinem utriusque voluminis, et ad sublimissimum Papinianum eiusque Responsa iter iis aperiebatur. Et ex praedicta Responsorum consummatione, quae decimo et nono libro concludebatur, octo tantummodo libros accipiebant; nec eorum totum corpus iis tradebatur, sed pauca ex multis, et brevissima ex amplissimis, ut adhaec sitientes ab iis recederent.

*) Const. Omnem. His igitur solis a professoribus traditis, Pauliana Responsa per semetipsos recitabant, neque lisee in solidum, sed per imperfectum et iam quodammodo male consuetum inconsequentiae cursum. Et hic erat in quartum annum omnis antiquae prudentiae finis, ut, (si) quis ea, quas recitabant, enumerare mallet, computatione habita inveniret, ex tanta immensa legum multitudine vix versus sexaginta millia eos suae notitiae perlegere, omnibus aliis de iure et incognitis constitutis, et tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitandis, quoties vel iudiciorum usus hoc fieri coegerit, vel ipsi magistri legum aliquid ex his perlegere festinabatis, ut sit vobis aliquid amplius discipulorum peritia. Et haec quidem fuerant antiquae eruditionis monumenta, secundum quod et vestro testimonio confirmatur.

Az ötödik század második fele óta, úgy mint az előtt is, az volt a gyakorlat, hogy a jogtanuló a tanárok egyikéhez vagy másikához csatlakozott, és ettől tanulta az összes tananyagot. E szerint tehát a tanárok közt nem volt meg a szakrendszer, hanem mindenik tanár minden jogi tárgyat tanított a hallgatójának, és ezt az egész tanfolyamon át vezette s a feladatnak minden részét tanította neki. A tanulói előmenetelt és szorgalmat nem az iskola, hanem a tanár maga igazolta. Erre mutat Leo rendelete (400), mely szerint az ügyvédek közé felavatandó jelöltek igazolni tartoztak jogi képzettségüket, kiki saját tanárának jegyzőkönyvbe veendő és esküvel erősítendő tanuságtételével.¹⁾ Ily értelemben szól Stephanus a maga tanáráról.²⁾ A fentebbiek szerint nem volt a tanárok közt munkafelosztás, hanem mindenki vállalkozott az egész oktatási anyag tanítására. Ellenben a tanulók számára biztosítva volt a választási szabadság, mely szerint kiki csatlakozhatott az egyik vagy másik rendes tanárhoz.

II. Justinianus rendelkezése.

Az öt évi tanfolyamnak munkaprogrammját Justinianus a maga három művére való tekintettel állapította meg, a jogtanárokhoz intézett Omnem reipublicae kezdetű rendeletében,³⁾ mely az akkori nyolcz jogtanárnak és az azután kinevezendőknak tudtára adta, *melyik* évfolyambeliek számára *mit* adjanak elő (quid et in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credimus).

¹⁾ Cod. 2. 7. 11. Iuris peritos et iam doctores eorum (t. i. a kik az ügyvédi karba akarnak lépni) iubemus iuratos sub gestorum testificatione depromere, esse emu — peritia iuris instructum. A Basilikákban is (ed. Heimb. I., p. 345) ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ van kiemelve, tellát nem a tanártestület, vagy annak elnöksége, rectoratusa, hanem a *tanár*, a kitől tanult, maga ő ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ γεγονώς, mint a Basilikák jegyzetében is hangsúlyozták, adta a képesítő bizonyítékot. A kitől tanúit, attól kapott képesítő tanúsítványt.

²⁾ Basil. ed. Heimb. II., p. 627. . . . ὁ ἕμος διδάσκαλος.

³⁾ Const. Omnem. pr. . . . nostris regulis observatis, inclutam viam eruditionis legitime possint ambulare.

A *coustitutio Omnem* tehát azt, hogy *mit* tanítsanak, és hogy a *tanévekre* az anyagot mikép oszszák be, állandóan meghatározta a jövő nemzedékre nézve is. A tanügy terén bizonyos higgadt, nyugodt bevezettség kevésbé veszélyes, mint a folytonos experimentálás, de a megrögzött maradiságra nem kárhoztatható az utónemzedék. Ezzel nem gondolt Justinianus.

Justinianus minden fölöslegest, elavultat mellőzni kívánt, hogy a jogi első oktatás ne ódon mesékkal kezdődjék, hanem tételes fejedelmi rendelettel, melyben «nihil inutile, nihilque perperam positum». Csak az a kérdés, hogy mi a *fölösleges*, mi az *elavult*? Justinianus emberei bíráló gondolkodás nélkül azt hitték, hogy a régiségek tanítása *fölösleges*, hogy a jognak múltja *elavult*. Ily értelemben okoskodva, egyebet, mint a ma kötelező szabályokat nem kellene tanítani. De hát a *ma* a *tegnapnak* utódja. A mai szabály nem érthető a tegnapi nélkül. Ezért a tudomány-egyetemeken mindig tanítottak, mi is tanítunk, jövőben is fognak tanítani «elavult» dolgokat is. Némely «elavult» dolog ismerete nélkül nem lehet érteni a forrásoknak el nem avúlt részeit se. A művelődéstörténeti vívmányok a múltból származnak. A múltak megvetni megvetik a múltaktól szentesített és ma élő igazságokat is. Történelmi és bölceleti, ethikai és gazdasági ismeretek nélkül nincs jogtudománV. Ennek hiányában a bíró nem képes a jogi világos deductióra és topikára, az ügyvéd csak iparos, kit nem lelkesít semmi nemes eszménység, a tisztviselő képtelen a bonyolult gazdasági élet kormányzatára.

A nyilvános előadásokon Justinianus szerint bevezendő tananyag soknak éjjen nem mondható. Az *Institutiókat* és a *Digestákból* a 36 első könyvet tűzte ki Justinianus a három évi nyilvános jogi leczkék tárgyává.*) Elegendő feladat ez a tanároknak a fejtegetésre.

*) *Omnem reipublice nostrse sanctionem iam esse purgatum et compositam tarn in quatuor libris Institutionum seu elementorum, quam in quinquaginta Digestorum seu Panlectarum, nee non in duodecim Imperialium Constitutionum, quis amplius quam vos cognoscit? Et omnia quidem, quae oportuerat et ab initio mandare, et post omnium consummationem, factum libenter admittentes, defuiere, iam per nostras orationes tarn Graeeae lingua, quam Romauorum, quas aeternas fieri opta-*

Igaza van a császárnak, hogy az ő Codexe és Digestái terjedelmek és tárgysorozatok következtében nem kezdőknek való tankönyvek, bevezető előismeretek nélkül nem tanulmányozhatóak sikerrel.

1. *Institutiókkal* indul meg a tanítás, bőg- a jogtudomány első alapvonalait rövid vázlatban és áttekintésben elsajátíthassa a kezdő tanuló. Justinianus Institúciói azonban, melyeket Tribonianus elnöklete alatt Theophilus és Dorotheus tanárok a régi legjobb institúciókból állítottak össze, nem csak tankönyv, hanem egyúttal törvénykönyv is.**) Az Institúciók használatát bővebben megokolta Justinianus.***) Az egyszerűbb és könnyebb után következhetik a nehezebb.

mus, explicita sunt. Sed quín vos et omnes postea professores legitim; scientiie constituios etiam hoc oportuerat scire, quid et in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credimus, ut ex hoc optimi atque eruditissimi efficiantur, ideo pisesentem divinam orationem ad vos precipue faciendam existimamus, quatenus tam prudentia vestra, quam ceteri antecessores, qui eandem artem in omne seuini exercere maluerint, nostris regulis observatis, inclytam viam eruditionis legitim* possint ambulare. Itaque dubio procul quidem est, necesse esse Institutiones in omnibus studiis primum sibi vindicare locum, utpote prima vestigia cuiusque scientise mediocriter tradentes; ex libris autem quinquaginta nostrorum Digestorum sex et triginta tantummodo sufficere tam ad vestram expositionem, quam ad iuventutis eruditionem iudicamus. Sed ordinem eorum et tramites, per quos ambulandum est, manifestare tempestivum nobis esse videtur, et vos in memoriam quidem eorum, quse antea tradebatis, redigere; ostendere autem novelise nostras compositionis tam utilitatem, quam témpora, ut nihil huiusmodi artis relinquatur incognitum.

*) Const. Reg. Mai. §. 3.... mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant Institutiones; ut liceat vobis prima legum cunabula, non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positura, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant; et quod priore tempore vix post quadriennium prioribus continebat, ut tune *constitutiones imperatorias legerent*, hoc vos a primordio Ingrediamini, digni tanto lionore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat.

***) Const. Omn. §. 2. His igitur generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani, ita videntur posse tradi corninodissime, si primo levi ac simplici via, post deinde diligentissima atque

Az Institutiókat az első tanév kezdő hónapjaiban betanulva, az évnek hátralevő hónapjaiban áttérnek a Digesták első részére ($\pi\rho\acute{\omega}\tau\alpha$), melylyel az első tanévet befejezik.

Az első évekre azelőtt a «dupondii» vagy «pupilli» gúny-név ragadt. A tanulatlan novitiusokról ezt is mondták: diobolares (két obolusért eladók), és «pennales» (szárnypróbalgatók). A frivol vág}- csufolódo jelző helyett Justinianus a maga nevét adta nekik. Justinianeos novos nuncupari.*)

2. A másod évben, megmarad az edictales név, hallgatandó a Digestákból a második rész (*de iudiciis*) hét könyve (5-től 12-ig), vagy a harmadik rész (*de rebus*) nyolcz könyve (12-től 20-ig). Felváltva került felolvasásra ez a két rész, úgy hogy a ki másod éves korában tanúit de iudiciis, az a harmadik évben tanúit: de rebus. Mindenik azt hallgatta, a mi akkor épen előadatott, de akár az egyik, akár a másik tárgyalatik, tárgyalni kell a szöveget egész kiterjedésében és sorban, mert itt nincs

exactissima interpretatione sir gúla tradantur. Alioquin, si statim ab initio rüdem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alteram, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno laboré ejus, síepe etiam cum difflentia, quae plerumque iuvenes avertit, serius ad id perducemus, ad quod leviori via ductus sine magno laboré et sine uila difflentia maturius perduci potuisset.

*) Const. Omnem. §. 2. . . . Et primo quidem anno nostras hauriant Institutiones, ex omni psene veterum Institutionem corpore climatas, et ab omnibus turbidis fontibus in unum liquidum stagnum conrivatas tarn per Tribonianum, virum magnificum, magistram et exquaestore sacri palatii nostri et exconsule, quam duos e vobis, id est Tbeophilum et Dorotheum, facundissimos antecessores. In reliquam veró anni partem secundum optimam consequentiam primam legum partem iis tradi sancimus, quae Graeco vocabulo $\acute{\alpha}\pi\upsilon\tau\alpha$ nuncupatur, qua nihil est anterius, quia quod primum est, aliud ante se habere non potest; et hrec iis exordium et finem eruditionis primi anni esse decernimus. Cuius auditores non volumus vetere tarn frivolo, quam ridiculo cognomine Dupondios appellari, sed Iustinianos novos nuncupari, et hoc in omne futurum aevum obtinere censemus, ut hi, qui rudes adhuc legitimae scientist adspirent, et scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant, quia illico tradendum iis est primum volumen, quod nobis emanavit auctoribus; antea enim dignum antiqua confusione legum cognomen habebant, quum autem leges iam elare et dilucide animis eorum tradendae erant. necesse erat eos et cognomine mutato, fulgere.

semmi elavult, vagy használhatatlan (omnia nova pulchritudine sunt decorata, nullo inutili, nullo desueto in his penitus inveniando). A mondott főcollegium mellett (de iudiciis vagy de rebus) köteles még a tanár a Digesták negyedik részéből (*Umbilicus*) és ötödik részéből (*de testamentis*), vagyis a Digesták 23—36-ik könyveiből négy gyakorlati fontosságú könyvet előadni mint speciálcollegiumot, névszerint de dotibus, de tutelis, de testamentis és de legatis et fideicommissis. Ezekről a kérdésekről a Digestákban több könyv is szól, de csak négyet lehet és kell előadni és betanulni a másodévieknek, a többi marad későbbre.)*

3. Korszakot alkotott a harmadik év a tanfolyam menetén. Két évi előtanulmány után érettekké váltak az ifjak a Papinianus műveinek tanulására. A korszakot alkotó fordulatot fényesen megünnepelték, mely ünnep abban állott, hogy a tanév kezdetén, előre kijelölt alkalmas helyen és időben, összegyűltek a harmadévi tanulók s Papinianus emlékét fölelevenítették, erényeit, jellemét magasztalták, iratainak belbecsét s jelentőségét méltányolták; igen helyes, hogy a jogi iskola adjon alkalmat a tanulóknak a társas szórakozásra és társas szellem ébresztésére. És így a Papinianus ünnep socialis jelentőséggel

*) Constit. Omnen. §. 3. In secundo autem anno, per quera ex Edicto iis nomen antea positum et a nobis probatur, vel de iudiciis libros septem, vel de rebus octo accipere eos sancimus, secundum quod temporis vicissitudo induisent, quam intactam observan præcipimus. Sed eosdem libros de iudiciis vel de rebus totos et per suam consequentiam accipiant, nullo penitus ex liis derelicto, quia omnia nova pulchritudine sunt decorata, nullo inutili, nullo desueto in bis penitus inveniando. Alterutri autem eorundem volumini, id est de iudiciis vel de rebus, adiungi in secundi anni audientiam volumus quatuor libros singulares, quos ex omni compositione quatuordecim librorum exeerpsimus; ex collectione quidem tripertiti voluminis, quod pro dotibus composuimus, uno libro excerpto; ex duobus autem de tutelis et curationibus uno; et ex gemino volumine de testamentis uno; et ex septem libris de legatis et fideicommissis, et quæ circa ea sunt, simili modo uno tantum libro. Hos igitur quatuor libros, qui in primordiis singulorum memoratarum compositionum positi sunt, tantummodo a vobis iis tradi sancimus, ceteris decern oportuno tempore conservandis, quia neque possibile est, neque anni secundi tempus sufficit ad istorum quatuordecim librorum magistra voce iis tradendorum recitationem.

is bírt. A közös étkezés, az emlék-serleg ürítése, alkalmúl szolgált arra is, hogy a jó társasági hagyományt, az illemt, a társalgási formát s finomságot, az összetartozandóság érzetét fenntartsák és terjeszszék. Az emlékezetes ünnep megölése és a Papinianistae név viselhetése buzdítá a tanulókat. Ünnepies emelkedett hangulatban fogtak a Papianus műveinek, illetőleg a most úgynevezett Antipapinianus (Dig. 20., 21., 22. könyv) tanulásához, melyet megelőzőleg a harmadik év kezdetén előadandó vagy de iudiciis vagy de rebus t. i. az a rész, a melyiket a második évben nem hallgathattak. Ezután jött a voltaképeni feladat a Digesták 20., 21. és 22-ik könyve, mely három könyvről azt mondja Justinianus, hogy a legnagyobb ügyességgel (bellissima machinatione) léptette a Papinianus műveinek eddig használt szövege helyébe. Azt is kiemeli, hogy a mi eddig átvehető volt a Papinianus irataiból, azt mind a titulusok elejére illesztette. Azonban mégis csak 12 töredék van Papinianustól a 20-ik könyvben. Minden tisztelet és kegyelet mellett is sok közbeszúrást és csonkítást szenvedett Papinianus munkája, mely az előtt egész kiterjedésében összefüggő, teljes szövegben feküdt a bírák asztalán, most már a bírák és ügyvédek nem hivatkozhatván másra, mint a Digestákban foglalt töredékekre, ezeket meg kellett tanulni, de az összefüggő teljes szövegű művekre többé senki se gondolt. Azt a három könyvet (tripartitam legum singularium dispositionem) melegen ajánlja a tanulóknak Justinianus.*)

*) Const. Omnem. §. 4. Tertii insuper anni doctrina talem ordinem sortiatur, ut sive libros de iudiciis, sive de rebus secundum vices legere iis sors tulerit, concurrat iis tripertita legum singularium dispositio, et in primis liber singularis ad hypothecarium formulam, quem oportuno loco, in quo de llypothecis loquimur, posuimus; ut quum semula sit pignoratiticiis actionibus, quae in libris de rebus positae sunt, non abhorreat eorum vicinitatem, quum circa easdem res ambabus paene idem stúdiu est. Et post eundem librum singularem alius liber similiter iis aperiatur, quem ad Edictum aedilium, et de rethibitoria actione, et de evictionibus, nec non dupla stipulatione composuimus; quum enim quae pro emtionibus et venditionibus legibus cauta sunt, in libris de rebus prsefulgent, hac autem omnes, quas diximus, defmitiones in ultima parte prioris Edicti fuerant positae, necessario eas in anteriorem locum traustulimus, ne a venditionibus, quarum quasi ministrse sunt, vicinitate

4. A negyedéviék megtarthatták a szokásos görög nevet **λύται** vagyis megfejtők (solutores legis).¹⁾ Paulus Responsumai helyett azonban olvasgatni kötelesek a Digesták 33—36. könyvei közül azt a tíz könyvet, a melyet a második évben még nem tanultak, t. i. a Dig. 34; Dig. 35; Dig. 37; Dig. 39; Dig. 31—36. könyveit.²⁾

Így a négy év alatt a Digesták ötven könyvéből az első öt részt (pars) képező 36 könyvet bevégezték. Ez őket, mint Justi-

nianus mondja, képesíti minden jogügylet megbíráására.³⁾ ulterius devagetur. Et hōs trēs libros cum acutissimi Papiniani lectione tradendos posuimus, quorum volumina in tertio anno studiosi recitabant, non ex omni eorum corpore, sēd sparsim pauca ex multis et in hac parte accipientes. Vobis autem ipse pulcherrimus Papinianus non solum ex Eesponsis, quae in decem et novem libros composita fuerant, sēd etiam ex libris septem et triginta Quaestionum, et gemino volumine Definitionum, nec non de adulteriis, et pame omni eius expositione in omni nostrorum Digestorum ordinatione praeferens, propriis partibus praeclarus, sui recitationem praebebit. Ne autem tertii anni auditores, quos Papinianistas vocant, nomen et festivitatem eius amittere videantur, ipse iterum in tertium annum per bellissimam macbinationem introductus est; librum enim hypothecariae ex primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani fecimus lectione, ut et nōmē ex eo habeant et Papinianistae vocentur, et eius reminiscentes et laetificentur et festum diem, quem, quum primum leges eius accipiebant, celebrare solebant, peragant, et maneat viri sublimissimi praefectorii Papiniani et per hoc in setemum memoria, bocque termino tertii anni doctrina concludatur.

¹⁾ Ilyen értelmű jelzõt már Iuvenalis is használt. Sat. 8. 50. A megfejtés nem csak a törvényre vonatkozik, hanem a jogesetekre is; ezeket is megoldják az elõbb végzett tanulmányaik alapján. Alciatus úgy tekinti õket, mint Baccalaureos.

²⁾ Const. Omnien. reip. §. 5. Sed quia solitum est anni quarti studiosos Graeco et consueto quodam vocabulo **λύταις**; (solutores) appellari, habeant quidem, si maluerint, hoc cognomen; pro Eesponsis autem prudentissimi Pauli, quae antea ex libris viginti tribus vix in decem et octo recitabant, per iam expositam confusionem eos legentes, decem libros singulares, qui ex quatuordecim, quos antea enumeravimus, supersunt, studeant lectitare, multo maioris et amplioris prudenti ex iis thesaurum consecuturi, quam quem ex Paulianis habebant Eesponsis. Et ita omnis ordo librorum singularium a nobis compositus et in decem et septem libros partitus eorum animis imponetur, quem in duabus Digestorum partibus posuimus, id est quarta et quinta.

³⁾ Const. Omn. §. 5. . . . quod iam primis verbis Orationis nostrae

A Digesták két utolsó része (pars VI. és VII.), mely tizen-négyszázötven könyvet foglal magában (Dig. 37—50.), magánszorgalmi tárgyú ajánlatik a tanulók figyelmébe, hogy annak tudását igazolhassák a gyakorlatban (bene legere et in iudiciis ostendere).

5. Az ötödéviék hagyományos neve *προλύται*, azaz *legum prsesolutores*. Előre haladt tanulmányaik alapján többet tudnak, mint a Xütai, ezért mondták rólok, hogy *προλύται*. Alcicius szerint olyanok ezek, mint a Licentiatii. Magán úton kezdték tanulni a Codex Justinianeust. Ez vala a végczél. *Ihec sola scientia habet finem mirabilem in pruesenti tempore nobis sortita*, mond Justinianus. Kell, hogy az ötödéviék ne csak olvassák, hanem érteni is megtanulják a Codexet. Ez tetőzi he a jogismereteket, mert a többi tudományok ugyan végtelenek, de Justinianus törvényeinek tanulásánál öt évi szorgalommal czélt lehet érni. *) Látszik, hogy csak *törvénytudókra* gondol Justinianus, a történelmi és bölcséleti elemekkel munkálkodó *jogtudomány*, mely végtelen tért nyit a bűvarkodó előtt, nem vonzotta a VI-ik század legistáit.

Voltaképen három év volt a kötött tanmenet, hol a tárgyaltrészekre nézve a változatosság a tanárnak s nem a tanulónak tetszésétől függött. A következő két évben a tanuló tehetett némi változtatást. Olyan a milyen rendszeresség volt legalább az első évi tanfolyamban, míg az Institutiókat tanulták, de azután az izolált jogtételek s véleményezések rengetegébe kerültek; azonban épen itt szemlélhették az esetek sajátosságait és az alkalmazási technikát. Definióit nem sokat tanultak. Nem azt tanulták, hogy mi a szerződés, mi a szolgálat fogalma, hanem

posuimus, verum inventatur, ut ex triginta sex librorum recitatione fiant iuvenes perfecti, et ad omne opus legitimum instructi, et nostro tempore non indigni; duabus aliis partibus, id est sexta et septima nostrorum Digestorum, quae in quatuordecim libros compositae sunt, ibidem appositae ut possint postea eos et legere, et in iudiciis ostendere.

*) *Const. Omnem. §. 5. Quibus si bene sese imbuerint, et in quinti anni, quo prolytoe nuncupantur, metas Constitutionum Codicem tam legere, quam subtiliter intelligere studeant; nihil iis legitime scientiae deerit, sed omnem ab initio usque ad finem suis animis amplectantur, et, quod poene in alia nulla evenit arte, quum, etsi vilissimae sint, omnes tamen infinitae sunt, haec sola scientia liceat finem mirabilem in praesenti tempore a nobis sortita.*

hányféle? A fogalom-meghatározásokat ép úgy kerülük ma az angol jogtudósok, mint kerülték a rómaiak.

III. Tanterv.

Az Institutiók akkori tanítása épen nem hasonlít a miénkéhez, a kik az Institutiókat is a modern rendszerben tárgyaljuk. A szöveget commentálták, interpretálták, de nem volt tudományos rendszerbe foglalás. Az angol és francia romanisták a római jogot még ma is az Institutiók rendszerében adják elő, minek következtében ott sok érdekes kérdést nem tárgyalhatnak, némelyeket pedig erőltetve szúrnak közbe. Azt a rendszert követték a renaissance hatása alatt készült jogi művek nálunk is, a művelt nyugoton is. Ebből magyarázható, hogy pl. Blackstone angol jogtudományi író, az Institutiók tárgysorozatában dolgozva, ott tárgyalja a királyt, a parlamentet, a hol az apai hatalmat s gyámságot.

A most előadottakból kétségtelen, hogy a tanulók a Justinianus műveiből nem válogathatták ki az őket érdeklő részeket, specialításokat. Szakszerű külön irányt nem követhetett senki. Nem volt köztök külön civilista, külön criminalista, processualista vagy publicista, hanem mindenki volt emez is, amaz is bizonyos mértékben, de semmit se tudott behatóbban. A mi több, még a tanárok közt se volt specialista. Mindenik tanár előadott mindent, de csak a nála jelentkezők számára.

Az Institutiók rendszere de personis, de rebus, de actionibus magában hordja az anyagi és alaki jog szoros kapcsolatát, mind a kettőt kellett tanulni, nem lehetett kizárólag az egyikre vagy a másikra fordítani minden idejét. És habár az Institutiók két-harmada magánjogra vonatkozik, mégis beerőszakoltak ebbe a rendszerbe sok nyilvánjogot is. A magyar magánjog írói se szorítottak műveikben tisztán a *magánjogra*. A Digesták rendeltetése, hogy mindenre kiterjedjenek. A tanárok nem adhattak elő «válogatott» tanokat, hanem a mindenki számára előírt részeket. Még csak arra se voltak tekintettel, hogy ki akar bíró, ki pedig másféle tisztviselő lenni. Ilyesmire nem gondoltak.

A római jogot, mint *egységes* tárgyat kezelték. Külön nyilvánjogot, magánjogot, perjogot, büntetőjogot sat. nem adtak elő.

Egy tárgyat, t. i. *római jogot*, tanultak, holott ifjaink a legkülönbözőbb tárgyakból töltik ki és egészítik ki ismeretök keretét, tehát vegyes szellemi táplálékot élveznek, a mi a szellemre jótékonyan hat. A tanfolyam alatt ugyan nem mélyedhetnek a részletekbe úgy, mint mikor csak római jogot tanultak, de alaposabb fogalommal bírnak a jogról, s a tanfolyamot végezvén, bemelegülhetnek egyik vagy másik ágba. Az udvar, a parlament, a forum és curia olyad jelöltekre számít, a kik vegyes táplálékban részesültek az előképzés fokozatain, de azután külön szakmákat választanak a bűvárlat czéljára.

Theodosius és Valentinianus rendeletéből tudjuk, hogy mind a két jogtanár előadta az egész tananyagot. Tehát nem a szakok, hanem csak a hallgatók osztottak meg. Justinianus alatt is ez volt az irányadó. Nem volt egy institutionalista, egy pandectista sat., hanem kiki előadta a maga hallgatóinak az Institutiókat, a Digestákból előírt könyveket és előkészíté hallgatóit a Digesták többi könyvének és a Codex tanulására, mely a magántanulás tárgyául szolgált. A tanár választhatta ugyan az előírt könyvek közül ez időre ezeket, de akkor már a jövőre amazokat kellett előadnia, így voltaképen csak a sorrendben tehetett némi változást, azonban speciál tanulmányt nem választhatott. A tudomány specializálása, sőt a közszolgálati szakszerű képzettség is ismeretlen volt.

Minden jogásznak ugyanaz az egy ideálja lehetett: a hat könyv tudása. Minden tanár ugyanazt tartozván előadni, ugyanazon könyvet használhatta, nem volt tehát szükséges, hogy mind a nyolcz tanár, a kikhez Justinianus a tanügyi rendeletet intézte, külön-külön görög kivonatot vagy fordítást készítsen a Justinianus műveiből. Valószínű, hogy egyik-másik a collegájának fordításait használta a tanításnál. Leginkább a Dorotheus, Stephanus és Thallelás fordításait emlegetik, de volt több is, nyoma van ennek a Basilikákban, csakhogy sok mű elpusztult a konstantinápolyi könyvtárulások és tűzvészek alkalmával. *)

*) Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Erster Band. Romanistische Abtheilung, 1887. 1—86 lap.

HETEDIK FEJEZET. A jogi oktatás célja.

I. Cél Justinianus szerint.

A jogtanítás által elérendő cél, hogy a tanulók jókká és sok ismeretüekké kepeztesse.¹⁾ Meg volt tehát jelölve a cél, melyet szem előtt kellett tartani. Nem vette Justinianus közönyösen az ifjúság viseletét, a tanárok eljárását; követelte, hogy a hallgatókat jó és tanút emberekké kepezzék, és pedig nem pusztán elméletileg, hanem a közszolgálatra képesítő gyakorlati irányban, lévén a jog *ars* íequi et honi,²⁾ s a jogtanítást Justinianus is az *ars* szóval jelöli,³⁾ a mi nem a tantárgy gépszerű elszavalását vagy leolvasását, hanem az ismeretközlés tudományát s művészetét jelenti. *Nem jogtudósokat*, hanem *törvénytudó* bírákat, s hivatalnokokat akar. A tanulók, kik előtt Justinianus hite szerint öt év alatt a törvénynek minden titka feltárult, a jóreményű császár föltevése szerint, mindent világosan tudnak és látnak. A Justinianus három latin művének áttanulmányozása képesíti az ifjakat, hogy kitűnő szónokok s ügyvédek és az igazság hű őrei lehessenek, s a törvényszékeken sikerrel küzdhesse- nek a jogért és fényes eredményyel szolgálhassák az igazság- ügyet.⁴⁾ Szóval az élet és állam számára jó és sok ismeretű szakemberek képezése volt az elérendő cél.⁵⁾

1) Const. Omnem... ut ex hoc optimi atque eruditissimi efficiantur.

2) Dig. 1. 1. 1. pr. Ulpianus idézé Celsusnak fentebbi szavait.

3) Const. Omnem. . . . tam prudentia vestra, quam ceteri antecessores, qui eandem *artem* in omne sevim exercere maluerint.

4) Const. Omnem. §. 6. Discipuli igitur, omnibus iis legitimis arcanis reseratis, nihil habeant absconditum, sed omnibus perfectis, quae nobis per Triboniani, viri excelsi, ministerium ceterorumque composita sunt, et oratores maximi, et iustitiae satellites invenientur, et iudiciorum optimi tam athlete, quam gubernatores in omni loco aevoque felices.

5) Const. Omnem. §. 2. Nos vero tantam penuriam legum invenientur.

A törvény-tudomány tanításával tartoznak a tanárok azt az utat meg mutatni a tanulóknak, melyet Justinianus jelölt ki. Ezen az úton érhető el, hogy az ifjabból az igazságnak és az államnak Im szolgálói képződnek.¹⁾

Akadémiai gradus abban az időben nem volt. Tehát tudori címért senki se tanúihatott. A mélyebb elméleti tudományosság egyesek ambíciója lehetett ugyan, de annak intézményszerű előmozdítására nem gondoltak. A jogvégzettség jutalma az volt, hogy az állami hivatalok viselésére minősített. Ezt tüzi ki buzdító eszményképül Justinianus, az Institutiók kihirdetése végett az ifjúsághoz intézett rendelete végén²⁾. Dat Justinianus honores.

Justinianus eszményképe nem az, hogy a tanulókból tudósok legyenek, a kik a tudományt önmagáért műveljék s előbbre vigyék, hanem csak az, hogy megtanulják azt, a mi a gyakorlati életben a közszolgálatra szükséges.³⁾ Midőn e célból a törvény szövegének betanítására szorítkozott, nem gondolta meg Justinianus, hogy a jogi dispositiók változnak, elavúlnak, tehát ezeknek dogmaszerű betanítása nem maradhat a végcél, hiszen magában véve a betanítás nem műveli az észet, nem hozza meg azt a módszert, mely a tanulókat képesíti, hogy annak idején magok alkothassanak czélszerű dispositiókat.

II. Cél a mai felfogás szerint.

Az egyetemnek feladata a tudomány fejlesztése és a szak-tudomány tanítása. A tanár ambícióját kielégítheti az, ha mint

tes, et hoc miserrimum radicantes legitimos tlesaurus volentibus apenaras, quibus per vestram prudentiam quodammo erogatis, ditissimi legum oratores efficiantur discipuli, tehetséges hirdetői lesznek a törvényeknek.

¹⁾ Const. Oinnem. §. 11. Incipite igitur legum doctrinam iis Dei gubematione tradere et viam aperire, quam nos iuvenimus, quatenus fiant optimi iustitiae et reipublicae ministri.

²⁾ Const. Imperatoriam maiest. §. 7. Summa itaque ope et alacri stúdió has leges nostras accipite, et vosmetipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram rempublicam in partibus eius vobis credendis guberuare.

³⁾ Ez mégis csak jobb, mint a ki csak azért tanú, hogy átszédelegjen a vizsgálaton és bizonyítványt nyerjen.

író működik s a tudományt irodalmilag előbbre viszi, de a társadalom s az állam a tanféri másik tevékenységére is súlyt fektet, hogy t. i. a tanár tanítson. Nálunk a tudomány előbbre vitelét főleg a Tudományos Akadémia tartja feladatának. De e mellett az egyetemet se mentheti fel a nemzet a tudományos feladatok terhe alól. Az akadémiai tagság csak kitüntetés, nem élethivatás. Az egyetemen a tudományos tanári tevékenységet nem pótolhatja, hanem csak jutalmazhatja.

Az egyetemen a jogi oktatást *tudományosan* kell tartani, de a közszolgálat érdekében didaktice *szakszerűen*.

A tanító feladata, hogy a tudományos alapokat gondosan rakja le, szerezzon a tanuló beható ismeretet a jogviszonyokról, főképp tanuljon jogászilag gondolkodni, a jogélet tümenényeit megfigyelni, azokról számot adni, a forrásokból meríteni, az ismereteket rendszeres összefüggésbe hozni.

A jogtanár didakticus feladata az, hogy pozitív ismeretkincset nyújtson, példája legyen a jogász művészségnek, buzdítsa, lelkesítse és képesítse az ifjút annak elsajátítására. Be kell vezetni az ifjúságot a jogtudományi munkálkodásba és képesíteni arra, hogy a jogviszonyokat fölismerhesse és helyesen megítélhesse. Erősítendő a jogász nézés és látás, hogy a jogvilág örökös mozgalmában felmerülő jeleneteket megfigyelni, észlelni, megfejtteni tudja. Belátását, ítélő tehetségét s jogérzetét kell finomítani, hogy az igazság mérlegét nyugodtan rá bízassuk.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Tanítási és tanulási módszer.

I. Tanítási módszer Justinianus .alatt.

A jogtudományban legrégebb módszer az exegeticus vagy interpretáló módszer, mely abban áll, hogy az alapul felvett szöveg szavainak és mondatainak valódi jelentését kimutatjuk, helyes értelmét megállapítjuk.

Más tudományt is lehet exegetice tanítani, de leginkább követeli ezt a szent írás és a római jog, mert itt vannak olyan

tekintélyes szövegek, melyeknek tiszta felfogásától függ a tudomány további iránya. A törvények és szokásjogi följegyzések szabatos értése ép oly fontos a jogászra nézve, mint a biblia-magyarázat a theologusra nézve.

Rómában a tizenkét tábla volt az első szöveg, melyet exegetice fejtegetni kezdtek, főképp, miután a régi szavak és szólásformák megértése, a nyelvújítás haladásával nehezebbé vált.

Midőn Cicero korában a *ins civile Flavianum*, *Aelianum*, *Papinianum* színvonalán főlebb emelkedő *dogmaticus* művek láttak napvilágot, a régiebb *commentárok*at újabb *exegesis* tárgyává tették. Ezt az irányt követték később is, pl. *Sabinus* könyve ép úgy tárgyává lett a magyarázatnak, mint valaha az *edictum* (*Libri ad Sabinum, ad edictum*). A remekjogászok művei tanúsítják, hogy az esetjog fejtegetése mellett ők is tartottak exegeticus leczkéket, így készült a sok *commentar ad leges, ad edictum, ad senatus consultum sat*.

Justinianus alatt nem is követhettek a tanárok más módszert, mint az exegeticust, hiszen a Justinianus törvényszövege, melyet tanítani kellett, latin nyelvű volt, holott a tanárok és tanítványaik többnyire görög ajkúak voltak, tehát *exegesis* nélkül meg se tudták érteni a tantárgyat. Bánk nézve előny, hogy megtartá Justinianus a remekjogászok szövegét, de az ő görög alattvalói úgy jártak a latin szöveggel, mint mi 1852. nov. 29-én az osztrák polgári törvénykönyv német szövegének itteni kihirdetésével; nálunk azonban legalább volt hivatalos fordítás, de Justinianus a latin szöveget hivatalosan nem fordíttatá le a maga görög alattvalói számára, hanem magánszorgalomból fordíttattak egyes részeket *Theophilus, Stephanus, Thalleseus sat*. Értelmezni és tanítani az eredeti latin szöveget kellett, legalább a nyolczadik századig.

II. Rendszeres, történeti s gyakorlati tárgyalás.

Bármennyire becsüljük is az exegeticus módszert, mégsem tartjuk azt egyedül üdvözítőnek. A forrásokat nem szabad elhanyagolni, a feldolgozási képességet ki kell fejleszteni. E célból tartandók a *tudományos* beható előadások az illető tárgy rendszeréről, módszeréről, más tárgyakhoz való viszonyáról s jelentőségéről, melynek fonalán el nem marad a *törvényhozás*,

judicatura és az *irodalom* eseményeinek folytonos közlése. Ez ad iideséget az előadásnak.

A jogi előadások közül legtöbb sikert ígérnek a tárgy feletti uralmat megalapító *rendszeres*, továbbá a kellő távlatokat nyújtó *történeti* előadások, melyek világánál a jog művelődéstörténeti tüneménykép lép élönkbe, mely évszázadok, sőt évezredek munkáit foglalkoztatta és foglalkoztatva tovább fejlődik. A rendszerbe foglalás adja azt a meggyőződést, hogy azok a témérek apró, látszólag szétfutó, egymást metsző tételek volta-képen egy egységes, szerves egészbe tartoznak. A rendszert és a módszert nem lehet tanulni az ügyvédi irodában, a törvényszéki tanácssteremben s jogügyi bizottságokban, hanem egyedül a tanteremben. A rendszer és módszer elsajátítása után bátran lehet az alkalmazási térre lépni, föltéve, hogy előkészítőül sikeresen látogatták a hallgatók az előadásokat (*practicum*) is.

Az előadás nyújtson a tanulóknak a feldolgozott s össze-foglalt tananyagból kerekded, bevégzett képet, élénk világos színben, mely kép alkotásában, szigorú következetes okoskodás útján, vegyen részt a gondolkodó tanuló s szerezzze meg a szemléleti s megvilágosító példák által a teljes belátásnak és beható ismeretnek örvendetes es megnyugtató érzetét. Az elő-adás szorítkozzék a tankönyv kiegészítésére, felvilágosítására, a haladás feltüntetésére, a meghaladott álláspontok jelzésére. Így lesz az előadás könnyebb, szabadabb és nemesebb. Az óra-szám leszáll, a tanuló alapvető munkák tanulásához foghat.

Különösen fontos, hogy a tanár előadásainak tartalmát használja fel s a felett tanítványaival folytasson eszmecserét. A végzett részeket kombinálja a megfelelő eredeti forráshelyekkel. Ezért tartandók még ma is az exegeticumok és tárgyalandók a jogesetek. Ez hozza közelebb a tanulót a tanárhoz, a gyakorlatot az elmélethez s szoktatja a hallgatót az előadásokkal lépést tartó rendes, folytonos elsajátító munkásságra.

A tanár jót tesz az ifjúsággal, ha benne a tanulási vágyat, szorgalmat ébreszti, ha neki a helyes utat, módot kijelöli. A jó érzésű ifjú örül, hogy a tanárral néha-néha tudományos tárgyról beszélgethet és hogy beszélgetni tudjon a tanárral, eljár az elő-adásokra. Ez is vonz az egyetemre. A nagy szám mellett nem lehet a tanár közvetlen érintkezésben mindenik tanulóval, de

lehet számosakkal és ezek emelőleg hatnak a többiekre. A kikkel a tanár érintkezik: azok mintegy az ő családját képezik, a kik el nem feledik a serkentő, buzdító behatásokat későbbi időkből se.

A tanítás: művészet. Adjon lendületet az ifjúságnak. Ne csak tudós és író legyen a jogtanár, hanem *tanítója, nevelője* az ívjogász nemzedéknek. Legyen a jogtanár didacticus és legyen practicus is. Eszközölje a tudományos, mélyreható felfogást. Az életre alkalmazza az elméletet, jogeseteken tegye szemlélhetőkké az elvont szabályokat. Vezesse és segítse a tanulót a tudományos tevékenységre. Így érheti el a tanár, hogy ismeretei átplánálódjanak az új nemzedék öntudatába és a nemzet közkincsévé váljanak. A szellemi életnek színvonala emelkedik. A tudományok fénysugarai az igazságért és nemesért hevülő ifjúságot lelkesedésre gyűjtják.

A bátorító, élenkítő, gondolat-ébresztő módszer követei a tanuló *önálló* lesz a forrásokkal szemben, hiszen azokat értelmeznie kell. Véleményt kell formálnia az esetekről, megokolni az egyik vagy a másik nézetet. Ilyen eljárás felel meg a jog practicus természetének, ez mutatja a jog alkalmazhatóságát, ez mutatja a nagy igazságot, hogy a jog nem abstractio, hanem az életviszonyok szabályozója, a célszerűség szempontjából.

Emez általános módszertani körvonalak nem zárják ki a tanár egyéniségének érvényesülését. A tanítási szabadság nem tűri az elnyomást, az orthodoxiát, folyvást lehetővé teszi a jobbnak fölülkerekedését. A ki egyéniségét nem tudja a módszeren át éreztetni, annak lehetnek *hallgatói*, de nem lesznek *tanítványai*.

A tanítási módszerrel sokan nem törődnek. Sajnosán elterjedt előítélet, hogy a nem demonstratív szakokra nem kell egyetemi előadás vagy legalább nem szükséges annak hallgatása, hisz a tankönyvet, *vágj'* ha ez nincs, azt a mit a tanár előad, a jegyzetből rövid idő alatt otthon kényelmesen el lehet olvasni, sőt meg is lehet tanulni. Igaz. És ha az előadás nem egyéb, mint valamely nyomtatványnak vagy múlt évi jegyzetnek előadása, vagy éppen többé-kevésbé ismétlő, hézagos, felületes elrecitálása, kár is időt vesztegetni annak hallgatására. De ha az előadáson nemcsak kész eredmény közöltetik, hanem a vizsgálódásnak, az

eredményre jutásnak módszere is feltárul, ha ott az igazságot kutató tudományos szellem fejlesztetik, a tudományos munka eszközei megmagyaráztatnak: lehet-e ez felesleges a tájékozatlan fiatalságra, melyet annyi csak környékez? Különbösen is az *egyetemi* tanítás nem csak ismereteket közöl, hanem azt is, hogy az ismereteket miképpen kell felhasználni.

Az előadások hallgatása nélküli tanulással az egyetemi évek alatt is szerezhető ugyan némi *ismeret*, de az ismeretekkel való rendelkezésnek képessége, szakemberekkel való érintkezés nélkül, fiatal korban meg nem szerezhető, pedig a jognak csak az szolgálhat sikerrel, a ki a tételeket tudja s ezen fölül képessége van rendelkezni az ismeretekkel. Ezt a képességet kell fejleszteni.

Ezt a képességet a kezdő ifjú nem tanulhatja meg hamar és könnyen otthon a magányban, vagy tapasztalatlan, tanulatlan correpetitoroktól. Magánosan, szakemberek hallgatása nélkül az ifjú el nem sajátítja a jogászai gondolkodást és azt, hogy kell jogászias kérdéseket, kérdőpontokat tenni, megoldani, megfejtetni, szabatosan formulázni. Az előadásokat nem hallgató ifjún sokáig észrevehető a tájékozatlanság, bátortalanság, élehetlenség, ha tanút is a tankönyvből valamit, ez a tudás gyakorlatiatlan, élettelen, elvont, száraz, úgy beszél, mintha a jog nem a mindennapi viszonyokat, hanem a földön túli életet szabályozná. Az életrealitás, a legújabb adatok és vívmányok értékesítése, az alkalmazási virtuositas olyan, a mit nem lehet a tapasztalatlan kezdőnek jól megtanulni a tankönyvből vág} idegen jegyzetből.

Tankönyvek betanulása nem pótolja a *jó* előadást. Egészen más a kész eredmény betanulása, és más az eredmény levezetésénél való együttgondolkodás a szakemberrel. A betanulás nem fejleszti a tudományos gondolkodást, nem vezet végig a tudományos tárgyalás élő példái mellett, nem fejtegeti a fejlődő újabb véleményeket, vitás nézeteket, nem tisztázza az eltérő felfogásokat, nem nyújt új álláspontot a meghaladott helyébe. A tanárt nemcsak mint író, hanem mint magyarázót is fel kell használni. A kezdő ember még azt se tudja, hogy miképp használandó a tankönyv és más tudományos mű. Az idegen jegyzetből «készülők» szánakozásnál egyébre nem méltók. Ezek, ha valami ismereteket szereznek is, de a jogászai gondolkodásmódot nem észlelik, a jogászai szabatos beszédet nem hallják, a tudományos

oktatásnak nemesítő erkölcsi befolyását, az eszményre buzdító, az igazság kultuszát munkáló hatását nem tapasztalják, a verőfényen tenyésző növény árnyékba kerül. Mivel korunkban a jó előadásokra is csak kevesen járnak, tehát csak kevesen tudják a tankönyvben nem olvasható példákat, eseteket, melyek pedig a legtanulságosabbak és még kevesebben az egyes jogintézmények közgazdasági és művelődéstörténeti hatását, melyre az előszóbeli előadás folytonos tekintettel van vagy tartoznék lenni. A lelkesítő, összehasonlító, rendszerező előadások kikerülése látszik a gyakorlat amaz alantasan gondolkodó napszámosain, a kik a joggal való foglalkozást merőben mint kézművességet gyakorolják, hiányzik fejből a tudományos jogászai gondolkodás és szívéből az eszményi czélokért való lelkesedés. Ezek közül kerülnek ki a patvarkodók, embertelenek, kapzsiak, rabulisták, betűimádók, pervesztők, nyúzók.

Ha ezek a szavak a tanszékek betöltésére és a jogtanulás menetére nem lesznek is irányadók, megnyugtat a lelkiismeret, hogy közérdekben szólaltam fel, és pedig ezen a kimagasló helyen, mely ad dicendum ornatissimus.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A római jog tanítása korunkban.

I. A külföldön.

A jogtudomány sorsa a római jog sorsával függ össze. Emennek virágzása termékenyítőleg s fejlesztőleg hat amarra. Az európai jogtudomány lendülésnek indult, mióta a római jog újabb fénykorát Savigny megnyitotta. Ha a polgárosult népek jogászait az alapképzés azonosságán nyugvó szellemi kapcsolat fűzi össze s a nemzeti jogok particularismusa mellett közös találkozási helyet ismernek, ezt csak annak köszönhetjük, hogy európaszerte bevett tanjog vagy iskolajog a római jog. Azért, mert a kifejezések világosságát, a stílus szabatoságát, az egyes tételeknek az alapelvekre vezetését, a biztos következtetést, a finom elemezést, a czélszerűségre (utilitas) tekintő okoskodást,

a gyakorlati irányt, a jogélet tüneményeinek érzékelését senki sem tanítja jobban, mint a pandectisták.

A római jog tanítását gyakorlativá teszi az, hogy a római jog *anyagi érvénye* emelkedik még ott is, a hol a római jogot nem recipiálták, pl. hazánkban. Anyagi érvényét az terjeszti, hogy tételei átmennek a törvénykönyvek szövegébe. Az új törvénykönyvek lényegileg nagyrészt a már meglévőt tartalmazzák. A porosz Landrecht s az új német magánjogi törvényjavaslat a római és német jogok alapján készült. A Code Napoléon, az olasz, a spanyol codex, s mind az, a mi a Code befolyása alatt készült, nagy részben római jog. Nem kevés a római jog az osztrák, szász, zürichi polgári törvénykönyvben is. A magyar általános magánjogi törvénykönyv javaslatáról is ezt állítom. Azért merítenek a római jogból a törvényhozók, mert ott találják a legtöbb szabatosan formulázott és tudományosan megvilágosított jog tételt, mely az alkalmazhatóság próbáját már kiállta.

A ki a római jogban otthonos, az minden új törvényt biztos kezekkel elemezhet. A tételes törvénykönyvek megértésénél, alkalmazásánál, a római jog képezi a kiindulási alapot, az szolgáltatja az analógiát, az bocsátja rendelkezésünkre a műszavakat, az általános háttért.

A művelt nvugoti népek jogának és törvénykönyveinek alapja a római jog. Tudományos tárgyalása nem hanyatlik, hanem fejlődik és halad, mutatja ezt a német, francia, angol, olasz, spanyol s egyéb civilisticus legújabb irodalom. Nagy tévedés tehát a római jogot merőben holt jognak mondani. Némely intézményei elavultak; de nagyban és egészben folyvást él a római jog a nemzeti és helyi szűk korlátokból kibontakozva. El és élteti a művelt nemzetek jogát; de azért nem gátolja a helyi és nemzeti igényekhez mért sajátserű jogalakulást, bizonyítja ezt a váltó, telekkönyvi, vasúti, távírdai, szabadalmi s a többi specialjogok fejlődése.

A codexek nem fogják feleslegessé tenni a classicus alaptanokat. A magyarázat és kiegészítés soha nem mellőzheti a tudományt.

Franciaország déli részét el nem hagyta a római jog (pays de droit romain ou de droit écrit), északi részén azonban érvényre emelkedett a germánjog is (pays de droit germanique ou

coutumier). A francia forradalom a történeti jogokat rendszerbe foglalta. A Code Napoléon a francia szokásjognak és a római jognak elemeiből készült. A tudományos magyarázatnál, a hézagok kipótlásánál, a jog-analogiánál ma is a civiljoghoz fordulnak,*) s ez előkelő helyet foglal el mind az irodalomban, mind az iskolában. A legfelsőbb közoktatási tanács javaslata szerint az első esztendőben mind a két félvéven át, a második esztendőben egy félvéven át kötelező a római jog, és tárgya az első vizsgálatnak.**)

Spanyolország a lex Antoniniana (21:2) óta él a civiljoggal. Legrégibb codexe a Breviárium Alaricianum. A fórum iudicum (fuero iuzgo) tartalma többnyire civiljog. Az enyészletetlen Código de las Siete Partidas többnyire fordítás a római jogból. Az új spanyol törvénykönyv, mely 1888. októberben hirdettetett ki és 1889 óta van hatályban, a Code Napoléon elvein nyugszik s ennek felel meg a beosztás is. Természetes mind ezeknél fogva, hogy a spanyol egyetemeken a római joggal behatóan foglalkoznak.

Olaszországban a nyelv és a jog római jellegű maradt minden időre. Victor Emanuel codexe, mely 1866-ban lépett hatályba, oly tartalmú s beosztású, mint a Code Napoléon, így tehát az olaszföldön is élni fog a római jog, mint a teteles jognak forrása, pótlója és magyarázója. Mestere az életnek és iskolának. Az olasz egyetemeken kötelezők: a római jog története, a római jog institúciói, a római jog pandectái. A római jog négy semesteren át hallgatandó.

Belgium culturájának főcsatornája a francia nyelv, jogéletének jellege az, a mi Franciaországé, egyetemeinek főcollegiumai közt kiváló helyet foglal el a római jog.

Németországban a római jog subsidiarius jog volt s tizenöt millió emberre nézve ma is az. Fejlődésének és virágzásának új hazáját találta fel, főképp a jogtudomány regenerátorának Savignynak nyomdokain. A német birodalom nem tekintetik többé *rómainak*, a Hohenzollerni császárok nem képzelik magokat

*) Loi de 30 ven. an. XII. art. 17.

***) Bevue gén. du droit, de la législation et de la jurisprudence. 1889-

Augustus utódainak, mint képzelték a Karolingok és Hóbenstauffok. A római jogot nem nevezik többé a német császárság jogának (des Kaisers Rechte), és annak megtartására nem esküsznek meg a bírák, mint esküdtek egykor a Reichskammergericht bírái. Eltűnt mind az, a mi a középkorban s az újkor kezdetén külsőleg támogatta a római jogot, az új codificatiók pedig szép sikerrel haladnak. Mind ezek daczára minden német egyetemen főtantárgyak: az institutiók s pandecták, melyeknek irodalma virágzóbb, mint bármely más jogé. Hatása az életre nem csekélyebb, mint bármikor volt.

Holland volt a classicus tanulmányok elsőrangú műhelye századokon át. A classica philologia és a régiségtan fényénél sok szép monographia készült Hollandban, melynek romanistáit tudományosság, lelkiismeretesség és az idealismus iránya tünteti ki. Hollandia egyetemein ma is behatóan tanítják a remekjogot.

Svájcban a codificatio kitűnő termékeiről híres Zürich és több más canton. Az egyetemek e mellett mint előbb, úgy ma is tüzetesen foglalkoznak a római joggal.

Angolországban igen sokat Ígérő romanisticu? irodalom fejlődik. Vacarius 1145-ben kezdte az oxfordi egyetemen tanítani a Justinianusi jogot, mely a courts of admiralty ítéleteinél ma is irányadó. Skótiában, Canada nagy részében, modificált római joggal élnek. A mai angol-jognak történeti alapjai megéreztek a római jog hatását. Szóval az angoloknak a római jog nem egészen gyakorlatiatlan, hiszen Heron Caulfield Denis szerint a római jog még mindig egy részét képezi Európa és Amerika minden polgára jogéletének, the Roman law has materially helped, and is still helping, to form our rooles fór the business of life.*) De még többre becsülik az angolok a római jognak *iskolázó* jelentőségét. Fogalom, rendszer, beosztás, alkalmazási példa van a civilisticus művekben, ezek képesítenek a jogászi gondolkodásra s tárgyalásra. Az angol egyetemeken szóbeli és Írásbeli vizsgálatot adnak a római jogból, interpretálják a Justinianus vagy Gaius Institutióit s egy-egy kítűzött címet a Digestákból, pl. ad legem Aquiliam.

*) Roby: Introdnetion to the study of Iustinian's Digest. Cambridge, 1886. XV. lap.

Dán-, Svéd- és Norvégország területén, fent a magas éjszakra, a jogfejlődés függetlenebb a római jogtól, mint a itajna vidékén, de azért ott fent is gyakorol befolyást a törvényhozásra, még inkább a jogtudományra. A kopenhágai, uppszalai, stockholmi, krisztianiai egyetemeken hirdetik a civilisticus tanokat.

Oroszországban a római jogot, már csak a keleti egyházi joggal való szoros összefüggése miatt is előadják a pétervári, moszkvai, kievi, charkowi, odessai, kazáni s dorpati egyetemeken. Finnországban a helsingforsi, Lengyelországban a varsói egyetem tantárgyai közt nem hiányzik a római jog.

A Balkán-félszigetről, a bizanci birodalom egykori területéről a görög-római jogot nem küszöbölte ki a győztes török nép. A jog személyszerűségének rendszere következtében hivatkozhattak arra, a kik végkép el nem vadultak. A görög királyság területén a Bazilikák folyvást érvényben maradtak s Harmenopolus dolgozatával együtt ma is alapját képezik a görög jognak, melyen újabbban a Code Napóleon befolyása érezhető, valamint a szerbiai és romániai királyságok s Bolgárország jogfejlődésén is.

Amerikának haladása a gazdasági élet terén tüneményes. A jogélet terén valami önállóságot még nem mutat fel. Az angol, spanyol és francia jog hatása alatt állnak az Egyesült-Államok s így anyagilag ott is terjed a civiljog. Éjszak-Amerika területén Louisiana leginkább kedvez a római jognak. Az osztrák polgári törvénykönyv receptiójáról is értesültünk. A dél-amerikai államokban a spanyol jogi felfogás az uralkodó. A buenos-ayresi egyetemen tanítják a római jogot.

II. Hazánkban.

A római jogot hazánkba nem a törvényhozás, nem is a szokásjog vezette be, hanem úgy érkezett ide a római jog, mint a tudományoknak más ága, vagy mint a művészet, főképp a római kereszténység *auspiciuma* alatt. Jogintézményünk nyugoti fejlődése közel hozott bennünket a római joghoz, mely becses anyagot adott legislatiónk eddigi építményeihez, pl. a kereskedelmi joghoz, sok tétele átment a magyar jogtudományba s lappangva él a *iudicaturánkban*. Werbőczy Hármaskönyv 2. 6. pr. szerint *omnia fere iura regni huius originaliter ex pontificii caesareique*

iusis fontibus progressum háborít, a mivel Werbőczy, a renaissance kor egyik európai kitűnősége, a kereszténység és a nyugoti népek hatására akar figyelmeztetni.

A civilisticusan képzett bíró ítéletében látható a megkülönböztetések finomsága, a levezetés logikai ereje, a következtetések simulékonytsága.

Werbőczy, Kelemen, Frank, Wenzel, Zlinszky s a többi magyarjogi író a római jog tanulmánya által vált képessé, hogy szórványos jogtételeinkből egységes, átnézetes rendszert formáljon, abstractiók útján fogalmakat s berendező osztályozásokat alkosson. Az esetlegesnek, összefüggéstelennek látszó, szétszórtan felmerülő tételeket összekapcsolták, egészsze alakították, a részeket egymáshoz és az egészhez viszonyították, mi által hazai jogunk körvonalainak élesebb és határozottabb megállapítását érték el s a részeknek és az egésznek világosabb ismeretére emelkedtek s erre a későbbieket is képesítették. Ez eredmények elérése után se mellőzhető a római jog, mert a római jogban teljes magánjogot tanúunk, holott a magyar magánjogi főcollégium nem adja az egész anyagot. Egyes részei vagy be sincsenek illesztve, vagy ki vannak csatolva s külön tárgyaltatnak, pl. a családjog az egyházjog czége alatt kerül felolvasásra és examinálásra. A kötelmi jognak legélénkebb része, mint kereskedelmi jog, külön főcollégium, kiszakítva az összefüggésből és arányosságból. Az ingatlanra vonatkozó legfőbb tételek nem a magánjog keretét töltik ki, hanem kiszakítva lépnek fel: úrbér, telekkönyv, vízjog, bányajog stb. specialjogok minőségében, sőt a közigazgatási jogban pl. kisajátítás, szabályozás stb. Ez a szétdaraboltság egyrészt ugyan a munkafelosztás előnyeit mutatja, de az átnézetet nehezíti. Másfelől a legfontosabb rész, t. i. az általános tanok számos rovata pl. jogi cselekvények, jogügyletek, culpa, casus vis maior stb. nincsenek kitöltve, hiányzanak a hazai írott jogból.

Az oktatásnál alapvető gyanánt nálunk se szolgálhat más, mint a többi mívelt népeknél. A jogászai gondolkodás fejlesztőjét nem szabad mellőznünk. A szövegmagyarázat és kiegészítés nem mellőzheti a tudományt. A megértés, a helyes alkalmazás követeli a civilistikus tanokat.

Külön tárgyaljuk-e a római jogot a magyar jogtól, mint most,

vagy majd a codex tételeivel kapcsolatosan? ez a czélszerűség kérdése. Az bizonytalan még, hogy úgy-e mint most, vagy kapcsolatosan, mint a francziák szokták; de az bizonyos, hogy mi, a kik a római jogot eddig is csak az általános tudományosság és nem a nyers *practicismus* szempontjából műveltük, a történeti és dogmaticai előadásokat a civiljogból meg fogjuk tartani akkor is, ha meglesz a magyar polgári törvénykönyv, mert hiszen okvetetlenül lesz különbség a *jog* és *törvény* közt, a *jogtudomány* és *törvényisme* közt. Az alapfogalmak, pl. tulajdon, kötelelem, késedelem, gondatlanság, *vis maior*, kereset, kifogás stb. előfordulnak a törvényben; de ha a törvény jó, nincs benne a mi a tanszékre tartozik. Ezek ismeretét a törvény föltételezi. Ezeket előforduló esetben «ad vocem» magyarázzuk? Ez nem volna tudományos módszer. Eme fogalmak összefüggnek, történeti fejlődéssel bírnak. A magánjog tudományáról le nem mondhatunk.

A magyar jogtudomány a magyar jogot tekinti megvilágosítandó és kiaknázandó bányának. De a fényt és az eszközöket a bányába magunkkal kell vinnünk.

A codificatióval bíró népek nem küszöbölték ki a civiljogot; ez az alap, a melyen állva, mély, alapos munkát végezhetünk. A szász polgári törvénykönyv, a zürichi polgári törvénykönyv, a Code Napoléon, az osztrák polgári törvénykönyv honában el nem hagyták a római jogi alapot. Az alapvető tantárgy mindenütt a római jog.

Van tehát elég okunk arra, hogy a római jog tanításáról gondoskodjunk. Gondoskodunk is. A budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemeken s a tíz jogakadémián mindenütt a legnagyobb óraszámokban tanítják a római jogot, mely mind az első alapvizsgálatnak, mind a jogtudományi szigorlatnak tárgya.

A civilisticus képzés hatását mutatja az, hogy mint más művelt nemzetek jogászai, úgy mi is, törvényeink értelmezésénél, pótlásánál, kiegészítésénél a római jogon fejlődött általános magánjogi jogtudományra, a pandectákra támaszkodunk, az elvi fejtegetések, következtetések, műszavak, kifejezések, a tananyag rendszeres beosztása mind a római jogot tükrözi vissza, melynek nálunk mindig volt és van tanszéke, mióta egyetem létezik hazánkban. Becsét elismerik mind az elmélet, mind a gyakorlat, mind az általános európai, mind a hazai jogélet szempontjából.

Az institutiók sikeres tanulása adja meg nekünk azt a nyugodt érzetet és biztos tudatot, *hogy jogászok* vagyunk s képzettségünk alapján bármely jogi tantárgyban eligazodhatunk.

Bele kell magunkat képzelni a jognak múltjába, hogy annak jelenét felfoghassuk. A jog múltja iránti közöny veszélyezteti a jognak jövőjét, főképp Magyarországon, melyet a jogfolytonosság elvéhez való tántoríthatatlan ragaszkodás mentett meg a XVII-ik század durva, erőszakos támadásai és a XVIII-ik század elzsibbasztó marasmusa közepett. Az utolsó koronázáshoz is ez az elv kalauzolt.

Egyet azonban el ne feledjünk, hogy t. i. nem az a fődolog, hogy mit tanítunk? hanem az, hogy *mily módszerrel* tanítunk? Lám a byzantinusok is a Justinianusi jogot tanították és tudományos szellemet, tevékenységet nem bírtak ébreszteni, holott ugyanazon tananyag tanításával a nyugoti egyetemek fényes eredményre vezették a nemzeteket. A remekjogászokat az emberség tanító-mestereinek nevezi Portalis. Azok maradnak ők a codificatiók mellett is.

TIZEDIK FEJEZET.

A constitutio Omnem a fegyelemről.

I. Fegyelmi hatóság.

Míg a jogi oktatás nem volt államilag szervezve, addig a tanulóokra nézve külön rendszabályok nem léteztek, mindenben a köztörvények szerint ítélték meg az ő viselőtöket. De mióta államilag rendezett jogtanítás folyik, melyre a fővárosokba nagyszámú vidékiek sereglettek össze, bizonyos külön fegyelmi hatóságra és fegyelmi szabályokra volt szükség.

A keresztény császárok alatt a tanulók szellemére és viseletére következtethetünk Augustinus szavaiból, a ki Carthagóból jött Rómába, hogy a retorikát tanítsa. Az örök városban nagyobb jövedelemmel és méltósággal járt a tanszék, mint Carthagóban. De nem a pénz és rang, hanem az vonzotta Augustinust, hogy

az ifjúság Rómában nyugodtabb, szorgalmasabb, fegyelmezettebb. Az ifjak a tanárnak termébe, a kit nem hallgatnak, be nem törnek, csak annak az előadására járnak, a ki ezt megengedi. Ellenben a carthagói tanulók viselete rút és féktelen volt, zavarták az iskolai rendet. De ifjúsági csínyek, pajkosságok, kihágások előfordultak mindenütt. Elő is fognak fordulni.*)

1. Praefectus urbi.

A praefectus urbi méltóságot Augustus emelte magasra. A Constantinus utáni korszakban a praefectus praetorióhoz ez állt legközelebb. A fővárosban a praefectus urbi intézte a iurisdictiont. Ezért a tanuló ifjúságot is a praefectus urbi iurisdictiont alá rendelték a császárok mind Rómában, mind Konstantinápolyban. A harmadik jogtanintézetben, Berytusban, bölcs szelídséggel gyakorolta a főfelügyeletet s fegyelmi hatalmat a püspök, e magas tisztséget megosztva a phceniciai kormányzóval és a tanárokkal.**)

A praefectus jelölte ki a capitoliumi auditóriumban minden egyes nyilvános tanárnak a helyét (unicuique loca specialiter deputata assignari), ő tartá fenn a rendet és fegyelmet, bog} se a hallgatók, se a tanárok közt ne forduljon elő súrlódás vagy akadékoskodás (ne discipuli sibi invicem possint obstrepere vei magistri), és hogy a két uralkodó nemzetiség, a latin és görög, ne jöhessen összeütközésbe, melynek tusája elvonná a figyelmet a komoly tanulmányoktól (a stúdió literarum avertat).

2. Magister censuum és censuales.

A magister censuum és a censuales nevű tisztviselők, a kik a császári korszakban a tanács-jegyzői és kiadói tisztet végezték,

*) Augustinus született 354. Numidiában. Rómába jött 383-ban. † 430. Confessiones című munkájában életrajzát adja. Ott találjuk a tanulókra vonatkozó adatokat.

**) Const. Omnem. §. 10. Et hsec omnia in hac quidem florentissima civitate vir excelsus, priefectus huius almse urbis, tam observare quam vindicare, prout delicti tam iuvenum quam scriptorum qualitas exegerit, cura? habebit; in Berytiensium autem civitate tam vir clarissimus, praeses Phoeniciae maritimae, quam beatissimus eiusdem civitatis episcopus, et regum professores.

utasítva voltak, hogy a tanulók feletti fegyelem gyakorlásánál és a nyilvántartás vezetésénél a praefectus urbi rendelkezésére álljanak.

A praefectus urbi alá tartozó tizenöt hivatal közt a hatodik volt a magister censuum és tizenkettedik volt a censualis. Ezek gondoskodtak a censusi jegyzékek vezetéséről, a népesség és vagyonosság nyilvántartása végett. Szerkesztették az adózók jegyzékét, vezették a tanács ülésében a jegyzőkönyvet és kiadmányozták a tanácsvégezéseket. A fővárosba érkező idegeneket, tehát a tanulókat is, számba vették a censualisok, ezek az akkori bejelentési hivatalvezetők. A magister census felügyelt a jegyzék kellő vezetésére. Neki mutatták be a hozott igazolványokat s ő készíté el a tanulók anyakönyvét. Talán mivel a nyilvános tanárok kijelölése a senatus hatáskörébe tartozott, ezért került a tanulók nyilvántartása a senatus tisztviselőjének hatáskörébe.

II. Fegyelmi szabályzat.

A Rómában és Konstantinápolyban működő, nyilvános jogtanintézetekre vonatkozó első fegyelmi rendelet az, melyet I. Valentinianus és öccse Valens s fiatal fia Gratianus három császár adott ki 370-ben, címezve azt a praefectus urbi hivatal akkori viselőjéhez. *)

Ez a fegyelmi szabályzat azt tartalmazta, hogy a fővárosba tanulás végett csak az jöhetett, a kinek a tartományi bíró (iudex provinciális) távozási engedélyt adott (veniundi copia), melyben ki volt téve a tanuló neve, származási helye, életkora, apja, végül az, hogy az előtanulmányokat elvégezve, kiérdemelte a jogi tanfolyamra való bocsáttatást. A helybeliektől csak a származást és előkészültséget kérték számon.

A tanuló a távozási engedély bemutatásakor bejelentő a censualis hivatalban azt is, hogy milyen tantárgy tanulására szánja magát (quibus potissimum studiis operam navare velit), tehát melyik tanfolyamba lép. Ez alapon készült a tanulók anyakönyve (matricula, album).

*) Cod. Theod. 14. 9. 1. De studiis liberalibus urbis Roma? et Constantinopolitanpe.

A bejegyzett tanulók feletti közvetetten felügyelet a censualisok feladata lévén, felírni tartoztak a tanulói szállásokat, hogy őket felkereshessék. Nem csak a szállás-fogadást, hanem a változtatást is tudomásul vették a censualisok.

A censualis feladata volt a tanulók viselete feletti örökös. Inteni tartoztak őket, hogy a társas érintkezésekben úgy viseljék magokat, a mint illik; mellőzzék a jó hírnév kockázatát, kerüljék a rút és becstelen társaságokat, ne járjanak igen gyakran a színházba és az aljas s pórias tivornyákba. Általában viseljék magokat úgy, mint a tudomány méltósága kívánja (ita se gesserit, quemadmodum liberalium rerum dignitas poscat), kiutasítás terhe alatt.

A szorgalmas és jó tanulóknak meg van engedve, hogy Kómában tartózkodhassanak húsz éves korukig.**) Ekkorára be kell végezni a tanulmányt, de a ki be nem végezné is köteles haza menni. A ki önként nem távozik, azt a praefectura küldi haza, cum nota et dedecore, kivéve azokat, a kik itt valamely testületbe léptek.

A censualis hivatal volt köteles az ifjúság népesedési mozgalmáról havonként kimutatást terjeszteni a praefectus urbihoz, melyben fel van tüntetve, hogy kik s honnan érkeztek, és kik azok, a kiket a hazatérésre kell utasítani. Hogy térnek haza? bölcsőbbek, erényesebbek, mint mikor jöttek? vagy romlottabb erkölcsűek? Erre is kellett ügyelni.

A praefectus urbi a magister censuum jelentéseiből évenként tartozott véleményes fölterjesztést tenni az uralkodóhoz, melyből kiderül az előmenetel s megítélhető, hogy kiknek szolgálatára számíthat a császár. A praefectus az érdemesebbekre kikérte a fejedelem figyelmét: quo meritis singulorum institutionibusque compertis, utrum quandoque nobis sint necessarii, iudicemus.***) A császár tehát nemcsak a névsort kívánta, hanem az előmeneteli kimutatást is, hogy ebből láthassa, kikre számíthat a jövőben, kik haladtak előre erkölcsben és tudományban.

A jobb érzésű tanuló igyekezett haladni a választott tanpályán; a választásnak bejelentése (statim introitu *profiteantur*

*) Justinianus szerint 25 éves korukig.

***) Cod. Theod. It. 9. 1. De stud. lib. urb. Rom. et. Const, in fine.

quibus potissimum studiis operam navare velinti lehetővé tette az ellenőrzést, melyre a censualesok voltak kötelezve. Szégyenkezett volna a jóra való ifjú ama bevallás (professio) következményei elől kitérni, s emelőleg hatott reá, hogy buzgó törekvéseiről a császár is tudomást vesz. Az a tudat, hogy a censuales felkeresheti a tanulót lakásán (sollicite nota hospitia) és utána nézhet annak, mindeniket arra indítá, hogy tisztességes helyen keresen lakást, hol nincs erkölce veszélyeztetve, ideje haszontalanul lefoglalva.

A tanulók iskolán kívüli viseletét is figyelemmel kísérték a censualesok, de fegyelmi hatalmat nem gyakoroltak, hanem a kihágásokról jelentést tettek a praefectus urbihoz, a kire bízva volt a iurisdictio.

A censualesok ügyeltek tehát az ifjúságnak mind erkölcsére, mind szorgalmára. Helyes intézkedésnek nem tartom ezt. Ezek sok más dologgal elfoglalt tisztviselők, az akadémiái tanulmányokat talán nem is végezték, sőt meglehet, nem is ismerték. Nem érték rá, nem tudtak hozzá. A szorgalmat és előmenetelt legjobban megbírálhatják a tanárok, főképp ha igazságosak.

A praefectus urbi is sok egyébvel elfoglalt főtisztviselő volt. Hogy ért volna rá a tanügy kormányzatára? De a iurisdictio tekintetében helyes volt a praefectus urbi alá helyezni a tanulókat is.*) Magas állású, tanúit, független férfiak voltak ezek többnyire, kik a közérdek szempontjából kezelték a fegyelmet s alkalmazták a büntetéseket, melyek közé az említett császárok t. i. Valentinianus, Valens, Gratianus felvették a test fényűző büntetést és a kiutasítást. A becstelenítő botbüntetést a tanuló serdült ifjúságra behozni, valóban irtóztató visszaesés a lex Porcia alkotóival szemben. Igaz, hogy ez a barbár büntetés nem alkalmazandó, hanem csak alkalmazható, és talán inkább elijesztés-

*) Az osztrák közoktatási miniszter felszólítá az egyetemek jogi karait, adjanak véleményt a létesítendő reformok iránt. A bécsi jogi kar az előadások frequentációjának emelésére ajánlja, hogy a katonai év ne tudassák be a 4 évbe; hogy a rector és a dekan alarendeltjeként nevezessék ki jól dotálva egy egyén, a kinek hivatása öröködni a felett, vájjon a joghallgatók tényleg Bécsben vannak-e, a miniszter belátásától függően, vájjon igazolási jegyek, eshetőleg fényképpel, adassanak-e ki.

képen. De ne szépítgessük, hanem ítéljük el az ilyen büntetések behozatalát.

Épén nem helyeselhető az sem, hogy a római és konstantinápolyi akadémiát a húszéves korúak elhagyni tartoztak. Talán mikor behatolni kezdtek a tudományokba, vissza kellett menniük a vidékre, hol a tudomány művelése lehetetlen vala. A falusi közhivatalok és szolgálatok kikerülését látták az iskolák húzamos látogatásában! Hiszen a valamire való közszolgálatra 25 éven alóliakat nem köteleztek a régibb törvények. És a Berytusi tanulókra nézve Diocletianus ki is mondá, hogy huszonötödik életévök előtt nem tartoznak kilépni az iskolából. Nem a tanfolyam befejezése, hanem az életkor elérése szabja meg az akadémiai időzést! Ezt is csak barbár ember tanácsolhatta a császárnak.

Azt nem lehet tagadni, hogy a császárokat jó szándék vezette, de nem indultak helyes irányban s nem dolgoztak helyes eszközökkel. Hatósági közegekkel ellenőriztették a tanulók lakását, szórakozását, szorgalmát és előmenetelét; a jó törekvést, becsületes viseletét, a kötelesség-teljesítést nemcsak kívánták, hanem a császárok tudomására juttatták. Amaz alattomosokká, a külsőségekkel megelégedőkké, emez a legfelsőbb kegyelem 1 esőivé tette az ifjakat.

A lealázó, meggyalázó botbüntetés, a szégyenítő kiutasítás és a húsz éves kor betöltésével a távozási kényszer: hibáztatandók. Nem is nyerhettek az ifjak alapos képzettséget, mert az idő elérkeztevel készületlenül is távozniok kellett. Nem fejthettek ki szakirodalmi munkásságot, mert erre hiányzott a buzdítás. Önálló nemes jellem, teremtő szellemi élet nem fejlődhetett ki az ázsiai kényuralom vaspálczája alatt.

A Valentinianus, Yalens és Gratianus triumvir-császárok famosus rendeletét,*) mely ama lealázó büntetést tartalmazza, a Justinianus első Codexébe fel nem vette Joannes. A második kiadású Codexbe se vették be.

Tribonianus bírt némi érzékkel a jogi oktatás iránt, és gyűjtögető bizottságában jogtanárokat is foglalkoztatott; nem

*) Cod. Theod. 14. 9. De studiis lib. urbis Kömre et Constantinop. használható részét a Cod. 11. 19. tartalmazza.

állapodott meg a három császár hírhedt rendeletének mellőzésénél, hanem a maga tanügyi politikáját jelezte a *constitutio Omnem* kiadásával.

A *constitutio Omnem* szavai szerint elkerülhetetlenül szükségesnek nyilvánította Justinianus a szigorít következményekre való figyelmeztetéssel, kihirdetni azt, hogy a joghallgatók közül senki ne merészkedjék méltatlan, aljas, vagy szolgálai viseletre vetemedni, egymást zsarolni, bosszantani, becsületében sérteni, vagy más kihágást elkövetni, hazard játékot üzni, veszélyes szenvedélyekbe sodortatni, a tanárok iránt tiszteletlenséget, a tanulóársak, főképp az alsóbb évfolyambeliek ellen sértő, kíméletlen viseletét tanúsítani, általában olyan csínyeket elkövetni, melyek fegyelmi eljárásra vezetnek. Ilyesmit a törvényhozó meg nem enged, el nem tűr. Javulást követel, mely minden későbbi századokra is kihasson. Mivelni kell a szellemet, finomítani a társalgást.*) A kezdők lenézése, bosszantása olyan szokás volt, még sok czivódást okozott az iskolában s elharpózdott a szerzetesek zárdájában is.**)

A közlakomák, politikai pártok s jelöltek érdekében, gyakoriak voltak. Sacralis jellegűek is fordultak elő. Mind ezeket felhasználták a könnyelműek dőzsölésre, dobzódásra. Nem csoda, hogy az ilyen alkalmaktól is féltette a tanulókat a fejedelm: ne appetant vulgo intempestiva convivium, azaz ne legyenek az ilyen alacsony szórakozásoknak rabjaivá. Másrésztől örködni kellett a felett, hogy a tanulók pajkos, sértő viselettel ne zavarják a polgári összejöveteleket, melyek vallási, politikai, válasz-

*) *Const. Omnem. §. 9. Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat ñeque in hac splendidissima civitate, ñeque in Berytiensium pulcherrimo oppido ex his, qui legitima peragunt studia, indignos et pessimos, imo magis serviles, et quorum effectus iniuria est, ludos exercere, et alia crimina vel in ipsos professores, vel in socios suos et máxime in eos, qui rudos ad recitationem legum perveniunt, perpetrare; quis enim ludos appellet eos, ex quibus crimina oriuntur? Hoe etenim fieri nullo patimur modo, sed óptimo ordini in nostris temporibus et bañe partem tradimus, et toti póstero transmittimus seculo, quum oportet prius animas, et postea linguas fieri eruditos.*

***) *Cuiac. Lib. VI. Obs. c. 13.*

tási vagy más okból tartatnak. A polgárok gyülekezési szabadságát minden illetéktelen tolakodás ellen védelmezték. A közrendet és nyugalmat nem szabad zavarni tüntetésekkel, csoportosulásokkal. A tanulói gyűlések tartásával se volt szabad zavarni a közcsendet.

Inté a rendelet a tanulókat, hogy óvakodjanak a látványosságok túlságos fölkeresésétől. Nyűgöt és kelet népét egészen megszállta a játékszín véres, gyakran szemérmetlen jeleneteinek kíváncsi vágj a. Szenvedél lyel mulattak a vadállatok és boldogtalan áldozatok vérfagyasztó halálos küzdelmein. Az ilyen embertelen szórakozásokat a kereszténység rosszalta. A fejedelmek a tanulóknak nem tiltották ugyan el, de óvatosságot javasoltak.

A mulatozási szenvedélyt még a komoly kereszténység is nehezen terelhette a kellő mederbe. A kereszténynyé vált nép magával vitte az egyházba némely rossz szokásait, így például az isteni kegyelem s megváltás feletti öröm és hála kifejezéséül szolgált a Mars tiszteletére lejtett tánczok hasonlatosságára, az istentisztelet alkalmával, a templombeli táncz, melynél maga a püspök volt az előtánczos. A pápák kikeltek ugyan a templomi táncz ellen sokszor, de csak lassanként lehetett megszüntetni a hagyományos örömkifejezést. Azt is igen későn és nehezen látta be a római keresztény nép, hogy a színjáték nem alkalmas az istentisztelet kifejezésére.*)

Nem csoda, hogy ha a császárok féltették a tanulókat a mulatság mámorától.

III. Tanulói kiváltságok.

A tanuló ifjúság némi kedvezményekben részesült, például: a családfiú, a ki Rómában tanúi s pénzét kölcsönadta: önállóan léphet fel a nem fizető adós ellen, holott más családfiú az apai képviselőre szőrül.**)

A családfiú, a ki tanulmányok végett jön Rómába, a jogainak sértői ellen maga indíthat keresetet, nehogy

*) Cod. Theod. 15. 5. 2. §. 2. . . . nec divinum venerationem coufecta solennitate confuedant.

**) Ulp. Dig. 12. 1. 17.

megtorolatlanul maradjon a jogsértés, a sértett fél apjának távolléte következtében.*)" A tanuló családfiú, nemcsak azok ellen léphet fel, a kik ex delicto vannak neki lekötelve, hanem azok ellen is, a kik szerződésből kötelezvék, pl. élhet letéti, megbizási keresetekkel (*actio depositi, mandati directa*), élhet *condictio*val (*si forte páter in provincia sit, ipse autem forte Eomae vei studiorum causa, vei alia ex iusta causa agat*), nehogy nyomorogjon Rómában a követelésénekebe nem hajtása miatt (*ne sieinon dederimus actionem, futurum sit ut impune fraudem patiatur et egestate Rome labore viaticulo suo non recepto*). A tanulmány végetti távollét olyan figyelemben részesült, mint a *reipublice causa absentia*. A tanulókat nem engedték zavaratni más városi bíróság elébe idézésekkel, ezért illette őket a más városba idézés ellenében a *praescriptio fon*. A *perfectus urbi* volt Konstantinápolyban az ifjúság bírása (*iurdex iuventutis*), a berytusi akadémia felett pedig a pheniciai kormányzó, a megyei püspök, meg a tanár bíraskodott, a *rendes iurisdictiono* szabályai szerint.

A tanulók szorgalmának buzdítására, jutalmazására szolgált, hogy a császár tudomásul vette az előmenetelt.

Egyesek a vagyontalan tanulók fölsegítésére is gondoltak. Pl. Alexander Severus, a vagyontalan tanulók gyám okítására, a kincstárból is adott segítséget, Lampridius mondja róla, hogy *doctoribus auditoria et salaria decrevit et in discipulos, pauperum filios, modo ingenuos annonas dari iussit*. Nem mondható azonban, hogy valami rendszeres közjótékonyági eljárás lionosult volna meg. Inkább egyes nagylelkű jótévedők gondoskodása terjedt ki a szegény tanulókra. A mai kornak jótékony egyesületei, köztartásai, alapítványai és ösztöndíjai akkor még ismeretlenek voltak.

A tanulók iránti kedvezésnek nyomait látjuk abban is, hogy a 25 éven alóliakat Berytusból, a 20 éven alóliakat a fővárosból nem volt szabad haza hívni. Justinianus szerint a fővárosi tanulók is a 25-dik év végéig maradhatnak távol a szülőföldtől. A jogtanulók a polgári és katonai szolgálatoktól,

*) Ulp. Dig. 5. 1. 18. §. 1.

ha emberben nem volt hiány, a mondott időig mentesek maradtak.

A tanulók nagyobb mértékű kiváltságolását Barbarossa Frigyes hozta gyakorlatba. E őzéből adta ki a Codex 4, 13. végén olvasható «Habita quidem» szavakkal kezdődő constitutióját, melyben így szól: «omnibus qui causa studiorum peregrinantur scolaribus et maximé legum professoribus hoc beneficium indulgemus, ut ad loca in quibus literarum exercentur studia, — veniant et in eis secure habitent. Dignum namque existimamus, ut quum omnes hona facientes nostram laudem et protectionem omni modo mereantur, quorum scientia totus illuminatur mundus — speciale dilectione eos ab omni iniuria defendamus. Quis enim eorum non misereatur, qui amore scientie exules facti — vitam suam multis periculis exponunt. Hac generáli et in perpetuum valitura lege decernimus ut nullus — tam audax inveniatur qui aliquam scholaribus iniuriam inferre presumat.» A tanulók elleni perben a tanuló választása szerint bíraskodik vagy a tanár (coram domino vei magistro suo), vagy a püspök (quibus liané iurisdictionem dedimus). Két főpontja van ennek a kiváltságnak: vivendi securitas és optio fori. A fentebbi kiváltságot Bologna számára adta a császár, de idővel más egyetemekre is kiterjesztették, kétségkívül elhatott az a veszprémi, pécsi s a bécsi egyetem privilegiumaiban részesített nagyszombati egyetemre is.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A constitutio Omnien hatása.

I. A constitutio Omnem hatása az akkori tanulmányi rendre.

Justinianus nem állapodott meg annak kitűzésénél, hogy milyen rend és milyen tárgysorozat követendő s mennyi idő fordítandó az ő codificatiójából kiszakított anyag tárgyalására, és pedig olyan tárgyalásra, hogy semmi ne maradjon homályban, hanem bőbeszédűleg és dagályos stílusban, ismétlésekkel és aprólékosságokkal is bíbelődve foglalkozik a részletekkel. Rá

ér az egyes évfolyamok gúnyos vagy megtisztelő czímezgetéséhez is tenni észrevételeket; s csintalan játékok fékezéséről is mond valamit, de végtére igazi tanügyi reform nincs a rendeletben. Más országok jogtanintézetei nem lebegtek Justinianus szemei előtt. Nem volt mit megtekinteni, példányképül elfogadni, pedig ő csak minták után dolgoztatott. Tribonianus eléggé olvasott és tanuit ember volt, de épen nem kritikus fő, és épen nem teremtő ész. Az eszméket nem teremtette, hanem kölcsön szedte a nyugati jogirodalom köréből. Hogy a botbüntetés alól kiemelte a tanulókat: az nem az ő érdeme, hiszen már Joannes mellőzte ama büntetést.

Justinianus a tananyagot annyit változtatott, hogy a Gaius, Ulpianus, Paulus, Papinianus műveinek kivonatai helyett az azokból készült töredékek tanítandók. A törvényszöveg betanítását tűzte ki a jogi oktatás feladatául, mint 1812-ben az osztrák tanügyi politika.

De a szöveghez tapadó tanítás ép úgy meddő maradt Bécsben, mint valaha Bizanczban. A megdöbbentő sterilitást a magi ai' király örökös tartományaiban Unger csak úgy szüntethette meg, hogy a történeti jogtudománynak, főkép a római jognak apparátusával kezdte tárgyalni a polgári törvénykönyvet. A magánjogi általános tudományt semmiféle codex nem teszi fölöslegessé.

Justinianus a hangzatos Omnem reipublicae constitutiojával igen szerény reformot létesített, ha ugyan egyáltalában reformnak nevezhető az, hogy az évfolyamokba beillesztette a maga codificatiójának eredményeit. Az tagadhatatlan, hogy az ő Institutiói, korának megfelelőbbek voltak, mint a Gaius Institutiói; és a Digesták első része (Tepiora) inkább illett az első évbe, mint az a négy Libri singulares, melyeket Constantinus óta tárgyaltak, hiszen az Institutiokból épen az hiányzik, a mi a **πρωτα**-ban van, pl. a jognak története (de origine iuris), a különböző állami hatóságok ismertetése, a iurisdictiono és a perbe idézés (in ius vocatio). A **πρωτα**-val tehát kiegészítő az Institutiók hézagait.

Hiba volt Justinianustól, melynek következményeit a legújabb időkig érezték, hogy a Digestákból csak az első 36 könyvet taníttatá, és így a mi a Digesták 14 utolsó könyvében áll, azt nem tanulták. Ezekből ugyan egyről-másról valami csekély

mutatvány előfordult az Institutiókban, pl. az *interdictumokról*, *bonorum possessióról* s *delictumokról*, de sok kérdés nem jöven elő az Institutiókban, az ilyet merőben elhanyagolták s elő sem adták, pl. mellőzték a *collatiót*, *possessiót*, *appellatiét* és a büntetőjogot (*libri terribiles*). Minden fontos ügy, mely csak a Codexben fordul elő, pl. az egyházjog, és az egész nyilvánjog kimaradt az iskolából. Kihatott ez az irány a középkori iskolákra is. Angolország egyetemein ma se foglalja még el a nyilvánjog az őt megillető helyet. Nálunk is csak 1867 óta van nagyobb súly fektetve a közjogra. Igaz, hogy szóbeli fejtegetésre leginkább szorult a régi magánjog, a nyilvánjogot a gyakorlati élet empirice segíté elsajátítani.

De nem az volt a fogyatkozás Justinianus intézkedésében, hogy a magánjog előtérbe állított, hanem az, hogy a magánjog előadását se tette teljessé, mert kihagyta mind azt, a mi csak történeti értékű, szinte gúnyolva mellőztetik a *domínium quiritarium*, *res Mancipi*, sat. Hibáztatta, hogy az előtte valók a könyvekből nem tanítottak mindent s ime ő most kitérőltette a könyvekből mind azt, a mi tényleges becünnek nem látszott. Eddig, ha nem tanulták is, de legalább utólag olvashattak róla a könyvben, most már a könyvben se találták többé. A megcsonkított könyvek üresebbek, de olcsóbbak is lettek. Ezért terjedtek.

A compilatiók korában szervezett s az után is követett oktatási rendszertől valami sokat nem is lehetett várni akkor, mikor a jogtörténet és a jogrégiségek ismerete hiányzott, s mikor az elnyomás fészkeben, a nemzeti szellem lüktetését, a sokszázados keleti despotismus már meggyöngítette. Mit tehettek mást, mint a szöveg fordítását, mely jó, hogy betűragó tudakossággá nem fajúit. Hiányzott Bizancz jogászainál az antik *classica philologia*, sőt a latin nyelvismeret is; ezért a szövegnek kritikai kezeléséhez nem kezdhettek. Hiányzott a történeti perspectiva és így a régi szöveg eredeti szellemét nem vizsgálhatták. Görög kivonatok, rövidletek, *compendiumok* használatára voltak kényszerülve, melyekben, többnyire az Institutiók rendszerében, összeállították és egybefoglalták a Justinianus négy művének rövid summáját, némi tekintettel a keleti birodalom gyakorlati szükségére és a folytonos újításokra. A VIII-ik század

óta lassanként kiszorult a gyakorlatból Justinianus négy könyve s keleten a görögszövegű Bazilikákat tanították; így a IX-ik század óta kihalt keleten a latin nyelv ismerete is.

Justinianus a tanárokat néha kitüntette, néha gúnyolta, szeszélye szerint. A tudományos szabadságot, kutatást, bírálatot, vizsgálódást nem engedte. Azt határozottan követelte, hogy az ő törvénykönyveinek egyes részeit tanítsák, de ép oly határozottan ellenezte, hogy commentárt készítsenek hozzá, sőt azt büntetendő cselekvénynek nyilvánította (poena faisi constituta). Csak a hű fordítást engedte meg, és azt, hogy a tartalmat mutató cím (*παράτιτλα*) készülhessen, vagy a párhuzamos helyek mutattassanak ki az összehasonlítás könnyítésére. Minden egyéb magyarázatot hamisításnak nyilvánít (imo magis perversiones), és eltilt, nehogy homály vagy szennyfolt essék az ő törvénykönyveire (ne verbositas earum aliquid legibus nostris afferat ex confusione dedecus). A tudományos tárgyalás tehát egész a glossatorok idejéig szunnyadt.

Az exegeticus leczkék látogatását három éven át elengedhetetlenül kívánta Justinianus. Nem volt még akkor könyvnyomtatás, szakirodalom. Ismeretközlésre nem volt más médium a kezdő számára, mint a tanári előadás, és az ismeret megszerzésének nem volt más eszköze, mint a kéz, mely jegyez, és a fül, mely hall. Ezért az a tanulási szabadság, mely a tanulót felszabadítja a leczkelátogatási kötelezettség alól, nem vala terve szerint. Nem azért tartá a berytusi, konstantinápolyi és római iskolákat, hogy a fiúk ne látogassák a leczkéket; ha költött az iskolákra, elvárta, hogy hasznát vegyék a tanulók; ha előadásokat az ifjaknak látogatni czélszerű, nem lehet őket arra terelni, hogy kerüljék a tantermeket. Költsön az iskolákra az ország és a tanulók az alkalmat fel ne használják?

Több ok működött közre, hogy az akkori oktatás szűk látókört adhatott. Hiányzott az általános műveltség alapja, a jogásznak nélkülözhetetlen segédtudományok előadása. Hiányzott a közgazdasági tünemények törvényeinek ismerete; a nép életföltételei senkit se érdekelték, államtudományi ismeretek nem közöltettek.

Justinianus féltette a byzanczi ifjakat, hogy megrémülnek vagy főfájást kapnak, ha egy elavult kifejezést halla-

nak.*) Justinianus tanintézetében szerencse volt, hogy a *dassicus* jogászok műveinek töredékeit tanulták, kár hogy nem egész műveket, hanem csak kivonatokat kaptak kézbe; ezt pedig a legkitűnőbbek is csak betanulták, de történetileg, a mi iránt nem is bírtak elegendő érzékkel, nem kutatták.

Justinianus igen kiemeli a használhatót. Csak azt akarja taníttatni, a mi a gyakorlati életben használható. Akár csak egy mai nyers praktikus. Vájjon csak azt tárgyalja a jogtudomány, a mit használhatónak dekretál egy bizonyos törvényhozó? Semmi se használ nekünk inkább, mint az igazság-keresés és szellemi művelődés. Hol lenne az emberiség, ha a tudomány célját egyéb nem képezné, mint az, a mit használhatónak mondott valamelyik törvényhozó? Az emberi művelődés bűvárát sok olyan jogrégiség érdekli, melyet Justinianus nem talált használhatónak, holott azoknak jogtörténeti bece a mai kor tudósai előtt magasan áll. A közzételep, melyet valaha nem találtak használhatónak, ma se használható? A használhatóság kérdésében nincs változás? Hát a római jog használhatósága iránt nincs véleményeltérés? Justinianus úgy használta azt, mint tételes törvényt, mi ellenben úgy használjuk, mint formai képző eszközt.

A római jognak képző ereje, a szellem fegyelmzésére való alkalmas volta kétségen fölül áll, tehát minden jogtanulóra előnyös. Ajánlanám a bírácoknak és ügyvédeknek, hogy tamiljának szabatossgát Celsus, Scaevola, Paulus véleményezéseiből. Kit ne érdekelne az, hogy miképen keletkeztek a magánjogi szabályok, miképen kell azokat értelmezni, végül miképen kell alkalmazni, és pedig úgy, a mint azt a bölcs jogtudósok kipróbálták? Hát ebből a bíró, az ügyvéd nem okulhat? Valóban a páratlanul gazdag civilisticus tanulmány képesíti a jogászt az igazság keresésére, megtalálására, gyakorlására. A gyakorlat embereinek *tantermekből* kell kikerülniük, nem iparos műhelyekből.

A történelmi, bölcseleti s liumanisticus eszmék hasznavehe-

*) Cod. 7. §5. 1. . . . ex iure Quiritum nomen, quod nihil ab senigmate discrepat, vacuum est et superfluum verbum, per quod animi iuvenum, qui ad primam legum veniunt audientiam, perterriti ex primis eorum cunabulis inutiles legis antiquae dispositiones accipiunt.

tősége ma is csak annyira becsültetik, mint a despoták alatt Bizanczban? A jogtudomány nem ítélt egyedül a mai jogszolgáltatás gyakorlati érdekeinek szempontjából. A tudomány kutat, a bíró ítél. A tudomány nem csak egy bizonyos jogtudós-nak, még ha az Papinianus vagy Werbőczy volt is, tudománya, hanem az előző alakulások és követő fejlemények bűvárlatára s földerítésére is kiterjed. A jog története, a jogfogalmak fejlődése, a jog rendszere, *módszere*, végtelen fontos a tudomány szempontjából, ha közvetlenül nem nyújt is directívát a bírói vagy ügyvédi gyakorlatban. A historicus, dogmaticus és exegeticus tevékenység az egyetemen elengedhetetlen feladat. Az elméleti képzés minősít arra, hogy a jogélet nyilvánulásait észrevegyük, rendezzük s tapasztalatainkat feldolgozzuk.

Justinianus mind ezzel nem törődött. A tételes jog szövegének betanulásától várt minden jót. Ha a Justinianus korabeli jogtudomány az ötödik századihoz képest mégis némi emelkedést mutat, ezt csak annak lehet köszönni, hogy a jogtudomány széttörte a békókat, a melyeket arra a császár akart rakni. És ha ma valahol ismét ügy akarnák osztályozni a tudomány-egyetemen a jogi tantárgyakat, hogy melyik a kenyér-studium és melyek a történelmi, bölcséleti, szóval általános tudományos értékű tárgyak? első helyre emezeket kellene tenni.

II. A Const. Omnem hatása a Digesták átszarmazására.

A Justinianus oktatásügyi rendelete *közvetve* kihatott nem csak az akkori tanulmányi rendre és eredményre, hanem következményeiben a Digesták sorsára, jelesen a Digesták átszarmazására is.

Justinianus a Digestákból az öt első parst (Dig. 1—36) tűzte ki a nyilvános előadás és tanulás tárgyává. A két utolsó pars (Dig. 37—50) nincs a tan tervben, elegendőnek tartá az iskolai tárgyalásra a Digesták harminczhat első könyvét, a többi a tanfolyam utáni évek magánszorgalmára bízta.

A tanulók könnyen ráhagyták, hogy az ő kiképeztetésökre nem kell a Digestákból ötven, hanem csak harminczhat könyv, hisz a császár mondja, hogy «ex trigintasex librorum recitatione fiant iuvenes *per fedi*, et ad omne opus legitimum *instrudi* et

nostro tempore *non ináig ni*», kész emberekké, az igazságügyi szolgálatra képesekké és Justinianus korszakához méltókká válnak. Ilyen hízelgő hivatalos qualificatio után a legtöbb jogász fölöslegesnek tartá az 5 év utáni tanulást, tehát a két utolsó pars bolygatását. Így aztán a feleslegesnek vélt két utolsó pars nélküli pandecta-másolatokat szereztek meg s használták, a teljes példányokat a csonka példányok kedvéért mellőzték, idővel a teljes példányok gyérültek. Innen magyarázható, hogy az utókorra maradt Digesta-kéziratok, a flórenczi példány kivételével, csak az öt első parst tartalmazzák. Innen érthető, hogy a ránk maradt kéziratok a Digesták 36—50 könyveire nézve mind a virgo Florentinatól függenek, ellenben a Digesták 1—36 könyvét a Florentinatól eltérő eredeti kéziratokból is másolhatták.

Annak is volt utóhatása, hogy Justinianus különbséget tett a Digesták harminczhat első könyvében is; t. i. olyan könyveket jelöl meg, a melyeket a tanárok fejtegetni kötelesek és olyanokat, a melyeket a tanulók magokban tartoznak olvasgatni.

A tanárok fejtegetni, tehát megtanítani tartoztak a Digesták huszonnégy első könyvét. Ugyanis: Az első évre elengedhetetlenül ki volt tűzve az első pars (Dig. 1—4), ennek fejtegetését rendeli a const. Omnem §. 2. A második évben fejtegetni kellett vagy a Dig. 5—11. könyvét de iudiciis (const. Omn. §. 3.) vagy a Dig. 12—19. könyvét de rebus (const. Omn. §. 4.). A második évben előadandó volt a fentebbi alternatív részen fölül még a hozomány (dós, Dig. 23), a gyámság (tutela, Dig. 26), a végrendelet (testamentum, Dig. 28), a hagyomány (legatum, Dig. 30). Ez az a négy libri singulares, vágj⁷ a mint Justinianus mondja, quatuor libros «qui in primordiis singularum memoratarum compositionum positi sunt, tantummodo a vobis eis tradi sancimus; tehát az említett négy könyv volt kiválasztva a hozományról szóló könyvek közül (tripertitum volumen de dotibus) és a legatis et fideicommissis szánt hét könyv közül s a tuteláról és a testamentumról szóló két-két könyv közül. A harmadik évben vagy a Digesták 12—19. könyvét (De rebus), vagy a Digesták 5—11. könyvét (De iudiciis) tárgyalták, ahhoz képest, hogy melyik maradt a második évben tárgyalatlanul. Ezen kívül még a Dig. 20., 21., 22. könyvét (Antipapinianus) tanulták.

Ha így a tanárok kiválasztották a köteles collegiumokban

előadandó könyveket, még maradt a 36 első könyvből előadatlanul 10 könyv.¹⁾ Ezt a tíz könyvet a negyedévi magánszorgalmára bízta a császár.²⁾ Ez a kérdéses tíz könyv volt a Dig. 24 és 2ö; a Dig. 27; a Dig. 29; és a Dig. 31—36. könyve.

A három évben okvetetlenül előadandó könyvek voltak tehát a Dig. 1—23, továbbá Dig. 26, Dig. 28 és Dig. 30.

És így a másolók iskolai használatra csináltak olyan kéziratokat is, a melyekben a 36 első könyvből se található az a tíz könyv, a mit a magánszorgalomra bízta, sőt legkeresettebbek lettek azok a példányok, a melyekben a Dig. 1—23. könyv foglaltatik s a 24-ik könyvnek első titulusa, mely a házassági vagyonszorgalmról szól, és a második titulusa, mely a házasság felbontását szabályozza. Így tehát a legtöbb pandecta-kézirat, mely iskolai használatra készült, a Digesták I—23. könyvét és a Dig.

24-ből az 1. és 2. címet tartalmazta. Ez viseli a glossatoroknál a Digestum vetus nevet. Ez volt leginkább elterjedve, ez maradt a glossatorokra a legtöbb példányban.

Justinianus, valamint más rendeletéről, úgy különösen a tanügyi constitutiojáról is azt képzelte, bog)' örök időkre szól.³⁾ A folytonos kísérletezés, kapkodás a tanügy terén igen káros hatású. Ezt tapasztalatból tudjuk, de örök időkre emberi mű nem számíthat.

¹⁾ Const. Omnem. §. 3. . . . neque anni secundi tempus sufficit ad istoram quatuordecim librorum magistra voce eis tradendorum recitationem.

²⁾ Const. Omnem. §. 5. . . . discern libros qui et quatuordecim — supersunt *studeant lectitare*.

³⁾ Const. Omnem. In fine . . . et vos maximum decus in omne seculum sequatur, quia vestris temporibus tabs legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum (Ilias. VI. 230), patrem omnis virtutis, Glaucus et Diomedes inter se faciunt, dissimiba permutantes: **Χρύσεια γαλαίῳν, ἑκατόνβωια ἔννεαβοίῳν** (Aurea pro seueis, centum bobus iestimata pro novem valentibus). Quae omnia obtinere sancimus in omne aevum ab omnibus tam professoribus, quam legum auditoribus, et bbrariis, et ipsis et iudicibus observanda.

TÁRGYMUTATÓ.

	Lap
Első Fejezet. A jogi oktatás kezdetleges kora.....	3
Második Fejezet. A jogot azok tanítják, a kiknek működése következtében a magánjog kiválik a nyilvánjogból.....	4
Harmadik Fejezet. A jogot azok tanítják, a kik a szigorú jo- got a méltányossággal, a Quiritesek jogát a népek jogával egyesítve tudományosan feldolgozták	7
Negyedik Fejezet. Jogi oktatás a compilatiók alatt és után	12
I. Constantinus intézkedései.....	12
II. II. Theodosius intézkedései	13
III. Justinianus intézkedései. Constitutio Omnem	11
Ötödik Fejezet. A constitutio Omnem a jogtanárokról.....	19
I. A jogtalanítással foglalkozók közti különbség.....	19
II. A tanszék betöltése	20
III. A tanárok rendszeresített illetménye.....	21
IV. A tanárok mentessége.....	22
V. A tanárok rangja	24
Hatodik Fejezet. Tananyag a const. Omnem előtt és szerint	28
I. III. Valentinianus rendelkezése	28
II. Justinianus rendelkezése	31
III. Tanterv	39
Hetedik Fejezet. A jogi oktatás célja	41
I. Cél Justinianus szerint	41
II. Cél a mai felfogás szerint	42
Nyolczadik Fejezet. Tanítási és tanulási módszer	43
I. Tanítási módszer Justinianus alatt	43
II. Rendszeres és történeti s gyakorlati tárgyalás	44
Kilenczedik Fejezet. A római jog tanítása korunkban	48
I. A külföldön.....	48
II. Hazánkban.....	52
Tizedik Fejezet. A constitutio Omnem a fegyelemről	55
I. Fegyelmi hatóság	55
II. Fegyelmi szabályzat	57
III. Tanulói kiváltságok.....	62
Tizenegyedik Fejezet. A constitutio Omnem hatása	64
I. Hatása az akkori tanulmányi rendre	64
II. Hatása a Digesták átszámzására	69

A TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI
KITŰNŐSÉGEK JOGCZÍME

A FELSŐHÁZI TAGSÁGRA
AZ EURÓPAI ÁLLAMOK ALKOTMÁNYTÖRTÉNELMÉBEN
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SPANYOL ALAPTÖRVÉNYHOZÁSRA.
(1808—1876.)

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN, 1890. OKTÓBER 13-ÁN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAK TUD. AKADÉMIA.

1890.

Franklin társulat nyomdája

Jellegző vonása a modern államnak, hogy osztályrészt juttat a tudomány és irodalom kitűnőségeinek a törvényhozásban. Nem az egyetemek képviseletét értem az alsóházban, mely épen nem a modern állameszmében gyökerezik, hanem a testületek érdekképviseletének révén vissza nyúlik a keresztyén-germán állam középkori világába. Azon törvényhozási politikára célozok, a mely a jelen század folyamában a népképviseleti rendszer életbelépte óta a felsőházban nyitott tért, rendelt széket, döntő szavazatjogot részint a tudományos akadémiák, részint az egyetemek kebeléből kiszemelendő kiváló jelentőségű tudósoknak, részint pedig minden akadémiái vagy egyetemi kötelektől eltekintve, oly állampolgároknak, a kik saját tudományos vagy irodalmi működésök, érdemeik által fényes nevet szereztek magoknak a szellemi élet történetében.

Mindjárt első pillanatra beviláglik, hogy egy ily alkotmánypolitika csak oly államélet talajában érvényesülhetett, a hol a modern állameszme már győzött a középkorból öröklött keresztyén-germán állam fölött: mert hisz épen az egyéni állampolgári érték állami érvényesülése, eltekintve születéstől, vagyonfoktól, rendi és testületi kapcsolatoktól, — ép ez azon mozzanat, a mely a valódi modern állameszmét a maga teljességében, a társadalmilag bár lefeléhaladottabb, de államilag még többé-kevésbé a keresztyén-germán rendiség tagozataiban leledző nemzetek államszervezetének alap gondolatától első sorban megkülönbözteti. Csak természetes tehát, hogy annak az alkotmánypolitikának, a mely a tudományos kitűnőségeknek nem mint egyetemi testületek érdekképviseelőinek, hanem mint csakis a tudomány előharczosainak nyitott tért a felsőházakban, ennek az alkotmánypolitikának törvényhozási actusait inkább a román

népek alkotmánytörténelmében találhatjuk föl, mint akár a német államokban, akár Svédországon, akár magában Angliában. Bármennyire gyenge lábon állott is az alkotmányos szabadság, a politikai szabadság és a polgári szabadság még e század első felében is a legtöbb román államban: annyi kétségbevonhatatlan, hogy modern értelemben bevégzett egységes állampolgári társadalomra a jogegyenlőség meggyökerezése folytán sokkal előbb tettek a román népek szert, mint Európa egyéb szereplő kultúrnemzetei. Legkésőbbben lépett a modern állameszme uralma alá Svédország. Csakis 1865-ben, illetőleg 1866-ban fogadta el a svéd országgyűlés a népképviselőt behozatalára vonatkozó javaslatokat: csakis ekkor szűnt meg az ősrégi fejleményekből történelmileg tovább fejlett, 1809-ben rendszeres alap törvénybe foglalt rendi alkotmány; Anglia a politikai szabadságnak, valamint egyáltalán az alkotmányosságának klasszikus hazája ugyan, de épen a maga rendi fejleményéből alakult felsőházának, a «House of Lords»-nak öröklött szervezetét őrzi a legnagyobb féltékenységgel; és így ne csodálkozzunk, hogy ámbár a peeragen alul Angliában már Erzsébet királynő korában le volt hullva az állampolgári társadalomban minden komolyabb természetű rendi korlát és társadalmi hatályba lépett a «gentleman» fogalma, a mely az összes régi rendi maradványok tanult, képzett és vagyonilag önálló elemeit magába forrasztja vala, már t. i. a peerage államjogi színvonala alatt: ezen színvonal fölött maga a *peerage*, mint az angol nemzeti társadalom tetőzete, mozdulatlan maradt minden vihar és minden reform közepette, és épen ezen tény tette mindeddig lehetetlenné, hogy Angliában a tudomány kitűnőségei, ha csak elébb már *peerré* nem emeltettek, a lordok házába bejussanak. És hogy állott az ügy a német államokban?

Bizony nagyon közel állott a kasztrendszerhez nem egy tekintetben, egész az 1789-diki francia forradalomig. Az a tudós fiatal hindu, a ki pár év előtt *Weber* hírneves szanszkrit-tanárnak azt a nyilatkozatot tette, hogy nagyon sok hasonlatosságot talál egyfelől a hindi: bölcsészet, másfelől pedig a németek gondolkodási módja közt, ez a fiatal hindu tudós bőven találhatott volna bizonyára analógiákat a hindu kasztrendszer és az 1789 előtti német rendiség szervezete közt is, ha végig tekint a

németség államrendjén és jogrendjén, úgy a mint ez *Kopasz Károly* korától le egész azon pillanatig, a melyben a francia forradalom eszméi *Göthe* «*Wilhelm Meisters Lehrjahre*» című regényére már oly hatalmas visszahatást gyakorolnak vala. Eltekintve korábbi századoktól, midőn a bizonyos büntettekben elmarasztalt polgári nőket karóra húzták, még 1432-ben is Straubingnál a Duna vizébe fullasztotta a rendi német igazságszolgáltatás *Bernauer Ágnes*t csak azért, mert egyszerű polgárnő daczára férjhez merészelt menni — titokban — *III. Albrecht* bajor herceghez; még 1725-ben megtörténhetett, hogy a porosz kir. kormány nyílt rendeletben elrendelte, miszerint minden cigány, akár bűnös, akár nem, ha egyszer 18 évét elérte, azonnal fölakasztassék és még *Nagy Frigyes* sem átalotta ezt a rendeletet 1748-ban újból megerősíteni;²⁾ 1766-ban pedig *Collardot*, ki magasabb rangú tisztviselő volt («*Begie-direktor*»), nem kevesebb mint 100 tallér pénzbírságban marasztalták el, azért, mert megsértette a «*Kleiderprivilegium*»-ot, midőn fehér tollat merészelt tűzni a kalapja mellé, lévén ez a fehértoll-viselés a «*Kleiderordnung*» értelmében «*nemesség*» kiváltsága.³⁾ Ugyanakkor természetesen nemcsak a gondolat-szabadság lenyűgözésére V. Károly császár által alkotott censura-törvény állott még fönne kisebb-nagyobb módosítással egy némely német államban, vagy legalább is oly törvény volt érvényben, a mely, miként az V. Károly császár 1530-diki törvénye, azt a szerzőt, a ki a censoroknak nem tetsző (különben egészen tisztességes) dolgot kinyomatni merészelt, érzékeny *testi büntetéssel* is sújtja vala; fönnállott a «*Kleiderordnung*» mellett itt-ott még a «*Ganseordnung*» is, a mely tüzetesen megszabta, hogy tekintettel a rendiségre, kinek szabad ludat tartani, kinek pedig nem.⁴⁾ A legjellemzőbb azonban, hogy még

1) Werner Hesse: *Seltame Gebräuche in der fr.-deutschen Rechtspflege*. 1882. Paul Schwanfelder: *Die Todesstrafe im Mittelalter*. 1882.

2) Th. Winkler: *Die Paria, und die Ausgestossenen*. 1882.

3) Beguelius: *Darstellung der Accisenverfassung in den preussischen Staaten* (1877.)

4) Egészen más szempont alá esik természetesen az a *Ganseordnung*, a melyet a *backnangi* városi tanács bocsátott ki 1607-ben, Württembergben. Ez a *Ganseordnung* egyiránt eltította *valamennyi* *backnangi* lakos-

pár évvel a nagy francia forradalom előtt a porosz állam legfőbb lovagi tanintézetében a *polgári* szülőktől származó *tanárok alantasabb* rangfokozatba voltak sorozva,¹⁾ mint *nemes tanítványaik!* Ezzel szemben ugyan vajmi keveset nyomhatna a württembergi *Károly Eugen* herczeg által (szül. 1728, meghalt 1793) Stuttgart közelében alapított egyetemszerű tan- és nevelőintézet, az úgynevezett «*Hohe Karlsschule*»,²⁾ a melynek a többek

nak a lúd-tartást, tekintettel azon károokra, melyeket az előző években a túlságosan fölszaporodott ludak a mezei gazdaságnak, a réteknek, legelőknek stb. okoztak volt.

¹⁾ L. Boseher: «Die absolute Monarchie» a tübingi *Zeitschr. f. d. f. Staaten*. 1888-dik évfolyamában.

²⁾ A *Holte Karlsschule* fönnemlített szabványát következőleg írja le *Schmidt-Weissenfeh* liasonczímű iratában: «Die Schüler waren zunächst in Cavaliere und Eleven, je nach ihrer Herkunft, getheilt. Zu den ersten gehörten *nur* Söhne von Adelligen, deren Eltern diese Absonderung forderten. Sie trugen eine *Adelsschnur* auf der Schulter, assen an einer besonderen Tafel, schliefen in einem besonderen Saal. Die Eleven waren auch ihrerseits verschiedenen Abtheilungen zugeordnet; z. B. derjenigen der Honoratiorensöhne und der Kunst- und Gewerbebeflissenen: Maler, Architekten, Tänzer, meist armer Knaben, die auf Kosten des Herzogs ausgebildet wurden. Im allerersten Bange aber standen die *Chevaliers*, wozu diejenigen ernannt wurden, welche *oh adelig, ob bürgerlich*, in einer Prüfung vier Preise davontrugen. Sie erhielten dafür eine goldene Medaille. Wer es gar zu acht Preisen auf einmal brachte, ward *Grandchevalier* mit dem Grosskreuz um den Hals und dem Ordensstern auf der Brust. Der Chevalier stand im akademischen Ansehen hoch über dem Cavalier, da er zu Gemüth führte, dass der *Adel der Talente* den der *blossen Geburt übertrage*. Bei dem Austritt aus der Karlsschule hatte *freilich* der Chevalierorden keinen Werth weiter; doch in derselben gewährte er seine Vortheile.

V. *Károly császár* föntemlített 1530-diki (augsburgi) sajtótörvénye ekként hangzik: «Nachdem durch die *unordentliche* Druckerei bis anher viel Uebles entstanden, setzen, ordnen und wollen wir, dass ein jeder Kurfürst, Fürst und Stand des Reiches, geistlich und weltlich, in allen Druckereien mit erstem Fleiss Fürscheidung thue, dass hinfüro *Nichts Neues* und sonderlich Schmähschriften, weder öffentlich noch heimlich *gedichtet, gedruckt, oder feilgehabt* werden, es sei denn zuvor durch einige von *geistlicher* oder weltlicher Obrigkeit dazu verordnete *verständige (!)* Personen besichtigt, des Druckers Namen, und auch die Stadt, darin solches gedruckt, mit nämlichen Worten darin gesetzt. Und so darin Mangel befunden, soll dasselbige zu drucken oder feilzuhalten nicht

közt *Schiller* is tanítványa volt. Ezen egyetemszerű tanintézet, mely csekély mérvű keretben 1777-ben február 5-dikén lőn megnyitva, 1781-ben már hat facultásszerű tan folyamat foglalt magában (jogi, orvosi, bölcsészeti, katonai, gazdasági és művészeti facultást), elannyira, hogy II. József császár még azon évben (1781) *egyetemi* rangra emelte és mindazon «*előjogokkal és szabadságokkal*» fölrüházta, a melyek abban az időben európa-szerte egy egyetemet megillettek. Hát ennek az egyetemszerű nagy tan- és nevelőintézetnek közvetlen főigazgatását *Károly Eugen* herceg saját magának tartotta fönn és oly alap- és rendszabályokkal látta el, a melyek nagyon jellemző világot vetnek egyfelől a herceg korát fölülmúlni látszó nemes gondolkodásmódjára és fölvilágosult szellemére, másfelől pedig a német társadalom és államrend akkori áttörhetlen válfalaira. A tanulók száma 1783-ban 300-ra rúgott, a kik mindenk előtt két nagy rangcsoportba lőnek beosztva. Az első rangcsoportba tartoztak a «*Cavalier*»-ek, vagyis a nemes szülők, illetőleg nemes apák törvényes gyermekei; a második rangcsoportba pedig az «*Eleve*»-k soroztattak. Ezen «*Eleve*»-k ismét bárom alosztályra oszlottak: az első alosztályba tartoztak a «*Innoratorok*», a másodikba a *művészettel* és a harmadikba az *iparral* foglalkozók gyermekei. Idáig tehát ezen egész szervezet teljesen megfelelt a rendi alapokon nyugvó német államjog hagyományos fejlődéséből táplálkozó akkori orthodox közfelfogásnak: volt azonban a *Károly Eugen* herceg művében néhány heterodox vonás is, és épen ez az, a mire hivatkoznak azok, a kiket feszélyez annak tudata, vagy legalább nyílt beismerése, hogy valamint a jobbágyok fölszabadítására a Németbirodalomban a *francia* forradalom szolgáltatott indokot, ösztönzetet és erőt, szintűgy a francia eszmék és példák hatása alatt történt jóformán minden egyéb reform vagy reformkísérlet is az állampolgári jogegyenlő-

zugelassen werden. Was auch solcher Schmah- oder dergleichen *anderer* Bücher bereits gedruckt, sollen nicht verkauft werden, und wo der *Dichter*, Drucker oder Verkäufer solche Ordnung und Gebot überfahren, soll er durch die Obrigkeit nach Gelegenheit *an Leib* oder Gut gestraft werden, und wo einige Obrigkeit, sie wäre, wer sie wolle, hierin lässig befunden würde, alsdann soll und mag unser Kaiserlicher Fiskal gegen dieselbe Obrigkeit um die Strafe proeediren und fürfahren.»

ség alap gondolatának irányában. De hát tekintsük kissé közelebbről, mi volt az, a mi túlszárnyalta az akkori németiség államrendét és közfelfogását a *Károly Eugen* herceg egyetemeszerű tan- és nevelőintézetének szervezetében és rendtartásában? Mindössze is annyiból állott az egész, hogy a «*Cavalier*ek» közé csak azon *nemes* apák törvényes gyermekeit osztotta be, a kik maguk is határozottan kifejezték odairányuló kívánságukat, hogy gyermekeik a polgári szülők gyermekeitől elkülönözten, a külön *nemesi* kategóriába, vagyis a «*Cavalier*ek» közé osztassanak be; a *többi nemes* fiúkat pedig szintén az «*Elevek*» kategóriájába, vagyis a *polgári* fiúk közé sorozta. E tekintetben tehát csak annyiban tért el a hagyományos német államrendtől és közfelfogástól, a mennyiben a szülők határozottan kifejezett kívánságától tette föltételessé, hogy gyermekeikre nézve betartassanak-e vagy ne a rendi tagozat követelményei? Volt azonban még egy más jellegző vonása is a «*Hohe Karlschule*»-nek, és ez abban tetőzött, hogy még a «*Cavalier*ek» fölött is volt két rangfokozat, és ezen két legfelsőbb rangfokozatba *születésre való tekintet* nélkül helyeztetek a legjobb tanulók; azok, a kik valamely vizsgálaton legalább is négy díjat nyertek, «*Chevalier*» lettek és értékes, nehéz arany érmet viseltek, akár *nemes* volt az apjuk, akár *polgár*; azok pedig, a kik legalább is 8 pályadíjat nyertek, a legmagasabb tanulói rangfokozatra lőnek előléptetve: «*Grandchevalier*»-ká lettek és nagykeresztet viseltek a nyakszalagon, a mellökön pedig érdemrendi csillagot, szintén akár *nemes* volt az apjuk, akár pedig *polgár*. Íme ebben az iskolai kitüntetésben érte el a múlt század vége felé a tetőpontját az az elismerés, a melyvel a németiség a *szellemi arisztokratia* iránt viseltetett; de mihelyt kiléptek a fiúk ebből a «*Hohe Karlschule*»-ből, azonnal megszűnt minden *Grandchevaliers*ág és *Chevaliers*ág: ott állott ridegen a valóság: a középkorból örökölt rendi tagozat a maga merev válfalaival és egész nyerseségével. Ne nagyon dicsekedjenek tehát a német államtudósok *Károly Eugen* herceg említett ötletével: messze mögötte maradt az *castillai A. Alfons* eszméjének, a ki *Justinánt* utánozva, húsz évi szolgálat után rendszerint grófi rangra emelte a jogtanárokat. Azután ki bírná *Károly Eugen* württembergi hercegnek vindikálni ezen gondolat eredetiségét? Még ha csak

ugyan 1789 előtt léptette volna is életbe — miként némelyek állítják — említett *chevalierságot* és *grandchevalierságot*, tekintet nélkül a születésre, a maga egyetemszerű tan- és nevelőintézetében: vajjon még ez esetben is nem vezethetnők-e vissza az ő — különben bizonyára nagyon szép és dicséretreméltó — kis kezdeményezését inkább azon 1771-től 1789-ig már Európaszerte ugyancsak hatalmas irodalmi mozgalomra, a mely a szellemi nagyságok cultusát föléje emelé vala a születésnek, s a melynek megindítói szintén csakis francziák voltak, *Rousseau* és *Voltaire* nem kevésbbé, mint *Diderot*, *D' Alembert*, *D' Holbach* és a többi *encyklopaedisták*? *Beaumarchais* darabját, «*Figaro lakodalmát*», 1784-ben adták először Párisban. Már azon tüntetésszerű fogadtatásból, óriási népszerűségéből, a melyben ezen rendiség-ellenes darab az «*Ancien Régime*» csorbítlan hatalmának közepette is részesült a franczia fővárosban: már ebből is megérthette *Károly Eugen* herceg, lia különben nem is tudta volna, hogy a *Jean Jacques Rousseau* tana a gyakorlatban is kezdi éreztetni a maga hatását.

No de mindegy; fakadt legyen a *Károly Eugen* herceg fölvilágosodástelt kezdeményezése bármily lélektani forrásból: elszigetelt tünet volt és maradt az hosszú időkig még Németországon. A rendi tagozat fönmaradt ott a maga kasztszerű merevségében még e század közepe táján, sőt még azontúl is, daczára azon franczia mintára készített alkotmány-okleveleknek, a melyek 1818 óta az egyes német államokban a modern alkotmányos jogállamot megszervezni a népképviseleti rendszer alapján igyekeztek. Jellemző, bog}' az egyetemek képviselői, számszerűit ketten, első ízben *Baden* nagyhercezség felsőházába jutottak be az 1818 augusztus 22-iki alaptörvény alapján, tehát egy oly német államban, a mely maga aránylag meglehetősen szabadelvű alkotmányfejlődését jórészt a tőszomszéd franczia nép forradalmi visszahatásának köszönheti. Badenben a felsőházban két egyetem képviselője ül: de hogy nem mint a saját egyéni értékénél fogva mint tudományos kitűnőség részese a törvényhozó hatalomnak, hanem csakis mint testületi küldött, ez kitűnik magának az 1818-diki alkotmánylevélnek félremagyarázhatatlan szövegéből. Bajorországon nem jut a felsőházban tagság a tudományos kitűnőségeknek, még mint egye-

temi testületi küldötteknek sem. Hasonló szellem érvényesül a porosz alkotmányban: a porosz «Landtag» felsőháza tagjainak egy, számszerűit különben sem jelentékeny részét a király azok közül nevezi ki, a kik az alkotmánylevél nagy általánosságban tartott rendelete szerint a király elé e czélből különböző testületek és így többek közt az egyetemek által fölterjesztettek; de az egyetemek által fölterjesztett állampolgárok elvesztik felsőházi tagságukat, mihelyt egyetemi tanárok lenni megszűnnek. *Hessen* nagyhercegség alkotmánylevele (18:20 december 17) a báró *Riedesel* család seniorát a giesseni egyetem kancellárjával egy kalap alatt rendeli be tagül, a nagyhercegség országgyűlésének felsőházába, vagy mint ott államjogilag magukat kifejezik, az első kamrába. A *szász királyság* alkotmánylevele 1831-diki szeptember 4-dikén kelt és miután ezen, különben annyira művelt német állam arról nevezetes, hogy még a második kamrájában, vagy mint mi mondanók, a képviselőházban is meglepetést keltő érdességgel juttatja érvényre még manap, a XIX. század végével is, az állampolgári társadalom rendi tagozatát, érdekes tudni, hogy minő jogcímen kerülnek bele a szász királyság felsőházába a tudományosság egy némely elismert tekintélyű notabilitásai. Semmi esetre sem azon jogcím alatt, hogy tudományos kitünőségek, hanem csakis mint testületi érdekképviselők. Ott ül a szász első kamrában a meissen *«Hochstift»* küldötte, ott ül a wildenfelsi uradalom mindenkori birtokosa, ott ül a bautzeni Domstift St. Petri mindenkori dékánja, a wurzeni Collegialstift küldötte: és mindezek mellett ott ül épen ilyen testületi érdekképviselői jogcímen a *lipcsei egyetem* küldötte is. A *württembergi királyságnak* 1819 szeptember 25-diki alkotmánylevele már még az egyetemi testületek érdekképviselőit sem bocsátja be a felsőházba, annál kevésbbé egyéni érték czímén a tudományos vagy irodalmi kitünőségeket: pedig köztudomáson van, hogy a württembergi királyság alkotmányossága különben szabadelvűség és komoly alkotmányos szellem tekintetében vagy két emberöltőn át ugyancsak meghaladta a többi német alkotmányos államokat.

Tagadhatatlan, hogy a német államok, midőn e század folyamán kibocsátott alkotmányleveleik alapján tért nyitottak a modern alapon, a második kamrában többé-kevésbbé nép-

képviselési alapon szervezett országgyűlés első kamrájában a tudomány-egyetemek testületi érdekképviselőinek: ezt nem csak Anglia példája után cselekedték, a mely a maga parlamentjében — igaz nem a *House of Lords*-ban, de a *House of Commons*-ban — már I. Jakab óta fogadta be a törvényhozó testület tagjaiul az *oxfordi* egyetem, majd azután később a többi ó-angol egyetemek testületi érdekképviselőit is, hanem magából a középkori német birodalmi és országos közjogból is meríthettek bizonyos reminiscenciákat, a melyek az egyetemeknek már a reformatió korábbi jelentékeny *testületi* befolyását jelzik az államélet egynémely munkakörére és a társadalomnak egynémely politikailag szereplő, majd anyagi, majd erkölcsi célokat áholó érdekkapcsolataira. Mindez azonban alig lett volna képes oda befolyásolni a modern törvényhozásokat, hogy szék, szavazatjogot, szóval valóságos tagságot juttassanak a tudományos kitűnőségeknek. Az egyetemi testületeknek illetlen képviseltetése úgy az angol alsóházban, mint említett német államok felsőházában utóvégre sem egyéb testületi érdekképviselőnél, a melynek jogalapján, sőt szellemén sem igen változtathat azon körülmény, hogy úgy Angliában, mint említett német államokban időről-időre oly férfiak is jutnak be ily jögezimen a parlamentbe, a kik nemcsak kitűnőségei, de nem ritkán világszerte elismert tekintélyű díszai a tudományosságnak. A tudományos kitűnőségek azonban e század negyedik évtizede óta mégis bejutnak saját tudományos, vagy irodalmi érdemeik jögezimen is a parlamentekbe: oly államokban, a melyek különben sem hatalom dolgában a németséggel, sem ősrégi alkotmányos szabadság tekintetében Angliával távúiról sem versenyezhettek eddigelé. Vessünk immár egy pillantást ezen államokra. A legtanulságosabb e részben figyelemmel kísérni a spanyol alaptörvényeket, úgy mint ezek egymásután — katastrofával vagy a nélkül — érvényre emelkedtek, kezdve 1808-tól le egész napjainkig, vagyis, miután a spanyol királyság alkotmányossága még manap is az 1876-diki alkotmánylevél alapján áll, le egész ezen alaptörvény megalkotásáig. Az 1808-ban július hó 6-dikán Bayonában promulgált «*Constitución de la Monarquía española*» a maga IX. Titulójának 64-ik Articulójában fölsorolja, hogy kik lehetnek tagjai a Cortes 3-dik osztályának, az úgy-

nevezett «*Estamento del Pueblo*»-nak, vagyis mint a rendi germán államjog műnyelvén mondhatnék, a nép curiájának. Megjegyzem, hogy az 1808-diki spanyol alkotmány állít ugyan föl senatust, nevezetesen a Spanyolországnak legalább is tizen-nyolcz éves infansaiból és ezenkívül még a király által a tábornagyok, — a *capitanes generales* dél ejército, — a valóságos tengernagyok, — *capitanes generales de la armada*, — a nagykövetek, — *embajadores*, — az államtanácsosok, — *consejeros de estado*, — és a királyi tanács — *consejo real* — tagjai közül kinevezendett 24 egyéb tagból álló «*senadot*»: ámde ezen 1808-diki alkotmány szerint ez a spanyol senatus nem felsőháza az országgyűlésnek, vagyis a Cortesnek, hanem öre az alkotmánynak és egyúttal legfőbb államjogi bíróság.¹⁾ részben tehát a Sieyès-féle francia alkotmány alap gondolatára vall, a minthogy maga ez az egész 1808-diki spanyol alkotmány is létrejöttét, Murát helytartó közbejöttével, sőt egyenesen ennek auspiciumai alatt jövéen létre a Bayonába hívott 150 diputados megállapodása folytán, szintén a francia államhatalom mozgató erejének, vagyis I. Napoléon akaratának köszönheti vala. Az országgyűlés — *cortes* — ugyanezen alkotmány szerint három curiából — tulajdonkép padból — *estamento* — áll. Az elsőt képezi a főpapok padja, — *estamento del clero*, — mely a 61-dik *Articulo* rendeletéből a királyi tróntól jobbra foglal helyet és 25 érseket meg püspököt foglal magában; továbbá a nemesség padja, — *estamento de la nobleza*, — mely a királyi tróntól balra foglal helyet és 25 főnemesből áll, a kik «*Grandes de Cortes*»-nek, országgyűlési főuraknak czímeztek,²⁾ és végre a nép curiája, vagyis padja, — *estamento del pueblo*, — a mely a következő tagokat foglalja magában: 1. Spanyolország tartományainak és Indiáknak 62 küldöttét; 2. Spanyolország és szomszédos szigetei főbb városainak 30 küldöttét; 3. 15 iparüzlet-tulajdonost vagy kereskedőt; és 4. öt küldöttet az egyetemek részéről, bölcs férfiakat, vágj' olyanokat, a kik személyes érde-

¹⁾ A senatust illetőleg 1. az 1808-diki «*Constitucion*» VII. Titulóját, különösen pedig ennek 32—51. *Articulóit*.

²⁾ Art. 61—63.

meik által tüntették ki magokat a tudományokban, vagy az irodalomban; illetőleg a művészetekben.

A 64-dik Artículo-nak idevonatkozó 3-dik pontja az eredeti szövegben ekként hangzik: «De quince Diputados de las Universidades, personas sabios, o distinguidas por su mérito personal en las ciencias ó en las artes».

Ezen 15 küldöttet a 74-dik Artículo szerint a király nevezi ki azok közül, a kik neveit magában foglalja 1. a királyi tanács által fölterjesztett 15 jelölt névjegyzéke, és 2. a királyság minden egyes egyeteme által fölterjesztett jelöltek névjegyzéke. «Los Diputados de las Universidades, sabios y hombres distinguidos por su mérito personal en las ciencias ó en las artes, serán nombrados por el Bey entre los comprendidos en una lista

1. de quince candidatos presentados por el Consejo Beái, y

2. de siete candidatos presentados por cada una delas Unversidades dél Beino.» Már ezen szöveg — a 74-dik Artículo szövege — is útba igazíthat bennünket arra nézve, hogy hogyan kelljen értenünk a 64-dik Artículo 4-dik pontjának kissé homályos, mert félreértéseket támasztható, szövegét. Megértjük ugyanis a 74-dik Artículo imént közlött szövegéből, hogy a 64-dik Artículo 4-ik pontja akkor, midőn egyetemi küldötteket, bölcs férfiakat, vagy pedig személyes érdem, egyéni érték által kimagasló tudományos és irodalmi kitűnőségeket, számra 15-öt rendelt be a Cortes nép-curiájába, nem azzal az intenióval cselekedte ezt, hogy mind a 15 csakis az egyetemi tanárok közül és csakis az egyetemi tanárok által választassák: mert ha homályos is a fönnebbi szöveg a «vagy», az «ó», szócska miatt: az bevégzett tény, miszerint a királyi tanács is föl volt jogosítva, sőt egyenesen arra volt utasítva a 74-dik Artículo által, miszerint szintén állítson össze névjegyzéket a tudományos és irodalmi kitűnőségek neveiből, még pedig számra nem kevesebb, mint 15 névre valló névjegyzéket az általa — a királyi tanács által — jelöltekül fölterjesztendő kitűnőségek megnevezésével. Másfelől ez a kifejezés: «por su mérito personal — egyéni értékök, személyes érdemeiknél fogva kimagasló» — mondom, már ez a kifejezés is nem azt mutatja-e, miszerint ezen alkotmány szerzőinek inteniója nem az volt, hogy csakis a testületek nyerjenek képviseltetést ezen 15 küldött által a Cortesben, hanem csakis az

lehetett az intentiója, hogy valódi tudományos és irodalmi kitűnőségek jussanak ezen 15 férfiú személyében a cortesbe, még ha nem egyetemi tanárok is, még ha nem is tartoznak tulajdonképpen a testületeket képviselő egyetemek kötelékébe?

Fontos kérdés és alkotmánytörténelmi érdekléssel bír megadni rá a szabatos feleletet. Mert lia tagjai is voltak már annak előtte is égi- vágj- más európai ^{törvényhozó} testületnek az egyetemi tanárok, mint az illető egyetemek küldöttei: ez, miként már említtem, egyoldalúig a testületi érdekképviseltetés kifolyása, nem pedig tisztán culturpolitikai postulatum kielégítése volt.

Az egyéni tudományos, vagy irodalmi érték, az e téren személyes érdem nem lön 1808-ban még ily magas jogczimre méltatva a törvényhozások, illetőleg a törvényhozó testületek egybeállításáról szóló alaptörvények, alkotmánytörvények és rendeletek által sehol. A francia alkotmányok egész sorozata állott már ekkor a bayonai alkotmányhozók előtt: de sem az 1791-diki, sem az 1793-diki, sem az 1795-diki, sem az 1799-diki, sem végül az 1804—diki francia alkotmány szövegébe nem tört még magának egy ily culturpolitikai eszme útát. I. Napoléon nagyon megbecsülte a tudósokat, kivált a matematikai és a természettudományi szakmák kitűnőségeit: megtette őket senateurökké, megtette őket grófokká, sőt a világhírű csillagászt, a n *Mécanique céleste*» halhatatlan nagy szerzőjét, *Laplacet* megtette még belügyminiszterré is — a mi által, közbevetőleg legyen mondva, épen nem tett *Laplace-nak* valami nagy szívességet, mert *Laplace* szórakozottsága és a köznapi életbeni járatlansága épen ezen rövid éltű belügyminisztérségének adomaszerű apró botlásai által jutott a mosolyogni minden perczen kész világ tudomására: ámde *Laplace* kineveztetése belügyminiszterré csakis *I. Napoléon* szeszélyében gyökerezett, nem pedig a törvényekben, meg az intézményekben.

Szóval, ha csakugyan benne lett volna a fönnérintett eszme, a tudományos egyéni értéknek — minden egyetemi testületi érdekképviseltetéstől ment parlamenti elhelyeztetése az 1808-diki spanyol alkotmányban: akkor csakugyan azt mondhatnék, hogy a spanyolok e részben megelőzték volna magukat a francziákat. Ámde csakugyan benne volt-e ez az eszme az 1808-diki spanyol alkotmányban?

Nem volt még benne semmi esetre sem a maga teljes tisztaságában. Csakis annyi volt benne, hogy azok a böles férfiak, a kiket, számra 15-öt, majd az egyetemek a Cortesbe küldeni fognak, hogy mondok ezek a férfiak azon tanárok közül vetessenek, a kik a saját személyes, tudományos vagy irodalmi működésök által kimagaslanak a többi közül. Ez a 74-dik «*Articulo*» egyedül helyes értelmezése.

És mégis a francziáktól vették a spanyolok ezt az eszmét — a tudományos egyéni értéknek parlamenti elhelyezését, tekintet nélkül az egyetemi testületek kötelékére: csakhogy még nem most, de pár évtizeddel később; és akkor sem a francia alaptörvényekből és az ezek keretében mozgó organikus törvényektől, hanem a francia szellemtől kölcsönözték azt; attól a francia szellemtől, a mely midőn megteremtette a modern demokrat állam eszméjét, egyúttal diadalra segítette azt a fölfogást is, a mely nem többé a testületek érdekkapcsolataira, de csakis az egyéni erőre, az állampolgár értelmi és erkölcsi értékére kívánta fektetni ezentúl a politikai és társadalmi súlyt. De míg ez Spanyolországban az alaptörvénybe bevezetethetett, sokféle változáson és nem egy kínos vajúdáson kellett átesnie e nemzetnek.

Az 1808-diki spanyol alkotmány alig lépett életbe. Csatázás és halálhörgés, ágyú dörgés és lelkesedéstelt rohamoszlopok rivalgása töltik be Spanyolország hegységeit és mezőit egyiránt azon egész idő alatt, míg I. Napoléon fivére ott ül vala a világ legbüszkébb ősi trónján, és már 1812-ben létrejön véres csaták közepette egy új alkotmány: az a híres 1812-diki «*Constitucion*», melyet márczius 18-ikán, 1812-ben hozott létre a demokratikus eszméktől áthatott 104 spanyol képviselő Cadizban. Ez azon 1812-diki spanyol alkotmány, mely szünetelt 1814-től egész 1820-ig, a mely idő alatt VII. Ferdinand Napoléon szerencsecsillagának lehanyatlása, majd a Szentszövetség nemzetközi politikája folytán, absolut fejedelemként uralkodott, mígnem a *Riego* közlelkedést keltő zendülése 1820-ban véget vetett a szégyenteljes állapotnak, és visszaállította az 1812-diki alkotmányt, a melyre a király ismételve megesküdtött, márczius 7-én a madridi ayuntamiento előtt, majd július 9-én a cortes előtt.*)

*) VII. Ferdinándban egyébként most is megvolt a korlátolt föl-

Ezen 1812-diki alkotmány, a mely egyébként csakis 1820-tól 1821-ig maradt, úgy a hogy érvényben — miután VII. Ferdinánd a veronai congressuson (1822. november 22-dikén) kieszközöltette magának *Metternich* által a francia invasiót, és az Angoulême herczeg hadserege le is tiporta nagy könnyűséggel a spanyol nép vetéseit, a szabadelvű kormánylyal és az egész 1812-diki alkotmánylyal együtt,*) mondom, ez az 1812-diki alkotmány nem tartalmazhatott a tudományos kitűnőségek jogczímére

fogás ravaszága; azon manifestumban, melyet föntérintett eskületél alkalmával a spanyol nemzetköz kibocsátott, ott állnak azon lires szavak, a melyeket mint a szemfényvesztő kétértelműség műremekét szokták idézgetni a spanyol államjogtudósok. «Marchemos francamente, y yo el primero, por la senda constitucional.» (Muro Martinez, IX. 118.) (Ezen mondat azért kétértelmű, mert a *por* szócska nem csak azt jelenti, hogy *hozzá*», hanem azt is, hogy *«azon át.»*)

*) Ismeretes azon vérszomjas kegyetlenség, a melylyel VII. Ferdinánd a maga hitszegését tetézte. Az alkotmányhű cortes-párt kitűnőségei közül fölakasztatta Diego és Empecinado tábornokokat, Bessierest és Torrijost pedig agyonlövete. A nemeslelkű granadai özvegyet, Donna Mariana Pinedát, vasgyűrű (garrote) által fojtatta meg, és tömérdek szabadelvűt kivégeztetett, miután magát az Angoulême herczeg csapatainak szuronyai alatt biztonságban érezte — csak azért, mert nagyon boszantotta, hogy pár év előtt el kellett törölni az inquisitiót. A veronai congressus pedig azért engedett oly könnyű szerrel a Metternichék incselkedéseinek, mert a spanyol Cortes, az alkotmányos uralom alatt, az 1812-diki alkotmány alapelveinek értelmében eltörölte a jezsuitákat, leszállította a szerzetesrendek kolostorainak számát és eltörölte a majorátusokat és a vinculatiókat. Ez már több volt, mint a mennyit a Metternich nemzetközi állambölcsésége által vezényelt Szentszövetség elnézhetett volna Spanyolországnak; XVIII. Lajos pedig — a ki 1788-ban első tette az «Ancien Régime» rendi alkotmányának megszüntetésére a «*Tiers e'tat*» fölülkerekedlietése érdekében az első dőfést — ez a lelkiileg testileg elgyengült XVIII. Lajos örömmel bocsátotta most rendelkezésére a 100,000 franezia katonát VII. Ferdinánd absolut kormánypolitikájának: mert azt hitte, hogy a szabadelvű kormányzat leveretése a tőszomszédban kissé le fogja hűteni Franciaországon is a már-már újból reménykedni kezdő liberalismust; másfelől tudta azt is, hogy a franezia sereg épen nem fog vonakodni olcsó babérokra tenni szert — annyi katastrophia után — azon spanyol szabadsághősök csapatai fölött, a kikkel szemben *Welliruton* idejében ugyancsak foltot kapott az addig gyógyhetetlennek hitt franezia «*gloire*» Talaveránál, Vitoriánál, Salamancánál, Badajoznál stb.

nézve már azért sem rendelkezést, mert ez az 1812-diki alkotmány az *egy kamrarendszerre* alapította a cortes egész szervezetét és nem ismert semmiféle felsőházat, hanem csakis egyetlen egy osztatlanul egységes népkamrát.

Az államtanácsról — «*Consejo de Estado*» — szóló Capitulónak 232-dik Articulójában ez rendeltetik ezen magas államtanestület összeállítására vonatkozólag: «*Estos serán precisamente en la forma siguiente; á saber: cuatro Eclesiásticos, y no mas, de conocida y probada ilustración y merecimiento, de los cuales dos serán Obispos: cuatro Grandes de España, y no mas, adornados de las virtudes, talente y conocimientos necesarios; y los restantes serán elegidos de entre los sugetos que mas se hayan distinguido por su ilustración y conocimientos ó por sus señalados servicios en alguno de los principales ramos de la administración y gobierno del Estado*». — Tehát Spanyolország grandjaitól is megkövetelt az 1812-diki alkotmány bizonyos szellemi qualificatiót az államtanácsba! beléplítésre; ezektől és a négy egyházi férfítól pedig eltekintve, a többiek csakis vagy azon jogcímen léphettek be az államtanácsba, miszerint az államkormányzat, illetőleg közigazgatás valamely' nagy ágában maguknak a közügyek körül kiváló érdemeket szereztek vagy pedig magukat az ő fölvilágosultságuk — «*ilustración*» — és ismereteik által az összes állampolgárok leginkább kitüntették. Az összes államtanácsosokat a Cortes előterjesztésére a király nevezte ki ezen alkotmány 233-dik Articulója szerint, azon három-három kitűnőség közül, a kiket a Cortes jelölti névjegyzéke egy-egy állomásra javaslatba hozott.

VII. Ferdinand egész haláláig, vagyis 1833-ig ismét absolut módon uralkodott; Izabella királynő még bárom éves gyermek volt, midőn VII. Ferdinand halálával trónra került, és így anyja *Maria Cristina* uralkodott helyette mint regenszó 1840-diki szeptemberig és bármennyire szigorú ítéletet mondanak is az ő regensi uralkodása fölött némely történetírók, tagadhatatlan, hogy fölismerve a veszélyt, mely a VII. Ferdinand halálával kitört Carlista-háborúból hazájára tornyosult, komolyan szövetségre igyekezett jutni a fölvilágosult liberalismussal. Szeptember 29-dikén 1833-ban hunyta be szemeit VII. Ferdinand és már október 24-dikén nagymérvű amnestiát adott a politikai párt-

állásuk miatt üldözötteknek; azon kiáltványban pedig, melyet mindjárt a király halála után intézett a nemzetköz, azt az ünnepléses ígéretet tette, hogy a veszélyes újításokat szintűgy kerülni fogja uralkodásában, mint a tiszteletet.¹⁾ Be is váltotta ígéretét, a mennyire a Garlista-háborúnak izgalmi között lehetséges volt. *Don Francisco de Cea Bermudez*, a ki a Cristina kiáltványát sugalmazta volt, szintűgy a liberális párthoz tartozott, mint *Don Martinez de la Rosa*,²⁾ a ki mint miniszterelnök az 1834-diki ápril 10-dikén kibocsátott «*Estatuto Real*»-t szövegezte volt. Ez az «*Estatuto Real*» tulajdonkép oktroyált alkotmánylevél volt és nem sokáig maradt érvényben, mert már 1836-ban augusztus 13-dikán kiütött a katonai lázadás Ildefonsóban, a minek folytán azután ismét az 1812-diki alkotmány helyezettett vissza érvénybe. Ámde van egy pontja ezen 1834-diki «*Estatuto Real*»-nak, a mely örökre nevezetes kell hogy maradjon, nem csak a spanyol, de egyáltalán az európai alaptörvényhozás történetében. Azon pontot értem, a mely a felsőházba — *Proceres del Reino* — az egyéni tudományos vagy irodalmi érték jogcímén vezeti vala be a szellemi élet kitűnőségeit, még az esetben is, ha az illetők kívül állottak minden egyetemi és egyéb testületi köteléken. De lássuk kissé közelebről magát a szöveget. Az «*Estatuto Real*» I. Titulójának 2-dik Articulója megszabván, hogy az országgyű-

1) «Que seguiria gobernando sin innovaciones peligrosas, aunque sin estacionarse.» Don Francisco de Cea Bermudez volt az a miniszterelnök, a ki Cristinának ezt a tanácsot adta.

2) Molins őgróf 1874-ben a madridi tudományos és irodalmi «*Ateneo*» tanszékeinek megnyitása alkalmával a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott Martinez de la Kosáról, mint államférfiúról — «Yo os digo — mond az ékesszólló marques — que no registrar nuestros anales contemporáneos hombre de más viril energía, de carácter más tenaz y de más immutable condición. Yo os digo, y la historia lo ha de consignar con hechos si no con apreciaciones, que ni los halagos de los Keyes, ni los gritos de las turbas, ni los ruegos y lágrimas de amigos y hermanos, ni las trabucos y puñales de asesinos le conmovieron nunca, ni le torcieron ó detucieron siquiera un punto en su camino. Bien lo vieron los sicarios de Rossi, cuando por su presencia de espíritu salvó al Pontífice, é hizo salir de Roma á Pió IX.» (Discurso de apertura de las cátedras del Ateneo científico y literario de Madrid. 1874.) (Hl. e. Muro Martinez IX. 171.)

lés — Cortes generales — két «*estamento*»-ból fog állani, úgy mint az «*Estamento de Proceres del Peinó*»-ból, vagyis felsőházból és az «*Estamento de Procuradores del Reinó*»-ból vagyis a képviselőházból, ekként az ország ügyészeinek nevezvén a képviselőket, a II. Titulo rátér a felsőház egybeállításának elemeire és módozataira. Az erre vonatkozó 3-dik Artículo ekként hangzik: «El Estamento de Proceres del Reino se compondrá:

1- o. De muy Reverendos Arzobispos y Reverendos Obispos.

2- o. De Grandes de España. 3-o. De Títulos de Castilla. 4-o. De un número indeterminado de españoles, elevados en dignidad é ilustres por sus servicios en las varias carreras, y que sean ó hayan sido Secretarios del Despacho, Procuradores del Reino, Consejeros de Estado, Embajadores ó Ministros Plenipotenciarios, Generales de mar ó de tierra, ó Ministros de los Tribunales Supremos. 5-o. De los propietarios territoriales ó dueños de fábricas, manufacturas ó establecimientos mercantiles que reúnan a su mérito personal y a sus circunstancias relevantes el poseer una renta anual de sesenta mil reales, y el haber sido anteriormente Procuradores del Reino. 6-o. De los que en la enseñanza pública *ó cultivando las ciencias ó las letras, hayan adquirido gran renombre y celebridad*, contal que disfruten una renta anual de sesenta mil reales, ya provenga de bienes propios, ya de sueldo cobrado del Erario.» Vagyis: a 6. és 7-dik Artículo szerint, eltekintve Spanyolország Grandjaitól, a kik örökösödési jogon vagyis született tagjai a felsőháznak, a felsőház többi tagját a király az illetők életfogytára szemelvén és nevezvén ki, (Articulo 6.: «La dignidad de Procer del Reino es hereditaria en los Grandes de España» és Articulo 7: «El Rey elige y nombre los demas Proceres del Reino, cuya dignidad es vitalicia»), a felsőház az 1834-diki «*Estatuto Real*» szerint áll

1- ször «Főtisztelendő érsekekből és tisztelendő püspökökből»;

2- szor Spanyolország grandjaiból; 3-szor Castilla főnemeseiből; 4-szer határozatlan számú spanyolokból, a kik szolgálataik folytán magas rangra és fényes polczra emelkedtek a közpályákon, és vagy miniszterek vagy miniszterek voltak, vagy országgyűlési képviselők, államtanácsosok, nagykövetek vagy követek (meghaltalmazott miniszterek), tengernagyok vagy a szárazföldi sereg tábornagyjai, vagy pedig a legfőbb törvényszék elnökei s egyb

főtisztviselői; 5-ször földbirtokosokból, gyárosokból, ipar- és kereskedelmi telepek tulajdonosaiból, a kik azon kívül, hogy személyes érdemekkel is bírnak, évenként legalább 60,000 reálnyi saját jövedelemmel rendelkeznek és már tagjai voltak a képviselőháznak; 6-szor oly férfiakkól, a kik a közoktatásügy terén, vagy («ó») *pedig a tudományok művelésében vagy irodalmi működésük által nagy hírnevet* («gran renombre») *és dicsőséget* («celebridad») *szereztek maguknak*, de csak azon föltétel mellett, ha akár a saját vagyonuk után, akár az állampénztárból évenként legalább is 60,000 reálnyi jövedelmet, ületőleg fizetést vagy nyugdíjat s egyéb javadalmazást húznak. Méltán megütközést kelthet ugyan, hogy csakis a 60,000 reálnyi, vagyis 6000 forintnyi évi jövedelemmel vagy fizetéssel bíró tudományos és irodalmi kitünőségekre reflectál ezen 1834—diki spanyol alkotmánylevél — mintha csak attól tartana, hogy máskülönben az úgynevezett szellemi proletariátus notabilitásai kerülnek majd be a felsőházba *) — azonban ettől eltekintve csakugyan rendkívül fontos ezen 6-dik pont: mert ez foglalja magában a legkorábbi alaptörvényi rendelkezést *a tudományos és irodalmi kitünőségeknek*, minden *testületi* köteléktől eltekintő, *tisztán egyéni értéket* mérlegelő bevezetésére a felsőházba, egész Európában. Ismételve hangsúlyozom, a felsőházi tagság eszméje tisztán *egyéni* tudományos vagy irodalmi érték jogcímén itt merül föl először a modern alkotmányjogi codificatióban.

Vajon honnét vették ezt az eszmét épen a spanyolok Donna Maria Cristina királyné regenssége idejében? Vajon hírneves jogtudós kortársaitól Don Venceslao Argumosától, Don Manuel Cambronerótól vagy a vele egykorú jeles íróktól Don Alberto Listától, Don Juan Nicasio Gallegótól, vagy Don Nicasio Alvarez de Cienfuegostól kölcsönözte-e ezt az eszmét Martinez de la Eosa miniszterelnök? Aligha ezek adták neki azt az eszmét, a minthogy sem Don Juan Francisco, sem Samaniego vagy Don Tomás Iriarte műveiből sem meríthetett volna egy ilyen gondolatot. Minden valószínűség szerint a francziáktól kölcsönözte a derék, fölvilágosult spanyol államférfi, Martinez de la Kosa miniszterelnök, az eszmét: de nem a franczia alaptörvényekből.

*) L. akadémiai értekezésemet: Tudomány és társadalom. 1888.

Íme, itt fekszik előttünk a francia pairkamra egybeállítási elemeire vonatkozó 1831-diki deczember 29-diki törvény, az a törvény, a mely az 1830-diki augusztus 6-diki revideált«*Charte*» rendeletére tüzetesen módosította a pairkamrának az 1814-diki «*Charte*» alapján létrehozott szervezetét. A *Lajos Fülöp* polgárkirálysága alkotmánypolitikájának legnevezetesebb actusa kétségenkívül ez az 1831-diki deczember 29-diki törvény. A kamarák e javaslat fölötti vitái maradandó emléklapokat nyertek e részben századunk politikai történelmétől: nem csoda, hisz nem csak a legkiválóbb politikai elmék fejtették ki két külön ellentétes iskola ez ügybeni rendszeres politikai hitvallását és vitték azt tűzbe ama viták folyamában egymás ellen: de maga a tény, hogy a Szentszövetség hatalmi túlaradásával szemben *Lajos Fülöp* és kormánya határozottan állást mert foglalni a születési jogcímen átöröklő *pairie* eszméje ellen és diadalra is bírta juttatni ezen álláspontját, mondom, már maga ezen tény egészen másnemű figyelmet érdemelne, mint a minőben tényleg részesül a politikai történetírók részéről.

Az 1831-diki deczember 29-diki törvény eredeti szövege így hangzik:*) «L'oi contenant l'article qui remplace l'article 23 de

*) Az 1814-diki «*Charte Constitutionnelle*» (jnnius 4.) a pairkamrára vonatkozólag a következő rendelkezéseket tartalmazza: « De la Chambre des pairs. 24. — La chambre des pairs est une portion essentielle de la puissance législative. 25. — Elle est convoquée par le roi en même temps que la chambre des députés des départements. La session de l'une commence et finit en même temps que celle de l'autre. 26. — Toute assemblée de la chambre des pairs qui serait tenue hors du temps de la session de la chambre des députés, ou qui ne serait pas ordonnée par le Roi, est illicite et nulle de plein droit. 27. — La nomination des pairs de France appartient au Roi. Leur nombre est illimité: il peut en varier les dignités, les nommer à vie ou les rendre héréditaires, selon sa volonté. 28. — Les pairs ont entrée dans la chambre à vingt-cinq ans et voix délibérative à trente ans seulement. 29. — La chambre des pairs est présidée par le chancelier de France, et, en son absence, par un pair nommé par le roi. 30. — Les membres de la famille royale et les princes du sang sont pair par le droit de leur naissance. Ils siègent immédiatement après le président; mais ils n'ont voix délibérative qu' à vingt-cinq ans. 31. — Les princes ne peuvent prendre séance à la chambre que de l'ordre du Roi, exprimé pour

la Charte. — Article unique. — La nomination des membres de la Chambre des pairs appartient au Roi, qui ne peut les choisir que parmi les notabilités suivantes: Le président de la Chambre des députés et autres assemblées législatives; les députés qui auront fait partie des trois législations, ou qui auront six ans d'exercice; Les maréchaux et amiraux de France; Les lieutenants-généraux et Vice-amiraux des armées de terre et de mer après deux ans de grade; Les ministres à département; *Les ambassadeurs* après trois ans, et les ministres plénipotentiaires, après six ans de fonctions; Les conseillers d'Etat, après dix ans de service ordinaire; Les préfets de département et les préfets maritimes, après dix ans de fonctions; Les gouverneurs coloniaux, après cinq ans de fonctions; Les membres des conseils généraux électifs, après trois élections à la présidence; Les maires de ville de trente mille âmes et au-dessus, après deux élections au moins comme membre du corps municipal, et après cinq ans de fonctions de mairie; Les présidents de la Cour de cassation et de la Cour des comptes; Les procureurs généraux près ces deux cours, après cinq ans de fonctions en cette qualité; Les conseillers de la Cour de cassation et les conseillers-maitres de la Cour des comptes, après cinq ans; les avocats

chaque session par un message, à peine de nullité de tout ce qui aurait été fait en leur présence. 32. — Toutes les délibérations de la chambre des pairs sont secrètes. 33. — La chambre des pairs connaît des crimes de haute trahison et des attentats à la sûreté de l'Etat qui seront définis par la loi. 34. — Aucun pair ne peut être arrêté que de l'autorité de la chambre, et jugé que par elle en matière criminelle.

A (revideált) 1830-diki (augusztus 6-diki) «*Charte constitutionnelle*» (a mely a pairkamra üléseit is *nyilvánosokká* tette), és a 22-dik pontot oda módosította, hogy: Toute assemblée de la Chambre des Pairs, qui serait tenue hors du temps de la Session de la Chambre des Députés, est illicite et nulle de plein droit, sauf le seul cas où elle est réunie comme Cour de justice, et alors elle ne peut exercer que des fonctions judiciaires, mondom, ez az 1830-diki (revideált) «*Charte constitutionnelles*» fontérített 23-dik pontjában (Article) még így hangzik: «23. — La nomination des Pairs de France appartient au Roi. Leur nombre est illimité: il peut en varier les dignités, les nommer à vie ou les rendre héréditaires, selon sa volonté», — és így szóról-szóra egybehangzik az 1814-diki «*Charte constitutionnelles*» 27-dik pontjával.

généraux près la Cour de cassation, après dix ans d'exercice; Les premiers présidents des cours royales, après cinq ans de magistrature dans ces cours; Les procureurs généraux près les mêmes cours, après dix ans de fonctions; Les présidents des tribunaux de commerce dans les villes de trente mille âmes et au-dessus, après quatre nominations à ces fonctions; *Les membres titulaires des quatre académies de L'Institut*; Les citoyens à qui, par une loi et à raison d'éminents services, aura été nominativement décernée une récompense nationale; Les propriétaires, les chefs de manufacture, de maison de commerce et de banque, payant trois mille francs de contributions directes, soit à raison de leurs propriétés foncières depuis trois ans, soit à raison de leurs patentes depuis cinq ans, lorsqu'ils auront été pendant six ans membres d'un conseil général ou d'une chambre de commerce; Les propriétaires, manufacturiers, commerçants ou banquiers payant trois mille francs d'impositions, qui auront été nommés députés ou juges des tribunaux de commerce, pourront aussi être admis à la pairie sans autre condition. Le titulaire, qui aura successivement exercé plusieurs des fonctions ci-dessus, pourra cumuler ses services dans toutes pour compléter le temps exigé dans celle où le service devrait être le plus long. »

«Ces conditions d'admissibilité à la pairie pourront être modifiées par une loi. Les ordonnances de nomination de pairs seront individuelles. Ces ordonnances mentionneront les services et indiqueront les titres sur lesquels la nomination sera fondée. Le nombre des pairs sera illimité. Leur dignité est conférée à vie et n'est pas transmissible par droit d'hérédité. Ils prennent rang entre eux par ordre de nomination. À l'avenir aucun traitement, aucune pension, aucune dotation ne pourront être attachés à la dignité de pair.»

Tehát:

«A pairkamra tagjait a király csak a következő notabilitások vagyis kitűnőségek közül nevezheti ki: A képviselőház elnöke és egyéb törvényhozó testületek elnökei. Képviselők, kik három törvényhozási ülészaknak voltak tagjai vagy pedig összesen hat évig gyakorolták a képviselőházi tagságot. Franciaország tábornagyjai és tengernagyjai. A szárazföldi sereg altábornokai és a tengeri erő altengernagyjai, ha legalább is két év óta állnak már

ezen rangfokon. A szakminiszterek. A nagykövetek bárom évi és a meghatalmazott miniszterek hat évi szolgálat után e rangfokozatban; az államtanácsosok tíz évi rendes szolgálat után; a megyefőnökök és a tengervidéki főnökök tíz évi szolgálat után; a gyarmati kormányzók öt évi szolgálat után; a választott (megyei) főtanácsok tagjai, ha három ízben lettek valamely főtanácsban elnökké választva; a harmincezer lakosú és az ezeknél népesebb városok polgármesterei, ha legalább is kétszer lőnek a municipális tanács tagjaivá választva és legalább öt évig szolgálták már mint polgármesterek; a semmitőszék és a legfőbb számszék elnökei; ezen testületek főügyészei öt évi szolgálat után ezen alkalmazásban; a királyi (másodfolyamodványi) bíróságok első elnökei öt évi szolgálat után ezen bírói tisztben; ugyanezen bíróságok főügyészei tíz évi szolgálat után; a harmincezer lakosú vagy ennél népesebb városokban székelő kereskedelmi törvénytörvényeszek elnökei, ha legalább négyszer lőnek ezen állásra kinevezve; az *Institut négy akadémiájának valóságos tagjai*; azon állampolgárok, a kiknek kiváló szolgálataik fejében törvény útján rendeltetett nemzeti kárpótlás (jutalom); azon földbirtokosok, ipartelep-tulajdonosok (cégfőnökök), nagykereskedők és bankház-főnökök, a kik legalább is háromezer franc egyenes adót fizetnek, akár már legalább három éven át tulajdonjoggal bírt földbirtokaik után, akár pedig legalább öt év óta bírt szabadalmuk után, ha legalább hat éven át voltak már tagjai valamely (megyei) főtanácsnak vagy kereskedelmi kamrának; földbirtokosok, iparosok, kereskedők és bankárok, a kik legalább háromezer franc adót fizetnek, szintén a pairkamrába bocsáthatók, minden egyéb föltétel nélkül, ha képviselők vagy kereskedelmitörvényeszek 1 lírái voltak; az a jogcím-viselő, a ki egymásután több állomást foglalt el a fentjelzettek közül, arra vagyon jogosítva, hogy beszámításba vetesse a valamennyi ily állomásban töltött éveit azon állomáson töltött évbe, a melyben leghosszabb idő óta szolgál.*) A pairségre bocsátás mindezen föltételei törvény útján megváltoztathatók. A kinevezést tartal-

*) A szövegben erre következő «Seront dispensés» — és «Seront également dispensés» — szavakkal kezdődő bekezdés átmeneti rendelkezéseket tartalmaz.

mazó királyi rendeletek egyes egyének czímére lesznek kiállítva. Ezen rendeletek föl fogják sorolni a tett szolgálatoakat és tüzetesen meg fogják jelölni azon jogczímeket, a melyeken a kinevezés alapulni fogott. A pairek száma nem lesz korlátozva. *A pairi méltóság csak az illető éltefogytára szól és örökösödési jogon nem száll utódaira. A pairek egymásközi rangja a kinevezés idejétől számíttatik.* Jövöre sem fizetés, sem nyugdíj, sem javadalalmazás nem fog a pairi méltósággal járhatni.»

Így szól az 1831-diki deczember 29-diki törvény, a mely az *egyéni értéket* emelte kivétel nélkül uralomra a XVIII. Lajos által visszaállított méltóság-örökösödés fölött. Bárminő érvelésekkel éltek legyen is e kérdésben Guizot, Thiers vagy Royer-Collard, és bármennyire vesztett is egy ily kinevezett, éltefogytára kinevezett pairekből álló kamra a maga függetlenségéből, szemléto-mást szemben a koronával: az összehasonlító államjog, az összehasonlító alkotmánytörténelmi tanulmányok búvárát nem téríthetik el ma már annak fölismerésétől, hogy ez egy nevezetes alkotás volt már akkor is, a haladó kor szellemében. Mit is mond a legjelentőségtejesebb érv, a melyet ellene fölhoznak? Belső indokot — kivéve a koronával szemközi függetlenség csekélyebb mérvét — nem bír fölszínre hozni komolyan egyet sem, a mely a modern állameszme követelményeivel szemben nagyobb nyomatékkai hathatna, mint azon emély, melyet egy ily felsőházi intézmény a szakszerű munkafölosztás nagy kategóriáiban beigazolt kitűnő képesség és érdem állami értékesítése adhat első sorban magának a törvényhozásnak, azután pedig közvetve a tehetségek állami küzdelmének; az összes plausibilitás, a melyben az örökösödési jogon szerzett pairie intransigens védelmezőinek érvelgetése tetőzik, csakis egy hypothesisre támaszkodik, a melyet a történelmi múlt tanulságainak behatóbb és elfogulatlan bírálata legkevésbbé sem fog ma már elismerhetni megdönthetien politikai tantételnek. Azt mondják, mégis jobb lett volna megtartani a XVIII. Lajos részben örökösödési pairkamráját vagy épen az angol Lordok házának mintájára tisztán örökösödésivé*) tenni azt: mert hisz megmutatta az 1848-diki

* Már ebben is fallacia van, a mennyiben a *Home of Lords*-ban is ott van a harmincz főpap, a kik épen nem örökösödési jogon jutnak a

februári forradalom, hogy mennyire ingatag alapra épített ez az 1831-diki törvény: mint hópelyhet a kissé erősebb szellő, úgy fúta szét ezt a szakszerű kitűnőségekből egybeállított *Lajos-Fülöp-pairkamrát* a *Ledru Rollin* banketjének hatása! Valóban csodálatos, hogy oly kitűnő férfiak, mint a kik a francia parlamenti vitákban e törvény megalkotását elvből elleneztek, nem gondoltak azon magatartásra, melyet a túlnyomólag örökösödési jogon alapuló angol felsőház követett a XVII. században. Avagy talán nem hullott szét ép oly tehetetlenül a Lordok háza *Cromwell* csatasikereivel szemben, mint a hogy megszűnt élni ez a francia pairkamra a párisi nemzetőrök tüntetése előtt? Vajon az olasz államokban meg tudta akadályozni a felsőházak

felsőházba. — A legtalpraesettebb kritikát az 1831-diki francia törvény által alkotott pairkamra fölött *Lord Brougham* mondotta a (*Political Philosophy* I. 369—370.) «The dependence of the Upper chamber upon the Crown is thus rendered complete. All who would transmit their honours to their family (and who is without this desire?) must adapt their public conduct to the wishes of the Court, seeking the favour not so much of this or that administration, as of the Sovereign, and his familV. The Chamber which should, above all, act as a balance and regulator of the machine's movement, becomes incapable of performing this office; it becomes the ally of one of the other branches of the system and can no longer act as the impartial arbiter between the two. Besides, the necessary deficiency in personal weight of the Aristocracy in France, from the poverty of its members, makes it the more necessary to uphold the importance of their body by all fair means. Even the far more powerful body of the English Lords would suffer materially were their honours and privileges personal and not hereditarV. — The Chamber of Peers is thus a place of able and enlightened debate, but it is little more. It has little weight with the country *beyond*. What the value of its discussions (!) may give it; and the importance of its assert or dissent on any occasion is grievously impaired by the arrangement last mentioned which so intimately connects it with the Crown.» Ezek *Lord Brougham* szavai. Bizonyos fokig, tekintve az akkori francia társadalom vezető elemeinek élvhajász kapzsiságát, az ily pairkamra függetlenségének hiányát illetőleg igaza van: ámde másfelől *Lord Brougham* ezen egész érveléséből nagyon is kirí még az a speciális ó-angol fölfogás, a mely a közoktatási reformok által rendkívüli mérvekben emelhető *művelt közszellem folytonos térhódítását* egészen számításon kívül hagyja és úgy látszik, hogy egyáltalán nem hiszen azon állampolgári köteleltségzetben, a melyre, a törvények uralmának sziklatalaján, a modern (szárazföldit culturállam-eszme ép oly jogszerűleg mint sikeresen támaszkodik.

örökösödési jogon alapuló szervezete a forradalmi szellem fölülkerekedését? Vajon meg tudták-e menteni 1868-ban II. Izabella királynő trónját azon grandok, a kik örökösödési jogon ültek ugyanakkor a spanyol felsőházban? És vajon üdvös munkát végzett volna-e tulajdon hazánkban az örökösödési jogon alapuló hagyományos mágnástábla, ha 1848 tavaszán nem csatlakozott volna föltétlenül az alsóházban győztes áramlathoz? Avagy talán képes volt megakadályozni azokat, a mik 1849-ben Debreczenben történtek?

De térjünk vissza az 1831-diki francia törvényhez. Látjuk, hogy a közszolgálat összes nagyságainak és a közgazdasági tevékenységnek legfőbb kitünőségei mellett széket, szavazatjogot, valóságos, a többiekkel minden tekintetben egyenrangú tagságot nyit e törvény az «*Institut*» négy akadémiaja valóságos tagjainak is. Tehát az «*Académie française*», az «*Académie des Inscriptions et des Belles Lettres*», az «*Académie des Sciences*», és az «*Académie des Beaux Arts*» tagjainak — miután az I. Napóleon által 1803-ban, még a consulság idején, január 22-én rendeletileg megszüntetett «*Académie des Sciences morales et politiques*»-ot *) csak egy évmulva szóban forgó 1831 -ki törvény életbelépte után, vagyis 1832-ben október 26-án állította vissza ismét *Lajos Fülöp*. Mit jelent ez? Vajon ugyanazt jelenti-e, a mit jelentett az egyetemek képviseltetése az angol «*House of Commons*»-ban I. Jakab király óta? Vagy a mit jelentett az mindezt ideig a német államokban? Nagy vagyonnal rendelkező testületek érdekképviseltetését?

Az «*Institut*» inkább volt már 1831-ben is tisztán a szellemi élet góczpontja, mint bármely egyetem, a melyet az egyház legfőbb protecturatusa, császárok, királyok vagy kisebb fejedelmek alapítván, egyúttal tett adományaik által belevontak a hűbériség kötelékeibe; az «*Institut*» négy akadémiaja tagjai

*) Tulajdonkép már a *Convention* vetköztette ki az «*Académie des sciences morales et politiques*»-ot önálló akadémiai jellegéből, az «*Institut*»-he mint «*osztályt*» («*Classe*») kebelevén be a többi négy akadémia módjára (1795 október 25), jóvá akarván tenni 1793-diki 8. augusztusi eltörölt rendeletét. — A *membres titulaires* mellett vannak *académiciens libres*-éli, kültagok és levelező tagok is; ezeknek nem juttatott tagságot föntemlített törvénv.

közül kinevezett páirek nem voltak már tehát, még csak közvetve sem érdek-képviselők, hanem azon tudományos vagy irodalmi érdemeik által jutottak bele csakis a pairkamrába, a mely érdemeket az «*Institut*» fényesen beigazolt akkor, midőn őket egy vagy más akadémiaja tagjává választotta. Az 1831 december 29-ki törvény tehát egészen közel járt már, fönnemlített rendelkezése által, a tudományos és irodalmi egyéni értéknek közvetlen állami elismeréséhez; közelebb járt ezen eszméhez még mint az 1808-ki spanyol alkotmány is: mert miként fönnebb láttuk, az 1808-ki még az egyetemi testületekre is rá bízta a Senatusba bejuttatandó tudósok érdemleges kiszemelését, vagy is oly testületekre, a melyek alapítványaik, hagyományos előjogaik és kiváltságaiknál fogva első sorban még mindig az érdekképviselés alapgondolatának egy vágj más alakbani érvényesítésére, és nem tisztán, kizárólag a tudomány szellemi érdekeinek előmozdítására voltak hivatva.

Vajon lionnét vette az 1831 -ki december 29-ki törvény a maga kategóriái, a melyeket később *Toscanában*, *Sardiniában* és *Nápolyban* is alkalmazásba vettek a felsőház szervezetének, alkatelemeinek megállapításánál?

Vannak a kik azt hiszik, hogy az 1831 -ki francia pairkamra kategóriái az 1808-ki (június 20-ik) *nápolyi* alkotmányra vezethetők vissza. Ez határozottan tévedés. Az 1808-ki *nápolyi* alkotmány, mely azonban csak papiron maradt és nem is lepett soha életbe, 100 tagból állította össze a nemzeti parlamentet: e 100 parlamenti tag közül 20 érsek, illetőleg püspök és egyéb áhítatossága és jámbor élete által kitűnő, életfogytára kinevezett, főpap képezi a «*papok padját*»; 20 nagyvagyonú főnemes, szintén életfogytára kinevezve, képezi a «*nemesség padját*»; 20 ülésszokról ülésszakra választott, legnagyobb adófizető földbirtokos képezi a «*földbirtokosok padját*»; 20 tudós, kiket a király éltök fogytára nevez ki az *akadémiák*, egyetemek, valamint a semmitőszék és a másodfolyamodványi törvényszékek által fölterjesztett hármás jelölt-névjegyzékből, képezi a «*tudósok padját*» és végül 20 kereskedő, kiket nem úgy mint a földbirtokosokat ülésszokról-ülésszakra saját collegáik választanak, hanem a király nevez ki a saját collegáik által felterjesztett (collegiumi) jelölt-névjegyzékből, ezek képezik a «*kereskedőkpadját*».

Ugyan hol vannak itt azon kategóriák, a melyekből az 1831-ki törvény állította össze a francia pairkamrát? Az, hogy ezen 1808-ki nápolyi alkotmányban elsősorban jutnak a tudományos akadémiák a felsőház egybeállításánál főlészre az egyedüli rokonvonás az 1808-ki nápolyi és az 1831-ki francia felsőház között, és ez mindenesetre többet jelent már a tudományos kitűnőségek parlamenti értékesítésének irányában, mint a megnyit jelentett a tudomány egy vagy más ágára szóló okleveles érdekképviselőik tagsága az olasz város-államok tanácsaiban, a német hanzavárosolt kormányzó vagy ellenőrző testületében, vagy mint annak idején Barcelonában. Az olasz, német és spanyol város-államokban nem a tudomány legnagyobb kitűnőségeit mint ilyeneket részeltette az államjog a kormányzó vagy ellenőrző tanács tagságában; nem a legmagasabb tudományos érdemnek állami kitüntetése és a legnagyobb tudományos egyéni erőnek politikai értékesítése volt a cél, hanem a cél csak az volt, hogy valamint az iparosok és a kereskedők képviselve vannak a tanácsban, szintűgy képviselve legyenek abban egyetemi oklevelet nyert honoratiorok, különösen pedig a jogvégzetek. Minden rendelkezés, például az, a mely az aragoniai államjogban szabályozgatni kívánja a honoratiorok passiv választási jogát, culturpolitikai szempontból tekintve csak negatív természetű. Az nincs kikötve, hogy az egyetemi tanároknak bele kell jönniök a Cortesbe: csak az van mondva, hogy *sebészek* és *gyógyszerészek* nem lehetnek az aragoniai Cortes tagjai. Így van megírva ez *Martellnek* «*Forma de celebrar Cortes en Ara gon*» című, 1641-ben megjelent munkájában.*) Igen, a sebészeket és gyógyszerészeket sem azért tartotta különben távol a Cortestől az aragoniai államjog, meri abban az időben sem a sebészek, sem a gyógyszerészek nem bírtak még rendszerint magasabb fokú, rendszeresen tudományos képzettséggel: hanem csak is azért, mert a sebészek és gyógyszerészek boltban árulták készítményeiket, árúczikkeiket és az akkori spanyol fölfogás szerint a kézművesek osztályába tartoztak. Mindenesetre figyelembe veendő tehát a nápolyi 1808-ki alkotmánynak az akadémiák tagjaira vonatkozó rendelkezése annak nyomozásánál, hogy vajon

*) Martell: «*Forma*» 16. 17.

minő előzményei voltak az 1831-ki francia pairkamra-törvénynek az európai alkotmánytörténelemben: de egyúttal meg kell jegyeznünk, bog}'a kategóriákat nem a nápolyi 1808-ki alkotmányból, de az 1796-ki (ápril 1 í2-ki) *schweizi* alkotmányból vették alapúí azon törvényhozók, a kiknek agyában az 1831-ki pairkamrának eszméje megszületett. Ezen 1796-ki *schweizi alkotmány* szerint a schweizi «*sénatus*» tagjai voltak a volt igazgatók — directorok — azután minden canton részéről négy-négy képviselő: ámde a Senatus tagjává csakis oly állampolgárok voltak választhatók, a kik vagy *miniszterek* voltak, vagy diplomatai ügynökök, vagy a *nagytanács tagjai*, vagy a *főtörvénszék bírái*, vagy úgynevezett «*Nationalschultheiss*»-ok, vagy valamely *közigazgatási kamra elnökei*, vagy pedig valamely *cantoni törvénszéknek* voltak *elnökei*. A törvény életbeléptetésétől számítva a harmadik évben már csakis ezen kategóriákból történhetett választás a senatusba. Honnét vették ezen eszmét Helvetia politikusai? E kérdésre hosszas és részleges utalással lehetne felelni úgy egyes schweizi mint egyes olasz város-állami előzményekre: ámde az ekként összeböngészett eredmények aligha lebegtek a magok egészében az 1796-ki schweizi alkotmány szerzői előtt; a minthogy alig vettek ők még tudomást a római államjognak rokontermészetű kezdeményezéseiről, a melyek a felsőbb magistratusi állomásokon szakszerű tapasztalatokat szerzett állampolgárokat igyekeztek értékesíteni a római senatusban, a Lex Oviniától le egész Sulláig. Ott állott tehát az 1831-ki francia pairkamra mintája az 1834-ki spanyol «*Estatuto Beái*» szerzői előtt. Tagadhatatlan a befolyás, melyet az ez utóbbiakra gyakorol vala: ámde tagadhatatlan az is, hogy egyfelől már az 1808-ki spanyol alkotmány fölvette a tagsági jelöltségre a tudományuk és hírnevök által kimagasló kitűnőségeket, habár csakis az egyetemi testületek köréből, a mit nem tett volt még az ideig egy francia alkotmány sem, másfelől pedig tagadhatatlan az is, miszerint az 1834-ki «*Estatuto Beái*» túlhaladta az akadémiai tagokra súlyt fektető, s az 1830-ki «*Charte Constitutionnelle*» keretében alkotott 18 31-ki törvénynek a pairkamra egybeállítására vonatkozó rendelkezéseit, a mennyiben elment odáig, a meddig csak mehetett a modern culturállam-eszme irányában, tisztán magát az egyéni tudományos, irodalmi értéket tartván

szemelőtt a senatus illető kategóriájába tartozó tagsági állomások betöltésének mikéntjére vonatkozólag.

1836-ban augusztus 13-án az Ildefonsóban kiütött katonai fölkelés következtében, királyi rendelet vetett véget ezen «*Estado Real*» államjogi hatályának: visszaállított újból az 1812-ki alkotmány, és június 18-án ismét életbe lépett az a restitutio in integrum elve szerint: tehát oly időpontban, midőn javában dúlt még a belháború — kivált a baszk tartományokban — egyfelől *II. Izabella*, másfelől pedig *Don Carlos*, vagyis miként magát nevezte, V. Károly hívei között. Az 1812-ki alkotmány ezen liarmadizbeni életbeléptetése azonban legfőlebb egy nevezetes alkotmányjogi eredményt hozott fölszínre: azt, hogy az ezen restitutio folytán egybeült alkotmányhozó országgyűlés — «*Cortes constituyentes*» — egy új alkotmánylevelet dolgozott ki, az 1837-ki «*Constitucion*»-t. Ezen 1837-ki alkotmány, mely még ugyancsak 1837-ben június 18-án lett kihirdetve, *Don Jose Maria Calatrava* miniszterelnöksége alatt, az exaltadók és progressisták programját valósította meg jó részt és nevezetes eredményeket tett a demokrata eszméknek. Ugyanazon Cortes határozta el és szentesítette ezen alkotmányt,*) és a királyi

*) Muro Martínez, IX. 173.: «Predomina en ella el elemento popular, porque democrática fue el grito de la Granja, punto de partida de esa Constitución, por más que inmediatamente proceda de unas Cortes legalmente constituidas; y por eso vemos también que su formación y publicación coincide con la estancia en el poder según acabamos de decir, del partido exaltado ó progressista. Y hasta es un corroborante de esto el hecho indicado el estar *decretada y sancionada* tal Constitución por las Cortes mismas, no haciendo la potestad Real más que aceptarla. Son en verdad atendibles en este sentido la fórmula con que se encabeza esa Constitución, y la del decreto de su aceptación. La primera dice, hablando la Reina gobernadora: «Las Cortes han decretado y sancionado, y nos de conformidad aceptado lo siguiente», — y la segunda (t. i. la fórmula del decreto) dice: «Conforme con lo dispuesto en esta Constitución *fue adhiero á ella y la acepto* en nombre de mi hija la reina Doña Isabel II.» Estas frases, aunque formularias, en el sentido de enaltecimiento de la potestad Real, dicen ciertamente mucho menos que la ordinariamente usada de: «Las Cortes han decretado y nos sancionarnos», deduciéndose de ello lo que ya dejamos dicho, de que prepondera en efecto en esta Constitución el elemento popular, ó sea la

hatalom számára nem maradt egyéb, mint azt elfogadni. Érvényben maradt ezen 1837-ki alkotmány egész 1845-ig, vagyis nyolcz évig, a mely körülmény már magában megérdemli, hogy ezen alkotmánynak a felsőházi tagságra vonatkozó határozataival tüzetesebben foglalkozunk.*)

representación nacional.» A «*Códigos*» nagybuzgalmú kiadójának, *Muro Martinez*nek ezen panaszkodására csak azt jegyzem meg, hogy *Mária Cristina* mint régensnő járult hozzá csupán, lánya, Izabella, kiskorú királynő nevében a Cortes által nemcsak meghozott, de egyúttal már szentesített 1837-diki alkotmányhoz és így korántsem történt a királyi hatalom teljességén akkora csorba mint azt *Maro Martínez* képzele. Hisz egy kis összehasonlító alkotmányjogi tanulmányozás azonnal megértethette volna *Marc Martinez*zel, hogy egészen más tekintetek alá kell hogy essék komolyan alkotmányos monarchiában a nem-kiskorú monarcha hatalmkörének, illetőleg jogkörének teljessége szemben egy alkotmányhozó gyűléssel mint az a jogkör, melyet egy regens gyakorol a kiskorú király nevében. Egyébként teljesen demokratikus államokban épen az jelzi a népsuverenitás elvét, hogy még nem-kiskorú királylyal szemközt is az alkotmányhozó gyűlés határozatai a korona vétőjogától nem lehetnek föltételesek; ily államokban a korona *vetojoya* csakis az *alkotmányhozó gyűlés* által alkotott *alaptörvény* keretében hozott köztörvények szentesítésénél állhat be a dolog természete szerint.

*) Az 1837-diki spanyol «*Constitución*» bevezetése is nagyon jellemző, sőt már maga a címbekezdés: «Doña Isabel II. por la Gracia de Dios y la Constitución de la Monarquía española, Eeina de los Españoles.» Tehát ugyanazon formula, melyet *I. Napoléon* is használt az «*Acte Additionel aux Constitutions de VEmpire*»-ben (1815 22. április): «Napoléon, par la Grâce des Dieu et les constitutions, empereur des Français», holott *XVIII. Lajos* az 1814-diki «*Charte Constitutionnelle*» czímiratában csakis így nevezi magát: «Louis, par la Grâce de Dieu, Roi de France et de Navarre.» *Lajos Fiilöp* az 1830-diki (revideált) «*Charte Constitutionnelle*» czímiratában csak ezt a kifejezést használja: «Louis Philippe, Roi des Français, à tout présent et à venir salut.» *III. Napoléon* köztudomás szerint ezt a kifejezést használta: «Par la grâce de Dieu et la volonté nationale, empereur des Français».

Egyébként *II. Izabella* nem *I. Napoléon*t utánozta, hanem *VII. Ferdinándot*, a ki az 1812-diki spanyol alkotmány czímiratában már így nevezte magát, hogy «Don Fernando VII. por la gracia de Dios y la Constitución de la Monarquía española, Rey de las Españas.» Nagyon sajtószertűleg hangzik azután, hogy *József* király (Bonaparte), kit a nép, illetőleg a hadsereg vállain császárrá emelkedett bátyja tett bele Spanyolország ősi trónjába, magát ekként nevezte az 1808-diki spanyol alkotmány czímiratában: «Don José Napoléon, por la Gracia de Dios, Rey

Az 1837-ki alkotmánynak a «*Senatus*»-ról szóló III. Titulója ekként hangzik: «Del Senado. Artículo 14. El número de los Senadores sera igual á las tres quintas partes de los Diputados. — Artículo 15. — Los Senadores son nombrados por el Bey á propuesta, en lista triple, de los electores que en cada provincia nombran los Diputados á Cortes. — Artículo 16. — A cada provincia corresponde proponer un numero de Senadores proporcional á su población; pero ninguna dejará tener por lo menos un Senador. — Artículo 17. — Para ser Senador se requiere ser español, mayor de cuarenta años y tener los medios de subsistencia y las demas circunstancias que determine la ley electoral. — Artículo 18. — Todos los españoles en quienes concurren estas calidades, pueden ser propuestos para Senadores por cualquier provincia de la Monarquía. — Artículo 19. — Cada vez que se haya elección general de Diputados, por haber espirado el término de su encargo, ó por haber sido disuelto el Congreso, se renovará par orden de antigüedad la tercera parte de los Senadores; los cuales podrán ser reelegidos. — Artículo 20. Los hijos del lé}' y del heredero inmediato de la Corona son Senadores á la edad de veinte cinco años.»

de las Españas y de las Indias». Maga a szöveg bekezdése pedig így hangzik: «Siendo la *voluntad* de la Nación revisar, en *uso de su Soberanía*, la Constitución política promulgada en Cádiz (1812.) el diez y nueve Marzo de Mil ochocientos doce; las < *órtes generales* congregadas de este fin, *decretan* y *sancionan* la siguiente.» Bármennyire számalmas látványt nyújtott is épen ez időben Spanyolország az európai népeknek, pl. a németeknek, a kebelében dúló trónöröklési belháború miatt: ettől eltekintve mégis büszke lehet a spanyol nemzet, hogy 1837-ben, a szent szövetség hatalmi túlsúlya dacára is képes volt a maga uralkodóházával elfogadtatni egy ily szabadelvű irányt, a mely kifejezésre jut az 1837-diki alkotmánynak úgy alapgondolatában mint államjogi nyelvezetében. Természetesen ez már a megerősödött «júliusi monarchia», a francia «*polgár királyság*» árnyékában történt: de mindent egybevetve, csakis *Spanyolország*, Franciaország, Portugálba, Norvégia, Belgium és a kicsi Görögország dicsekedhettek abban az időben ennyire szabadelvű alkotmánnyal a szárazföldi királyságok közül. Svédország és maga Magyarország is 1837-ben még sokkal inkább benne leledzetek a rendiségben, sem hogy ezen ősrégi alkotmányosságú, szabadságszerető két nemzetnek az időszerinti tényleges alkotmányosságát a szó komolyabb értelmében *szabadelvűnek* lehetett volna mondani; ugyanez áll *Sardiniáról*, hogy *Nápoly*, vagyis «*Mindkét Sicilia*» királyságát ne is említsem.

E szerint tehát minden spanyol állampolgár tagjává lehetett az 1837-ki alkotmány alapján, ha valamely tartományban, ugyanazon választók által, a kik a képviselőház tagjainak választására jogosítva voltak, törvényszabta feltételeknek megfelelő eljárással senadori hármast jelöltté választattak és azután a király által e jelöltek közül senadorrá kinevezettek: nem kellett ehhez semmi egyéb minősítvény, csak az, melyet a 17-ik articulo föltételül szabott, t. i. csak az a föltétel, hogy a senadori jelöltté választandó, illetőleg a senadori jelöltek közül a király által senadorrá kinevezendő spanyol állampolgár legalább 40 éves legyen és bírjon azon vagyonértékkel, melyet a választási törvény megszabott. Ezen alkotmány alapján tehát szó sem lehetett arról, hogy a tudományos és irodalmi kitűnőségek okvetetlen bejussanak a felsőházba; ha birt valamely hírneves tudós vagy jeles író annyi népszerűséggel, hogy megválasztották őt valamely tartományban a képviselőház tagjainak választására is jogosított választók hármast senadori jelöltté: hát akkor körülbelül számíthatott arra, hogy a korona méltányolni fogja az ő kiváló érdemeit és őt nevezi ki az illető három jelölt közül senadorrá: de ha nem bírt valaki szert tenni ennyi népszerűségre: ez esetben egyáltalán nem lehetett kilátása hazájának felsőházába bejutni. Ez valóságos árnyoldala ezen 1837-diki alkotmánynak: a fejszám szerinti népképviselő túlhajtott cultusa az, mely csak-hogy a tömeg hajlamaival kaczerkodhassék, egyáltalán tekintet nélkül hagyja a culturállam alap gondolatának követelményeit. Meg is hozta a maga gyümölcseit ez az ochlokratikus kaczerkodás. Igaz, hogy a carlisták reactionarius politikai programjával szemben nagyon is szüksége volt a spanyol államhatalomnak arra, hogy lehetőleg magához csalja a tömeg hajlamait. Ámde a felsőház illetően egybeállításuk csak rontott: azon 8 év alatt — 1837-től 1845-ig, — a mely évek folyamában érvényben volt ez az 1837-ki alkotmány, nem kevesebb mint *húsz minisztériuma* *) volt Spanyolországban. *Don Ramon Maria*

*) 1835 aug. 14., 1837 aug. 18.: *Don Jósé Maria Calatrava* progressista cabinetje; 1837 aug. 18., 1837 decz. 10.: *Don Eusebio Bardaji* progressista cabinetje; *Ofalia* gróf conservatív cabinetje (1837 december 16-tól 1838 szeptember 7-ig); *Frias* herczeg progressista cabinetje

Narvaez miniszterelnöksége alatt jött létre az 1845 május 13-án promulgált alkotmány. *Castelar* 1876-ban, januárban a cataloniaiakhoz és valenciaiakhoz írt nyílt levelében ezt az 1845-ki alkotmányt a legreactionariusabb alkotmánynak nevezte, mely valaha Spanyolországon létezett. («La más reaccionaria que ha habido en España.») Ezen alkotmány 1845-től egész 1869-ig maradt ugyan mint alaptörvény érvényben, de nem folytonosan a ma egészében: 1856-ban szeptember 15-én ugyanis királyi rendelettel visszaállított ugyan a maga teljes érvényében szemben az 1854-ki cortesesi határozatokkal és egy «*Acia adicional*»-lal láttatott el ez alkalommal; de már ugyanezen évben október 14-én ismét királyi rendelet lépett közbe és 1857-ben július 17-én reformot, részleges reformot vett föl magába ezen alkotmány némely szakaszaiban: de az alkotmány ezen részleges módosításának hatálya sem sokáig tartott: már 1864-ben érvényen kívül helyezettek az illető módosítások, és az 1845-ki alkotmány ismét in integrum helyreállítván, érvényben is maradt az 1869 június 5-ig, midőn II. Izabella elűzetése folytán

(1838 szept. 7-től 1838 decz. 9-ig); *Don Evaristo Perez de Castro* conservativ cabinetje (1838 decz. 9-től 1840 jul. 20-ig); *Don Antonio González* progressista cabinetje (1840 jul. 20-tól 1840 aug. 12-ig); *Don Valentin Ferrdz* progressista cabinetje (1840 aug. 12-től 1840 aug. 29-ig); *Don Modesto Cortazan* progressista cabinetje 1840 aug. 29-től 1840 szept. 11-ig); *Don Baldomero Espartero* progressista cabinetje (1840 szept. 11-től 1841 máj. 21-ig); *Don Antonio González* progressista cabinetje (1841 május 21-től 1842 jun. 17-ig); *Rodil* örgróf progressista cabinetje (1842 június 17-től 1843 máj. 9-ig); *Don Joaquin Maria López* progressista cabinetje (1843 máj. 9-től 1843 máj. 19-ig); *Don Becerra* progressista cabinetje (1843 máj. 19-től 1843 jul. 20-ig); *López* progressista cabinetje (1843 nov. 20-ig); *Don Salustiano Olózaga* progressista cabinetje (1843 november 20-tól decz. 11-ig); *Don Louis González Bravo* conservativ cabinetje (1843 decz. 1-től 1844 május 3-ig); *Don Ramón Maria Narvaez* conservativ cabinetje (1844 máj. 3-tól 1846 febr. 12-ig). Ezután ismét conservativ cabinetek jöttek, ú. m. *Miraflores* örgróf conservativ cabinetje (1846 febr. 12-től 1846 márczius 16-ig); *Narvaez* tábornok conservativ cabinetje (1846 márcz. 16-tól 1846 ápril. 4-ig); *Don Isturiz* conservativ cabinetje (1846 ápril. 4-től 1847 jan. 28-ig); *Soto mayor* herezeg cabinetje (1847 jan. 28-től márcz. 28-ig); *Don Pacheco* conservativ cabinetje (1847 márcz. 28-től 1847 szept. 12-ig) stb. Jellemző, hogy e váltakozásban nem az egymással küzdő pártok követték egymást a kormányra jutásban, hanem ugyanazon pártból számos cabinet alakult, míg a másik kormányra jutott.

az alkotmányhozó gyűlés új alkotmányával ajándékozta meg Spanyolországot.*)

Tekintsük tehát kissé közelebről a felsőházra vonatkozó szakaszát azon spanyol alkotmánynak, melyet *Castelar* Spanyolország legreactionariusabb alkotmányának nevezett. A Titulo III. szól a «Senado»-ról. Miután a 14-ik Artículo elrendeli, hogy a senatorok száma korlátlan és őket a király nevezi ki, a 15-ik Artículo felsorolja azon kategóriákat, a melyekből a Senatus tagjaivá nevezhet ki az uralkodó állampolgárokat, föltéve, hogy ezek harminczadik évüket már betöltötték. Ezen kategóriák a következők:

Presidentes de alguno de los Cuerpos colegisladores. (Valamelyik törvényhozó testület elnökei.) Senadores ó Diputados admitidos tres veces en las Cortes. (Senatorok vagy képviselők, a kik már legalább is három országgyűlésnek voltak tagjai.) Ministros de la Corona. (Miniszterek.) Consejeros de Estado. (Allamtanácsosok.) Arzobispos, Obispos. (Érsekek, püspökök.) Grandes de España. (Spanyolország grandjai.) Capitanes generales del Ejército y Armada. (Tábornagyk és főtengernagyk.) Tenientes generales del Ejército y Armada. (Táborszernagyi ranggal bíró valóságos tábornokok **) és az ezek rangjának megfelelő valóságos tengernagyk.) Embajadores. (Nagykövetek.) Ministros plenipotenciarios. (Meghatalmazott miniszterek.) Presidentes de Tribunales Supremos. Ministros y Fiscales de los mismos. (A legfőbb törvényszékek elnökei, bírái és ügyészei.)

*) Lásd Muro Martínez «Códigos Españoles» című művének IX. kötetét, 173—176. l.

**) Megjegyzem, hogy az 1845-diki spanyol «*Teniente General*» azért helyezendő egy rangba az osztrák «*Feldzeugmeister*»-rel, «*General der Caellerie*» -val, a porosz vagy orosz «*General der Infanterie*» -val vagy az angol Full vagy Right «*General*»-lal: mert míg egyfelől nyomban a Capitán general del ejército vagyis a tábornagy, Feldmarschall, Generale deli' armata után következik, addig másfelől alatta áll az *osztálytábornok*, a mi a francia Général de Divisionnak, a porosz, orosz Generallieutenantnak és az osztrák Feldmarschall-Lieutenantnak felel meg katonai rangra nézve. Ezen rangmegkülönböztetés azért veendő itt figyelembe, minthogy sokkal szűkebb körre szorítkozik a senatusi tagságra képesítő katonai kategória, ha a spanyol «*Teniente General*»táborszernagyot jelent, mintha az altábornagyot, vagyis egyszerűleg osztálytábornokot jelentene.

Mindezen kategoriabeli állampolgárok azonban csak az esetben bocsáttatnak be tagokul a senatusba, ha legalább 30,000 reálnyi évi jövedelmet húznak tulajdon birtokaik után vagy pedig legalább 30,000 reálnyi fizetést oly hivatalok után, a melyektől csak törvény útján mozdíttathatnak el, vagy pedig a mely hivatalokban csak akkor szűnnek meg működni, midőn nyugdíjba lépnek vagy önként visszalépnek vagy pedig midőn maga a hivatal megszűnik.*) Titulos de Castilla que disfrutem 60,000 reales de renta. (Castiliai főnemesek, a kik legalább 60,000 reálnyi évi jövedelmet húznak.) Végül mindazok, a kik az előző évben legalább 8000 reálnyi egyenes adót fizettek és vagy senatorok, vagy országgyűlési képviselők, vagy tartománygyűlési képviselők, vagy 30,000-nél told) lakosú városok polgármesterei, vagy juntái elnökök vagy pedig kereskedelmi törvényszékek elnökei voltak.**)

E szerint szó van az 1845-diki spanyol alkotmánylevélben mindenféle kategóriákról, a spanyol állampolgári társadalom valamennyi kitűnőségéről — csak egy kategóriáról nincs benne szó — a tudósok és írók kategóriájáról. Sem egyetemi testületek, sem tudományos akadémiák képviselői nem fordulnak itt elő a magas állami, katonai és egyházi méltóságok és a spanyol grandok társaságában: annál kevésbbé rendel be ezen alkotmány a senatusba tudományos vagy irodalmi kitűnőségeket, — eltekintve minden testületi kötelektől, — csakis saját egyéni értékük vagy érdemeik jogcímén.

*) Az eredeti szöveg idevonatkozó helye így hangzik: Los comprendidos en las categorías anteriores deberán además disfrutar 30,000 reales de renta procedente de bienes propios ó de sueldos de los empleos, que no pueden perderse sino por causa legalmente probada, ó de jubilación, retiro ó cesantía.

**) 1845: III. 15. Los que paguen con un año de antelación 8000 reales de contribuciones directas, y hayan sido Senadores ó Diputados á Cortes ó Diputados provinciales, ó Alcaldes en pueblos de 30,000 almas, ó Presidentes de Juntas ó Tribunales de Comercio.

Ezután megjegyzi az alkotmánylevél, hogy «Las condiciones necesarias para ser nombrado Senador podrán variarse por una ley! Vagyis, hogy a senatorrá neveztetetés föltételeit a törvényhozás egyszerű törvényalkotás által is megváltoztathatja. Lásd alább az 1857. július 17-diki törvényt. («Ley»)

Teljességgel beillik ez ezen hírhedt reactionarius alkotmányba: hisz még a képviselőket, sőt a képviselőház elnökeit is csak az esetben engedi bejutni ez az 1845-diki alkotmány a senatusba, ha legalább 30,000 reálnyi jövedelemmel bírnak a saját birtokaik után!

Hogy ne zárna tehát ki ez az alkotmány a tudomány és irodalom kitűnőségeit onnét, a hova nem ereszti be a 25,000 reál jövedelemmel bíró vagy még kevésbé vagyonos képviselőházi elnököket?

Ne gondoljuk azonban, hogy talán csak 1845-ben, valamely gyöngé pillanatában hagyta magát a spanyol országgyűlés egy ily reactionarius alkotmány elfogadására csábíttatni: nem vette be a tudomány és az irodalom kitűnőségeit azon 1857-diki július 17-diki törvény sem, a mely az 1845-diki alkotmánynak a felsőházra vonatkozó szakaszát volt hivatva (némileg még kevésbé szabadelvűbb szellemben) módosítani.

Ezen 1857-diki törvény az 1845-diki alkotmánynak, föntismertetett 14. Articulóját következőleg módosítja:

«El Senado se compondrá: De los hijos del Eey y del Sucesor inmediato de la Corona, que hayan cumplido 25 años. De los Arzobispos y del Patriarca de los Indias. De los Presidentes de los Tribunales Supremos de Justicia y de Guerra y Marina. De los Capitanes Generales del Ejército y Armada. De los Grandes de España por derecho propio, que no sean súbditos de otra Potencia, y que acrediten tener la renta de 200,000 reales procedentes de bienes inmuebles, ó de derechos que gocen de la misma consideración legal. De un número illimitado de Senadores nombrados por el EeV.»

Vagyis: a senatus tagjai már hivataluknál, illetőleg társadalmi állásuknál fogva, minden kinevezetés vagy megválasztás nélkül is a következő méltóságok, a kik mint ilyenek, egyszerűleg a törvény rendeletéből lépnek a senatusba: a király fiai és a közvetlen trónörökös fiai, ha 25. életévüket már betöltötték. Az érsekek és Indiák patriarchája. A legfőbb törvényszékek és a legfőbb katonai és tengerészeti törvényszékek elnökei. A tábornagyok és főtengernagyok. Azon spanyol grandok, a kik nincsenek alárendelve semmiféle egyéb hatalomnak és a kik beigazolnak

legalább is 200,000 reálnyi évi jövedelmet tulajdonjoggal bírt saját ingatlan birtokaik után, vagy pedig egyéb oly jogcímen, a mely az ingatlan birtokkal azonos törvényes consideratio alá esik. — Ezeken kívül — a sem ki nem nevezett, sem nem választott, hanem már csakis állásuknál fogva is a senatusba belépésre jogosított tagokon kívül — áll azután a senatus még oly oly tagokból is, a kiket a király nevez ki korlátlan számmal. Es vajon minő kategóriákból?

Megmondja ezt ugyancsak az 1857-diki július 17-diki törvény azon Articulója, mely az 1845-diki alkotmány 15. Articulóját volt hivatva módosítani. Ezen Artículo így hangzik: «Solo podrán ser nombrados Senadores los españoles que pertenezcan ó hayan pertenecido á las clases siguientes: Presidentes del Congreso de los Diputados. Diputados admitidos cuatro veces en las Cortes, y que hayan ejercido la diputación durante ocho años. Ministros de Corona. Obispos. Grandes de España. Tenientes Generales de Ejército y Armada, después de dos años de nombramiento. Embajadores después de dos años de servicio efectivo y Ministros Plenipotenciarios, después de cuarto. Vicepresidente del Consejo Pical. Ministros y Fiscales de los Tribunales Supremos y Consejeros Pieales, después de dos años de ejercicio. Los comprendidos en las categorías anteriores deberán además disfrutar 30,000 reales de renta, procedente de bienes propios ó de sueldos de los empleos que ne puedan perderse sino por causa legalmente probada, ó de jubilación, retiro ó cesantía. Titulos de Castilla que disfruten 100,000 reales de renta. Los que paguen con cuatro años de antelación 20,000 reales de contribuciones directas y hayan sido además Senadores, Diputados ó Diputados provinciales.

Azaz: a király senatorokat csakis a következő kategóriákból nevezhet ki: a képviselőház elnökei közül; azon országgyűlési képviselők közül, a kik legalább négy ízben voltak tagjai a Cortesnek és legalább nyolcz éven át gyakorolták mandátumaikat; a miniszterek közül; a püspökök közül; Spanyolország grandjai közül; a tábornagy ranggal bíró (valóságos) tábornokok közül, és az ugyancsak ezen magas rangnak megfelelő rangosztályú (valóságos) tengernagyok közül; a nagykövetek közül két évi tényleges szolgálat után és a meghatalmazott miniszterek közül

legalább négy évi tényleges szolgálat után. A királyi tanács elnökei közül; a legfőbb törvényszékek bírái, ügyészei és a királyi tanács tagjai közül, legalább is két évi szolgálat után. Mindezen kategóriabeli állampolgárok azonban csak az esetben lehetnek a senatus tagjai, ha legalább 30,000 reálnyi évi jövedelemmel rendelkeznek vagy tulajdonjoggal birt saját birtokaik vagy pedig oly hivatalok utáni fizetések folytán, a melyekben nem szünhetik meg a működésük, hanem ha csakis törvény újtáni elmozdításuk, nyugdíjba lépésök, lemondásuk vagy az illető hivatal megszűnése folytán. Castillai főnemesek közül, a kik legalább 100,000 reálnyi jövedelem fölött rendelkeznek, szintén nevezhet ki a király senatorokat; valamint azon állampolgárok közül, a kik legalább 20,000 reálnyi évi adót fizetnek és vagy senatorok, vagy országgyűlési képviselők, vagy pedig tartománygyűlési képviselők voltak.

Megjegyzendő, hogy míg az 1845-diki alkotmány szerint a senatorság csak életfogytára szól — «el cargo del Senador es vitalicio» ¹⁾ — addig az 1857 július 17-ki t.-cz. módosító rendelkezése szerint a 14. Articulóban minősített grandok senatori méltósága örökösödési jogon fiaikra száll és csak a többi senatorok felsőházi tagsága szól éltökfogytára.²⁾ Ugyancsak az 1857-diki július 17-diki módosító törvény adta meg újból a senatori méltósággal fölrüházott spanyol grandoknak azt a nagyon is rendi színezetű előjogot, hogy a senatori méltóságnak családjukban épségben tarthatása végett birtokaikra vinculatiókat vezethessenek, a mely örökjogi intézkedéseknek föltételeit és módozatait tüzetes törvény fogta megalapítani.⁸⁾

Ennyire jelentékeny visszaesést mutat tehát a spanyol alkotmánypolitika az ötvenes évek közepe táján, illetőleg 1857-ben.

Constitución de 1845, artic. 17.

²⁾ Constitución 1845, artic. 17. Ley 1857 articulo 17. La dignidad de Senador en los Grandes de España que acrediten tener la renta y requisitos expresados en el art. 14, es hereditaria. — En todos los demás casos es vitalicia.

³⁾ Ley 1857, julio 17. articulo 18. A fin de perpetuar la dignidad de Senador en sus familias, los Grandes de España podrán constituir vinculaciones sobre sus bienes en la forma y en la cantidad que se determinará por una ley especial.

Valóban az a módosító törvény, mely ezen évben alkottatott, egyfelől rendibb színezetű, másfelől pedig plutokratikusabb irányzatú, mint maga az 1845-diki alkotmány, melyet pedig — miként főnebb emlitém — Castelar Spanyolország legreactionariusabb alkotmányának nevezett el.

1864-ben április 20-dikán törvény alkottatott, a mely hatályon kívül helyezte az 1857. július 17-diki módosító törvényt*) és in integrum restituálta az 1845-diki alkotmányt.

Igen, ez az 1845-diki alkotmány tényleg és formáserint vissza lőn állítva 1864-ben Spanyolországban: de csak négy évig

*) 1848-ban Narvaez tábornok erélyes keze könnyűszerrel nyomta el a forradalmi mozgalmakat. 1851-ben *Bravó Murillo* miniszterelnök, ki a *Mofleradölt* pártjához tartozott, új alkotmányjavaslatot nyújtott be a Cortesnek, de annyira szabad szellem uralkodott már akkor Spanyolország parlamentjében, hogy a kormány kénytelen volt csakhamar visszavonni e javaslatát, mely túlságosan reactionariusnak találtatott az összes szabadelvű árnyalatok részéről. (Conde de AlcoV.) O'Donnel és Espartero 1854-diki pronunciamentói után, (Programa de Manzanares) melyet Madridban július 18. és 19-dikén véres kitörés tett gyakorlati horderejűvé, ismét a progressista párt jutott uralomra, melyet több mint tíz éven át háttérbe tolt volt a II. Izabella fénykorábani reactio. 1856-ban július 15-dikén Madridban az Espartero és O'Donnel közti versengés ismét véres fölkelést idézett elő: ennek folytán hivatott egybe az alkotmányozó Cortes — Córtes constituyentes — de a Senatus nélkül. Ismét alkotmányjavaslattal foglalkozott e souveraine gyűlés, de ezen alkotmányjavaslat sem került szentesítés alá. Jött a háború Marokkó ellen (1859); O'Donnel fényes győzelmet aratott Afrikában és bevette Tetuant (innét tetuani herezeg). E háborúban tűnt ki Prim tábornok is. (Marqués de los Castillejos), Míg a spanyol sereg hősileg küzdött Marokkó ellen, Dou Carlos Maria de Bourbon (gróf Montemolin) carlista lázadást támasztott San Caidos de la Rapitában, de komolyabb eredmény nélkül; szintűgy elnyomta O'Donnel kormánya a többi lázadást is, mely Spanyolország belnyugalmát a hatvanas évek első felében zavargatta. De 1868-ban szeptemberben *Serrano* tábornok (De la Törre herezeg) és *Don Inán Topete* tengernagy Cadizban nagyobb sikerrel csinálták meg most a forradalmat mint bárki más előttük az utóbbi időben Spanyolországban. Azon csapatok, a mélyek liozzájok álltak, elég erősek voltak arra, hogy *Alcoleánál* (szeptember 28.) szétugraszszak a királynőhöz hűn maradt ezredeket; *Novaliches* tábornok teljesen elvesztette, a csatát, *Izabella IdráUfnő* már szeptember 30-dikán Franciaországba menekült (35 évi uralkodás után) és *Serrano* meg *Topete* győzelmes hadaik élén a nép határt nem ismerő ujjongása közt vonultak be Madridba.

maradt érvényben. Az alcoleai csata megdöntötte II. Izabella trónját már 1868-ban és a következő évben (1869.) június 1-én egy új alkotmányt szavazott meg az alkotmányhozó Cortes, a mely alkotmány néhány nap múlva (június 6.) ünnepélyesen ki is hirdettetett.

Megjegyzem, hogy azon alkotmányhozó gyűlést, a melyről itten szó van, Secrano, De la Torre herczeg, mint a forradalmi junták által fölállított ideiglenes kormány elnöke hívta egybe az általános szavazatjog alapján. Maga az ideiglenes kormány, mint ilyen, megszűnt 1869 február 11-dikén és Serrano, mint a szervezett végrehajtó hatalom — «poder ejecutivo» — feje gyakorolta az államhatalmat, míg június 15-dikén a regenség — «Regencia» — lépett életbe, ugyancsak Serranóval az élén, a pár nappal azelőtt megszavazott alkotmány alapján. Ez a regenség egész 1871 január 2-dikáig tartott, a mely napon Amadéo király, Vidor Emanuel olasz király második fia, letette az esküt a «Cortes» előtt ugyancsak a fönnemlített alkotmányra.*)

Az 1869-diki angol alkotmány a legdemokratikusabb alkotmány, mely valaha létrejött Nyugateurópa monarchikus cultur-államaiban. Annyira demokratikus, hogy csakis a görög királyság alkotmányát hasonlíthatjuk hozzá: mert ha a teljes állampolgári jogegyenlőség elvén épült is föl a szerb királyság alkotmánya, a szabadság elve nem nyer távúiról sem benne oly tért, mint a Salmeron, Pl y Margall, Zorilla és Castellar eszméitől duzzadozó 1869-diki spanyol alkotmányban, míg Ruménia alkotmánya tisztán demokratikus monarchiái alkotmánynak már csak azért sem mondható, minthogy a felsőházat plutokratikus alapon rendeli el megszerveztetni.

Ez az 1869-diki spanyol alkotmány **) a képviselőházat —

*) Jellemző azon magasra szárnyaló erély, a melylyel az alkotmányjavaslat szerkesztésére kiküldött országgyűlési bizottság e javaslatot bevezeti vala: «De hay más las condiciones de los partidos, la dirección de la vida social, los elementos de gobierno, la manera de organizar los fuerzas vivas del paio, todo sale de su antigua base y entra en una meva y poderosa comiente, en que á los móviles artificiales se sustituye definitivamente la energia y la iniciativa individual.» H. e. Muro Martínez IX. 178. 1.

**) Constitución de la Monarquía española, decretada y sancionada

«Congreso» — a legszabadelvűbb alapon contemplálja; nem csoda tehát, ha a felsőházat is a választási elvre alapítja. Választják pedig a senatorokat — ezen 1869-diki alkotmány rendeletéből — a bizonyos számú úgynevezett «*compromisariók*» által kiegészített tartományi képviselőtestületek azon kategóriák közül, melyeket a 6:2. Artículo fölsorol. Artículo 60. Los senadores se elegirán por provincias. Al efecto, cada distrito municipal elegirá por sufragio universal un número de compromisarios igual á la sexta parte del de Concejales que deban componer su Ayuntamiento. Los distritos municipales donde el número de Concejales no llegue a seis, elegirán, sin embargo, un compromisario. Los compromisarios así elegidos se asociarán á la Diputación provincial respectiva, constituyendo con ella la Junta electoral. Cada una de estas Juntas elegirá á pluralidad absoluta de voto cuatro Senadores.» «A senatorok tartományonként választatnak. Minden egyes községi kerületben általános szavazatjog alapján közvetett, másodfokú választók — *compromisariók* — választatnak és ugyanoly számmal, mely a községtanácsosok száma hatodrészenek felel meg, annyi községi tanácsost véve alapú, a hánynak az Ayuntamientoban lennie kell a

por las Cortes Constituyentes en I-mo de Junio de 1869. La nación española, y en su nombre las Cortes Constituyentes elegidas por sufragio universal, deseando afianzar la justicia, la libertad y la seguridad, y proveer al bien de enantes vivan en España, decretan y sancionan la siguiente Constitución stb. Titulo I. De los Españoles. (A spanyol állampolgárok állampolgári jogairól.) Titulo II. De los poderes públicos («a közhatalmakról»). Mesterileg van a bevezető 6 cikk articulo 32—37) megformulázva. Titulo III. Del poder legislativo. (A törvényhozó hatalomról.) Titulo IV. Del Bey (A királyról). Titulo V. De la sucesión á la corona y de la regencia del reino. (A trónöröklésről és a regensségről.) Titulo VI. De los Ministros. (A miniszterekről.) Titulo VII. Del poder judicial. (A bírói hatalomról.) Titulo VIII. De las diputaciones provinciales y ayuntamientos. (A tartományi és községi képviselőtestületekről.) Titulo IX. De las contribuciones y de la fuerza pública. (Az adókról és véderőről.) Titulo X. De las provincias de Ultramar. (A tengerentúli tartományokról.) Titulo XI. De la reforma de la constitución. (Az alkotmány módosításáról.) Ezek a főszakaszai ezen 1869-diki alkotmánynak, a melynek alap gondolata mindenesetre a legnagyobb dicséretet érdemelné, ha akkor, midőn életbeléptetett, a spanyol nép túlnyomó nagy többsége már *érett* is lett volna eléggé hozzá.

törvény értelmében. A hol kevesebb községi tanácsos van hatnál, ott mindazonáltal egy másodfokú választó, vagyis compromisario választatik. Az ekként választott másodfokú választók az illető tartományi gyüleléshez csatlakoznak, a mely velők együtt képezi azután a választó-juntát a senatorok megválasztására. Minden ily választási junta négy senatort választ, absolut szótöbbséggel.

A kategóriák, a melyekből a spanyol állampolgárok — ha különben 40 évöket betöltötték és teljesen birtokában vannak polgári jogaiknak — a 6á. Artículo rendeletéből a következők A képviselőház elnöke vagy volt elnöke. (Ser ó haber sido Presidente del Congreso.) Képviselők, kik legalább is három Ízben lettek a Cortes vagy legalább egyszer az alkotmányhozó gyülelés tagjaivá megválasztva. (Diputado electo en tres elecciones generales, ó una vez para Cortes Constituyentes.) Miniszterek. (Ministros de la Corona.) Az államtanács elnöke, a legfőbb törvényszékek elnökei, a legfőbb hadi tanács elnöke és a legfőbb számvevő elnöke. (Presidente del Consejo de Estado, de los Tribunales Supremos, del Consejo Supremo de la Guerra y del Tribunal de Cuentas del Peino.) Tábornagy vagy tengernagV. (Capitán general del ejército ó Almirante.) Altábornagy *) vagy altengernagV. (Teniente general ó Vicealmirante.) Nagykövet. (Embajador.) Államtanácsos. (Consejero de Estado.) A legfőbb törvényszékek bírái, a legfőbb hadi tanács tagjai, az admirális tanács tagjai, a legfőbb számszék főtisztviselői, meghatalmazott miniszter, ha legalább két év óta viseli már ezen tisztelet. (Magistrado de los Tribunales Supremos, individuo del Consejo Supremo de la Guerra y del Almirantazgo, Ministro del Tribunal de Cuentas del Peino, ó Ministro plenipotenciario durante dos años.) — Érsek vagy püspök. (Arzobispo ú Obispo.) — *Egyetemi rector.* (Rector de Universidad de la clase de catedráticos.) *Rendes tanárai az egyetemeknek* legalább két évi szolgálat után. (Catedrático de término con dos años de ejercicio.) *A spanyol akadémia elnöke vagy igazgatója, a történelmi akadémia, a szépművészeti akadémia, az exact, természettani és természetrajzi tudományok akadémiájának elnöke vagy igazgatója, az ethikai*

*) A teniente general itt ismét altábornagyot jelent, miután az altengernaggyal (Vicealmirante) van együttesen kategorizálva.

tudományok és politikai tudományok akadémiájának elnöke vagy igazgatója és az orvosi tudományok akadémiájának elnöke vagy igazgatója. («Presidente ó Director de las Academias Española, de la Historia, de Nobles Artes, de Ciencias exactas, tísicas y naturales, de Ciencias morales y políticas, y de Ciencias médicas.») A polgári mérnökök testületének főfölygelője. (Inspector general de los cuerpos de Ingenieros civiles.) Oly állampolgárok, a kik négyszer lettek legalább is a tartományi képviselőtestületek tagjaivá megválasztva. (Diputado provincial cuatro veces.) A 30,000 léleknél népesebb községek polgármesterei, ha legalább két ízben lettek ezen tisztt betöltésére megválasztva. (Alcalde dos veces en pueblos de más de 30,000 almas.) Ezenfölyl választhatók azok, a kik minden egyes tartomány 50 legnagyobb földadó-fizetői és 20 legnagyobb ipar- vagy kereskedelmi pótdózfizetői közé tartoznak. (Serán además elegibles los 20 mayores contribuyentes por contribución territorial, y los 20 mayores por subsidio industrial y comercial de cada provincia.)

E szerint nem kevesebb mint három kategória jut az 1869-diki spanyol alkotmányban a tudományos elemeknek a felsőházi tagságra nézve, minősítvényül szolgálván erre nézve a spanyol állampolgároknak egyfelöl az egyetemi rectorásg és rendes tanárság, másfelöl pedig az akadémiái elnökség és igazgatóság.

Valóban becsületére válik a spanyol alkotmány ózó gyűlésnek, hogy ennyi készséget mutatott a tudományos, irodalmi és művészeti kitűnőségek ily alakbani állami kitüntetésére és parlamentáris értékesítésére.

Ha kissé szűk korlátok közé szorította is az őt, illetőleg hat akadémia e részbeni természetes igényeit, a mennyiben nem az említett akadémiaik *) tagjait, hanem csakis azok elnökeit és igazgatóit ruházta föly a passív választási joggal: másfelöl az által, hogy minden egyetemi rendes tanárt választhatóvá tett, kilátást nyitott az összes tudományszakok kitűnőségeinek a senatusbai bejuthatásra, fölytve, hogy a tartományi képviselő-

*) 1713-ban alapította V. Fülöp az «Academia Española» az «Academie Française» mintájára; a «Beat Academia de Historia» 1738-ban, a «Real Academia de ciencias exactas, físicas y naturales» 1847-ben alapított, ezután jött a «Real Academia de Ciencias Morales y Políticas» stb.

testületekben és az ezekhez csatlakozandott «compromisariók»-ban nem fogott hiányozni a kellő érzék a tudományos érdek illetén méltánylására. A spanyol értelmiség ez idétt büszkén tekinthetett az előző évtizedek tudományos és irodalmi kitűnőségeire; oly állambölesészek mint Don *Jaimc Balmes* és *Valdegamas* örgróf (Don Juan Donoso Cortés), oly költők, mint a megkoszorúzott Don *Manuel José Quintana*, Don *Mamiéi Breton de los Herreros* és Rivas herezeg Don *Angel Saavedra*, valamint oly drámaírók, mint Don *Carlos Latorre* és Don *Julián Romea*, ha nem is bírtak európai hírnévre szert tenni, de mindenesetre teljes mérvben kivívták maguknak a saját nemzetük lelkesedésteljes elismerését. Másfelől e kitűnőségek nyomában már nagyra nőttek az új nemzedék jelesei is: nem merőben üres formákat, tartalom nélküli kereteket állított föl tehát az 1869-diki alkotmányhozó gyűlés, midőn eme kategóriákat fölállította: meg voltak a spanyol nemzetnek ez idő szerint is a maga tudományos és irodalmi kitűnőségei, a kiken kegyelettel csüggött a fölvilágosult honfíúi érzelem és a kik méltók voltak arra, hogy a Cortes senatusában helyet foglaljanak. Nevezetes kezdeményezés az is ezen 1869-diki spanyol alkotmány részéről, hogy fölvette a kategóriákba a szépművészetek akadémiáját, a «*Beái Academia de Nobles Artes*»-1 is.

Mindezt egybevetve, azt mondhatjuk tehát, hogy nem csak nagy szabad elvűsége által tűnik ki ezen 1869-diki spanyol alkotmány, de egyúttal azon intentiója által is, hogy eltérőleg az 1837-diki ochlokratikus és az 1845-diki reactionárius alkotmányoktól, súlyt fektetett ismét a tudományos, irodalmi kimagasló érdek parlamentáris elismertetésére. Az egyetemek rectorait, rendes tanárait szintűgy részeltette a felsőházi passiv választási jogban, mint a hat akadémia elnökeit, igazgatóit: ez által tehát nemcsak egynéhány tudósnak, de jelentékeny számú tudósnak és e mellett még a legkiválóbb íróknak, sőt egy-két nagy hírnevű művésznak is módot nyújtott arra, hogy bejuthassanak a senatusba: ámde épen nem képezhetné culturpolitikai szempontból az alkotmányhozás eszményét az 1869-diki spanyol alkotmánynak a felsőházi tagságra vonatkozó szakasza. Nem, már csak azért sem, mert ezen az alapon még a legnagyobb tudósok, írók és művészek is csak az esetben jöhetnek be a

felsőházba, ha véletlenül szert bírnának tenni a népszerűség azon fokára, a mely nélkül aligha számíthatnának a tartománygyűlés tagjainak és az ezekhez csatlakozó községkerületi compromisarióknak szavazattöbbségére. És a mennyire elismerést érdemel is az eszme, behozni a felsőházba oly nagyhírű festőművészeket, mint a minőkkel Spanyolország rendelkezik, és 1869-ben is rendelkezett: ép annyira helytelenítendő azon szűkmarkúság, a melylyel ezen 1869-diki alkotmány a spanyol nemzet értelmiségének legmagasabb fórumai, a hat akadémia irányában viseltettek. Valóban az ember alig értené meg ezen szűkmarkúságot, ha nem tudná, hogy véletlenül mennyire összeesik az 1869-diki alkotmány megszerkesztésének időpontja azon időponttal, a melyben az alkotmányhozó gyűlés hangadó szónokai éppen nem érezték még magukat kellőleg méltányolva a Madridban székelő akadémiák által. Ezen szabadelvű 1869-diki alkotmány nem lett hatályon kívül helyezve *Amadeo* királynak 1873 február 11 -dikén történt lemondása folytán sem. Február 12-dikén a köztársaságot proclamálták a Cortesben. Ez utóbbi «*nemzetgyűlésül*» (*Asamblea nacional*) nyilvánította magát, és Don *Estanislao Figueras-t* a végrehajtó hatalom fejévé nevezvén ki, június 1-sejére egybehitta ezen nemzetgyűlés az alkotmányhozó Cortest — Cortes constituyentes. — Ezen alkotmányhozó cortes 17 tagú bizottságot küldött ki egy új, *foederalistikus köztársasági alkotmány* tervrajzának elkészítésére. A javaslat el is készült, de sok minden jött közbe, a minek folytán az nem léphetett életbe, sőt még csak formaszerinti elintézés sem nyerhetett az alkotmányhozó Cortesben. A szövetséges-köztársaság eszméje ugyanis tetszett majd minden pártnak az elméletben, de a gyakorlati kivitel módozataira nézve nemcsak nagyon eltértek a pártnézetek, de egész szenvedélyességgel, egész a nyílt kitörésig fokozódtak. Időközben a nagy' szónok, Don *Emilio Castelar*, került ugyan a végrehajtó hatalom elnöki székébe: ámde az ő ékesszólása sem gátolhatta meg az államjogi viszonyok teljes fölbomlását. A *cantonalisták*, a kik a legnagyobb mohósággal fogtak hozzá a fcederativ eszme megvalósításához a vidéken, még mielőtt a szövetséges-köztársasági államformát proclamáló új alkotmányjavaslat megszavaztatott volna az alkotmányhozó cortesben, a *cantonalisták*, mondom, *Cartagená-*

bán komoly fölkelést támasztottak; lázadás, nyílt lázadás ütött ki egyéb pontokon is, valóságos belháború fenyegette az országot. 1874 január 3-dikán *Pavia* tábornok, Madrid katonai kormányzója ezen áramlattal szemben államsíny elkövetésére szánta el magát: szuronyszegezve rohantatta be katonáit a Cortes üléstermébe, és a Cortes tagjai szét is oszlottak, Castelar ünnepélyes tiltakozása és Don *Nicolás Salmeron* nemzetgyűlési elnök nem kevésbé ünnepélyes óvása mellett, a szélrózsa minden irányában. Egy csekély számú töredék (a nemzetgyűlés tagjai közül) ugyancsak még január 3-dikán újjászervezte a végrehajtó hatalmat, annak élére újból *Serrano* tábornagyot, *De la Torre* herczegét állítván, a ki minisztériumot nevezett ki és már január 8-dikán fel oszlató ttnak jelentette ki az alkotmányhozó gyűlést. Ugyancsak deczember 29-dikén, még ugyan-ezen esztendőben (1874) kitört azonban a katonai lázadás Don *Joaquín Jovellar* és Don *Arsenio Martinez Cuvipos* vezetése alatt és II. Izabella fia *XII. Alfonz* néven Spanyolország királyává kiáltatott ki. Vége lett tehát huszonegy havi küzdelmes vajúdásai után a rövid éltű spanyol köztársaságnak és a restaurált Bourbon-dynastia sarja, Don *Antonio Cánovas de Castillo* miniszterelnöksége alatt már 1876 junius 30-dikán szentesíthette azon új alkotmányt, a melynek hivatása volt a monarchiái állam formát Spanyolországban újból, és a kor igényeinek megfelelőleg, az eddigieknél maradandóbb alapokon fölépíteni. Ez az 1876-diki alkotmány még ma is érvényben van Spanyolországban.

Ezen 1876-diki alkotmány az alkotmánypolitikai transactió ugyanazon szellemének a terméke, a melyet a hetvenes években Franciaországban is hirdettek a *De Serres* gróf publicista tanítványai, a míg t. i. komolyan hittek a monarchia helyreállításának lehetőségében. Megegyeztetni a modern szabadelvűség követelményeit és a modern társadalom igényeit a hagyományos monarchia intézményeivel: erre; törekedett ezen alkotmány is.

Lássuk már most, mit rendel ezen 1876-diki alkotmány a tudományos kitűnőségek tárgyában, szemben a felsőházi tagsággal? A felsőházról — Senado — a II. Titulo szól, a mely az eredeti szövegben így hangzik:

«Articulo 20. El Senado se compone: 1-o. De Senadores por derecho propio. 2-o. De senadores vitalicios nombrados por

La Corona. 3-o. De senadores elegidos por las corporaciones del Estado y mayores contribuyentes en la forma que determine la leV. El número de los senadores por derecho propio y vitalicios no podrá exceder de ciento ochenta. Este número será el de los senadores electivos. — Artículo 21. Son Senadores por derecho propio: Los hijos del Rey y del sucesor inmediato de la Corona que hayan llegado á la mayor edad. — Los grandes de España que lo fueron por sí, que no sean súbditos de otra potencia y acrediten tener la renta anual de 60,000 pesetas, procedentes de bienes propios inmuebles, ó de derechos que gocen la misma consideración legal. Los capitanes generales del Ejército y el almirante de la armada. El patriarca de las Indias y los arzobispos. El presidente del Consejo de Estado, el del Tribunal Supremo, el del Tribunal de Cuentas del Reino, el del Consejo Supremo de la Guerra y el de la Armada, después de dos años de ejercicio. Artículo 22. Solo podrán ser senadores por nombramiento del Rey ó por elección de las corporaciones del Estado y mayores contribuyentes, los españoles que pertenezcan ó hayan pertenecido á una de las siguientes clases:

1-o. Presidente del Congreso de Senado ó de los diputados. — 2- o. Diputados que hayan pertenecido á tres Congresos diferentes ó que hayan ejercido la diputación durante ocho legislaturas. — 3- o. Ministros de la Corona. 4-o. Obispos. — 5-o. Grandes de España. — 6-o. Tenientes generales del Ejército y vicealmirante de la Armada, después de dos años de su nombramiento. — 7-o. Embajadores, después de dos años de servivivo efectivo, y ministros plenipotenciarios después de cuatro. — 8-o. Consejeros de Estado, fiscal de mismo cuerpo, y ministros y fiscales del Tribunal Supremo y del de Cuentas del Reino, consejeros del Supremo de la Guerra y de la Armada, y decano del Tribunal de las Ordenes militares, después de dos años de ejercicio. — 9-o. *Presidentes ó directores de las Reales Academias Española, de la Historia, de Bellas Artes de San Fernando, de ciencias exactas, físicas y naturales, de ciencias morales y políticas, y de medicina.* — 10-o. *Académicos de número de las corporaciones mencionadas que ocupen la primera mitad de la escala de antigüedad en su cuerpo; inspectores generales de primera clase de*

los cuerpos de ingenieros de caminos, minas y montes; catedráticos de termino de las Universidades, siempre que lleven cuatro años do antigüedad en su categoría y de ejercicio dentro en ella. Los comprendidos en las categorías anteriores deberán además disfrutar siete mil quinientas pesetas de renta, procedente de bienes propios, ó de sueldos de los empleos, que no pueden perderse sino por causa legalmente probada, ó de jubilación, retiro ó cesantía. — II-o. Los que con dos años de antelación posean una renta anual de veinte mil pesetas, ó paguen cuatro mil pesetas por contribuciones directas al Tesoro público, siempre que además sean Títulos del Reino, hayan sido diputados á Cortes, diputados provinciales ó alcaldes en capital de provincia ó en jmeblos de más de veinte mil almas. 12-o. Los que hayan ejercido alguna vez el cargo de senador antes de promulgarse esta Constitución.»

«A senatus áll 1-ször; oly senatorokból, a kik már saját állásuknál fogva jövezímet nyertek a senatusbeli tagságra;

2- szor: oly senatorokból, kiket a király nevez ki éltök fogytára;

3- szor: választott senatorokból, kiket az államtettek, vagy pedig a legnagyobb adófizetők választanak a törvény által előirt módon. A saját állásuk jogczímén lett senatorok és az éltök fogytára kinevezett senatorok száma nem haladhatja meg a száznyolczvanat. Ugyanennyire — 180-ra — rúg a választott senatorok száma.

Saját állásuk jogczímén senatorok: a király fiai és a közvetlen trónörökös fiai, mihelyt nagykornak. Spanyolország grandjai, a kik ilyenek saját jogczímöknél (születésüknel) fogva, nincsenek alávetve semmiféle más hatalomnak és hiteles alakban ki bírnak mutatni legalább is 60,000 peseta évi jövedelmet tulajdonjoggal birt saját ingatlanaik után, vagy pedig egyéb jogaik folytán (bírnak ennyi évi jövedelemmel), ha ezen jogaik a törvény előtt ugyanazon consideratio alá esnek. A hadsereg tábornagyjai és a hajóhad tengernagyjai. Indiák patriarchája és az érsekek. Az államtanács elnöke, a legfőbb ítélőszék elnöke, a legfőbb számszék elnöke, a legfőbb hadi tanács és tengerészeti tanács elnöke két-két évi e rangfokon töltött szolgálat után. A király csak oly állampolgárokat nevezhet ki, az államttestületek és a legnagyobb adófizetők csak oly állampolgárokat választhatnak

senatorokká, a kik a következő osztályok valamelyikébe tartoznak: 1. a senatus elnöke s a képviselőház elnöke; 2. képviselők, a kik három congressusnak voltak már tagjai, vág}- pedig legalább is 8 törvényhozási ülészakon át voltak képviselők; 3. a korona miniszterei; 4. püspökök; 5. Spanyolország grandjai (a mennyiben nem bírnak ugyan 60,000 pesetányi jövedelemmel, de évi jövedelmök mégis legalább 7500 pesetára rúg); 6. altábornagyok és al tengernagyok, legalább két évvel kineveztetésök után; 7. nagykövetek legalább két évi és meghatalmazott miniszterek legalább négy évi szolgálattétel után; 8. államtanácsosok; az államtanács ügyésze; a legfőbb ítélőszék bírái és ügyészei; a legfőbb számszék tanácsosai és ügyészei; a legfőbb hadi tanács és tengerészeti tanács tanácsosai; a katonai rendek törvényszékének első rangidősbe, legalább is két évi szolgálat után.

A következő királyi akadémiák elnökei és igazgatói: u. m. a spanyol akadémia elnöke, igazgatója, a történelmi akadémia elnöke, igazgatója, a san fernandói szépművészeti akadémia elnöke, igazgatója, az exact tudományi, természettani és természetrajzi akadémia elnöke, igazgatója, az ethikai tudományok és politikai tudományok akadémiájának elnöke és igazgatója és az orvostudományi akadémia elnöke s igazgatója. Az említett akadémiák (r.) tagjai közül azok, a kik az illető akadémiában a rangidősbe első feléhez tartoznak; a közlekedési mérnökök és bányamérnökök testületének elsőosztályú főfelügyelői és az egyetemnek rendes tanárai négy évi rangidősbség után a szolgálatban.

Mindezen kategóriákból azonban csak olyakat nevezhet ki a király és csak olyakat választhatnak az erre hivatott államtisztviselők senatorokká, a kik legalább is 7500 peseta évi jövedelmet képesek fölmutatni, vagy saját tulajdonjoggal birt birtokaik, vagy oly hivatalokban bízott fizetések után, a mely hivatalokban! működésök nem szünlietik meg, ha csak nem törvény útján elmozdításuk, nyugdíjbalépésök, lemondásuk vág}- a hivatal megszűnése folytán.

Azok is senatorokká választhatók vagy senatorokká nevezhetők ki, a kik legalább két évvel kineveztetésök vagy megválasztásuk előtt 20,000 pesetányi évi jövedelmet bírtak már kimutatni, vagy pedig legalább 4000 pesetányi egyenes adót fizettek

az állampénztárba és föltéve, hogy ezenfölül vagy főnemesei az országnak, vagy országos képviselők voltak, vagy tartománygyűlési képviselők, vagy valamely tartományi főváros polgármesterei, vagy pedig egyéb, húszezer lakosnál népesebb városok polgármesterei. Es azok közöl is nevezhetők ki vagy választhatók senatorok, a kik a senatus tagjai voltak, mielőtt jelen törvény kihirdetett.

A senatus tagjaiul egyébként még a fönnérintett kategóriákból csak azon spanyol állampolgárok léphetnek be, a kik legalább is 35 évesek, nincsenek fenytő perbe fogva, nem érinti a hadseregbeni állásuk az ő politikai jogaikat és a kiknek nincsenek zár alatt a birtokaik. *)

A választott senatorokra nézve azt a rendelkezést tartalmazza, hogy a választott senatorok fele minden öt évben kilép, ha pedig a király a Senatusnak ezen választott senatorokból álló osztályát föloszlatja, ez esetben valamennyi választott senator kilép **) (és helyettük az illető állomásokra jelen alaptörvény keretén belül a tüzetes törvény által megszabott módon újból senatorok választatnak).

Ha összehasonlítjuk az 1876-diki alkotmányt az 1869-diki alkotmányval, a felsőházi intézményt illetőleg mindjárt első pillanatra szemünkbe fog ötleni, hogy még az 1869-diki alkotmány szerint *születési címen* nem lehet senki sem tagja a senatusnak. Ez az 1869-diki spanyol alkotmány nem ismeri el még Spanyolország grandjait és Castilla főnemeseit sem született törvényhözökül. Passiv választási jogot ad ugyan az egyes tartományok 50 legnagyobb földadót fizető állampolgárának, valamint minden egyes tartomány 20 legnagyobb ipar- vagy kereskedelmi adót fizető állampolgárának: de sem a senatorrá választható tudományos és irodalmi kitűnőségek minősítvényét nem

*) Artículo 26. Para tomar asiento en el Senado se necesita ser español, tener treinta y cinco años cumplidos, no estar procesado criminalmente ni inhabilitado en el ejercicio de sus derechos políticos, y no tener sus bienes intervenidos.

**) Artículo 24. Los senadores electivos se renovarán por mitad cada cinco años, y en totalidad cuando el Bey disuelva esta parte del Senado.

köti plutokratikus censusköz, néhány ezer peseta évi jövedelemhez, sem nem kívánja hasonló évi jövedelem kimutatását egyéb kategóriáktól sem. E részben az 1869-diki alkotmány szabadelvűbb minden egyéb alkotmánynál, mely 1808 óta Spanyolországban felsőházat, senatust állít vala be a közhatalmakat gyakorló államtestek közé. Nem csoda, ha az 1869-diki spanyol alkotmány nem követelt vagyons-censust a nemzet szellemi életének kimagasló alakjaitól: hisz ezen 1869-diki spanyol alkotmánynak értelmi szerzői közt csaknem döntő súlylyal szerepeltek a spanyol tudományosság legelismertebb kitűnőségei: egy *Salmerón*, egy *Figueras*, egy *Piy Margall* és mások; a kik közé számíthatni a történettudományi irodalom terén is szereplő nagyszerű szónokot, *Castelart* is. Hát hogy ezen férfiak nem nézték proletárnak az olyan hírneves tudóst vági' hírneves író, a kinek évi jövedelme nem ütött volna meg bizonyos plutokratikus censust: ez természetes. Egészen másként gondolkoztak azonban azon conservativ spanyol államférfiak, a kik az 1876-diki alkotmányt szerkesztették. Ezek csak azáltal vélték biztos alagra fektethetni a restaurált monarchiát, ha nem csak visszaállítják a *grandok* születési jogcímét, de mindjárt az *első kategóriává* is teszik a saját állásuknál fogva senatorságra hivatottak közt a *grandokat* 60,000 pesetányi évi jövedelmi census mellett öröklési, vagyis születési jogcímen. Ennyire még az 1845-diki spanyol alkotmány sem ment vissza a rendiség eszmekörébe: pedig, már fönebb hallottuk, hogy hogyan jellemezte *Castelara* az 1845-diki spanyol alkotmányt. Az 1845-diki spanyol alkotmány a maga eredetileg promulgált szövegében a senatorságra, illetőleg senatori kinevezésre jogosító összes kategóriák közt épen csakis az utolsó előtti helyen jelöli meg mint jogosultakat, azaz hogy csakis mint 60,000 reálnyi jövedelem mellett jogosultakat a *Castilla* főnemeseit; egy'ébként magukat Spanyolország *grandjait* is ez az 1845-diki alkotmány csak a 7-dik sorba állítja. A kategóriákat, miként fönebb már említém, a törvényhozó testület két kamrájának elnökei kezdik meg ezen 1845-diki alkotmány-szövegben, azután jönnek a három országgyűlésen át mandátummal bírt senatorok s képviselők, ezek után jönnek a korona miniszterei, az államtanácsosok, az érsekek, a püspökök és csak ezek után a «*Grandes de España*», «*Spanyolország*

grandijai». Az 1857-diki módosítvány is a tábornagyok és tengerészek után jelöli meg a grandokat; a saját állásuknál fogva senatorságra jogosultak sorában; a kinevezett senatorok között pedig szintén a püspökök után helyezi el őket.

Azt lehet tehát mondani, hogy az 1870-diki spanyol alkotmány e részben arisztokratikusabb, mint volt akár maga az 1845-diki alkotmány.

Azon álláspont azonban, melyet ezen 1870-diki alkotmány a tudomány és irodalom kitűnőségeivel szemben elfoglal, határozottan szabadelvűbb, mint bármely egyéb spanyol alkotmányé volt, mely az 1834-diki «*Estatuto Beái*» óta látott napvilágot.

Az 1870-diki alkotmány ugyanis nem csak az akadémiák elnökeinek, igazgatóinak ad a senatorságra jogosultságot, miként ezt a különben annyira szabadelvű 1869-diki alkotmány cselekszi vala, hanem jogosultságot ad a senatorságra még az akadémiák *összes rangidős rendes tarjainak* is. A madridi szépművészeti akadémia helyett azonban ezen 1870-diki alkotmányban már a sanfernandói «*Real Academia de Bellas Artes*» szerepel, a mi a tulajdonképeni művészi kitűnőségek rovására látszik célzatba vettnek lenni a szépirodalmi kitűnőségek nagyobb számú képviseltetése érdekében.

Elég bőkezű tehát ezen 1870-diki spanyol alkotmány a tudományos és irodalmi kitűnőségük iránt a senatusra vonatkozólag: hisz nem csak hat akadémia elnökeit, igazgatóit és összes rangidős tagjait minősíti olyanokká, a kik közül a király senatorokat nevezhet és az államtestületek senatorokat választhatnak: de ugyanily jogosultsággal ruházza föl az egyetemnek rectorain kívül még az egyetemek rangidős rendes tanárait is.

A tudomány és irodalom magasztos érdekei még jobban meg lettek volna ugyan védve a spanyol törvényhozásban, ha mindezen jelzett állású tudományos és irodalmi kitűnőségek, szintűgy, mint bizonyos főnnemlített magas kategóriák, már ugyancsak saját állásuk jogczimén — *dél derecho propio* — léphettek volna be a senatusba: ámde, ha nem is gondoltak ilyesmire az 1870-diki spanyol alkotmány-politikusok: lehetetlen mégis el nem ismernünk, hogy így is, ez alap-

törvénybe fölvelt szerkezettel is, szolgálatot tettek a culturpolitikának.

Nem mondhatunk természetesen ennyire kedvező Ítéletet az 1876-ki spanyol alkotmány azon rendelkezése fölött, a mely még a tudományos és irodalmi kitünőségek szenatorrá nevezetlétését vagy választathatását is vagyoncensustól, illetőleg évi jövedelem által jelzett censustól teszi föltételessé. Az a 7500 peseta — vagyis körülbelől 3000 forint — évi jövedelem, melyet az 1876-ki alkotmány az akadémikusoktól és egyetemi tanároktól beigazoltatni rendel a senatusi tagságra való minősíthetés végett, ez a 7500 pesetányi évi jövedelem nem valami magas összeg önmagában véve még ugyan: valószínűleg valamennyi spanyol egyetemi rendes tanár és oly akadémikus is, a ki nem tanár, rendelkezik átlag ennyi jövedelemmel. De vajon mi szükség egy ily censust a tudomány és irodalom kitünőségeire nézve fölláztatni? Talán az anyagi jövedelem biztos ismérték képezi a tudományban, irodalomban elért magas folui érdemeknek? Vajon nem eléggé ismeretes-e a halhatatlan Sir *Isaac Newton* életrajzának tanuságtétele a dúsgazdag Angliában, azon *Newtoné*, a ki két ízben is folyamodott a «*Eoyal Society*»-höz, hogy mentse föl a tagdíj-fizetés alól, mert nem bírja még ezt a csekély tagdíjat sem megfizetni? És magában Spanyolországon is, vajon nem fekszik-e köztudomáson *Cervantes de Saavedra* esete, a kinek világhírű «*Don Quijote*»-je a lefolyt harmadszáz év alatt több millió forintot jövedelmezett ugyan, de *Cervantest* annak életében egyáltalán nem volt képes a nyomortelt nélkülözésektől megmenteni? Valóban sajtószzerű szellő fű egy ily alkotmány-politikai fölfogásból a XIX. század utolsó negyedében: mintha csak azon antagonismus nyomása alatt állana, mely a tőke és a munka közt bizonyos társadalmi körökben dúlong; jellemző vonása ez a conservatív irányzatnak, mely Nyugat-Európa culturállamaiban épen nem szokta különben kicsinyleni sem a tudománynak, sem az irodalomnak társadalmi, sőt állami jelentőségét, de a mely conservatív irányzat mégis elég kishitű arra, hogy bizalmatlansággal viseltessék úgy a tudomány, mint az irodalom politikai befolyása iránt, mihelyt nem látja azok képviselőit anyagi érdekkapcsolatok által az úgy nevezett felsőbb tízezer osztályérdekeihez csatolva.

Az 1876-ki alkotmány ma is érvényben van Spanyolországon, és azon módosítások, melyek rajta a legközelebb lefolyt tizennégy év folyamában ejtettek, a tudományos és irodalmi kitűnőségek szenatori jogosultságát legkevésbé sem érintették.

Mielőtt megtenném azon visszapillantást, melyre a spanyol alaptörvényhozásnak a senatorságra jogosított tudományos és irodalmi kitűnőségeket tárgyazo mozzanatai 1808-tól egész 1876-ig a búvárkodó elmét culturpolitikai szempontból is buzdíthatják, ki kell térnem még két alkotmányjavaslatra, a melyek nem válhattak ugyan alaptörvénynyé, sem egyáltalán törvényerőre nem emelkedhettek, de a mely alkotmányjavaslatok mégis nevezetes időközök uralkodó eszmeáramlatait tükrözik vissza, és így megérdemlik, hogy a senatus egybeállítására vonatkozó rendelkezéseik tüzetes észrevétel tárgyát képezzék.

Egyik az 1856-ki alkotmányjavaslat, a másik pedig az 1873-ki.

Az 1856-ki alkotmányjavaslatot alkotmányhozó gyűlés szavazta meg, a melynek egybehívását, a *Mária Cristina* anyakirálynő elmenekülése után csaknem korlátlan teljhatalomra vergődött *O'Donnell*-féle kormány túlkapásai, s az ezek folytán Madridban július 15-én kitört forradalom tett szükségessé.

Ezen 1856-ki alkotmányjavaslatnak a senatusról szóló szakasza— Titulo III. — ekként hangzik: «Articulo 17. — El numero de Senadores será igual á las tres quintas partes de los Diputados. — Articulo 18. — Los Senadores son elegidos del mismo modo y por los mismos electores que los Diputados á Cortes. — Articulo 19. — A cada provincia corresponde nombrar un número de Senadores proporcional á su población; pero ninguna dejará de tener por lo meno un Senador. — Articulo 20. — Para ser Senador se requiere ser español mayor de 40 años y hallarse en uno de los cuatro casos siguientes:

10. Pagar con dos años de antelación 3000 reales de contribución directa. 20. Tener 30,000 reales de renta procedentes de bienes propios. 30. Disfrutar 30,000 reales de sueldo de un empleo que no se puede perder legalmente sin previa formación de causa. 40. Percibir ó tener declarado derecho á percibir 30,000 reales anuales por jubilación, retiro ó cesantia. Las fracciones

de las cantidades expresadas en los cuatro casos anteriores no pueden acumularse para componer el total requerido. Artículo 21. Todos los españoles que tengan estas calidades pueden ser nombrados Senadores por cualquier provincia de la inonarquía.»

«A senatorok száma háromötödét fogja képezni a képviselők számának. A senatorok ugyanazon módon választatnak és ugyanazon választók által választatnak, mint az országgyűlési képviselők. Minden egyes tartomány számára a lakosság számarányában fognak választatni a senatorok; de még a legkisebb tartomány — bármily csekély népességű legyen is — legalább egy senatort fog választani. Hogy valaki senatorrá lehessen, legalább 40 éves spanyol állampolgárnak kell lennie és a következő föltételek valamelyikének kell megfelelnie. Vagy 3000 reálnvi egyenes adót kell már fizetnie, legalább két év óta. Vagy legalább 30,000 reálnvi évi jövedelemmel kell rendelkeznie tulajdon joggal bírt saját birtoka után. Vágj- legalább 30,000 reálnvi fizetést kell húznia oly hivatal után, a melyet nem veszíthet el, ha csak nem törvény útján. Vagy pedig nyugdíja, visszalépése vág}' a hivatal megszűnése czíruén kell húznia legalább 30,000 reált évenként. Az említett négy esetbeni mennyiségek töredékei nem halmozhatók együvé, hogy megüssék az egy-egy esetben megkívánt mennyiséget. Senatorokká lehetnek a monarchia bármely tartományának képviselőiben mindazon spanyol állampolgárok, a kik a fönnemlített föltételeknek megfelelnek, (még ha nem lakosai is az illető tartománynak).

Ezek az 1856-ki spanyol alkotmány rendelkezései, a senatori állomások betöltésére vonatkozólag.

Tehát ugyanazon választók válaszszaak a senatus, vagy is a felsőház tagjait, a kik a képviselőket is választják: ez az alapgondolat ezen alkotmányjavaslatban. Szemlátomást a belga alkotmány utánzása akart lenni, hiszen tudjuk, hogy a belga alkotmány szerint is ugyanazok választják a senatorokat, a kik a képviselőket; *) csakhogy senatorrá Belgiumban az 1831-ki

*) Constitution décrétée le 7 février 1831: 53. §. Les membres du Sénat sont élus à raison de la population de chaque province par les citoyens qui élisent les membres de la Chambre des représentants.

«*Constitution*» 56. §. szerint csakis az illető tartomány legnagyobb adófizetői közül lehet választani. «Pour pouvoir être élu et rester sénateur, il faut 1. être Belge de naissance ou avoir reçu la grande naturalisation; 2. jouir de ses droits politiques et civiles; 3. être domicilié en Belgique; 4. être âgé au moins de quarante ans; 5. payer en Belgique au moins 1000 florins d'impositions directes, patentes y comprises. Dans les provinces où la liste des citoyens payant 100 florins d'impôt direct n'atteint pas la proportion de un sur six mille âmes de population, elle est complétée par les plus imposés de la province jusqu' à concurrence de cette proportion de un sur six mille.» Hasonlóan a legnagyobb adófizetők sorából választják *Hollandiában* is a felsőház — első kamra — tagjait az 1840-ben, 1848-ban és 1887-ben módosított 1815-ki alaptörvény szerint.*)

Ez tehát csaknem ochlokratikus alap, tetőzve holmi plutokratiai passiv választási joggal. Vajon lett volna-e kilátása ily alapon bejuthatni Spanyolország egyetlenegy tudományos vagy irodalmi kitűnőségének a senatusba, ha nem lett volna egyúttal napi politikus és közvedveltségű népszónok? Bizonyára alig, a jellemző azonban az, hogy ezen 1856-ki alkotmányjavaslat értelmi szerzői a tudományosság és irodalom felsőházi képviselésére egyáltalán nem gondoltak.

Szintén nem gondoltak ilyesmire azon 1873-ki alkotmányjavaslat értelmi szerzői és szerkesztői sem, a kik a szövetséges köztársaságot akarták ezen javaslatuk alapján életbeléptetni. Sajátságos egy tünet volt ez a «*foederalisták*» mozgalma Spanyolországon az *Amadeo* király lemondását közvetlen követő évek folyamában. Legtúlzóbbak voltak ugyan az úgy nevezett *cantonalisták*, a kik csaknem a *Schuceiz* mintájára akarták volna földarabolni a történelmileg egységes állammá fejlett Spanyolországot; de nem csak a cantonalisták szítogatták ezt a mozgalmat, még a mérsékeltbb köztársaságiak is hajlandók lettek volna hazájuknak egykor független államokat képezett, de később az egységes államszervezetbe teljesen beolvadt tartományait — a

*) *Constitution* — *Gronduet* — §. 78. Hasonl. ö. *Trippels*, Le code politique de Néerlande című múlt évben megjelent jelentékeny becsű művével. A legújabb hollandi alkotmányrevisióról I. m.

hajdani Aragónia, Castilla, Granada, León, Catalnia alkatrészeit. valamint a baszk tartományokat is oly nagymérvű önkormányzattal ruházni föl, a mely, bármennyire szívósan lett is volna kieszelve a közös, szövetségi tetőzet, kétségkívül bomlasztólag hathatott volna csak magára a nemzeti egységre. Julius 17-én 1873-ban terjesztette az alkotmányjavaslat elkészítésére kiküldött országgyűlési bizottság az alkotmányhozó Cortes elé a maga munkálatát: meg is szavazta azt, miként már említém, ezen alkotmányhozó Cortes egész készséggel. Igen, mert arra nézve, hogy Spanyolországnak *köztársasággá*, és ugyan *szövetséges köztársasággá* kell lennie, erre nézve nem volt semminemű nézeteltérés ezen egész alkotmányhozó Cortesben. Annál inkább szétágaztak a vélemények arra nézve, hogy vajon rögtön öletbeléptessék-e a *szövetségi szervezetet*, vagy pedig csak fokozatosan. A cantonalisták pártja a rögtöni életbeléptetést akarta kierőszoakolni, a kormányon levő párttöbbség határozottan ellenezte ezt r ebből származott azután egész sora a pártvillongásoknak, a mely a *cartagenai* lázadással csakhamar valóságos beháborúvá fajúit, ott állván a háttérben a carlista igények által szitogatott baszk tartományi mozgalmak is, politikai programjok elengedhetlen föltételével, a *«fuerók»*-kai. Az egyenetlenség végromlással fenyegette Spanyolországot; ekkor fölütötte a fejét a Bourbon-dynastia restaurálására irányuló monarchikus reactio, és miként már fönnebb említém, *Varia* tábornok 1874-ki január 4-ki államcsinyje ugyanazon év deczemberének végnapjaiban (1874 deczember 29.) ismét katonai lázadásra és a köztársasági államforma megdöntésére vezetett.

De térjünk vissza az 1873-ki alkotmányjavaslatához. Ezen alkotmányjavaslat alapgondolata a *szövetséges köztársaság*; különben pedig nem egy tekintetben követi egyfelöl a Sиейés-Napoléoni, illetőleg a III. Napoleon-féle 1852-ki francia alkotmányt, másfelöl pedig az észak-amerikai Egyesült-Államok szövetségi alkotmányát. Így a francia császári alkotmányra emlékeztet azon jogköre, melylyel ezen 1873-ki spanyol alkotmány a Senatust fölrühazza. A VIII. Titulo szerint a Senatus *nem bír* törvényhozási kezdeményezési joggal. (Ariculo 70. El Senado no tiene la iniciativa de las leyes.) A senatusnak csak az áll jogában, hogy megvizsgálja, vajon nem ütköznek-e a Congreso

(képviselőház) által alkotott törvények az állampolgárok egyéni jogaiba, vagy mint magát a szöveg kifejezi, emberi jogaiba, a politikai organismusok vagy is az alkotmányszerű államtestek hatalmi köreibe, a szövetséges államforma követelményeibe vagy pedig az alaptörvénybe? Ha a senatus érett megfontolás után odanyilatkozik, hogy nem: ez esetben a javaslat, melyet a Congreso (képviselőház) megszavazott, törvényerőre emelkedik és a nemzet számára kihirdetetik. Ha azonban a Senatus úgy találja, hogy a hozandott törvény megsért valamely jogot, vagy valamely közhatalmat, vagy alkotmányjogi czikkelyt, úgy ez esetben egyes bizottság küldetik ki, mely a maga jelentését a Congreso (képviselőház) elé terjeszti. Ha az elfogadott javaslat fölötti újabb vizsgálat után a Senatus fön tartja véleményét, ez esetben a törvény végrehajtása fölfüggesztetik azon egész esztendőre. Ha a következő évben a képviselőház ugyanazon törvényt alkotja, akkor ezen törvény átküldetik a végrehajtó hatalomnak kihirdetés végett; de ha a végrehajtó hatalom ellenvetéseket tesz a képviselői által megszavazott törvény ellen: úgy a kérdéses törvény a Senatus elé terjesztetik, és ha a Senatus újból fön tartja a maga véleményét, ez esetben a törvény végrehajtása ismét fölfüggesztetik. Ha azután a harmadik esztendőben a képviselőház ismét ugyanezt a törvényt alkotja meg, akkor a köztársaság elnöke kihirdeti azt, és e törvény mint ilyen az egész szövetséges köztársaságot fogja kötelezni. Egyébként a bírói hatalmat, melyet a szövetséges köztársaság legfőbb törvényszéke képvisel, mindig megilleti a jog, a felől nyilatkozni a törvény alkalmazásának alkalmából, hogy vajon az illető törvény alkotmányos-e vagy nem? («Corresponde al Senado exclusivamente examinar si las leyes del Congreso desconocen los derechos de la personalidad humana, ó los poderes de los organismos políticos, ó las facultades de la federación, ó el Código fundamental. Si el Senado, después de madura deliberación declara que no, la ley se promulgará en toda la Nación. Cuando el Senado declare que hay lesión de algún derecho ó de algún poder, ó de algún artículo constitucional, se nombrará una comisión mixta que someterá su parecer al Congreso. Si después de examinada de nuevo la ley el Senado persiste en su acuerdo, se suspenderá la promulgación por aquel año. Si al año siguiente reproduce el Congreso

la ley, se remitirá al poder ejecutivo para su promulgación; pero si este hiciera objeciones al Congreso, se volverá la ley al Senado; y si el Senado insiste nuevamente, se suspenderá también la promulgación. Por último, si al tercer año se reproduce la ley, se promulgará en el acto por el presidente, y será ley en toda la federación. Sin embargo, al poder judicial representado por el Tribunal supremo de la federación le queda la facultad siempre de declarar en su aplicación si la ley es ó no constitucional.»)

Eszerint már csak az 1873-ki spanyol alkotmány ezen szakaszában is ráismerhetünk összehasonlító szempontból a kölcsönzésekre. A szakasz végső bekezdésében az Egyesült-Államok alkotmányának azon rendelkezése szolgált irányadóul, a mely a «*Supreme Court of the United States*» vagyis az Egyesült-Állam legfőbb törvényszékét bírónak tegezte a többek közt az Egyesült-Államok államjogi, sőt törvényhozási vitás kérdéseiben is.)*

A mi pedig a senatus jogkörét illeti, ezen 1873-ki spanyol alkotmány idevonatkozó rendelkezése szembeszökőleg hasonlít az úgynevezett VIII. esztendőben vagyis 1799-ben életbelépett Sieyès-Bonaparte-féle alkotmánynak a «*Sénat conservateur*» jogkörére vonatkozó rendelkezéséhez. «II maintient ou annule tous les actes qui lui sont déférés comme inconstitutionnels par le Tribunal ou parle Gouvernement».***) «Föntartja vagy pedig megsemmisíti mindazon actusokat, a melyeket a tribunatus vagy a kormány terjesztenek eléje, már t. i. a Sénat conservateur elé.» Az 1802 augusztus 4-ki (3.568,885) szavazattal megszavazott

*) Constitution of the Union of the United States of America. Article III. Section. 2.

**) Constitution de la République Française, du 22 frimaire an VIII. (13. décembre 1799.) (Votée par 3.011,007 suffrages.) Sieyès volt ugyan a tulajdonképeni értelmi szerzője ezen híres consulsági alkotmánynak, mely azután az első császárság alkotmányának is alapul szolgált, de Bonaparte Napóleon tábornok rendkívül sokat módosított Sieyès eredeti alkotmánytervrajzán, hogy ne mondjam javaslatán, változtatott pedig nem csak a *Grand-électeur*-nek szánt szerepen («hízó sertés# — Bonaparte szavai), de változtatott, még pedig lényegileg, egyebekben is, amiről bővebben más alkalommal.

«*Sénatus-consulte organique de la constitution de l'an Vili*»
következéleg állapította meg a «Sénat conservateur» jogkörét
az 1799-ben életbelépett alaptörvényen (Constitution) belül.
«Titre V. Du Sénat. 54. Le Sénat règle par un sénatus-consulte
organique: 1. La constitution des colonies. 2. *Tout ce qui n'a
pas été prévu par la constitution, et qui est nécessaire à sa marche.*

3. Il explique les articles de la constitution qui donnent lieu à
différentes interprétations. 55. Le sénat, par des actes intitulés
Sénatus-consultes, 1. suspend pour cinq ans les fonctions de
jurés dans les départements ou cette mesure est nécessaire;
2. Déclare, quand les circonstances l'exigent, des départements
hors de la constitution. 3. Détermine le temps dans lequel des
individus, arrêtés en vertu de l'article 46 de la constitution, doi-
vent être traduits devant les tribunaux, lorsqu' ils ne l'ont pas
été dans les dix jours de leur arrestation. 4. Annule les juge-
ments des tribunaux, lorsqu' ils sont attentatoires a la sûreté de
l'état; 5. Dissout le Corps législatif et le Tribunal; 6. Nomme
les consuls.» Toppant hatalmi kört ruházott tehát ez az 1802
augusztus 4-ki «Sénatus-consulte organique» 3 milliónyi ple-
biscit szavazat által támogatva a Senatusra. «A Senatus megál-
lapítja senatus-consultomok által a gyarmatok alkotmányát és
megállapítja, *szabályozza mindazt, a mire nincs előrelátó rendelkezés az alkotmányban, és szabályozza mindazt, a mi szükséges az alkotmány életműködéséhez.*» «Ugyancsak Sénatus-consultumok által felfüggeszti az esküdtek hivatalos működését azon départementokban (megyékben), a melyekben szükség van egy ily rendszabályra; *az alkotmányon kívül helyezi a megyéket, ha ez szükséges;* megállapítja azon időpontot, a melyben az alkotmány 46-ik cikkelye alapján letartóztatott egyének illetékes bíróságaiknak átszolgáltatandók, föltéve, hogy nem történt ez meg velők letartóztatások első tíz napja alatt; *megsemmisíti a bíróságok Ítéleteit, ha ezek merényletet foglalnak magukban az állam, biztonsága ellen; föloszlatja a törvényhozó testületet és a tribunatus; kinevezi a consulokat.*»

Valóban formáserint a legfőbb hatalmat ezen alkotmány alapján, nem az első consul gyakorolta, hanem ez a senatus, már t. i. az elméletben: egészen mást jelentvén ezen alkotmányjogi rendelkezések a gyakorlatban, a hol a senatus nem ismert

köztudomásúlag egyéb akaratot, mint az első consul Bonaparte tábornokét. Az 1804-ki császári alkotmányban — «*Sénatus-consulte organique portant établissement organique du gouvernement impérial*, du Floréal 28 de l'an XII május 12, melyet 3.572,329 szavazattal szavazott meg a plebiscitum, a Senatus azonfelül, hogy tüzetes bizottságai által egyfelől az állampolgárok *személyes szabadsága*, másfelől meg *a sajtószabadság* fölött volt hivatva örködni, jogosítva lön még arra is, a többek közt, hogy valóságos *államtörvényszéket*, vagy ha úgy tetszik, *alkotmányszéket* üljön a *törvényhozó testület határozatai, rendeletei* fölött. «69. Les projets de lois décrétés par le corps législatif, sont transmis, le jour même de leur adoption au sénat, et déposés dans ses archives. *) 70. Tout décret rendu par le corps législatif peut être dénoncé au sénat par un sénateur, 1. comme tendant *au rétablissement du régime féodal*; 2. comme contraire à l'irrévocabilité des rentes des domaines nationaux; 3. comme n'ayant pas été délibéré dans les formes prescrites par les constitutions de l'empire, les règlements et les lois; 4. comme portant atteinte aux prérogatives de la dignité impériale et à celle du sénat; sans préjudice de l'exécution des articles 21 et 37 de l'acte des constitutions de l'empire en date du 22 frimaire, an VIII.»

«A törvényhozó testületek által megszavazott törvényjavaslatok még ugyanaznap, vagyis még megszavaztatásuk napján átszolgáltattanak a senatusnak és letétnék annak levéltárába. » «Bármelyik senator följelentést tehet a senatusnál minden oly határozata ellen a törvényhozó testületnek, a mely 1. a hűbéri uralom visszaállítására irányú; 2. mely a nemzeti vagyon jövedelmeinek visszavonhatlanságával ellenk ezik; 3. a mely nem lett a császárság alkotmánya által megszabott formák szerint megvitatva, vagy pedig nem megfelelőleg az alkotmányszerű szabványoknak és a törvényeknek; 4. a mely sérelmes a császári méltóság és a senatus prerogativâira nézve, nem lévén ezáltal érintve a VIII. esztendő 22 frimairejóról keltezett császársági alkotmány 21 -ki és 37-ki cikkeinek végrehajtása.» Ez alapon ha-

*) Ki ne ismerné föl e szerkezetben a kaczerkodást *Montesquieu* azon elméletével, a mely szerint a legfőbb szükséglet alkotmánj^os államban a «*depot des lois*»?

tároz a senatus a följelentés tárgyát képező törvényjavaslat fölött és ha a senatus azon véleményt fejezi ki, hogy az illető törvényjavaslat nem alkalmas a kihirdetésre, a senatus elnöke a császár elé terjeszti a senatus indokolt határozatát, és a császár, az államtanács meghallgatása után, vagy hozzájárul a senatus határozatához vagy pedig elrendeli a törvény kihirdetését.*)

Nagyban eltér tehát az első császárság senatusának jogköre és hatalmi köre, sőt már intézményi rendeltetése is a parlamenti államok felsőházainak jog- s hatalmi körétől, valamint már rendeltetésétől; sőt nagyban eltér attól már az 1814-diki «*Charle*» által életbeléptetett pairkamra jog- s hatalmi köre, valamint intézményi rendeltetése már elvben is. «*La puissance législative s'exerce collectivement par le Roi, la chambre des pairs et la chambre des députés des départements.*» «A törvényhozó hatalmat együttesen gyakorolják a király, a pairkamra és a départementok (megyék) által választott képviselők kamrája.» így hangzik az 1814-diki «*Charle*» 15-dik artikulusa.

III. Napóleon 1852 január 14-diki híres kiáltványában még mint 10 évre választott «elnök» visszatért az I. Napoleonék Sieyès-féle alkotmányának alapgondolatához, teljesen félretelven, sőt tüzetes érveléssel nyíltan kárlioztatgatván a parlamentarismust, mely Lajos Fülöp 1830-diki alkotmányrevisiója folytán fejlődött ki Franciaországon.

Azon alkotmányban, melyet e kiáltványa kapcsán bocsátott közre és hirdetett ki, a 7.500,000 szavazat által megszavazott alapelvek alapján — a melyek közt az 5-dik pontban a senatust mint *mérséklő hatalmat az alapszerződés* és a közszabadságok őrének mutatja be — «*une assemblée formée de toutes les illustrations du pays, pouvoir pondérateur, gardien du pacte fondamental et des libertés publiques*» — ez értelemben formálzza meg a senatus jog- és hatalmi körét:

«25. Le sénat est le gardien du pacte fondamental et des

*) Senatus consulte organique portant établissement du gouvernement imperial (1804 május 18.); art. 71 és 72. «L'empereur après avoir entendu le conseil d'état, ou déclare par un décret son adhésion à la délibération du sénat, ou fait promulguer la loi.»

libertés publiques. Aucune loi ne peut être promulguée avant de lui avoir été soumise. — 26. Le Sénat s'oppose à la promulgation: 1-o. Des lois qui seraient contraires ou qui porteraient atteinte à la Constitution, à la religion, à la morale, à la liberté des cultes, à la liberté individuelle, à l'égalité des citoyens devant la loi, à l'inviolabilité de la propriété et au principe de l'inamovibilité de la magistrature »; 2-o. de celles qui pourraient compromettre la défense du territoire. — 27. Le Sénat règle par un sénatus-consulte: 1-o. La Constitution des colonies et de l'Algérie; 2-o. Tout ce qui n'a pas été prévu par la Constitution et qui est nécessaire à sa marche; 3-o. Le sens des articles de la Constitution qui donnent lieu à différentes interprétations. — 28. Ces sénatus-consultes sont soumis à la sanction du Président de la république et promulgués par lui. — 29. Le Sénat maintient ou annule tous les actes qui lui sont déférés comme inconstitutionnels par le Gouvernement, ou dénoncés pour la même cause, par les pétitions des citoyens. — 30. Le sénat peut, dans un rapport adressé au Président de la République, poser les bases des projets de loi d'un grand intérêt national. — 31. Il peut également proposer des modifications à la Constitution. Si la proposition est adoptée par le pouvoir exécutif, il y est statué par un sénatus-consulte. — 32. Néanmoins, sera soumise au suffrage universel toute modification aux bases fondamentales de la Constitution, telles, qu'elles ont été posées dans la proclamation du 2 décembre et adoptées par le peuple français. — 33. En cas de dissolution du Corps législatif et jusqu'à une nouvelle convocation, le Sénat, sur la proposition du Président de la République, pourvoit, par des mesures d'urgence, à tout ce qui est nécessaire à la marche du gouvernement. »

«A senatus őre az alapszerződésnek és a közszabadságoknak. Egy törvény sem hirdettetik ki, mielőtt a senatus elé nem terjesztetnék. A senatus ellenzi a törvény kihirdetését, ha 1-ször oly törvények kihirdetéséről van szó, a melyek mint ellenkezők vagy legalább mint sérelmet okozók beleütköznek az alkotmányba, a vallásba, az erkölcsbe, a vallásszabadságba, az egyéni szabadságba, az állampolgárok törvényelőtti egyenlőségébe, a tulajdon sérthetlenségébe és a bírák elmozdíthatlanságának elvébe;

2-szor a méh' törvények compromittálatnák az ország területének védelmét. Senatus-consultumok által szabályozza a senatus 1-ször a gyarmatok és Algéria alkotmányát; 2-szor mindazt, a miről nincs előreláthatólag gondoskodva az alkotmányban, vagy a mi szükséges az alkotmány működésére nézve; 3-szor az alkotmány azon czikkeinek értelmét állapítja meg, a melyek különböző értelmezésekre szolgáltathatnak alkalmat. Mindezen senatus-consultumok a köztársaság elnökének szentesítése alá terjesztetnek és általa liirdettetnek ki. — A senatus föntartja vagy megsemmisíti mindazon actusokat, a melyeket mint alkotmányelleneseket visz a senatus elé a kormány, vagy a melyeket alkotmányellenesekül jelentenek föl a senatusnál az állampolgárok kérvényei. A senatusnak jogában áll lerakni egy vagy más nagy nemzeti érdeket érintő törvényjavaslatnak az alapelveit (de csakis) a köztársaság elnökéhez intézett jelentés alakjában. — Szintén jogában áll a senatusnak módosítványokat hozni javaslatba az alkotmányhoz. Mihelyt a végrehajtó hatalom elfogadja a módosítványt, azt a senatus senatus-consultum alakjában határozza el. Mindazonáltal az általános szavazatjog (döntő nyilatkozata) alá terjesztetik minden oly módosítvány, mely az alkotmány alapmozzanataira vonatkozik, a mely alapmozzanatokot a deczemher 2-dikáról kelt kiáltvány rakott le és a melyeket (azután) a francia nép elfogadott. — A törvényhozó testület föloszlattásának idejében és mindaddig, míg egy új törvényhozó testület egybe nem hivatik, a köztársaság elnökének előterjesztésére a senatus sürgös rendszabályok által intézkedik mind a felől, a mi szükséges a kormány működésére nézve.»

Íme ezekben állapította meg a senatus jog- s hatalmkörét az 1852-diki francia alkotmány,*) melyet a még ugyanazon esztendő (1852) november 7-én kelt senatus-consultum ugyancsak a császárság alkotmányává emel vala, helyreállítván a maga l -sö czikkeh'ében a császári méltóságot és azt az eddigi köztár-

*) A czíme is jellemző ezen korszakalkotó — senatus consultumnak: «Sénatus-consulte portant modification on interprétation (!) de la Constitution.» (De hát a plebiscitmn 1852 21. és 23-dik novemberben azért mégis ratificálta ezt a senatus consultumot, inég pedig ugyancsak fényes szavatzatmennységgel!)

sasági elnökre, III. Napoléon névvel ráruházván. (Art. 1. La dignité impériale est rétablie. Louis Napoléon Bonaparte est empereur des Français sous le nom de Napoléon III.)

Tagadhatatlanul egy egészen új alkotmányjogi rendszerrel van itt dolgunk, melynek alapgondolatát a Sieyès-Napoléon-féle consulsági alkotmány-tervrajztól kölcsönözte ugyan III. Napoléon, de a mely alkotmányjogi rendszer merőben eltér a parlamentarismustól, valamint minden egyéb modern történelmi fejlődésit alkotmányosságtól. «Ez a senatus — büszkén szólhatott ekként III. Napoléon még mint köztársasági elnök a maga 1852-diki alapvető kiáltványában — ez a senatus nem holmi halvány árnyéka a képviselők kamrájának, minő a pairkamra volt; nem oly árnyékkamra ez, a mely pár nap múlva, habár más hangon is, de mégis csak ugyanazon vitákat ismételteti el, a melyek a képviselőházban elhangzottak. Ez a senatus valódi letéteményese az alapszerződésnek és mindazon szabadságoknak, a melyek megférnek az alkotmánnyal; ez a senatus vizsgálja ugyan az összes, törvényjavaslatokat és maga is hoz indítványba új javaslatokat a végrehajtó hatalomnak, de kizárólag csakis azon nagy elvek szempontjából, a melyeken a mi társadalmunk nyugszik. A törvényhozó testület távollétében beavatkozik, nehogy komoly nehézségek keletkezzenek, magyarázza az alkotmány szövegét és megtesz mind annak a biztosítására mindent, a mi szükséges az alkotmány működéséhez. Jogában áll megsemmisíteni minden önkénvszerű és törvénytelen actust. Nem alakúit át államtvényszékké, mert az a rendeltetése, hogy megtartsa a legfőbb mérséklő hatalom szerepet, nem pedig az, hogy részesévé legyen a pártszenvedélyeknek és elveszítse a maga tekintélyét azon szemrehányás alatt, hogy eszközül dobta oda magát a szenvedélynek és a gyűlölségnek.» Úgy látszik nagyon nagyra becsülte III. Napoléon ezt a senatust, a melynek tagjait ő maga volt kinevezendő.

Ha összehasonlítjuk az 1873-diki (spanyol szövetséges köztársaság alapítására irányuló) alkotmányjavaslatot egyfelől az 1799-diki consularis, illetőleg az 1804-diki császári alkotmánnyal, másfelől meg a III. Napoléon-féle 1852-diki alkotmánnyal: azonnal szemünkbe ötlük az a nagy rokon vonás, melyet a senatus alkotmányjogi rendeltetésében, illetőleg e magas

állam testület jog- s hatalmi körében ez a spanyol alkotmány ama francia alkotmánynyal mutat. *)

Es ez valóban nagyon sajátos tünet: mert, hogy /. Napoléon fivére, József király fölvette az 1808-diki spanyol alkotmányba a Sieyès-Napoléon-féle «*Senatus*» alapeszméjét, e fölött alig van okunk csodálkozni: de hogy azok az idealista spanyol republikánusok is ezen Sieyès-Napoléon-féle mintakép után indultak, a kik 1873-ban a legszélesebb alapú demokrátiát és egy-

*) «Le Sénat n'est plus, comme la Chambre des pairs, le pâle reflet de la Chambre des députés, répétant, à quelque jours d'intervalle, les mêmes discussions sur un autre ton. Il est le dépositaire du pacte fondamental et des libertés compatibles avec la Constitution; et c'est uniquement sous le rapport des grands principes sur lesquels repose notre société, qu'il examine toutes lois et qu'il en propose de nouvelles au Pouvoir exécutif. Il intervient, soit pour résoudre toute difficulté grave qui pourrait s'élever pendant l'absence du Corps législatif soit pour expliquer le texte de la Constitution et assurer ce qui est nécessaire à sa marche. Il a le droit d'annuler tout acte arbitraire et illégal, et, jouissant ainsi de cette considération qui s'attache à un corps exclusivement occupé de l'examen de grands intérêts ou de l'application de grands principes, il remplit dans l'Etat le rôle indépendant, salutaire, conservateur, des anciens parlements. — Le Sénat ne sera pas, comme la Chambre des pairs, transformé en cour de justice; il conservera son caractère de modérateur suprême, car la défaveur atteint toujours les corps politiques lorsque le sanctuaire des législateurs devient un tribunal criminel. L'impartialité du juge est trop souvent mise en doute, et il perd de son prestige devant l'opinion, qui va quelquefois jusqu'à l'accuser d'être l'instrument de la passion ou de la haine. — Une haute cour de justice, choisie dans la liante magistrature, ayant pour jurés des membres des conseils généraux de toute la France, réprimera seule les attentats contre le Chef de l'Etat et la sûreté publique.» (Proclamation. Louis-Napoléon, président de la république au peuple français; le 14 Janvier 1852.) Nagyon jól átgondolt alkotmányjogi apológia kétségtelenül és a benne foglalt irányeszmék még *Persigny* és *Fouis Reybaud* művei után is megérdemelnének beható méltatást az államtudomány részéről. Másfelől azonban az árnyoldalak is jóval erősebbek ezen egész conceptióban, semhogy e rendszer föltétlen híveinek attól ne kellene komolyan tartaniok, hogy majd a történelem is magáévá fogja tenni mindazon politikusok fölháborodását, a kiknek erkölcsi érzéke nem találja vala a saját Ízlelése szeréntinek a császárnak az 1852-diki alkotmány alapján merő szemfényvesztéssé organizált, úgynevezett «*felelőségeit* szemben az általa kiküszöbölt *miniszteri felelősség* elvével.

úttal a lehető legnagyobb politikai szabadságot igyekeztek a megszervezendett «szövetséges köztársaság» által megtestesíteni, ez talán még inkább meglepheti a modern alkotmánytörténelem bűváráját, mint a *párisi grófnak* mint trónkövetelőnek pár évvel ezelőtt tanúsított alkotmánypolitikai viselkedése. *Lajos Fülöp* unokája, ki a *Guizot* és *Thiers* parlamentarismusának eszmei légkörében nevedett föl, és e mellett még az angol intézmények, társadalom beható tanulmányozása által is oly annyira kitűnt — vajon nem indíthatja-e méltán a legsajátságosabb tűnődésre az embert, ha egyszer csak azt látja, hogy az Orleanismusnak ezen ez idő szerént legfőbb képviselője maga is fölveszi a maga alkotmánypolitikai programjába a Sicyés-Napoléon-féle alkotmányjognak azon gondolatát, a mely leginkább szokta különben kihívni a Parlamentarismus barátainak az irrisióját?

Valóban meglepheti ez is már az embert: de mi ez azon meglepetéshez képest, a mely ér bennünket, midőn azt látjuk, hogy a *Ultiz Zorijla* elvtársai, a kik annyira szeretik a szabadságot, hogy nem elégsznek meg az egyetemi tanszabadsággal, hanem még a 12—14 éves gymnasiumi tanulók számára is tényleg megteremtik hazájok középiskoláin a tanulási szabadságot, sietnek magukévá tenni a senatus jog- s hatalmi körének kérdésében azt a rendszert, a melyet Európaszerte olybá tekintettek még

III. Napoléon korában a politikusok, mint az igazi alkotmányosság meghamisításának legerősebb emeltyűjét?

De ne hagyjuk magunkat elnémíttatni a szabad kutatás eredményeinek összegezésében. Mégis kell valaminek lennie, ha nem is magában az egész rendszerben, hát legalább annak a *senatus* tulajdonképeni alkotmányjogi rendeltetésére vonatkozó irányeszméjében: mert különben alig lenne képzelhető azon céltudatosság, a melylyel a legkülönbözőbb politikai fölfogás, a legkülönbözőbb politikai nevelés emberei még távol államokban is vissza látszanak térni hozzá, mihelyt alkotmányos jogrendszert akarnak ugyan, de nincsenek megelegetve a Parlamentarismus által kifejlesztett *felsőházi* intézmónnyel. Talán épen az a követelmény, hogy a törvények uralma alá hajtassák az államjogi élet, maga a törvényhozás is, talán épen e követelmény, épen ezen alkotmánypolitikai eszmény sarkalta a szabadság hévtelt spanyol barátait arra, hogy fölkaroljanak egy oly

intézményt, melyet az angol minták után lelkesülő gyakorlati politikusok a szárazföld legtöbb alkotmányos államában annyira elitéinek?

És midőn e benyomásnak engednek, talán ép annyira biznak magának a hamisítlanul és teljes jóhiszeműséggel keresztülviendett irányeszmének fensőbb fokú életképességében mint a mennyire, kell hogy ők maguk is, leikök mélyében elforduljanak azon satnya, uszályhordozó államtesttől, a mivé III. Napoléon a saját maga által kinevezett senatust a gyakorlati kivitelben — úgy látszik — már csak önfentartási ösztönből is tervszerűleg átídomította?

Legyen bárhogy, az 1873-diki spanyol alkotmányjavaslatban a főnnérintett alapgondolatban nyer kifejezést a senatus intézményszerű rendeltetése. Az már most a kérdés: vajon nyitott-e tért ez az 1873-diki alkotmányjavaslat a tudományos és irodalmi kitűnőségeknek a maga senatusában? Mindenre inkább irányúi ez az 1873-diki alkotmányjavaslat, csaknem ily culturpolitikai követelmény kielégítésére. A «VI. *Titulo*» 5:2-dik *Articulója* egyszerűleg azt mondja, hogy a senatorokat a szövetséges köztársaságnak egyes államai vagyis állami jogkörrel fölruházandó tartományai fogják választani, még pedig minden egyes ily állam négy senatort fog küldeni a Cortesbe, tekintet nélkül különbeni jelentőségére vagy népességének kisebb-nagyobb voltára. («Los senadores serán elegidos por las Córtes de sus respectivos Estados, que enviarán cuatro por cada Estado, sea cualquiera su importancia y el numero de sus habitantes.»)

A spanyol senatuson és a francia 1831-diki pairkamrán kivid legkorábban az olasz királyság senatusa vitte be a tudományos kitűnőségeket a felsőházba magának az alkotmánynak, vagyis az állam úgynevezett alaptörvényének rendletéből.

Mára *sardiniai* királyságnak 1848-diki márczius 4-dikén kihirdetett «*Statuto costituzionalé*»-ja csaknem egészen az 1831-diki francia pairkamra képére állította föl a maga senatusát. Ezt a sardiniai «Statutó»-t fogadta el azután az egységessé alakult *Olasz királyság* is a maga alaptörvényéül, miután az 1861-diki márczius 17-diken kihirdetett törvény rendletéből *Victor Emanuel*, Sardinia győztes királya fölvette az « *Olaszország*

királya» címet. Az olasz senatus tagjait*) a király éltök fogytára, korlátlan számmal, a negyvenedik életévüket betöltött állampolgárok közül, a következő kategóriákból nevezi ki:

1-ször az állam érsekei és püspökei; 2-szor a képviselőház elnöke; 3-szor a legalább bárom ülészakon és legalább hat éven át mandátummal bírt képviselők; 4-szer a miniszterelnökök; 5-ször a szakminiszterek; 6-szor a nagykövetek; 7-szer a legalább is már három év óta liivataloskodott követek (meghatalmazott miniszterek); 8-szor a semmitőszék és a legfőbb számvevőszék első elnökei és elnökei; 9-szer a másodfolyamodványi törvényszékek első elnökei; 10-szer a semmitőszék főügyésze és az országos királyi főügyész legalább öt évi szolgálat után; 11-szer a másodfolyamodványi törvényszékek tanácselnökei, legalább három évi e rangfokoni szolgálat után; 12-szer a semmitőszék bírái és a legfőbb számvevőszék tanácsosai, legalább öt évi e rangfokoni szolgálat után; 13-szor a másodfolyamodványi törvényszékek főügyészei **) legalább öt évi szolgálat után; 14-szer a hadsereg tábornokai és a hajóhad tengernagyjai. A vezérőrnagyoknak, valamint az ellentengernagyoknak azonban legalább öt évi tényleges szolgálatot kell kimutatniok, mielőtt senatorokká neveztetnének ki; 15-ször az államtanácsosok legalább öt évi működés után; 16-szor a tartományi tanácsok tagjai, ha már háromszor lettek elnökké választva; 17-szer a főintendansok hét évi szolgálat után; 18-szor a királyi tudományos akadémia rendes tagjai legalább is hét évvel megválasztásuk után; 19-szer a felsőbb közoktatásügyi tanács rendes tagjai hét évi szolgálat után; 20-szor mindazok, a kik kitűnő szolgálattevételek által, valamint kiváló érdemeik által érdemeket szereztek maguknak a haza körül; 21-szer állampolgárok, a kik legalább is három év óta legalább 3000 líra egyenes adót fizetnek fekvő vagyonuk vagy iparüzletük (iparvállalatuk) után. A királyi család hercegei is teljes jogú tagjai a senatusnak. Az ő ülések mindjárt az elnök után következnek. 20 éves korukban lépnek be

*) Statuto 33. §. L. a II. osztály előtt tartott akadémiai értekezésemet az *Európai monarchiák rendszeres alaptörvényei*-ről 1886.

**) Beleértve az úgynevezett *fiscalé*-t.

a senatusba, de szavazatjogot csak 25 éves koruktól fogva gyakorolhatnak.

Tehát a tudományos kitűnőségek felsőházi jogosultságára nézve ez az olasz alaptörvény is határozottan az 1831-diki francia pairkamráról szóló törvény álláspontjára helyezkedik.

A *portugál!* alkotmány maga az 1885-diki alkotmánymódosítást megelőző időkben nem rendelkezett a felsőház «*Câmara dos pares*» akkoriban még részben öröklő, részben csak éltök fogytára kinevezett tagjai kinevezésének módozatai felől, alkotandó tüzetes törvénynek hagyván föl e részben a módozatok, illetőleg minősítvények megállapítását. Az 1878-diki május 3-diki törvény föllállított azután bizonyos kategóriákat, jó részt szintén az 1831-diki francia pairkamra-törvény szellemében és ezen kategóriákból rendeli az 1885-dikén, július 24-én kihirdetett alkotmányt módosító törvény is az 50 választandó tagot is megválasztatni, bizonyos vagyon-census alapján és azon föltétel mellett, hogy 35. életévüket betöltötték legyen. Ezen 50 választott tag közül öt a *tudományos kitűnőségek kategóriájára esik*, a meny nyiben öt tagot egyfelől a *coimbrai egyetem*, másfelől pedig a portugalli *akadémiák Lisbonába* egybehívott delegáltjai választanak.

Az *Osztrák császárságnak* a birodalmi képviselőtről szóló 1867-diki december 21-dilieről kelt *alaptörvénye* a maga 5-dik cikkelyében így hangzik: «A császár magának tartja fön a jogot éltökfogytára nevezni ki az urakházába tagokul oly kiváló férfiakat, a kik kitüntették magukat érdemeik által, melyeket az állam, az egyház, a *tudomány és művészet* szolgálatában szereztek.» Analóg alapon nyugszik Magyarország 1885.: 7. törvény-cikkének a *főrendiháznak* azon tagjaira vonatkozó rendelkezése, a kiket Ő Felsege a közszolgálatban vagy a közügyek terén szerzett érdemeik méltánylásául nevezhet ki bizonyos számbeli korlátokon belől éltök fogytára. Ámbár ez a szó, hogy «*tudomány*» vagy «*irodalom*» nem foglaltatik is benn ami magyar *főrendiházi reformtörvényünk* szövegében: e törvény gyakorlati alkalmazásának eddigi mozzanataiból már is eléggé kitűnik, miszerint e törvény megalkotóinak intentiója nem lesz kitéve a jövőt illetőleg sem félreértéseknek. A *tudomány* és irodalom kitűnőségei közül már is tagjai a magyar főrendiháznak oly férfiak,

a kiknek érdemeihez hasonló szolgálattételeket kívántak jutalmaztatni is honatyáink, midőn az 1885: VII. törvénycikket megalkották. Végül meg kell emlitenem a *németalföldi királyság* múlt évi alkotmányrevisióját, a mely az *első kamrában* a jövőre szintén széket és szavazatjogot helyezte kilátásba a tudományos kitűnőségek számára; de erről más alkalommal.

Tekintsünk már most vissza.

Tudományos kitűnőségek mindig nyertek széket, szavazatjogot e század folyamában a különböző európai parlamentek felsőházáiban: de ha ott láttuk is *Lord Brouyhamot, Earl Greyt, Earl Russellt, Devonshire herceget, Argyll herceget* és *Lord Macaulayt* a Lordok házában, *Laplacet*, kit XVIII. Lajos örgróffá tett, a francia pairkamrában, *Dumán* vegyész, *Leverrier* csillagászt, *Elie de Beaumont* geologot III. Napoléon senatusában: e tényeknek oktani háttérében még nem állott oly *alaptörvény*, vagy tüzetes *szerves törvény*, a mely nyíltan elrendeli vala a tudományos kitűnőségeknek *mint ilyeneknek* behozatalát a felsőházba. Sőt még ha egyes német államok felsőházában törvény alapján láttunk is ott egyetemi tanárokat, ez is csak azt jelzi, hogy az illető német állam alaptörvénye vagy szerves törvénye elrendeli, miszerint az egyetem *nagy vagyonnal* is rendelkező testületének érdekképviselőjében szintén küldessék a felsőházba oly küldött, a kiből az illető egyetem tanári karának szavazás által kifejezett közbizalma központosúl. Arra, hogy az egyetemek részéről éppen a legérdemteljesebb, legelismertebb tudományos tekintélyek küldessenek a felsőházba: erről a követelményről az említett német államok alaptörvénye vagy szerves törvénye egyáltalán nem vesz tudomást. Csakis az általam fölsorolt államok alaptörvényhozása, illetőleg szerves törvényhozása fektetett eddigelé súlyt a *tudomány* és az *irodalom kitűnőségeinek mint ilyeneknek* a felsőházban értékesítésére. Sajátságos, hogy az az állam, a mely a legkorábban kezdte meg ezt a tudomány- és irodalombarát alkotmány-politikát, éppen *Spanyolország*, tehát oly állam, mely ha önérettel mutathat is rá a maga gazdag nemzeti irodalmára, semmi esetre sem visz vezérszerepet Európa népeinek szellemi életében. Annál bensőségeljesebb azonban az érzék a haladás politikai követelményei iránt már emberöltök óta Spanyolország fölvilágosult politikusaiban. Az ő befolyásuk-

nak tulajdonítható, hogy már az épen nem szabadelvű 1808-ki alkotmányba belevihették a bayonai alkotmányhozók a modern culturállam alkotmánypolitikájának azon követelményét, a melyre akkor még az 1791 óta leviharzott francia alkotmányok se gondoltak; nekik, Spanyolország haladásbarát politikusainak róható föl érdemül, hogy még *Maria Cristina* regensége alatt is bele tudtak vezetni, a szintén nem épen szabadelvű 1834-ki «*Estatuto Real*»-ha egy oly rendelkezést, a senatusba beviendő tudományos és irodalmi kitünőségek egyéni értékesíthetése érdekében, a mely rendelkezés jóval meghaladja még az 1831-ki francia pairkamra-törvény hason irányú rendelkezését is, iölvilágosúltan szabadelvű fölfogás tekintetében. Csak az 1812-ki, fejszámszerint demokratikus — hogy ne mondjam oclilokratikus — különben is csupán *eejyknrarendszert* ismerő alkotmány, meg ennek 1837-ki életképtelen átdolgozása zárkózott el a tudományos és irodalmi kitünőségek senatusbani értékesítésének gondolata elől, no meg azután az 1845-ki alkotmány, melyet *Castelar* a legreactionariusabb alkotmánynak nevez, a mely e század folyamában napvilágot látott Spanyolországon. De már az 1869-ki alkotmány ismét félreismerhetlenül beigazolja azon emelkedett szellemű hevélynek a jogosultságát, a melylyel kortársak és utókor előtt a politikai haladás eszméim fokáért küzd: behozza ismét a tudományos kitünőségek és irodalmi kitünőségek kategóriáját a senatusba, és e téren mit sem enged neki az 1876-ki alkotmány, daczára annak, hogy ez utóbbi a conservativ restauratió műve volt és a hadsereg szuronyainak segélyével hágott föl mint győztes egy nagyon is vérmes szabadelvűség alkotásainak romjaira — miután ez a nagyon is vérmes szabadelvűség akkor még a népnevelést nélkülözött néptömegek éretlensége folytán tehetetlennek bizonyült. Igen, restauratió műve volt ez az 1876-ki alkotmány, de lényegesen különbözött egyéb conservativ restauratióktól: a mennyiben, ha erélyes kezekkel fogott is hozzá a reconstructió munkájához, nem kívánt ülni orgiákat a maga diadalmi mámorában. Sőt ép ellenkezőleg, nagy szilárdságot tanúsított a túlhaladott álláspontok iránt mutatókozó gerjedelmek leküzdésében, — éles látást a szabadelvű alkotmánypolitika által lerakott alapok egynémelyike megingathatlanságának fölismerésében, és valódi bölcseséget a múlt

hatalmi elemeinek a jelen követelményeivel! összeegyeztetésében. Visszahozta a grandokat a *censussal* mérsékelt *születési jog* címén a senatusba: de egyúttal megtette azt is, hogy oda, mellénk rendelt széket, szavazatjogot, szóval tagságot a *szellemi arisztokrátiának* is; és ugyan jóval nagyobb számmal, több kategóriájából a tudományos és irodalmi kitűnőségeknek mint maga az 1869-ki alkotmány. Ez a közelebbi tanulság Spanyolország alkotmány történelméből, 1808-tól le egész jelen napjainkig, a midőn még az 1876-ki alkotmány ezen államban érvényben van. De az a kritikai szemle, melyet a fönnebbieken gyakorolni óhajtottam, szolgáltathat magasabb érdekből is tanulságot az államtudománynak a maga végeredményeiben. Megvilágíthatja, még pedig egy új oldalról azon nagy erők alkotmánypolitikai érvényesülhetésének sorrendjét, a melyek válságokra vezetnek, hogy új korszakot nyissanak az alkotmánytörténelemben. A hagyományos hatalom, mely első sorban physikai erőre támaszkodik, ép oly kevéssé ismeri el számbavehető politikai tényezőnek a szellemi arisztokrátiát, mint a hogy nem keresi benne szövetséges társát a primitív műveltségű tömeg: amannak csak az a frigy becses, melyet neki a hagyományos tekintélyek cultusa és a még polgáriusulatlan időkből eredő szokások ereje nyújtanak; viszont azok, kik a primitív műveltségű tömeg ellenállási erejét igyekeznek a lehető leghatályosabban megszervezni ama hagyományos hatalom ellenében, szabadelvű jelszók alatt, még ha saját személyökre nézve belátják is a szellemi élet előharczosainak politikailag *kifejthető* fontosságát, mindenre gondolnak inkább, csak arra nem, hogy karöltve kívánjanak járni egy áltatok politikailag is életképessé fokozható elemmel, a melynek állami jelentőségét, még ha nem is viseltetnék iránta, könnyen kimagyarázható, ösztönszerű ellenszennvel, a primitív műveltségű tömeg, egyáltalán nem is képes megérteni a maga lelki szegénységében. Emberöltökön át küzdhet, váltakozó szerencsével e két nagy tényező az uralomért, egymás ellen: a válság a szellemi élet előharczosai érdekében csak akkor állhat be, midőn a középosztály az értelmi képzettségnek bizonyos jelentékenyebb fokára — nem csak a fővárosban, de a vidéken is — magát tényleg már fölküzdötte. Ekkor azután számbavehető politikai tényezővé válik a szellemi élet is visszautasíthatlanul. Ha tehát hullámlás

mutatkozik a kulturpolitikai követelmények szempontjából egy nép alkotmány történelmében, oly haladásbarát kezdeményezések folytán, a melyek a tényleg hatalmon levők dicséretreméltó előszeretéből eredtek, de a melyekre rút visszaesés következik be, mihelyt az illető fölvilágosult kezdeményezők másoknak kénytelenek engedni át a tért: ez még koránt sem azt jelenti, mintha az emberiség nem a szellemi élet uralmának irányában haladna előre mégis föltartóztathatlanul. Nem; az államéletben sem jelenthet egyebet az ily hullámvész mint magának az emberiségnek egyetemes művelődési történelmében, a melylyel benső, oktani kapcsolatban marad örök időkre. Mihelyt kellőleg megérlelődnek alapos népnevelés folytán valamely nemzeti társadalom gyorsabb organikus művelődésének tényezői, azonnal megszűnik a nagyobb mérvű hullámvész lehetősége és beáll a természet törvényeinél fogva az a phasis, a melyből csakis egyenes irányban fejlődhetik előre a kulturpolitika nagy céljaira a modern államélet a maga egészében, és lépésről-lépésre, mind inkább és inkább érezhető fokozatossággal valósulhat meg az értelmiség uralma, melyet azután többé semmiféle nagyobb mérvű visszaesés nem fog compromittálhatni.

AZ ATHÉNÉI
ALKOTMÁNYTÖRTÉNELEM
KORSZAKAI

AZON CSAK IMÉNT FÖLFEDEZETT GÖRÖG MUNKÁBAN
MELYET NÉMELYEK ARISTOTELESNEK TULAJDONÍTANAK.

SCHWARCZ GYULA
RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN, 1891. MÁRCZIUS 9-ÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1891.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Ha az ember évtizedeken át behatólag foglalkozik Aristoteles «Πολιτικά»-jával, úgyszintén alkotmánytörténelmi töredékeivel, nem csoda, ha megdöbbenés fogja el, midőn egyszerre csak egész váratlanul a felől értesül, hogy Egyiptomból oly papyrus került csak imént a «British Museum»-ba, a mely papyruson rajta áll Aristotelesnek Ἀθηναίων πολιτεία című munkája, melyet eddig csaknem egész terjedelmében teljesen elvesztettnek hitt a tudós világ. Megvallom, nagyon vegyes érzelmek közt olvastam ismételve végig azon londoni tudósításokat, a melyek pár hó előtt e fölfedezésről elsöben sensationális táviratok, majd hirlapi cikkek alakjában világgá bocsáttattak. Egyfelől eszembe jutott *Villemain*, a ki közoktatásügyi miniszter korában formális megbizatással küldött egy tudós francia tábornokot Algirba, hogy ott az Aristoteles-fele 158 állambeli alkotmánygyűjteménynek arab fordításban levő nyomait kutasssa; eszembe jutottak azok az angol tudósok, a kik ugyanezen kincs után Athos kolostoraiban kutatgattak; de eszembe jutott az a bizonyos *Simonides* is, a ki nem egy ízben szedte rá a legelőkelőbb angol tudományos köröket a maga állítólagos fölfedezéseivel, meg *Michel Chasles* is, a ki éveken át buzgalomtelt hévvel tanulmányozta és tagtársainak az «Institut»-ben be is mutatta *Pascal* állítólagos leveleit, kéziratait, míg végre kiszült, hogy bizony nem *Pascal* fődözte föl a gravitációt, hanem *Newton*, mert hát azokat a leveleket, a melyekkel *Philarete Chasles* is félrevezették, a XIX. század valamelyik élelmes szülőtte gyártotta. Másfelől azonban át-áttör az ember skeptikus tündődésén mégis a tudományos kutatások lehetséges sikerei iránti érdeklődés egy ily hír hallatára: vajjon hát mennyiben szenvednének módosulást eddigi ismereteink, látkörünk, fölfogásunk az

athenei állam alkotmányéletének fejlődésére vonatkozólag? Vajjon képes-e hézagos ismereteinket kiegészíteni, a homályos pontokat földeríteni, ha ez a fölfedezés csakugyan egy megbízható hitelességű, eddig teljesen ismeretlen forrásnak juttatott birtokába?

Tisztelt Akadémia!

Nagyon korai lenne végleges ítéletet akarni már ma mondani azon kérdésben, hogy vajjon csakugyan magától *Aristotelestől*, avagy ennek valamelyik *közcetlen tanítványától* származik-e az a kéziratmunka, melyet a *British Museum* érdemes kézírattári segédjére, *Mr. Kenyon* legközelebb a szóban forgó egyiptomi tekercsről leolvasott és ugyancsak e világhírű múzeum főügyelőjének parancsára ki is adott e czim alatt: «Ἀριστοτέλους Ἀθηναίου Πολιτεία *Aristotle on the constitution of Athens*» Londonban? Bizony még annak a lehetősége sincs kizárva, hogy az egész kézirat, daczára mindazoknak, a miket *Mr. Kenyon* a maga «Bevezetés»-ében fölhoz, utóvégre sem egyéb, mint csak a másolata valamely jóval későbbi gyártmánynak: nem is elegyedem bele jelenleg mélyebben ennek a kényes kérdésnek tüzetesebb fejtegetésébe; a palaeographikai kritika amúgy sem az én szakmám. Én csak arról óhajtok a t. Akadémia előtt beszámolni, hogy most, miután a görög szöveg *Kenyon* kiadásában előttünk fekszik, vajjon miben tér el *Aristotelesnek* ezen állítólagos munkája az *Athen* alkotmánytörténelmének főbb mozzanataira vonatkozólag azoktól, a miket a forrástanulmányon alapuló történetkutatás eddigelé megállapított?

Szükségesnek látom azonban mégis megjegyezni a következőket. Az egyiptomi papyrus egyik oldalára írt kézirat oly

*) Edited by F. G. *Kenyon*, M. A. Fellow of Magdalen College Oxford, Assistant in the Department of Manuscripts, British Museum. Second Edition. Printed by order of the Trustees of the British Museum. Sold at the Museum and by Longmans and Co 39 Paternoster Row, B. Quaritsch, 15 Piccadilly; Asher and Co 13 Bedford Street, Coventgarden; Kegan Paul, Trench, Trübner and Co, 57 Ludgate Hill, London, 1891.

munkát tartalmaz, a melynek sem az eleje, sem a címe, sem végre a szerzőjének a neve nincs rajta a kéziratban. Nem fordul elő benne a szövegben sem a szerző neve sehol, sem pedig oly hivatkozás, vagy csak vonatkozás is, a melyből azt lehetne közvetlenül következtetni, hogy ez a kézirat Aristoteles elmeterméket foglalja magában. Mr. Kenyon, a kiadó és társai a „British Museum”-ban mégis Aristotelesre keresztelték el a kéziratban foglalt tagadhatlanul fontos és tartalomdús nagy töredéket, vagy helyesebben csonka munkát és ugyan legfőképen azért, mert Aristotelesnek Ἀθηναίων πολιτεία című munkája minden valószínűség szerint részét tette ezen nagynevű bölcsész azon alkotmánygyűjteményének, a mely Diogenes Laertios *) és a lexicographok tanúságtétele szerint Πολιτεία πόλεων δροσιν δεοῦσαι ἐθήκοντα καὶ ἑκατὸν καὶ ἰδίᾳ (κοινὰ καὶ ἴδια Bernays) δημοκρατικά, ὀλιγαρχικά, ἀριστοκρατικά καὶ τυραννικά címet viselt, tehát 158 állam, Ammonios szerint 255 állam alkotmányának ismertetését foglalta magában, és mert ezen Aristoteles-féle Ἀθηναίων πολιτείαból idéz Plutarchos és a lexicograph Pollux; előfordul ezen Aristoteles-féle értekezésnek a címe a III. század egyik könyvtárának a könyvjegyzékében; idézi azt Harpokration és Photios azt mondja, hogy Sopatros rhetor a VI. században belőle merített. Heitz és Rose azt hiszik ugyan, hogy mindezen idézetek nem Aristoteles tulajdon munkájából lettek kölcsönözve, hanem másod kézből azon compilatiók valamelyikéből, a melyeket Didymos és mások készítettek; Heitz és Rose nyíltan ki is mondják azon nézetöket, hogy Aristoteles műve az athenei alkotmányról már nagyon korán elveszett: mind ezek daczára Kenyon és társai a British Museumban Aristoteles nevére keresztelték el, mint mondom, az előttünk most már díszes oxfordi nyomtatásban fekvő kéziratot: mert az ő nézetök szerint ez a kézirat is az athenei alkotmányról szól a minthogy kellett szólnia az Aristoteles elveszett Ἀθηναίων πολιτεία című értekezésének, és mert azon 91 töredék közül, a melyeket Rose (Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta, Lipsiæ 1886) összegyűjtött, mint olyakat, a melyek többé-kevésbé az Aristoteles-féle Ἀθηναίων πολιτεία

*) Kenyon XIV—XVII. l.

elveszett szövegéből kölcsönzötteknek tekinthetők vagy 58 töredék egyenesen hivatkozik Aristoteles említett munkájára és ezen 58 töredék közül 55 befoglaltatik, — már t. i. úgy a hogy — az előttünk fekvő kézirat szövegében. Azt azonban, hogy az az 'Αθηναίων πολιτεία, a melyből Plutarchos, Pollux, Harpokration stb. idéznek, csakugyan Aristoteles munkája lett volna, magok Kenyonék sem állítják; sőt tudományos buvárt megillető kritikai föntartással, a kézirat szorgalmas kiadója Kenyon e kérdésben maga is következőleg nyilatkozik:*) «In any case it may be taken as established that the present work is that which is freely quoted and referred to in ancient times as Aristotle's; that it certainly was composed either in his lifetime or a very few years afterwards; and that the evidence, internal and external, tends strongly to show that Aristotle himself was its author. Under these circumstances the burden of proof lies on those who would dispute its genuineness.» Tehát Mr. Kenyon megengedi, hogy ez az előttünk fekvő, Egyiptomban fölfedezett szöveg Aristoteles halála után is iratható. No ha Aristoteles halála után iratott, akkor csakugyan nem az Aristoteles munkája; igen ám, de Mr. Kenyon mégis azt állítja, hogy úgy a belső, mint a külső okok nagyon is erősen arra utalnak, hogy mégis csak maga Aristoteles írta azt, és hogy ily körülmények közt az *onus probandi* azokat terheli, a kik el akarják vitatni ezt a munkát Aristotelestől. Hát én erre azt felelem, hogy áttanulmányozván a Mr. Kenyon által kiadott szöveg politikai, azaz alkotmánytörténelmi és államjogi tartalmát, Mr. Kenyonnal ép ellenkezőleg azon meggyőződésre jutottam, hogy nincsen ugyan kizárva annak a lehetősége, miszerint az Egyiptomban fölfedezett 'Αθηναίων πολιτεία csakugyan Aristotelestől származik, de nagyon is rászorul a bebizonyításra, hogy éppen csakis Aristoteles lehetett a szerzője és nem más.

Mielőtt rátérnék a kézirat politikai tartalmának nagy vonásokban ismertetésére, legyen szabad fölvetnem azt a kérdést, hogy vajjon ki is írhatta volna tehát ezt az 'Αθηναίων πολιτεία-t, ha nem maga Aristoteles?

Hogy erre a kérdésre megfelelhesünk, tekintsünk csak

*) Kenyon XVII. l.¹

kissé körül, hogy tekintve azon chronologiai ismérveket, a melyek e szövegben félreismerhetlenül benfoglaltatnak, kik azok a görög írók, a kikről minden kritikai ovatosság mellett is föltehetnők, hogy, miután forrásaink tanúságtétele szerint ők is irtak az atheni alkotmányról, számba jöhetnének ők is e problema megoldásánál?

Tekintsük tehát mindenenek előtt a chronologiai ismérveket, miután a nyelvezet szempontjából úgy sem igen lehetne eldönteni a kérdést, lévén Aristotelesnek úgy Πολιτικά-ja, mint maga az előttünk fekvő kézirat nagyon is rongesolt szövegű állapotban. A legfontosabb kortani határkövet a szövegben nem az a körülmény jelzi, a melyre Mr. Kenyon utal, hogy t. i. a kézirat szövege Athene állami szervezetében csak a tiz törzset (φυλή) ismeri és a későbbi tizenkét törzsről nincsen semmi tudomása, meg hogy a Salamina államhajót Ammoniasnak nevezi. Nem; magában a szövegben ez a kifejezés ἐπι Κηφισοφώντος ἄφροντος a legkésőbbi nyíltan jelzett chronologiai adat*) ugyan, de Kenyon nagyon téved, ha azt hiszi, hogy ez a szöveg a Kr. e. 307-dik esztendő bevégezte előtt, tehát pl. 308-ban is irathatott, ismeretes levén azon tény, hogy a Kleisthenes által fölállított 10 törzs (φυλή) első ízben csakis akkor szaporítottatott 12 törzsre, a midőn Demetrios Phalereus elűzetése után a hajóhadával megjelent és ezüstjét az athenciek közt lélekvásárlásra pazarul vesztegető királyfi, Demetrios Poliorketes iránt valóban megbotránkoztató módon igyekezett az athenei nép az ő csuszómászó hízlegésének kifejezést adni. Ez éppen oly kevésbé képezhet chronologiai határkövet a munka iratásának idejekora meghatározásában, mint a hogy nem képezhet chronologiai határkövet az egyik államhajónak „Ammonias” névvel földiszítése, miután ez azon időponttól kezdve, hogy Nagy Sándor magát Ammon fiának jelentette ki, le egész az Olympiodoros-féle demokráciáig bármely évben is megtörténhetett. A valódi chronologiai határkövet e munka iratása idejekorának megállapításában csakis az képezheti, hogy e szöveg szerzője mit sem tud még az Eukleides archonsága alatt helyreállított demokrácia azon katasztrófájáról, a mely akkor követ-

*) Kenyon kiadásában: Chapter 54.

kezett be, midőn a makedonai sereg tábornoka, *Antipatros* Athent hatalmába kerítette Kr. e. 322-ben és a demokrátiát megszüntetvén, az állampolgári jogok gyakorlását 2000 drachma értékű vagyon kimutatásától tette függővé, a minek folytán azután több mint 12.000 athenei régi állampolgár lett megfosztva az állam kormányzatában való részvételtől. Diodoros és Plutarchos tanuságtétele szerint; ¹⁾ de egyébként is nagyon szűk korlátok közé szorította Antipatros a politikai szabadságot, a mint ezt bővebben kifejtettem a *«Demokratie»* című munkám első kötetében. Ezen állapot egész 318-ig (nem mint Gilbert²⁾ mondja 319-ig) tartott Athenébeu. 318-ban Polysperchon védnöksége alatt helyreállított a demokratia, még pedig oly kedélyes lazasággal, hogy még metoikok, sőt rabszolgák is jelentek meg az ἐκκλησίᾳ-ban; hanem 317-ben azután Kassandros pártfogása alatt és a Munychiába behelyezett makedon helyőrség árnyéában, Phaleroni Demetrios athenei államférfi, nagyhatású szónok és irodalmilag is működő peripatetikus bölcsező, Aristoteles, illetőleg Theophrastos tanítványa és egy rabszolga lángszellemű fia jutott ἐπιστάτης vagy Diodor szerint ἐπιμελητής τῆς πόλεως tehát «főnök», «előjáró», «elnök» vagy «kormányzó gondnok» czímmel az állam élére és tíz éven át, tehát 317-től egész 307-ig bölcsen, erélylyel és a gondolatszabadság iránt eddig Kekrops városában még soha nem tapasztalt egészséges érzékkel vezette annak ügyeit egészen új alkotmányjogi alapon. Demetrios Phalereus ugyanis sem a demokrátiát vagyis az összes szabadok, állampolgárok korlátlan uralmát nem állította helyre, sem Antipatros alkotmányához nem tért vissza, hanem az állampolgári jogok gyakorlásában mind azokat részeltette, a kik legalább is 1000 drachma értékű vagyont, vagy mint Gilbert sejti, τιμῆμα-t tudtak mutatni; ³⁾ ezen fölül jelentékeny mérvben reformálta

¹⁾ Diodor. XVIII, 18; Plut. Phoc. c. 28.

²⁾ Griech. Staatsalterth. I, 152. l. Grote a maga *«History of Greece»* című művében nagyon kurtán és egyoldalúlag bánik el úgy Antipatros, mint Demetrios Phalereus kormányzatával. Hsl. e. *«Demokratie»* című munkám, *«Die Verfassung des Antipatros»* és *«Die Epistasis des Demetrios von Phaleron»* című fejezeteivel.

³⁾ Gilbert, Griech. Staatsalt. I, 153. l. V. ő. az én *«Demokratie»* című művem I. kötetének i. h.

Demetrios Phalereus még 307 előtt az athenei államintézményeket, behozta a νομοφύλακας intézményét az alkotmány és a törvények uralmának őreül és behozta a γυναικονόμοι-intézményét a közerkölcsiségi rendészet kezelésére. Az előttünk fekvő papyrus-szövegben sem a νομοφύλακας intézménye nem fordul elő, sem a γυναικονόμοι; nincs említés téve Antipatrosról, nincs Polysperchonról, nincs Demetrios Phalereusról; nincs csak egyetlenegy szóval is említés téve azon nagymérvű alkotmánymódosítások felől sem, a melyeken Athene államéletét 322-től 307-ig Antipatros, Polysperchon és Demetrios Phalereus keresztül vezették. Mi következik tehát mindebből?

Az, hogy az előttünk fekvő szöveg nemcsak 307-nél régebb keletű, miként Kenyon mondja, de határozottan régebb keletű kell hogy legyen azon katastróphánál is, a mely a lamiai háború folyamán 322-ben érte az athenei demokrátiát.

Tehát, ha nem maga Aristoteles írta ezt a munkát, akkor semmi esetre sem írhatta oly író, a ki a Kr. e. 322 után született; de igenis írhatta volna pl. Theophrastos és még inkább írhatta Demetrios Phalereus. Amaz, Theophrastos, végtelen termékenységű író volt; köztudomás szerint az ő elveszett műveinek száma meghaladja a 2000-t. Irt a többek közt Νόμων κατά προτυπον καὶ egy nevezetes munkát a törvényekről. Cicero így nyilatkozik erről a munkáról a «*De finibus*» című művében: ¹⁾ «omnium fere civitatum non Græciæ solum, sed etiam barbariæ ab Aristotele mores instituta, disciplinas, a Theoprasto *leges* etiam cognovimus.» Irt azután egy másik nevezetes munkát a törvényhozókról Νομοθετῶν γ' mely rokontárgyú anyagot foglalt magában az előttünk fekvővel. Diogenes Laertios és Cicero említik.²⁾ A ki ezeket a műveket írta, az megírhatta volna talán az előttünk fekvő munkát is éppen úgy mint Aristoteles, annyi- val is inkább, minthogy Aristotelesnek nem egy művét tulajdonítja még ma is a kritika az ő leghirnevesebb közvetlen tanítványának, Theophrastosnak, a ki szintén Athenében lakott és tartott iskolát, évek hosszú során át és csak akkor vonult ki a városból, midőn őt is, miként Aristotelessal tették, παρὶ ἀσβητας

¹⁾ Cic. De fin. V. 11. hel. c. Diog. Laert V, 44.

²⁾ Diog. Laert. V, 45; Cic. De leg. II, 15; Ad Attic. VI, 1, 18.

perrel fenyegették. Mind ez azonban pusztá sejtelen, valamint sejtelen az is csupán, hogy Demetrios Phalereus írhatta az előtünk fekvő munkát. Ennek a sejtelennek azonban már jóval több alapja van; elannyira, hogy csodálkozhatnánk, miszerint nem ötlött ez a British Museum tudósainak eszébe, ha nem tudnók, hogy mennyivel hatásosabb azt hirdetni a világnak, hogy ime föl van fedezve a világhírű bölcsésznek, az antik politika nagymesterének, Aristotelesnek a munkája az athenei alkotmányról, mintha csak azt mondanók, hogy ime itt van egy egyiptomi papyrusról lemásolt szöveg, a melyet valószínűleg Demetrios Phalereus írt az athenei alkotmány történelméről! Igen, nem egy körülmény szól a mellett, hogy Demetrios Phalereus írhatta a szóban forgó szöveget. Demetrios Phalereus számos munkát írt az athenei alkotmány-történelem köréből. «A Theophrasto doctus, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum otioque non modo in solem atque pulverem, sed in ipsum discrimen aciemque produxit» mondja felőle Cicero.¹⁾ Egyik munkája Περὶ νόμων czimvel a törvényekről szól, Diogenes Laertios szerint,²⁾ egy másik Περὶ πολιτικῶν, Cobet szerint Περὶ πολιτικῆς czimvel valószínűleg a politikai tudományról értekezett és magában foglalhatta az előtte élt politikai írók elméleteinek bírálatát vagy legalább áttekintését is;³⁾ egy harmadikban, a melynek az volt a czime, hogy Ἰπὲρ τῆς πολιτείας, valószínűleg az athenei állam alkotmányjogi helyzetét és a szükségelt reformokat fejtegethette, mielőtt még a legfőbb hatalom birtokába jutott, avagy pedig a saját alkotmányreformjának védelmére írta ezt, a minthogy Περὶ δεκαστείας czimvel⁴⁾ később egy történelmi munkát tett közzé, a melyben mintegy számot adott mindazon kormányzati actusairól, a melyek által ő tíz évi epistasiája folyamában az athenei állam és társadalom színvonalát oly hévvel erélylyel igyekezett emelni és ugyan Strabon tanúságtétele szerint is, a legfényesebb eredménynyel — ἐπιστοχῆς (Kassandros) τῶν πολιτῶν Δημήτριον τὸν Φαληρέα —, ὅς οὐ μόνον οὖ

¹⁾ Cic. de Leg. III, 6, 14. Ezt semhogy sem akarták eddigelő még figyelembe venni a philologok, még Grote sem.

²⁾ Diog. Laert. V, 80.

³⁾ Diog. Laert. V, 80.

⁴⁾ Diog. Laert. V, 81.

κατέλους τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, δηλοῖ δὲ τὰ ὀνομαζόμενα ἂν συνέγραψε περὶ τῆς πολιτείας ταυτῆς ἕκαστος — mondia felőle e nagy elméleti és kifogástalan kritikájú, rendkívül alaposan és lelkiismeretesen dolgozó sokoldalú tudós buvár Strabon.¹⁾ Irt azonban Demetrios Phalereus egyéb politikai tartalmú műveket is; így a Περί δημαγωγίας cím alatt és az Ἀθηναίων καταδρομή cím alatt megjelentekben az athenei tömeguralom bal lépéseit, nyomorúságát és megrontóit vette bonczkes alá;²⁾ de mindezeknél fontosabb ránk nézve a jelen tanulmány alkalmából a Περί τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας és azután a Περί τῶν Ἀθήνησι πολιτειῶν cím alatt megjelent két munkája.³⁾

Hogy mit tartalmazott a Περί τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας, ezt megérthetjük azon töredékekből, melyeket belőle a Lexicon Rhetoricon ad calc. Photii (p. 672, 2.); Harpokration (v. Σκαφηφόροι v. Ἐρκετιος Ζεός, v. Παράστασις), Plutarchos (Solon c. 23) Aristophanes scholiastája (ad Nubes v. 37); Cicero (De Leg. II, 25, 26; de Offic. II, 17); és ismét a Lexicon Rhet. ad calc. Photii (p. 667, v. Εἰσαγγελία és ἡ μὴ οὖσα δίκη) meg Pollux (VIII, segm. 102 és 53) föntartottak. Nem lehetetlen, habár nem valószínű is, hogy ezen munkának egy külön szakasza ma-

¹⁾ Az sem lehetetlen, a mit Henkel (Studien zur Geschichte der griechischen Lehre vom Staat, 24. l.) gondol, hogy t. i. a Γενεῖς πολιτείας-ban Demetrios az úgynevezett vegyes államformának, (Aristot. Pol. IV, 6, 5, 9 stb.) tehát körülbelül ugyanazon államformának dicsőretét írta meg, a melyről Dikaiarchos Cicero és Athenaios tanúságtétele szerint írt egy nevezetes munkát, a mely annyira hatott, hogy a vegyes államformát (királysági, demokratiai és aristokratiai elemekből állót) még a késő Photios is (Cod. 37) γένος Δικαιαρχικόν név alatt ismeri.

²⁾ Diog. Laert. V, 80 és V, 5, 81 a forrás mindkettőre nézve Demochares, az ő politikai ellenfele, úgy látszik ez utóbbiakra is felelt, nemcsak a 10 évi kormányzásról szólóra. L. Frg. Hist. Graecor. II, p. 449, fr. V.

³⁾ Diog. Laert. V, 80. Περί τῆς Ἀθήνησι νομοθεσίας-t Harpokration és Suidas is (gl. παράστασις) említik röviden idézve belőle «ἐν τοῖς περὶ νομοθεσίας» megjelöléssel. A Περί τῶν Ἀθήνησι πολιτειῶν címét Cobet állította helyre, a régi, hibás Περί τῶν Ἀθήνησι πολιτῶν helyett. A legjobb olaszországi kéziratok is a πολιτειῶν mellett tanúskodnak; ugyanezt az olvasást támogatja Legrand is «Démétrius de Phalère» című munkájában, melyet a belga királyi tudományos akadémia megkoszorúzott.

gában foglalhatta már az athenei alkotmány-történelemnek azon egész anyagát, a melyet az előttünk fekvő kézirat ismeretlen szerzője azután földolgozott: mert azon magán- és per-jogi, büntetőjogi, sőt közjogi mozzanatok mellett, a melyeket a fentemlitettem írók a *Περὶ τῆς Ἀθηνῶν νομοθεσίας*-ból idéznek, nagyon is megférhetett volna egy alkotmánytörténelmi áttekintés, talán éppen bevezetésképen. *Damasias* archon nevét is ott találjuk *Demetrios Ἀρχόντων ἀναγραφή* című művének töredékében; sokkal nagyobb súlyt fektetnek azonban arra, hogy a *Lexicon Rhetoricon ad calc. Photii lex.* a következő, államjogba vágó töredékét őrizte meg *Demetrios*nak ugyancsak *Περὶ τῆς Ἀθηνῶν νομοθεσίας* című munkájából²⁾ a souveraine népgyűlésről: *Κυρία ἡ ἐκκλησία· Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐν τῷ δευτέρῳ περὶ τῆς Ἀθηναίων νομοθεσίας· (Κυρία ἐκκλησία, οὐ ἐν ἧ) πλείστα ἐχρημάτιζον ἢ μέγιστα τῶν κοινῶν, ἀλλ' ἐν ἧ τὰς τῶν δημοσίων (ἀπογραφὰς ἀνεγίνωσκον καὶ τὰ μισθώσιμα ἐμισθοῦν) εἰκότως δ... ἐπιτιμήσεις τις γὰρ ἂν ποτε κυρίας ἐκκλησίας (καλέσαι) τοὺς Ἀθηναίους νομίσειεν (ἐν αἷς τὰ μισθώσιμα) ἐμισθοῦν καὶ...)* Hát mindenki láthatja, hogy ez államjogi részlet, és habár nagyon is megvan e töredék szövege romolva, mégis egyik része meglehetősen emlékeztet a *British Museum* szövegének következő helyére 43 f.: *προγράφουσι δὲ καὶ τὰς ἐκκλησίας οὗτοι, μίαν μὲν κυρίαν, ἐν ἧ δεῖ τὰς ἀρχὰς ἐπιχειροτονεῖν, εἰ δοκοῦσι καλῶς ἄρχειν, καὶ περὶ σίτου καὶ περὶ φυλακῆς τῆς χώρας χρηματίζειν, καὶ τὰς εἰσαγγελίας ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ τοὺς βουλομένους ποιεῖσθαι, καὶ τὰς ἀπογραφὰς τῶν δημοσίων ἀναγινώσκειν, καὶ τὰς λήξεις τῶν κλήρων καὶ τῶν ἐπικλήρων ἀναγινώσκειν* kivált, ha meggondoljuk, hogy a *Lex. Rhet.* szövegében előforduló interpolatiók helyett még több is állhatott ott, a mi megegyeznek a *British Museum* szövegének idézett helyével. Államjogi tartalma van *Demetrios* azon töredékeinek is, a melyeket *Harpokratiónnál* találunk a *Σκαφηφόροι*, *Ἐρκεῖος Ζεύς* és *Παράστασις* szavak alatt. *Plutarchos*

¹⁾ *Diog. Laert.* I, 3, 1, 22.

²⁾ *Legrand (Démétrius de Phalère)* című pályakoszorított művében egy jegyzetben (172. l.) ezt a vallomást teszi: *Nous avons suivi, par le passage très corrompu, la restitution tentée par Meier (ad Lex. Rhetor. fragm. Hal. 1844, p. 41). V. Aristotel. Polit. fragm. p. 116, Vol. II, Fragm. Histor. Græc. ed. Mueller.*

Solon életrajzában pedig Demetrios Phalereusnak ugyancsak Περὶ τῆς Ἀθηνῆσι νομοθεσίας munkájából kölcsönözte azon adatokat, a melyeket a Solon törvényhozására vonatkozólag oly bőségesen felsorol. Ezen adatok végén hivatkozik nyíltan Demetriosra Plutarchos, azt mondván, hogy Demetrios tanuságtétele szerint 5 drachma volt Solon idejében egy ökörnek a vetelára, birkát pedig egy drachmán lehetett vásárolni. Aristotelesnek nagyon is szüksége lett volna ily adatokra az ő Πολιτικά-jában; hogy nem rendelkezett ily adatokkal: ennek az oka abban rejlik, hogy Aristoteles mint μέτοικος nem férhetett hozzá annyira az athenei alkotmány-történelem és társadalom-történetének forrásaihoz Athenében, mint a mennyire hozzáférhetett Demetrios Phalereus az athenei államférfi. Aristophanes scholiastája (ad Nubes v. 37) a demarchokra vonatkozólag idézi Demetrioszt, mondván: Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς φησι: Καὶ δημάρχους οἱ περὶ Σόλωνα καθίσταντο ἐν πολλῇ σπουδῇ, ἵνα οἱ κατὰ δῆμον εἰδῶσι καὶ λαμβάνωσι τὰ δίκαια παρ' ἀλλήλων. Cicero «De Legibus» és «De Officiis» című műveiben ¹⁾ az említett Lexicon Rhetoricon, valamint Pollux ²⁾ is törvénykezési mozzanatokra nézve idézik Demetriosnak említett munkáját. Szóval, a ki mind ezeket oly részletezéssel megírta, az bizonyára inkább megírhatta az előtünk fekvő szöveget is, mint a Πολιτικά szerzője Aristoteles; megírhatta pedig nem Ἀθηναίων πολιτεία cím alatt, de ezen cím alatt hogy Περὶ τῶν Ἀθηνῆσι πολιτειῶν. Már említettem, hogy Demetrios Phalereus éppen ezen cím alatt írt és bocsátott közre egy nevezetes munkát. Hogy föl voltak-e benne találhatóak azon «isokratesi rhythmusok», a melyeket egynémely philologok a British Museum szövegében föltalálhatni vélnek, nem tudom: de a mit Cicero és Quintilian Demetrios Phalereus irályáról mondanak, az nagyon is följogosít-e föltevésre. A fő azonban mindenekelőtt az, hogy Demetrios ezen elveszett műve, a címe után itélve, valóságos alkotmány-történelmi munka lehetett, a mely mindazon alkotmányokat ismertette, a melyek az athenei államban különböző időkben fönnállottak. No, és mit tartalmaz

¹⁾ De Leg. II, 25, 26; De Offic. II, 17.

²⁾ Pollux VIII, seg. 53, p. 334—5, ed. Bekker és VIII, segm. 102, p. 345, ed. Bekker.

a British Museum szövege? Valóságos alkotmány-történelmet, miként látni fogjuk, még ha nagyobb mérvű részletezéssel vannak is benne tárgyvalva a negyedik század utolsóelötti évtizedeiben, illetőleg az Antipatros bevonulása előtti időkben főnállott kormányzati, bírósági, s egyes közegek államjogi állása, illetékességi jogköre, munkaköre, stb. Demetrios Phalereus 350 körül született, tehát már 28 éves volt, midőn 322-ben Antipatros a makedon sereg tábornoka Athene haderejét agyonzúzta és államiságát letiporta. Ha nem tudók is, hogy Tarsosbeli Hermogenes már 16 éves korában írt egy nevezetes munkát a szónoklat művészetéről; ha nem lenne is ismeretes előttünk, hogy a görög égalj alatt úgy az írói mint államférfiúi tehetségek hamarabb fejlődtek: Demetriosról mégis tudjuk, hogy már 322 előtt nevezetes szerepet vitt Athenében, a mit ő a rabszolga fia, csak úgy érhetett el, ha mint bölcsész és író már jóval 322 előtt hírnevet szerzett magának. Ily körülmények közt, midőn egy *csonka alkotmány-történelmi munka* fekszik előttünk, mint a minő a British Museum szövege, a melynek sem címe, sem szerzőjének a neve nincs benne a szövegben, sem a szöveg fölött: ugyan nem első sorban kell-e arra gondolnunk, hogy minden nyomot megvizsgáljunk, a melyek Demetrios Phalereusra vallhatnának? Könnyű dolog egyszerűleg ráfogni erre a szövegre, hogy az Aristoteles műve, Ἐθηναίων πολιτεία, és mint ilyen okvetetlen részét tette Aristoteles Πολιτείαi című gyűjteményének. Könnyű ezt kimondani, könnyű a nagy közönséggel elhíttetni: de nehéz bizonyítani oly szakférfinak előtt, a kik a görögök politikájával tüzetesen foglalkoztak.

Valóban oly általános ismereteket, minőket Aristoteles a maga Πολιτικά-jában árul el az athenei alkotmányról, vagy a minőket a Πολιτείαi című alkotmány-gyűjteményében bocsát világgá különféle görög államok intézményeiről, illet könnyű szerrel szerezhetett Aristoteles magának bizonyára még μέτρος léte is az athenei állam későbbi intézményeiről is, úgy mint azok az ő idejében, a IV. század második felében tényleg főnállottak: ámde a korábbi századokban főnállott athenei alkotmányoknak oly behatólag részletes ismeretét csak az szerezhetette meg magának Athenében, a kit a μετρηφρον-ba bebocsátottak. Aligha történhetett ez meg Aristotelel, a metoikoszszal,

kit még makedoni zsoldban dolgozó kémnek sem állottak atheni ellenségei el-elragalmazgatni, és a kit még mint bölcsészt sem eresztettek be az atheniek az ő középületeik bármelyikébe is, hogy ott előadásait megtarthassa. Azután nem járt-e Demetrios Phalereus 307 után Egyiptomban? Nem települt-e meg ott, nem rendezte-e be ő a nagyszerű könyvtárt, nem buzdította-e ő a Ptolemaiosokat a tudományok pártolására? Nem írja-e róla Ailianos, hogy: τῷ βασιλεῖ παρήγει τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία ἀναγινώσκειν — καὶ ἐν Αἰγύπτῳ νομοθεσίας ἤρξῃς —?*)

Szóval nem csak lehetségesnek, de valószínűnek látszhatik az elfogulatlan kritika előtt az a nézet, hogy a British Museum szövegének alkotmánytörténelmi anyaga Demetrios Phalereusnak azon munkájából származhatott át annak későbbi átdolgozójára, a melyet ő Περί τῶν Ἀθηναίων πολιτειῶν cím alatt írt az atheni államban időről-időre fönállott alkotmányokról.

Mind ezek daczára korántsem állítom, hogy csakugyan Demetrios Phalereus írta ezt a munkát, a melyet már a főntebbiek értelmében Plutarchos, Harpokration, Sopatros, Pollux stb. is ismertek. Csak azt állítom, hogy nincs rá semmi féle *külső* ok, mely bennünket arra kényszerítene, hogy csakis Aristotelestől mint szerzőtől származtassuk ezt a munkát. De ha összehasonlítjuk a British Museum e szövegét alkotmánytörténelmi adatok dolgában Aristoteles Πολιτικά-jával: azt kell mondanunk, hogy a *belső* okok sem harcolnak valami nagyon sok ponton azon hypothesis mellett, hogy Aristoteles e szöveg szerzője; habár nem állíthatjuk is, hogy ellentétes értesülései voltak a két mű, t. i. a Πολιτικά szerzőjének, és ezen Ἀθηναίων πολιτεία szerzőjének alkotmánytörténelmi mozzanatokra nézve az egész vonalon: tagadhatlan, hogy nagyon nevezetes kérdésekben a legkirívóbb, sőt homlokegyenest ellentétes módon válaszolja a két mű szerzője úgy az intézmények keletkezését, fejlődését mint az egyes történelmi alakok államférfúi jelentőségét.

Hogy egyelőre, jelen értekezésem keretében csak egy nevezetes esetre hivatkozzam a sok közül, legyen szabad kritikailag

*) Aelian. Var. Histor. XVII, 11.

bemutatnom a British Museum szövegének azon helyeit, a melyek a Drakon törvényhozásával foglalkoznak.

Mielőtt azonban ezen helyek tüzetes méltatására rátérnék, meg kell említenem, hogy a szóban forgó egyiptomi papyrusból leolvasott görög szöveg első és kevésbbé roncsolt fele az athenei állam alkotmánytörténelmét adja elő általános nagy vonásokban, csak itt-ott tér ki többé-kevésbbé beható részletezésre. Kezdi pedig, miután a szöveg eleje a papyruson hiányzik, a Kylon-féle összeesküvésre következett véres megtorlás és Epimenides kiengesztelési, kitisztító, vagy ha úgy tetszik, kifüstölő szertartásos eljárásának fölemlítésével. Megjegyzem, hogy Kylon összeesküvésének ideje a Kr. előtti 632-re vagy 628-ra esik, és nem a Drakon törvényhozása utáni időkre, a mely törvényhozás a legnagyobb valószínűséggel 621-re vezethető vissza.*) Ezen időben, t. i. az Epimenides athenei szereplése körüli években, a szöveg szerint örökös lázongás uralkodott Athenében az előkelők — γωρίμους és a tömeg — τὸ πλῆθος — között; az államforma minden tekintetben oligarchiai volt; a szegények valódi rabszolgái voltak az ő gyermekeikkel és nejeikkel a gazdagoknak és ezt a nevet viselték, hogy πελάται: καὶ ἔκτη-μύροι. De ha nehezőkre esett is a szegényeknek ez a járom az ő eladósodott voltuk miatt, a legnagyobb keserűséget mégis az okozta, hogy a tömegnek egyáltalában nem volt semmiféle része az állam kormányzásában. Χαλεπώτατον μὲν οὖν καὶ πικρότατον ἦν τοῖς πολλοῖς τῶν κατὰ τῆς πολιτικῆς (ἀρχῶν μὴ μετ) ἔχειν. A Drakon előtti időszak alkotmánytörténelmének legfőbb mozzanatait a szöveg a következőkben domborítja ki: ἦν δ' ἡ τάξις

*) Herodot szerint (V, 71) Kylon győzött az Olympiákon, még pedig Africanus szerint 640-ben Kr. e. A közönséges fölfogás a hagyomány szerint Kylon összeesküvésének időpontját 620-ra vagy 616-ra teszi, miután az összeesküvés is olympi évre esik. Plutarchos azon föltevésén alapszik ez, hogy Epimenides athenei szereplését, a mely pedig már Solon férfikorába esik, a Kylon marényletétől nem választotta el nagyobb időköz. Helyesen jegyzi meg Kenyon, hogy ez tévedés, miután 640-ban Kylonnak mint olympi győzőnek, ha 640-ben aratta a diadalt, 620-ban vagy 616-ban nagyon meglelt korú embernek kellett volna már lennie, holott Herodot szerint Kylon még egészen ifjú ember volt, midőn amaz államszerű marényletet elkövette (προσποιησάμενος ἔταιρην τῶν ἑλλαιωτῶν).

της ἀρχαίας πολιτείας τῆς πρὸ Δράκοντος τοιαύτη — τὰς μὲν ἀρχὰς (Ἰ)στιασαν ἀριστινῶδην καὶ πλουτινῶδην. ἤρχον δὲ (τὸ) μὲν πρῶτον ἀ(σί), μετὰ δὲ ταῦτα (δεκα)ετίαν. μέγιστα δὲ καὶ πρῶται τῶν ἀρχῶν ἦσαν βασιλεῦς τε καὶ πολ(έμαρχος) καὶ ἄρ(χων). Tehát: a Drakon előtti alkotmányban az államrend a következő volt. Először éltök fogytára uralkodtak (az archonok, illetőleg a királyok) azután tíz évig; a legnagyobb és legelőkelőbb hivatalok voltak: a király (βασιλεῦς) hivatala, azután a tábornagy (πολέμαρχος) hivatala és végül az archon hivatala. Azután elmondja a szöveg, hogy a király hivatala a legrégebb; valószínűleg akkor szűnt meg az államfő méltóságát jelezni, midőn a tíz évre választás behozatott; a polemarchos hivatala akkor állíttatott föl, midőn némely királyok nagyon kevésbé feleltek meg a hadviselés dolgában a köznépről való szolgálatnak; legkésőbb jött létre az archon hivatala; legtöbbször azt hiszik, hogy Medon, mások azonban azt tartják, hogy Akastos idejében. A többi 6 archon vagyis a thesmotheták sokkal később lettek fölállítva, t. i. már akkor, midőn caakis egy-egy évre választották az archonokat, hogy följegyezvén a törvényeket, őrködjenek azok fölött a netáni törvényszegőkkel szemben és ítéletet hozhassanak fölöttük. (ὅπως ἀναγράφαντες τὰ θέσμια φυλάττωσι πρὸς τὴν τῶν (πατρινομοῦντων) κρίσιν.) A thesmotheták jogosítva voltak a peres ügyekben saját hatalmi körüknél fogva ítélni, nem pedig mint most, csupán a vizsgálóbíró tisztét teljesíteni. (Κόριοι δ' ἔσαν καὶ τὰς δίκας αὐτοτελεῖς (κρίν)ειν, καὶ οὐχ ὡς περ νῦν προανακρίνειν). Az Areiopag tanácsáról mindjárt e helyütt a szöveg azt mondja, hogy jogkörébe és tisztébe tartozott ügyelni a törvények uralmának főtartására, intézni (közigazgatásilag) az állam legtöbb és legfontosabb ügyeit és saját hatalmából fegyelem alatt tartani, illetőleg megbüntetni mind azokat, a kik rendetlenkedtek. (ἢ δὲ τῶν Ἀρεοπαγαιτῶν βουλή τὴν μὲν τάξιν εἶχε τοῦ διατρεῖν τοὺς νόμους, διώκει δὲ τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἐν τῇ πόλει, καὶ κολάζουσα καὶ ζημ(ιο)ῶσα πάντα τοὺς ἀκοσμοῦντας κυρίως.) Az archonok választása a születési előkelőségre és gazdagságra való tekintetből történt; az areopagiták pedig (a hivatalból kilépett) archonok voltak; ezért egyesegyedül az 6 hivataluk szólott éltök fogytára, a minthogy az most is éltök fogytára szól még mindig. (ἢ γὰρ ἀρεσις τῶν ἀρχόντων ἀριστινῶδην καὶ

πλουτινδην ἦν, ἐξ ὧν οἱ Ἄρεοπαγεῖται καθίσταντο. διὸ καὶ μόνη τῶν ἀρχῶν αὕτη μεμνήθηε διὰ βίου καὶ νῶν).

«Az első alkotmányoknak tehát ez volt az alakja. Erre, nem valami hosszú idő múlva, Aristaichmos archonsága alatt Drakon törvényeket hozott. Ezek alapján következő volt az államrend. Az állam kormányzása mind azoknak kezére jutott, a kik képesek voltak magokat (nehéz) fegyverzettel ellátni a saját költségükön. Az archonokat és a kincstárnokokat — ταμίαις — azok sorából választották (ἤροῦντο), a kik szabad birtokának értéke nem volt kevesebb tíz minánál; a kisebb hivatalokra a saját fegyverzetökkel kiállók közül választottak; a strategokat és hiparchokat azok közül, a kik legalább száz mina értékű szabad vagyont (οὐσίαν) voltak képesek kimutatni és a kiknek saját törvényes nejeiktől legalább tíz éves gyermekeik voltak, a nemzeti kötelekbe tartozók (γνησίους). A szöveg szerint szóról-szóra: ἀπεδέδοτο ἡ πολιτεία τοῖς ὄπλα παρεχομένοις. ἤροῦντο δὲ τοὺς μὲν ἑννεα ἄρχοντας (καὶ τοὺς ταμίαις οὐσίαν κερτημένους οὐκ ἐλάττω δέκα μνῶν ἐλευθέρων, τὰς δ' ἄλλας ἀρχὰς ἐλάττους ἐκ τῶν ὄπλα παρεχομένων), στρατηγούς δὲ καὶ ἰππάρχους οὐσίαν ἀποφαινοντας οὐκ ἐλάττων ἢ ἑκατὸν μνῶν ἐλευθέρων καὶ παιδῶν ἐ(κ) γαμετῆς γυναικὸς γνησίους ὑπὲρ δέκα ἔτη γεγονότας. Itt azután jön egy mondat, melyben előfordúlnak a prytanok is, de ez a mondat annyira csonka és roncsolt, hogy egyelőre nem lehet rá reflectálni. De nagyon érdekes az, a mi a szövegben ezután következik: βουλευεῖν δὲ τετρακοσίους καὶ ἕνα τοὺς λαχόντας ἐκ τῆς πολιτείας. κληροῦσθαι δὲ καὶ ταύτην καὶ (τὰς) ἄλλ(ας) ἀρχὰς τοὺς ὑπὲρ τριάκοντα ἔτη γεγονότας, καὶ δις τὸν αὐτὸν μὴ ἄρχειν πρὸ τοῦ πάντ(ας) περιελθεῖν τότε δὲ πάλ(ιν) ἐξ ὑπαρχῆς κληροῦν. εἰ δὲ τις τῶν βουλευτῶν, ὅταν ἔδρα βουλῆς ἢ ἐκκλησίας ἢ, ἐκλείποι (τὴν) σύν(ο)δον, ἀπέτινον ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος τρεῖς δραχμάς, ὁ(δὲ) ἰππεὺς δύο, ζευγίτης δὲ μίαν. «A βουλῆnek, vagyis államtanácsnak 401 tagját az összes állampolgárból (πολιτείας) sorsolják ki, de valamint ezeket, úgy egyéb tisztviselőket is csak azok közül sorsolnak ki, a kik harminczadik életévüket meghaladták; kétszer nem viselhet senki hivatalt, mielőtt még a többiek már mind nem részesültek a hivatalokban.» (Tehát Drakon alkotmányában még nem a munkafelosztás, illetőleg az avatottság követelménye tiltja a hivatalok cumulációját, hanem az a tekintet, hogy ne részesül-

jön egy ugyanazon állampolgár kétszer is a hivatallal járó előnyökben a többi állampolgárok igényeinek megkárosításával.) «Ha pedig valaki az államtanács tagjai közül nem jelent meg az államtanács (βουλή) vagy a souveraine népgyűlés (ἐκκλησία) ülésében, elmarasztalták birságotként három drachmában, ha pentakosiomedimnos volt, két drachmában, ha hippeus volt, és egy drachmányi birságban, ha zeugita volt.» — Nevezetes egy hely ez, t. Akadémia! Először azért, mert a szöveg már itt fölemlíti, és ugyan a Drakon alkotmányának alapján úgy a pentakosiomedimnosokat, mint a hippeusokat és zeugitákat, holott eddig a tudományos világ számbavehető kivétel nélkül, azt hitte, hogy a pentakosiomedimnos, hippeus és zeugita kategoriákat csak a Solon timokrátiája léptette életbe; de nevezetes ez a hely azért is, mert ellentétbe helyezkedik Aristoteles Πολιτικά-ja II-dik könyvének egyik ismert tételével,¹⁾ a mely ekként hangzik: τὰς δ' ἀρχὰς ἐκ τῶν τρωαρίμων καὶ τῶν εὐπόρων κατέστητος πάσας, ἐκ τῶν πεντακοσιομεδιμνων καὶ ζευγίων καὶ (τρίτου τέλους) τῆς καλουμένης ἰππάδος; a mire már Böckh is azt jegyezte meg, hogy a «Politika» ez a helye ellentmond összes többi forrásainknak, a mennyiben — miként Plutarchosnál is olvasható — Solon timokrátiájában nem a zeugiták képezték a második vagyonfok osztályát, hanem a hippeusok vagyis lovagok, a harmadik vagyonfok osztályában pedig nem a lovagok, hippeusok, de a zeugiták állottak; a mi már a dolog természetéből is inkább érthető, miután több embernek volt szántóvető fogata, mint a hány teljesen fölszerelt harci paripát volt képes és egyúttal hozzávaló fegyverzetet kiállítani. Érdekes, mondom ez a hely már azért is; de rendkívül fontos, hogy ezen szöveg teljes tökéletesen ellentmond annak is, a mit Drakon politikai szereplésére vonatkozólag Aristoteles Πολιτικά-ja II-ik könyvében²⁾ olvasunk. Δράκοντος δὲ νόμοι μὲν εἰσὶ, πολιτεία δ' ὑπαρχούσῃ τοὺς νόμους ἔσθλην· ἔτιον δ' ἐν τοῖς νόμοις οὐδὲν ἐστὶν ὃ τι

¹⁾ Arist. Polit. II, 1274, a 14. Ed. Susemihl.

²⁾ Böckh Staatsverwaltung der Athener I, 304. Jellemző, hogy Ke-nyon nem tesz semmiféle észrevételt e pontra nézve a maga jegyzeteiben.

³⁾ Aristot. Polit. II, 1274a, ed. Susemihl.

καὶ μνείας ἄξιον, πλὴν ἢ χαλεπότης διὰ τὸ τῆς ζημίας μέγεθος. Vagyis «Drakonnak is vannak törvényei; ő egy már létező alkotmány alapján hozta ezen törvényeket; semmi különös nem foglaltatik ezen törvényekben, a mi említést érdemelne, ha csak nem az az iszonytató szigorúság, a melylyel Drakon törvényei a büntetéseket oly keményen rendelik megfenyítettetni.» Igy olvassuk ezt Aristoteles Πολιτικά-jában; ime most előttünk fekszik az egyiptomi papyrus görög szövege, a melyről azt mondják, hogy Aristoteles műve az athenei állam alkotmányáról — Ἀθηναίων πολιτεία, — ebben meg Drakon úgy szerepel mint egy nagyfontosságú alkotmányhozó, mint egy oly államférfi, a ki már tulajdon maga, a saját kezdeményezéséből létrehozta nem csak azon timokratikus szervezetet, a melyet eddig kizárólag Solonnak tulajdonítottak, de a ki oly mélyreható részletezéssel is rendelkezett az államintézmények fölépítésében, mint a hogy Solonról egyetlenegy kútfő sem állítja. Vajjon hogy magyarázzuk tehát ki ezen kirívó ellenmondásokat? Ha a τρίτου τέλους szót zárjel közé teszi is Susemihl a Πολιτικά szövegében mint gyanúsakat, ezáltal még nincs helyreállítva az összhang a két szöveg közt, tekintettel a hippeusök és zeugiták vagyonfoki sorrendjére; de ha helyre lenne is állítva ebben az egy tekintetben, a minthogy nincs: még ez esetben is megmaradna a megdöbbentő ellentét Drakon államférfiúi működését illetőleg a két szövegben. Tehát azt higyük-e, hogy Aristoteles akkor, midőn a Πολιτικά-t írta még nem volt kellőleg tájékozva Athen alkotmány-történelmének főforgó mozzanatai felől és csak később, midőn ezen Ἀθηναίων πολιτεία-t írta, szerzett magának kellő tudományt a Solon-féle timokratia szervezete felől? Avagy azt tartjuk-e, hogy a Πολιτικά II-ik könyvének illető helye, nemcsak a τρίτου τέλους szavakra vonatkozólag, de a maga teljes egészében avatlan kezektől származó későbbi interpolatio? Avagy végre azt gondoljuk, hogy ezen British-Museum-féle papyrus szöveget nem is Aristoteles írta, hanem egészen más valaki, a ki jobban hozzáférhetett Athenében a Metroonhoz és ennek alkotmány-történelmi kútfőihez mint a metoik Aristoteles, és a ki ennél fogva jobban is értesült Drakon viselt dolgairól mint a Πολιτικά világhírű szerzője?

Mind a három eset lehetséges; sőt lehetséges még egy

negyedik is, az t. i, hogy ez az egész kézirat, a melyet a British Museum érdemes tisztviselői Aristoteles vagy valamely más korai peripatetikus művének hirdetnek, jóval későbbi, ha nem egészen modern koholmány. Én legalább, ha valaki ez utóbbit állítaná, nem tudnám neki az ellenkezőt bebizonyítani; de azt hiszem Mr. Kenyon sem. A papyrus hátára írt Vespasian korabeli számadó jegyzetkék még nem teszik e fölfedezést csalhatatlanná. Legyen bárhogy, két dolog bizonyos; először az, hogy ha koholmány, úgy nagyon ügyes volt reálphilologiai ismereteinek értékesítésében; és másodsor hogy ha, — a mi nem lehetetlen ugyan, de nem is valami nagyon valószínű, — mégis maga Aristoteles a szerzője ezen papyrusról leolvasott görög szövegnek, hát akkor éppen nincs igazuk a legtekintélyesebb német philologoknak, a kik az Ἡθικά egy kifejezésébe a συναγμένα πολιτεία-ba kapaszkodnak, mert akkor nem is írhatta Aristoteles a Πολιτικά előtt az ő 158 államalkotmányát ismertető gyűjteményes munkáját, a melynek állítólag részét tenné ez az Ἰσθμίων πολιτεία, hanem csakis a Πολιτικά után írhatta ez utóbbit; és ugyan nemcsak azért, mert ezen szövegben lejön Aristoteles, illetőleg a szöveg szerzője egész Kr. e. 329-ig, holott a Πολιτικά ily késő korbéli eseményekre már nem terjeszkedik ki, de és leginkább azért, mert lehetetlen, hogy Aristoteles, még ha már előzetesen ismerte volna mind azt az athenei alkotmánytörténelemből, a mit ezen szövegben földolgoz, mégis akkép írta volna meg a maga Πολιτικά-jának Athenére vonatkozó helyeit, mint a hogy ő azokat tényleg megírta. Nagyobb dicsőséget vetne ugyan Aristotelesre mint állambölcsészre, még inkább pedig mint politikai gondolkodóra, ha ő csakugyan csakis azután fogott volna hozzá az ő Πολιτικά-jának megírásához, miután már összegyűjtötte az összes hellén és egyéb főbb államok alkotmánytörténelmi és tényleges alkotmánypolitikai rajzait, mint megfordítva: de ha be is ismerjük ezt, még sem csatlakozhatunk azokhoz, kik merőben a bámulat kegyeletéből indulva ki, szemet húnynak az irodalomtörténeti tények előtt, csakhogy Aristoteles dicsőségét fokozhassák.

Ezzel azonban a merőben ellentétes értesülések dualismusa a két munka közt korántsincs még kimerítve a British Museum szövegében. Az ülésben meg nem jelenő buletárk megbírásgo-

lásáról szóló mondat után ugyanis szó van ott az Areiopagról: ἡ δὲ βουλή ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου φύλαξ ἦν τῶν νόμων καὶ διατήρ(α: τὰς ἀρχὰς ὅπως κατὰ τοὺς νόμους ἄρχωσιν. ἐξήν δὲ τῶ ἀδικουμένων πρὸς τὴν τῶν Ἀρειοπαγίτων βουλήν εἰσαγγέλλειν ἀποφαίνοντι παρ' οὗ ἀδικεῖται νόμον. »Az Areiopag tanácsa öre volt a törvényeknek és arra szorította a tisztviselőket, hogy a törvények értelmében intézzék el a kormányzati ügyeket. Szabad volt följelentést tenni az Areiopag tanácsához mind azon állampolgárnak, a ki magát sértve érezte valamely hivatalos közeg (vagy bárki más?) által, de föl kellett tüntetnie a följelentést tevőnek, hogy melyik törvényt véli megszegettnek azon cselekmény által, a mely az ő személyére nézve sérelmes volt».

Ez is fontos; sem a Hermann és Schömann, sem a Philippi és Lange elméletei az Areiopag keletkezéséről nem tüntették föl eddigelé a Solon előtti Areiopagot ily nevezetes hatalomkörben; bármennyire szellemes is volt, a mit különösen Philippi az epheták jogszolgáltatási működéséből a Solon előtti Areopag szerkezetére ráolvashatni vélt, azt senki nem is sejtette, hogy az állambíróság alkotmányjogi magas tisztét erre az ősrégi testületre nem Solon ruházta rá, hanem már évtizedekkel azelőtt Drakon. Aristoteles erről még semmit sem tud a Πολιτικῆ-ban, hanem csak annyit mond, hogy: ἔοικε δὲ Σόλων ἐκείνα μὲν ὑπάρχοντα πρότερον οὐ καταλῦσαι, a hol az οὐ καταλῦσαι semmi esetre sem jelentheti azt, hogy az Areiopagot meghagyta a Drakon által ráruházott állambirói hatalom körében is, hanem csak annyit jelent, hogy Solon nem törölte el az Areiopag intézményét, melyet már mint korábbi időkből öröklöttet készen talált.²⁾

Nagyon sok ily ellentét mutatkozik a két munka szövegében, a minthogy ez ki fog derülni a következőkből is.

Maga a szöveg első, vagyis alkotmánytörténelmi részében tizenegy phasisát különbözteti meg az athenei alkotmány fejlődésének. Nevezetes azon 41-dik (Kenyon-féle) fejezet, a melyben a szöveg szerzője következőleg pillant vissza ezen 11 phasisra: πρώτη μὲν γὰρ (τῶν μεταβολῶν) ἐγένετο (ἢ) κατάστασις τῶν ἐξ ἀρχῆς Ἴωνος καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ σπονδιασάντων τότε γὰρ

¹⁾ Philippi, Der Areopag und die Epheten. 1875.

²⁾ Arist. Polit. II, 1273b—28.

πρώτων εἰς τὰς τέτταρας συνενεμήθησαν φολὰς καὶ τοὺς φυλοβασι-
 λείς κατέστησαν. δευτέρα δὲ καὶ πρώτη μετὰ ταῦτα (ἐξ)έχουσα πολι-
 τείας τάξις ἢ ἐπὶ Θησέως γενομένη, μικρὸν παρεγκλίνουσα τῆς βασι-
 λικῆς, μετὰ δὲ ταύτην ἢ ἐπὶ Δράκοντος ἐν ἧ καὶ νόμους ἀνέγραψαν
 πρῶτον. τρίτη δ' ἢ μετὰ τὴν στάσιν ἢ ἐπὶ Σόλωνος ἀφ' ἧς ἀρχὴ δη-
 μοκρατίας ἐγένετο. τετάρτη δ' ἢ ἐπὶ Πισιστρατοῦ τυραννίς. πέμπτη
 δ' ἢ μετὰ (τὴν) τῶν τυράννων κατάλυσιν ἢ Κλεισθένης, δημοτικω-
 τέρα τῆς Σόλωνος. ἕκτη δ' ἢ μετὰ τὰ Μηδικά, τῆς ἐξ Ἄρειου πάγου
 βουλῆς ἐπιστατούσης. ἑβδόμη δὲ καὶ μετὰ ταύτην ἦν Ἀριστείδης μὲν
 ὑπέδειξεν, Ἐφιάλτης δ' ἐπετέλεσεν καταλύσας τὴν Ἀρεοπαγιτὴν βου-
 λήν, ἐν ἧ πλείστα συνέβη τὴν πόλιν διὰ τοὺς θυμαγωγούς ἀμαρτάν-
 νειν διὰ τὴν τῆς θαλάττης ἀρχήν. ὀγδοῆ δ' (ἴ) τῶν τετρακοσίων κα-
 τάστασις, καὶ μετὰ ταύτην ἐνάτη δὲ (δ)ημοκρατία πάλιν. δεκάτη δ' ἢ
 τῶν τριάκοντα καὶ ἡ τῶν δέκα τυραννίς. ἑνδεκάτη δ' ἢ μετὰ τὴν
 ἀπὸ Φυλῆς καὶ ἐκ Πειραιέως κἀθοδόν, ἀφ' ἧς διαγεγνήθαι μέγρι
 τῆς νῦν αἰῆ προσηπικαμβάνουσα τῷ πλήθει τὴν ἐξουσίαν. ἀπάντων
 γὰρ αὐτὸς αὐτὸν πεποίηκεν ὁ δῆμος κύριον καὶ διοικεῖται ψη-
 φίσμασιν καὶ πάντα δικαστηρίοις, ἐν οἷς ὁ δῆμος ἐστὶν ὁ κρατῶν.
 καὶ γὰρ α(ἴ)της βουλῆς κρίσεις εἰς τὸν δῆμον ἐληλύθησαν.
 *Az első nagy átalakulás (metaβολή) Ion uralkodásával követ-
 kezett be, a midőn is az ő emberei létrehozták a szinoikismost.
 Ekkor sorakoztak bele ugyanis (az atheneiek) a négy phylébe,
 és ekkor állították föl a törzsfőnököket vagyis φυλοβασιλευς-öket.
 A második államrend Theseusszal következett be, a midőn az
 alkotmány már egy kissé kezdett elhajlani a királyságtól. Ezután
 a Drakon-féle átalakulás következett be; ekkor írták össze első
 ízben a törvényeket; a harmadik átalakulás a zendülés után
 volt a Solon idejében, és ezzel kezdődik a demokratia. Negyedik
 átalakulás volt a Pisistratos tyrannisa. Az ötödik átalakulás a
 tyrannok elfűzetése után Kleisthenesszal következett be, még
 pedig a Solonénál népesebb irányzattal. A hatodik átalakulást
 az Areiopag tanácsának főnhatósága jelzi a persa háborúk után.
 A hetedik átalakulásnak Aristeides tört utat és Ephialtes fejezte
 be, megdöntvén az Areiopag tanácsának hatalomkörét, tehát
 oly időben, midőn a demagogok a tengeri uralom folytán nagyon
 sok bajt okoztak az államnak. A nyolczadik átalakulás a Négy-
 százak uralmának létrejötte volt; ezután ismét demokratia kö-
 vetkezett; ez volt a kilenczedik átalakulás. A tizedik átalakulást

a harmincz tyrannosnak és a tíznek a tyrannisa jelzi. A tizenegyedik átalakulás pedig végre akkor következett be, a midőn (amenekültek) Phyléből és a Peiraiusból bevonultak (a városba) és ez tart még mindig a jelen pillanatig, folyton szaporítván azon szabadságot, a melyet a tömeg (πληθος) élvez. A nép ugyanis úrrá tette saját magát minden tekintetben, souveraine hatalmat (κύριον) gyakorolván az összes államügyek fölött, néphatározatok által (psephismák) igazgatván az államot és esküdtzékek által gyakorolván nyomást a kormányzatra, esküdtzékek által, a melyekben csak az történhetik, a mit a nép akar. Még azon ítélkezést is, melyet eddig a tanács gyakorolt, már most a nép — δημος — gyakorolja.*

Igy hangzik a British Museum papyrus-szövegének azon fejezete, a melyben annak szerzője visszapillantást vet, mielőtt a második részre, az athenei tisztviselőkre áttérne, az athenei államnak egész alkotmánytörténelmére. E fejezet szövege nem tökéletes, belső ellenmondás és zavaros fordulat van benne, a melyek közül az utóbbit az okozhatta, hogy a kézirat második másolója éppen ezen fejezet folyamán adta át Kenyonék tanúságtétele szerint a harmadik másolónak az írlát és ugyanezen szavaknál συνέβη τὴν πόλιν. Bármennyire zavaros is azonban e fordulat ἐν ἡ πλείστα συνέβη τὴν πόλιν διὰ τοὺς δημαγωγούς ἀμαστανεῖν διὰ τὴν τῆς θαλάττης ἀρχήν — mégis meglehetősen könnyen érteni azt, a mit mondani akar: akkép akarja ugyanis jellemezni az Ephialtes reformjai által nagyon megerősödött demokratiát, hogy olybá tünteti föl a persa háborúban aratott győzelmek folytán létrejött tengeri hatalmát az athenei államnak, mintha csakis abból keletkeztek volna abban az időben ezen állam bajai, hogy a demagogok fölhasználták ezen tengeri uralomnak következményeit még tulajdon hazájok érdekei ellenére is. Nehezebb eligazodni azon belső ellenmondás fölött, a mely e helyütt foglaltatik: δευτέρα δὲ καὶ πρώτη μετὰ ταῦτα ἐξέχουσα πολιτείας τάξις ἢ ἐπὶ Θησέως — és azután μετὰ δὲ ταύτην ἢ ἐπὶ Ἀράκοντος — és azután mégis τρίτη δὲ μετὰ τὴν στάσιν ἢ ἐπὶ Σόλωνος, — mintha a Drakon által létrehozott reformok nem is jeleznének önmagukban külön átalakulási korszakot, hanem ily korszakos jelleggel csakis a Theseus és a Solon reformjai bírtak volna. A mit Kenyon a jegyzetben mond, hogy t. i. «the

enumeration' of the eleven μεταβολαί begins here, the constitution of Jon being taken as the original establishment and not a μεταβολή.¹⁾ teljességgel nem oldja meg a nehézséget: mert az Jon alkotmányát maga a szöveg πρώτη κατάστασις-nak nevezi, a mi az Jon előtti intézményekhez képest mindenesetre nagy átalakulás volt. Ezt észrevette valamelyik korábbi értelmes és tanult másoló is, és azért szúrta közbe a δευτέρα δὲ után e szókat: καὶ πρώτη μετὰ ταῦτα. Nagyon emlékeztet ez azon előszámlálási következtetlenségekre, a melyek a Πολιτικά azon fejezeteiben foglaltatnak, a hol Aristoteles a δημοκρατία-nak majd négy majd öt alakját — εἶδος — látszik constatalni akarni, a mint ezt «*Kritik der Staatsformen des Aristoteles*» című művemben bővebben kifejtettem.²⁾

No de hagyjuk a szövegkritikát; nincs még itt ennek az ideje; jelenleg csakis a szöveg politikai tartalmának főbb mozzanatairól akarok beszámolni.

Vizsgáljuk hát egy kicsé közelebről a British Museum szövegének alkotmánytörténelmi epocháit. Jont, mint a négy phyle alapítóját számos forrás emlegeti; nem csak a lexikographok, de Plutarchos, sőt még az élelméjű kritikus Strabon is.³⁾ Ámde a συνοικισμός-t, a szó alkotmánytörténelmi értelmében nem tulajdonította még eddig senki másnak mint Theseusnak. Thucydides így szól a maga II-ik könyvében: ἐπειδὴ δὲ Θησεὺς ἐβασίλευσε, γενόμενος μετὰ τοῦ ξυνοικοῦ καὶ δυνατοῦ τὰ τε ἄλλα διεκόσμησε τὴν χώραν καὶ καταλύσας τῶν ἄλλων πόλεων τότε βουλευτήρια καὶ τὰς ἀρχὰς ἐς τὴν νῦν πόλιν οὖσαν, ἐν βουλευτήριον ἀποδείξας καὶ πρωτανεῖον, ξυνοίκισε πάντας καὶ νεομομένους τὰ αὐτῶν ἐκάστους ἄπερ καὶ πρὸ τοῦ ἡνάγκασε μιᾶ πόλει ταύτη χρῆσθαι, ἢ ἀπάντων ἤδη ξυνοικούντων ἐς αὐτὴν μεγάλη γενομένη παρεδόθη ὑπὸ Θησεῶς τοῖς ἔπειτα.⁴⁾ Ha tehát ez az egyiptomi papyrus görög szövege többet tud a synoikismos valódi keletkezési

¹⁾ Kenyon, 105. l. Notes.

²⁾ Eisenach Bacmeister 1890.

³⁾ Strab. Geograph. 383. Plut. Sol. 23. Hasonl. e. Hammarstrand, Attikas Urverfass. és Haase, Die athen. Stammverf. 79. Kutorga (La tribu p. 65.) azt hiszi, hogy az attikai meghódított ionok készen hozták magukkal a 4 phylét.

⁴⁾ Thucyd. De Bello Peloponn. II, 15; hel. e. Plutarch. vit. Thes.

körülményeiről mint maga Thukydides, a ki közel száz évvel régibb forrás Aristotelesnél, akkor annak a szerzője csakugyan nagyon alapos tanulmányozója lehetett a Metroon kincseinek. Harpokration, a IV. században Kr. u. használja ugyan e kifejezést τούτου (már t. i. Ἰωνος) γὰρ οἰκήσαντος τὴν Ἀττικὴν, és azt teszi hozzá, hogy ὡς Ἀριστοτέλης φησί, de συνοικισμός-t nem említ, sem nem mondja, hogy ὡς Ἀριστοτέλης φησί ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ; és ha Herakleides Pontikos azt mondja is Jonról, hogy συνοικήσαντες αὐτοῖς — ez nem bizonyíthat semmit, miután Herakleides alkotmánygyűjteménye ¹⁾ köztudomásúlag nagyon kevés hitelt érdemel, lévén Theophrastos ezen kortársa, Platon, Speusippos sőt állítólag Aristoteles tanítványa, mint már Gruppe ²⁾ is kimutatta, nagyon csekély szavahihetőségű író, a ki mindenfélekép azon igyekezett, hogy mentül derekasabban fölülttesse a maga olvasóit.

Theseus alkotmányát a British Museum szövege olybá tünteti föl, mint a mely már bizonyos tekintetben némileg eltávolodott, vagy miként magát kifejezi, már némileg elhajlott — μικρὸν παρεκκλίνουσα — volna a királyság államformájától. Nem mondhatunk itéletet ezen nézet jogosultságának mérvei fölött, miután a szöveg elbeszélése — miként már említém — csak az Epimenides-féle kifüstölési szertartásnak megemlékezésével kezdődik és így nem fekszik előttünk a szöveg eleje, a mely Theseus alkotmányát részletesen ismertethette.

A Drakon alkotmányáról már fönnebb szólottam, fölemlítvén, hogy mi mindent tulajdonít a British Museum papyrusának görög szövege Drakonnak azokból, a miket eddigi forrásaink nyomán a tudomány mind ezideig óráig Solon törvény-

24. 32; Diodor. IV, 61; Pausan. I, 22, 3; 26, 6; Cic. De Leg. II, 2, 5; Valer. Maxim. V, 3, 3.

¹⁾ Illetőleg az ő töredéke Περὶ Ἀθηναίων πολιτείας (Vaticani MS.; hal. e. Rose, Fragm. 611, ed. 1886). Hal. e. Kenyon jegyzetét, 47. l.

²⁾ L. Gruppe, Die Kosmischen Systeme der Griechen 1851. A csillagászati elméletek dolgában — úgy látszik — jobban volt értesülve Herakleides mint az összehasonlító alkotmányismében, de a μέσον πῦρ esete is mutatja, mennyire elrontotta a hitelét mindenféle mesés történetkével. L. «Failure of Geological Attempts made by the Greeks» cz. műveket Chap. I.

hozói, illetőleg alkotmányhozói működésének szokott tulajdonítani. De hát miből állott a Solon reformja a British Museum papyrusának görög szövege szerint?

Az eladósodott szegények rabszolgaszerű függési viszonyát a gazdagokhoz, vagyis hitelezőikhez, a nyomort, mely ebből keletkezett, és daczára Drakon politikai reformjainak és büntető törvényeinek, évtizedeken át egész Solon reformátori fölépéséig sanyargatta Attika szabad népességét, a British Museum szövege is — némi különbséggel — csakúgy adja elő mint eddigi forrásaink; ἐπι δὲ τοῖς σώμασιν ἤσαν ἐσθόμενοι, καὶ ἡ γῶρα δι' ὀλίγων ἦν. Bilincsből senyvedtek az ő testeik — mondja egész emphasissal — és néhány emberé volt az egész ország! A sokaság föllázad, a küzdelem évek hosszú során át még egyre tart, utóvégre is a czívódó felek közmegegyezéssel békeltetőnek — διαλλακτήρ — és archonnak választják Solont, a költőt, és rábizzák, hogy rendezze be az alkotmányt új alapokon — τὴν πολιτείαν ἐπέτρεψαν αὐτῷ — Solon egyike volt a legelsőeknek, tekintve az ő ékesszólását és hírnevét, de vagyoni tekintetben és társadalmi állására nézve — τοῖς πρῶτασι — a középosztályiakhoz — τῶν μεσῶν — tartozott. Solon a zendülésért és az ebből származó bajokért elejétől fogva mindvégig a gazdagokat okozta — καὶ ὅπως αἰεὶ τὴν αἰτίαν τῆς στάσεως ἀνὰ πᾶσι τοῖς πλουσίοις. Miután Solon kezébe kapta a legfőbb hatalmat, fölszabadította a népet — ἐγῆμον — úgy a jelenben mint a jövőre — εἰς τὸ μέλλον — is: megszüntette az adósok testének zálogbavételét, törvényeket alkotott, a melyek elrendelték a γρεῶν ἀποκοπᾶς-t úgy a magán mint a közadósokra nézve (azaz a római jog nyelvén szólva, behozta a *Novae tabulae*-t), az úgynevezett σεισάγθεια-t, vagyis teherkönnyítést. De Solon szövegének e közgazdasági és magánjogi reformjairól szóló helyeit más alkalommal veszem tárgyalás alá: jelenleg csak az alkotmányjogiakra szorítkozom.

•Száz évre állapította meg előre az általa alkotott törvények érvényét és következőleg rendezte be az államszervezetet (πολιτείαν). Négy osztályba (τέλη) osztotta be az állampolgárság vagyonfokait (τιμήματα) a pentakosiomedimnosok, hippeusök és theták osztályába. A hivatalokat csak a pentakosiomedimnoknak, hippeusöknek és zeugitáknak tartotta fenn; tehát a

kilencz archon, a kincstárnokok (τοὺς ταμίαις) a poeták, a tizenegyes collegium tagjai (οἱ ἑνδεκά) és a kolakreták állását csakis az említett három első osztálybeliek nyerhették el megfelelőleg az ő saját vagyonfokuknak (a magasabb hivatalt a gazdagabbak, az alantasabbat a kevésbé vagyonosak). A thetákat csak az ἐκκλησία-ban és az esküdtbíróóságokban — δικαστηρίων — részeltette. A pentakosiomedimnosok adóját az tartozott fizetni, a kinek saját birtokából legalább 500 mérő (μέτρον) termése volt száraz (gabonanemű) és folyadékszerű (olaj, bor?), a hippeusok adóját (ἵππαδα) az, a kinek 300 mérője volt, vagy mint némelyek mondják, az a ki képes volt lovat tartani (ὡς δ' ἐνισοί φασι τοὺς ἵπποτροφεῖν θοναμένους). A zeugiták adóját (zeugίσιον) fizették azok, a kiknek legalább 200 mérővel termett. A többiek mind theták voltak, a kiknek semmi részök sem volt a hivatalokban.»

«A hivatalok betöltésére nézve azt rendelte, hogy azok sorshúzás útján töltsenek ugyan be, de csak azok sorából, a kiket jelöltékül e célra előre megválasztottak a phylék. A kilencz archon állomására mindegyik phyle 10—10 jelöltet választott, es ezek közül sorsolták ki azután a kilencz állomásra a kilencz archont. A hunnan eredt a még ma is fönnálló szokás, hogy még ma is minden phyle 10-et sorsol ki és azután ezek közül sorsolják ki babbal az archonokat. Bizonyítja ezt a kincstárnokok — ταμίαις — kisorsolására vonatkozó törvény, a mely még ma is fönnáll és azt rendeli, hogy a kincstárnokok a pentakosiomedimnosok közül sorsoltassanak ki.» (Τὰς δ' ἀρχὰς ἐποίησε κληρωτάς ἐκ προκρίτων (ο)ῦς (ἐκάστη) προκρίνει: τῶν φυλῶν. προῦκρινεν δ' εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας ἐκάστη δέκα, καὶ τοῦ(τους) ἐκλή) ρουν ὄθεν ἔτι διαμένει: ταῖς φυλαῖς τὸ δέκα κληροῦν ἐκάστην, εἰτ' ἐκ τούτων κωαμεύει(ν). σημείον δ' ὅτι κληρωτάς ἐποίησαν ἐκ τῶν τιμημάτων ὁ περὶ τῶν ταμιῶν νόμος ᾧ χρώμενοι (διατελο)ῦσιν ἔτι καὶ νῦν κελεύει γὰρ κληροῦν τοὺς ταμίαις ἐκ πεντάκκοσιομεδιμνων. Σόλων μὲν οὖν οὕτως ἐνομοθέτησεν περὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων. (Tehát törvényt alkotott az archoni hivatalokról.)

Nagyon nevezetes, a mi a szövegben most szóról-szóra következik: τὸ γὰρ ἀρχαῖον ἢ ἐν Ἀρείειο πάγῃ βουλῇ ἀνακαλεσαμένη καὶ κρίνασα καθ' αὐτὴν τὸν ἐπιτήδειον ἐφ' ἐκάστη τῶν ἀρχῶν (ἐπ' ἐνιαυτὸν διατάξα)σα ἀπέστειλεν. »Hajdan, — mondja a szöveg —

hajdan az Areiopag tanácsa minden egyes hivatalra évről-évre saját maga adott mandatumot (ἀπέστειλεν) annak, a kit *alkalmasnak* talált az illető hivatalra, személyenként — καὶ αὐτὴν — tartván előbb behatólag vizsgálható szemlét mind azok fölött, a kiket fölhívott a jelentkezésre.* Más szavakkal, volt idő, midőn az Areiopag tanácsa saját maga nevezte ki az archonokat és egyéb tisztviselőket — még pedig nem valami census alapján, hanem az illető egyéni alkalmas voltánál fogva. Igen, de hát mikor volt ez alkotmányos állapot Athenében? Drakon idejében, a szöveg szerint az önfölfelegyverésre képes állampolgárok választották már az archonokat: tehát az Areiopag archon-kinevezési joga csak a Drakont megelőző időkben lehetett érvényben Athenében. Hogy a Theseus reformjai korában-e vagy mikor? Erre a szöveg nem ad feleletet, miután — miként már említém, a szöveg eleje csonka és az a mi megvan, az Epimenides-féle kifüstöléssel kezdődik. Azután a szöveg így folytatja: négy phyle volt (Solon törvényhozása szerint is) és négy phylobasileus. Minden phylében volt három τριτύς és 12 naukraria. Ezek élén a naukrarok állottak; tisztökhöz tartoztak a jövedelmi adó (εἰσφοράς) és a fölmerülő kiadások (καὶ τὰς δαπάνας) τὰς γινόμενας.) *Az államtanácsot — βουλή — 400 tagból állította össze: minden egyes phyléből száz tag. Az Areopagiták tanácsát pedig a törvény őrévé — νομοφυλάκην — tette, a minthogy ezt a tisztelet gyakorolta ez a tanács *regében* is, fölügyelője lévén a kormányszatnak minden tekintetben, különösen pedig az levén hivatása, hogy az állampolgárok legszámosabb és legfontosabb ügyeit figyelemmel kísérje, jogosítva lévén saját hatalmánál fogva felelősségre vonni és megbüntetni, és fegyelem alatt tartani a vétkeket; a birságokat biztonságba helyezte az állam számára, de nem tartozott irásban indokolni az általa kiszabott büntetéseket, a Solon törvényének rendelete szerint.*) Azokra, a kik zendülés alkalmával egyik félnek sem fogják pártját, törvényben mondotta ki az atimiát (állampolgári

*) Kenyon is beismeri, hogy itt a görög szöveg homályos; valószínűleg a másolók keze alatt romlott el annyira. Részemről, egybevetve a 3-dik fejezet analog helyével, azt az értelmet olvasom ki belőle egyelőre, a melyet fõn a magyar szövegben közlök.

becstelenséget) és kizárta őket az állampolgári jogok gyakorlásából.* A legnépesebb elemet az ő alkotmányában ez a három mozzanat képezte: az adósok testének felszabadítása a hitelezők zálogjoga alól, a jog bíró elé vinni a (közigazgatásilag, azaz a hivatalos eljárással okozott) sérelmet és, a mi köztudat szerint leginkább erősíté meg a tömeget — πληθος — a föléb-
 bezés joga az esküdtbíróságokhoz — ή εις τὰ δικ[αστηρίων] έφ(εσις). Mert a nép — δημος — souveraine joggal gyakorolhatván a maga szavazatjogát (az esküdtbíróságokban) urává lesz az egész államéletnek, — κ̄ριος γάρ ων ό δημος της ψήφου κ̄ριος γίνεται της πολιτείας — de különben is nem levén a törvények minden fölmerülhető ügyre nézve kellőleg határozott jogi éllel — σαφώς — meghozva, szükségkép controversiáknak — άμφισβητήσις — kell fölmerülniök és mind ezekben is, úgy a közjogi — κοινά — mint a magánjogi ügyekben — τὰ ἴδια — maguknak a bíróságoknak kell (a fölmerült eset alkalmából) döntenüök. Némelyek azt hiszik, hogy Solon készakarva szerkesztette törvényeit egy kevéssé homályosan, hogy módja legyen azután az esküdtbíróságoknak — a népnek — δημος — itélkeznie. De nem áll jogukban a jelenleg főnnálló intézményekből és szokásokból akarni következtetni Solonnak egy egészen más alkotmány — πολιτεία — alapjára helyezkedő törvényhozói inteniójára (βούλησις).* Megjegyzem, hogy Plutarchos (c. 20.) körülbelül ugyanazt mondja.

Solon — a szöveg szerint — törvényeinek meghozatala után odahagyta Athent és távol hazájától tíz évig tartózkodott Egyiptomban Kanopos városa tájékán. Eltávozását körülbelül szintügy indokolja mint eddigi forrásaink, (a 11. fejezet végén.) Azután elbeszéli, hogy négy évig Solon távozta után még nem bomlott föl teljesen a rend (az államrend) a városban, habár voltak is zavargások, de az ötödik esztendőben bekövetkezett a válság. Itt azután megint nagyon zavaros, sőt csonka lesz a szöveg; az egészből csak annyi érthető ki, hogy Damasias archonná választatván — αἰρεθεῖς — két évig és két hónapig maradt hivatalában, míg végre azután erőhatalommal lett archonságától elmozdítva.* Ekkor a folytonos lázongás miatt arra határozták el magukat az atheneiek, hogy tíz archont választssanak, ötöt az eupatridák közül, hármat a földbirtokosok (vagy földművelők):

közöl és kettőt az iparosok közül.)* És ezek — tízen — azután a Damasias archonságára következő esztendőben archonkodtak. A görög szövegben ez a nagyfontosságú, ránk nézve — tekintve eddigi forrásainkat — merőben új és egészen váratlan alkotmánytörténelmi tudósítás így hangzik: Εἰς ἑδοῦς(ν) αὐτοῖς διὰ τὸ στασιάζειν ἄρχοντας ἐλέσθαι δέκα, πάντε μὲν εὐπατριδῶν, τρεῖς δὲ ἀ(γρ)οίκων, δύο δὲ δημιουργῶν, καὶ οὗτοι τὸν μετὰ Δαμασίαν (ἦ)ρξά(ν ἐ)νιαυτόν. ὦ(στε) δῆλον ὅτι μεγίστην εἶχεν δύναμιν ὁ ἄρχων.

Ismétlem, ez a tudósítás egészen váratlanul jön és nem kevésbé egészen új mint a mennyire mélyreható. Kitűnik ebből, hogy Solon az eupatridák pártját éppen nem semmisítette meg az ő seisachtheisja által, de kitűnik belőle az is, hogy a timokratikus szervezet, melyet e szöveg szerint már Drakon rakott le alkotmányjogi alapul, és a melyet azután Solon egész következetességgel vitt keresztül a hivatalok betöltésének kérdésében; hogy mondom, ez a timokratikus szervezet egyáltalán nem volt képes még egy magában véget vetni sem a hagyományos fölfogásnak, sem azok politikai befolyásának, a kik mint eupatridák ezen hagyományos fölfogás gyakorlati érvényesítésében továbbra is érdekelve voltak. Így, ezen előzmények után azután még inkább érthető Peisistratosnak a jogegyenlőség e tyrannosi úttörőjének fölülkerekedése mint eddigi forrásainkból. A szöveg Peisistratos hatalomrajtását következőleg vezeti be: •Folyton tartott a pártoskodás az archonság miatt. Azok, a kik eddig szegények voltak és most Solon törvényhozása folytán egyszerre

*.) A berlini töredékben, mely a föntebbi helynek megfelel, ἀποικοὶ áll ἀγροικοὶ helyett. Ez utóbbi annyit jelent mint γεωμόροι. Dionysios Halikarnassosból azt mondja (Rom. Antiq. II, 8), hogy ἀγροικοί-ok alatt mindazon atheneiek értendők, a kik nem voltak eupatridák; *Hesychios* a maga lexikonában pedig ezt a magyarázatot adja (v. ἀγροιώται): ἀγροικοὶ, καὶ γένος Ἀθήνησιν, οἱ ἀντιδισταλλοντο πρὸς τοὺς εὐπατρίδας· ἦν δὲ τὸ τῶν γεωργῶν, καὶ τρίτον τὸ τῶν δημιουργῶν. Ezt az egész jegyzetet Kenyontól vettem át (35. l.), a ki ebben az esetben elég ügyesen és kellő szakavatottsággal commentálja az általa — megengedem, nagy fáradsággal leolvasott szöveget, — a mit különben meglehetősen nagyszámú valamennyi jegyzetéről ugyancsak nem lehet ily általánosságban elmondani.

hivatalhoz jutottak, szintűgy türelmetlenkedtek*) mint azok, a kik nehezteltek az alkotmányreformra azon nagy változás miatt, a melyet az létrehozott; ismét mások meg azért, mert egymás közt az elsőbbségért versenyeztek — φιλονικίαν és nem φιλονεικίαν áll a szövegben, ez utóbbi egyszerűleg ezivódási viszketeget jelentene. Három párt — στάσις — volt; a tenger mellékiek pártja — παραλίον — a melynek vezére Megakles Alkmeon fia volt; ez a párt volt leginkább azon, hogy a középosztály uralmát biztosító alkotmány — τὴν μέσῃν πολιτείαν — érvényesüljön; a második párt, a mezőeségiek pártja — πεδιακῶν — oligarchiára törekedett; vezérok Lykurgos volt; a harmadik párt volt a hegylakók — διακρίων — pártja, ennek az élén Peisistratos állott és mint a legnépiesebb irány előharczósa — δημοτικώτατος εἶναι δοκῶν — volt ismeretes. Ezen párthoz csatlakoztak még azután azok is, a kiknek az adósságuk csak imént törlesztetett, különben pedig szegények voltak, valamint azok is, a kiknek a nemzetségfája nem volt rendben és így attól tartottak, hogy el fognák veszteni állampolgári jogaikat, ha az eupatrida nemesség uralma fogna ismét visszaállíttatni. Jele annak, hogy nem volt alaptalan az aggodalmuk, az a határozat, a melyet a tyrannok alkotmányának, illetőleg uralmának megszűnte után hoztak, és a mely úgy hangzott, hogy nem helyes, ha sokan részesülnek az államkormányzat gyakorlásában. (προσεκεχώρημητο δὲ τούτοις οἱ τε ἀφ(η)ρημένοι τὰ χρέα διὰ τὴν ἀπορ(ι)αν, καὶ οἱ τῶ γένει μὴ καθαροὶ διὰ τὴν φόβον· σημείον δ', ὅτι μετὰ τὴν τυράννων κατάστασιν ἐποίησαν διαψηφισμὸν ὡς πολλῶν κοινούτων τῆς πολιτείας οὐ προσήκον.) Kenyon ezt a helyet felre érti; igen mert nem jut eszébe, hogy ennek a szónak κατάστασις nemcsak az az értelme van, hogy megállapítás, beiktatás, de azt is jelenti, hogy állapot, nevezetesen államjogi állapot — u. m. κατάστασις πόλιος Herodotnál (V. 92), πολιτείας Platónnál (Legg. VIII. 832, d.); πόλιως (ugyan csak Platónnál (Rep. IV, 426. c; Xen. Hellen. II. 3. 17.) így

* Kenyon másként értelmezi, illetőleg fordítja ezt a helyet, de a szöveg zavaros volta megengedi annak oly értelemben vételét is, mint a hogy én azt értelmezhetni véltem. Utóvégre is logikaibb, ha nem úgy értelmezzük, mint Kenyon, de ez utóbbi tetszetősebb és egyszerűbb, azt mondván, hogy némelyek azért nyugtalanokdtek, mert a reform nekik pénzbeli veszteséget okozott a χρεῶν ἀποζημίαι folytán.

mondja ezt is *κατάστασις ἡλικίας* Hyperides attikai szónok Stobaiosnál (74, 33), midőn bizonyára nem az ifjúság megállapítása, de az ifjúsági állapot forog elméjében. Az orvosi írók sem a fölavatás, beköszöntés, behelyezés vagy beiktatás fogalmát kötik össze e szóval *κατάστασις*, de egy tényleges (kórtani) állapotét. Hogy pedig itt csakugyan nem a behelyezést, beiktatást jelenti a *κατάστασις*, de a készen levő, már egyideig fönnállott tényleges állapotot: az kiderül, ha meggondoljuk, hogy e szavak *μετὰ τὴν τυράννων κατάστασιν* semmi esetre sem nyerhetnének történelmi beigazolást a «*behelyezés*» értelmében. Mert hisz maga a szóban forgó szöveg sem állítja sehol, hogy Peisistratos és fiait egyszerre helyezték volna be *τύραννο-*okul, és így a fönnbbi szavak csakis a tyrannok uralma alatti *állapotnak* megszűnte utáni időpontra vonatkozhatnak.¹⁾ Peisistratos hatalomra jutását a szöveg ekként beszéli el: Nagyon népszerű ember lévén Peisistratos, mint a ki a Megaraiak elleni háborúban dicsőséget is szerzett a nevének, sebeket ejtett saját magán, és azt mondván a népnek, hogy azokat az ellenpárt emberei ejtették rajta, rábeszélte a népet, hogy testőrséget engedélyezzen számára. Aristion (Plutarchosnál Ariston) tette az indítványt — *τυώμην*. Magához vette tehát az engedélyezett fegyvereseket — tulajdonkép buzogányosokat, *κορυνηφόρους* — és elfoglalta az akropolist, föllázadván a nép ellen — *ἐπαναστάς τῷ δήμῳ* — 32 évvel Solon törvényhozása után, Komeas archonsága idejében.²⁾ Solon föl-szóllalt Aristion indítványa ellen. Azt mondotta, hogy ő okosabb mint azok, a kik nem veszik észre, hogy Peisistratos tyrannisra vágyik; azoknál pedig bátrabb ő (már t. i. Solon), a kik tudják

¹⁾ Kenyon p. 36. ezt mondja: they showed that they were oligarchic in sympathies by the resolution which Aristotle (!) records in the next sentence, the point of which is to prove that the supporters of Pisistratos were not all democratic in their views. Ez merőben téves magyarázat; legfőlebb úgy lehetne érteni, hogy a nép önmaga mondott le jogainak gyakorlásáról egyetlen egynek (t. i. Peisistratosnak, de nem helmi oligarchiának) a javára; mondom így is lehetne érteni ezt a helyet, de csak akkor, ha nem *τυράννων* állna ott a szövegben, de *τύραννον*.

²⁾ Itt egy kis chronologiai tévedés látezik főnforogni Kenyon szerint. Ezen kérdésben korai lenne már most állást foglalni.

ugyan Peisistratos szándékát, de azért mégis hallgatnak. Beszédet mondott tehát Solon, de tetteleg még sem lépett föl ellene; sőt kiállította a kapuja elé a fegyvereit, és azt mondá, hogy ő már megtette a hazáért — τῆ πατρίδι — azt, a mit tehetett, tegyenek tehát már most mások is valamit.¹⁾

«Peisistratos (sic) megragadta tehát a kormányt, de azért inkább államférfihoz illőleg intézte a közügyeket és nem úgy mint egy tyrannos. (Πεισίστρατος δὲ λαβὼν τὴν ἀρχὴν διόψκει τὰ κοινὰ πολιτικῶς μᾶλλον ἢ τυραννικῶς.) •Az ő uralma még gyökeret sem verhetett és már is kiűzték őt a városból, Megakles és Lykurgos szövetekezvén egymással, a hatodik esztendőben a tyrannis behozatala után, Hegesias archonsága idejében. Tizenkét év múlva Megakles Peisistratoshoz adta nőül a leányát és visszahozta őt ἀρχαϊκῶς καὶ ἀπλῶς.» — Ezután elbeszéli, Herodotra hivatkozván, azt a bizonyos történetkét, a mely annyira jellemzi az ezen időszakbeli athenei népnek babonás voltát és naiv könnyenhitvőségét. A British Museum szövege szerint Megakles terjesztette azt a hirt, hogy maga Pallas Athene fogja visszavezetni Peisistratost Athenébe, és ő kereste ki azt a magas termetű szép leányt, Phytét, kit azután felöltöztetett Athenének és odaállított a kocsiba Peisistratos mellé. Herodot szerint ez a szép leány a Paianiak demosából származott, mások szerint pedig nem is volt athenei polgárnő, hanem thrák leány és mint virágárusnő — στεφανώπωλις²⁾ — élte napjait Kekrops városában. A szöveg szerint a városbeliek porba omlottak e látvány előtt és hódolattal fogadták a visszatérőt az istennő kedvéért, nem tudván hova lenni a nagy ámulattól. De nem sokáig maradt Peisistratos a szöveg szerint most Athenében: nem akarván tényleg egybekelni — συγγίνεσθαι — és tartván a pártoktól is, újra kihuzódott a városból. Tizenegy év múlva gazdagon és egy zsoldos sereg élén jött vissza a Pangaios vidékéről, de már most erőhatalommal foglalta vissza a legfőbb uralmat, főkép a Thebaiak, továbbá a Naxosi Lygdamis és az Eretriában kormányzó lovagok — ἱππέων, és nem ἱππόβοται — segélyével. Pallenénél győ-

¹⁾ Hsl. c. Plutarch. Solon c. 30.

²⁾ L. Athen. Deipnosoph. XIII, p. 609.

zött ellenfeleinek hada fölött és lefegyverezvén a népet*), uralmát már most állandóvá tette. A lefegyverzés következőleg történt volna. Fegyveres kivonulást rendelt el, (mintha az ellenség ellen akarna vonulni) azután hirtelen népgyűlést, azaz ἐκκλησία-t tartott ugyanezen fölfegyverzett állampolgárokkal. Szónokolni kezdett, a mi alatt az állampolgárok lerakták a fegyvereket, ő beszélt, beszélt, de oly halk hangon, hogy senki sem értette meg szavait, mind közelebb és közelebb vonultak hozzá az állampolgárok, és ott hagyták a fegyvereket: ekkor Pisistratos elvezette őket egy oly helyre, a hol majd jobban meg fogják hallani az ő szavait. Az állampolgárok követték őt; ezalatt pedig Peisistratos emberei fölszedték a hátrahagyott fegyvereket és bezárták Theseus közelfekvő házaiba. A mikor azután az állampolgárok észrevették, hogy meg vannak fosztva fegyvereiktől, Peisistratos egész egykedvűleg azt mondta nekik, hogy jól van jól, csak menjenek szép csendesén haza és intézzék az ő magánügyeiket, ő majd elvégzi (helyettök) az összes közügyeket. — (λέγων ὡς οὐ γρή) θαυμάζειν οὐδὲ καταθήμεν, ἀλλ' ἀπαλθόντας ἐπὶ τῶν ἰδίων, τῶν δὲ κοινῶν (ἀπὸ τῶν) μελίσεσθαι πάντων.)

Peisistratos uralkodását következőleg jellemzi: Peisistratos bölcs mérséklettel és inkább államférfíui tapintattal kormányzott mint tyrannos módjára. A törvények betartásában ember-szerető (φιλόανθρωπος) volt, szeliden nyájias (πρᾶος); megbocsátott azoknak, kik ellene vétettek. Még kölesön is adott a szegényeknek, hogy dolgozhassanak a sajátjokban, elannyira, hogy azután folyton benne is voltak földművelő foglalkozásaikban. Két okból tette ő ezt: először, hogy ne tartózkodjanak a városban, hanem külön-külön mindenki szanaszét a vidéken, saját otthonában tartózkodjék, és hogy azután meglehetősen jólétben találván magukat a saját maguk magán munkakörében, ne hivalkodjanak és ne avatkozzanak bele a közügyek intézésébe. Ennek azután az lett az eredménye, hogy jobban levén művelve a föld, nagyobbak lettek a jövedelmek is. Ő pedig (és ez buzdította az állampolgárokat munkára) tizedet szedett az állampolgárok jövedelmeiből, illetőleg terméséből. (ἀπὸ τῶν γιγνο-

*) L. Polyæn Strateg. I, 21, 2.

μένων δεξάτην). Ez értelemben a községekben — κατὰ δήμους — bírákat — δικαστὰς — állított föl és saját maga is gyakran kiment a vidékre, hogy fölügyeletet gyakoroljon (ἐπισκοπῶν) és hogy kibékítse az egymással czivakodókat, perlekedőket (τοὺς διαφορομένους) nehogy bejőjenek a városba és elhanyagolják a maguk mezőgazdaságát.* Egy ily kirándulás alkalmával történt vele, hogy megszólítván egy földművest a Hymettos tájékán, a mint ez éppen a később adómentesnek — ἀτελής — nevezett telkek egyikén faszeggel feszítgette a sziklákat, a földműves nem ismervén személyesen Peisistratost, ennek azt mondta, hogy azért kell neki ily keservesen dolgoznia, hogy Peisistratos megkaphassa a tizedet, vajha a bajnak és jajnak is osztoznék ő a tizedrésében! Peisistratost kellemesen lepte meg ennek a szegény embernek az őszintesége és munkaszeretete: azzal jutalmazta meg tehát az ő nyíltszívűségét, hogy fölmentette minden adófizetéstől.¹⁾ Nem is zaklatta Peisistratos semmi tekintetben sem a tömeget — τὸ πλῆθος — az ő kormányzásával; mindig képes volt a békét föntartani és csendben kintartani. Ezért gyakran hasonlították Kronos korához az ő uralkodásának éveit; csakis később lett keményebb, még pedig jóval keményebb a tyrannis (ἀρχή, mintegy: régime) az ő fiainak pajkos-sága (ὑβρεως) miatt. Leginkább megnyerte a köztetszést az által, hogy népies volt az ő czéltudatos magaviseletében — τῷ ᾗθει — és hogy szerette az embereket (φιλόανθρωπον). Egyáltalában mindent a törvények rendeleteinek megfelelőleg intézett el: magának semmiféle előnyt nem kívánt a többi állampolgárok fölött — οὐδεμίαν ἑαυτῷ πλεονεξίαν διδοῦς — és midőn egyszer gyilkossággal vádoltatván megidéztetett, személyesen jelent meg az Areiopag előtt, hogy magát saját maga védelmezze, a mit látva a följelentő, (a vádaskodó, a kinek följelentésére megidézve lőn), úgy megijedt, hogy abba hagyta az egész dolgot.²⁾ Ezért bírta magát oly sokáig a tyrannisban föntartani, és midőn ki is bukott belőle, könnyen volt képes az uralmat visszaszerezni. Szintűgy kívánkoztak az ő uralma után az előkelőbb műveltségűek — γυνωρίμων — közül a legtöbben, mint a hogy óhajtotta azt a népies elemek

¹⁾ Hal. e. Zenob. Cent. IV, Prov. 76.

²⁾ Aristot. Polit. V, 12; Plut. Sol. 31.

túlnyomó többsége. Amazokat az ő társalgásával nyerte meg, emezeket pedig az által, hogy segített az ő anyagi állapotukon; egyiránt nemes bánásmódban részesítette a gazdagot meg a szegényt is. Szelidek is voltak azok a törvények, a melyeket az atheneiek a tyrannisra vonatkozólag ezen uralom megdőlte után alkottak. Mert csakis így hangzott ez a törvényök: Honi törvénye ősi jogon az atheneieknek ez: ha valaki fölkel, hogy tyrannisra jusson, vagy ha valaki segédkezet nyújt a tyrannisnak, becstelen legyen ő maga meg a nemzetisége is: *θέρμια ταῖς Ἀθηναίων ἐστὶ πάτρια, ἐὰν τιν(ες) τυραννεῖν ἐπανιστῶ(ν)ται (ἢ) ἐπὶ τυραννίδι τι(ς) συγκαθίστη τὴν τυραννίδα, ἄτιμο(ν εἶν)αι αὐτὸν καὶ γένος.*

Peisistratos Philoneus archonsága évében halt el; fiai közül Hippias született államférfi és meggondolt ember volt, okosan vitte az államkormányzatot — *ἔμμερων ἐπεσιτάει τῆς ἀρχῆς.* Hipparchos gyermeke és szerelmes természetű volt, de nagyon szerette az irodalmat — *φιλόμουσος* — ő társalkodott leginkább Anakreonnal, Simonidessal és egyéb költőkkel — *καὶ τοὺς ἄλλους ποιητάς.* — De volt Peisistratosnak második feleségétől, egy argosi nőtől, Timonassától is két fia, Sophon és Hegesitratos, a kinek a mellékneve volt Thettalos. (Tehát most már értjük, honnét vette Peisistratos azon argosi katonákat, a kik a Pallene melletti ütközetben az ő oldala mellett harczoltak az athenei nép hadereje ellen; nem kevesebb mint ezer ily argosi katonát említ a szöveg, — *συνεμαχέσαντο χίλιοι* — e szerint nemcsak személyes tulajdonai és a Megakles leányával való házasság, de ezen második házassága is nagy mértékben mozdította elő Peisistratos politikai céljait. Timonassa, Gorgilos leánya özvegy korában ment férjhez Peisistratoshoz; első férje is nagy befolyású ember volt, Archinos a Kypselidák családjából, Amprakiából). Peisistratosnak ezen második házasságából született fiáról, *Thettaloszról* mondja a British Museum szövege, hogy nagyon vakmerő és legénykedő ember volt — *τῷ βίῳ θρασύς καὶ ὕβριστής* — és hogy ennek az embernek a pajkos-sága okozta mindazon bajokat, a melyek Peisistratos utódaira

*) Hipparchos irodalompartoló izléséről szól a Platonnak tulajdonított *«Hipparchos»* című dialog is.

háramlottak. Itt asután elbeszéli a szöveg Harmodios és Aristogeiton történetét némi eltéréssel a Thukydides ismert előadásától; fontos a különbszet csak annyiban, hogy míg Thukydides ¹⁾ azt mondja, hogy az összeesküvők csak csekély számmal voltak biztonság okáért — ἀσφαλείας ἕνεκα — addig a British Museum szövege sok állampolgárt említ — μετὰ πολιτῶν πολλῶν. Megjegyzem egyébként, hogy e szöveg szerint nem Hipparchos, de Thettalos lett volna a Harmodios szeretője, tehát a pajkos fiú és nem az irodalombarát. Ezen merénylet után sokkal kegyetlenebb lett a tyrannis. A Hipparchos megöletése utáni negyedik esztendőben már rosszúl állottak a dolgok a városban; Hippias ekkor Muuychiát kezdte erősíteni; hasztalan, Lakedemon — sic Lakedaimon helyett: nem Λακεδαιμόνος hanem Λακεδήμενος áll a szövegben, a minthogy párszor nem Πελοποννησιακός, de Πελοποννησιώτης fordul elő a kéziratban — tehát Lakedaimon királya, Kleomenes küzdte őt Athenéből, a jóslat is azt mondván, hogy a tyrannist a lakonok fogják megszüntetni. Itt asután hosszabban beszéli el, hogy mikép történhetett, hogy éppen a spártaiak szabadították föl az athenieket a tyrannok járma alól. A lényege a dolognak az, a mit már eddig is tudtunk, hogy a delphosi jósda vette rá a spártai államhatalmat ezen fölszabadító szerep elvállalására, nem levén legkevésbé sem inyére a görög papságnak és így a jósdának sem az a jogegyenlőségi alapon álló fővilágosult tyrannis, melyet Peisistratos és fiai gyakoroltak Athenében. Az eupatridák vérgöggje még vajmi nagy szerepet játszott ebben a fölszabadítási háborúban, a minthogy ugyancsak mutatja is ezt az a skolion, melyet a British Museum szövege idéz, és a mely e szavakkal záródik:

οἷους ἀνδρας ἀλώεσας μάχουσαι
ἀγαθούς τε καὶ εὐπατριδίας,
οἳ τὸν ἔδειξαν οἷων
πατέρων ἔσαν.²⁾

* A tyrannis megszüntetése után két párt állott egymással szemben; egyiknek a vezére Isagoras volt, Tisandros fia, a tyrannok barátja — φίλος ὢν τῶν τυράννων — a másiknak pedig

¹⁾ Thucyd. De Bello Peloppones VI, 56.

²⁾ Kenyon, p. 50.

Kleisthenes az Alkmeonidák nemzetségéből. (Itt ismét *Ἀλκμεονιδῶν* áll *Ἀλκμειονιδῶν* helyett.) Ámbár a hetaireiákban *) vere-
séget szenvedett (?) Kleisthenes mégis előtérbe hozta a népet — *δῆμον* — a tömegnek *τῷ πλήθει* — szolgáltatván kezére az állam kormányát. Isagoras azonban elesvén a hatalomtól, ismét Kleomenest, az ő vendégbarátját hívta segítségül, hogy véget vethessen általa ezen fertelemnek — *τὸ ἄγος* — miután az Alkmaionidák voltak a játékban mint a bűnre fölbujtók — *τῶν ἐντυχῶν*. Elmenekülvén ezalatt egész titkon Kleisthenes kevesed magával, száműzött mint átoksujtottakat (Kleomenes) hét-
száz athenei családot; majd pedig ezután az államtanácsot akarta — *βουλήν* — megdönteni és Isagorast és ennek három-
száz társát souveraine úrrá tenni az állam fölött — *ἰσαχρόνως δὲ καὶ τριακοσίους τῶν φίλων μετ' αὐτοῦ κυρίως καθίστασθαι τῆς πόλεως*. Ámde az államtanács ellentállott — *ἀντιστάτης* — és a tömeg összeverődvén, Kleomenes és Isagoras emberei az akropolisba menekültek. A nép — *δῆμος* — két napon át ostromolta a fellegrárat; a harmadik napon megadták magukat a Kleomenes emberei, szabad elvonulás föltétele alatt, a mi meg is történt, Kleisthenest és társait pedig visszahívták. A nép kezébe jutván a kormány, Kleisthenes a nép vezére és vezénylő szószólója lön — *καταχρόνως δὲ τοῦ δήμου τὰ πράγματα Κλεισθένης ἡγεμῶν ἦν καὶ τοῦ δήμου προστάτης*. Körülbelül tehát azt lehet mondani, hogy az Alkmaionidák idéztek elő a tyrannosok bukását. Az Alkmaionidák előtt meg Kedon tett a tyrannok ellen kísérletet a British Museum szövege szerint; nevének emlékezetét föntartotta egy bordal is, melyet a szöveg közöl. De hogy ki volt ez a Kedon? Erre nézve nem adnak fölvilágosítást sem ez a szöveg, sem pedig egyéb forrásaink. Ezen okok folytán a nép — *δῆμος* — bizalommal viseltetett Kleisthenes iránt, ki is Isagoras archonságának esztendejében, negyedik évében a tyrannok bukásának, mint a nép vezére — *τοῦ πλήθους προεστρατῶς* — legelőször is az összes állampolgárokat tíz phylébe osztotta az

*) Ez a hely — *ἡγεμῶν δὲ τῆς ἰσαχρίας ὁ Κλεισθένης προσηγάγετο τὸν δῆμον*, — legalább is nagyon homályos, ha nem teljesen értelmetlen — tekintve az akkori viszonyokat. Kenyőnk nincs rá semmi megjegyzése.

eddigig négy phyle helyett, azt akarván ez által elérni, hogy az állampolgárok egymással jobban összeforradjanak, hogy azután mentül többen részesülhessenek a kormányzatban. — *πρώτον μὲν οὖν ἔνευμε πάντας εἰς δέκα φυλάς ἀντὶ τῶν τετάρων, ἀναμίξαι βουλευόμενος ὅπως μετὰσχωμι πλείους τῆς πολιτείας.* Ezután jön egy mondat, a mely aligha nem csonka jelen alakjában, de a melynek az értelme az lehet, hogy a phylék kötelekébe tartozás beigazolása nem volt már ezentúl ahhoz kötve, hogy az illetők kimutassák, miszerint tagjai egy vagy más nemzetségnek is — *ἴθην ἐλέχθη καὶ τὸ μὴ φυλοκρινεῖν πρὸς τοὺς ἐξετάζειν τὰ γένη βουλευόμενος.**

*Azután az államtanács tagjait emelte föl négyszázról öt-százra, még pedig akként, hogy ötven tag jött bele minden egyes phyléből. Azelőtt száz volt külön-külön mind a négyből, most ötven-ötven mind a tizből. Azért nem osztotta pedig be az állampolgárokat tizenkét, hanem csak tiz phylébe, nehogy a főnálló trittysek szervezete valamiképe beleolvastassék a phylébe. Volt pedig a phylékben tizenkét trittys. Kleisthenes ezen rendszabálya nélkül nem forradhatott volna együvé az állampolgárok összesége — *οὐ (συν)έπιπτεν ἀναμίγεσθαι τὸ πλῆθος.* Kleisthenes az országot — *χώραν* — községek szerint — *κατὰ δήμους* — harmincz részre osztotta; ebből tíz esett a város körüli vidékre, tíz a tengermellékre, tíz pedig a középső földterületre — *μεσογαίου* — és ezen harmincz részt *τριτῶς-ὄκ-*nek nevezvén el, minden egyes phylébe 3 ily trittyst osztott be, hogy mindegyik phylének része legyen valamennyi vidékben — *πάντων τῶν τόπων* — községi állampolgárokká — *δημότας* — tette mindazokat, a kik egyik vagy másik *δήμος*-ban laktak, és nehogy a hagyományos elnevezések folytonos szemrehányásoknak tegyék ki az új állampolgárokat — *νεοπολίτας* — azért a demosok szerinti elnevezéseket hozta (államjogi) érvénybe. Innét nevezik az atheneiek egymást a demosok szerint, a honnét valók. Fölállította a községi főnököket is — *δημάρχους* — és ugyanazon ügykört — *ἐπιμέλειαν* — bízta rájuk, a melyet előbb a naukrarok gyakoroltak. Mert hiszen Kleisthenes a *δήμος*-okat is a naukrariák helyére állította föl. A demosokat részint a vidék helyzete szerint — *ἀπὸ τῶν (τ)όπων* — nevezte el, részint pedig azok után, a kik azokat alapították; mintán nem volt minden

egyes község alapítójának a neve már használatban. Meghagyta azonban úgy a nemzetségeket (γένη) mint a φρατρία-kat és a hierosynákat ősi hagyományos kötelekeikben — κατὰ τὰ πάτρια. — A phyléket azon tíz névvel látta el, a melyeket a száz ősalapító — ἀρχηγετῶν — neve közöl a jósdá — Πυθία — kijelölt. (Az Etymol. Magnum, p. 369. és a Lex. Demosth. Patm. p. 15. hasonlót mondanak.) Ezen az alapon azután sokkal népiesebb — δημοτικωτέρα — lett az alkotmány — πολιτεία — mint a minő volt a Solon alkotmánya. Megtörtént az is, hogy a Solon törvényei elavultak a tyrannis alatt, miután nem éltek azokkal ezen idő alatt; Kleisthenes más törvényeket léptetett életbe tekintettel a tömeg — πλῆθος — érdekeire. Ezen új törvények közé tartozott az is, a mely az ὑστρακισμός-ról rendelkezett. Ezen alkotmányozásnak — ötödik évében, Hermukreon archonsága alatt, léptették életbe azt az eskütételét az ötszázas államtanácsnak, a mely esküt még ma is letesznek az ötszázas államtanács tagjai. Azután a strategokat — στρατηγούς — választották phylék szerint, minden egyes phyléből egyet; az egész hadseregnek pedig fővezére a polemarchos volt; ez egészen új valami előttünk, ezért ideírom görögül is: — τῆς δὲ ἀπάτης στρατιᾶς ἡγεμῶν ἦν ὁ πολέμαρχος. Tizenkét évre rá Marathonnál győztek Phainippos archonságának évében; két évvel a győzelem után nagyon érezte már a saját erejét a nép — θαρρόδυνος ἦδη τοῦ δήμου — ekkor eltek először az ὑστρακισμός-ról szóló törvénnyel; ezen törvénnyel, a melyre a Peisistratos korában tapasztaltak nyomán a most újra föléledő gyanú adta az ösztönzést nagybefolyású egyéniségek ellenében; mert hisz Pisistratos (sic) is egy személyben levén demagog és hadvezér, könnyen lehetett τύραννος-szá. Első ízben Hipparchos, Charmos fia Kolyttosból ostrakizáltatott; Kleisthenes a törvényt tulajdonképen ezen Hipparchos ellen alkotta, a kit — mint Peisistratos rokonát — minden áron el akart távolítani az államból. Az atheniek t. i. nyugodtan, háborítlanul hagyták köztük élni a tyrannok mindazon barátait, a kik nem vettek részt a tyrannok üzemében; mert hát az atheniekben megvolt természetből fogva

*) E kifejezés τῶν ἐν ταῖς δυνάμεισι a demagogia és harci dicsőség által kimagasló atheniekre látszik vonatkozni.

az a szelíd nyájasság, — *πραότης* — a mely ezt a népet — *δημος* — annyira jellemzi. És a *τόρωνος*-ok ezen híveinek vezére, vezénylő szószólója — *ἡγεμὼν καὶ προστάτης* — volt Hipparchos. Kevésre rá, a következő évben Telesinos archonsága alatt első ízben történt, hogy *babbal sorsolták ki* — *ἐκβάψυσαν* — a kilencz archont, phylék szerint azon ötszáz jelölt közül, a kiket a községenkénti állampolgárok — *ὄπὸ τῶν δημοτῶν* — kiszemeltek; a korábbi archonok mind úgy lőnek választva. — *ἐκβάψυσαν τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κατὰ φυλάς ἐκ τῶν προκριθέντων ὄπὸ τῶν δημοτῶν πεντακοσίων τοῖς μετὰ τὴν τυραννίδα πρῶτον, (οἱ δὲ πρότεροι πάντες ἦσαν αἱρετοί.)* Ez tehát nagy horderejű adat. Látjuk belőle, hogy a Kleisthenes demokratiájában az archonokat eleinte úgy választották és csak azután hozták be a babbali kisorsolást; de még ekkor is csak azok közül sorsolták ki az archonokat, a kiket az állampolgárok jelöltekül választás útján föllálitottak. Plutarchos köztudomás szerint a Kleisthenes demokratiáját még *ἀριστοκρατία*-nak nevezi: nem csoda, hisz Aristoteles *Πολιτικά*-ja szerint is az *ἀριστοκρατία* leginkább csakis abban különbözött az oligarchiától, de meg a demokratiától is, hogy az állampolgárok összeségének *választás* útján nyilatkozott bizalma volt az aristokratia ismerve. Az első három évben csak a tyrannok barátjait ostrakizálták, de a negyedikben már olyanokra is rákerült a sor, a kiknek semmi egyéb bűnük nem volt, csakhogy a többiek közül kimagaslottak. Így ostrakizálták Ariphron fiát, Xanthippost is. Három év múlva, Nikodemos archonsága alatt, fölfedezték a bányákat Maroneiában; száz talentom folyt be az állampénztárba e bányák műveléséből; ekkor némelyek azt indítványozták, hogy ezen száz talentom a nép között osztassék ki; de ezt Themistokles megakadályozta; e helyett száz hajót — *τριήρεις* — építtetett a száz talentomon. Ezen hajókkal győztek azután az athensiek Salamisnál a barbarok fölött. Ezen időben ostrakizáltatott Aristeides is, Lysimachos fia. Négy év múlva jött Xerxes: ekkor visszahívták az összes ostrakizáltakat. Új e leírásban az, hogy az ostrakizáltaknak szabad választásukra bizatott, vagy hogy a Geraistos és Skyllaion közti vidéken tartózkodjanak, Euboia legdélibb tájékán (vagy hogy *ἄτιμος*-ok (állampolgárilag becsületlenek) legyenek — *καθάραξ* — egyszer mindenkorra.

Ezek elmondása után a szöveg így folytatja: Ekként növekedett tehát az athenei állam ereje fokról-fokra párhuzamosan a demokráciával. A perzsa háborúk után újra felülkerekedett az Areiopag tanácsa, — *πάλιν ἰσχυροῦσεν* — de nem valamely törvényhozási rendelkezés, illetőleg néphatározat, folytán nyervén elismét a vezénylő jogkört, — *οὐδενὶ δόγματι λαβοῦσα τὴν ἡγεμονίαν* — hanem csakis azért, mert neki, az Areiopag tanácsának volt köszönhető a Salamisnál kivívott győzelem. Mert az Areiopag tanácsa volt az, a ki nyolcz drachmát adatott minden egyes állampolgárnak és beleterelte (az összes fegyverfogható férfiakat) a hajókba, holott a strategok maguk a legnagyobb zavarban voltak és kikürtöltették, hogy mindenki meneküljön a hogy tud. Ez okozta, hogy az Areiopag tanácsa oly nagy mértékben nyerte most ismét vissza a befolyását: jól is intézték az atheneiek ebben az időben az ő közügyeiket. Derekasan belegyakorolták magukat a háború művészetébe, — *ἀτκίζουσι* — nagy volt a tekintélyök a (többi) hellenek előtt és kezökbe kerítették a tengeri uralmat, daczára a lakedaimonoknak. A nép vezénylő szószólói — *προστάται* — ebben az időben Aristeides és Themistokles voltak. Valóban, Aristeides volt az, a ki három év múlva a salamisi csata után Timosthenes archonsága alatt a szövetségi adóhányadot — *φόρου* — kivetette az egyes szövetséges államokra. Ugyancsak Aristeides volt az, a ki ebben az időben, midőn már nagyban érezte az athenei állam a maga erejét és midőn már nagy pénzösszegek voltak fölhalmozódva, — *χρημάτων πολλῶν ἡθροισμένων* — azt a tanácsot adta az atheneieknek, hogy ragadják meg a hegemoniát (a szövetséges társak fölött) és hogy települjenek be a vidékről a városba, — *καταβάντες ἐκ τῶν ἀγρῶν οἰκῆν ἐν τῇ ἄστει* — mert, így szólott Aristeides, ha megragadják ily értelemben a hegemoniát: akkor lesz kenyere — *τροφὴν* — mindenkinek, azoknak is, a kik hadjáratokra, meg azoknak is, a kik őrzéjára — *φρουροῦσι* — fognak kivonulni, sőt lesz kenyerek mindazoknak is, a kik a közügyeket fogják intézni — *τοῖς δὲ τὰ κοινὰ πράττουσι*. Meg is fogadták az atheneiek Aristeides ezen tanácsát és ettől kezdve kényúrilag — *δεσποτικωτέρως* — kezdték kezelni az ő szövetséges társaikat, — *τοῖς τε συμμάχοις* — kivéve a Chios, Lesbos és Samos szigetek lakóit, a kiket az ő birodalmuk — *ἀρχῆς* —

őreifül alkalmaztak, meghagyván alkotmányait — πολιτείας — és azokat is hivatalaikban, a kik az ő államaikban az ügyek élén állottak. De adtak bőven kenyeret az atheneiek saját hazájokban a tömegnek — τοῖς πολλοῖς — is, a mint ezt Aristeides — εἰσηγήσατο — hozta javaslatba. Megtörténhetett ugyanis, hogy nem kevesebb mint húszezer ember táplálkozott a szövetségi adóhányadokból, — ἀπὸ τῶν φόρων — az adókból — τελῶν — és a szövetségesek utáni jövedelmekből — τῶν συμμάχων. Volt ugyanis hatezer esküdtbíró — δικασταί — 1600 toxota (ijas, rendőri stb. szolgálatokat teljesítő könnyű katona) — ezenfölül 1200 lovaskatona — ἵππεῖς, — ötszáz tagja az államtanácsnak — βουλή, — ötszáz öre a hajógyáraknak, hajóházaknak, — νεωρῶν — ezenfölül a városban ötszáz (a kéziratból nem lehet jól kivenni), a községekben — ἐνδημοί — működő tisztviselők összes száma körülbelül hétszázra, a külállamokban szolgálók száma szintén 700-ra rúgott; és mindezeket fölül hadilábra állíttatván a fegyveres erő — ἐπεὶ συνεστήσαντο τὸν πόλεμον — 2500 hoplita — δισχιλίοι καὶ πεντακόσιοι. Az őrhajók száma húsz volt, a szövetségesek adóját behajtó, kisorsolt hajólegénység 2000 főből állott. Ide számítandók még a prytaneion, az árvák és a börtönőrök. Mind ezeket a közpénzekből — ἀπὸ τῶν κοινῶν — fizették. Így tették a népet — τῷ δήμῳ — kenyérbe. Tizenhét évig maradt az állam — πολιτεία — az Areiopag tanácsának vezérelte alatt, — προσοτήτων — lassankint kimenekülvén a környező veszélyből. De a mint a tömeg — πῆθος — nagyon megerősödött (főlszaporodott), Sophonides fia, Ephialtes lett a nép vezénylő szószólója. Abban a hírben állott, hogy megvesztegethetlen és csakis igazságos politikát igyekszik űzni az államban. Ő volt az, a ki támadást intézett az Areiopag tanácsa ellen. Azzal kezdte, hogy az Areiopag tanácsának számos tagját lehetetlenné tette — ἀνεῖλεν — pört akasztván a nyakukba hivatalos hűtlenség (sikkasztás) czímén. (Ezt mondja Plutarchos*) is: φοβερὸν ὄντα τοῖς ἐλιγαρχικοῖς, καὶ περὶ τὰς εὐθύνας καὶ διώσεις τῶν τὸν δῆμον ἀδικούντων ἀπαραίτητον.)» Azután, mondja a British Museum szövege — Konon archonsága idejében Ephialtes az Areiopag tanácsát mindazon hatalmi jogkörétől megfosz-

*) Plut. Pericl. 10.

totta, a melynek alapján ez a tanács az alkotmány őre volt és mindezen hatalmi jogkört részint az ötszáztagú államtanácsra, részint a souveraine népgyűlésre, részint az esküdtbiróságokra ruházta. (ἐπετα της βουλῆς ἐπὶ Κόωνος ἄρχοντος ἅπαντα περιεῖλε τὰ ἐπίθετα δι' ὧν ἦν ἡ τῆς πολιτείας φυλακῆ, καὶ τὰ μὲν τῶν πεντακοσίων, τὰ δὲ τῶν δέμῳ καὶ δικαστηρίοις ἀπέδωκε). Ephialtes ezt Themistokles segítségével vitte keresztül. Themistokles ekkor már az Areiopag tagja volt és éppen pörbe akarták fogni medismos miatt. Themistokles, hogy megdöntse az Areiopagot, azt sugta Ephialtesnek, hogy az Areiopag be akarja őt fogatni. Az Areiopagitáknak pedig azt mondta, hogy majd nyomára vezetni őket egy összeesküvésnek, a melynek célja fölforgatni az alkotmányt. Elvezette tehát az Areiopag által e célra megbízott közegeket Ephialtes házához, a hol éppen többen voltak egybegyűlve. Themistokles (bemenvén) nagy tünetéssel kezdett velök beszélgetni, (hogy lássák és félremagyarázzák az Areiopag küldöttei). Ephialtes megpillantván az Areiopag megbízottait, megijedt és ótalmat kereső ruhában az oltárhoz menekült. Ez nagy megdöbbenést okozott a közönségben és e bangulatot felhasználva, Ephialtes meg Themistokles vádat is emeltek azonnal az Areiopagiták ellen először az ötszáztagú tanácsban, azután pedig a népgyűlésen, — ἐν τῷ δέμῳ — a minek a következménye azután az lett, hogy az Areiopagot eddigi hatalmi jogkörétől csakugyan megfosztották. Ephialtest azonban nemso-kára rá orgyilkos módjára dőfte le Aristodikos Tanagrából.

*Ezekután nagyon lazán kezdtek menni — ἀνίσταται μάλ-
λον — az ügyek az athenei államban. A demagogok erőszakoskodása volt ennek az oka. Ezen időtájban ugyanis a műveltebbek — τοὺς ἐπισκευαστέροισι — nem tudtak maguknak kellő pártvezért keríteni; csak Miltiades fia, Kimon állott az élökre, a ki pedig nagyon fiatal volt még, de meg így is későn kezdett csak az állam ügyeivel foglalkozni; a háborúban pedig nagyon is sokan elpusztultak. *Azon hadvezérek ügyetlensége folytán*, a kiket csakis az ő *hirneves ősi családfájuk miatt választottak meg* (hadvezéreké) strategosokká, majdnem minden egyes hadjárat két-háromezer athenei állampolgár életébe került, elannyira, hogy mind a kevésbé vagyonosok tömegéből, — δέμων — mind pedig a gazdagok sorából éppen a legalkalmasabbak — ἐπισκευαστέροι —

vesztek el a csatamezőkön. Igen, azt mondja a British Museum szövege, hogy στρατηγῶν ἐπισ(τ)αμένων ἀπειραν μὲν τοῦ πολεμῆν τιμωμένων δὲ διὰ τὰς πατρικὰς θόξας, αἰσι συνεβαλεῖν τῶν ἐξιόντων ἀνὰ διαχιλίους ἢ τρισχιλίους ἀπόλλυσθαι. Tehát azt mondja, hogy avatatlanként voltak a háború művészetében. Ez a komikusok azon későbbi fölajdulását juttatja eszünkbe, a kik a fölött jayveszéltek, hogy már többé nem nagy családokból — ἐκ τῶν μεγίστων οἰκιῶν — választják a hadvezéreket Athenében.*) «Különben nem egyformán intézték a közügyeket: egyideig ragaszkodtak ugyan még a törvényekhez (de később nem). A kilencz archon állásának választás útján betöltését — úgy látszik, a választást az Areiopag állította vissza — egyideig még érintetlenül hagyták, de hat évvel Ephialtes halála után oda módosították a törvényt, hogy fölvették a zeugitákat is azok sorába, a kik közül választandók voltak — προκρίνεσθαι — azok, a kik közül azután kisorsoltattak — κληρωσομένους — az archonok. Az első archon a zeugiták közül Mnesitheides lett. Annakelőtte az archonok csak a pentakosiomedimnosok és hippeusok sorából kerültek ki, a zeugiták csakis a kisebb hivatalokat — τὰς ἐγκρατίους ἴμρον — érhetvén el, hacsak a törvény kijátszásával nem emeltek már azelőtt is — míg e törvény fönnállott — zeugitát archonságra. Öt évvel ezen reform után Lysikrates archonsága alatt állították föl a községek számára a harmincz birót — οἱ τριάκοντα δικασταὶ κατὰ δήμους. Lysikrates archonsága után pedig a harmadik esztendőben nagyon nagy levén már az állampolgárok sokasága, Perikles indítványára elhatározott, ἔγνωνσαν — hogy ezentúl csak az legyen állampolgár, a kinek mind atyja, mind anyja már állampolgári jogokkal birt.» Ezek után, tehát körülbelül 450 évvel Kr. e., lépett föl Perikles mint demagóg; hírnevét első ízben az által szerzett magának, hogy vádat emelt Kimon ellen az euthynéknél való megszámloltatása alkalmával. Ekkor még egészen fiatal volt. Perikles befolyása alatt még népiesebb — δημοτικωτέρα — lett az alkotmány. Még tovább ment az Areiopag jogkörének megnyirbálásában — ἕνα παρεῖλετο — mint Ephialtes, és oda hatott, hogy az athenei állam az ő legfőbb figyelmét a hajóhadra fordította. Ennek

*) L. Fragm. Comicor. Græc. ed. Botha.

azután az lett a következménye, hogy a hatalom egészen a tömeg — *παρήσαντας τοὺς πολλοὺς* — kezébe került. Pythodoros archonsága alatt, 49 évvel a salamisicsata után ütött ki a peloponnesosi háború. A nép — *δῆμος* — bezárkózott a városba és rá levén szorítva a hadjáratokban behozott zsold élvezésére, akarva-nemakarva is saját maga kellett, hogy intézze a kormányzást. Az esküdtbíróóságokba a zsoldot — *μισθοφόρα τὰ δικάστηρια* — először Perikles hozta be,*) mint demagog ellene működvén a Kimon gazdagságának befolyása ellen. Mert hát Kimon nagyon sok embert elcsábított a nép alsó rétegeiből — *δημοτῶν* — az által, hogy a saját zsebéből fizette a leiturgiákat. A lakidák törzséből bárki is enni kapott az ő házánál akár minden nap is; földjeit (kertjeit) nem kerítette körül, hogy bárki is szedhessen gyümölcsöt (arathassa a gabonát).» A szöveg itt azután Damonidest Óából említi fel, mint a ki a háború megindítására tüzelte volna Periklest, a miért is később ostrakizálták. Ugyanez a Damonides tanácsolta volna Periklesnek azt is, hogy hozza be a zsoldot az esküdt bírák számára. Némelyek szerint ez volt azután oka a romlásnak, miután nem a szakavatottan alkalmas — *ἐπισικῶν* — emberekre, de az első jöttmentre is ráeshetvén a sors, (az esküdtbírák közt nagyon sok volt a salak.) De hát nem eshetett a sors azelőtt is bárkire? Ezt kérdezhetnők a szerzőtől. Valóban nehéz e helyet megérteni, hacsak az nem lappang e helyütt a ronc szövegben, hogy ebben az időben már a jelölteket sem úgy választották, hanem úgy sorsolták ki mint magukat az archonokat a jelöltek közül — *προκρίνεσθαι*. «Ekkor kapott lábra a lélekvásárló vesztegetés is. — *τὸ δεσάζειν* — Anytos adta erre az első példát: hogy el ne ítéltesék Pylos föladása miatt, megvesztegette a bírát.»

«A míg Perikles élt és a nép vezénylő szószólója volt — *προσίστηκα τοῦ δήμου* — jobban ment az állam ügye, de a mint meghalt, azonnal nagyon rosszra fordult az athenei állam sorsa. Mert ekkor kezdtek az atheneiek a nép élére oly embereket állítani, a kiknem bírtak kiválószakavatottsággal, — *οὐκ εὐδοκίμοῦντα τὰ παρὰ τοῖς ἐπισίκεσιν* — holott azelőtt mindig csakis ily férfiak voltak a nép vezérei — *δημαγωγοῦντες*. (Itt azután a szöveg

*) Teljesen megegyez Aristoteles *Πολιτικά*-jának II, 12-ével.

például hozza föl Solont, Peisistratost, Kleisthenest, Xanthipposzt, Miltiadest, Themistoklest, Aristeidest, Ephialtest és Kimont, majd Periklest és Thukydideszt, a Kimon sógorágát.¹⁾

Perikles halála után Nikias lett az előkelők — *ἐπιφανῶν* — vezére, a népe — *δήμου* — pedig Kleon, a Kleainetos fia, a ki első ízben viselte magát illetlenül a szószéken az athenei szónokok közül. A szöveg hozzát teszi, hogy minden látszat oda mutat, miszerint ez a Kleon rontotta meg leginkább az athenei államot az ő rohamszerű vállalataival — *ταῖς ὀρμαῖς*. Ezután Theramenes, Hagnon fia került a másik párt élére, és a nép élére Kleophon, a lantcsináló — *λυροποιός* — a ki először hozta be a diobeliát; később Kallikrates Paianióból azt három obolosra emelte. Utóbb mind a kettőt halálra ítélték, mert a nép később megszokta gyűlölni azokat, a kik rossz útra terelték. A mit a szöveg itt Kleophon kezdeményezéséről mond, ellentétben áll a 41-dik fejezettel, a hol a kezdeményezés az *ἐκκλησιαστικόν*-t illetőleg Agyrrhiosnak és Herakleidesnek tulajdoníttatik, de tellentében áll az Aristophanesék ismert helyeivel is. Itt a szöveg kétségen kívül zavaros, azért erről majd más alkalommal bővebben.

Kleophon óta, mondja a szöveg, folyton oly emberek voltak a nép vezénylő szónói, a kik csak a tömegnek óhajtottak hizelegni az ő szilaj vakmerőségek által — *θρασύνεοθα*: — és csak a pillanatnyi érdekeiket tekintették. A legjobbak voltak az athenei államférfiak között, — *πολιτευσάμενων* — a régi idők jeles embereitől eltekintve, — Nikias, Thukydides és Theramenes. No hiszen ezt csakugyan mondja Aristoteles is.²⁾ Nikiaszt és Thukydideszt a szöveg szerint általános elismerés környezte mindig, mert kalokagathok s államférfiak voltak és az államot ősei erkölcs szerént — *πατρικῶς* — befolyásolták. Theramenesre nézve eltérők a vélemények; de a szöveg szerzője azt hiszi, hogy nem lehet szemrehányást tenni Theramenesnek azért, hogy

¹⁾ T. i. Melesias fiát, a conservatív párt vezérét.

²⁾ A Kleon illetlen magaviselete abból állott, hogy *πρῶτος ἐπὶ τοῦ βήματος ἀνέκραγε καὶ ἐλιθορρήσατο καὶ περιζωσάμενος ἐδημηγόρησε, τῶν ἄλλων ἐν κόσμῳ λεγόντων*. Ez utóbbi alig hihető. Azelőtt még nagyobb volt a nevetlenség Athenében mint később.

³⁾ Hal. e Plutarch. Nic. c. 2.

minden államformát végig szolgált; mert Theramenes ezt csak azért cselekedte, hogy a közjó érdekében küzdhessen minden kormány politikája ellen, valahányszor helytelen útra tévedtek a hatalmasok: már pedig ez a szöveg szerint minden valóban jó állampolgárnak a föladata.

Ezután a szöveg mindjárt a 400-as oligarchia behozatalára ugrik át, a nélkül, hogy a Perikles halála óta történt reformokat, pl. az εἰσφορά behozatalát, a πρόβουλος-okat, illetőleg ezeknek föllállítását a sikeliai vereség után csak egy szóval is emlitené. Nem említi a gondolatszabadság és a színműírói, illetőleg színdarabelőadási szabadság korlátozására tett rendelkezéseket sem, de nem említi azon szellemi hadjáratot sem, a melyet a babbal való sorshúzást kigúnyoló és az éretlen tömeg féktelen uralmát nyíltan leszóló Sokrates indított a hagyományos tömeguralmi alkotmány ellen. Egyszerűen csak annyit mond a szöveg, hogy a sikeliai vereség után és ugyanannyival is inkább, minthogy a persák királya eddigelé a lakedaimonokat segítette, az athenei nép csakis azért változtatta meg a demokrátiát és hozta be a négyszázas oligarchia uralmát, mert elhitették vele hogy a nagy király ezentúl majd az atheneieket fogja a hadviselésben mint szövetséges a lehető legerélyesebben segíteni, ha oligarchiára változtatják alkotmányukat — ἐὰν δι' ὀλιγῶν ποιήσωμεν τὴν πολιτείαν. A négyszázas uralom alkotmányának — τὴν ἐπὶ τῶν τετρακοσίων πολιτείαν — behozatala érdekében Melobios tartott a néphatározat meghozatalát sürgető beszédet, magát az indítványt — τὴν δὲ γνώμην γράψαντος — Pythorodos tette meg. Pythorodos psephisma-javaslatára így hangzott: Válasszon a nép a már meglevő tíz probulos*) mellé még más húszat azon állampolgárok közül, a kik 40-dik életévüket betöltötték. Ezek esküdjenek meg, hogy azt fogják javasolni, — συγγράψειν — a mit legjobbnak fognak tartani az állam megmentésének — τῆ πόλει: περὶ τῆς σωτηρίας — érdekében. De legyen szabad bármely más állampolgárnak is saját tetszése szerint indítványt tenni, — γράφειν — hogy azután a lehető legjobb terv fogadtathassék el. Kleitophon egyebekben pártolta Pythodoros indit-

*) Csak itt per tangentem említi a probulosokat, holott ezen intézmény behozatalát már föntebb kellett volna jeleznie.

ványát, de még azt is kívánta, hogy a megválasztottak kutassák föl a régi törvényeket is, — τὸς πατρίους νόμους — a melyeket Kleisthenes alkotott, midőn behozta a demokrátiát — καθίστη τὴν δημοκρατίαν — hogy azután összehasonlítva mindezeket egymással, ki bírják találni a legjobbat az állam érdekében — τὸ ἄριστον.. Jellemző, hogy a szöveg, noha csak imént azt mondta, hogy a δημοκρατία-t Kleisthenes hozta be, mégis pár sorral utóbb meg azt mondja, hogy Kleisthenes alkotmánya nem volt népies, hanem közelebb állott a Solon alkotmányához. ὡς οὐ δημοτικὴν, ἀλλὰ παραπλησίαν εὖσαν τῇ Κλεισθένης πολιτείαν τῇ Σόλωνος. Ezen megkülönböztetés csak azt jelezheti, hogy a szöveg szerzője vagy Kleitophon több fajtáját ismerte a demokrátiának, nevezetesen hogy demokrátiának nevezett még oly államformát is, a melyet nem tartott senki népiesnek — δημοτικὴ — egyúttal. A megválasztottak elsőben is azt indítványozták, hogy szavazzon le a nép az összes előterjesztett javaslatok fölött; azután hatályon kívül helyezték a γραφὴ παρανόμων-t, az εἰσαγγελία-féle följelentéseket (melyek főkép a gondolatszabadságot korlátozták) és a (rabszolgák kínzó vattatására vonatkozó?) πρόκλησις-t; hogy szabadon tanácskozhassanak az atheniek a szönyegen forgó közügyek fölött, — ὅπως ἂν ἁ ἑθελόντες Ἀθηναῖται συμβουλεύσῃσι περὶ τῶν προκειμένων — ha pedig valaki ezek (azaz a szabadon nyilvánított vélemények) miatt bárkit is az esküdtbiróság elé — δικαστήριον — idéztetne, hogy ott megbüntettesék, hát akkor az ily vádaskodók hurczoltassanak a strategok elé, a strategok pedig szolgáltatassák ki őket a 11-es hóhér-collegiumnak, hogy halállal lakoljanak.»

«Ezek után az állam ügyeiben — πολιτεία — következőleg rendelkeztek. Az összes befolyó jövedelmek csakis a háború folytatására fordítottassanak; a hivatalban levők zsold nélkül — ἀμισθοῦς — szolgáljanak, míg csak a háború tart, kivéve a kilencz archont és a (jelenlevő) prytanokat. Ezek három obo/ost húzzanak naponként. Az állam ügyeinek intézésében való részvétel joga — πολιτεία — mindaddig míg a háború tart, — ἕως ἂν ὁ πόλεμος ᾗ — azon ötezer állampolgárra ruháztassék, a kik leginkább képesek úgy testi erejükkel, mint vagyonosságuknál fogva az áldozatokkal járó közszolgálatokat — λειτουργεῖν — teljesíteni. Ezen ötezer állampolgár legyen azután a souveraini-

tásnak a letéteményese, — κυρίως — ὅκ köthessenek egyezséget, szerződést, a kívül akarnak. Válaszszanak azután mind a tíz phyle részéről tíz-tíz férfiút a negyven éven fölüliek közül: ezek írják azután össze kiszemelve az ötezer állampolgárt eskü alatt.»

«A megválasztottak ezeket hozták javaslatba. Elfogadtatván javaslatuk, az ötezer állampolgár száz férfiút választott a saját kebeléből, hogy készítsenek alkotmánytervezetet — κωροθέτων δὲ τούτων εἶλοντο σφῶν αὐτῶν οἱ πεντακχιῶνται τοὺς ἀναγράφοντας τὴν πολιτείαν ἑκατὸν ἄνδρας. A megválasztott száz férfiú pedig javaslatba hozá és beterjeszté a következőket: az államtanács — βουλή — évről-évre oly állampolgárokból alakíttassék, a kik harminczadik életévüket meghaladták. Az államtanács tagjai ne húzzanak zsoldot. Ezek, t. i. a harmincz éven fölüliek sorából választassanak a strategok, a kilencz archon, a hieromnemon, a gyalogsági osztályparancsnokok (taxiarchák), a lovassági főparancsnokok — hipparchok — és alparancsnokok, (φολάρχους) valamint az őrségi parancsnokok, — ἄρχοντας εἰς τὰ φρούρια — a Pallas Athene és a többi istenek szent kincseinek tíz kincstárnoka, a hellenotamiák és a papi — ἱερίων — vagyon húsz kincstárnoka, a hieropoiosok és a tíz gondnok — ἐπιμελητής. Kenyon azt gondolja*), félreértvén a szöveget, hogy mind e tisztviselőket az államtanács kötelékébe vette föl az új alkotmány, pedig a τούτων δ' εἶναι csak azt jelenti, hogy mind ezek legalább harminczévesek legyenek. A szöveg azután tisztán, világosan kimondja, hogy az elősorolt összes tisztviselők — szintűgy mint a strategok — választás és nem sorshúzás útján nyerjék el állomásaikat; válasszák pedig őket az államtanács tagjai által kiszemelt jelöltek közül — kik? Bizonyára az ötezer állampolgár, (habár ezt nem is mondja ki a szöveg nyíltan). — αἰρεῖσθαι δὲ πάντας τούτους ἐκ προκρίτων, ἐκ τῶν αἰεὶ βουλευόντων πλείους προκρίνοντας, — a többi hivatalok azonban sorshúzás által töltessenek be és ne az államtanács tagjai közül, illetőleg ne az államtanács által kiszemelt jelöltek közül, — μή ἐκ τῆς βουλῆς — és a hellenotamiák, a kik a pénzeket kezelik, se legyenek tagjai az államtanácsnak. Az államtanács négy senatusra — szintén βουλή — volt osztandó a fölemlített (30 éven

*) Kenyon 84. l.

főllői) korosztályokból; sorshúzás volt eldöntendő, hogy melyik senatus tartson először tanácsot, de azért a többi tanácsstagok is beleendettek osztva külön-külön a többi három senatusba — itt meg λήξιν. Az említett száz — alkotmányjavasló — férfi szintén beleendett osztva a többiekkel együtt a négy szakaszba — τέτταρα μέρη, azaz senatusba — a lehető legegyszerűsebben — ὡς ἰσάιτατα — a sors által megállapítandó rendben, hogy az év folyamán át tanácsot üljön, mihelyt rákerül egyikre-másikra a sor. Hogy saját belátása szerint járhasson el majd az államtanács a közjövödelmek dolgában, hogy érintetlen — ὡς ἡ — a mi a rendelkezési alpra — τὸ δέον — szükségeltetik, egyéb kiadásokra nézve pedig a körülményekhez képest lehetőleg jobban intézkedhessék. Ha pedig nagyobb mérvű, mintegy túlkidadásokat akarnak igénybe venni, hát akkor hívják be mindazon epeiskletost — ἐπισκλητος-*t*, — a kit behívni jónak látnak az illető korosztályokból — τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς ἡλικίας. Kenyon helyesen mondja itt, hogy ez egy oly államjogi műszó, melyet nem értünk, miután egyébként nem fordul elő szótárainkban.*) Az államtanács üléseit öt napon át tartja, ha csak nem leendett szükség hosszabb ülésezésre is. Az államtanácsba sorsolást — κληροῦν — a kilencz archon vezesse; a cheirotonia fölött az államtanácsnak öt olyan tagja üljön főlügyelő-bizottságot, a kiket a sors ér, és ezek közül napról-napra sorsoltassék ki az, a kinek tiszte leendett a megtörtént leszavazást a saját szavazatával megerősíteni — τὸν ἐπιψηφιοῦντα. (Ezután jön egy nagyon rongcs helye a szövegnek, azért, míg az helyreállítás nem lesz, azzal nem is foglalkozom.)

«Az imént közölt alkotmánytervet azonban csak a jövőt illetőleg — εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον — hozták javaslatba a kiküldött férfiak, a tényleges időpontra nézve a következőt — már t. i. πολιταία-*t* — javasolták. Legyen az államtanácsnak — βουλή — négyszáz tagja az ősi alkotmányos hagyomány szerint — κατὰ τὰ πάτρια — negyven-negyven minden egyes phyléből; ezek azon jelöltek — προκρίτων — közül szemeltessenek ki, a kiket az egyes φυλῆ-k tagjai — οἱ φυλῆται — a harmincz éven főllői állampolgárok közül fognak választani — ἔλωνται. Ezen

*) 85. l. az ἐπισκλητον.

négyszázas államtanács tagjai töltsék be (vagy állapítsák meg?) — *καταστήσασθαι* — a hivatalokat, ők állapítsák meg, hogy minő esküt kell letennie egyik-másik állami közegnek, ők intézkedjenek a törvények tekintetében, — *περί νόμων* — szintúgy az euthynák dolgában is, egyáltalán szabadon rendelkezhessenek minden más tekintetben is a szerint a mint valamit a közügyre nézve hasznosnak, czélszerűnek tartanak. Kötelességek leend azon államjogi törvények alapján eljárni, a melyek netán alkottatni fognak; ezeket nem szabad hatályon kívül helyezni, sem más törvényekkel helyettesíteni — *τοῖς δὲ νόμοις, οἳ ἐὰν τεθῶσιν περὶ τῶν πολιτικῶν χρῆσθαι, καὶ μὴ ἐξεῖναι μετακτείνειν, μηδ' ἐτέρους θέσθαι*. A strategokat, kiket eddig az összes állampolgárok választottak, szentül az ötezer állampolgár fogja választani; az államtanács pedig — *βουλή* — szemlét fog tartani a fegyvereserő fölött, s azután tíz férfiút és hozzájuk jegyzőt — *γραμματέα* — fog választani — *ἐλέσθαι*, — és ezen választott férfiak a következő éven át autokratori teljhatalommal fognak kormányozni és ha szükség leend rá, együtt fognak tanácskozni az államtanácscsal — *καὶ ἂν τι θέωνται, συμβουλευέσθαι μετὰ τῆς βουλῆς*. Választani fognak egy hipparchot és tiz (lovassági) phylarchot. Egyébként mind a hivatalokat választás útján — *ἀρῆσιν* — fogja betölteni az államtanács — *βουλή* — az írásba foglalt szabályok, vagyis a javaslat — *κατὰ τὰ γεγραμμένα* — szerint. Kivéve az államtanács tagjait és a strategokat, a többi tisztviselők csak egyszer tölthetik be ugyanazon hivatalt. Jövőre pedig, hogy mind a négyszáz belekerüljön a négy senatusba — *εἰς τὰς τέταρας λήξεις* — a száz (alkotmányjavasló) férfiú fogja őket beosztani, hogy ne csak a városbeliek, — *ἀστικοῖς* — hanem a többiek is részesülhessenek a kormányzásban.* (Ez az utóbbi mondat ismét nagyon zavarosan van kifejezve a szövegben, mely éppen e helyütt van szerfőlött megromolva.)

A száz választott férfiú — az ötezer állampolgár választotta — ezt az alkotmányjavaslatot terjesztette a nép — *πλήθος* — elé, mely azt el is fogadta. A babbal választott régi tanács föloszlott és a négyszázas oligarchia kezébe vette a legfőbb hatalmat Kallias archonsága alatt, körülbelül száz évvel a Peisistraidák elűzése után. Éleselméjű, kiválóan eszmeiűs férfiak,

Peisandros, Antiphon és Theramenes hozták létre ezen átalakulást.

Az ötezer csak szóval — λόγῳ — lőn az uralomba behelyezve, — ἡρέθησαν — de a négyszáz és a tíz autokrator bevonult az államtanács házába — βουλευτήριον — és uralkodtak az állam fölött; követséget is küldöttek a lakedaimonokhoz, hogy véget vessenek a háborúnak a mindkét hadakozó fél által tényleg elfoglalva tartott positiók alapján.

Körülbelül négy hónapig állott fönn a négyszáz as alkotmány — πολιτεία. Az Eretriánál szenvedett tengeri csatavesztés és Euböia eleste után megdöntötték az atheneiek a négyszáz as uralmat és a közügyek intézését ötezer önfölfegyverkezésre képes állampolgárra — τοῖς ἐκ τῶν ἔκλων — bízták, de egyúttal határozatilag kimondották, hogy semmiféle hivatal után zsoldot nem fizetnek. Aristokrates és Theramenes idézték elő ezen újabb alkotmányhozást: mert nem helyeselhették, hogy a négyszáz as államtanács mindent saját maga végzett és nem juttattak részt a kormányzásban az ötezernek. Az a nézet uralkodik még most is, hogy ez az ötezer jól végezte a közügyeket. (Ugyanezt mondja Thukydides is).

Ezután elbeszéli a szöveg az arginusai tengeri ütközetben résztvevő strategok dolgát, a dekeleiai hadjáratot és azt mondja, hogy a békét Kleophon akadályozta meg, mert részeg fővel és pánczélosan rontott be az ἐκκλησία-ba és arra tüzelte a gyűlést, hogy ne engedjenek, ha csak a Lakedaimonok valamennyi meghódított városukat át nem engedik.

A harmincz tyrannos behelyeztetését Lysandros által akként adja elő a szöveg, hogy a tömeg a δῆμος uralmát akarta megmenteni, az előkelők — γνῶριμοί, — a hetaireiák tagjai oligarchiára vágytak, azon vagyonosabbak pedig, a kik nem voltak tagjai a hetaireiáknak, az ősi alkotmány — τὴν πατριὸν πολιτείαν — visszaállítását követelték. Ezek közé tartozott Archinos, Anytos, Kleitophon, Phormisios, a főember azonban Theramenes volt. Lysandros az oligarchikus párt részére állván, a nép — ὁ δῆμος — kénytelen volt az oligarchiát megszavazni — χειροσυνεῖν. Az indítványt az ily értelemben való néphatározatra — ψήφισμα — Drakontides terjesztette be Aphidnából.

Pythodoros archonsága alatt lőn a harmincz tyrannos az

uralomba behelyezve. A mint a hatalmat a kezökbe kapták, ötszáz as államtanácsot és egyéb hivatalokat állítottak föl és azokkal töltötték be, a kiket az ezer állampolgár közül e czélra kieszemelnek vala — ἐκ προκρίτων ἐκ τῶν χιλίων. Hogy hogy jött létre ez az »ezer«, az teljesen ismeretlen előttünk. A harmincz tyrannos magához csatolta a Peiraiens 10 archonját, továbbá a 11-es hóhér-collegiumot és még háromszáz ostorost — μαστιγοφόρος. Ezekkel azután le is tudták fogni az egész várost. Eleinte mérséklettel kormányoztak, mintha csakugyan az ősi alkotmány — τὴν πατριὸν πολιτείαν — értelmében óhajtanának eljárni. Megszüntették ugyan Ephialtesnek és (az eddig nem említett) Archestratosnak az Areiopagra vonatkozó törvényeit és Solon törvényei közül azokat, a melyek ketértelműek voltak; megszüntették az esküdtbíróóságok felségjogát is — τὸ κέρως ὅ τῃν ἐν τοῖς δικαστηρίοις — mintha csak félreértést nem tűrő módon akarnák talpra állítani az állameletet — πολιτείαν. Megszüntették azt a sok visszaélést is, a melyre azon törvény adott alkalmat, a mely érvénytelenné tette oly állampolgárnak a végrendelkezését, a ki vagy nagyon el volt már gyöngülve, vagy nem volt az eszénél — μνηῶν — vagy pedig valamely asszony incselkedéseinek engedett — γυναικί πειθέμενος, — midőn végrendelkezett. Ezt a törvényt ők most eltörölték, szabadságára hagyván mindenkinek, hogy hagyja a vagyonát arra, a kire akarja. Azért törölték pedig el ezt a törvényt, mert a sykophanták, a hamis följelentést tevő örökséglesők és ügynökeik nagyon gyakran visszaéltek vele. Elpusztították a sykophantákat, azokat, kik a népnek — δῆμον — hizelegtek, a gaz üzelmek mestereit, — κκοπράγμονας — és a gonoszokat — πονηρούς. A város örvendve vette mindezt tudomásul. De később, mindjobban gyökeret vevén a hatalmuk, nem kimélték egy állampolgárt sem, sorra leöldöstették mindazokat, a kik vagy gazdagságuk, vagy előkelő származásuk — τῆ γένει — vagy személyes tekintélyök — ἀξιώματι — által kitüntek a többiek közül. Az elrettentés eszközét használták, hogy mentül több kincset rabolhassanak. Rövid idő alatt nem kevesebb állampolgárt ölettek meg mint 1500 at.

* Megsokalta ezt Theramenes, fölszólította őket, hogy hagyjanak föl eddigi politikájokkal és adják át a kormányt a

legjobb férfiak — τοῖς βελτίστοις — kezébe. Eleinte vonakodtak, de később mégis kiszemeltek 2000 állampolgárt — πολιτῶν διοικλιούσ — mintha ezeknek akarnák csakugyan a hatalmat átadni, mert attól tartottak, hogy vezérévé választja Theramenest a nép — δήμου — és megdönti ezt a — harminczas — δυναστεία-t. Theramenes nem érte be a kétezerrel; ő azt mondotta, hogy ha csakugyan részeltetni akarják a kormányzásban mindazokat, a kik erre alkalmasak — ἐπιεικῆσι, — hát akkor háromezer embernek a kezébe tegyék le a hatalmat: mert szerinte ebben a számban van benne az erre alkalmas állampolgárok erényének — ἀρετῆ — az összessége — ὡς ἐν τούτῳ τῷ πλήθει τῆς ἀρετῆς ὠρισμένης. De azután szemökre vetette azt is, hogy míg egyfelől erőszakosan kormányoznak, addig másfelől megfélemlenek a kormányzottak fölszereléséről (a háború céljaira). Erre megcsinálták a háromezer névjegyzékét, de folyton maguknál tartották és esetről-esetre meg is hamisították, a mint pillanatnyi érdekek vagy szeszélyök hozta magával.*

Thrasymbulos elfoglalván a menekültekkel Phylét, a harmincz tyrannos Theramenest kivégeztette. Hogy ez megtörténhessék, két törvényt alkottattak a tanács — βουλή — által. Az egyik törvény autokratorokká tette a harminczat, fölhatalmazván őket bárkit is megöletni azon állampolgárok közül, a kiknek nevei nem foglaltatnak a 3000 névjegyzékében. A másik törvényben pedig kirekesztették az alkotmányból — πολιτεία — mindazokat, a kik vagy résztvettek Eetoneia falának ledöntésében vagy ellenségei voltak a négyszázas uralomnak vagy pedig azoknak, a kik az előbbi oligarchiát előkészítették. Theramenesre ráillett mind a kettő. Így vált az ő kivégeztetése lehetségessé. Theramenes megöletése után elszedték a fegyvereket mindazon állampolgároktól, a kik nem voltak fölvéve a 3000 közé. Sok durva gaztettet követtek ekkor el. Segítséget kértek Spartától és kaptak is. Kallibios 700 spartaival be is helyezkedett az Akropolisba.

Győzván a Phyléből kiindult menekültek nyílt csatában is, miután már Munychiát a kezökbe kerítették, az athenei nép letette a 30 tyrannost és 10 autokratort választott a háború befejezésére. Ezek azonban csakis arra gondoltak, hogy Lakedaimon-

től pénzt kapjanak kölcsön. (Itt azután a szöveg ismét szerfőlött meg van romolva.)

Peiraiens és Munychia már a kezökben lévén a menekülteknek, az egész nép föllázadt, le is tette a tíz autokratort és helyébe más tíz férfit választottak a legjobb hirnevűek közül; Rhinon Paianióból és Phayllos Acherdosból álltak most a kibékítési politika élén. Sikerült is ez Pausanias spártai király közbejöttével. Magasztalták is Rhinont, hogy oly jó indulatot tanusított a nép — *δημος* — iránt. Rhinon és társai az oligarchiától kapták hivatalukat, de ők odaálltak most önként a győztes demokratia elé, követelvén, hogy a nép számadoltassa meg őket, a mi meg is történt — *τὰς εὐθύνας ἔδωκαν τῇ δημοκρατίᾳ* — nem is vonta őket senki többé felelősségre sem a városban maradtak, sem a Peiraiensből bevonultak közül. Ezért azután Rhinont azonnal strategosszá választották.

Az Eukleides archonsága alatt helyreállított demokratia behelyezéséről a szöveg nagyon kevés alkotmányjogilag fontos mozzanatot említ föl. Hosszadalmas részletességgel adja elő az Eleusis és Athen közti állampolgári jogviszonyok szabályozására vonatkozólag létrejött megállapodásokat. Csak a gyilkossági pereket — *δίκας φόνου* — és az amnestiát említi, meg hogy a Peiraiens volt kormányzói a Peiraiensbeliek előtt adjanak számot hivatalos működésök felől — *εὐθύνας δὲ δοῦναι* — a városban — *ἐν τῷ ἄσπῃ* — levők pedig a városiaknak. A szöveg itt is ronca: az *ἐν τοῖς τὰ τιμήματα παρεχομένοις* a jelen összefüggésben érthetetlen. Archinos fejezte be a kibékülés művét az ő bölcs és emberszerető intézkedéseivel. Ezt tüzetesen adja elő a szöveg, fölemlíti Thrasybulos — *παρανόμων* — esetét is, meg azon indítványát, a mely a Peiraiensből bevonult összes egyéneket részesítette a kormányzásban, — *πολιτείας* — tehát többek közt olyakat is, a kik köztudomás szerint rabszolgák voltak — *φανερῶς ἢ σὺν δοῦλοι*. A midőn pedig valaki, daczára az amnestiának, ismét régi bűnöket kezdett kutatgatni, — *μνησικακεῖν* — odavonszolta őt a βουλή elé és keresztül vitte, hogy ítéllethozatal nélkül azonnal kivégeztessék. *Most mutassátok meg — így szóla ő — hogy meg akarjátok menteni a demokratiát, most, hogy hiven megtartjátok esküötöket. Ha büntetlenül hagyjátok ezt az egy izgatót, akkor példáját fogják kö-

vetni mások is ; de üdvös lesz ez a példa, ha őt halállal lakoltatják rosszlelkűségéért.»

Megtörtént. Az igazát kivégezték, és soha többé senki nem háborgatta az amnestia folytán létrejött egyetértést. Bölesen és államférfiúilag intézték most már közügyeiket az atheneiek, mert megszivlelték — κάρδια — a múlt tanulságait ; és valóban nemcsak azon okokat szüntették meg, a melyek korábban annyi bajt vontak maguk után, de még visszafizették a harmincz tyranos által kötött kölcsönt a Lakedaimonoknak is. Nemcsak hogy nem terhelték túl az egyes állampolgárokat új adókkal, de még szétosztották az állampolgárok közt mintegy kárpótlásul a szenvedett sérelmekért az oligarchák elkobzott vagyonát is.

Igy fejezi be a szöveg az alkotmánytörténelmi részt. Viszatekintve azon alkotmánytörténelmi anyagra, melyet e szöveg földolgozva elénk ad, lehetetlen mindjárt első pillanatra föl nem ismernünk egyfelől az új adatok fontosságát, másfelől meg azt az ellentétet, a mely közte és Aristoteles Πολιτικά-ja, de meg Thukydides és Xenophon Ἑλληνικά-ja közt jelentkezik. Ha a British Museum szövegét olvassuk, úgy Drakon államjogtörténeti jelentőségéről, de meg Solon és Kleisthenes alkotmányjogi reformjairól is egészen más képet nyerünk, mint a minőt Aristoteles Πολιτικά-jából, de meg Plutarchosból is kiolvashatunk. Drakon, kit eddig csak mint büntetőjogi törvényhozót ismertünk, most úgy jelenik meg előttünk, mint a timokratiai gondolatnak, valamint a később Theramenes által keresztülvitt hoplitacensusnak ősrégi életbeléptetője, Solon pedig, kit mint a timokratia megteremtőjét és az Areiopag tanácsa állambirósági szerepkörének főlatóját bámultunk, veszt mind a két téren hagyományos jelentőségéből. Az Areiopag tanácsa felől azt olvassuk, hogy a Theseus utáni időkben, évek hosszú során át már mint egy magát a kilépett archonokból kiegészítő és viszont az összes tisztviselőket kinevező legfőbb hatóság kormányzott, s hogy az ő állambirósági szerepe is régebb mint Drakon. Nyer azonban jelentőségében Solon mint az esküdtbiróságok eszmédús megszervezője és szerzője a törvény azon rendelkezésének, hogy a hivatalnokok eljárása ellen is lehessen az esküdtbiróságokhoz fölebbezni. Úgy is szemléljük őt e szövegben mint a szegények melegkeblű támogatóját és előkészítőjét, sőt megnyitóját

azon alkotmányjogi fejlődésnek, mely aránylag rövid idő múlva a demokratiai államformához vezetett el, miután nem egy tekintetben hatályos fegyvelmezést nyert és az állampolgári jogegyenlőség alap gondolatának irányában érzeltudatosossá érlelődött a Peisistratos és utódainak tyrannisában. Nagyon nevezetes, hogy már Solon is behozta az archonok állomásainak sorshúzás útján betöltését, és a mi egészen új, a prokritosok vagyis jelöltek intézményét: csakis azon jelöltek sorából sorsoltathatván ki az archonok, a mely jelölteket előbb e célra az egyes phylék formá szerint megválasztottak. Fontos azon adat is, hogy az eddig előttünk teljesen ismeretlen Damasiának meghiúsult államcsinnye után, de még a Peisistratos tyrannisát megelőzőleg rövid időre ismét fölülkerekedett az eupatrida-reactio: keresztülvitték, hogy tíz archon választatott, és ezek közül öt csak eupatrida lehetett. Ez azt mutatja, hogy a timokratikus szabadság egymagában véve még épp oly kevésbé volt képes megnyugtani a vérgőgős hatalmi tényezők által folyton rendszabályozgatott vagy legalább háttérbe tolt néptömegeket, mint a gazdasági bajok orvoslására életbeléptetett seisachtheia. Ez teszi azután érthetővé a Peisistratos többször ismételt ravasz államcsinnyeinek fényes politikai sikereit: megértjük, hogy azért birt annyira gyökeret verni ez a tyrannis Athenében, mert az a szelid járom, a melybe az athenei népet Peisistratos kormányzati lángelemje belehajtotta, nem ismert sem születési, sem vagyonfoki rangkülönbséget, hanem mindenkire nézve egyiránt a törvényelotti egyenlőség kérlelhetlenül következetes uralmán alapult. A Peisistratos tyrannisának épp oly határozottan emberszerető — φιλανθρωπος — jellege itt áll most előttünk a maga teljes félreismerhetlenségében; szinte érezzük, hogy ebben az időben Athenében a Peisistratos politikájához csatlakozni annyi volt, mint sikeresen küzdeni az eupatridák öröklött hatalmának szakadatlan túlkapásai ellen. Ez mindenesetre fontosabb mint az, a mit szintén most hallunk először, hogy Peisistratos jól nősült másodízben is, 1000 argosi katonát kapott kölcsön a tulajdon külföldi apósától és ezen 1000 argosi zsoldos segélyével győzött azután az athenei államnak akkor még nagyon is hagyományos fölfogású szabadsághősei fölött Pallenénél. A minthogy fontosabb azon — nem kevésbé új — adatnál is, mely arra tanít

meg bennünket, hogy Thettalos volt és nem Hipparchos a Harmodios szeretője. Nincs annak — úgy látszik — semmi beigazolható alapja ezen szöveg szerint sem, hogy Peisistratos, míg a legfőbb hatalom polczán állott, komolyan szövetekezett, vagy csak kaczerkodott volna is az eupatridák politikájával. Kenyon félreérti a *zarastasis* szó jelentményét a szöveg ezen kapcsolatában, midőn Peisistratosnak ez irányban conservatív hajlamokat vél tulajdoníthatni. Érdekes az is a British-Museum szövegében, hogy Peisistratos alakja úgy domborodik ki ott, mint a ki jelentékeny mérvben emelte a földművelést az athenei állam területén, habár csak politikai célokért szoritotta is ő első sorban az atheneieket egy oly életre, a mely távol tartsa magát a közügyektől az ő jól gondozott otthonában.

Solon mint »békéltető» és »archon» nem bírta ennyire sem a jogállam, sem a culturállam érdekeinek útját egyengetni. A Peisistratidák elűzetése után, a mi eskis a jósdák által fölbujtogatott spartai nyers haderő segítségével történhetett meg, újból föülkerelkedik az eupatrida-reactio. Mutatja azt az a skolion-féle bordal is, melyet a szöveg közöl. Valószínűleg az a Kedon is, ki még a Peisistratidák uralma alatt tett zendülési kísérletet, ennek a reactionnak állott szolgálatában. Kleisthenes azonban, a ki levette a Peisistratidák alól fölszabadult Athenében lábrakapott eupatrida-reactiót, határozottan a nép barátja volt. A szövegben foglalt adatok világánál tisztán, világosan megérthetjük már most az ő államjogi reformjainak természetét. Az összes állampolgárság egységesülését akarta előmozdítani Kleisthenes, midőn a négy hagyományos phyle helyett 10 új phylét állított föl és ezekbe az összes szabad embereket egymással teljesen egyenjogú és egyenrangú állampolgárokkul osztotta be, tekintet nélkül úgy a családfára mint a vagyonfokra; sőt távol tartotta az új szervezettől még a hagyományos trittyseket is, nehogy ezek mint vérségi befolyások kapcsolatai gátolják a phylékbeni egyenjogúságot. Kleisthenes új trittysei nem nemzetségi, de tisztán topographiai alapon állottak, a községeknek — *δημοί* — lévén csupán kapcsolatai. A szöveg szerint államjogi jelentősége, sőt államjogi eredete volt azon szokásnak, hogy az atheneiek Kleisthenes óta magukat hivatalosan eskis azon község után nevezték el, a melyben laktak. Kleisthenestől származik

ez a rendszabály is és Kleisthenes azért gondolta ki és fogantatította azt, hogy az új állampolgárok, a νεοπολιται ne érezzék magukat feszélyezve homályos eredetök vagy alacsony származásuk miatt, szemben a régi állampolgárokkal, kik már az által is, hogy az atyjok nevét tették oda a saját nevek mellé, a saját családjuk ősi fényére emlékeztettek. Fontos adat az is, hogy Kleisthenes megtett állampolgárrá minden szabad embert, a ki az athenei állam valamelyik községében lakott. Hogy tömegesen szabadított volna föl rabszolgákat, annak ezen szövegben semmi nyoma. A demarchokat ő állította és ugyanazon jogkörrel ruházta föl, a melylyel azelőtt a naukrarok bírtak. Egészen új az is, hogy Kleisthenes a 10 strategot a polemarch alá rendelte. A Peisistratidák befolyásos párthiveinek eltávolítása végett hozta be ugyancsak maga Kleisthenes az ostrakismost. Vagy atimiába esni vagy Euboiá déli csúcsára menni lakni: e között kellett választania az ostrakizálnak. A szöveg szerint Telesinos archonsága előtt az archonokat megint úgy választották, habár ekkor már évek óta életbe voltak leptetve a Kleisthenes reformjai. Ezért nevezheti Plutarchos a Kleisthenes korát még aristokrátiának. De Telesinos archonsága alatt behozták a sorshúzást, még pedig a babszemekkel kisorsolást — κωμωστικ — alakjában. Maroneiában fedezik föl a bányákat Nikodemos archon korában és Themistokles száz hajót épített a befolyt száz talentomon, a helyett, hogy az — miként kívánták — a nép között osztatott volna ki. Egészen új adat, hogy az Areiopag tanácsa a salamisi csata után 17 évig vezénylő befolyást gyakorolhatott újból az athenei államéletre és csak azért, mert a salamisi csata előtt, midőn maguk a strategok hívták föl a népet a menekülésre, egyedül az Areiopag nem vesztette el a fejét, hanem 8 drachmát adott minden egyes polgárnak és betelerelte a hadképes férfiakat mind a hajókra. A szöveg szerint Aristeides csábította az atheneieket arra, hogy a hegemoniát olyasmire használják föl, a mi egyértelmű volt a szövetségesek pénztárának megrablásával, csak hogy a különféle közszolgálatokért fizetendő zsold által kenyérbe tehessenek vagy 20,000 állampolgárt s köztök 6000 esküdtbíró Athenében. De nagyban előmozdította volna Aristeides a demokrátiát még az által is, hogy ő hívta volna be a vidékiek nagy tömegét a városba állandó megtelepülésre.

Ephialtes úgy mutatja be mint a nép megvesztegethetlen barátját, a ki azzal kezdte politikai pályáját, hogy számos areiopagitát tett tehetetlenné, sikkasztási pert akasztván a nyakukba, a minek folytán el is ítéltettek. Az Areiopag tanácsának állam-bírószáma a egyáltalán politikai jogkörét Ephialtes a medismossal vádolt Themistokles cselszövényének segélyével dönti meg, ezen jogkört részint az ötszázas államtanácsra, részint a souveraine népgyűlésre, részint az esküdtbírószágokra ruházván. Része van azonban az ez ügyben alkotott törvények indítványozásában valami Archaistratosnak is. Ephialtes ledöfötése után már bekövetkezik a hanyatlás részint a tehetségtelen, de roppantul dúsgazdag Kimonnak lélekvészlő pártoskodása, részint meg a miatt, hogy az atheneiek ebben az időben hadvezéreké rendszerint nem az egyéni képességek által kiváló tapasztalt szakembereket választották meg, hanem oly tehetségtelen férfiakat, a kiknek minden érdemök abból állott, hogy ősrégi fényvel tündöklő családból származtak. Meg is adták az árárt, mert az ilyen hadvezérek járatlansága miatt majd minden hadjáratuk 2000—3000 hoplitának életébe került az atheneieknek; az elsőkelő társadalmi rétegekből nem kevésbé, mint az alsóbb néprétegekből. Az orthodox philologok nagyon tévesen nevezik tehát a Kimon korát az egészséges athenei állam- és népélet — «gesundes Athenenthum» — fénykorának. Nem ismeri ezt a szöveg, de még az Aristophanes által annyira magasztalt Myronides ó *την-
νείαν* dicsőségét sem a politikában.

Egészen új, hogy Ephialtes halála után vagy hat esztendővel bocsátották csak archonságra a zeugitákat. A szöveg még meg is nevezi Menesitheidest, mint a ki először lett volna archon a zeugiták vagyonfok-osztályából. Ha ez áll, akkor reakciónak kellett bekövetkeznie 477 után, mert 477-ben Aristeides már keresztülvitte, hogy bármely vagyonfok-osztálybeli athenei állampolgár is lehessen archon, tehát még a thetek közül is. A szöveg nem említi ugyan Aristeides reformját; de ez még nem ok, hogy kételkedjünk ezen alkotmányjogi reform történelmi valóságában. Hisz maga a szöveg is korszakot jelez Aristeides neve után az athenei alkotmány-történelemben. Nem valószínű, hogy Miltiades fénytelt emlékezetének árnyékában ennek borkedvelő fia, Kimon, az ő örökös etetéseivel, itatásaival

csakugyan képes volt odahatni, hogy az Aristeides archonsági reformja hatályon kívül helyeztetett, az archonsági qualificatio a pentakosiomedimnosokról csakis a hippeusekre terjesztetvén ki, úgy hogy Perikles korában valóságos vívmány számába ment, hogy az archonsági qualificatióba a zeugiták is fölvétettek.

Lysikrates archonsága alatt állítják föl a 30 községenkénti bírót; Perikles 3 évvel később alkotja meg azt a törvényt, a mely csak azokat ismeri el állampolgárokkul, a kiknek apjuk anyjuk már állampolgár volt.

A szöveg szerint a bírói zsoldot, a heliastikont Perikles hozta be, még pedig azért, hogy ellensúlyozhassa ez által a hatezer esküdtbíró állampolgárnak államilag nyújtott obolosnyi napi-díj által a conservatív, sőt tán határozottan retrograd irányban dolgozó Kimonnak nagy népszerűségét és fertelmesen lélek-vásárló pártpolitikai üzelmait. Perikles alakja egyáltalán nagyon szerény talapzaton jelenik meg előttünk a British Museum görög szövegében. Dicséri őt e szöveg szerzője; de nem csinál belőle oly óriási alakot, mint a modern történetírás. A szöveg szerint Damonides Oáóból hajtotta bele Periklest a peloponnesosi háborúba és a bírói zsold behozatalát is ez tanácsolta volna neki. Hogy minő okon hozza csak itt összefüggésbe a szöveg a sors-húzás esélyeit az államélet hanyatlásával, ezt a szövegnek éppen e helyütti roncs állapota miatt nem érthetjük meg. Lehet, hogy arra akar célozni, hogy ebben az időben már a prokritosokat, vagyis a jelölteket is úgy sorsolták ki, a mi a szöveg egy másik helye szerint csakugyan be is következett az archonokra nézve is. Nem helyezhető különös súly arra, hogy a szöveg az esküdtbírák tömeges megvesztegetését Anytostól, mint e részben első kezdeményezőtől keltezi.

A Perikles halálára következett időkbén a szöveg is a még nagyobb hanyatlás korát látja: Perikles korát is azonban csak viszonylagos értelemben mondja a virágzás korának. A Perikles után szerepelt demagogokat tudatlan embereknek nevezi, a kik csak hízelegni akartak a népnek; Kleont műveletlennek is; de dicséri Nikiast, Thukydidest, Melesias fiát, a kit Kimon sógorának mond. Kleophon lantcsinálót részeges embernek mondja és azt állítja, hogy ő hozta be először a diobeliát, a mivel azonban a zsold fokozatos behozatalának kérdése éppen nincs még

eldöntve, sőt ez nyílt ellentétben áll a 41-ik fejezettel, a hol Agyrrhooszról és Herakleidesről mondatik, hogy az ἐκκλησιαστικόν-t először ezek hozták volna be. Az azonban lehetséges, hogy nem Kleon, de Kallikrates emelte a zsoldot 3 obolosra még ebben a korszakban. Theramenest mentegeti: nem önérbékből szolgált volna ez valamennyi kormányt, hanem hogy minden uralom alatt a rossz ellen küzdjön.

Nem említi a szöveg sem az εἰσφορά behozatalát, sem a πρόβουλος-ok föllállítását a sikeliai vereség után; a 400-as uralom behelyezését pedig részletesen írja le ugyan, de nagyban eltérőleg Thukydides előadásától. Azt mondja, hogy a 400-as oligarchiát, Peisandros, Antiphon és Theramenes éleselmű államférfiak ezen művét a nép csak azért szavazta meg, mert elhitették vele, hogy a persa király pénzt fog adni a háború folytatására, sőt szövetségese lesz Athennek, ha ledöntik a demokrátiát.

Új adat, hogy Melobios tartott beszédet a 400-as oligarchia mellett, az indítványt azonban Pythodoros tette meg. Új adat az is, hogy Pythodoros indítványára a már meglevő 10 probulos mellé még más húszat választottak a 40 éven fölüli állampolgárok közül, és hogy e 30 férfiú készített oly alkotmányjavaslatot, a melyről semmit sem látszik tudni Thukydides. Érdekes, hogy ezen 30 egyúttal indítványt tett a gondolatszabadság, illetőleg szólásszabadság korlátainak ledöntésére a γραφή παρανόμων-on kívül még más irányban is, és hogy ez ugyancsak kemény sanctióval el is fogadtatott. Hogy a hivatalokkal ne járjon zsold, ezt már tudtuk; de nem tudtuk, hogy a 9 archon és a jelenlevő prytanok kivételt képeztek. Új az is, hogy az »ötezer«^o vagyoni census alapján csak a háború tartamára ruházattal föl a souverainitás jogaival; de új az is, hogy tíz-tíz férfiút választottak a 40 éven fölüliek közül minden phyléből az 5000 kiszemelésére. Új az is, hogy az 5000 választott 100 férfiút az alkotmányterv kidolgozására, és hogy ez a 100 férfiú két alkotmánytervet terjesztett be, egyiket a későbbi idők számára, egy másikat pedig azonnal életbeléptetés végett. Mind e felől nem tud Thukydides semmit, hogy Aristoteles Πολιτικά-ját né is említssem. A 30-dik éven fölüli életkor úgy szólván az egyedüli qualificatio, a melyre e két javaslat építve van. A jövőre szóló alkotmánytervnek nevezetes vonása, hogy a fontosabb állomá-

sokra a választást hozza javaslatba, még pedig az államtanács által föllállított jelölt-jegyzék alapján. Az államtanácsnak négy osztályra — senatusra — osztása is új valami előttünk. A rögzített életbeléptetendő alkotmánynak új azon rendelkezése is, hogy a 400-as tanács phylénként azon 40—40 férfiúból alakuljon meg, a kiket a phylék a 30 éven fölüliek közül fognak kiszemelni választás útján. A 400-as tanács tölti be a hivatalokat, alkot törvényeket, de ha államjogi törvényeket alkot, ezeket meg kell tartani és nem szabad megváltoztatni. Mindez éppen annyira új előttünk mint a stratagoknak választása az 5000 által és mint azon 10 autokrator és az ő jegyzőjük, a kiknek az államhatalom kezelése tulajdonkép a kezébe adatott.

Az Eretriánál szenvedett vereség, illetőleg a 400 megdöntése után *Aristokrates* és *Theramenes* alapították meg a hoplita-census alapján a tömeguralmat. Itt csak az Aristokratés neve új mint kezdeményező. Új a 30 tyrannos behelyezése előtti idők három pártjáról szóló tudósítás is; nem ismertük eddigelé azon phasisát sem a 30 tyrannos uralma behelyezésének, a midőn 1000 állampolgár szemelt ki az 500-as államtanács és a hivatalok számára jelölteket. A 30 tyrannos a szöveg szerint is eleinte bölcs önmérséklettel és hagyományos erkölcsessel kormányzott. Ezt tudtuk, de nem tudtuk azt, hogy a 30 megszüntette Ephialtesnek és Archestratosnak az Areiopagra vonatkozó törvényeit és hogy korlátlanná tette a szabad végrendekezési jogot, nehogy a sykophanták mint az örökséglesők ügynökei öregség, örültség vagy női csábítás czimén megtámadhassák följelentéseik által a végrendeletek érvényességét. Hogy a 30 azután autokratorrá tette magát és leöldöstette nemcsak a gazdagokat, de az előkelő származásúakat és a személyes tekintéllyel bírókat is, csak hogy elrabolhassa a vagyonukat, ez sem volt még így megvilágítva eddigi forrásaink által. 1500-ra teszi a szöveg is a leölt áldozatok számát. Nevezetes az az adat is, hogy Theramenes nem érte be azon 2000 állampolgárral, a kiket a 30 zsarnok meg akart hagyni a politikai jogok gyakorlásában: ő 3000 állampolgárt kívánt: mert azt állította, hogy éppenséggel 3000 ember képes megfelelni úgy értelmileg mint vagyoniilag a politikai jogokat gyakorló állampolgárság fogalma követelményeinek. Theramenes kivégeztetésének előkészítését

is egészen másként adja elő a szöveg, mint Xenophon. Törvényt alkottak, mely kizárta őt is, mint a 400-as oligarchiával ellentétbe jutottat a 3000-ból és ugyanakkor törvény által adottak maguknak fölhatalmazást szabadon leölelhetni bárkit is, a ki nincs fölvéve a 3000 névjegyzékébe; a névjegyzéket pedig meghamisították.

A 30 zsarnok bukása után a szöveg még előbb a 10 autorator uralmát említi, és azután ismét más tizes kormányt, a mi szintén nem fordul elő így Xenophonnál; ez az utóbbi 10 hozta létre azután a kibékülést a győztes phylei menekültek és a városiak oligarchikus pártja között, Pausanias spartai király közvetítésével. *Thrasylulost*, a kit eddig ezen nagy fölszabadulás legkimagaslóbb előharczosának tartottunk, csak egyszer hozza elő a szöveg, kevésbé jelentékeny szerepben. Szintűgy nem említi a szöveg *Kritias*t, a 30 fejét sem. A főalak nála *Rhion* Paianióból, tehát ismét egy nagy befolyású athenei államférfi, a kit eddig alig ismertünk és *Phayllos* Acherdosból. Rhion és társai még az oligarchiától kapták hivatalaikat, de oly becsületesek voltak, hogy önként számoltak le a demokratia előtt hivatalos pénzkezelesőkről és egész működésökről. A helyreállított demokratia pedig, az amnestia alapján, jól kormányzott a szöveg szerint, sőt visszafizette a spartaiaknak még azon kölcsönt is, melyet az ő kinzói, a 30 tyrannos, népellenes célokra fölvettek.

Az új adatok üde szellőjével hathat ez mind reánk, valamint az *Archinos* szereplése is, a ki *Thrasylulost* beperelte, mert ez még rabszolgákat is részesített az állampolgárságban, — azt az igaztót pedig, a ki daczára az amnestiának, újból árulkodni kezdett oligarchapárti üzemek czimén egyik-másik athenei ellen, *Archinos* az államtanács elé hurcoltatta és ki is végeztette, hogy elrettentő példát nyújtson az amnestia és a bekés egyetértés háboríthatlan biztosítása érdekében. A 30 zsarnok elkobzott vagyonát azután a nép közt osztották föl. A nép már most megszívlelte a múlt keserű tanúságait és derekasan kormányozta már ezentúl az állam ügyeit.

Mindaz igen érdekes és nagyrészt egészen új, de korántsem nyújtja egész képét az athenei alkotmánytörténelemnek még csak nagy körvonalakban sem. Hisz *Tisamenos* korszakalkotó államjogi törvényhozásának, a melylyel pedig az Euklei-

des-féle új korszak tulajdonkép fölavatva lön, nem találjuk se-mi nyomát ezen egész előadásban, a minthogy nem találjuk megemlítve Aristeides archonsági reform-psephismáját sem, daczára annak, hogy a szöveg a tizenegy alkotmánykorszak közül egyet maga is Aristeidesre vonatkoztat mint kezdeményezőre. Szintígy nincs említés téve az athenei állam legfontosabb pénzügyi közegéről, a 4 évre választott ὁ ἐπι τῆ διοικήσεως-nevezett főkincstárnokról: pedig, ha nem is akarnók elfogadni a Müller-Strübing hypothesisét, ez a magas hivatal, hogy 339-ben már letezett, ezt még a legóvatosabb orthodox szakkritikus, Gilbert is beismeri.

A szöveg második része az Eukleides-fele korszakban tényleg fönnállott állami közegeket ismerteti tüzetesen. Erről majd más alkalommal. Jelenleg csak az alkotmánytörténelmi résznek kritikai méltatására óhajtottam szoritkozni, hogy bemutathassam a m. tisztelt Akadémia előtt azon nevezetes anyagot, mely Európaszerte már is annyi szakbarátot foglalkoztat.*)

*) A szövegben föntebb (59. l.) azt mondom, hogy egészen új a Solon által behozott «prokritikus» intézménye. Nehogy félreértessem meg kell jegyezniem, hogy ez a kifejezés προκριτικῆς előfordúl kapcsolatban a hivatalok betöltésének eszméjével Isokratesnél is (Archopagit. c. 21.), valamint előfordúl Demosthenesnél (Contr. Neer. p. 1370) ez a kifejezés ἡμεῖς ἐκ προκριτικῆς: ámde mindez még csak nem is sejtetheti velünk a prokritikus azon formaszereinti intézményét, a melynek Solon korabeli létezéséről most veszünk először hírt a British Museum szövegéből. — Rhinonról Archippos vigjátékot is írt (Athen. Deipnos. XV.); Arcestratos alatt alighanem a Mytilenénél elesett strateg (Lys. 21.) és nem Chaireas állítólagos atyja (Eupol. Chrys. 4.) értendő. — Melobios egyike volt a 30-nak Hypereides szerint. — Hogy mért nem tulajdoníthatni a British Museum görög szövegét Herakleides Pontikosnak? Ezen kérdésre már mások adták meg a feleletet. — — Kenyon tévesen javítja ki p. 103 a 225δῖα-t löῖα-ra.

**A RÖVIDTARTAMÚ
SZABADSÁGVESZTÉS-BÜNTETÉSEK
S A FÖLTÉTELES ELÍTÉLÉS.**

TÓTH LŐRINCZ

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY ÜLÉSÉN 1891. ÁPRILIS 13-ÁN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1891.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Talán senki sem vonja kétségbe, hogy a büntető jog s ennek lényeges alkatrésze, a büntetések czélszerű végrehajtása, oly mélyen hat az államok jóllétére, a közbátorságra s közérkölcsliségre, hogy az azt művelő tudomány újabb meg újabb vívmányai nem csak a szakemberek, hanem általában minden gondolkodó honpolgár figyelmét s érdekeltségét legnagyobb mértékben megérdemlik. E reformok ma már az egész műveit világszerte fennálló büntetőügyi egyesületek, s ezek során a dicséretes szorgalommal munkálkodó magyar jogászegylet egyik szakosztálya figyelmének is előkelő tárgyát képezik. A tudományos kifejtésnek, gondolatcserének s eszmeérlelésnek természetes következtése, hogy a művelt államok törvényhozó testületéi s kormányai is ráléptek a tudomány által kijelölt ösvényre s az elméletek gyakorlati eredményekre is vezettek.

Mint a társadalmi tudományok művelésére hivatott második osztály tagja, kötelességemnek tartom ezeket az új eszméket s törekvéseket, melyek a hivatásom s folytonos foglalkodásom körébe eső területen időnként fölmerülnek s a jogászörökben élénk mozgalom s megbesztélés tárgyát képezik, itt az akadémiái szöszéken is fölemlíteni s megismertetni, oly reményben, hogy tisztelt társaim, kik hasonló tanulmányokra időt nem szentelhetnek, mégis mint humánus érztletű s a közügyek e fontos ága iránt érdeklödő férfiak, szívesen fogadják e fejlemények rövid ismertetését. Ezúttal a *föltételes elítélés* elméletét fogom tárgyalni.

I.

Mint az emberiség története mutatja, időnként föl-fölébred a népek lelkiismerete a büntető törvényhozás felöltő hiányaival szemben, s nem nyugszik, míg egy-egy sikeres elő-

lépés nem történik a tökéletesedés hosszú útján. A múlt század végén tudatára jött az előbbi századok büntető törvényei kegyetlenségének, s a büntetések végrehajtásában mutatkozó lelketlen, vad durvaságnak s önkénynek, és az *emberiség* bánásmód érdekében tettek nemes irányú javaslatok és kísérletek. Az elítéltek kínzásában gyönyörködő bosszúállás helyébe az emberiség szelídebb érzelmei és a javításra, a megmentésre irányzott eszmék s többé-kevésbé célszerű módozatok léptek. Azonban a reformált büntetési rendszerek sem vezethettek óhajtott eredményre, s a gondosabban kezelt bűnügyi statisztika oly megdöbbentő adatokat mutat fel a visszaesések számának növekedésére, s különösen a fiatalok bűnösök szaporodására nézve, hogy a további reformkísérletek folyton folyvást szükségessé válnak. Ha a *praeventio* s *repressio* eddig használt módjai s eszközei nem elégségesek: gondoskodni kell új módokról s eszközökről, s bátran folytatni a küzdelmet a bűn, az emberi természetnek e vele született árnyoldala ellen, melynek veszélyeit ha teljesen ki nem írhatjuk is, de legalább enyhíthetjük.

Ama bátor gondolatok során, melyek újabban, a büntetőjogi téren mutatkozó haladás útján, mint a folyton előre törő kor vívmányai, s már nem csak az irodalomban, hanem a legműveltebb államok törvényhozásában is megjelentek, első sorban áll a *«föltételes elítélés»* most még vita alatti s teljesen ki nem forrott, de mindinkább fejlődő s tisztuló, fontos kérdése. Ez intézménynek többféle célja van, s ha e célok nem mindnyájan érhetők is el egyenlő sikerrel, tiszta nyereség az is, ha azok közül csak egyik-másik is beválik a gyakorlatban, s megtenni üdvös eredményeit. Legfőbb e célok közt, hogy oly vádlottak, kik első ízben s nagy mértékben enyhíthető körülmények közt követtek el valamely csekélyebb jelentőségű törvényszegést, s megromlottaknak még nem tekinthetők, és a fogházakban, ezek mostani állapotában, majdnem kikerülhetetlen erkölcsi romlásnak lennének kitéve, el ne zárassanak, s a szabadságvesztés-büntetéstől s az avval járó megbélyegzéstől, föltételesen, t. i. bizonyos időn át tanúsítandó jó viselkedés föltétele alatt, megmeneküljenek, a mi a most főnálló s a bírót kötelező büntetőtörvény keretén belül lehetetlen; sőt napról-napra látjuk, hogy a

bíró jobb meggyőződése ellenére, oly szigorú büntetés kimérése-re van kényszerítve, mely a természetes igazságérzetet mélyen sérti. Ismerjük a szaklapokból azt a feltűnő esetet, melyben a kolozsvári törvényszék hathavi börtönre volt kénytelen elítélni azt a legénykét, a ki zárt kertbe bemászva, kalapja mellé egy rózsát lopott, s épen közelebb az elnökletem alatti tanácsban néhány 16—17 éves suhancot, becsületes és vagyonos szülék gyermekeit, ugyan annyira kellett büntetni, kerített helyről, bemászás útján eltulajdonított egy pár dinnyéért. Ezekhez hasonló esetek, fájdalom, nem kis számmal fordulnak elő, s nem csak nálunk, hanem más országban is, például Franciaországban, épen az említett irányú törvény tárgyalása alatt, méltán nagy hatást keltett egy szegény párisi munkás szigorú elítéltetése, ki betegsége által a keresetben gátolva lévén, éhező gyermekei számára zsemlyét lopott, ugyanazon ember, ki kevéssel azelőtt, pénzzel telt tárczát talált az utcán, s azt a rendőrséghez vitte, s még jutalmat sem akart elfogadni ritka becsületességéért.

A kétségkívül igen érdekes kérdéssel, melyet ismertetni szándékozom, az irodalomban a szakbeli első rangú folyóiratok, nevezetesen a *Bulletin de l'Union internationale de Droit pénal*, a büntetőügyi kongresszusok aktái, számos monográfia, s nálunk a kitűnő gonddal szerkesztett szaklapok folyton foglalkoznak. A legelőkelőbb szakemberek: *Prins Adolf*, brüsseli tanár s a belga börtönök főfelügyelője, *Berenger* szenátor, a franciaországi javaslat szerkesztője, az angol *Howard*, az amerikai *Tal-lack*, az olasz *Garofalo*, nápolyi törvényszéki elnök, *List*, marburgi, *Lammasch Henrik* bécsi, *Bennecke* boroszlói egyetemi tanár, *Aschrott*, az amerikai büntető intézetek nagynevű ismer-tetője stb. az eszme kivihetősége s hasznossága mellett, ellenben *Wach Adolf* lipcsei, *Kirchenheim* heidelbergi tanár, *Mittel-stadt*, német birodalmi törvényszéki, *Appelius* casseli bírák stb. annak ellene érvelve s gyenge oldalait kimutatni erőködve, saját nyelvükön, élénk vitát folytattak. Hazai jogtudósaink közül pedig dr. *Fayer László* budapesti egyetemi tanár, a «Jogtudo-mányi Közlöny» szerkesztője volt tudomra legelső, ki e bátor reformeszmét szóba hozta, s előbb véleményétársaival együtt, saját lapjában, majd a magyar jogászegyletben ismertette. — Dr. *Gruber Lajos* és dr. *Reichardt Zsigmond* budapesti ügyvé-

dek, *Bodor László* kolozsvári törvényszéki bíró, dr. *Márkus Dezső*, a «Jogi Szemle» szerkesztője, határozottan az indítvány mellett, míg dr. *Illés Károly*, e kitűnő büntetőjogtudós, kinek a sors csapását, mely őt testi vaksággal sújtotta, a szellem ereje s világossága pótolja, s dr. *Baumgarten Izidor*, kir. ügyész, ha nem is magát az elvet kárhoztatva, sőt annak nemes forrását s üdvös irányát elismerve, de óvatosságra intve s a nehézségeket főlemlítve, annak ellenében foglaltak állást, s a kérdést úgy a szaklapokban s a jogászegyleti értekezések során, mint a jogászegylet ülésein (1890. okt. 18., 28., nov. 29., 30. és decz. 20-ikán) élő szóval is kimerítőleg fejtegették, minden oldalról felhordva s megvitatva az indítvány mellett és ellen szóló érveket.*)

A kérdés a párisi «Société générale des prisons» s a brüsseli nemzetközi kriminalisztikai egyesület ülésén is (ez utóbbin 1859. évi auguszt. 7-ikén) alaposan meg lett vitatva, kedvező fogadtatásban részesült s a törvényhozásoknak melegen ajánlott. E votum annál nagyobb jelentőséggel bír, mert e nemzetközi gyűlésen több nemzetbeli valódi szakértők s gyakorlati férfiak, parlamenti tagok, bírák, ügyvédek, államügyészek, tudós jogtanárok és nagy tapasztalású büntönigazgatók vegyesen voltak jelen s vettek részt a szavazásban. A nemzetközi egyesület németországi fiókjának Halléban, 1890. márcz. 26-ikán tartott első nagygyűlésén is csaknem egyhangúlag (42 szavazattal 4 ellen) mondatott ki, hogy a fennálló büntetési rendszer módosítása, különösen a rövid szabadságvesztésre szóló büntetések átváltoztatása, illetőleg föltételes elengedése — égető szük-

*) Lásd: dr. *Fayer László*: Büntetési rendszerünk reformja.

Budapest, 1889. — Dr. *Illés Károly*: A szabadságbüntetés reformja, különös tekintettel a föltételes ítéletekre. Magyar jogászegyl. Értekezések. Lili. 6-ik kötet, 3 füz. Budapest, 1891. — Dr. *Reichardt Zsigmond*: A föltételes elítélés. U. o. LIV. 6-ik köt. 4-ik füzet. — Dr. *Baumgarten Izidor*: A föltételes elítélésről. U. o. LVI. 6-ik köt. 6-ik füz. — Magyar jogászegyl. Értekezések. LVIII. 6-ik köt. 8-ik füz. A föltételes ítéletekről. (Dr. *Baumgarten Izidor*, dr. *Márkus Dezső*, dr. *Bodor László*, dr. *Illés Károly*.) Budapest, 1891. — Dr. *Gruher Lajos*: A föltételes elítélés. U. o. LIX. 6-ik köt. 9-ik füz. 1891. — Dr. *Beichardt Zsigmond*: A föltételes elítélés kérdésének néhány vitás pontjáról. U. o. LX. 6-ik köt. 10-ik füz. 1891.

ség. — Ugyane kérdés, mely a legközelebbi német jogászyűlés tárgyai közé szintén ki van tűzve, a múlt év nyarán, június 15-étől kezdve Pétervárott ülésezett nemzetközi büntetőjogi nagy kongresszuson is érdekes, bár határozatig nem érlelt vita tárgyát képezte, sőt épen e kérdés volt, mely a kongresszusi tagok figyelmét leginkább magára vonta. Az első szakosztály, hová e kérdés tartozott, elvileg pártolta azt, s a kihágásokra nézve meg is szavazta 29 szóval 20 ellen; azonban úgy találták, hogy a többoldalú kérdés nincs még teljesen átértve, s azért teljesülésbe nem került. A kongresszus tehát ezúttal még nem juthatott döntő eredményre, mert a szavazásnál oly zavar mutatkozott, mely az elnapolást tette szükségessé, de fenntartotta magának a határozathozatalt, s tagadhatatlanul feltűnt, hogy többsége őszintén óhajtja a szabadságvesztés-büntetések korlátozását, s a legközelebbi (Párisban tartandó) kongresszus kétségkívül újra fölveszi s eldönti a kérdést. Vannak azonban ellenkező vótumok is, melyek megemlítését, részrehajlás vádja nélkül, mellőzni nem szabad.

Az északnyugoti börtönegyesületnek 1870. május 31-én tartott hamburgi gyűlésén a javaslat elvettetett. De e gyűlés leginkább a fennálló rendszer iránt elfogult fogház-igazgatókból állott, kik a megszokott rendszer fenntartását természetesen kényelmesbnek találják. Hasonló szellem vezette a minisztérium által megkérdezett porosz főtörvényszéki elnököket s főügyészeket is, noha ezek közül többen helyesnek vélték, hogy a rendszerrel kísérlet tétessék fiatalkorú törvényszegőkkel szemben. E nem kedvező vótumok azonban a főntebb kiemelteknél kétségkívül kisebb jelentőségűek, mert egyoldalúak s nem tekinthetők a művelt jogászvilág összes tényezői nyilatkozatának.

Tagadhatatlan, hogy ellenkezőleg azzal, a mi a rendszer ellenfelei által állított, hogy «a jogászvilág lelkesülése az új intézmény iránt immár a fagypontra szállott alá» a bátor eszme rohamosan foglal tért az egész polgárosult világban, s mintegy bűvös erővel hat, melyet az igazság forrásából merít, és ez erőnek alig lesznek képesek soká ellent állani a megszokott formákhoz ragaszkodó iskola emberei, s törvényhozásunk is, az üde eszmeáramlatnak s a tapasztalásoknak engedve, előbb-utóbb meghódol.

Erre mutat az a jelenség is, hogy a javasolt rendszer leg-erősb bírálói, annak nyílt ellenzői is, ezt, ha nem is úgy, mint Belgiumban formuláztatott, s nem is egészen, de legalább egyik vagy másik megszorított alakjában s egyes részeiben elfogadják. A német *Wach* s a magyar *Illés Károly* nem ellenzik, hogy az amerikai rendszerrel, melyet alább ismertetni fogok, fiatalokú egyénekre nézve próba tétessék; mások, kifogásaikat s nehézségeiket előadva, magok is terveket terjesztenek elő, mint *Appelius Kirchenheim*; s dr. *Baumgarten* is, miután az intézmény rosszalásának élénk kifejezést adott, megengedi s elismeri, hogy büntető codexünk még csak ezután kiépítendő s ekkorig nagyrészen csak papiroson levő büntetési rendszerének teljes életbeléptetése után ez intézmény az épület betetőzését képezheti. Maga *Mittelsladt*, a német birodalmi törvényszék szigorú bírója, s a minél keményebb büntetések barátja, kijelenti, hogy e javaslat hatalmas lépésnek tekinthető a jelen rendszer hátrányaiból való kibontakozásra, s tisztítva és javítva fog hatni a judicaturára, a mennyiben a bírakat a minél gondosabb s lelkiismeretesb egyénítés felé vezeti.

De nem csak a tudósok gyűlésein talált túlnyomó pártolásra a fölvetett eszme, hanem a törvényhozó testületek által is felkaroltatott s különféle módon, de egyazon célra irányzott érvényesítése több államban, és pedig az északamerikai szabad államok egynémelyikében s Angliában és gyarmataiban már az említett gyűlések verdiktjeit megelőzőleg lépett életbe.

E nagy reform alkalmazásának, mint általában a szabadságvesztés-büntetések végrehajtására s a börtönügy javítására fordított figyelemnek s gondoskodásnak dicsősége s érdeme Európában Howard hazáját, Angliát illeti meg, hol ez az elv, noha más alakban, jóval előbb valósított meg, mint Belgiumban. Sőt ha a tengeren túl megyünk, az északamerikai államok egyikében, a kis, művelt Massachusettsben ilyenmő intézkedés már húsz év óta van életben. Az életbeléptetett rendszerek különbségeit alább ismertetni s mindegyiknek előnyeit s hátrányait röviden méltányolni fogom.

II.

Mielőtt azonban a részletek ismertetésébe kezdenék: szükségesnek tartom felmutatni a vezéreszméket, melyek az említett irányú javítások alapelveit foglalják magokban. Prins Adolf, a brüsseli híres jogtanár, a nemzetközi büntetőügyi egyesület brüsseli első ülésén tartott megnyitó beszédében, az egyesület céljait kimutatva, ama mély meggyőződés s reformátori lelkesülés meleg hangján emelte ki e vezéreszméket, mely őt a büntetőjog művelői közt s a büntetőügyi kongresszusokon általános tisztelet tárgyává teszi.*)

Századunkban eddigelé soha se merült fel a büntetőjog terén annyi új, meglepő, merész gondolat, soha sem vitattak oly messzeható, gyökeresen javító jmblemákat, mint jelenleg. Mikor a múlt század nagy eszmereformátorai, Beccaria, Bentham, Voltaire s tanítványaik fölléptek, csak a népek közvéleménye tapsolt merész újításaiknak, míg ellenben az akkori pedáns könyvmoly jogászok (megjegyzem, hogy e faj ma sem halt még ki) makacs hívei maradtak a múltnak, s az újításokat veszélyes ábrándoknak bélyegezték. A korszellem üde, egészséges fualma, az el nem fogult józan ész végre lassankint megtisztította a dohos levegőt, s a tapasztalás által jobb nézetekre vezetett jogászok magok kezdtek első sorban mozogni, zászlót emelni, s megállapítani, hogy a rendőri szigor s a kemény büntetések sok százados uralma egymaga nem segít a bajokon, nem zabolázza kellőleg az emberi bűnös hajlamokat és szenvedélyeket; a büntettek száma, a legszigorúbb törvények alatt is, folyvást növekszik, s a szabadságvesztés-büntetések, főkép a rövid időre szabottak, hatástalanoknak bizonyúlnak. Most már ők kezdik keresni a czélszerű segítő módokat s eszközöket. A XVIII. században alig volt még büntető jogtudomány, csak a hosszú idő által szentesített visszaélések tengere. Végre a megszokott előítéleteket elsöpörte az idő hatalma, s előtérbe lépett a szükség elismerése, hogy az igazságos büntetés alapja nem lehet más,

*) Lásd: «Jogi Szemle» I. köt. 1889. évi 11. szám, 346. lap.

mint az *egyénítés*, az individuális viszonyok bölcs mérlegelése. Emberies tudomány fejlődött a botor szokások romjain. Előbb azonban, mint kezdetben lenni szokott, több tért foglaltak el az abstract elméletek, mint a tények s tapasztalatok. Eszményi lelkesülés ragadta a jogtudósokat is, míg aztán lassankint a józan, higgadt megfontolás kezdett lépni az idealizmus helyébe, s a kriminalisták, kik az emberiség leglényegesebb érdekeivel foglalkoznak, kezdtek leszállani az eszményi magaslatokról a valóság s gyakorlat szilárd terére. Ma már átlátják, hogy a sorban dívó elméletek egyikére sem lehet kizárólag támaszkodni, mert az ember összetett lény, kit nem szabad egyoldalú szempontból ítélni meg. Mindegyik elméletben volt valami jó, de nem kizárólag alkalmazható. Így pl. a javítás elmélete helyes, mert kétségkívül vannak bűnösök, kik javíthatók; az elrettentés elméletében szintén van jó, mert léteznek szilaj, makacs bűnösök, kiket csak félelemmel lehet zabolázni; a társadalom védelmének elmélete is helyeslendő, mert vannak megrögzött bűnösök, kiknek egyszer s mindenkorra lehetetlenné kell tenni a sértést, a károsítást stb. De mind ezen elméleteket, melyek esetleg helyesek, nem lehet kizárólag minden esetben egyformán alkalmazni. Felmerül a rendszerek egyesítésének s az egyénítésnek szüksége, mint az orvosnak nem lehet, a magában véve legjobb elv s elmélethez való ragaszkodásból, minden betegét egyformán gyógyítani, úgy a kriminalista is kénytelen különféle egyéni rendszabályokat alkalmazni, ha czélt akar érni. Az egyénítés egyedül helyes eszméjét feltaláljuk már a régi bölcsek, Plató, Cicero, Seneca műveiben, s e régi vezéreszmék ma már újra elővételnek, a sötétség s elvtelen kapkodás hosszas ideje után, mely annyi kárt okozott az emberiségnek s az államoknak. A bűnnek s bűnösnek elvont mintája századunk vége felé eltűnőben van; a bűnt úgy ismerjük fel, mint társadalmi szülő okoknak alárendelt tüneményt, s a bűnöst, mint az emberi élet föltételeinek alávetett lényt. Ez okokat s föltételeket kell alaposan vizsgálni a kriminalistának, ha a nagy társadalmi bajokat le akarja küzdeni, s íme itt vagyunk az *egyénítés* szükségénél, s fölismertük az elválaszthatatlan kapcsolatot, mely a büntetés végrehajtását összefüzi a bírói ítélettel, s reá jövünk, hogyan kell okosan s czélszerűen alkalmazni a szigort s kíméletet; átlátjuk,

hogy a szokásos, megromlott bűnösökkel s az újoncz, alkalmi törvényszegőkkel nem lehet egyformán bánni, hogy az amazokkal a börtönben éreztetett kímélet s gyöngédség a legferdebb érzélgősség volna s ellenben az első ízben tévedt, még meg nem romlott lelkületű, főkép fiatal törvényszegőkre nézve a szabadságvesztés-büntetés nem csak haszontalan, de káros és veszélyes stb.

Így szólott a büntető jogtudomány ez egyik legjelesebb képviselője; s hasonló meggyőződés vitte a büntető joggal gyakorlatilag is foglalkozó jogtudósokat a formalisticus iskola hívei előtt túlmerésznek tetsző indítványokra.

Ma már, a tett tapasztalások nyomán, általános lett a mélyebben gondolkodók s a megszokott formák és módozatok iránti kényelmes előszeretettől el nem fogúltaknál a meggyőződés a felől, hogy sem az anyagi büntető törvény, sem a büntető eljárás eddigi reformjai nem meritik ki teljesen a kellő gondoskodást, melylyel a tudomány s a tudomány fáklyájánál haladó törvényhozás e téren az emberiség és közjóillet érdekeinek s kívánalmainak tartozik; hanem hogy egyszersmind lelkiismeretes figyelem fordítandó a büntetések czélszerű végrehajtására is, s hogy minél gondosabb észlelés alá kell venni s minden oldalról elfogulatlan vizsgálat tárgyává tenni azt a hatást, melyet a büntetések, különösen a leggyakrabban alkalmazott s a mai büntetési rendszer súlypontját képező szabadságvesztés-büntetések különféle fajai s módjai az elítélt bűnösökre gyakorolnak, s a tagadhatatlan eredményeket, melyeket a büntetésnemek alkalmazása, a czélnak s óhajtásnak megfelelő, vagy ellenkezőleg czel- s óhajtásellenesen hatva, eszközöl. Legfőbb feladat lehetőleg megelőzni, s a mennyiben ez teljesen el nem erhető, legalább a lehető legkisebb számra szorítani a visszaeséseket. A recidivák mindinkább növekedő száma, a kriminalisták & valódi réme, s az alkalmas és sikeres módozatok megállapítása, melyek e bajon segítsenek, képezik ma a legfontosabb kérdést, mely a büntetőjogi irodalmat s a törvényhozásokat foglalkoztatja. El van ismerve, hogy a visszaesés veszélye ellen ekkorig megkísérlett küzdelem a nagy cél elérésére elégtelen, mert az alkalmazott módozatok hiányosak. A szaktudósok, s pedig a börtönügy kezelésével gyakorlatilag foglalkozó elsőrendű tekin-

télyek egyetértő véleménye, hogy az ijesztve szaporodó visszaesések legfőbb oka abban rejlik, hogy a szokásos és alkalmi bűnösök, a teljesen megromlottak, s a csak eltévedtek, a megcsontosodott veteránok s a még könnyen megmenthető s jó útra teríthető újonczok nincsenek kellőleg megkülönböztetve s elkülönítve; a büntetés végrehajtása tekintetében egyenlő bánásban részesülnek, nincs meg a kellő egyénítés s osztályozás. Különösen feltűnt az igen bőven s nem czélszerűen alkalmazott rövid idejű szabadságvesztés-büntetések káros hatása, melyek folytán a szokásos visszaesők, a társadalom makacs, gyökeresen megromlott ellenségei a társadalomba csakhamar visszatérnek s visszanyert szabadságukat ismét rosszra fordítják; a fogházakban pedig a még meg nem romlott, csak alkalmilag bűnre tévedt újonczok tanácsadóivá, tanáraivá lesznek, a kik hely hiánya, különösen kellő számú magánzárkák nemléte miatt, tőlük el nem különítve, csábításaiknak s átkos befolyásuknak kitéve, kitanúit s teljesen megromlott gonosztevőkké képződnek. Általános meggyőződésé lett, hogy a visszaesések megelőzésére egyik legsikereseb rendszabály, hogy minél kevesebb ember, főkép minél kevesebb fiatal ember zárassák el fogházakba, melyek, ezeknek jelen s nem is egykönnyen javítható állapotában, a bűnöknek legtermékenyebb, legveszélyeseb tenyésztői.

S ez a gondos észlelés, ez a szomorú tapasztalás arra vezetett, hogy a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések ha teljesen nem mellőzhetők is, oly büntetendő cselekmények elkövetőire, melyek enyhébb természetűek, s a kik első ízben, főkép ifjú korban, nem bűnös megromlottságból, hanem inkább a javulás reményét ki nem záró könnyelműségből, egy szerencsétlen perczen elcsábítva, vagy a szenvedély pillanatnyi fellobbanásának hatása alatt követik el a csekélyebb jelentőségű törvényszegést, egyáltalában nem alkalmazhatók, mert célra nem vezetnek, s nem csak haszonnélküliek, sőt egyenesen veszélyes eredményekre, javulás helyett romlásra, megmentés helyett elsüllyedésre vezetnek. A fogházak ugyanis, azok jelen állapotában, melyet czélszerűbbé átváltoztatni roppant pénzáldozatba kerül, s mindenesetre bosszú időt kíván, daczára a lehetséges, de nem kielégítő felügyeletnek, tapasztalás szerint a bűnök termékeny tenyésztői, s a csábítás legjobb alkalmi, honnan az

újonczok rövid idő alatt teljesen megromolva kerülnek ki a társadalomba. Másik tapasztalás, hogy a szabadságvesztés-büntetés ha rövid idejű, elrettentő hatással alig bír; s míg egyrésről a fogházi oktatás s kényszermunka által, mely legtöbb esetben hiányos is, a javulást, a beteg lelkület átalakítását rövid idő alatt nem eszközölheti, másrésről a bár rövid időre elzárt rabot ép úgy megbélyegzi, mint a hosszú tartamú, s egész hátralevő életére érzékenyen sújtja úgy társadalmi, mint kenyérkereseti tekintetben, mert az elzárás által megbélyegzett egyént senki magához nem fogadja, munkával el nem látja, sőt tőle, mint erkölcsileg meg nem bízható, ragályos és veszélyes egyéntől visszaborzadva őrizkedik, minek természetes következése, hogy a jók társaságából ekkép száműzött s a gonoszok társaságába szorított, azok csábjainak oda vetett ember elcsügged, kétségbe esik s fokról-fokra mind inkább elsüllyed. A csekélynek látszó büntetés tehát ilyen egyénre nézve, elkövetett cselekvényével arányban nem álló, mert egész életére kiható, kegyetlenül súlyos büntetéssé válik.

Ezért igazuk van azoknak, kik a polgárisúlt világ minden nyelvén prédikálják, hogy a felvilágosúlt büntető jogtudomány-nak egyik legfőbb követelése oda törekedni, hogy az alkalmilag rosszra tévedt emberek, főképp pedig a fiatal törvényszegők, csekély, kisebb jelentőségű, nem melyebb megromlásból, hanem gondatlanságból, könnyelműségből, pillanatnyi szenvedély fellobbanásában s más efféle forrásokból származó tetteikért el ne zárassanak, s a túltömött fogházak ragályozó és örökre megbélyegző levegőjébe ne taszítottassanak, s ha lehet, a társadalomnak s becsületes életnek megmentessenek.

III.

Ez a meggyőződés általános lévén, fölmerül a kérdés: mivel lehet és kell tehát a rövid szabadságvesztést helyettesíteni?

Vannak, a kik nem tartják szükségesnek az eltérést a megszokott jelen rendszertől, s a fogházak mostani, a czélnak meg nem felelő állapotából, a szabadságvesztés-büntetés nem helyes alkalmazásából eredő hátrányok orvoslására elegendő s légtér-

mészetesb eszköznek azt jelölik ki, hogy hát a fogházak a cél-
nak megfelelő állapotba tétessenek, s a szabadságvesztés-büntetések végrehajtása célszerűen eszközöltessék, nevezetesen, hogy a büntetésre ítéteknek különféle kategóriái egymástól gondosan elkülönöztessenek, az első ízben törvényszegők, különösen a fiatalok, a rövid idő alatt, melyet a fogházban töltenek, magánzárkákban, veszélyes befolyásoktól megóva, s ott egyedül a lelkészek s tanítók által látogatva, jó tanácssal ellátva s a komoly magokba-térésre alkalmat nyerve őriztessenek. A rövid idejű fogházbüntetések ama másik ártalmának kiküldésére is, hogy t. i. az ily rövid s enyhe büntetésre ítétek a büntetés súlyát nem érzik, a visszaeséstől el nem rettentetnek, sőt esetleg a fogházak aránylagos kényelmébe visszakíváncsoznak, más, a fennálló büntető rendszer keretébe illő módok alkalmazhatók; így pl. a praktikus angolok az ilyen büntetésnél, hogy az legalább némileg elrettentő hatással bírjon, az élelmezést a legszűkebb mértékre, a foglyokat pedig sanyarú és fásztó munkára szorítják, s a büntetés tartamához és az elítéltek egyéniségéhez képest többféle étrendet s bánásmódot alkalmaznak, abból indulva ki, hogy ily megszorítás, míg egyrészt az egészségnek, rövid időn át alkalmazva, nem árt, másrészt az elítéltekben azt a meggyőződést szüli, hogy a fogház csakugyan nem a kényelem, jóllakás és heverés, hanem komoly büntetés háza, melybe nincs ok visszakíváncsozni. Kik e felfogásban meg tudnak nyugodni, a föltételes elítélést, mely szerintük egy értelmű a büntetés elengedésével, s a büntető jog alapelveinek felforgatásával jár, nem tartják helyes indítványnak. Szerintük előbb a fennálló büntető rendszernek saját keretében való javításával lehet és kell segíteni.

Fogadjuk el, hogy a büntető törvénykönyvünkben felállított büntető rendszer, t. i. a fokozatos írlandi rendszer, helyes, sőt tökéletes, de mindnyájan tudjuk, hogy az, a szükséges számú büntető intézetek s helyiségek hiánya miatt a szabatos végrehajtástól még oly távol áll, hogy erre, pénzügyi viszonyaink tekintetbe vételével, még igen sok ideig, gondolni sem lehet. Az elítélteknek a fennálló büntető intézetekben contemplált javítása a megméltelyezésnek, az erkölcsi megrontásnak megakadályozása ily viszonyok közt jelenleg csak üres álom, hiva-

talos hazugság, s az marad még évtizedekig, s talán marad örökké. Ha a munkáraszorítás annyira mennyire végre van is hajtva, s a codexünkbe fölvetett föltételes szabadlábra-helyezés, a büntetés egy részének kiállása után, szép eredményeket mutat is, de a törvény által elrendelt éjjeli magánelzárás s az, a mi az irlandi rendszer legfőbb alkatelemét képezi, hogy t. i. a fogás első ideje a magábanzállásra okvetetlenül szükséges, s csak jó tanácsadók látogatásai által enyhített magánelzárásban töltessek el, magánzárkák kellő számának hiánya miatt egészen elmarad. Mert hiszen a hivatalos adatok szerint, mint már más alkalommal is említettem, még a nagy fegyházak sincsenek ellátva magánzárkák megfelelő számával; annál kevésbé a törvényszéki s járásbírósi, többnyire primitív állapotban levő fogházak. — A büntető intézetek túl vannak tömve; a statisztikai hivatal*) kimutatta, hogy fogházainkban 1674 személyjei több van elzárva, mint a mennyi azokban, befogadási képességek szerint elfér, s téli időszakban, midőn a fűtött s ételmet adó fogházakba sokan készakarva s örömet menekülnek a külső nyomor elől, ez arány még kedvezőtlenebb. A büntető törvénynek az az intézkedése, hogy a különféle szabadságvesztésre ítélt s különféle bánásmód alá tartozó elítéltek különféle helyen állják ki büntetésüket, megközelítőleg sincs végrehajtva; mind a mellett, hogy a fogházakban oly túltömöttség van, mely szerint azokban már is egy pár százzal több elítélt őriztetik azon számon fölül, melyet a fegyházak szabályszerűleg befogadhatnak, 556-ra megy a fegyenczek száma, kik a törvényszékek és járásbírósi fogházaiban állják ki büntetésüket, hol azután teljesen megromlott nagy gonosztevők, s kezdő fiatal újonezok, kik valamely csekély törvényszegésért jár heti vagy pár havi fogházra, vagy elzárásra ítéltettek, sőt vizsgálati foglyok is vegyesen élnek; **) a javító intézetek száma (férfiak számára kettő, nők számára egy sem létezik) szintén nem felel meg a szükségnek, s így az a jó tanács, hogy a fiatal törvényszegők, a föltételes elítélés helyett, javító intézetekbe vitessenek, a mi egyedüli helyes

*) *Lásd Jekelfalussy József: Fogházaink állapota 1872—1886.*

**) *Lásd Szilágyi Dezső miniszternek a kép viselőházban 1889. május 29-én tartott megdöböntő expozéját.*

módja lehető javulásuknak, a valóságban nem létesíthető. A javító intézetek jó hatása csak úgy képzelhető, ha azokban a fiatal bűnösök hosszabb ideig maradnak, már pedig a csekély jelentőségű törvényszegésért egy-két hétre vagy hónapra ítéletet nem lehet hosszas időre javító intézetekbe dugni stb.

A dolgok ily állapotában, melynek orvoslása igen hosszú időt s milliókat vesz igénybe, nem lehet megnyugtató azoknak véleménye, kik az égető bajokat a fennálló törvény keretén belül reményük orvosolhatni, s épen nem fölösleges más, a mostani törvényen kívül fekvő s abba még csak ezentúl beiktatandó módokról gondoskodni, melyek a bajokon, legalább egy részben segítsenek. Ilyen mód pedig, a jogászok nagy részének véleménye szerint, első sorban a föltételes elítélés intézménye, mely nem a rövid szabadságvesztés pótléka ugyan, s ezt általában ki nem zárja, csak szőkébb mértékre szorítja, hanem egy egészen új reform, mely különféle üdvös czéloknak felel meg.

A föltételes elítélés rendszerének egyik ellenzője elegendő óvó szert lát az államügyészség jóakaratában s a felség kegyelmezési jogában oly előforduló esetekben, midőn a legkisebb törvényes büntetés is igazságtalannak s annak alkalmazása helytelennek mutatkozik. De talán maga sem hiszi, hogy ez óvoszerek elegendők. Nem is képzelhető, s nincs is példa reá, hogy az államügyészség, melynek lehet ugyan, sőt kötelessége is az enyhítő körülményekre figyelemmel lenni, de főfeladata mégis a törvényszegések megtorlása, valaha elálljon vádindítványától, ha a büntetendő cselekvény tárgyi s alanyi tényállása bizonyítva van; már pedig a föltételes elítélés rendszerének jótékony hatása épen itt kezdődik. — A felség magasztos kegyelmezési jogának gyakorlása pedig nem lehet mindennapos dolog s természetes, hogy az csak a legterhesebb esetekre van fentartva. Ama számos, folyton előforduló esetekben, midőn a bíró kénytelen, saját jobb érzése s meggyőződése ellenére, a törvény határozott s nem mellőzhető rendelkezésének nyomása alatt, a kertbe bemászó s onnét egy-két almát vagy dinnyét lopó ifjonczot, vagy zárt kamrából, betörés útján, éhes gyermekei számára egy főzet burgonyát eltulajdonító koldust legalább is hat havi börtönre ítélni, nem segíthet sem az államügyészség kegyesebb felfogása, ha e hivatásánál fogva szigorra hajló tiszt-

viselő erre olykor hajlandó volna is, sem a felség kegyelmezési joga, melyet, ha az igazságszolgáltatás törvényes rendét felforgatni s megghiúsítani nem akarja, csak igen ritkán s kivételesen gyakorolhat.

Vannak ismét, kik elismerik ugyan a rövid szabadságvesztés-büntetés ártalmait, s azt más büntetésnemekkel akarják fölcserélni, de nem tartják szükségesnek a segélynek azt a módját, mely szerintök a büntetőjog alapelveivel ellenkezik s a megtorló igazság alapeszméjének megsértése, t. i. a föltételes elítélést. Ezek azt ajánlják, hogy a rövid tartamú fogházbüntetés a fiatal bűnösökre nézve javító-intézetekbe küldéssel, — de a melyek, mint már megjegyeztem, nálunk kellő számban s kiterjedésben nem léteznek, s legtöbb esetben nem is alkalmazhatók, — különben pedig pénzbüntetéssel, bírói dorgálással, házi fogsággal és szabadlábon végzett kényszermunkával stb. helyettesíttessék. Így pl. az új olasz, Zanardelli-féle büntető-törvény, mely 1890. január 1-én lépett életbe, nem fogadja ugyan el a föltételes ítéletek intézményét, de a legújabb elemleteket annyiban magáévá teszi, hogy a bíró a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetéseket, miután azokat ítéletileg kimondta, esetleg kezesség melletti bírói dorgálással helyettesítheti oly esetekben, midőn a törvényben kiszabott büntetés egy havi fogságot vagy elzárást, vagy 300 lírányi pénzbüntetést túl nem halad, ha enyhítő körülmények szólanak a vádlott javára, s ha ez büntettért még soha, s kihágásért egy hónapi elzárásnál többel büntetve nem volt. — A dorgálás tehát a törvényes büntetés kiszabása után fog helyet, annak meghallgatására kitűzött határnapon, melyre ha az elítélt meg nem jelenik vagy megjelenik ugyan, de a dorgálást kellő tisztelettel nem fogadja, az ítéletileg reá szabott szabadságvesztés-büntetés végrehajtása lép érvénybe. A dorgálás az elítélthez nyilvános ülésben a bíró által intézett intésből áll, mely az elkövetett törvénysértésre s annak következményeire vonatkozik, s a bíró egyéniségéhez képest lehet kíméletest) vagy szigorúbb. A bíró, mint fentebb említettem, kezességet is követelhet az elítélttől, s esetleg egy vagy több alkalmas jótállótól az iránt, hogy az elítélt az ítéletben megállapított határidőn belül újabb törvénysértést el nem követ s ha e kezesség meg nem adatik, az ítélet végre-

hajtása következik. Látszik ezekből, hogy az új olasz törvény büntető rendszerében is fenforog a büntetés végrehajtásának föltételektől függővé tett elhalasztása, s így a «föltételes elítélés» ellenzőinek megalégedésével ez a törvény sem találkozhatik.

A rövid tartamú szabadságvesztés helyettesítésére javaslatba hozott és némely törvényhozások által különféle változatokban el is fogadott s életbe léptetett büntetésnemekre nézve rövid szemlét kívánok tartani, mielőtt a föltételes ítéletek rendszerének, jelen értekezésem fő tárgyának tüzetesb ismertetésére átmennék. — Ezek, mint említtem, a bírói dorgálás, a pénzbüntetés, a házi fogság, s a szabadlábon végzett kényszermunka, részint kezességgel összekötve.

A bírói dorgálás már ma is törvényhozásilag életbe van léptetve Olaszországban az előbb is említett alakban (nem mint önálló büntetés, hanem csak mint helyettesítő), továbbá Spanyolországban, több svájci, pl. Waadt, Appenzell kantonban s Oroszországban; ismeri azt a német birodalmi büntetőtörvény is a 12—18 éves gyermekek s ifjak részére, könnyebb vétéségek s kihágások eseteiben s ismerte az előbbi hazai gyakorlat, s az 1843-iki magyar büntető törvényjavaslat is, melynek 21-ik §-a úgy rendelkezik, hogy «oly esetekben, melyekben a törvény fogházbüntetést állapít meg, bírói dorgálásnak csak akkor lehet helye, ha a körülményeknek megfelelő beszámítás szerint a legcsekélyebb fogházbüntetés is igen súlyos büntetést képezne». A bírói dorgálás tehát egyik czélszerű helyettesítője volna a rövid szabadságbüntetésnek. De vájjon várható-e általános siker a büntetés e nemétől? — hiszen a dorgálás csak tisztességes és becsületére érzékeny emberre nézve büntetés, a műveletlen tömegre nézve pedig, melyből a törvényszegők legnagyobb része kerül ki, s melynél a finomabb becsületérzés nem igen található fel, éppen nem büntetés. Még ha azonnal a tárgyalás után, nyílt ülésben történnék, talán volna olykor valamely hatása, de ha hetek, hónapok múlva, az ítélet jogerőre emelkedése után intéztetik az elítélthez, bizonynyal legtöbb esetben hatástalan marad. — Indítványoztatok, s mint láttuk, Olaszországban életbe is lépett, hogy a dorgálás, a bíró belátása szerint pénzbeli kezességgel is köttessék össze, de ez ismét csak a

vagyonosabb polgárok rovására esnék, mert csak ezek adhatnak tetemesb összegre menő pénzbeli kezességet, s így kétszeresen büntetnének, t. i. a dorgálás által, kényes becsületérsőkben, s a kezesség által, vagyonukban, míg a vagyontalan napszamos, csavargó egyik oldalról sem lenne büntetve, mert vagyonnal nem bír, s a jámbor intést fel sem veszi. De a bírói eljárás méltósága is veszélyezve van s az ítélet komolysága teljesen meghiúsul, ha a törvény képviselője beszélgetésbe ereszkedik az elítélt, sokszor durva és szemtelen egyénnel, ki arczába nevet s az intést gúnyos vigyorgással fogadja. A német büntetőtörvény is, mint mondám, ismeri s alkalmazza a dorgálást, fiatal korúak kihágásainál s könnyebb vétségeinél, de tapasztalás szerint csekély sikerrel, miért azt az osztrák javaslat nem is fogadta el.

A pénzbüntetésnek, melyet a rövid tartamú szabadságvesztés egy másik helyettesítőjéül ajánlanak, több jó oldala van; de erős árnyoldala, hogy annak hatása nem egyenlő, mert a szegényt keményen sújtja, a vagyonost kevésbé feszélyezi, a gazdag pedig azt nem is érzi s büntetésnek alig tekinti. Azért List, marburgi tanár, ki egyébiránt a pénzbüntetést a javasoltak közt a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések legczelyszerűbb helyettesítőjének tartja, szükségesnek véli, hogy az esetről-esetre, az elítéltnak vagyoni viszonyaihoz mérve szabásék meg, mihez annak évi adóját lehetne mértékül venni.

A behajthatatlan pénzbüntetést szerinte nem a szokásos szabadságvesztéssel, hanem elzárás nélkül való kézi vagy mezei s erdei munkával kellene helyettesíteni, a mit a francia «*prestation en nature*» (természetbeli szolgáltatás) néven nevez. Több helyütt magát a rövid fogházbüntetést helyettesítik ily, szabadlábbon teljesítendő kényszermunkával; ezt találjuk a francia, a német birodalmi, az új olasz, s némely svájci törvényben, s a norvégiai törvényjavaslatban. Az ilyen kényszermunka ellen is sok alapos kifogás tehető, mert az, ha az állam részére ingyen teljesítettik, nem egyéb, mint vagyoni büntetés; a munkának ugyanis határozott, megbecsülhető értéke s ára van, ha pl. a munka-napszám 80 kr., ötven napi kényszermunka annyi mint 40 forintnyi pénzbüntetés, s ennek hatása sem egyenlő, mert nem egyformán terheli a hozzá szokott szegény napszamosat s a kényelemhez szokott vagyonos elítéltet; sok esetben pedig éppen

nem alkalmazható, mert pl. a gyárost nehéz volna arra kényszeríteni, hogy jó és haszonvehető gépeket állítson elő az államasutak részére, vagy orvost arra, hogy az államtisztviselőket ingyen gyógyítsa, borbélyt arra, hogy azokat ingyen borotválja, mert ezek azt bizonynyal meg nem köszönnék. E büntetés alkalmazása, adott esetben, valódi tragikomikus jelenetekre is adhatna alkalmat, pl. ha a polgármesterrel ellenséges viszonyban álló bíró a polgármester feleségét kényszermunkára ítélné, s polgármesterné asszony a férje alatt álló községben vizet hordana s az utcákat locsolná. Mindamellett azonban e büntetés az esetek legnagyobb részében, czélszerűen alkalmazható, mert azon osztály tagjaira, melytől a pénzbüntetés rendesen be nem hajtható, mindenféle közönséges munkát ki lehet szabni s nagy gondot okozó egyénítés nem szükséges; a munkabüntetés végrehajtása pedig egyszerű s könnyen kezelhető, mert annak céljára költséges intézetek felállítása fölösleges; a kényszermunkások elkülönzése a szabad munkásoktól nem éppen szükséges, a felügyelet s felszámítás az illető helybeli napszám alapján nem sok nehézséggel jár, s ha esetleg nincs rendelkezés alatt alkalmas munka, a végrehajtás el is halasztható, mert ily munka elől nem igen fognak az elítéltek megszökni, s a szökést nem nehéz meggátolni. — Nálunk talán ezekre megy a pénzbüntetésekre ítélték száma, kik a pénzbüntetést leróni nem tudván, e miatt elzáratnak, s e közben, az ott társul adott nagy gonosztevők társaságában, végkép megromlanak. Nagyon indokolt rendszabály lenne tehát, hogy a pénzbüntetésre ítélt s azt megfizetni nem képes sok köznépbeli ember ezt ne fogsággal, hanem közmunkával róhatná le.

Egy másik ajánlott, s Olaszországban, némely kiváló esetekben egy hónapig terjedhető tartamban alkalmazott pótlék volna a házi fogság. Ez azonban aligha vezetne célhoz, mert kisebb rossz, hogysen a fogházat helyettesíthetné, s ez sem sújtana minden büntetett egyént egyenlően, így pl. nem tekinthetők súlyosnak, sőt alig nevezhető büntetésnek arra nézve, kinek kényelmes otthona van, s ki különben is otthon ülő életmódot folytat, mint boltos vagy kézműves, holott erősen sújtó arra nézve, a ki lakásán kívül jár munkára s így keresi mindennapi kenyerét. A rövid tartamú fogház ellen éppen az az egyik

és fő kifogás, hogy nem elég szigorú s elrettentő büntetés s a céljának ez oldalról csak úgy felelhetne meg, ha terhesebbé s hatályosabbá tétetnék, mit az enyhe s kényelmes házi fogság által elérni nem lehet. De a végrehajtás ellenőrzésére szükséges felügyelet is igen nehéz és költséges, s ha a házi fogság több napra terjed, mégis csak meg kell engedni egészségi szempontból a szabad levegőn teendő sétákat s bizonyos szükségek elintézését. Hasonló tekintet alá jönnek némely más efféle módozatok is, pl. a korcsmától eltiltás, az olasz *confinio*, azaz bizonyos helyre utasítás, s *Esilio locale*, azaz bizonyos helyről kiutasítás.

A rendőri felügyelet alá helyezés, mint dr. Kelemen Mór kir. kúriai bíró, a jogászegyleti viták során, igen helyesen emelte ki, méltó aggodalomra ad okot, mert, hogy céljának megfelelően s nagyobb károkat ne okozzon a rendőri hatalomnak majdnem elkerülhetetlen visszaélései által, oly gondos óvatosságot s finom tapintatot igényelne, mely a tapasztalás szerint ritkán található fel a durva s hatalmaskodásra hajló végrehajtó-közegekben. Volt idő, midőn ez nálunk is gyakorlatban volt s bizonynyal sok embernek lesznek az ötvenes évekből keserű visszaemlékezései az önkényre, a kicsinyes boszantásokra, melyek a felügyelet alá tett embereket sok esetben annyira elkésértették, hogy azoktól minden áron menekülni óhajtottak, s az előbb soha sem büntetettek végre a szegedi várba jutottak. Ezt a kellemetlen rendszabályt tehát jobb lesz fentartani a valóban megromlott s ilyenekül ismert gonosztevők fékentartására s ifjabb gonosztetteik megelőzésére, mint alkalmazni a csekély jelentőségű törvénysértésekért rövid szabadságvesztésre ítéltetendő egyénekre, kikre nézve ez sok esetben erősebb büntetéssé lesz, mintha elzártnának. Egészen más tekintet alá jő az a felügyelet, melyet északi Amerikában a Probation-officerek, vagy ugyanott s Angliában jóakarátú, művelt, humánus polgárok teljesítenek.

Mint az előadottakból kitűnik, az összes e tekintetben ajánlott s alkalmazott módok s pótlékok korántsem képesek a rövid idejű szabadságbüntetésekkel kapcsolatos nagy és ijesztő bajokat megszüntetni. Pedig ily büntetések kiszabása természetesen a leggyakoribb eset, minthogy a legcsekélyebb jelentőségű tör-

vényszegések, melyeket a törvény ilyenekkel sújt, leggyakoribbak s mindennaposak. Ha pl. rövid tartamúaknak nevezzük mind ama szabadságvesztés-büntetéseket, melyek hat hónapon túl nem terjednek, a magyar statisztikai évkönyvek adatai szerint 125—130 ezerre tehető évenként a rövid szabadságvesztésre ítélt büntetettek száma. Németországban a szabadságvesztés-büntetettek 64 százaléka egy hónapon aluli fogház vagy elzárás. Mily óriási tényezője a romlásnak, az erkölcsi veszélynek! S alig szükség említenem, hogy a szabadságvesztések alkalmazása ily csekély s jelentéktelen cselekményekre, mely a mostani rendszerben dívik, az állampénztárra nézve is nagy mértékben hátrányos, s takarékosagra törekvő kormánynak igyekezni kell e milliókba kerülő bajon, ha csak lehet, más, célszerűbb módok életbeléptetése által segíteni.

A tárgyalta rendszer védői úgy vannak meggyőződve, hogy mind ez említett kísérletnél célszerűbb s hatályosabbnak mutatkozik, ha az eddigi, bár még csak rövid és nem eléggé kipróbált tapasztalások nem csalnak, a *föltételes elítélés* rendszere, melylyel esetleg pénzbüntetés, kezesség, bírói dorgálás is összeköthető, de a mely rendszerint egymagában is elegendő. Ha a bíró röviden s határozottan azt hirdeti ki a kedvezményre méltónak talált vádlott előtt, hogy el van ítéelve pl. három vagy négy havi fogházra, de ez az ítélet nem hajtatik rajta végre, ha pl. két vagy három éven át magát teljesen jól viseli s új törvényszegést el nem követ, ellenkező esetben pedig ki kell állania úgy ezt, mint az újonnan elkövetendő törvényszegésért járó s már a visszaesőnek el nem engedhető büntetést, e kijelentés világos, egyszerű és méltóságos, s minden másnál hatályosabb a még meg nem romlott elítéltre, kit megdöbbsent s komoly eszméltre bír. Természetes következesze ez eljárásnak, hogy a vádlott és elítélt ember magába száll, meggondolja, hogy sorsa saját kezébe van letéve, és ez minden perczen eszébe jut, ha csábok környezik, s rossz hajlamai fölébredtek. Nincs azonban kizárva, a mit a belga rendszer mellőzött, hogy a föltételes elítélt és szabadlábban hagyott, főkép fiatal törvényszegők magokra ne hagyassanak, hanem az amerikai s angol rendszer követésével, célszerű felügyelet s vezetés alatt tartassanak. E felügyelet hiánya a belga rendszer ellenzőinek egyik fő ellen-

vetése, melylyel szemközt azonban figyelemre méltó megjegyzés, hogy a gyámkodást nélkülöző önállásnak is sok esetben megvannak tagadhatatlan előnyei, s az önjelölés hagyás szilárdítja a jellemet s erősíti a férfias elhatározást, hogy a tévedt, de meg nem romlott ember a törvénytisztelet s becsület útján önlábán járni tanuljon.

IV.

Átmegegyek már az új intézmény részletesebb ismertetésére; felmutatom az amerikai s angol, és azzal szemközt a belga és francia rendszerek külön módozatait s különbségeit. Az éjszak-amerikai Massachusets államban már húsz év óta külön államhivatalnok, az úgynevezett State-agent, vagy Probation officer van jelen a vádlottak ügyeiben tartott tárgyalásoknál, kinek kötelessége a vádlott előzményeire, egyéni viszonyaira s jellemére nézve, beható gondos utánjárás s tudakozódás útján, biztos ismeretet szerezni, és a ki a bíróságnál esetről-esetre indokolt indítványt tehet, a tapasztalt körülményekhez képest, az iránt, hogy a vádlott bizonyos meghatározott ideig próbára tétessék, azaz: szabadlábban hagyassák, kire azután kötelessége szorosan felügyelni, s ha azt tapasztalná, hogy a reá bízott egyén ismét rossz úton jár, őt újra a bíróság elé vezetni, mely azután meghozza ítéletét. A kísérlet először csak a 17 évesnél fiatalabb törvénszegőkre volt szorítva, s e rendszer, mint Aschrott mondja híres művében (Aus dem Strafen- und Gefängniswesen Nord-Amerikas. 89. lap; lásd: Jogtud. Közlöny XXIV. évf. 34. lap), igen üdvösnek bizonyult, mert a fiatal korú bűnösök majdnem egészen eltűntek Massachusets államban a büntető intézetekből. E jó sikertől buzdítva, a rendszert a felnőttekre is kiterjesztették, s egy 1878-ban hozott törvény behozta azt próbaképen először csak Boston állami főváros számára, egy 1880-iki törvény pedig életbe léptette az egész kis államban a fedetlen előéletűekre nézve. A kis terjedelmű államban lehetséges, hogy a *State-agent* vagy *Probation-officer* megfelelően a szükséges teendőknek, s gyakorolhassa a kötelességében álló szükséges felügyeletet, a mi, nagy kiterjedésű államokban, ha nem lehe-

tetlen is, de roppant nehézségekkel járna. Az általa próbára ajánlott, eddig feddetlen vádlottak 2—12 hónapra tétetnek próba alá; ez idő eltelté után a Probation-officer indítványozza teljes fölmentésüket (to discharge), de indítványozhatja a próbaidő meghosszabbítását is, melyet a bíró elrendelhet. Ha a próbaidő alatt a vádlott magát teljesen jól viselte, előbbi bűnös cselekvényét a bíróság megbocsátja, büntetését elengedi; ha pedig a várakozásnak eleget nem tett, újra a bíró elé vezetetik s a büntetés reá kiszabatik, esetleg javító-intézetbe küldetik. E törvény elve, mint Tallack helyesen nevezi, a «föltételes szabadság» (conditional liberty).

Angliában s némely angol gyarmatokban, ú. m. Uj-Seelandban és Yictoriában hasonló rendszer fogadtatott el. Angliában Howard Vincent parlamenti tag indítványára, 1887. aug. 8-ikán alkottak törvényt az első ízbeli törvényszegők (first offender) föltételes szabadlábon hagyásáról. E törvény szerint a bíró szabályszerűen letárgyalja a bűnügyet, s teljesen befejezi a bizonyítási eljárást, de nem állapítja meg már előre a büntetést, hanem szabadlábon hagyja a vádlottat, s felfüggeszti az ítélet hozatalát, a meddig az magát jól viseli. Ha az ekkép próba alá bocsájtott vádlott a bizalomnak meg nem felel: itt is újra a bíró elé vezetetik, ki most már nem tart új tárgyalást, hanem a már fölvetett jegyzőkönyv alapján elítéli a vádlottat. A szabadlábon-hagyás kezességétől is függővé tehető (putting under recognizance). — A Probation-officer amerikai intézményét Anglia nem tartotta szükségesnek, mert Angliában a felügyelés célját ily fizetett államtisztviselők alkalmazása nélkül is el lehet érni, a jó ügy szolgálatára önként, emberi s állampolgári kötelesség-érzetből, nagy számmal vállalkozó vagyonos es szabad idővel rendelkező angol polgárok által. — A bíróságnak segélyére van a rendőri előnyomozás, mely ha annak szüksége mutatkozik, elrendeltetik, s a bírói határozat ennek alapján mondatik ki, és pedig nyilvános ülésben, a minek természetes következése, hogy a vádlott nem marad minden szenny nélkül, de az angol oly fontosnak tartja a törvényszékek nyilvánosságát, hogy azt semmi más tekintetnek föl nem áldozza, azonban a hírlapok, átértvén az első ízbeli törvényszegők irányában szükséges kímélet fontosságát, nem szokták az ily tárgyalásokat közölni, s a föltéte-

lesen elítélteket névszerint említeni s ezzel őket megbélyegezni és jövőjöknek ártani. — A próbaidő tartama Angliában két évre van határozva. Már a törvény neve (First offenders Act) mutatja, hogy a föltételes elítélés kedvezménye Angliában egy emberre csak egyszer, s kizárólag csak az első ízben törvényszegőkre alkalmazható.

A leírt amerikai s részben hasonló angol rendszertől, a hasonló czélú, de a kivitelben lényegesen eltérő belga s francia rendszer abban különbözik, hogy míg Massachusettsben s Angliában a vádolt el nem ítéltetik, s ha a föltételes szabadsággal vissza nem él s a próbaidőt jól tölti el, azonnal teljesen «in integrum» restituáltatik, s elítéltnek nem tekinthető, addig Belgiumban s Franciaországban az elítélés, ha végre nem hajtatik is, de kimondatik, és így a vádoltat azok előtt, kik ezt tudják, csakugyan némileg megbélyegzi, bár fictio útján olybá vétetik, mintha meg sem történt volna (non avenue). Itt a vádolt már előre tudja esetleg kiállandó büntetésének mértékét, s ez nem retenti annyira vissza új törvényszegés elkövetésétől, mint Angliában s Amerikában a még ki nem mondott, ki nem mért büntetés félelme s bizonytalansága. Lényeges része az angol s amerikai rendszernek a szabadlábbon hagyottakra fordított fölügyelet, mely a francia s belga rendszerben elmellőztetett, s melynek hiánya az eme rendszer elleni vádak egyik főpontját képezi.

Lássuk már a francia s belga rendszert.

Bérenger szenátor, a francia jogászvilág e kitűnősége, már 1884-ben tette meg Franciaországban azt a bátor indítványt, hogy a bíró, bizonyos főnforgó körülmények közt, tekintettel a vádoltak egyéniségére, a törvényben meghatározott időre elhalaszt-hassa s utólag egészen elengedhesse a törvényes szabadságvesztés-büntetés végrehajtását. Belgium 1888-ban, előbb, mint Franciaország, fogadta el e javaslatot, s *Thonissen* löweni egyetemi tanár kimerítő előadása s *Le Jeune* igazságügyminiszter meleg pártolása mellett, ki ismételve fölszóalt annak védelmére — kimondta 1888. május 31-ik napján kelt törvényében, hogy oly esetekben, midőn az ekkorig büntetlen előéletű, megromlottnak nem tekinthető vádoltra, törvény szerint kiszabott fogházbüntetés nem haladja túl a hat havi tartamot, a bíró

jogosítva legyen, kellő indokolással, elrendelni, hogy a büntetés egy bizonyos (öt évet meg nem haladható) időn belül végre ne hajtassák, s ha az elítélt ez idő alatt valamely újabb büntetett vagy vétséget el nem követ, a büntetés egészen s véglegesen elengedtesék, vagyis: a megtörtént elítélés nem létezőnek s az elítélt büntetlen előéletűnek tekintessék; ellenkező esetben azonban, ha t. i. a föltételesen elítélt és szabadlábon hagyott vádolt újabb törvényszegést követne el, kiszabott büntetését, az újabbal együtt, külön-külön, s összbüntetéssé nem egyesítve, kitölteni tartozzék.

A Bérenger-féle francia törvényjavaslat, mely a belga törvényben alapul vétetett, még sokkal tovább megy, mert míg Belgiumban csak a hat hónál nem hosszabb szabadságvesztés végrehajtása függeszthető fel, a francia szenátusnál 1884-ben benyújtott, s azután még egyszer újra szerkesztett, s most már a kamara által is elfogadott javaslat a felfüggesztést oly törvényszegéseknél is megengedi, melyek esetleg öt éves fogsággal büntethetők. A törvényjavaslat címe: *«De l'aggravation progressive des peines en cas de recidive, et de leur atténuation en cas de premier délit»*. A francia Code pénal szerint a fogházbüntetés (emprisonnement) hat naptól egész öt évig terjedhet, a javaslat értelmében a fogházbüntetésre szóló elítélések, tehát egész öt évig terjedhető fogsággal büntetett törvényszegések esetében, ha vádlott megelőző elítélés folytán még nem szenvedett fogházbüntetést, a bíróságok, indokolt határozattal, elrendelhetik a büntetés végrehajtásának felfüggesztését, s ha a vádolt e bírói határozattól számított öt éven belül új büntetett vagy vétség miatt üldözve vagy elítélve nem lett, ez esetben előbbi elítéltetése olybá veendő, mintha az meg sem történt volna (non avenue); ellenkező esetben első sorban az előbbi büntetés végrehajtása következik be a nélkül, hogy mindkét törvényszegésre egy összbüntetést lehetne kiszabni. — A büntetés felfüggesztése azonban nem terjed ki a pénzbüntetésre, a perköltségekre s a kártérítésre, valamint a mellékbüntetésre, s az elítélésből folyó jogvesztésre sem. E mellékbüntetések s jogvesztések hatálya attól a naptól kezdve szűnik meg, melyen az elítélés olybá véteik, mintha meg sem történt volna. A bíróság elnöke a felfüggesztés kihirdetése után az elítéltnak tudtára adja, hogy újabb-

elítelés esetében az előbbi büntetés végre fog hajtani, a nélkül, hogy mindkét törvényszegésre egy összbüntetés szabatónk ki, s hogy a vádlott a visszaesőkre kiszabott szigorúbb büntetés alá esik. Az elítélés a bírósági kimutatásban följegyzendő, de a fölfüggesztés megengedésének határozott kifejezésével. Ha azután öt évi határidőn belül újabb törvényszegés s bírói elítélés nem következik be, a felek részére kiadandó hivatalos kivonatokban a történt elítélés nem említettik.

Míg azonban, Beranger javaslata szerint, az első ízbeli törvényszegőkre e kedvezményeket alkalmazzák, a visszaesőkre nézve annál szigorúbb az eljárás, mert a kodifikátor nézete szerint, melyet csak helyeselni lehet, szükséges, «hogy a törvény szigora is mutakozzék annak humanitása mellett».

Bérenger javaslata a francia köztársaságban nagy rokonszenvvel találkozott; átlátta e nagy, művelt ország népe, hogy e rendszer míg egyrészt a humanizmus követeléseivel számol, egyszersmind jó politika.

A jó példa behatolt a velünk szomszéd Ausztriába is; hol az utolsó büntető törvényjavaslat tárgyalása alkalmával Bareuther képviselő tett indítványt ily irányban, s ennek folytán az osztrák igazságügyminiszter még a tárgyalások folyama alatt nyújtott be erre vonatkozó javaslatot.

V.

Az eszme történetének e rövid előterjesztése után, összegezni fogom a többféle és sokoldalú előnyöket, melyek a föltételes ítéletek rendszerétől általában várhatók.

E rendszer lehetőségessé teszi, hogy oly ember, ki pl. egy rossz órában valamely csekélyebb kihágást vagy vétséget, gondatlanságból, kellő vigyázat s óvatosság hiányából, könnyelműségből, pajkosságból, a szenvedély rögtöni hatása alatt, verekedés közben stb., csekélyebb testi sértést, hatóság elleni szegülést, vagy nyomasztó szükség, éhségtől ösztönözve, kisebb jelentőségű s ártatlanabb természetű lopást, rászedést, stb. követett el, de ekkoriz tisztességes ember volt, s egész valójával, egyéniségével alapos reményt nyújt, hogy ha el nem záratik, s ezzel meg nem

bélyegeztetik, az is maradhat, kikerülhesse a megbecstelenítő, s őt polgártársai jó véleményében tönkretevő fogságot; ne tétesék ki sok esetben, ártatlan családjával együtt, a majdnem kikerülhetetlen elzúllásnak, szégyennek s nyomornak. — Ki tudná elég élénk színekkel festeni a káros következményeket, melyeket a meggyalázó szabadságvesztés gyakorol az egy ízben eltévedt, különben tisztességes és lelkében romlatlan emberre, a ki, ha egyszer fogházba került, bármilyen csekély s menthető lett legyen tévedése, polgártársai szemében örökre meg van bélyegezve, s azok megvetése, tartózkodó visszavonulása s gyanakodása által, mely őt kenyérkeresetében is gátolja, csakhamar oly mélyre süllyed, mint bármely kitanult, fenékig megromlott gonosztevő, s miután vele becsületes ember nem akar szóba állni, viszonyba lépni, kénytelen lesz kétségbeesésében a reá leső gonoszok csábításának engedve, azokkal együtt csavargóvá, tolvajjá lenni, s iszákosságban keresni vigasztalást. «Ha az ily emberek mögött», mondá Le Jeune belga miniszter, «kikből még nem halt ki a becsület és a családi szeretet érzése, bezárul a fogház ajtaja: mikké lesznek odabenn ők, s odakinn családjaik!» — Akiállott büntetés tehát, következményeiben, sokkal súlyosabbá lesz, mint az elkövetett, csekély jelentőségű törvényszegés arányához képest lennie szabad.

A dolog más oldalát tekintve, e rendszer sokat járul ahhoz, hogy a visszaesések ijesztő száma csökkentessék, mely ellen sokkal jobb s célravezetőbb féket képez az ideiglenesen felfüggesztett büntetés esetleges végrehajthatósága, mely új bűnösség esetében okvetetlenül bekövetkezik, mint a fogházban kiállott rövid és enyhe s így természetesen el nem ijesztő büntetés, mely, mint a tapasztalásból s a visszaesések szomorú statisztikájából tudjuk, bizony igen csekély s gyenge elrettentő hatást gyakorol s újabb törvényszegések elkövetését nem csak nem gátolja, hanem a szabad életben nyomorral, éhséggel, fázással küzdő szerencsétlenre, kinek a szép napfényes ég alatt rendszerint alig van tápláló élelme, sőt sokszor egy falat kenyere sincs, kit fagy dermeszt, egészségtelen pinczelakás dohos gőze fojtogat, valódi vonzóerőt gyakorol, míg ellenben a büntetés végrehajtásának ily felfüggesztése által az elítélt ember jó szándékaiban megerősítetik, mert a próbaidő alatt bizonyított jó magaviseletért jutal-

mát vár, t. i. azt, hogy büntetlennek fog tekinteni s jogilag rehabilitáltatik, de egyszersemind a félelem által, hogy rossz magaviselet esetében nem csak előbbi törvényszegésének kiszabott büntetését, hanem új törvényszegésének szigorított új büntetését is várhatja, minden hihetőség szerint jobban megőriztetik a visszaeséstől, mint a rövid tartamú elzárás által, hol a fogházban, legalább ezek nagyobb részében, tiszta, hidegben fűtött, melegben szellőztetett lakhelye s ha nem is bő, de elegendő s egészséges élelme, betegségében ápolása, orvosa s gyógyszere, ha olvasni tud s akar, egy-két jó könyve is van, hol oktatásban, lelki vigasztalásban részesül és szorgalmas munkájával, ellátásán fölül, kereshet is valamit. Mi természetesebb, minthogy ily viszonyokra emlékezve, rövid fogságából kiszabadulta után nem retten vissza sem ő maga, sem példáját látó környezete oly büntetendő cselekvények ismételt elkövetésétől, melyekre rövid szabadságvesztés van a törvényben kimérve, sőt a hideg idők s keresetszünet beálltával bekívánkozik a fogházba, kényelmesebb téli szállásra s jobb élelemre, mint a minőre a sanyarú szabad életben számíthatna. Keményebb bánást, elrettentő hatással bíró sanyarú munkát, verést, testi kínzást, taposó malmot pedig oly csekély törvényszegések büntetéséül alkalmazni nem lehet, melyekről itt szó van. Súlyosabb s hosszabb idejű szabadságvesztés természetesen más hatással van, mert már maga az emberi kebelből soha ki nem oltható szabadságszeretet kínossá teszi a hosszabb időre terjedő rabságot, a szűk körre korlátolt mozgást, ha nem is nagyon terhes, de állandó kényszermunkát, ha mind az úgy van berendezve, hogy a rab folyton folyvást tudatában tartassák annak, hogy elzáratása nem tréfa, hanem komoly és szigorú büntetése az elkövetett törvényszegésnek.

Legfőbb tekintetet érdemel különösen a fiatal, még j avítható, első ízben vádolt törvényszegők sorsa, kiket a társadalomnak meg lehet menteni s kikre nézve, ha közös, kellő elkülönzésre nem alkalmas, magánzárkakkal el nem látott fogházba záratnak, tapasztalt, kitanúit s fiatal ujonczok megmételtyezésére valódi szenvedélyt kifejtő gonosztevők társaságában, e szerencsétlen intézetek igazi bűniskolák s nem lehet túlzónak mondani a lelkiismeretes emberbarátot, ki elkeseredésében, ily viszonyok

közt «hivatalból nevelt gonosztevőkről» beszél s ha méltó panasz és elrémülés uralkodik a szomorú tapasztalás miatt, hogy a büntetendő cselekvények, az ember élete, épsége s vagyoni érdekei ellen irányult merényletek óriási mértékben szaporodnak s a visszaesések száma évről-évre növekedőben van a helyett, hogy a tudósok s tudományos egyesületek törekvései és az államok részéről hozott roppant áldozatok kielégítő sikert mutathatnának, a minék egyik s legfőbb oka és forrása a fogházakban dülő erkölcsi ragályban, a büntetések végrehajtásának hibás rendszerében ismerhető fel. S valóban mondhatunk-e mást oly rendszerről, mely tévedt fél-gyermekeket üzletszerű gonoszok társaságába dug s védtelenül odavet mind ama kísértéseknek, a melyek e szerencsétleneket, zárt ajtók mögött, úgy a vizsgálati, mint az elítélést követő fogságban biztos romlás és erkölcsi sülyedés veszélyébe döntik s egész, helyes eljárás által talán még megmenthető jövőjökben, becsületükben, tisztességes elélhetésök s kenyérkeresetük életbevágó föltételeiben örökre tönkre tesz. — Nincs semmi szomorúbb és leverőbb, mint a gyakori kézzelfogható példák, miként lesznek a rosszul kezelt fogházak hivatalos büniskolájába került fiatal ujonczok kiképzett, furfangos, szokásos, Üzletszerű s a fegyházak állandó lakóivá prsedestinált gonosztevők, a társadalom s közbiztosság javíthatatlan elleneivé egy hibás rendszer által, melyen komoly akarrattal segíteni lehetne. Igaz, hogy e legfőbb bajon, milliók beruházásával, a büntető intézetek kellő számának felállítása s azoknak a törvény inteniójának megfelelő berendezése, az elítéltek számával arányban levő magánzárkák készletben tartása, a különféle kategóriákba tartozó foglyok szoros elkülönzése által is lehetne segíteni, de mindezek nem létében, vagy hiányos volta mellett, miért kellene kizárni a törvénynek egy új intézkedését, mely szintén e czélnak szolgál s ezenkívül más nem kevésbé fontos czélokot is elősegít?

Ily tapasztalások indították arra a gondolkodó emberbarátokat, hogy oly esetekben, melyekre a törvény csak rövid, néhány heti vagy hónapi szabadságvesztést szab (a melyek száma természetesen az összes büntetendő cselekmények közt legnagyobb), bizonyos szigorú előfeltételek mellett, miket a törvény határoz meg s bizonyos körülmények közt, miket az egyé-

nító és psycholog bíró minden egyes esetben szorosán megvizsgál s kellőképen méltányol, a szabadságvesztés alkalmazását kikerülni s oly módozatot találni igyekezzenek, mely a fölemlített rossz, sok esetben tragikus következményeket kizárja. S ez irányban, az említett államokon kívül is, majdnem egész polgárosult világban erős mozgalom indult meg, mely bár különböző formákban, de egyazon célra törekedve, lassankint legyőzi a megszokott hivatalos és megkövesedett jogászi fogalmak hosszas uralma alatt, a merészebb reformok iránt érzéketlenségbe merült s ellenszegülésre hajló szellemet. S e mozgalom ott, hol törvénynyé érett, a legszebb eredményeket mutatja, mert pl. Belgiumban (Brüssselben és Antwerpenben) a törvény életbe léptetésének ideje óta 1890. év elejéig 16080 ítélet hozott s e számból 2273 ítéltetett el föltételesen, és e 2273 föltételesen elítélt közül csak 60 (mintegy $2\frac{1}{2}\%$) mutatkozott a kedvezésre méltatlannak. De szívesen megengedem, hogy teljes meggyőződés nyerése végett még bővebb tapasztalatokra s gazdagabb statisztikai adatokra kell várnunk.

VI.

Az elv diadala elsőrangú jogtudósok érvei s az ezek által meggyőződésre vezetett elsőrendű törvényhozások példája által körülbelül biztosítva lévén: a kérdés részletei s az alkalmazott módozatok több-kevesebb czélszerűsége képezendik ezentúl a megvitatás tárgyát. Hátra van még, hogy megismerkedjünk az ellenérvekkel s kifogásokkal, melyek a javaslat ellenében, részint annak határozott rosszalói, részint az aggódók s az elvet magát ugyan sok tekintetben helyeslő, de félénkebb és scrupulózusabb természetű vagy a fennállóban elfogultabb jogászok részéről felhozatnak, hogy a figyelmet érdemlő nehézségeket méltányolhassuk s a majdani formulázásnál felhasználhassuk — az afféle támadásokat pedig egyszerűen visszautasítsuk, melyek leginkább oly emberektől erednek, a kik, igen sok bajuk lévén, hivataluknál fogva a valóban gonosz s megromlott lelkületű fegyen-
czekkel s visszaesőkkel, nagyon el vannak keseredve. — Ilyen

többek közt a beteges sentimentalismus, a misericordianusi lágy-szívűség, a hamis humanizmus sokszor hangoztatott vádja.

Ha e vád alappal bírna, kétségkívül súlyos és megbélyegző volna a férfiakra nézve, kik törvényhozók akarnak lenni s ily gyáva kedélybetegségben sínlenek. Mert: minden bölcsesség s férfias erély hiányára mutatna, ha a humanizmus terén, mely egyébiránt a büntetések megállapításánál s alkalmazásánál jogosult tényező, a kellő mérték szem előtt nem tartatnék s ez által az államhatalom büntető ereje megsibbasztatnék, a mi kétségkívül éppen a valódi emberiségnek lenne ártalmára a rosszúl értelmezett emberiség nevében s leple alatt, a mennyiben a társadalom gonosz ellenségeit kiméivé, a jó polgárok életének s vagyonának törvényszerű oltalmát gyöngíténé. Itt azonban ily vádnak legkisebb alapja sincs, mely csak akkor lehetne helyén, ha arról volna szó, hogy a társadalom megrögzött ellenségei a fogságban tyúkkal, kalácscsal traktáltassanak s irányukban oly eljárás gyakoroltassák, melyre visszaemlékezve, kiszabadulásuk után azonnal siessenek ismét elkövetni új büntettet, hogy ennek jutalmául mielőbb visszakerüljenek a büntető intézetek kényelmes fészkebe. De valóban ízetlen dolog érzelgésről s férfiatlan lágy szívűségről beszélni a föltételes elítélés intézményének megbírlásánál, midőn korántsem a megszánt s dédelgetett bűnösök, hanem éppen az állam s társadalom érdekében arról van szó, hogy meg nem romlott lelkületű ujoncz törvényszegők a kitanút gonosztevők társaságába ne zárassanak s csekély jelentőségű inkább hibáik, mint bűneikért a fogság szegyenével egész életök folyamára meg ne bélyegeztessenek s ezzel tisztességes körökből ki ne zárassanak s kenyérkeresetükben ne gátoltassanak és így a társadalomnak lehetőleg megtartassanak; midőn arról van szó, hogy ez által az állam roppant költségei, melyeket a büntető intézetek fentartására fordít, tetemesen leszállíttassanak s beteges sentimentalismusnak mondani egy egészen praktikus rendszabályt, melynek célja távol van attól, hogy a valódi bűnösök, a társadalom veszélyes ellenségei, bármi kedvezésben részesítsenek, hanem ellenkezőleg oda irányú, hogy a törvényszegők rendkívüli száma kevesbedjék, s a megmenthetők megmentessenek, a mi éppen nem zárja ki, hogy a megrögzött gonosztevők nem csak szigorúan büntetessenek. hanem a fennállóknak még

szigorúbb rendszabályok által végkép ártalmatlanokká tétessenek. Egyébiránt a szentimentalizmus e szokásos vádja nem új jelenség, sőt a tudomány történetében mindannyiszor felmerült, valahányszor az emberiség bármely követelménye hozatott javaslatba; szerepelt akkor is, midőn a tortúra eltörléséről, a halálbüntetést lépten nyomon alkalmazó régi kegyetlen büntető-törvények enyhítéséről, a leírhatlan nyomorral, piszokkal, étel- s egészségrontással járó, bűzhödő börtönök javításáról, Beccaria, Howard s halhatatlan társaik indítványairól volt szó, melyeket ma már senki sem mer megtámadni.

Efféle üres frázisokat tehát, melyek a kellő megkülönböztetést teljesen nélkülözik, figyelmen kívül hagyva, áttérek a jelentékenyebb s jóakarató ellenvetések rövid összezésére.

Ily ellenvetések s nehézségek, melyek kétségkívül nagy figyelmet érdemelnek s melyeknek súlyát csak a kérdésben levő új rendszer lehető legóvatosabb s minden oldalra körültekintő szervezése s formulázása által lehet leszállítani, körülbelül a következők:

A javaslat ellenzői elismerik ugyan, hogy a cél nemes, de azt mondják, hogy nemes cél is csak úgy helyeselhető, ha általa magasabb érdekek nem szenvednek sérelmet, már pedig a föltételes elítélés rendszere a vádoltak javát elébe helyezi a közjónak, mely azt kívánja, hogy a bűn okvetlenül megtalálja büntetését s a jogvédelem, a becsületes polgárok kárára, semmiféle okból es senki kedvéért háttérbe ne szoríttassék. Ha ez így volna, a föltételes elítélés rendszerét kétségkívül el kellene vetni. De azt kell megvizsgálni, vajjon nem nagyobb hátrányával jár-e a közjónak a csekélyebb törvényszegésekre kimért rövid szabadságvesztés-büntetéseknek minden viszonyok közt kimaradhatatlan alkalmazása, mint azoknak némely esetekben megengedett, szigorú törvényes föltételhez kötött felfüggesztése s a föltétel teljesítése után, elengedése? e kérdésre pedig, a feljebb előadottak szerint, igennel kell felelni, mindig szem előtt tartva, hogy az életbe léptetendő intézmény egészséges alapokra legyen építve, hogy annak csak oly megszorítások mellett lehessen helye, melyek annak általánosítását vagy túlságos kiterjesztését lehetetlenné tegyék, hogy az ne szabály legyen, hanem csak kivétel, hogy másoknak kárt ne okozzon s a jogos követelések

kielégítését meg ne hiúsítsa, mert ez esetben okvetlenül megrendülne a polgároknak a jogvédelem iránti bizalma s bekövetkeznék a társadalmi rend veszélye, a bűncselekmények ellenében szükséges fék meglazulása.

De éppen ezt emelik ki az aggódók, mint aggodalmuk főokát, hogy miután a büntetendő cselekmények legnagyobb száma olyan, melyet a törvény rövid tartamú fogházzal vagy elzárással büntet és így olyan, melyre nézve a bíró fel lenne jogosítva föltételes ítéletet mondani s a törvényes büntetés végrehajtását felfüggeszteni s ha a föltételnek elég tétetett, a büntetést elengedni, ez annyi, mint a bírót felhatalmazni, hogy a törvényszegések túlnyomó nagy számánál a törvényszegőknek megkegyelmezzon. Ez bírói önkényre vezet, alkalmat nyújt kedvezésekre s üldözésekre s ha a bírót oly tökéletesnek képzeljük is, hogy efféle visszaéléseket róla fel nem tehetni, de kikerülhetlenek lesznek a tévedések, a minden elv s irány nélküli kapkodás s ingadozás, mert lehetetlen, hogy a bíró, ki nem mindentudó s a szívekben és vesékben olvasni nem tud, ki a vádoltat a végtárgyalásnál látja először s a szimulánsok általi félrevezetésnek minduntalan ki van téve, biztosan meg tudja határozni, melyek a méltánylást s kíméletet érdemlő esetek, nem lévén biztos kritériumok, melyekhez tartsa magát az alkalmazásban s melyek tájékozását irányozzák a sötétségben. Ily kritériumok hiányában feltárul a bírói önkény útja, rokonszenv és ellenszenv, kedvezés és üldözés kíséretében, vagy legalább megnyílik a tévedések örvénye, melyben elbukik a kitűzött jó és nemes cél sikere. Ily önkényes bírói eljárás azután gyűlöletet ébreszt azokban, kik úgy vélik, hogy a föltételes elítélés kedvezményét megérdemelték, de meg nem nyerhették s irigységet azok irányában, kik abban részesülnek. Ily eljárás nem fogja kielégíteni a nép jogérzetét s nem lehet megnyugtató hatással.

Ne felejtsek, a kik ez aggodalmakat táplálják, először is, hogy a föltételes elítélést megengedő törvények, nem minden rövid tartamú szabadságvesztés-büntetést, úgymint a belga törvény nem minden hat hónapon alul, s az angol törvény nem minden két éven aluli büntetést akar a bíró által felfüggeszteni s esetleg elengedtetni, hanem ezt oly esetekben engedi csak meg, ha speciális körülmények forognak fenn, melyek hihetővé

teszik, hogy a vádolt javulása s megmentése alaposan remélhető. A föltételes elítélés barátai általában nem arra helyezik az érvelés súlyát, hogy ennek megengedésénél a törvényben az elkövetett cselekvényre kiszabott szabadságvesztés időtartama legyen döntő, s nem azt látják fontosnak, hogy a fogházbüntetés hat havi tartama vétessék alapú, mint Belgiumban, vagy öt évi, mint a francia Bérenger-féle javaslatban, vagy két évi, mint az angol törvényben, hanem a vádlott egyénisége, az enyhítő körülmények túlnyomó súlya, a javulás reménye. Lehet, hogy a cselekményre a törvény hosszabb és szigorúbb szabadságvesztést szab büntetésül, pl. bemászás vagy betörés útján elkövetett lopásra, habár annak tárgya egy pár alma, dinnye, rózsa vagy egy főzet burgonya is, két évi fegyházra, s a bíró e büntetést a btk. 92-ik §-ának alkalmazásával is csak hat havi börtönre változtathatja át, noha a fenforgó viszonyok, túlnyomó enyhítő körülmények közt, pl. ha a csekély értékű élelmiszert inséggel küzdő apa éhez gyermekei pillanatnyi kielégítésére lopta el, vagy a lopást meggondolatlan fiatal legény, ha megszemjajzott, vagy ha kedvese tőle virágot kért, inkább pajkosságból, mint rosszaságból követte el, csak fájó szívvel mondja ki a törvény által kiszabott büntetést, s ha a szigorú törvény nem kötné, szívesen fölmentené a vádlottat, de bírói kegyelmezési jogának a most fennálló törvény szerint szűkebb határa van, s az éhes gyermekek atyja, a pajkos legény a bezáratás által bekövetkező megbélyegzést el nem kerülheti; a kenyérkereső atya elválasztatik gyermekeitől, a fiatal félgyermek jövője megrontatik s ő maga a szülői házból kiragadtatva, esetleg bűniskolába taszítatik. Ily esetekben kézzelfogható a büntetés felfüggesztésének nagyobb haszna, mint az, mely annak végrehajtásából a közjóra származnék, s a végrehajtásnak nagyobb károkozása, mint az elengedésnek. S itt mutatkozik főképen nagy becse s üdvös hatása a javasloít rendszernek, a melynek életbeléptetésére természetesen törvényváltoztatás kell, hogy a bíró a büntetőtörvény 92-ik §-ában megadott hatalmán is túlmeessen, s az egyénítést, mely mint már feljebb kiemeltett, a helyes büntető igazságszolgáltatásnak egyedüli biztos alapja, nagyobb mértékben alkalmazhassa.

Igaz, hogy e bajon, — ha csupán ez forogna fenn, — az által is lehetne segíteni, hogy a büntetések minimuma mint né-

melyek kívánják, s mint az 1843-iki magyar javaslatban, s az elő törvények közt a németalföldi büntető codexben el van fogadva, — a törvényből kizáratnék; minthogy azonban ez büntetőtörvényünk egész rendszerének felforgatásával járna, s a büntetés-minimumok mellőzése mindenestre oly merész kísérlet, melynek elfogadására az 1843-iki magyar javaslaton s a németalföldi codexen kívül a törvényhozások nem vállalkoztak: az említett baj orvoslására jobb lesz más védszerekhez nyúlni.

Sőt, csupán ez említett bajon, segítve lenne már annak a javaslatnak elfogadása által is, mely az igazságügyi miniszter megbízásából Schedius Lajos kúriai bíró által a büntetőtörvény némely határozatainak módosítására nézve készült előadói tervezetben foglaltatik (336., 340. §§-usok módosítása). — De ugyan e cél elérésére legjobb szolgálatot tesz, s egyszersmind más rokonzélokna s szükségeknek is megfelel, ha a törvény ily esetekben azzal a hatalommal ruházza fel a bírót, hogy föltételesen felmentő ítéletet hozhasson, ha úgy van meggyőződve, hogy a vádlott egyénisége, a fenforgó viszonyok egészben megfigyelt összesége s lánczolata ezt indokoltnak mutatja. Minél tágabb a bíró bölcsességének engedett szabad mozgás a büntetéskételek meghatározott maximumának s minimumának korlátai közt, minél szélesebb jogköre van az egyénítésben: annál inkább megközelítheti a valódi igazságot. S nincs ok reá, hogy ha a törvény megadta a bírónak a 92-ik §-uson alapuló nagy, de sok esetben még sem kielégítő enyhítési hatalmat, meg ne adja a veszély nélkül megadható még nagyobb, egész a föltételes elítélésig, szabadlábbon hagyásig terjedő jogosultságot is, ha az egyéni eset ezt czélszerűnek mutatja. Az intézménnyel természetesen vele jár, hogy a bíró a törvényszegést előidézett okokat, vádolt előéletét s körülményeit alaposan megismerni igyekezzék, s kétségen kívül van, hogy a bíróban, ki e hatalommal felruháztatik, s a megkegyelmezés felségi jogának egy részével megtiszteltetik, mélyreható pszichologiai és sociologiai előtanulmányok kívántainak meg. Visszamegyünk tehát ama mindenkor hangoztatott, s minden más bírói teendőknél is nem kevésbé érzett szükségességre, hogy a bírói székeket csak magas képességű, mélyebb belátásit, sokat tanúit s tapasztalt férfiak foglalják el.

S megvallom, hogy nem csodálom, ha sokan aggodalmakat táplálnak a mostani bírói kar egy kisebb részének tudomány s jellem tekintetében oly nagyobbfokú megbízhatósága iránt, a melyet a föltételes elítélés szóban forgó rendszere által reá bízandó hatalmi kör korrekt kezelése s jó sikere föltételez; én azonban, örömmel mondhatom, ma már, miután a korteskedés és családi összeköttetések útján sógorság s komaságból szedett választott megyei bírák helyébe egy igazságos kormány által érdem szerint kinevezett, szigorúbb minősítéssel ellátott s a jogszaki oktatás és irodalom előhaladása folytán magasb képzettségre emelkedett bírák léptek, nem osztozhatom azok nézetében, kik a magyar bírói karról szeretnek nagyszemöldű kicsinyléssel beszélni, ha ezt a külföldi bíróságokkal összehasonlítják. A magyar bírói kar nagyobb része ma már a tudományos képesség s kötelességérzet oly fokán áll, melyen nem lehet alaposan félni attól, hogy az állami s társadalmi legmagasb érdekekellő védelmét el fogja hanyagolni, s ezt igazolja dr. Fayer László, az enyhe büntetések barátjának statisztikai adatokkal kimutatott állítása is, miszerint hazai bíróságainknál a repressio iránya igen erős, erősebb mint Ausztriában, hogy a bűnügyi igazságszolgáltatás évről-évre szigorúbbá válik, és így: ma már a magyar bíró, a repressio gyakorlása tekintetében, épp oly megbízható, mint bármely külföldi kollégája.*) S e tekintetben évről-évre javulás várható.

A bíró perborreskált önkényének s megbízhatlanságának ellensúlyozására azonban vannak minden oldalról alkalmazható óvó s biztosító szabályok, s úgy hiszem, senki sem ellenzi, hogy ily korlátok s óvószerek gondosan alkalmaztassanak. Így pl. Lammascb Henrik, bécsi egyetemi tanár, ki a föltételes elítélés rendszerének elvi barátja, főkép nőnemű s életük 18-ik évét meg nem haladott fiatal törvényszegőknél s főkép ott, hol a büntetési rendszer nincs még szabatosan keresztülvive, hol az elítéltek különféle bánásmód alá tartozó kategóriái nincsenek kellőképen elkülönítve s osztályozva (mint nálunk): óvatosan kiemeli a nehézségeket, a kényes és aggályos szempontokat is, melyek az intézmény behozatalánál figyelembe veendőek, milyenek pl. a

*) Lásd: «Jogászegyleti Értekezések» 1891. 61-ik füzet.

károsodott, sértett felek el nem mellőzhető érdekei, melyeknek kielégítése a nép ellenkező érzületét kibékelteti; ugyanő szükségesnek tartja, hogy, eltekintve a büntetések időtartamától, bizonyos bűncselekvények, saját természetüknél fogva, kivétesen a kedvezmény alól, ilyenekül jelöli a visszaesés s anyagi bűnhalmazat eseteit; melyekhez sorolhatjuk még, hogy a törvénysértésnél gazdagodási bűnös vágy ne szerepeljen, s hogy a cselek vény ne lett legyen közbotrányt okozó. Ezenfelül Lammach a föltételes ítéletek hatálya idejének meghatározását magában a törvényben akarja kimondatni, s nem a bíróra bízni, s ugyanazt összbangzásba hozni az elévülési törvényekkel; szükségesnek tartja továbbá, hogy a föltételes elítélések ellenében fölebbvitel engedtessek a vádhatóságnak, a mitől, a kedvezmény megtagadása esetében, a vádoltat s védőjét sem lehet megfosztani; ajánlja végre pontos statisztikai kimutatások készítését, melyek alapján gyakorlati tapasztalásokat lehessen gyűjteni, s az ily elítélések fölött szigorú fölügyeletet s ellenőrzést gyakorolni, stb.

Az eddig szerzett tapasztalások alytalannak mutatják az aggodalmat, hogy a bírák igen bőkezűen fognak bánni e kedvezménnyel, s meghíúsítják a szükséges repressiót. Sőt az angol konzervatív hajlamú bírák lehető legóvatosabban, s mondhatni, szűkmarkúlag járnak el a kedvezmény megadásában, úgy, hogy a «Howard-association», mely a «First Offenders Act» létrehozásában nagy szerepet vitt, panaszkodik e miatt, s a törvény irányzatának nagyobb figyelembe vételét ajánlja, s az angol sajtó is azt sürgeti, hogy a bírák a nekik adott hatalommal kiterjedtebb mértékben éljenek, mint jelenleg teszik. A belgiumi bíróságok pedig, mint dr. Gruber jogászegyleti becses értekezésében kimutatta, az ide tartozó 280 ezer eset közül a törvény fennállása óta csak 14 ezer esetben (5%>) s Brüsszel és Antwerpen városokban 16,089 elítélt eset közül 2273 esetben (14%) alkalmazták a kedvezést. Ott tehát, mint dr. Reichardt igen helyesen jegyzi meg, a hat hónapon aluli büntetések tömege az intézménynek csak anyagát, nem pedig alkalmazási körét képezi, s nálunk is e kedvezmény a föltételes elítélés intézménye gyakorlatában is, mint a 92. §. alkalmazásával, csak a különös méltánylást érdemlő esetekre lenne föntartva. Nem azt a hatal-

mát akarja tehát e rendszer megadni a bírónak, hogy a büntetést kénye-kedve szerint elengedhesse, hanem csak azt, hogy az eseteket, mint a 92. §. alkalmazásánál, a többi közül, a körülmények szerint kiválogathassa. Bírói visszaélések kétségkívül lehetségesek s képzelhetők, de ebből csak az következik, hogy míg egyrészt a fennálló büntető-rendszer hiányain, többek közt a föltételes elítélések behozatala által, segíteni kell, másrészt a lehető visszaéléseket is meg kell akadályozni, s a kérdés csak az, hogy a netalán itt-ott fölmerülhető visszaélések nagyobb hátrányokkal járnak-e, mint a most fennálló rendszer kárai?

Vannak, a kik azt is fölteszik a bírakról, hogy az oly egyéneket s osztályokat, kik ellen elfogultsággal s ellenszenvvel viseltetnek, pusztá gyanú alapján is el fogják ítélni, s másokat, kikkel rokonszenveznek, a legvilágosabb bűnösség daczára is fölmenteni, s ez a föltételes elítélések rontó hatásának sajnálatos gyümölcse lesz. Ily föltevés mindenkinek szabadságában áll, ki a bíróságok iránt bizalmatlansággal viseltetik; de hiszen visszaéléseket a bírák, ha a kötelességteljesítés színvonalán nem állanak, *ma is* és mindenkor követhetnek el a lelkiismeretes meggyőződés leple alatt, s hogy erre példákat lássunk, ehhez nem okvetlenül szükséges a föltételes elítélés rendszere.

A bírák ily vakmerő gyanúsítását, hogy t. i. az alkalmat felhasználva, készakarva sértik meg kötelességüket, talán csak kevesen követik el; de annál többen vannak, kik a bíró helyes eljárását a föltételes elítélés alkalmazásában, a kegyelmezési jog gyakorlatában lehetetlennek találják, nem rosszakarat, hanem a miatt, hogy a bírák az általuk adott vagy megtagadott kedvezményt észszerűen indokolni nem képesek s kénytelenek lesznek azt a benső, indokolatlan meggyőződésüket állítani az okok helyébe, mely az esküdteket vezetni verdiktjeiknél; ez pedig egyes bírónál merő önkénynyé fajul. — De hát nincsenek-e legtöbb esetben a főnforgó törvényszegéseknek oly fölismerhető, mondhatni kézzelfogható körülményei, melyeket bármely józan, világos ész, annyival inkább pedig a psycholog bíró mélyebb belátása s gyakorlati tapintata biztosan feltalálhat, s így meg is jelölheti eljárásának okait? hát a főntebb ismételve említett kivételes esetekben sem lenne képes a gondolkodó s gyakorlott bíró az okokat világosan és szabatosan elmondani, melyekre

határozatát alapítja? Megengedem, hogy vannak kényesebbe bonyolultabb esetek, s hogy a tett indokait, s még inkább a tettes lelki állapotát s beszámítási fokát sokkal nehezebb konstatálni, mint a tettet magát, de a nehézség még nem lehetetlen, az érett megfontolásra idő engedhető, s a perjogi garanciáktól környezett s kellő fölügyelet alatt álló bíró, ki a 92-ik §-t most is belátása szerint alkalmazza, a szóbeliség s közvetlenség levegőjében csakugyan eléggé megbízható lehet a föltételes elítélés szükségének megfontolására s indokolására is, s e biztosságot még fokozni lehet azáltal, hogy az eljáró vizsgáló bíró s a végtárgyaláson részt vett királyi ügyész véleménye is minden esetben meghallgattassék.

Az aggodalmak, úgy hiszem, főképp a fiatal, még kevesebb tapasztalással s gyakorlattal bíró egyes bírókra vonatkoznak, kiknek «tarka felöltőjétől» Kelemen Mór tisztelt kúriai bíró is fél, mert a magasabb bírák, kik gyilkossági vádagnál a prsemeditatio annyira kényes kérdéseiben ítélkeznek s ítéleteiket indokolni tudják, azok a bírák, kik halálbüntetést mondhatnak ki, efféle aggodalmak tárgyai csakugyan nem lehetnek, hogy a föltételes elítélés rendszerét czélják megfelelő bölcseséggel kezelni s a *kegyelmezési* jogot (ám nevezzük így) eszélyesen gyakorolni képesek nem lesznek. — Emberismeretük s hosszabb tapasztalásuk, melyet a bírói pályán töltöttek, biztosít az ellenkezőről. A netalán tévedhető albiráktól pedig, ha e kérdésekben a fölebezés meg lesz engedve, az ügy elhatározása magasabb bírák megfontolása alá kerül.

Menjünk át más ellenvetésekre.

A föltételes elítélés ellenzői nem találnának megnyugvást a törvény oly intézkedésében sem, hogy e kedvezés csak első ízben vádoltakra alkalmaztassék, a visszaesők kizárásával, mert a bűneseteknek csak kis hányada lesz följelentve, a nagyobb szám elrejtve, eltitkolva marad, s abból, hogy valaki első ízben kerül vád alá, éppen nem következtethető, hogy első ízben követett el bűncselekvényt; a kit hát a bíró ez alapon, mint javítható újonczot, a büntetés alól fölment, és szabadlábbon hagy, lehet már régi és megrögzött, csakhogy szerencsés, ekkorig el nem árult s föl nem jelentett gonosztevő. — Azt, hogy ily eset többször fordulhat elő, tagadni nem lehet, bár nagyításnak kell

nevezni azt az állítást, hogy a bűneseteknek csak igen csekély hányada jelentetik föl. De ebből nem a föltételes ítéletek czél-szerűtlensége, s a bírák alapos eljárásának lehetetlensége, hanem csak a kedvezmény alkalmazásánál szem előtt tartandó óvatosság szüksége következik; hogy t. i. a bíró az előtte fekvő eset összes körülményeit (s nem csupán az első ízbeli vádlottságot) gondosan mérlegelje, s azokhoz képest határozzon. A most fennálló törvénykönyv ellen is ugyanezt lehet felhozni, mert az ebben foglalt minősítések s büntetések attól is függenek, hogy a vádlott első ízben áll-e bíró előtt, vagy már ismételve követett el törvénszegést; a bíró arra építi a büntetés kimérését, hogy *tudja* e körülményt, pedig tévedhet és csalódhatik. Itt már csak abba kell belenyugodnunk, hogy a büntető igazságszolgáltatás épp úgy nem lehet tökéletes, mint bármely emberi mű; de ez nem fog bennünket elcsüggeszteni nemes törekvéseinkben, hogy a tökélyt megközelíteni igyekezzünk.

Felhozzák, hogy a föltételes elítélések rendszerének elfogadása bizonytalanná tenné a büntetést, mert azt a bíró tetszésétől s önkényétől függesztené föl; már pedig nem annyira a büntetés szigora és súlyossága, mint inkább annak kikerülhetetlen bizonyossága bír elrettentő hatással s tartja féken a bűnös hajlamokat. Most táplálja ezeket a föl nem fedezettetés reménye, de visszaijeszti legalább az a tudat, hogy ha fölfedeztetnek, a bizonyos büntetést ki nem kerülhetik; a föltételes ítéletek rendszere reményt nyújtana nekik, hogy ha fölfedeztetnek is, büntetésük nem bizonyos, mert azt a megkegyelmezés jogával felruházott bíró, kit töredelmes, bűnbánó arcz, ügyes képmutatás s hazugság által félrevezethetnek, elengedheti.

Ez állításnak, mely a föltételes ítéletek kárhoztatására egyik nyomatékos érvül szerepel, helyességét tagadni nem lehet, csakhogy annak alkalmazása a föltételes elítélésekre helytelen. A büntetés ugyanis, ha a föltételek, melyekhez annak elengedése bizonyos, a törvény által meghatározott esetekben, kötve van, nem teljesítettnek, éppen olyan bizonyos, mint bizonyos a föltételes elítélés alá törvény szerint nem tartozó esetekben. A büntetés bizonyosságának elrettentő hatása a most fennálló rendszerben is csökkentve van, ha csak a bíró büntetésenyhítési hatalmát, fenforgó enyhítő körülmények közt, melyet neki

a kiszabott szabadságvesztés büntetések változó foka, úgymint: 1 naptól 5 évig terjedő fogház, 6 hónaptól 10 évig terjedő börtön, 2 évtől 15 évig vagy élethosszig terjedő fegyház, s a büntető törvénykönyv 91. és 92-ik §-a fenhagyott, s mely mellett az egyéni körülményeket bölcsen mérlegelő bíró esetleg 5 évi fogházbüntetésről 1 napra vagy éppen 1 forintnyi pénzbüntetésre leszállhat, megszüntetni nem akarjuk, mely latitudo nélkül a bíró nem volna bíró, hanem csak egyszerű regisztrátora a merev, legtöbb esetben igazságtalan, embertelen, vérlázasztó büntetéseknek. Most sem mondhatni, hogy megvan a büntetésnek elrettentő bizonyossága, mert azok mértéke folyton változik és sok esetben majdnem a zérusig süllyed.

A törvényes büntetés végrehajtását — azt mondják az intézmény ellenzői — a nép közvéleménye s közérzete követeli, s ennek elmaradása a törvények s bíróságok iránti tiszteletnek árt, és sok esetben arra fog vezetni, hogy a sértett fél magánbosszút áll sérelmezőjén, ha látja, hogy ennek a törvényes büntetést elengedték.

Nem szenved kétséget, hogy általános és változhatatlan emberi érzet s meggyőződés, hogy a bünt büntetés kövesse, s ezért az államhatalomnak egyik legfőbb kötelessége gondoskodni arról, hogy ez megtörténjék, s a társadalmi rendet fenyegető önbíráskodásnak, melyre az említett közérzület, törvényes védelem hiányában vezetni fogna, eleje vétessék. De, mint már említve volt, a jól szerkesztett s formulázott törvény, mely a magánérdekeket kellően megvédi, oly törvény, mely míg az apró törvénysértések rövid fogházbüntetését javulásra reményt adó, főképp fiatal törvényszegőkre nézve, bizonyos föltételek alatt, felfüggeszti, se föltételek teljesítése után elengedi, egyszerűsmind azonban a valódi gonoszok, a szokásos törvénysértők, a visszaesők ellenében kíméletet nem ismer s a legnagyobb erélyt es szigort fejt ki, a közérzületet sérteni bizonynyal nem fogja, sőt, ha a nép által megértetik, ennek helyeslésével fog találkozni. Es valóban nem is tapasztaltatott, hogy ott, hol ekkorig e rendszert megkísérik ették, a nép az ellen felzúdult, vagy kifogást tett volna, sőt Angliában, mint már említve volt, az nem tetszik a közvéleménynek, hogy a bírák igen szűkmarkúan bánnak a törvény által megadott jogokkal. — Olaszországban, hol

a hevesvérű fajnál a vendetta hagyományos szokása, a gyűlölet s bosszúállás érzelmei nagyobb mérvben uralkodnak, talán ez okból nem merték a föltételes elítélés rendszerét az új büntető törvénykönyvbe fölvenni, noha hasonirányú intézményeket fölvettek, s Garofalo ezért indítványozza, hogy a büntetéseket csak a sértett fél beleegyezésével lehessen föltételesen elengedni. Én meg vagyok győződve, hogy e részben is minden ama bölcs óvatosságtól függ, melylyel a törvény megalkottatik.

Egyébiránt, a kérdés ez oldaláról szólva, nem mellőzhetem el azt a megjegyzést, hogy ámbár tagadhatlan a sértett fél jogai tekintetbe vételének s megóvásának szükségessége: ez mégis nem terjedhet oda, hogy a sértett fél határozhassa meg a büntetés minőségét s mértékét, az a sértett fél, a kit mindenkor a megtorlás heves vágya s bosszúérzet vezet. Megkívánhatja, hogy sértője büntetessék, de nem követelheti, hogy ne úgy büntetessék, mint ezt a bíró czélszerűnek s helyesnek véli. Már pedig a föltételes büntetés is csakugyan büntetés, mert magában foglalja az államhatalom részéről rosszalását, kárhoztatását az elkövetett cselekvénynek; mert súlyosító hatással bír a visszaesésnél s a büntetés éveken át Damocles kardjaként függ az elítélt feje fölött. Hamis állítás tehát, hogy a föltételes elítélés rendszerében teljesen mellőztetik, elengedtetik a büntetés és a sértett fél elégtétel nélkül marad. Ha a sértett félnek a helyes szempont megmagyaráztatik, ha megértetik vele, hogy míg egyrésről az állam is tesz engedményeket a sértett fél érdekeinek, midőn pl. ezek tekintetbe vételével sok esetben, úgy mint a magánindítványtól függő vádaknál, a törvényszegők megérdemelt szigorú büntetését elengedi, hogy a családok kényes érdekeit gyöngéd kímélettel környezze, másrésről az állam is megkívánhatja, hogy magasabb államérdek tekintetéből, kivételes esetekben, oly büntetést szabhasson ki, mely csak erkölcsi hatással bír s a vádolt testét nem éri, kétségkívül meg fog nyugodni sértőjének ilyenmő büntetésében, ha anyagi kárai megtérítetnek.

Kisebb jelentőségű az a scrupulus, hogy a büntetés feltételes elengedése a bírónak kegyelmezési jogot ad, mely azt meg nem illeti s így az államhatalmi jogköröknek felforgatására vezet. A ki szeme elöl nem téveszti a lényeges különbséget, mely a fejedelem kegyelmezési magas felségi jogának s a fölté-

teles elítélésre s a büntetés végrehajtásának felfüggesztésére a törvény által adott, szorosan körülírt s korlátolt bírói felhatalmazásnak eredete, célja s kiterjedése közt van, e scrupulus miatt bizonynyal nem fog mindazon előnyről s üdvös eredményről lemondani, mely ez új rendszertől várható, ha az kellő óvatossággal s helyesen megvont korlátok közt leendő életbe léptetve.

De az összes említett s még egyéb az ellenzők által felhozott, bár részint igen figyelemre méltó s megfontolandó nehézségek is, szerény véleményem szerint, nem bírnak annyi súlylyal, hogy miattok a föltételes elítélés kiemelt sokoldalú hasznait magunktól eltaszítsuk.

Elmondtam, nem mindent a mit lehetett volna, de elmondtam sokat, a mit följegyeztem, az érdekes új eszme ismertetésére s méltánylására, s nem mulaszthatom el, hogy szíves közönetét ne mondjak azon már fentebb is kiemelt szorgalmas anyaggyűjtőknek és szellemes érvelőknek, kik a jogászyűlés tartalmas eszmecseréinek arénáján megelőztek e rendszer ismertetésében s védelmében. Rokonszenvem az eszme iránt ismételve kifejeztem; azonban jól tudom én is, hogy minden új eszmének megvan a maga természetes fejlődési útja s lefolyása. Feltűnése után rendszerint lelkesedéssel fogadtatik s fényoldalai bűbajos erővel hatnak; azután jó a bíráló hideg ész, mely az árnyoldalakat is kimutatja s a lelkesedés tüztét mérsékli. Végre azután diadalt ül a valóban jó és igaz.

Az eszme még vitatás alatt van s az érvek és ellenérvek egymást dörzsölő és simító küzdelmében mindinkább tisztül és szabályos alakot ölt. Több helyen már életbe van léptetve s a tapasztalás és gyakorlat színpadára állítva. Az idő azonban, mely megpróbálja, még igen rövid; a statisztikai adatok, melyek eredményeit felmutatják, ekkorig még igen soványak s fogyatékosak. Azért igen helyesen jegyezte meg a magyar jogászyűlés nagytudományú elnöke, hogy «ez új elméletnek is, időre van szüksége s mi egyelőre nem ugyan a tétlen, hanem a gondos szemlélő és bíráló helyzetére szorítkozhatunk». Ha az eszme határozottabb alakot fog öltetni a törvényhozásokban, ha egész tisztaságban fogjuk látni annak teljes tartalmát, és képesek leszünk felismerni megvalósításának helyes körvonalait s

föltételeit, hiszi s tudja — és vele együtt hiszem én is — "hogyan ez új eszmét Magyarország is készséggel fölveszi kulturális feladatai közé». Kétségkívül senki sem kívánja, hogy ily nagy fontosságú s a társadalom jóllétével, biztosságával oly szorosán összefüggő rendszabály kellő óvatosság s körültekintés nélkül léptetessék életbe s minden oldalról meg ne figyeltessék. Hamis ideálokért nem fogunk lelkesedni, de a megismert valódi jót, minden akadályokkal szemben, diadalra juttatjuk.

TOVÁBBI TANULMÁNY A LEGÚJABBAN FÖLFEDEZETT

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

FÖLÖTT.

SCHVARCZ GYULA

RENDES TAGTÓL.

(^OLVASTATOTT A II. OSZTÁLY 1891. OKTÓBER 12-DIKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1891.

Márczius havában volt szerencsém a t. Akadémia előtt bemutatni azon papyros alkotmánytörténelmi tartalmát, jelentőségét és kritikai értékét, a melyet a British Museum egyik tudós tisztviselője, Mr. Kenyon bocsátott közre a jelen év elején már a második kiadásban.

Azóta hozzászóltak már más tudományos akadémiákban is; így a müncheniben, berliniben, bécsiben stb.; a szakajtó pedig tömegesen hozta napvilágra a többé-kevésbé terjedelmes tanulmányokat, czikkeket, szövegjavítási kísérleteket; sőt jelentek meg a Kenyon által kiadott szövegről már önálló művek is, hogy a Kaibel és Kiessling által eszközölt német fordítást ne is igen hangsúlyozzam.*) Előadásokat is tartottak már e szöveg fölött nem egy egyetemen.

Nagy az öröm rialalma az orthodox táborban. A jól megérdemlett diadaléret édes mámorában elő is szedik már most az Aristoteles-legenda föltétlen hívei az ő hagyományos lelkesedésök egész ékesszólását, hogy fennen hirdethessék a világnak azt az ellenállhatatlan világosságot, a mely szerintök *Aristoteles* ezen legújabbán fölfedezett remekművéből árad vissza az athei államélet emlékezetére, sőt nem csak erre, de még magának Aristotelesnek fölülmúlhatatlan nagy alakjára is. «Ime, azt hittek sokan» — kiált föl Gomperz — «hogy Aristotelest akkor jellemzik legtalálóbban, ha őt egy pápaszemes professorhoz

*) *Aristoteles Schrift vom Staatswesen der Athener. Verdeutschelt von Georg Kaibel und Adolf Kiessling. Zweiter unveränderter Abdruck. Strassburg. Trübner. 1891.* Nem valami szabatos fordítás. Nagyon gyakran paraphrasist használ, és a mi leginkább levon értékéből, nagyon erőszakoskodik a műszók germanizálásában. Pl. *κυλί*-t egyszer «*Krei*»-nek fordítja, máskor pedig «*Stamm*»-nak; a *logisták* collegiumát így nevezi hogy «*Oberrechnungshof*», az *apodektákat* pedig így, hogy «*Generalcinnehmer*».

hasonlítják, a ki mitsem törődve az éléttel, a gyakorlati politikával, pedansül rideg léptekkel halad át az élettelen teoriák utain, és ime most előttünk áll a nagy világbölc, a praktikus államférfi egész üdvhozó nagyságában! És a mit Gomperz itt hangoztat: azt száz meg száz hangnem változtatásban hirdetik kortársainknak az Aristoteles-legenda táborából.

Igen, de hát be tudta már tán bizonyítani valaki, hogy csakugyan maga *Aristoteles* írta ezt a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτσία-t?

Szó sem lehet erről. Mentül több értekezés, könyv meg tanulmányozikk jelenik meg e kérdésben Európaszerte: annál valószínűlenebbé válik az a föltevés, hogy ezen alkotmánytörténelmi munka csakugyan magának Aristotelesnek lehetne a szellemi terméke; és a mi szerfölött jellemző, hogy csaknem kizárólag oly tudósok igyekeznek a legújabbban fölfedezett szöveg szerzőjéül *Aristotelest* föltüntetni, kik többé-kevésbé érdemdús philologok ugyan, de kik eddigelé a réalphilologia terén minden egyébbel szoktak úgy hivatásszerűleg mint üres óráikban foglalkozni, csak nem politikával, alkotmánytörténelemmel, s minden egyéb görög szerzőről bocsatottak már közre kisebb-nagyobb tanulmányokat vagy szövegjavító kísérleteket, csak nem Aristotelesről. *Barthélemy Saint-Hilaire* *) az egyedüli közöttük, a ki e részben kivételt képez, a mennyiben ő maradandó érdemeket szerzett magának nem csak Aristoteles Πολιτικά-ja, de egyáltalán az államtudomány történelme körül. Bauer, Cauer, Keil, Schneider, Haussoullier, Rühl, Diels, Fränkel, Gomperz, Hultsch, Schöll, Kaibel, Hans, Droysen, Curt Wachsmuth: ime ezek azok az érdemteljes philologiai buvárok, a kik a főszerepet viszik ez idő szerint a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτσία irodalmi megbeszélésében. Tehát csakugyan túlyomólag oly fér-

*) *Barthélemy Saint-Hilaire* nem csak évtizedek hosszú sora óta fordítja Aristoteles összes műveit, — még pedig nem kisebb alaposággal mint eleganciával, de értékteljes tanulmányokat is tett közzé a görögök politikájáról; sőt azon *«Introduction»*, melyet Aristoteles Πολιτικά-jának fordítása (*«La politique d'Aristote»*, Paris 1874) előtt közzé tett, azt mutatja, hogy behatólag foglalkozott a modern államtudomány történelmével is. Ugyanerre vall némes felfogásról tanúskodó kis munkája, *«La vraie démocratie»* (Paris 1860).

fiak, a kik nem csak hogy nem államtudósok is a mellett hogy philologok, de a kik nem foglalkoztak Aristotelessel eddigelé semmiféle tekintetben sem.*) Az angol fölszólalók több politikai érzékre vallanak; másfelől a «Classical Review» márcziusi füzete philologiai érveléssel is önálló álláspontra birt helyezkedni, a melylyel sem Diels, sem Gomperz nem voltak képesek teljes sikerrel megküzdeni.

Szóval megindult az áradat; egy egész irodalom keletkezett már is e kérdésben, nem is említve a temérdek szövegjavítási kísérleteket, a melyek közül az első hely mindenesetre a görög szónoklat jeles történetirójának, *Blassnak*, máris nem egy tekintetben érvényre emelkedett szövegjavítási fölszólalásait illeti meg. Csakúgy hemzsegnek az angol folyóiratok is az ily szövegjavítási kísérletektől. Különösen az oxfordi egyetem tanárai és egyéb rangfokú fiatalabb tanerei tűnnek ki szakértelemök által ezekben.

Igen, nem lehet panasz a philologiai szakértelem ellen: annál inkább kell csodálkoznunk azután azon bátorság fölött, a melylyel neki rontanak az imént fölfedezett *Ἀθηναίων πολιτεία* méltatásának oly philologiai szakemberek, kik soha életökben nem foglalkoztak még annakelőtte, mint már mondtam, sem

*) *Diels*, Archiv f. Geschichte der Philosophie, IV., 478. kvv. — Sitzungsberichte der Königlichen Preussischen Akademie der Wissenschaften 1891., 387. kvv. — *Schöll*, Beilage der Münchner Allgemeinen Zeitung 1891., Nr. 107, 108. — *Franz Hübl*, Rheinisches Museum für Philologie. Neue Folge Bd. XLVI. — *Hausmann*, Revue Critique 1891., Nro. 10. — *Kreil*, Berliner Philologische Wochenschrift 1891. Nro. 17. kvv. — *Schneider*, Wochenschrift für Klassische Philologie 1891. P. 489., 528. kvv. — *Fränkel*, Quidde'sche Zeitschrift, 1891. Heft 1. — *Hultsch*, Jahrbücher f. Philologie, 143, 262. — *Wachsmuth*, Rheinisches Museum, 1891., 10. f. 2.; Hsl. e. «*Edinburgh Review*», «*Quarterly Review*» 1891. ápril—júl. füz. — *Gomperz*, Anzeiger d. Wiener Akademie der Wissenschaften 1891., Nro. XI. és ugyancsak *Gomperz*-nek fölciczomázott, költőileg ümlengő cikkét, Deutsche Rundschau XXII., 219. kvv., mely mintha csak versenyre akarna kelni az agg *Barthélemy Saint-Hilaire* ékeesszólu áradásáival (Revue Bleue 1891 ápril—június). Hrl. Preussische Jahrbücher 1891 június. — *Cauer*, Hat Aristoteles die Schrift vom Staat der Athener geschrieben? Stuttgart, Göschen 1891. — *Bauer*, Literarische und historische Forschungen zu Aristoteles Ἀθηναίων πολιτείας. München, Beck, 1891 június 5-dikéről levén kelteve az előző.

politikával, alkotmánytörténelemmel, sem egyáltalán Aristotelessel.

Hans Droysennek még meg lehet bocsátani, hogy már kora tavasszal kiadott egy vékonyka füzetkét, hogy minél előbb tájékoztathassa a német közönséget az újonnan napfényre került 'Αθηναίων πολιτισία tartalmáról és ennek általános jelentősége felől. Ő egész szerényen meg is maradt azon kereten belül, melyet ezen törekvésének értelmében maga elé tűzött volt. Nem érzi magát hivatottnak hozzászólni sem alkotmánytörténelmi, sem politikai szempontból a dolog érdeméhez: tehát tartózkodik is magának igényt formálni ahhoz, hogy döntő ítéletet akarjon mondani oly kérdésekben, a melyek messze túlfeküsznek az ő szokott tanulmányai körén.

Nem feszélyezik az efféle tekintetek a grazi egyetem rk. tanárát, *Adolf Bauer*-t. Ő már egy egész kötettel lepi meg a világot. «*Literarische und historische Forschungen*» ez a czime a 190 lapra terjedő, sűrűn nyomtatott nagy 8-adrét kiadványnak. Valóban nagy buzgalommal van írva, sőt nem csak buzgalommal, de tagadhatatlan ügyességgel is. Bauer, ki eddigelé Herodottal, a görögök hadi történetével stb. szokott kiválóan foglalkozni, előszeretettel vetve közben-közben egy-egy kacsintást az egyipti, babyloniai és assyriai történelemre is, ebben a kötetkéjében oly virtuozitással állítja össze az érvek egész tömegét, hogy képes meggyőzni a legkonokabb kételkedőt is a szóban forgó 'Αθηναίων πολιτισία határozottan és közvetlenül aristotelesi eredete felől: föltéve, hogy ez a konok kételkedő sohasem olvasta a valódi Aristotelesnek sem Πολιτικά-ját, sem Ἠθικά-ját, sem pedig azon elveszett munkájának töredékeit, a melyet a 158 állam alkotmányáról ír vala a Stageirita. Bauer nagy hangon beszél kötetkéjének egész folyamán mindvégig: sajnos, hogy érvelgetéseinek egész láncolatán meglátszik, hogy bizony Aristoteles Πολιτικά-jával csak akkor kezdett komolyabban foglalkozni, midőn tollat fogott, hogy megírja szóban forgó 190 lapnyi kötetkéjét annak a bebizonyítására, hogy 1-ször a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτισία-t senki más nem is írhatta mint maga Aristoteles, és 2-szor, hogy az athenei történelemnek egész eddigi chronológiáját okvetetlenül föl kell forgatni és azon az alapon kell újjászervezni, a mely alap a Kenyon-féle

papyros szövegének közvetlen számadataiból, vagy közvetett chronologiai ráutalásaiból kiokoskodható. Föl is forgatja azután Bauer a görög történelem, különösen pedig az athenei történelem chronológiáját teljes fenekestül. Aristeides halálát 458-ra teszi, az athenei sereg szégyenteljes vereségét Drabeskosnál 459-re, az eurymedoni ütközetet 460-ra; Themistokles ostrakizáltatását, Argosba menekülését és távollétében elítéltetését 461-re; a delosi szövetségi pénztár átlhurcoltatását Athenébe 455/4-re (kapsolatban a Corpus Inscriptionum Atticarum I., 226. köv. tételevel); Perikles szerinte az esküdtbírószágok tagjainak, vagyis a heliastáknak a zsoldját csak 450. és 441. közt hozta be, Perikles politikai szereplése is csak 453-ban kezdődik és így 462-ben az Areiopag hagyományos nagy államjogi jogkörének megdöntésénél sem lehetett még része Periklesnek, hanem igenis *Themistokles* volt a szövetségese Ephialtesnek az Areiopag államjogi jogkörének megdöntésében, *Themistokles*, a mint ezt a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία állítja.

Ilyen módon alakítja át Bauer a Kenyon-féle papyros kedvéért az athenei történelem chronológiáját. Természetesen segítségül veszi mind e műtéteknél Cornelius Nepos, Trogus Pompeiust, Atticust stb. is: a főtámpontja azonban e kettőben tetőzik: egyfelől abban, hogy a «Corpus Inscriptionum Atticarum» idézett tétele szerint 454-ben fizettetett le először a szövetségesek quotája az istennő kincstárába, a mit Köhler már több mint egy évtized előtt is irányzatossággal hangsúlyozott Müller-Stübingnek τραπεζα-féle elméletével szemben; és másodszor abban, hogy Themistokles, Artaxerxeshez és nem Xerxeshez menekült, még pedig csakis 461-ben, Artaxerxes pedig akkor, midőn Themistokles levele hozzá érkezett, csak harmadik évét élte még negyven éves uralkodásának. Tehát joggal mondhatta Thucydides ὡς Ἀρταξέρῳην νεωστὶ βασιλεύοντα.*) Ennek a két támpontnak a segítségével forgatja ki azután Bauer a chronológiát, csakhogy a Kenyon-féle szöveg adatainak csalhatatlan, döntő tekintélyt szerezhessen a görög történelemnek minden egyéb kútforrásával szemben.

Bauer e tekintetben annyi elszántsággal hadakozik, hogy

*) Thucyd. Bell. Peloponn. I., 137., 2.

kijavítja még Aristoteles Πολιτικά-jának azon nevezetes helyét is, a melynek nyílt, határozott, semmi kétséget nem tűrő tanúságtétele egyenesen kizárja annak a lehetőségét, hogy a Kenyon-féle papyros idevonatkozó helyével kritikailag összehangzathozathassék. Kenyon papyrosa szerint Ephialtes *Themistokles* segítségével dönti meg az Areiopagot: Aristoteles Πολιτικά-ja szerint *Perikles* segítségével hajtja ezt végre Ephialtes. Aristoteles Πολιτικά-ja *Themistokles*-t az Areiopag megdöntésének ötletéből nem is említi. Természetesen, mert az Areiopag megdöntése 462-ben történt, ekkor pedig *Themistokles*nek az eddigi chronologia szerint se hirt, se hamva nem volt már Athenében. Hogy tehát a Kenyon-féle papyros csalhatatlan tekintélye csorbát ne szenvedjen: ezért kell *Themistokles*nek csak 461-ben menekülnie a persák királyához; ezért kell a birói zsoldozatának évek hosszú sorával későbbre tetetnie; ezért kell a szövetséges pénztár Athenébe hurczoltatásának is 455-re helyzetnie: mert hát különben miből fizették volna a birói zsoldot pl. 461-ben Athenében a 6000 esküdtbirónak, ha a szövetség pénztára nem volt még 461-ben Athenében? Másfelől a birói zsoldot *Perikles* hozta be; ha pedig 461-ben hozta volna be: akkor 462-ben elég tekintélyes férfiú lehetett volna már arra, hogy Ephialtesnek az Areiopag megdöntésében lényeges szolgálásokat tegyen: úgy de akkor nem helyesen járt volna el, a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője, *Themistokles*-t nevezvén meg mint főtényezőt és nem *Perikles*-t a kezdeményező és indítványozó *Ephialtes* mellett. Ezt tehát semmikép sem akarja megengedni Bauer. Szerinte Aristoteles csalatkozhatatlan az athenei alkotmánytörténelemre nézve, és miután Bauer mindenáron ahhoz ragaszkodik, hogy ezt az Ἀθηναίων πολιτεία-t saját maga Aristoteles írta: tehát el akarván háritani mindent, a mi *Aristoteles* csalatkozhatatlanságára csak némikép is árnyéket vehetne: ezért *Perikles* megjelenését az athenei politika vezényletében majdnem egy évtizeddel lejjebb nyomja, sőt még nem riad vissza attól sem, hogy Aristoteles Πολιτικά-jában is *ki ne javítsa* a *Perikles* nevét *Themistokles*re, már t. i. a Πολιτικά II. könyvének azon a helyén, a hol az mondatik, hogy *Perikles* segédkezett *Ephialtes*-nek az Areiopag megdöntésében. *Aristoteles Politik II., 9., 3. wird daher wohl statt

Ephialtes und *Perikles* — *Ephialtes* und *Themistokles* zu lesen sein, was auch wegen der folgenden Wiederholung des Namens in der Angabe, Perikles habe den Richtersold eingeführt, besser ist. Denn ich glaube nicht, dass die Stelle Politik, soweit *Perikles* in Frage kommt, auf jene der Politik (p. 75, 3) καὶ γὰρ τῶν Ἀρεωπαιτῶν ἔνια παρεῖλετο bezogen werden darf. Der Zusammenhang spricht dafür, dass es sich an letzterer um Anträge nach Herbst 457 handelt.*¹⁾ Ezek Bauer tulajdon szavai, a melyekben az érvelés abban tetőzik, hogy ő, már t. i. Bauer, nem hiszi — «denn ich glaube nicht» — az ellenkezőjét annak, a mit bizonyítani akar. Bauer ezen érvelgetésének semmi, de épen-séggel semmi támpontja sincs a forrásokban. Nem egyéb ezen egész érvelgetése, mint leleményes erőszakoskodás. Igen, de hát mivel bizonyítja be Bauer, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t csakugyan *Aristoteles* írta? Nem bizonyítja be semmivel, sőt komolyan még csak meg sem kíséri ennek a bebizonyítását, ha csak azt nem lehet komoly bebizonyítási kísérletnek nevezni, hogy azoknak érvelését, a kik *Aristoteles* szerzőségét kétségbe vonják, egyszerűleg figyelembe nem veendőnek jelenti ki.²⁾ Cauerre is ezt mondja, a ki szintén nem tartja elfogadhatónak *Aristoteles* szerzőségét; az én egész érvelésemre pedig azt mondja, hogy «Ebensowenig hat mich Schwarz davon überzeugt, dass der Londoner Papyrus ein Werk des Demetrius von Phaleron enthält.*³⁾ Hogy mennyire felületes az ily beszéd, ezt mindazok be fogják látni, a kik tudomásul vették, hogy én nem azt állítottam, miszerint a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t csakugyan *Demetrius Phalereus* írta; sőt ezt értekezésemben, valamint annak német kivonatában⁴⁾ is határozottan ki is jelentettem; én mindössze csak azt állítottam, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t nem írhatta *Aristoteles*, s hogy még *Demetrius Phalereus*-re is inkább lehetne gondolni, mint magára *Aristoteles*re, jóllehet — es ezt saját magam is kiemeltam — jóllehet, mondám, *Demetrius Phalereus* fönnmaradt töredékei

¹⁾ Liter. u. hist. Forschungen, p. 76.

²⁾ Liter. u. hist. Forschungen p. 187.

³⁾ Ibid. p. 187.

⁴⁾ L. «*Demokratie*» című művem II. kötetének bevezetését. (Leipzig. Wilhelm Friedrich, 1891.)

közt nincs egyetlen egy is, a mely egybevágna a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία valamelyik helyével. Ezen vallomását maga Bauer ellenem használja föl, olyanképen nyilatkozván, mintha ő, t. i. Bauer eszelte volna ki, hogy Demetrios Phalereus fönmaradt töredékei közt és az imént említett Ἀθηναίων πολιτεία közt nincs semmiféle szószerinti azonosság. Arra, hogy Demetrios Phalereus tüzetes munkát írt az Athenében időről-időre fönállott alkotmányokról Περί τῶν Ἀθηνησῶν πολιτειῶν ezim alatt, a mely munkából egyetlen egy töredék sem szállott ugyan korunkra, de a mely munkának már a czime is inkább emlékeztet a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία tartalmára, mint bármely egyéb görög munka, teljességgel nem reflectál, valamint nem reflectál arra sem, hogy Demetrios Phalereus Egyiptomban könyvtárnokoskodott és írt, teljén ott, a honnan a Kenyon-féle papyros előkerült, holott Aristoteles sohasem járt Egyiptomban, de alig is tudott valamit Egyiptomról, pl. Diodorhoz képest; azt sem veszi Bauer figyelembe, hogy Demetrios Phalereus fönmaradt töredékei államokmányokból közvetlenül merítő, részletekbe mélyedő állampolgári, alkotmánytörténelmi tanulmányokra vallanak, holott Aristoteles, mint makedonbarát, sőt kémkedéssel gyanúsított μέτρον-ος-t valószínűleg be sem eresztették az athenei metroonba, a mint hogy Aristoteles alkotmánytörténelmi töredékei egyáltalán nem árulnak el oly részletekbe menő szakismeretet, mint a minőt egyfelől Demetrios Phalereus fönmaradt töredékei, másfelől meg a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία minden lépten-nyomon mutatnak; nem; Bauer egyszerűleg visszautasítja a Demetrios Phalereus politikai műveiből és államférfiúi szerepléséből merithető tanulságokat: pedig nagyon valószínű, hogy ő Demetrios Phalereus dolgaival, töredékeivel nem is foglalkozott, vagy legfőlebb csak akkor tekintett tán bele ezen töredékekbe, miután már a felől értesült, hogy kortársai közül valaki inkább gondol Demetrios Phalereusra, mint Aristotelesre, midőn arról van szó, hogy ki is írhatta hát tulajdonképen ezen Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t? Hogy pedig ilyesmi csakugyan föltehető Bauerről, ez kitünik a többek közt abból is, hogy ő — a különben érdemes réalphilolog — oly kevéssé járatos az athenei alkotmánytörténelemben, miszerint az Ephialtes által megdöntött Areiopagot «Adelsrath»-nak nevezi, ekként tévesztvén

egybe ő a Solón, Kleisthenes és Aristeides reformjai által lényegileg más természetűvé lett magas államtestületet a Solon előtti Areiopaggal, vagy pedig az Isagoras által rövid időre újra föltámasztott eupatrida tanácsossal! Fontebb azt mondtam, hogy Bauer még csak meg sem kísérli komolyan bebizonyítani, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία csakugyan magát Aristotelest vallja szerzőjének. Valóban ezt Bauer nem is cselekszi, hanem e helyett általánosságban egy apophthegmát ballat, a mely méltán meg fogja döbbsenthetni mindazokat, a kik a görögök politikai irodalmával tüzetesen foglalkoztak és azután a részleges küzdelemben két oly hypothesis-igyekeznek érvényre emelni, a melyek közül az egyik mitsem bizonyíthatna Aristoteles szerzősége mellett, miután ugyanaz, a mit itt Aristoteles felől sejtelmegyet, éppen úgy állhatna Demetrios Phalereus felől is; a másik hypothesis azonban legfőlebb mosolyt ébresztlet mindazon buvárlati körökben, a melyek nem csak a philológiához, de a politikához is értenek annyit, a mennyit érteniök illik azoknak, a kik a görög államélet fejlődését és a görögök politikai irodalmát akarják bírálatak tárgyává tenni.

Az általánosságban kimondott apophthegma Bauernél így hangzik: *) «Es ist ferner zweifellos und auch von Niemandem (!) bezweifelt, dass wir jene Schrift vor uns haben, welche dem gesammten (!) Alterthum als das aristotelische Buch über die Staatsverfassung von Athen gegolten hat.» Azt akarja ezzel Bauer mondani, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία azonos azon 'Αθηναίων πολιτεία-val, a melyet Plutarchos, Pollux, Harpokration és Sopatros Photiosnál Aristotelesnek tulajdonítottak. De hát Plutarchos, Pollux, Harpokration és Sopatros Bauer szemében annyi, mint az egész görög ódonság — «das gesammte Alterthum» — a maga összességében? Pedig csakis ez a néhány késő görög író tartotta azt a bizonyos 'Αθηναίων πολιτεία-t Aristoteles művének. Még maga *Rose* is, a ki legújabbban kiadta annak töredékeit, hasonlíthatlanul óvatosabban nyilatkozott annak szerzősége felől, mint Bauer; oly réalphilolog pedig, a ki nem csak a görög nyelvészethez és irodalomtörténethez, de egyúttal a görög alkotmánytörténelemhez

*) Liter. u. hist. Forschungen p. 187.

és politikához is ért, az ily realphilolog egyáltalán tagadni fogja, hogy a Plutarchos és Pollux által idézett Ἴ�θηναίων πολιτεία-t ugyanazon Aristoteles írhatta volna, a ki a Πολιτεία-t írta. Tehát még ha be lenne is bizonyítva, hogy a Kenyon-féle Ἴ�θηναίων πολιτεία csakugyan azonos a Plutarchos által és Pollux által idézett Ἴ�θηναίων πολιτεία-val: még ez esetben sem állana az, a mit Bauer következtet, hogy t. i. a Kenyon-féle Ἴ�θηναίων πολιτεία magának Aristotelesnek a szellemi terméke.

Ugy de még az sincs kimutatva, hogy a Plutarchos által idézett Ἴ�θηναίων πολιτεία azonos lenne a Kenyon-féle πολιτεία-val, daczára azon nagy hasonlatosságnak, sőt itt-ott azonosság-nak, a melyet a Rose által kiadott töredékek mutatnak azon Ἴ�θηναίων πολιτεία-val, melyet Kenyon bocsátott világgá. Hogy pedig még ez sincs kimutatva, sőt nagyon is kétségbe vonható, ezt nem csak én állítom, de állítja más is. Így többek közt a königsbergi egyetemnek kitűnő tanára, *Franz Rühl* is, a miről alább fogok tüzetesebben szólni.

Bauernek ezen általánosságban hangoztatott apophthegmája tehát merő szóvirág, a melylyel ugyan avatott körökben aligha fog valakit ezen legújabb Aristoteles-legendának megnyerhetni.

De hát vizsgáljuk egy kissé, mennyire alaposak Bauernek azon részleges érvei, helyesebben érvelgetései, a melyekkel érvényt vél szerezhetni az ő állításának?

Az egyik részleges érvelgetése abból indul ki, hogy ime, a Kenyon-féle Ἴ�θηναίων πολιτεία milyen sokáig időzik a Thrasymbulos-féle amnestiánál, és mennyire, minő melegséggel magasztalhatja az athenei δῆμος eszélyességét és önmérsékletteljes tapintatosságát, azért, mert ez a δῆμος a harmincz zsarnok teljes leveretése után nem állt bosszút Kritias összes pártfelein, sőt visszahívta még a menekülteket is.*) Hát az tagadhatatlan, hogy a Kenyon-féle Ἴ�θηναίων πολιτεία melegen szól a δῆμος, illetőleg a Thrasymbulos győzelmei által visszaállított és Archinos által bölcsen vezényelt demokratia eszélyesen nagylelkű magatartásáról szemben a levert oligarcha-pártiakkal, s ezek közt különösen a menekültekkel: ámde ebből azt következtetni, hogy a

*) Bauer i. h.

Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője csak azért szölli ily melegen a 403-diki amnestiáról és politikai eszélyességről, mert ezáltal a sorok közt arra akarja figyelmeztetni a 329 és 325 közt uralkodott athenei néppártot, hogy bánják ez is elnézőleg, sőt béküljön ki, ossza meg nagylelkűleg az ő uralmát a makedonpártiakkal: ezt következtetni épp annyira okszerűtlen eljárás Bauer részéről a saját szerzői teleológiája szempontjából, mint a mennyire beigazolhatlanul körmönfont érv-kovácsolgatási viszketegre vall a kritika szempontjából. Hát ugyan mi bizonyítékot tud fölhozni Bauer azon állítása mellett, hogy Aristoteles a sorok közt szokta elmondani az ő politikai tanácsait az athéneieknek? Eddigelé legalább nem olvasott senki sehol semmit Aristotelesnek ilyenfajta «sorok közt» megnyilatkozó publicistikai működéséről; sőt még a lehető legorthodoxabbak is Aristoteles bálványozói között eddigelé határozottan azt tartották, hogy Aristoteles, a ki idegen létére Athénében csak mint μέτοικος élbette napjait, teljességgel távul tartotta magát a gyakorlati politikától; ha írt is az államról, ezt csakis tudományos érdekből, csakis az elmélet érdekében tette; de minden bölcsészt óva intett, hogy ne ártsák be magukat a politikai küzdelmekbe, hanem szenteljék magukat kizárólag a γουλοκκόδη életnek.

De vajjon még ha csakugyan a sorok közt akart volna is beszélni a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője a 403-diki amnestia alkalmából az athéneiekhez a 329 és 325 közt működő makedonpártiak javára: vajjon Demetrios Phalereus nem éppen annyira indítatva érezhette-e magát az ily sorok közti politikai tanácsadásra, mint akár maga Aristoteles? Hisz Demetrios Phalereus, ki pár év múlva Kassandros kegyelméből lett államfő — ἐπιτακτικός — Athénében, nem kevésbé volt makedonpárti mint Aristoteles: mért ne adhatta volna tehát ő a Thrasybulos-féle amnestia ötletéből az athenei néppártnak ugyanazt a békéltető tanácsot, melyet Bauer Aristotelesnek tulajdonít? Nem forog fönn éppenséggel semmiféle körülmény, a mely é fölvétet kritikátlaná tenné: sőt van egy nagy körülmény, a mely éppen Bauer hypothesis ellen és a Demetrios Phalereus szerzőségének valószínűsége mellett szól: az a bevégzett tény, hogy Demetrios Phalereus nem csak politikai műveket írt, de mint szónok és gyakorlati államférfi is részt vett már akkor

az athenei államélet ügyeinek tényleges intézésében, holott Aristoteles, — forrásaink szerint, — valamint a böcsészetek egyáltalán arra intette, hogy kizárólag a βίος θεωρητικός-nak, a gondolkodó életnek szenteljék magukat és ne avatkozzanak bele a gyakorlati politikába, szintúgy távul igyekezett tartani magát a gyakorlati politikától, a pártküzdelmektől ő maga is.

Bauer említett hypothesis tehát nem lehet érv Aristoteles szerzősége mellett, ha arról van szó, hogy nem írhatta-e a Kenyon-féle Ἰσθμίων πολιτεία-t inkább Demetrios, mint Aristoteles?

Mosolygásra késztet azonban bennünket Bauernek másik hypothesisa. Ez meg abban tetőzik, hogy miután oly rendkívül nagy a szellemi rokonság Aristoteles és Thukydides közt az alkotmánypolitikai fölfogásban: a Kenyon-féle Ἰσθμίων πολιτεία pedig Bauer szerint alkotmánypolitikai szempontból egészen a Thukydides irányára vall: tehát nem is írhatta volna a Kenyon-féle Ἰσθμίων πολιτεία-t más, mint maga Aristoteles, a ki alkotmánypolitikai szempontból oly közel szellemi rokonságban van Thukydidesdel.

Valóban az ember nem tudja, hogy mit mondjon egy ily naiv bátorsághoz. Hát igaz, hogy a matematikában a mely mennyiségek külön-külön egy harmadikkal egyenlők, azok egymás közt is egyenlők; sőt megengedem még azt is, hogy az alkotmánypolitikai fölfogások dolgában is szabad talán bizonyos fokig κατ' ἀναλογίαν ez alapon okoskodni: de Aristoteles alkotmánypolitikai fölfogását azonosnak venni a Thukydides alkotmánypolitikai fölfogásával, ez utóbbit pedig azonosnak venni a Kenyon-féle Ἰσθμίων πολιτεία alkotmánypolitikai fölfogásával: no ez körülbelül csak annyira alapos állítás, mint a mikor «Adelsrath»-nak nevezi Bauer az Ephialtesék által megcsontított Areiopagot.

Ugyan miben is állhatna Aristotelesnek, illetőleg a Kenyon-féle Ἰσθμίων πολιτεία szerzőjének szellemrokonsága Thukydidesdel az alkotmánypolitikai fölfogásra nézve? Legfőlebb abban, hogy Thukydides a maga nyolczadik könyvében a Theramenes reformja által uralomra jutott ötezres uralom, tehát a hoplitacensussal rokon mérsékelt censuson alapuló tömeguralom első

éveiről dicsérből nyilatkozik,¹⁾ a mennyiben annak eszéyes önmérséklését kiemeli, Aristoteles állítólagos Πολιτεία-jában Therameneset a jóindulatú államférfiak közé sorozza,²⁾ a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője pedig, a ki Theramenesnek szintén védelmére kel, nagyjában véve az ötezres uralomról szintén olyan formán nyilatkozik,³⁾ mint Thukydides. De hát nem találná-e a maga magyarázatát Aristotelesnek, a Πολιτεία szerzőjének kedvező ítélete az ötezres uralom felől már abban az elvi álláspontban, melyet a Πολιτεία szerzője a középvagyonfokú állampolgárok döntő politikai befolyásának kívánatos voltára nézve hangoztat? És ha megegyeznék is ezen egy pontra, már t. i. az ötezres uralomra nézve a Πολιτεία szerzőjének fölfogása a Thukydides e részbe i fölfogásával: vajjon nem támaszkodik-e Aristoteles, a makedonbarát Aristoteles ezen elvi álláspontjának kifejtésében, Thukydides tekintélyének teljes mellőztével, azon Pseudo-Phokylides tekintélyére, a kinek a középosztályt magasztaló versét a Πολιτεία-ban idézi? Pseudo-Phokylides ez esetben Keosbeli Prodikos tanát vizshangozza: tehát ha helyes a Bauer érvelése, akkor Bauer épp oly logikával, épp oly joggal azt is következtethette volna a föntebbiekből, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t Keosbeli Prodikos írta, a mi pedig teljes képtelenség, mert Prodikos Platon fiatalkorában már meghalt, és így nem irhatott Ἀθηναίων πολιτεία-t 329 és 325 között, vagyis nem irhatott az athenei alkotmánytörténelemtől hét-nyolcz évtizeddel azután, hogy a saját kihült tetemeit a sírjába lefektették volt. Ez tehát nagyon szerencsétlen egy okoskodás Bauer részéről; annyival is inkább, minthogy Bauer maga bevallja,⁴⁾ hogy míg Thukydides az athenei államélet fénykorát dicsőíti a Perikles korában: addig a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője az athenei államélet hanyatlásának, sőt elcsenevészedésének kezdetét már magától az esküdtbírák zsoldját behozó Periklestől számítja. Végül nem hagyhatom szó nélkül, hogy Bauer a sorok már t. i. a Kenyon-féle görög szöveg kinyomatott sorainak statisztikai méltatásával

¹⁾ Thucyd. de Bell. Pelop. VIII. 97.

²⁾ Arist. ap. Plutarch. i. h.

³⁾ Ἀθηναίων πολιτεία edited by F. G. Kenyon, 2. Edition p. 90, 14.

⁴⁾ Bauer, Literarische u. historische Forschungen, p. 25.

is taktikázik. Összeszámította ugyanis a szöveg sorainak számát csoportonként a Kaibel és Kiessling német fordítása szerint és úgy találta, hogy a szöveg első része, mely az athenei államnak egymásra következett alkotmányaival foglalkozik, mindössze csak 2067 sorból áll, holott a második rész, már t. i. a munka megírásával egykorú alkotmánynyal foglalkozó rész sorainak száma 2124 sorra rúg. Levonva már most 2124-ből 2067-et: marad különbözetül 57: vagyis a tényleges alkotmányt tárgyaló rész 57 sorral hosszabb mint a történelmi rész.*) Íme! — kiált föl erre egész hevéllyel Bauer, — íme, tehát *nem alkotmány-történelmi* munkával van dolguuk, hanem oly munkával, a mely csakis a 329 és 325 közt fönnállott athenei alkotmány ismertetése végett iratott; a mit az első részben a szerző a régiebb időkben fönnállott, s a történelem folyamában egymásra következett athenei alkotmányokról mond, az mindesak holmi bevezetés számba mehet, a földolog nem ez a munkában, hanem a tényleges alkotmány ismertetése! *Dieser Theil umfasste 2124 Zeilen, er ist also auch äusserlich die Hauptsache in dem Buche, da er die gegenwärtige Verfassung noch ein wenig ausführlicher behandelte als der erste ihre Jahrhunderte alte Vorgeschichte! **)

De hát mért is örül annyira ez az érdemes grazi tanár Bauer annak a körfilménynek, hogy a történelmi rész 57, mondd ötvenhét sorral rövidebb a második résznél a Kaibel és Kiessling német fordításának nyomtatási terjedelme szerint?

Hjah! Bauernak a maga érvelésében erre az 57 sornyi különbözetre nagyon is szüksége van. És ugyan mért? Azért, mert ha a történelmi rész lenne néhány sorral hosszabb a második résznél: no hát akkor még eltalálhatná hinni én nekem egyik vagy másik reálphilolog, hogy ezen Kenyon-féle szövegnek a címe, nem mint az orthodox táborban állítják, egyszerűleg 'Αθηναίων πολιτεία, hanem Περί τῶν Ἀθηναίων πολιτειῶν is lehetett, a mi azután egész komolyan ki fogná zárni Aristoteles szerzőségét, miután Aristoteles elveszett művei közt egyetlen egy forrásunk sem ismer ily című alkotmánytörténelmi munkát: hanem ugyancsak forrásaink tanuságtétele szerint Περί τῶν Ἀθηναίων

*) Bauer, Literarische u. historische Forschungen, p. 18—19.

***) Bauer, Forschungen, p. 19.

πολιτικῶν ezim alatt Demetrios Phalereus írt és nem Aristoteles. Pedig éppen ez az, a minnek az ellenkezőjét akarja minden áron kimutatni az érdemes grazi tanár: tehát nehogy valaki az én nézetemet tartsa valószínűnek, szemben az orthodox táborával: ezért kellett Bauernek, nem kimélve időt és izzadtságteljes fáradságot, megolvasni a szöveg sorainak számát; ezért kellett minden áron a kinyomatott sorok statisztikai mérlegeléséhez folyamodnia, csak-hogy valamiképp kisüthesse, miszerint a második rész hosszabb és így a munka céljára nézve fontosabb, döntőbb jelentőségű az első, vagyis alkotmánytörténelmi részénél.

Valóban, nem irigylem az érvelgetés azon horderejét, mely az ilyfajta műfogások virtuozításában nyilatkozik. Őszintén sajnálnunk lehetne az ily műfogások alkalmazását, még az esetben is, ha azok eltagadhatlan tényekben gyökereznének. De vajjon van-e ily megvitatlan alapja a Bauerék statisztikai taktikázásának? Csak kezünkbe kell vennünk a Kenyon által kiadott görög szöveget és azonnal be fogjuk látni, hogy Bauer érvelgetésének alapja e részben sem egyéb holmi erőszakoskodó, kritikátlan állításnál. Hisz a Kenyon által kiadott görög szöveg nem teljes egész, hanem csonka, valódi torso; hiányzik a mű eleje, valamint hiányzik a kéziratban a mű címe és szerzőjének neve is. Az előtünk fekvő görög szöveg a Kylon-féle összeesküvésre következett események fölemlítésével kezdődik és az ezidétti belviszályok, lázongások meglehetősen rövid fölemlítése után azonnal rátér — a Kenyon szerinti harmadik fejezetben — a Drakon alkotmányhozására.*) Tehát a 41-dik fejezetben felsorolt alkotmánytörténelmi korszakok közül a harmadik korszakra. A szöveg csonka, hiányzik az elejéről nem csak a bevezetés, de az első két alkotmánytörténelmi korszaknak, már t. i. az Ion-féle alkotmánytörténelmi korszaknak és a Theseus-féle alkotmánytörténelmi korszaknak az ismertetése. Vajjon azt hiszi-e az érdemes grazi tanár Bauer, hogy nem terjedhetett a hiányzó bevezetés, meg a hiányzó Ion-féle és Theseus-féle korszakok méltatása az eredeti teljes szövegben még csak 57 sorra sem? Ezt nem vette fontolóra Bauer, midőn a főntebb említett statisztikai műfogást vonta bele az ő érvelésébe: ha figyelembe vette volna, hogy a jelen szöveg

*) Ἀθηναίων πολιτεία edit. by F. G. Kenyon p. 3.

elejéről hiányzik a bevezetés, hiányzik az Ion-féle alkotmánykorszak, hiányzik a Theseus-féle alkotmánykorszak, sőt hiányzik a Kylon-féle államcsinyes merényletnek leírása is, — ha mondom Bauer mindezt meggondolja, akkor bizonyára saját maga is meg fogja mosolyogni az ő statistikai műfogásait; a mint hogy a tárgyhoz értő kritika meg fogja mosolyogni Bauer azon érvét is, a melyet a derék grazi tanár abból a bevégzett tényből vél meríthetni, miszerint a korábbi alkotmánykorszakokról nem ír oly terjedelmesen a görög szöveg szerzője, mint a későbbiekéről, s hogy a Drakontól az Eukleides új korszakáig lezajlott összes alkotmánytörténelmi korszakokat együttvéve 57 sorral rövidebben ismerteti, mint a legutolsó alkotmánytörténelmi korszakot egymagát. Természetesen lenne értelme Bauer ezen érvelgetésének, ha Ion vagy legalább Theseus korában már föl lett volna fedezve a könyvnyomtatás és ugyanakkor a szellemi műveltség is legalább is oly magas fokon állott volna Athenében, mint Aristoteles életének végéveiben. Ámde miután Perikles kortársának, Pherekrates komödiáirónak korában már árpát, rozsot pörkölték a Solon törvénytábláin, magát Solon törvényeinek szövegét pedig Demosthenes korában már töredékszerűleg is alig ismerték: tehát azon sem csodálkozhatik a derék grazi tanár, hogy a szöveg szerzője nagyobb terjedelemben írja le a 400-as uralom létrejöttét, mint a Drakon vagy Ephialtes alkotmányhozását.

Végül még egy megjegyzést Bauer lelkesedésteli érvelgetéseire. Ha Bauer nem csak akkor kezdte volna behatóbban tanulmányozgatni Aristoteles Πολιτικά-ját, midőn már elhatározta magában, hogy ő majd hozzá fog szólni a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτικά szerzőjének kérdéséhez, a mi tekintve a szóban forgó kézirat fölfedezésének idejét, illetőleg első kinyomtatását, csakis úgy a jelen év tavaszán történhetett, — ha, mondom, Bauer nem csak most a fölmerült alkalom adtán, de már évek hosszú sora óta alaposan tanulmányozta volna Aristoteles Πολιτικά-ját: hát akkor aligha érezne most magában oly ellenállhatlan viselkedetet arra, hogy a fontoskodás kicsinylő hangján szöjjön mindazok érveiről, a kik nem voltak eddigelé eléggé szerencsések vele egyetérthetni a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτικά szerzőségét illetőleg. Bauer erre vonatkozólag azt mondja, hogy Gomperz és Diels a «Classical Review»-ban fölhozott ellenvetéseket már kielégítőleg

eloszlatták. Jellemző, hogy midőn ezt a tekintély ünnepélyes hangján mondja ki az orthodox tábor megnyugtatóására, ugyanakkor bevallja, hogy ő maga nem is látta a «Classical Review»-t. «Die Bedenken von philologischer Seite, die in einer mir nicht zugänglichen englischen Zeitschrift (Classical Review, Märzheft 1891) niedergelegt sind, haben Gomperz und Diels bereits ausreichend widerlegt.»¹⁾ Lehet, hogy Bauer fönidézett intelme sokakat meg fog nyugtatni; valószínű, hogy a «Classical Review»-ban fölhozott nyelvezeti nehézségek fölött a különben annyira nekézkes orthodoxok épp oly könnyűvérellel fognak majd ezentúl átsurranni, mint a hogy pár évvel ezelőtt átsurrannak vala azon kritikai megjegyzés fölött, a melyben Beloch az én fejtegetéseimet Tisamenos alkotmánypolitikai jelentőségéről részesíteni méltóztatott. Történt pedig ezen átsurrulás az alkalomból, hogy Beloch megtámadott²⁾ engemet azért, mivelhogy én a «Demokratie» első kötetében Tisamenosról mint a reformjavaslatok szellemi szerzőjéről és nem mint hagyományos szokás, a babbal kisorsolt Eukleides archonról nevezem el az athenei alkotmánytörténelem azon korszakát, a mely Kr. e. 403-tól egész Kr. u. 322-ig terjed. Ezt nagyon helytelennek találta Beloch, a nélkül hogy ezen helytelenítését tüzetesebben indokolta volna: azonban a tüzetesebb indokolás helyett megeselekedte Beloch azt, hogy egész naivan elárulta, miszerint az én erre vonatkozó érvelésemet el sem olvasta: mert hát Beloch még azt sem tudta, midőn engem Tisamenos miatt megtámadott, hogy én nem — mint ő mondja — a Kr. e. 422-től Kr. u. 403-ig terjedő időközt, de a 403-tól 322-ig terjedő időközt neveztem el a Tisamenos alkotmánypolitikai korszakának, idézett művemben.³⁾ No, és mit mondott akkor Beloch ezen eljárásához az orthodox kritika? Tán szemére vetette Belochnak, hogy ő olyasmi fölött mond, tüzetesen nem is indokolt ítéletet, a mit voltaképen el sem olvasott? Dehogy is vetette ezt szemére Belochnak az orthodox kritika. Nem; ez az orthodox kritika, a mely oly lelkiismeretes szigorral örködik a $\mu\epsilon\upsilon$ és a $\mu\epsilon\gamma$, meg a $\delta\epsilon$ és a $\delta\gamma$ különböző árnya-

¹⁾ Bauer, Forschungen. p. 187.

²⁾ Beloch, Attische Politik seit Perikles, p. 343.

³⁾ Hsl. e. «Demokratie» I., i. h.

latai fölött a szövegjavítási kísérletek ötletéből, — ez az orthodox kritika észre sem vette a Beloch chronologiai tévedését; ez az orthodox kritika egyszerűleg beírta azzal, hogy Belochot és engemet mint fegyvertársakat tüntetett föl, valahányszor elkövette Beloch az orthodoxia irányában azt az eretnekséget, hogy jónak látta az én nézeteimet kölcsönvenni és azokat tolmácsolni, természetesen a nélkül, hogy az én művem, a melyből ily módon kölcsönzött, mint forrást megnevezte volna.*)

Valószínűleg hasonló elnézést fog követni ezen orthodox kritika most Bauer említett eljárása irányában is, hogy azután majd Bauer könyvét is mint tekintélyt játszhatta ki mindazok irányában, a kik nem találják valami szerfölött megegyezőnek vagy éppen azonosnak a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzőjének nyelvezetét a Πολιτικά szerzőjének, Aristotelesnek ismeretes nyelvezetével.

Bizony az oly kritikus, a ki nem csak a philológiához ért, de a politikához, görög alkotmánytörténelemhez is és Aristoteles Πολιτικά-ját már korábban is alaposan áttanulmányozta és nem most, a Kenyon-féle kiadvány alkalmából veszi először a kezébe Aristoteles Πολιτικά-ját, — bizony mondom, az ily kritikus aligha fog megnyugodni Bauer állításában még akkor is, midőn a szöveg nyelvezetének kérdése forog szóban. Csak egy példát hozok föl: azt hiszem ezen egy példa is elég lesz arra, hogy megértesse, mért nem lehet komolyan venni azok érvelgetését, a kik,

*) A hollandi réalphilolog Was volt talán, a ki «Athenes Democratie» című tanulmányában legelőször ráutalt Belochnak irántam, illetőleg művem iránti ezen gyöngéd figyelmére. (L. «Tijdspiegel» 1885. és Sybels Hist. Zeitschr. 1886.) Was egyenesen úgy tünteti föl Belochot, mint a ki valóságos tanítványi viszonyban állana az én «Demokratie» című művem első kötetéhez. Nagyon köszönöm ezt a megtiszteltetést, de nem kérek belőle. Másfelől megtörtént az is, hogy a Zarncke-féle «Literarisches Centralblatt» érdemdús szakreferense «F. R.» több ízben «Beloch und Schvarcz» és «Schvarcz und Beloch»-ot emlegetvén, úgy legyintget meg alkalomsdán, mintha mi ketten, már t. i. Beloch és én, csakugyan «frühererdsak» volnánk a hagyományos orthodoxia elleni kritikai hadjáratban! Az érdemdús referens azonban legújabbban aligha másképen nem fogja föl azon belső csereviszony természetét, a melyre vallanak egyfelől Beloch könyve «Die Attische Politik seit Perikles», másfelől meg az én művem az athenei demokratiáról.

mint a többek közt Bauer is, abból indulnak ki, hogy a Kenyon-féle Ἰσθηναίων πολιτεία szövegének nyelvezete azonos a Πολιτικά szerzőjének, Aristotelesnek nyelvezetével. Aristoteles a Πολιτικά-ban ezt a kifejezést ἐπιτελικὴς mint politikai műszót használja, még pedig ennek a fogalomnak a jelzésére, hogy «az államügyekhez alaposan értő», vagyis «politikailag képzett», hogy ne mondjam, «politikai szakértő», beleértve természetesen alkalomadtán a hadvezérlés dolgaiban való szakértelmet is. Hogy pedig Aristoteles a Πολιτικά-ban az ἐπιτελικὴς kifejezést mint műszót csakugyan ebben az értelemben veszi, kiderül ez Susemihl *) gyenge ellenérvelésével szemben, egész kétségbevonhatlanul a Πολιτικά mindazon helyeiből, amelyekben azon politikai gondolkodók tanai ellen küzd, a kik azt követelik, hogy a legfőbb hatalom gyakorlása se ne a gazdagoknak, se ne az ősi fényes családfával bírónak, se pedig ne a tanulatlan tömegnek adassék a kezébe — τὸ κέρτιον —, hanem hogy vagyonra, a születésre való tekintet nélkül csakis azok állíttassanak az állam élére, a kik politikai képzettséggel bírnak, — ἐπιτελικόν —, a mint hogy a ház építését is azért hívjuk az építőmesterre, mert a házépítéshez legjobban ért az építőmester, a földméréshez a földmérő, a fuvalázáshoz a fuvalaművész stb.

Aristoteles nem helyesli ezt a követelményt, mint alkotmánypolitikai tant**) és azt mondja, hogy a legfőbb hatalom gyakorlása — τὸ κέρτιον — a tömeget, vagyis az állampolgárok összességét illeti meg és ugyan már csak azért is, mert nincs szerinte olyan okos ember széles e világon, a kinél okosabb ne lenne az állampolgárok összessége, vagyis az ἐκκλησία-ban egybe gyűlt tömeg, ha államügyek intézéséről van szó és mert szerinte az építőmester építi ugyan a házat, de azt, hogy vajjon az építőmester jól építette-e föl a házat: ezt megítélni nem csak az építőmester tudja, de szintígy meg tudja ezt ítélni az, a ki a házban lakik, sőt még jobban meg tudja ítélni ez utóbbi, mint maga az építőmester. Aristoteles Πολιτικά-jának nyelvezete szerint te-

*) L. Wochenschr. f. Klass. Philologie 1885. Febr. 25. Susemihl ezen gyenge védekezésére azt hiszem elég bőven megfelelttem már *Kritik der Staatsformen des Aristoteles* című művemben. (Erfurt. Bodo Bachmeister 1890.)

**) L. Aristot. Polit. III, 6, 1.

hát építkezés alatt szintoly értelmileg képzett politikai elemeket kell érteni, mint a minő értelmileg képzett technikai erők az építőmester, a földmérő, s mint a mennyire képzett művészi erő a fuvalaművész stb. Más szavakkal: Aristoteles a Πολιτικά-ban az építkezés alatt azokat érti, a kik kellő értelmi minősítvénnyel bírnak az államügyek intézéséhez — οἱ εἰδότες.

A Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία is használja e kifejezést ἐπισίτες. De vajjon minő értelemben?

Hogy erre megfelelhessünk, halljuk csak mit mond a szöveg 26-dik fejezetének bekezdése*): Μετὰ δὲ ταῦτα συνέβαινε ἀνίστασθαι μᾶλλον τὴν πολιτείαν διὰ τοὺς προθύμους δημαγωγούντας. Magyarul: «Ezek megtörténte (vagyis az Areiopag jogkörének megcsontítása) után mindinkább és inkább hanyatlott az államélet, a minek oka az volt, hogy szenvedélyes emberek lettek a nép vezetői — διὰ τοὺς προθύμους δημαγωγούντας — a görög szöveg azután ekként folytatja: κατὰ γὰρ τοὺς καιροὺς τούτους συνέπεσε μηδ' ἡγεμόνα ἔχσιν τοὺς ἐπισίτεςτέρους, ἀλλ' αὐτῶν προσελθόντα Κίμωνα τὸν Μιλτιάδου, νεώτερον ὄντα καὶ πρὸς τὴν πόλιν ὀψὲ προσελθόντα, πρὸς δὲ τούτοις ἐκθάρθαι τοὺς πολλοὺς κατὰ πόλεμον. «Megtörtént ugyanis, hogy ezen időtájban nem is volt (kellő) vezetők, már t. i. az államéletben, vagyis a belpolitikában — τὴν πολιτείαν — miután Kimon állott az élőkön — t. i. ezen higgyatnabb elemeknek; Kimon pedig akkor még fiatalabb volt**») és csak

*) Ἀθηναίων πολιτεία. Ld. Kenyon, p. 72.

**) Ἀθηναίων πολιτεία. Ld. Kenyon, p. 72: νεώτερον ὄντα. Ezen kifejezés fölött νεώτερον ὄντα nem csak Bauer ír össze rengeteg dolgokat, de úgy az angol mint a német reálphilológiában egy egész kis szövegjavító és chronologiai irodalom keletkezett fölötte. Schöll szintén lehetetlennek tartja e kifejezést e helyütt, arra utalván, hogy Kimon 462 után nem lehetett νεώτερος, miután ekkor már Kimon megvívta volt összes nagyobb foutságú győzedelmes csatáit (l. München A. Z. 1891. 107., 108.); ámde mit bizonyíthat ez a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία azon állításán ellen, miszerint Kimon csak később, idősebb korában kezdett az állam belügyeivel foglalkozni? Nem képesek a Bauer által fölhozottak sem ezen állítás horderejét csak a legtávolabbról is megingatni: miután tény, hogy Miltiades hírneves fia fényes hadvezéri tulajdonokat örökölt ugyan atyjától: de forrásaink tanúságtétele szerint Kimon úgy tűnik föl, mint pompás czimbora, hasonlíthatlan tábori pajtás, kiténő jó katona, de oly hő, ki szellemi képzettségre nézve jóval aiantabb állott a vele egykorú

később kezdett az állam belügyeivel — πρὸς τὴν πόλιν — foglalkozni (miután ezen ifjabb éveiben kizárólag a hadviselésnek szentelte volt magát); más felől igen nagyon sokan estek el az előző hadjáratokban.* Megjegyzem, hogy a ἡγεμόνα szó helyett, mely Kenyon megjegyzése szerint is hibás írásmódra vall, nem csekély plausibilitással hozták javaslatba a ἡγεμονίαν szót mint szövegjavítást: egy ily szövegjavítás hordereje azonban a dolog érdemére nézve mit sem fog ott változtathatni, sőt csak még jobban megerősítené az általam vallott értelmezés, illetőleg fordítás jogosultságát.

Áljunk meg már most egy kissé!

Az ἐπιεικιστέρος kifejezést magyarul ekként adtam vissza: *«a higgadtabb elemeknek.»* Vajjon szabad volt-e az ἐπιεικιστέρος-t így fordítanom? Ennek beigazolására nem hivatkozom részemről Kaibelre és Kiesslingre, a kik orthodox philolog létökre az ἐπιεικιστέρος-t szintén nem Aristoteles Πολιτικῶν-jának értelmében fordították, hanem e kifejezéssel *«Die Gemässigten»* adták vissza a maguk német fordításában.*) Rám nézve nem lehetett irányadó a Kaibel és Kiessling fordítása és ugyan már azért sem, mert Kaibel és Kiessling eljárásukat semmiféle indokolással nem támogatják; nem; rám nézve, midőn e helyütt az ἐπιεικιστέρος-t *«higgadtabb elemek»*-kel adtam vissza, csakis azon logikai összefüggés volt irányadó, a mely magából a Kenyon-féle görög szövegből minden kétséget kizárólag kiérthető. Ezen logikai összefüggés pedig elfogulatlan kritikust a szó szoros értelmében csak arra kényszeríthet, hogy miután a bekezdés szövegének elején a *szenvedélyes* — προθύμως — demagogok föllülkerekedésének tulajdonítja a szóban forgó, Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerzője az athenei államéletnek ez idei hanyatlását: tehát csakis oly értelemben veheti az elfogulatlan kritikust az ἐπιεικιστέρος kifejezést, a mely értelem éppen ellentétét jelzi a *szenvedélyes* — προθύμως — demagogiának. A szenvedélyességnek pedig a poli-

athenei államférfiaknál. (L. *«Demokratie»* cz. művem I. kötetének *«Die Demokratie des Aristoteles»* cz. fejezetét és az ehhez szóló jegyzeteket ii. hh.

*) Aristoteles Schrift von Staatswesen der Athener. Verdeutscht von Georg Kaibel und Adolf Kiessling. 2-ter Abdruck. Strassburg, Karl. J. Trübner, 1891, p. 43.

tikában sem ellentéte a politikai képzettség, a szakértelem, hanem a *higgadtság* vagy *mérsékelttség*; éppen ezért az *ἐπιεικιστέροος*-t főntebbi összefüggésben csakis *«higgadtabb elemekkel»* vagy *«mérsékeltőbb elemekkel»*, nem pedig *«politikailag képzetek»*-kel, *«politikai szakértők»*-kel szabad fordítani. Megerősíti ezen fordítási eljárás helyességét három körülmény. Először: az *ἐπιεικής* szónak általános jelentősége, mely sokféle értelmén kívül első sorban az engedékenységet, a körülményekkel való leszámolás fogalmát jelzi az *εἰκασίαι*, *ἐπιεικίαι* igének jelentménye alapján: az *ἐπιεικίαι* azon értelme, a melyben Aristoteles *Πολιτικῶν*-ja veszi e műszót, csak mint különlegességet, csakis mint sajátos alapon forgalomba hozott műkifejezés bír jogosultsággal. Másodsor: miután a szöveg azt mondja, hogy a szóban forgó időtájban Kimon állott az *ἐπιεικιστέροι*: élén, Kimon pedig ifjú korában még nem, hanem csakis később kezdett az állam belügyeivel foglalkozni, vagyis ez utóbbiakkal tüzetesebben megismerkedni: tehát semmi értelme sem lenne annak, valóságos logikátlanúság lenne, ha a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* szerzője azt mondván, hogy Kimon, a politikailag ekkor még nem eléggé képzett fiatal hadvezér állott az *ἐπιεικιστέροι*: élén, a politikai készséggel bírókat, a politikailag képzeteket akarván ezen *ἐπιεικιστέροι*: alatt értetni, és nem a *«higgadtabb»* vagy *«mérsékeltőbb»* elemeket, tekintet nélkül arra, hogy bírt-e egyik vagy másik politikai képzettséggel ezen *«higgadtabb»*, ezen *«mérsékeltőbb»* elemek közül vagy nem?

Végül, harmadszor: A Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* főnndézett 26-dik fejezete első bekezdésének folytatásában ismét oly logikai összefüggésben fordul elő az *ἐπιεικίαι* kifejezés, miszerint nem is lehet arra gondolni, hogy a Kenyon-fele *Ἀθηναίων πολιτεία* szerzője a politikailag képzeteket akarta volna e helyütt az *ἐπιεικίαι* alatt értetni. Azt mondja itt ugyanis a szerző, hogy az ősi nagy családokból származott, de különben ügyetlen hadvezérek hibái folytán minden egyes hadjárat két-három ezer atheni harczos életébe került, elannyira, hogy nagyon megfogyott a higgadtabb elemek száma mind a nép alsóbb rétegeiben, mind pedig a gazdagok között. Igen, de ezen mondatszerkezet — *τῆς γὰρ στρατείας γανομένης ἐν τοῖς τότε χρόνοις ἐκ καταλόγου, καὶ στρατηγῶν ἐπισταμένων ἀπειρῶν μὲν τοῦ πολεμεῖν τιμωμένων δὲ διὰ τὰς πατρικὰς δόξας, αἱ εἰ συνέβαινε τῶν ἐξιόντων ἀνὰ διαχιλίους ἢ τρισχι-*

λίους ἀπόλλασθαι, ὥστε ἀναλίσκεσθαι τοὺς ἐπιεικῆς καὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν εὐπόρων — egy «*mert*»-tel — γὰρ — van egybeesatolva a fõnt idézett mondat szerkezettel és így ezen most idézett folytatása a szövegnek arra van hivatva, hogy indokolja, illetõleg beigazolja a fejezet elsõ bekezdésének elején mondottakat. Ha ez áll, pedig áll kétségbevonhatlanul: akkor az ἐπιεικῆς-nek ezen γὰρ szócska által odacsatolt második mondat szerkezetben csakis ugyanazt lehet jelentenie, a mit jelentett ezen ἐπιεικῆς-nek a comparativusa — ἐπιεικστέρως — az elsõ mondat szerkezetben: vagyis csakis oly elemeket lehet jelentenie, a melyek éppen az ellentétét jelentik a *szemvedélyes* demagogoknak — *προσθόμως δημαγωγῶντας* — tehát az ἐπιεικῆς kifejezés ez utóbbi mondat szerkezetben sem jelentheti a *politikailag képzetekkel*, hanem csakis a *higgadtabb*, *mérsékeltébb* elemeket mint ilyeneket, tekintet nélkül arra, hogy azonosak-e a higgadtabb elemek mint ilyenek a politikailag képzetekkel avagy pedig több volt-e a politikailag képzetek száma a *szemvedélyes* demagogok párt-hiveinek táborában?

És mi következik mindebbõl?

Az, hogy a Πολιτικῆ szerzõje, Aristoteles egészen más értelemben veszi a politikai kifejezéseket, mint a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία; következik az, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzõje, a ki az ἐπιεικῆς és ἐπιεικστέρως szókkal jelölt politikai elemek háttérbe szorulásának, számbeli nagy megfogyatkozásának tulajdonítja az athenei államéletnek ez idei hanyatlását, — ez a szerzõ nem lehet azonos a Πολιτικῆ szerzõjével, Aristoteles-sel, a ki a leghatározottabban küzd az általa, már t. i. *Aristoteles* által ἐπιεικῆς-nek nevezett elemek elõterbe tolása és döntõ politikai túlsulyra emelkedése ellen.

Másfelõl még az esetben is megmarad a két külön nyelvezet ellentétes jellegzetességeinek kiegyenlíthetlensége, ha tekintettel a 28-dik fejezetre, az ἐπιεικῆς-t nem «*higgadtabb*», «*mérsékeltébb*», de «*alkalmas elemekkel*» adjuk vissza, a mely értelemben *Susemihl* is vette az ἐπιεικῆς szót Aristoteles Πολιτικῆ-jának fordítása alkalmából, «*lùchtig*»-gel adván vissza az ἐπιεικῆς-t. Ezen álláspontra ugyan mi sem kényszeríthet bennünket kritikai szempontból a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία 28-dik fejezetének nyelvezetére vonatkozólag, mert hát ezen 28-dik fejezetben is

nem a kormányzásra vagy népvezérlésre *alkalmatlan* emberekkel állítja szembe a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerzője azokat a kitünőségeket, a kiket ὁ ἐπιεικὴς-nek nevez, — u. m. Solont, Peisistratost, Kleisthenest, Xanthippost, Miltiadest, kit mint az előkelők pártjának vezérét mutat be, továbbá Themistoklest, Aristeidest, Ephialtest, Kimont, Periklest, Thukydidest és Nikiaszt — nem, korántsem olyakkal, a kiket ὁ tanulatlanságuk miatt róna talán meg, állítja szembe a felsorolt kitünőségeket; nem: az ellentétet ὁ itt is emezek állameszélyes önmérséklésében, vagyis mérsékelt pártpolitikai irányában domborítja csupán ki szemben ellenfeleik — pl. Kleon és Kleophon — dühöngő, fékvesztett pártpolitikai szenvedélyességével. (πρῶτον γὰρ τότε προστάτην ἔλαβεν ὁ δῆμος οὐκ εὐδοκίμοινα τὰ παρὰ τοῖς ἐπιεικῶσιν ἐν δὲ τοῖς πρότερον χρόνοις ἀεὶ διετέλουν οἱ ἐπιεικῆς δημαγωγοῦντες. — Περικλέους δὲ τελευτήσαντος τῶν μὲν ἐπιφανῶν προσίστηται Νικίας, ὁ ἐν Σικελίᾳ τελευτήσας, τοῦ δὲ δήμου Κλέων ὁ Κλεινέτου, ὃς δοκᾷ μάλιστα διαφθεῖρα: τὸν δῆμον ταῖς ὄρμασι καὶ πρῶτος, ἐπὶ τοῦ βήματος ἀνέκραγε καὶ ἐλοιδόρησατο καὶ περιζωσάμενος ἐδημηγόρησε, τῶν ἄλλων ἐν κόσμῳ λεγόντων. εἶτα μετὰ τούτους τῶν μὲν ἐτέρων Θηραμένης ὁ Ἄγωνος, τοῦ δὲ δήμου Κλεοφῶν ὁ λυροποιός κ. τ. λ.) Ámde tegyük föl, hogy itt, e 28-dik fejezetben csakugyan a kormányzásra vagy a népvezérlésre — προστάτης τοῦ δήμου — *alkalmas* férfiakat akarta volna is értetni az ἐπιεικῆς alatt a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerzője: vajjon nem jönne-e még ez esetben is kiegyenlíthetlen ellentétbe az ὁ nyelvezete, Aristotelesnek a Πολιτικά szerzőjének nyelvezetével, a ki — miként láttuk — semmi áron sem tartja célszerűnek, sőt megengedhetőnek sem, hogy azon elemek bírjanak döntő befolyással az államéletben, a kiket ὁ — már t. i. Aristoteles — nevez ἐπιεικῆς-nek a Πολιτικά-ban? Hisz ha semmi áron sem akarja *Aristoteles*, hogy a döntő befolyást az államéletben az ἐπιεικῆς-nek nevezett elemek gyakorolják: hát akkor ugyan hogy lehetne ugyanezen *Aristoteles* a szerzője ezen Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία-nak, a melyben tünnetőleg ἐπιεικῆς-nek nevezetnek Solontól és Peisistratostól kezdve Aristeidesen, Ephialtesen meg alopekei Thukydidesen át le egész Nikiasig mind azon államférfiak, a kik az athenei államot oly fényes sikerrel kormányozták, az athenei népet az államügyek intézésében a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerint oly bölösen

vezérelték — mindazon államférfiak, a kiknek a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerint az athenei állam a maga nagyhatalomra jutását és fölvirágzását első sorban köszönheti?*)

Nem; bármit is mondjon Bauer, magából a «British Museum» papyrosának nyelvezetéből is az tűnik ki, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t nem írhatta az az Aristoteles, a ki a Πολιτικά-t írta.

Bauernek az ily kritikai fölfogás iránt nincs meg a kellő érzéke; a mint hogy nincs meg azon reál-philologoknak sem, a kik ugyancsak harsány hangon hirdetik még nyelvészeti indokolgatással is a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία nyelvezetének azonosságát Aristoteles Πολιτικά-jának nyelvezetével.

De, őszintén szólva, nincs is mit ezen csodálkoznunk. Politikai, vagyis államtudományi és alkotmánytörténelmi tanulmányokat a görög, névleg az athenei államélet fölött a Kenyon-féle kiadványnak nyomtatásban megjelenté előtt, vagyis a múlt év vége előtt — mint eddigi szakirodalmi működésökből kiviláglik, ők egyáltalán nem tettek; Aristoteles Πολιτικά-ját tüzetesen nem tanulmányozták, a mint hogy nem is igen tekintettek bele tanulmányozási szándékából Aristoteles Πολιτεία: című gyűjteményének, Theophrastos, Demetrios Phalereus és a későbbi görög írók politikai töredékeibe sem!

Láttuk, mily gyöngye lábön áll Bauer érvelgetése, mennyire szüklátkörű a fölfogása; pedig azon philologok közt, a kik eddigelé azt akarták bebizonyítani, hogy Aristoteles saját maga írta a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t, kétségkívül Bauer írta eddig a legterjedelmesebb és egyuttal legszellemesebb munkálatot az orthodox nézet, az Aristoteles szerzősége mellett kardoskodó fölszólalás védelmére. Mily kevésbé lehetnek tehát képesek a kérdést megoldani azok, a kik még csak a Bauer fölfogásának, s érvelgetéseinek színvonalát sem érik el a maguk többé-kevésbé mesterkéletlen buzgalmú hozzászólásaikban!

Ámde tekintsünk át most már egy kissé az ellentáborba is, és vegyük szemügyre annak a reálphilologiai kitünőségnek az

*) L. Aristot. Polit. III. ? — L. 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon p. 76—77. Hsl. e. «Kritik der Staatsformen des Aristoteles» cz. műve-met és a «Demokratie» Bd. II., Abth. I., p. —.

érveit, a ki a legtöbb nyomatékkaal szóllott eddigelé Aristoteles szerzősége ellen Németországban. Ez nem kisebb szaktekintély, mint *Franz Rühl*, egyetemi tanár Königsbergben. Államtudománynyal ő sem foglalkozott ugyan eddigelé a szakirodalomban; sőt Aristoteles Πολιτικῶν-jával, Πολιτικῶν-jával sem a szónak államtudományi értelmében; azon értékteljes tanulmányaiban azonban, a melyekkel a görög történetírás, különösen Plutarchos életrajzai forrásainak eredetét, természetét, irodalmi kölesönhatását kritikailag méltatta, hasonlíthatlanul nagyobb elfogulatlanságnak adta jelét mindenha, mint azon philologok, a kik, — mint már mondám — egész a jelen év kezdetéig, vagyis a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία nyomtatásban megjelentéig, sohase foglalkoztak sem politikával, már t. i. görög politikával, sem egyáltalán Aristotelel, és most mégis egyszerre minden áron azt akarják — per fas et nefas — bebizonyítani, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t senki más, hanem csakis Stageira világ-történelmileg nevezetes, nagy szülőtte, csakis egyes-egyedül maga Aristoteles írhatta.*)

Franz Rühl, a *Rheinisches Museum* új folyamának XLVI. kötetében — mint már jelzém — április közepéről keltezve, *«Über die von M. Kenyon veröffentlichte Schrift vom Staate der Athenen»* czim alatt egy kritikai tanulmányt bocsátott közre, a melyben határozottan azon végeredményre jut, miszerint a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t Aristoteles semmikép sem írhatta; sőt még ennél is tovább megy *Franz Rühl*, és egyene-

*) Az érintett philologok, s minden áron Aristoteles szerzősége mellett erőszakoskodó szakirodalmi ügybarátok közé e helyütt természetesen nem értem bele az *«Institut»* nagyérdemű tagját, *Barthélemy Saint-Hilaire*-t, a ki köztudomásúlag alaposan foglalkozott államtudománynyal, meg Aristotelel is egyiránt. Hogy a tiszleltre méltó *«Académicien»* politikai tanulmányai daczára is oly hévvel harcol Aristoteles szerzősége mellett; no ez egy ily valóban nagyérdemű tudós aggastyán nemes érzelmektől áradozó lelkesedésének megbocsátható. Hisz több mint 60 év óta fáradozik ő már Aristoteles összes műveinek fordításán; nem csoda, ha a mélyen tisztelt aggastyán örüme a Kenyon-féle kiadvány napfényre kerülté fölött sokkal nagyobb volt, mint azon időmennyiség, a melyet ő — ily magas életkorban — ezen Kenyon-féle kiadványnak kritikai áttanulmányozására lett volna képes már eddig fordítani. (L. főntebb a szövegben.)

sen azon nézetének ad kifejezést, miszerint ez az Ἰσθμιαίων πολιτεία, melylyel M. Kenyon oly annyira meglepte a tudományos világot, csakis oly késő görögtől származhatik, a kinek sem tárgyismerete, sem ítélőtehetsége, sem politikai érzéke, sem logikája, sem előadási képessége, sem nyelvezete, s előadási routineja komolyan még csak valami magasabb fokú figyelmet sem igen érdemelnek. «Man hatte von einer Art Meisterwerk gesprochen, — mond Rühl — von einem Typus der exoterischen Schriften des Aristoteles, welche auch durch die Art der Darstellung den Leser gefesselt hätten, und was vorlag, war die mehr als unbeholfene Auseinandersetzung eines Mannes, der nie gelernt hatte seine Gedanken klar und deutlich vorzutragen, der von stilistischer Kunst keine Abnung hatte. Man hatte von einer Verfassungsgeschichte Athens von der Hand eines Meisters geredet, und in Wirklichkeit handelte es sich um ein nicht immer leicht verständliches Durcheinander von Wichtigem und Unwichtigem, in dem man wesentliche Momente vergebens suchte; wir hatten von einer eingehenden Schilderung der glücklichen Verfassungszustände Athens ‚unter der Herrschaft Alexanders‘ gehört und wir fanden eine trockene Aufzählung thatsächlicher Notizen ohne jedes geistige Band. ‚Dilettantismus und Schülerhaftigkeit‘ konnte man dem Buche nachsagen, wenn man es mit demselben Massstabe mass, den man an so viele andere antike Autoren anzulegen gewohnt ist.» — «Um das Resultat vorweg zu nehmen, so bin ich zu der Überzeugung gekommen, dass diese Ἰσθμιαίων πολιτεία nicht von Aristoteles herrührt und dass sie nur ein sehr geringes Mass von historischer Glaubwürdigkeit in Anspruch nehmen darf.» *) Tehát az éles kritikájáról méltán hírneves königsbergi egyetemi tanár Rühl határozottan tagadja, hogy a Kenyon-féle Ἰσθμιαίων πολιτεία Aristoteleستől származnék, és azonfölül, hogy nagyon alantas fokú terméknek tartja, irodalmi szempontból két nagy gyarlóságot vél észlelhetni rajta alkotmánytörténelmi szempontból is: először oly annyira hézagosnak, sőt oly annyira gyatra anyagúnak tartja azt, hogy lényeges mozzanatokot nem is vél benne föltalálhatni; és másodszer, határozottan kimondja.

*) Franz Rühl, Rheinisches Museum XLVI. kötet, p. 426—427.

hogy nézete szerint ez az egész Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία, illetőleg ennek tartalma nagyon, de nagyon csekély történelmi hitelességgel bír. Rühl szintén megütközik azon, a mit én márcziusi értekezésemben szintén következtetlenségnek neveztem, hogy t. i. a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzője a 41-dik fejezetben az alkotmánykorszakokra vetett visszapillantásban nem Theseussal, de Ionnal nyitja meg ezen korszakokat és mégis a Kenyon-féle összeesküvés esetelése után rátérvén a Drakon-előtti korszakra, vagyis a 41-dik fejezet szerint a harmadik előtti, tehát a második korszakra, más szóval a Theseus alkotmányának korszakára, ezt, a Theseus-félet és nem az Ion-félet nevezi p. 9. ἡ πρώτη πολιτεία-nak, egyebütt pedig ἡ ἀρχαία πολιτεία-nak, mintha ez lett volna a legrégebb politeia Athenében és nem az, a melylyel Ion az athenei alkotmányfejlődést az ő synoikismosa révén tulajdonkép megnyitotta. Joggal helyteleníti Rühl azt is, hogy míg a Solon és a Peisistratidák korszakairól oly érdekesítő adathöszsöggel emlékezik meg, a tyranok elűzetésére következett korszakokat nagyon, de nagyon soványan beszéli el; jöllehet e korszakokba esik a demokratia virágzása, mégis alig néhány nevet említ csak föl mindezen emberöltők történetéből; pedig — teszi hozzá Rühl,*) — a valódi Aristotelesnek mindezen dolgokról jóval többet kellett tudnia, mint a mennyit itt a Kenyon-fele 'Αθηναίων πολιτεία szerzője elénkbe tálal. Különösen áll ez alopekei Thukydidesre, Melesias fiára, a conservatív pártvezérre vonatkozólag, a kiről a British Museum papyrosa a legnagyobb dicséretet mondja ugyan, de a kiről különben sokkal kevesebbet látszik tudni, mint akár a késő Plutarchos.**)

*) Rühl, Rhein. Mus. u. o. p. 428.

**) Plut. Nic. 2. 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon 79.: δεκοῦσι δὲ οἱ βέλτιστοι γεγονέναι τῶν 'Αθήνησι πολιτισσασμένων μετὰ τοὺς ἀρχαίους Νικίας καὶ Θεουκυθίδης καὶ Θηρακμένους καὶ περὶ μὲν Νικίου καὶ Θεουκυθίδου πάντες σχεδὸν ὁμολογοῦσιν ἀνδρας γεγονέναι οὐ μόνον καλοῦς κἀγαθοῦς, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῦς καὶ τῆ πόλεως πᾶσιν πατρικῶς γρωμένους κ. τ. λ. Figyelmet érdemel, hogy a Kenyon-féle kiadvány szerzője így fejezi ki magát: τῶν 'Αθήνησι πολιτισσασμένων, vagyis oly módon, a mely a Demetrios Phalereus alkotmánytörténelmi művének czímére: Περί τῶν 'Αθήνησι πολιτειῶν emlékeztet. Aristoteles Πολιτικά-jában nem találni ily kifejezésre hasonló kapcsolatban.

Mindebben igaza van Rühlnek. De nem lehetek egy nézetben a nagyérdemű königsbergi tanárral, midőn hibáztatja, hogy ez a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* — mint Rühl mondja — oly aránytalanul bőven tárgyalja a 400-as uralom alkotmányát valamint a 30 zsarnok történetét, holott másfelől alkotmánytörténelmileg igen nagy fontosságú eseményeket, mint a minőnek Rühl szerint a Hyperbolos ostrakizáltatása is tekinthető, teljes hallgatással mellőzget. «Im peloponnesischen Kriege werden die Verfassung der Vierhundert und die Geschichte der Dreissig mit einer Ausführlichkeit behandelt, welche ausser allem Verhältniss zu der verfassungsgeschichtlichen und, was die Dreissig betrifft, auch zu der theoretischen Bedeutung dieser Dinge steht, während verfassungsgeschichtlich sehr wichtige Vorgänge, wie der Ostrakismos des Hyperbolos, mit Schweigen übergangen werden.»*) Így szól Rühl, a mit őszintén fog minden államtudományilag szakavatott kritikus sajnálni. Mert az igaz ugyan, hogy annak a lámpakészítésből meggazdagodott demagognak, Hyperbolosnak száműztetése fordulópontot jelez az athenei pártéletben, de az alkotmánytörténelemre, illetőleg az alkotmányválság előkészítésére csak közvetve lehetett kihatással.

Nagyon érdekes világitásba fogná ugyan helyezni az athenei pártélet rugóit, ha közelebről ismerhetnők azon érdekkapcsolatokat, a melyeket mozgásba kellett hozniok egyfelől Alkibiadesnek, e néppel kaczerkódó, népszerűség-hajhászó fényes tehetségű politikai gavallérnak és másfelől Nikiasnak, a túlvatos és túlmérsékelt dúsgazdag nagy úrnak és pártvezérnek, arra, hogy egymással kezét fogva keresztül vihessék Hyperbolos ostrakizáltatását, daczára azon óriási népszerűségnek, a melylyel ezen demagog birt, daczára azon idegenkedésnek, a melylyel Alkibiades akkori pártja, a néppárt Nikias iránt viseltetik, és daczára azon a megvetéssel határos ellenszenvnek, a melylyel Nikias conservatív pártja a csélesap Alkibiadesre tekint vala. Őszintén lehet tehát sajnálni, hogy a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* révén sem tudtunk meg többet, mint a mennyit eddigi forrásainkból, különösen Plutarchosból már amúgy is tudtunk: ámde ha alkotmánytörténelemről van szó: akkor már mégis csak onto-

*) Rühl, Rhein. Mus. u. o. p. 429.

sabb a lehető legrészletesebben értesülni a négyszázas uralom pártpolitikai előkészítéséről, a alkotmányjogi megszervezéséről, mint annak a Hyperbolosnak ostrakizáltatásáról, a kinek alkotmánypolitikai reform-eszméiről eddigelé még soha semmit sem olvastunk és a ki az ő zsoldemelésre irányzott javaslataival, és egész politikai magatartásával minden valószínűséggel csakis egy már emberöltők óta főlzárt levő pártpolitikai irányzatnak volt egyik nagyhangú, szószaporító előharcosa.*) És e részben az, a mit a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία a 400-as uralom alkotmányjogi megszervezéséről különböző reformjavaslatok közzététele által nyújt, tüzetességre nézve fölülmul mindent, a mit különben egyéb forrásainkból megtudhatni, magát Thukydides VIII. könyvét sem véve ki. Oly körülményességgel van ezen Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-ban**) előadva az Antiphon, Peisandros és Theramenes által vezényelt alkotmányreform keresztülvitele, és a Thukydides által vázolt államesinytől annyira elütő módon van az itt megvilágítva, miszerint az államtudományi kritika nem csak hogy nem oszthatja Rühlnek imént említett kicsinylő megjegyzését, de határozottan csakis arra érezheti magát indíttatva, miszerint az összes alkotmánytörténelmi részletek közül, melyeket a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία kidomborít, ezt a 400-as uralomra vonatkozót kell hogy tartsa a leghevesesebbnek. Nem szándékom a jelen értekezés keretében a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία idevonatkozó előadását tüzetes alkotmánypolitikai tanulmány tárgyává tenni; sőt még csak annak a megvizsgálására sem térhetek ki még ezúttal, hogy hát miután a Thukydides által vázolt alkotmányhozás egészen más szervezeti alapvonásokat hagyott hátra örökül az utókorra, mint a minökkel ezen papyros ez alkotmányreformot az előadásába beleszótt reformjavaslatok előtérbe tolása által rajzolja, vajjon hát melyik előadásnak adjunk hitelt, a Thukydidesének-e, avagy annak, a melylyel a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία lepi most meg egész váratlanul a tudományos világot? Nem hallgat-

*) L. «Demokratie» cz. művem I. kötetének IV. és VI. fejezeteit, a megfelelő jegyzetekkel.

**) 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon, p. 80—90. Hsl. e. «Demokratie» Bd. I, Cap. V. és a hozzá való jegyz.

hatok el azonban egy megjegyzést: *Aristoteles* éppenséggel nem dicséri a 400-as uralomnak sem alkotmánypolitikai alap gondolatát, sem kormányzati eljárását, a mi igen természetes, miután *Aristoteles* a *Πολιτικά*-ban egész vas következetességgel helyezi föléje már elvből is a mérsékelt censuson nyugvó tömeguralmat az ily csekély számú tagokból álló autokrator államtestületek uralmának; nem dicséri *Aristoteles* a *Πολιτικά*-ban, sem egyebütt *Antiphont* meg *Peisandrost*, sem sehoh mint alkotmánypolitikuskokat: *) a *Kenyon*-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* azonban teljes ismeréssel van nem csak a későbbi *hoplita*-census mellett lelkesedő *Theramenes* irányában, de *Antiphon* és *Peisandros* irányában is. Kiemeli feukölt szellemöket (nem mint *Kaibel* és *Kiessling* fordítják, előkelő származásukat, mert hisz *Antiphon* sem volt előkelő származású, sőt *Peisandros* nagyon is alacsony származású öszvér-hajcsár volt fiatalkorában); kiemeli éleselmű és belátásteljes voltukat: «αἰτίων μάλιστα γενομένων Πεισανδρῶν καὶ Ἀντιφώντος καὶ Θηραμένων, ἀνδρῶν καὶ γεγενημένων εὖ καὶ συνέσει καὶ γνώμῃ δοκούντων διαφέρειν.»**)

Vajjon föltehetni-e, hogy ha valamely szerző ekként nyilatkozik a 400-as uralom föllállításának említett legkimagaslóbb előharczosairól és értelmi szerzőiről: lát hogy akkor az ilyen szerző azonos lehetne a *Πολιτικά* szerzőjével, *Aristotele*ssel?

Valóban meglep, hogy *Rühl* nem fektet súlyt a *Kenyon*-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* most idéztem helyére: pedig a két munka állásfoglalásának elvi ellentéte szemben a 400-as uralom alkotmánypolitikai jelentőségével legalább is annyira erős támpontot nyújthatott volna *Rühl*nek, mint azon chronologiai nehézségek, a melyeket értekezése folyamában a *Themistokles* *Areiopagellenes* államcsínyére nézve kifogásol. *Rühl* hitelt nem érdemlő történetkének tartja mindazt, a mit a *Kenyon*-féle *Ἀθηναίων*

*) Hogy *Aristoteles* *Theramenes* felől jól nyilatkozik, ez csakis azért történik, mert *Theramenes* később, a 400-as uralom szétrobbantása után a *hoplita*-censuson és így a középosztály túlsúlyán alapuló tömeguralmat állította vissza és még a «*Harminez*» rémuralma alatt is ezen államformának egyedül üdvös voltát hangoztatta a maga védbeazédében *Kritias*sal szemben. L. *Xenoph.* *Hellen.* II. p. Hsl. e. *Aristot. Polit.* I. h. és *Aristot. Plut. Nic. c.* Hsl. e. «*Demokratie*» I., 6. fejj., 7. fejj. jegyz.

**) *Ἀθηναίων πολιτεία*. Ed. *Kenyon* p. 88—89.

πολιτεία Themistoklesnek az Areiopag jogköre megcsonkításában állítólag viselt szerepére nézve elbeszél. Miért? Azért, mert Thukydides szerint *) Artaxerxes éppen csakis akkortájban foglalta el a trónt, midőn Themistokles hozzája menekült, — *ἔπειτα βασιλεύων* — e kifejezéssel ál Thukydides Artaxerxesre vonatkozólag. Miután pedig Artaxerxes 465-ben lépett trónra. Themistokles pedig a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία elbeszélésének értelmében, csakis az Areiopag jogkörének megcsonkítása után, vagyis 462/1 után, sőt, miután Themistoklesnek éppen azon időtájban állampert akasztottak a nyakába, s e miatt Rühl szerint még legalább egy évig kellett Athenében maradnia, Argosban tartózkodása és menekülése pedig Rühl szerint ismét legalább 1 és fél évet vett igénybe, tehát legfőlebb 459-ben érlelt el Artaxerxes udvarába: Rühl úgy találja, hogy ez chronologiai képtelenség, mert hát 459-ben Artaxerxes, a ki 465-ben lépett trónra, semmikép sem volt már *ἔπειτα βασιλεύων*. Ámde Thukydides, a csalatkozhatatlan Thukydides csakugyan ezt a kifejezést használja a hozzá menekült Themistoklest befogadó Artaxerxesről, hogy *ἔπειτα βασιλεύων*: tehát Rühl hitelt nem érdemlő történetkének jelenti ki a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία ismeretes elbeszélését a Themistokles Areiopag-ellenes szerepléséről. Rühl még a chronologiai érvelések egész sorát fűzi ezen mozzanathoz: **) ámde mindezen érvelgetés, valamint az Aristeidés szerepléséről szölv is, nézetem szerint, nem áll eléggé erős lábön arra, hogy ezért Aristoteles szerzőségét ezen chronologiai alapon, — t. i. Thukydides *ἔπειτα βασιλεύων*-féle kifejezése miatt — alkotmánypolitikai fölfogások és alkotmánytörténelmi adatok különbözőségének, sőt ellentétes voltának oktani mérlegelése nélkül is határozottan vissza lehetne utasítanunk. Az sem lehetne még magában véve döntő érv Aristoteles szerzősége ellen, a mit Rühl Archestratosra vonatkozólag mond. *Aber man hat Ursache erstaunt zu sein, wenn man p. 94 plötzlich liest,

*) Thucyd. de Bell. Pelop. I, 135. kv.

**) 'Αθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon p. 431—432. fölemlítvén egyúttal azt is, hogy Rose és *Mystrakides* az Aischinest és Isokrateset kísérő scholiouban a Θιμιστοκλῆς név helyett már Περικλῆς-t gyanítottak. Hsl. e. Bauer, l. föntebb.

die Dreissig hätten die Gesetze des Ephialtes und Archestratos über die Areopagiten abgeschafft, während doch vorher von solchen Gesetzen des Archestratos gar nicht die Rede gewesen ist. » Így kiált föl Rühl, miután Aristotelesnek, már t. i. a Πολιτικά szerzőjének tiszta, világos előadását erélyesen hangsúlyozta volt. » Wohl dürfen wir von einem Schriftsteller wie Aristoteles erwarten, dass er sich klar und verständlich ausdrückt, sich nicht im Folgenden auf Dinge bezieht, deren er vorher nicht Erwähnung gethan hat und dass er sich nicht in derselben Schrift selbst widerspricht. »¹⁾ A ki tüzetesen ismeri Aristoteles meglátározásainak különböző könyvekben (Πολιτικά) ide-oda hullámzó tartalmát az államformákról: az ezen érvet sem fogja valami nagyon erősnek tekinteni. Hisz Aristoteles a Πολιτικά-ban is vajmi gyakran lepi meg az olvasót oly valamivel, a mit csak úgy lehetne megérteni, ha ő már az előzményekben annak személyi vagy tárgyi vonatkozásait előreboesátva földerítette volna. Ezt azonban — mint más helyütt²⁾ már úgy hiszem elegendé kifejtettem, — Aristoteles a Πολιτικά-ban éppen nem szokta eselekedni. Egyáltalán pedig semmikép sem indokolt Rühlnek azon eljárása, miszerint Aristotelesnek, a Πολιτικά szerzőjének előadását, nyelvezetét és irányát olybá kívánja tekintetni, mintha az valódi mintaképe volna a görögök politikai, vagy ha úgy tesszik, államtudományi, vagy akár állambölesészeti prózájának.

Értékeltjesebb azon érv, melyet Rühl Aristoteles szerzősége ellen a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-nak az Areiopag újbóli fölülkerekedését jelző szavaiból merít. Államtudományi magaslatra emelkedik e pontra nézve Rühl kritikája. Midőn ugyanis a legújabban fölfedezett Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία olyasmit ad hírül, a mit eddig nem tudtunk, hogy t. i. μετὰ τὰ Μηδικὰ παλιν ἔσχεσαν ἢ ἐν 'Αρσιωπάτῳ βουλή καὶ διεῖκεν τὴν πόλιν:³⁾ ezen emlékezetre méltó hيرادását, — hogy t. i. a persa háborúk lezajlása után ismét, újból fölülkerekedett az Areiopag elannyira, hogy ismét ezen államtestület kormányozta az államot —

¹⁾ Rühl, p. 432. köv.

²⁾ L. »Kritik der Staatsformen des Aristoteles« című művemét. Erfurt, Bodo Bacmeister 1891.

³⁾ 'Αθηναίων πολιτεία Ed. Kenyon p. 65.

mondom, ezen emlékezetre méltó h iradását a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία csakis azzal indokolja, hogy ráutal a 8 drachmának fejenkénti kiosztására a fegyverre, illetőleg a hajókra kelt állampolgárok közt, mint oly mozgató erőre, a mely azután létrehozta volna mint okozatot az athenei államéletben az Areiopag hatalmi fölülkerekedését, a Kleisthenes által megszervezett demokratia rovására. Nagyon jól, nagyon találólag jegyzi meg erre Rühl, a ki egyúttal a διαφαι kifejezésnek mint államjogi műszonak határozott tartalomnélküliségét, ingatag, több-félekép magyarázható voltát is helyesen kifogásolja,*) mondok nagyon találólag jegyzi meg erre Rühl, hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-nak ezen helye semmiképen sem méltó Aristoteleshez, a Πολιτικά szerzőjéhez, miután Aristoteles a Πολιτικά-ban az Areiopagnak azidétti fokozott befolyását egészen máskép domborítja ki és sokkal alaposabb alkotmánytörténelmi világitásba helyezi, mint a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία. Aristoteles ugyanis koránt sem mondja a Πολιτικά-ban azt, hogy a 8 drachmának fejenkénti kiosztása a maga okozataiban képes volt az Areiopag kezeibe juttatni újból az állam kormányt; nem; Aristoteles a Πολιτικά-ban azt mondja, hogy az a hírnév, melyre az Areiopag a persa háborúban szert tőn, megerősítőleg hatott az athenei államéletre — εὐδοκμήματα ἐν τοῖς Μηδικαῖς — συντονωτέραν ἐποίησεν — de azután hozzátesszi, hogy majd azután a hajósok, illetőleg a haditengerészet terén jeleskedő hajósok tömege aratván a győzelmet Salamisnál, meg is szerezte magának a tengeri hatalom által a fölényt az államügyek fölött — és erőteljesebbé tette a demokraciát — καὶ πάλιν ὁ ναυτικὸς ὄχλος γενόμενος αἴτιος τῆς περὶ Σαλαμίνα νίκης καὶ διὰ ταύτης τῆς ἡγεμονίας διὰ τὴν κατὰ θάλατταν δύναμιν τὴν δημοκρατίαν ἰσχυροτέραν ἐποίησεν.**)

Tökéletesen igaza van Rühlnek, midőn Aristoteles Πολιτικά-jának e helyére hívja föl a kritika figyelmét, szemben a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία idézett helyével. Aristoteles, a ki mindenestre jóval korábban írta meg a maga Πολιτικά-ját mint a hogy a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία megiratott, okvetetlen későbbre

*) Rühl, Rheinisches Museum, i. h. p. 434—435.

**) Aristot. Polit. V, 3, 5.

esvén ez utóbbinak megiratása még Bauer és egyéb orthodoxok szerint is 329-nél, sőt valószínűleg lenyulván egész 325-ig, ha nem egész 323-ig: hangsúlyozom, Aristoteles, ki oly részletes ráutalással világította meg az athenei alkotmánytörténelemnek ezen phasisát a Πολιτικά-ban, nem írhatta azon Ἀθηναίων πολιτεία-t, a melyben — mint csak imént láttuk — nem történik a legcsekélyebb utalás sem a ναυτικός ἔχλος hatalmi növekedésére, hanem csakis egyoldalúlag az Areiopag újbóli föülkerekedése csak amúgy félhomályos általánosságban jeleztetik kapcsolatban a fejenkénti 8 drachma kiosztásának állítólagos politikai hatásával.

A mit Rühl a Peisistratidák *családi* viszonyaiból, leírásából, valamint *chronologiai* eltérésekből akar Aristoteles szerzősége ellen kiokoskodni, az komolyan támpontot nézetem szeriut sem egy, sem más irányban nem nyújthat; sokkal bonyolultabb kérdés ez, semhogy tisztába lehetne hozni; sőt még ha sikerülne is ez, még ez esetben sem birhatna közvetlen bizonyító erővel Aristoteles szerzősége ellen. De ismét fontos és államtudományi szempont magaslátára emelkedik azon ellenvetés, melyet Rühl ott igyekszik érvényre emelni, a hol a Peisistratos és a Peisistratidák tyrannisának jó vagy rossz természetéről van szó egyfelől Aristoteles Πολιτικά-jában, másfelől meg a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-ban.*) Aristoteles éppen nem magasztalja a Peisistratos es fiainak tyrannisát; legfőlebb elismeri, hogy mérsékelt szellemben uralkodtak es sok tekintetben tisztelben tartották a törvények uralmát — τοῖς ἀρχομένοις μετρίως ἐχρῶντο καὶ πολλὰ τοῖς νόμοις ἐδούλευον, a mint hogy főlemlíti Aristoteles a Πολιτικά-ban azt is, hogy egy alkalommal személyesen jelent meg maga Peisistratos — a nagyhatalmú tyrannos — az Areiopag előtt, hogy magát a bíróság előtt gyilkossági vád alól tisztázthassa; ezentúl nem terjed Aristoteles elismerése: sőt ugyancsak a Πολιτικά ötödik könyvében egyenesen azon zsarnokok közé számítja Peisistratost, a kiknek kormányzási elvök rendesen oda irányúl vala, hogy lehetőleg szégyenségre juttassák az állampolgárokat; az Olympieiont is

*) Aristot. Polit. V., 921.; V., 9., 4. — Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon p. 439—440.

azért építtette volna Peisistratos, hogy munkával foglalkoztassa, adókkal sújthassa és elszegényíthesse az állampolgárokat, és így ellenállási erejüket megtörhesse. Minderről hallgat, mélyen hallgat a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία. Főlemlíti ugyan ez utóbbi a tizedet*) — δεκάτη —, de ezt is mint oly rendszabályt, mely míg egyfelől a földművelés előmozdítására tett intézkedésekkel állt mint ösztönző, ösztökélő nehezék kapcsolatban, másfelől meg az állampénuztárba folyván, csakis közhasznú czélokra, az athenei állam hatalmának és dicsőségének emelésére szokott rendszerint fordíttatni. A Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerzője oly világításba helyezi — mondja Rühl — Peisistratost és a Peisistratidákat, mint a minőbe helyezi az újabb történetírás Firenze nagyszerűleg haladás-barát uralkodót, a Medicieket:**) hogy írhatta volna tehát ezt a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία-t ugyanaz az Aristoteles, a ki oly gyűlöletes színben, a népsauyargató és népbutító zsarnoki önzés oly aljas színében tünteti föl az Olympieiont és a δεκάτη-t a maga Πολιτικά-jában? Rühl érvelése ide megyen ki, habár nem vezet is keresztül mindvégig ezt a gondolatot. Rühlnek igaza van. Aristoteles, a Πολιτικά szerzője, nem írhatta a Peisistratos és fiainak tyrannisára azt a magasztalást, mely oly melegen áradozik a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία soraiból ama tyrannis emlékezetére; és ha Aristoteles azonos lett volna a Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία szerzőjével: ez esetben ismerni kellett volna a Peisistratos földművelést előmozdító érdemeit: mit ha Aristoteles ismer vala, bizonyára nem hallgatja el a Πολιτικά-ban, ezen kiaknázhathatlan kincses bányájában az antik politikai bölcseségnek, a melyben annyit tud beszélni a földművelők népe által kormányzott állam mintaszerű boldogságáról! Mellesleg meg kell jegyezmem, hogy Rühl ezen különben teljesen helyes érvelgetése közben, illetőleg ezt megelőzőleg, nézetem szerint sajnálatraméltólag féves kirohauást tesz a Platonnak tulajdoni-

*) Thukydides neu tizedet, de huszadot — δεκάτη — említi Hippias korából. (Thucyd. Bell. Peloponn. VI, 54.) A Kenyon-féle ἸΑθηναίων πολιτεία azonban nem reflectál Thukydides ezen adatára, hogy azt bebizonyítsa.

***) Rühl, Rheinisches Museum, p. 440.

tott Ἰππαρχος. párbeszéd¹⁾ ellen. Rühl ezen Peisistratida-barát dialog hatásának nyomait véli fölismerhetni a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία főnnemlített helyén is, és émélyt gerjesztőnek mondja ezen Peisistratos-cultust, a melylyel ő — Rühl — a régi jó idők cultusát véli egyúttal azonosíthatni. Ebben azonban határozottan téved Rühl; mert a «régi jó idők» cultusa a görög irodalomban csakis a *conservatív* költőknél, történetíróknál, bölcsészeknél található föl, ezek azonban Peisistratost, a ki letiporta az eupatridákat és behozta, vas következetességgel keresztül is vitte a törvény előtti egyenlőséget, ezen Peisistratost a *conservatív* irodalom soha sem szokta az emberiség jóltevői közé számítani. Grote, a liberalis Grote sem teszi ezt, sőt hajlandó mindazt, a mi Ἰππαρχος-ban a Peisistratidák népszerű politikájáról mondatik, egyenesen *gúnyos* venni: ánde Rühlnek nagyon kár volt Grotera mint e téren is tekintélyre hivatkoznia: mert mint ezt a «*Demokratie*» czimű művem első kötetében tüzetesen kimutattam, Grote semmikép sem igazolta be, sőt még csak komolyan meg sem is kísérlette beigazolni azon sajnálatraméltólag elfogúlt álláspontját, melyet a nem egy tekintetben érdeműs történetíró a Peisistratos és a Peisistratidák tyrannisának emlékezetével szemben elfogal.

Nevezetes körülmény, hogy a Rose által kiadott aristotelesi töredékek²⁾ azon helye, mely a Peisistratidák elűzéséről szölván, a λυκόποδες-t említi föl, nem fordul elő a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία megfelelő helyén; teljes joggal utal erre Rühl,³⁾ a ki e ponton is hangsúlyozhatta volna, hogy tehát még sem egészen azonos a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία azon Aristotelesnek tulajdonított Ἀθηναίων πολιτεία-val, melyet Plutarchos, Didymos, Sopatros stb. láttak, és a melyből az ismeretes aristotelesi töredékek származnak.

Határozottan kimondja azonban Rühl,⁴⁾ hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία nem lehet azonos azon Ἀθηναίων πολιτεία-

¹⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 439.

²⁾ Fragm. 394., Rose.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 443.

⁴⁾ Rühl p. 444.

val, a melyet Plutarchos, illetőleg Didymos még láttak, sőt fölhasználtak, határozottan kimondja ezt *Rühl* a *Drakon*-féle alkotmány-reform ismertetésének alkalmából. Megjegyzem, hogy *Rühl* nem fektet súlyt arra, a mire én súlyt, még pedig igen nagy súlyt fektetni szükségesnek tartottam,¹⁾ hogy t. i. *Aristoteles* a maga *Πολιτικῶν*-jában *Drakon*-t csakis mint büntetőjogi codificatort ismeri, míg másfelől egyenesen oda nyilatkozik, hogy *Drakon* nem reformálta, hanem továbbra is föntartotta az ő codicatori, már t. i. büntetőjogi codicatori fölléptéig érvényben volt alkotmányt. *Rühl*, mondom, nem fektet erre súlyt, és ugyan — úgy látszik — azért nem, mert *Rühl*nek eszébe jut e helyütt, hogy hiszen léteznek szövegkritikusok, a kik nem tartják hitelesnek *Aristoteles* *Πολιτικῶν*-jának azon szakaszát, a melyben a *Drakon* törvényhozására vonatkozó szavak foglaltatnak. Ez azonban csakis oly philologok magánnézete, a kik szemlátomást az *Aristoteles*-legenda iránti elfogultságból vetemedtek erre az önkényszerű hypothesisre, a nélkül, hogy be tudták volna igazolni ezen önkényszerűleg túlkegyeletes föltevéseket. Beigazolni e nézetet *Rühl* sem igazolja be, csak fölemlíti; e helyütt mindazáltal beleköt a *Kenyon*-féle Ἐθηραίων πολιτεία azon helyeibe, a melyek tisztviselők választására, illetőleg kisorsolására vonatkoznak a *Drakon*-féle alkotmányjog alapján. E pontra nézve nem bir döntő súlyú eredményre jutni, minden fáradságteljes ide-oda érvelgetése daczára sem; ²⁾ annál fontosabb, a mit kapcsolatban mindezekkel *Rühl* a *timokratiai osztályzat* behozatalának kérdésében mond szemben egyfelől *Aristoteles* *Πολιτικῶν*-jával, illetőleg a *Plutarchos* által látott, s fölhasznált Ἐθηραίων πολιτεία-val, másfelől pedig a *Kenyon* által kiadott Ἐθηραίων πολιτεία-val. •Nun kommt etwas wahrhaft Phänomenales — kiált fel *Rühl*.³⁾ — Mitten in diesen Verfassungsbestimmungen steht der folgende Paragraph: Wenn aber einer von den Buleuten eine Sitzung des Rathes oder Volksversammlung versäumte, ward er, wenn er ein *Pentakosio-melimum* war, um drei Drachmen gestraft, wenn er ein *Hippens*,

¹⁾ •Demokratie• Bd. II, Abth. 1. p.

²⁾ *Rühl*, *Rheinisches Museum*, p. 444—446.

³⁾ *Rühl*, u. o. p. 446.

um zwei, wenn ein Zeugit, um eine. Daraus haben begeisterte Thyrsoträger geschlossen, Drakon habe die timokratische Klasseintheilung eingeführt, Solon habe ihn nur copirt. Wer so schliesst, hat zwar die einzelnen Kapitel der 'Αθηναίων πολιτεία, aber nicht das Buch gelesen. Így kezdí rá Rühl, és azután kifejti, hogy Plutarchos mitsem tud arról, hogy a timokratiai osztályzat már Solon alkotmányhozása előtt is fönnállott volna az athenei államéletben, pedig Plutarchos egyenesen Aristoteles 'Αθηναίων πολιτεία-jából idézi¹⁾ Didymos után azt, a mit ott a Solon timokratiai osztályzatáról elmond: azt következteti tehát Rühl, hogy legalább is szerfölött kétséges, vajjon a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία egyáltalán azonos-e azzal az 'Αθηναίων πολιτεία-val, melyet Plutarchos tün még látott, de mindenesetre részben még ismert, mert idéz Didymos közleményeiből? «Es entsteht danach sogar der ernstliche Zweifel, ob die aristotelische 'Αθηναίων πολιτεία die Plutarch und Didymos kannten, dieselbe gewesen sei, welche Mr. Kenyon herausgegeben hat?»²⁾ Legyen bárhogy, ha Solon előtt létezett már timokratia Athenében, akár Drakon által hozatott be, akár, mint Rühl akarná kiérteni a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία egyik-másik helyéből, jóval korábban, az ion phylékkel egyidejűleg, tehát ősrégi időkben keletkezett az³⁾: egyik esetben sem írhatta Aristoteles, a Πολιτικά szerzője, a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-t és ugyanazon egyszerű, de nagyon is nyomatékos okból nem: mert Aristoteles egyenesen Solon-nak tulajdonítja a timokratia behozatalát. Államtudományi érzékre vall Rühl részéről, hogy nem tartja összegeyztethetőnek a timokratia-t sem a nemzetségi állammal, — «Geschlechterstaat», — sem oly állammal, a melynek még nincsenek írott törvényei; minthogy pedig Drakon előtt csakugyan nemzetségi állam volt az athenei állam és nem is voltak még akkor írott törvényei: tehát helyesen következteti Rühl azt is, hogy ősrégi időkben, pl. az ion phylék megszervezésének vagy Theseusnek korában nem is hozhatott be a timokratia. «An eine so alte Censuseinrichtung in einem Ge-

¹⁾ Plutarch. Solon p. —

²⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 446—447.

³⁾ Rühl, p. 447.

schlechterstaat wird schwerlich Jemand glauben, der nicht muss, und wir dürfen auch wohl die Frage aufwerfen, ob ein solcher Census eingeführt werden konnte, ehe es *geschriebene Gesetzgebung*? A kérdés csak az: a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője volt-e jobban értesülve a timokratia behozatalának epochája felől, avagy Aristoteles? Ez Solonnak tulajdonítja, amaz Drakonnak. Semmi esetre sem szabad azonban oda érvelni, mint Rühl, a ki szerint minthogy összes egyéb forrásaink szintűgy Solon-nak és nem Drakon-nak tulajdonítják a timokratia behozatalát és Aristoteles is: tehát a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία, a ki Drakon-nak és nem Solon-nak tulajdonítja azt, nem volt jól értesülve és így hitelt nem érdemelhet. Aristoteles nem az a esalatkozhatatlan tekintély, a ki nek őt Rühl tartja; nem is oly mintaszerűleg fegyelmezett és mesterileg disponált az ő előadása, mint Rühillel együtt csak azok foghatják rá, a kik Aristoteles Πολιτικῆ-ját csak a legújabbban kezdik vala tanulmányozni; hisz a Πολιτικῆ szerkezeti hibáit fölismerték mindazok, a kik kénytelenek voltak hitelt adni azon hagyományos verzióknak, a mely szerint Aristoteles Πολιτικῆ-jának jelen szövege nem is Stageira nagynevű fiától származik, hanem annak tanítványaitól, akár előadásai után irt füzetek — «Collegienhefte» — alakjában, akár másképen; sőt a kritika kénytelen volt, éppen csak hogy e szerkezeti hiányokat valamiképp kimagyarázhassa, még azon hirnek is hitelt adni, hogy azon egyetlenegy ősrégi kézíraton, a melynek révén a Πολιτικῆ az utókorra szállt, ugyancsak nevezetes rágesálást vittek véghez az egerék Skepsis pinczéjében. Oncken nem kevésbé leigyekszik számolni a maga «Aristoteles' Staatslehre» czimű jeles munkájában e hiradások horderejével, mint Aristoteles legjelentékenyebb élő szövegjavítója, kiadója, kritikai commentátora és németre fordítója, Susemihl.

Másfelől fönmarad még mindig az a lehetsége az államtudományi kritikának, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szövegéből ne azt olvassa ki, hogy már magát a timokrátiát hozta be Drakon, hanem csak azt, hogy Drakon idejében is már fönállottak azon vagyonfoki osztályok — τιμήματα — a melyek szerint az állampolgárok pentakosiomedimnosokra, hippeusökre, zeugitákra s tán thetekre osztattak volna be, a nélkül, hogy ezért

vagyonfokuk arányában részeltette volna őket az akkori — már t. i. a Drakon által reformált — athenei államjog a politikai jogok kisebb-nagyobb mérvű gyakorolhatóságában. Ez esetben a *τιμήματα* szervezetét már *Drakon*-tól vette volna át *Solon*, de a politikai jogok kisebb-nagyobb mérvben gyakorolhatóságát mégis *Solon* kötötte volna össze a *τιμήματα* szervezetével: más szavakkal: a timokratia mégsem *Drakon*t, de *Solon*t vallaná tulajdonképeni megalkotójának.

A szöveg a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-ban teljesen följogosít ily föltevésre: mert ezen szöveg a *Drakon* előtti alkotmánykorszakra vonatkozólag még nem, hanem csak a *Drakon* alkotmány-reformjával kapcsolatosan hozza előben elő a *τιμήματα*-t. Itt azonban nem a vagyonfokhoz kötött kisebb-nagyobb politikai jogokról van még szó, hanem csak azon vagyonfoki osztályokról, a melyek szerint a tanácsülések látogatását elhanyagoló buleták megbírságolása történik: εἰ δὲ τις τῶν βουλευτῶν ἔταν ἔδρα βουλῆς ἢ ἐκκλησίας ἢ ἐκλείποι τὴν σόνοδον, ἀπέτινον ὁ μὲν πεντακοσιομέδωντος τρεῖς δραχμαίς, ὁ δὲ ἰππέδης δύο, ζευγίτης δὲ μίαν.*)

Ezen vagyonfoki osztályozás valószínűleg a megadóztatás eljárása lehetett életbeléptetve még oly időben, midőn a politikai jogoknak vagyonfok arányában kiosztásán, kimérésére még nem is gondolt az athenei alkotmányhozás, és ha *Drakon* a kötelességmulasztó buleták megbírságolását is ezen vagyonfoki scálára fektette: úgy ebből még nem következik, hogy szintén ugyancsak már magának *Drakonnak* kellett okvetlenül behozni

*) 'Αθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon p. 13. I. hozzá Kenyon jegyzetét. a ki Böckhre hivatkozik, de e helyütt a kérdés érdemével nem foglalkozik. L. «Introduction» p. XXV.: There was already in existence a classification of the people according to their property, which was no doubt used for purposes of taxation. This Solon adopted for his political purposes (sic) and according to a man's position in one or other of these four classes, such was his share in the government of the country. Hal. ö. Bauer i. m. Sokkal jobb *Kenyon* megjegyzése p. 17—18, hol azonban csak annyit mer határozottan állítani, hogy «but Solon was probably the first to employ this classification as a basis for the political organisation of the state». Ügyes védelemben részesíti itt Kenyon *Harpokratont* is a κατὰπερ διεφθίτο καὶ πρότερον miatt: de bármennyire ügyes is ezen védelem, tisztába hozni semmiképp sem bírja az ügyet

magát a timokratiát is. Ez utóbbit a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία is *Solouva* látszik visszavezetni mint kezdeményezőre e szavakban: *τιμήματα διείλεν εἰς τέτταρα τέλη, καθάπερ δεύροτο καὶ πρότερον* (a mely szót Rühl tévesen vonatkoztat a Drakon előtti időkre), *εἰς πεντακισιομεδίμωνον καὶ ἱππέα καὶ ζευγίτην καὶ θήρα. τὰς μὲν οὖν ἀρχὰς ἀπένευμεν ἄρχων ἐκ πεντακισιομεδίμωνον καὶ ἱππέων καὶ ζευγίτων, τοὺς ἑνὸς ἄρχοντας κ. τ. λ.* E szöveg szerint tehát Solon is ugyanazon vagyonfoki osztályokba osztotta be az állampolgárokat, a melyekbe annakelőtte — *καὶ πρότερον* — is beosztva voltak (Drakon) idejében, de a kisebb-nagyobb *hivatalok* elnyerhetését Solon kötötte ezen vagyonfoki osztályozáshoz. *Kenyon* (p. 17) a fölött töpreng, hogy föl szabad-e tennünk, miszerint Solon föntartotta a *Drakon* vagyonfoki osztályozását, miután az van mondva Solonról (p. 16), hogy eltekintve *Drakonnak* a gyilkosságra vonatkozó törvényeitől, *ellőrről* Drakonnak összes törvényeit — *τοῖς δὲ Δράκωντος θεσμοῖς ἐπαύσαντο χρώμενοι πλὴν τῶν φρονικῶν* — tehát el kellett törölnie Drakonnak a *τιμήματα*-ra vonatkozó törvényeit is. Sohase töprengjen e fölött *Mr. Kenyon*: még kérdés ugyanis, hogy *törvényeknek* neveztek-e az illető források, *θεσμός*-szerű törvényeknek tekintették-e abban az időben, azon idők hagyományos államjogi, helyesebben köznapi nyelvén az ily alkotmányjogi intézkedéseket? Hogy *θεσμός* alatt államjogi, alkotmányjogi törvényt értettek volna abban az időben; ezt nem lehet beigazolni.

Földolog az, hogy a *καθάπερ δεύροτο καὶ πρότερον* szavak nem állanak benn Harpokrationban (v. ἱππέας): Ἀριστοτέλης ὁ ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ φησὶν ὅτι Σόλων εἰς τέτταρα διείλε τέλη τὸ πᾶν πλὴθος Ἀθηναίων. πεντακισιομεδίμωνον καὶ ἱππέας καὶ ζευγίτας καὶ θήρας. Azután pedig (v. πεντακισιομεδίμωνον): ὅτι δ τέλη ἐποίησεν Ἀθηναίων ἀπάντων Σόλων — δεδῆλωκεν Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ (Rose Fragm. 350.). Miután pedig Harpokrationban nem állnak benn ezek a szavak *καθάπερ δεύροτο καὶ πρότερον*: tehát akár interpolatio ez utóbbi, akár nem, önmagától elesik mindaz, a mit Kenyon és Rühl belőle következtetnek, — nem lévén visszavezethető magára Aristotelesre azon hiradás, mely szerint már Solon előtt be lett volna hozva, habár csak adóztatási czélokból is, a pentakosiomedimnosokra, hippeusökre, zeugitákra és thetákra tagoló vagyonfoki osztályozás. A mint hogy nem tekint-

hető érvnek Rühl azon fölkiáltása sem, hogy: így járt volna el egy Aristoteles? Csak most a Solon-féle alkotmány tárgyalásánál említette volna föl első ízben ezen vagyonfoki osztályozást, daczára, hogy tudta, miszerint ezen vagyonfoki osztályozás rengetegül régibb Solon alkotmányánál? — Mennyire kellene sülyednie Aristotelesnek a mi véleményünkben, ha föl szabadna tennünk felőle ilyesmit! «Und so soll Aristoteles verfahren sein? — Wie tief müsste er in unserer Meinung sinken, wenn wir ihm desgleichen zutrauen dürften!»¹⁾

Azon bevégzett tény, mely szerint Aristoteles a ἰππῶς-öket nem a második, hanem a harmadik vagyonfoki osztályba helyezi, a ζευγῆς-eket pedig nem a harmadik, de a második osztályba maga Πολιτεία-jában:²⁾ ezen bevégzett tény nem csak azt mutatja, hogy Aristotelesnek korántsem voltak olyanuyira szabatos ismeretei az athenei alkotmányjogtörténelemnek régibb korszakai felől, mint azt Rühl, Bauer és az összes orthodoxok philologiai dogmaként hiszik; ezen bevégzett tény egyúttal a legnagyobb horderejű bizonyíték az ellen a föltevés ellen, mintha Aristoteles irhatta volna a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t, a mint ezt már márcziusi értekezésemben is hangsúlyoztam. Rühl nem is érinti e nevezetes tényt a dolog érdemére nézve: pedig mindenesetre hasonlíthatlanul erősebb érvet merítetett volna belőle Aristoteles szerzősége ellen, mint a minő érvet neki a Diphilos képéről szóló pentameterek³⁾ az ő kezeügyébe juttathatnak. Mert hát még ha Anthemion atyját kell is értenünk Diphilos alatt ama pentameterekben: azért ebből még korántsem következik, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője képtelenséget mondott, és mert képtelenséget mondott, tehát nem lehet — Rühl szerint — semmiképen sem azonos Aristoteles. Nem következik ez a szóban forgó helyből (p. 20): mert azért, hogy valaki a théták sorából emelkedett is hippeussé, már az atyja is lehetett valamikor hippeus és csak azért szállhatott le a théták vagyonfoki rangosztályába, mert öröklött, vagy szerzett jelenté-

¹⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 458.

²⁾ Ariatot. Polit. II, 9, 4. hsl. ö. Böckh, Staatshaushalt der Athener I, p. 304.; hsl. ö. Pollux, VIII, 130.

³⁾ Ἀθηναίων πολιτεία, Ed. Kenyon p. 20, és Rühl, Rheinisches Museum p. 448.

keny vagyonának igen nagy részét időközben elvesztette. Ha tehát Rühl odaérvel, hogy a mit a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία mond, az merő képtelenség, miután «Jemand, der aus einem Theten ein Hippeus wird, kann nicht wohl die Statue seines Vaters mit einem Ross daneben aufstellen»¹⁾: úgy Rühl még ezen érvelgetéssel semmi tekintetben sem járult hozzá a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szerzőjének kiderítéséhez. Sokkal eredményesebb lett volna Rühlre nézve is nem az idézett pentameterek ἰππίας-a, de az Aristoteles Πολιτικά-jának ἰππίας-a és a Böckh²⁾ ἰππίας-a körül kutatgatni. Hosszas kritikai fejtegetések tárgyává teszi Rühl a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία azon szakaszát is, a mely Solonnak közgazdasági reformjaival, a χρεῶν ἀποκοπή-vel, σεπταχθεία-vel foglalkozik. Mind e mozzanatokból igyekszik érvet meríteni Aristoteles szerzősége ellen. Nem sikerül, a mint hogy ily bonyodalmas, kritikailag még kellőleg egyáltalán nem tisztázott anyaggal szemben alig sikerülhet ez bárkinek is.

Jön a Kleisthenes alkotmányreformja. A szöveg előadását Rühl itt is homályosnak mondja, a szerző dispositióját meg már éppen nyomorúságosnak. «Da treffen wir wieder auf lauter Unklarheiten und auf elendste Disposition.»³⁾ Megvallom, részemről teljességgel nem osztlatom e pontra nézve Rühl kifogásait: mert az ἀναμίζα: βουλόμενος ὅπως μετάσχωσι» πλείους τῆς πολιτείας (p. 53) hasonlíthatlanul tisztábban, világosabban van mondva, mint Aristotelesnek igen sok stýlfordulata; mindenki megértheti, a ki csak az athenei alkotmánytörténelemmel valaha behatóbban foglalkozott: holott az a mondat, a melyet mintául, követendő példaként állít föl Rühl Aristoteles Πολιτικά-jából, annyira gyarlón van mondva, hogy egész kis szakirodalom keletkezett már ugyan annak értelme fölött, de még ma sincs egész biztossággal tisztában fölötte sem az államtudomány, sem a reálphilologia — értem Aristoteles azon nevezetes bírádását, a mely szerint az alkotmányhozó Kleisthenes «πολλοὺς γὰρ ἐφυλέ-

¹⁾ Rühl, p. 448.

²⁾ L. Böckh, Staatshaushalt der Athener, I, p. 304. kvv. «Jener Abschnitt des Pollux VIII, 130 kv., den Böckh so scharfsinnig erläutert hat» mondja Rühl (p. 448): de hát ez csak megérintése a dolognak, jobb lett volna magával a kérdéssel is tüzetesen foglalkozni.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 451.

τευσε ξένους καὶ δοῦλους μετοίκους. *) Rühl a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία azon helyéből, a hol ennek szerzője (p. 54) azt magyarázgatja, hogy miért nem osztotta be Kleisthenes az állampolgárságot 12 phylébe, hanem csak 10 phylébe — διὰ τούτο δὲ οὐκ εἰς δώδεκα φυλάς συνέταξεν — gyanút merit még azon lehetőség irányában is, mely szerint ezen egész Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t jóval később írhatta valaki, mint Aristoteles halála előtt, oly időben t. i., midőn már nem 10, de 12 phylébe volt beosztva Athenében az állampolgárság. De hát figyelembe vette-e Rühl, midőn e sejtelmének adott kifejezést, hogy csakis 307 után állították föl a 12 phylét Athenében és ugyan a 11-diket Antigonos király s a 12-diket ennek fia Demetrios Poliorketes tiszteletére? — Hogy történhetett volna azután, hogy a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője mit sem tud még sem *Antipatros* (322), sem *Polysperchon* (318), sem *Demetrios Phalercus* alkotmányreformjairól, hanem úgy beszél a (Tisamenos-féle) restaurált demokratiaról, mintha ez még folyton szakadatlan, háborítlan folytonosságban állott volna fenn még akkor, midőn a művet megírta? Nem is kellett volna Rühlnek egyébre gondolnia első sorban, csak azon indokolásra, a melylyel a szöveg a 12 phylé behozatalának mellőzését igyekszik érthetővé tenni, midőn a συνέταξεν (p. 54) szó után hozzá teszi, hogy ὅπως αὐτῷ μὴ συμβαίηη μερίζειν κατὰ τὰς προεπαρχούσας τριττός. ἴσαν γὰρ ἐκ ὧν φυλῶν δώδεκα τριττός, ὥστ' οὐ συνέπιπεν ἀναμίγεσθαι τὸ πλῆθος. Kleisthenes nem akarta, hogy a régi trittyások számával essék össze az új phylék száma, nehogy egy ily számbeli azonosság föltartóztatólag hasson a régi keretek teljes érvényen kívül helyezésére, a mi az ő nagy czélját, az állampolgárság összevegyítését és így egységesítését is megakadályozhassa: ezért mellőzte Kleisthenes a 12 phylé behozatalát. Tisztán, világosan van ez előadva és egyúttal oly módon is van beigazolva, hogy azt minden politikai tanulmányozó könnyű szerrel megértheti. Nincs tehát arra ok, hogy Demetrios Poliorketes korába, vagy

*) Aristot. Polit. III, 1, 19. Hsl. ö. •Demokratie• cz. művem I. kötetének — I. és a hozzávaló jegyzeteket; továbbá Gilbert, Griech. Staatsalterthümer I, p. 144. Oncken, Aristoteles Staatslehre stb. Hermann Gr. A. i. h. Schömann Gr. A. I, ii. hh.

még ennél is későbbi időkbe helyezzük a szöveg epocháját. Anyyival inkább nincs, miután a 12 számot az esztendő beosztása is ötletbe hozathatta szerzővel, a mint a *Rose* által egybegyűjtött, állítólag Aristoteles-féle töredékek egyike is (Frqm. 385) utalni látszik erre, a mit egyébiránt Rühl maga is tudomásul vett.¹⁾

Mellőzöm azon határozatlan tartalmú kifogást, melyet Rühl a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-nak a κατά δήμους kapcsán a καὶ γὰρ τοὺς δήμους ἀντὶ τῶν ναυκραριῶν ἐποίησεν-re (p. 55 kv.) tesz:*) de lehetetlen komoly érvnek vennem Aristoteles szerzősége ellen a szöveg azon helyére tett megjegyzést, a melyben a Kleisthenes reformja által érintetlenül hagyott intézményeket említi föl az ismeretlen szerző. A szöveg szerint τὰ δὲ γένη τὰὶ τὰς φρατρίας καὶ ἰσροσύνας εἶασεν (már t. i. Kleisthenes) ἔχειν ἐκάστους κατὰ τὰ πάτρια. Rühl a szöveg e helyét szembeállítja Aristoteles Πολιτικά-jának azon helyével,²⁾ a mely a VI. könyv 2-dik fejezetében fölemlíti: τὰ τοιαῦτα κατασκευάσματα — οἷς Κλεισθένης τε Ἀθήνησιν ἐγχρήσατο βουλόμενος ἀεῖξαι τὴν δημοκρατίαν καὶ περὶ Κυρήνην κ. τ. λ. és azután fölkiált: es wäre höchst sonderbar, wenn Aristoteles hier Kleisthenes angeführt hätte, und dieser doch bloss wie aus unserer Stelle hervorgehen würde, die Phylen geändert hätte!³⁾ Igen ám, de nem szabad felednünk, hogy a Πολιτικά szerzője e helyütt egyúttleg szól úgy a Kleisthenes mint a kyrenei néppártiak reformjáról és a phylék, phratriák és a τὰ τῶν ἰδίων ἰσρών mellett még a ἑτεροὶ ποιηταὶ, πλείους kapcsán megemlíthette volna nyíltan a δῆμος-ok behozatalát is a ναυκραρία-k helyett: az érv Aristoteles szerzősége ellen tehát itt nem abban áll, a mit Rühl mond, hanem abban, hogy a Πολιτικά szerzője jóval kevesebbet tud Kleisthenesnek a δῆμος-ok behozatalával létrejött reformjáról mint a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία szerzője és nem is látszik sejteni, hogy éppen e demonok megszervezése és jogkörük fölállítására az új körök keretén belül volt az, a mi a leghatékonyabb reform-módozatnak bizonyult az összes állampolgárságnak egységesítésére — ἔτι

¹⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 452.

²⁾ Hsl. ö. *Rose*, Aristotelis fragmenta, p. 270.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 452. Hsl. ö. *Karl Friedrich Hermann* Gr. Staatsalt. §. 111, Nro. 3.; hsl. ö. *Gilbert* Gr. St. Alt. 1, 142. kvv. és 192. kvv.

μάλιστα ἀναμειχθῶσι πάντες ἀλλήλοις, αἱ δὲ συνήθειαι διαζευχθῶσιν αἱ πρότερον, miként magát a Πολιτικά szerzője kifejezi.¹⁾

A φυλοβασιλείς-ekről (p. 453) mondtak nem szolgáltatathatnak komolyabb érvet Aristoteles szerzősége ellen mint az inént idézettek; hasonlót kell mondanunk azon könyvszerkezeti gyarlóságokról, melyeket Rühl a delosi szövetség végmegszervezése és Aristeides politikája tárgyában előadottakra nézve a szövegben fölfedezhetni vél. Rühl mindig abból indul ki, hogy Aristoteles tisztábban, világosabb, jobb logikai rendben adta volna elő mindezeket: tehát — ez a Rühl következtetése — Aristoteles nem írhatta ezt a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία-t. Ez nem számot tevő érv: ha Rühl közelebről foglalkozott volna Aristoteles Πολιτικά-jával, maga is belátná, hogy ilyen fajta szerkezeti, előadási gyarlóságok ugyancsak bőven fordulnak elő a Stageirita nagy művében is. Hogy a bírói zsoldot szintén a demos τροφί-jának kategoriái közé sorozza a szöveg, ez igaz: de hogy oly időszakra vonatkozólag mondaná ezt a szöveg, a melyben még nem vala behozva a bírói zsold: ezt aligha tudná Rühl beigazolni.²⁾

Rühl azért sem hajlandó Aristotelest tartani a szöveg szerzőjének, mert nem tartja lehetségesnek, hogy az Ephialtes halálára következett évek folyamában merőben teltség és képzettség nélküli hadvezérek állottak volna az athenei hadak élén — ἀπειρών μὲν τοῦ πολέμου — a kiknek ügyetlensége folytán, — mint ezt a Kenyon-féle Ἀθηναίων πολιτεία állítja — minden egyes hadjárat két-három ezer harczosának életébe került volna az athenei államnak.³⁾ Szerinte Aristoteles ily képtelenséget nem állíthatott: tehát nem is írhatta a szöveget! Részemről ezt az okoskodást ismét nem tekinthetem komoly érvelésnek Aristoteles szerzősége ellen. Emlékezzünk csak vissza, mi történt valamivel korábban Eionnál, Doriskosnál és azután ezen időtájban Ennea Hodoínál, Drabeskosnál! Doriskos ellen tizenegyszer vezettek rohamot az athenei hadvezérek: de az erőd parancsnoka *Maskames* oly hősileg és egyúttal oly ügyesen védte az erődöt, hogy mind a tizenegy alkalommal visszaverték az athenei hadak rohamát. Igen,

¹⁾ Aristot. Polit. VI, 2, 11.

²⁾ Rühl, p. 453.

³⁾ Rühl, Rheinisches Museum, p. 454.

iszonyú vereséget szenvedtek az atheneiek még harzi dicsőségek e fénykorában is: ezer meg ezer hoplita hagyta ott fogát e visszavért rohamok alkalmával a vár sánczárkaiban. Ennea Hodoi-nál, Drabeskosnál a csatavereség ezen iszonyú mérvei ismétlődtek: nem kevesebb, mint tízezer atheneit koncizoltak föl a thrák törzsek marczona harczosai ezen telepítő hadjáratban. *) Vajjon nem jut-e ez eszébe Rühlnek, midőn képtelenségnek mondja a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία állítását a 2—3000 halottra nézve? *Es ist wahr — mondja Rühl — Ennea Hodoi und Aegypten haben viele Menschen gekostet, allein wenn unser Autor Recht hätte, so hätte in 10 Jahren die Bürgerschaft als solche ziemlich aufgehört haben.» E szerint — mondja Rühl — ez képtelenség: minthogy pedig Aristoteles nem írhatott ily képtelenséget, tehát nem is írhatta ezt a szöveget.

Igen, de hát ha Doriskosra, Eionra, Drabeskosra emlékszük vissza egy kissé az érdeemes königsbergi tanár: hát akkor mindjárt nem fog ennyire képtelenségnek látszani előtte a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία szövegének előadása sem; és ha rágondol a Myronides seregére, talán még valószínűnek is fogja tartani, hogy bizony két-háromezer hoplitának az életébe belekerülhetett egy-egy hadjárat még az Ephialtes halálára következett évek folyamában is. Avagy talán nem merő öregemberekből és siheder ifjabból állott-e a diadalmas Myronides serege Oinophytainál — merő öregekből és merő sihederekből csak azért, mert a fiatal férfiak, a középkorú férfiak és a meglett korú férfiak nemzedékének tagjai a folytonos esatározásban akkor már majdnem mind elhullottak? Azután, ha 20,000—30,000 közt ingadozott az athenei állampolgárok száma ebben az időtájban: az, ha évenként 2—3000 hoplita esett volna is el a harctéren, nagyon kemény csapás volt ugyan az athenei népre nézve: de semmiesetre sem fogta még azért szükségkép maga után vonni az egész állampolgárságnak tíz év alatti teljes tökéletes megsemmisülését: mert igaz ugyan,

*) Herod. IX, 90. kvv. 100—106.; Thucyd. I, 98, 100: διασάρησαν ἐν Δραβησκῇ τῇ Ἠθονικῇ ὑπὸ τῶν Θρακῶν κ. τ. λ. Herod. VII, 106, 107.: τὸν δὲ ἐν Δορίσκῳ Μαρτάμην οὐδαμοὶ κω ἐδύνάσθησαν ἐξελθεῖν, πολλῶν περικραμένων. Plut. Cim. 14.; Thucyd. VIII; 62.; Schol. Aesch. de fals. legat. διασάρησαν κ. τ. λ. Pausan. VIII, 8, 2.; Herod. VII, 113. Hsl. ö. «Demokratie» I, p. 622.

hogy 10-szer 2000: az 20,000 és 10-szer 3000: az 30,000: de Rühlnek nem lett volna szabad kifeledni a számitásból, hogy minden évben újabb meg újabb korosztály nőtt bele a hadköteles sorba és így 3000 hoplita eleste 10 éven át még nem tehetett teljesen tönkre a metiokokból stb. is szaporodó athenei állampolgárságot.

Az sem érv Aristoteles szerzősége ellen, hogy a szöveg Anytost említi, mint a ki első ízben adott volna példát a bíróság tagjainak tömeges megvesztegetésére — δεκάσας τὸ δικαστήριον ἀπέφραγεν.¹⁾ «Ein Vorgang — mondja rá Rühl — ein Vorgang, der 40 Jahre später spielte: sollte Aristoteles solches Zeug geschrieben haben?» Valóban, nem értem, mért ütközik meg e fölött ennyire az érdemes königsbergi tanár! Hisz Anytost ismeri mint a bírák hirheidt megvesztegetőjét Aischines scholiastája is, mondván: ἐδέκαζεν οὖν διέφθειρεν ἀγορήν τῶς δικαστάς. Ἡρέατο δὲ τοῦ ταιούτου πρώτος Ἄνυτος. Ἰνομάσθη δὲ τὸ δεκάσειν ἀπὸ τοῦ δέκα συνισταμένου μισθαρνεῖν ἐν πόλει.²⁾ Ismertek és ki is gunyolták ugyanezt az Anytost még a komödiáirók is, habár kétes, vajjon ugyancsak Anytost, Anthemion fiát gunyolta-e ἐμψάδων esüfnévvel Theopompos Στρατιώτιδες című szindarabjában, Archippos pedig Ἰχθύες című politikai bohózatában?³⁾

Ez tehát nem komoly érv, valamint az sem, hogy mert alopekei Thukydides működését, ostrakizáltatását nem említi föl a szöveg, holott a Plutarchos aristotelesi idézetében ez az alopekei Thukydides mint az athenei államférfiak egyik legkitünőbbike ugyancsak ki van dicsérve: tehát Aristoteles nem lehet e szöveg szerzője. Nagyobb nyomatékkal bír Rühl azon ellenvetése, hogy e szöveg Periklesnek úgy egyéniségével, mint egész politikai működésével oly röviden, mondhatni annyira kelletlenül bánik el, holott a Nikomachi «*Ethiká*»-ban köztudomás szerint olybá tünteti föl Aristoteles Periklest mint a εὐρόνμος mintaképét. Ez mindenesetre figyelemre méltó megjegyzés, valamint az is, hogy sem a kleruchiákról, sem a hallhatatlan emlékezetű középítkezésekről nem szól egy szót sem a szöveg, midőn Perikles korát tárgyalja, sem egyebütt.⁴⁾ Pedig ez már csakugyan beillett volna

¹⁾ Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon p. 76.

²⁾ Schol. Aeschin. I, 87. Orat. Attic. II, 496.

³⁾ L. Scholiast. Plat. Apol. Socr. p. 330.

⁴⁾ Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon, p. —. és Rühl, p. 455.

abba a szakaszba is, a hol a nép táplálásáról, a demos etetéséről, helyesebben kitarításáról — τροφή τοῦ δήμου — van szó. Hogy Aristoteles nem hallgatta volna el sem a kleruchiákat, sem a középítkezéseket, midőn Perikles korát kellett volna ecsetelni: ez bizonyos. Kitészik ez a Πολιτικά hasontermészetű helyeiből is. És itt önkéntelenül ismét eszünkbe jut *Demetrius Phalereus*, a ki megróttá a *Perikles* pazarlásait, a melyeket szerinte a középítkezéseknél elkövetett. «Demetrius Phalereus, qui Periclem, principem Græciæ vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa confecerit etc.» Mondja Cicero a «De Officiis» czimzett művének második könyvében.¹⁾ Az, a ki ekként gondolkozott a Perikles középítkezéseiről, nagyon természetes, hogy nem tartotta szükségesnek kiterjeszkedni a Perikles középítkezéseire egy alkotmánytörténelmi munka keretében. — Hogy nem említi a szöveg *Aristeides* azon nagy fontosságú psephismáját, a mely 477-ben, a plataiai csata után megnyitotta az archoni állomásokat vagyonfokra való tekintet nélkül az összes állampolgárok számára,²⁾ — hogy mondom, nem említi föl a szöveg ezen psephismát, hanem csak azt mondja, hogy hat évvel *Ephialtes* ledöfeteése után jelöltek az atheniek első ízben az archoni méltóságra a zeugiták közül, s hogy e jelölés — προκρίνεσθαι — folytatán azután a sors *Muesitheidesre* esett: ez is feltűnő mozzanat: a mit szintén könnyebben lehet kimagyaroznunk, ha Demetriost tartjuk a szöveg szerzőjének, mint ha Aristotelest: mert míg egyfelől Plutarchos az Aristeides psephismájára vonatkozó adatot valószínűleg Aristoteles elveszett művéből vette, addig Demetrius Phalereusnak nagyon is érdekében állott elhallgatnia ezen psephismát, miután ő elvi ellensége volt az ily nagymérvű jogkiterjesztésnek, a mint hogy azután epimelet korában el is vette az állampolgári jogot mindazon atheniektől, a kiknek kevesebbet tett ki az értékök 1000 drachmánál.³⁾ Rühl nem jön ugyan a maga érvelésében ezen gondolatra, ámde azt helyesen jegyzi meg, hogy kemény szemrehányást érdemelhet az oly szerző, a ki

¹⁾ Cic. De Offic. II, 1, hsl. e. Plut. Reip. bene gerend. præc. c. 24.

²⁾ Plutarch. Arist. 22.: κοινὴν εἶναι τὴν πολιτικὴν καὶ τοῖς ἀρχόντες ἐξ Ἀθηναίων πάντων αἰρεσθῆαι. Hsl. e. «Demokratie» ezimű művem I. köv. p.

³⁾ I. «Demokratie» I. i. h.

mint a jelen szöveg szerzője is, elmulasztja fölemlíteni az athenei alkotmány történelméről írott munkájában azon korszakalkotó időpontot, a melyben megszűnt a pentakosiomedimnosok egyed-árulagos kiváltsága az archoni állomások elfoglalására.

Nem vallhat logikailag következetes ítélkezésre az az érvelés sem, a melyet Rühl a Kleophonról és Theramenesről mondottakból vél merithetni.*) Hisz minő jogczímen állithatja Rühl, hogy Aristotelesnek jobban kellett értesülve lennie a *Kleophon* halálának okáról, követelményeiről, mint a mennyire értesültnék mondhatja magát e kérdésben a Kenyon-féle Ἰσθμίων πολιτεία szerzője? «Hat das Aristoteles geschrieben — kérdi egész emphassal Rühl — hat das Aristoteles geschrieben, so haben wir in Zukunft alle Veranlassung, nicht nur seinem politischen Urtheil als parteiisch zu misstrauen, sondern uns auch vorzusehen, ob er nicht Thatsachen, die ihm unbequem sind, arglistig verkleinert.»**) Csodálatos, hogy Rühl csak ettől az esettől teszi függővé e részbeli itéletét! Hisz ha nem hagyta volna figyelmen kívül azon magatartást, melyet Aristoteles szemben a Pythagoras tanítványainak tanaival és Platon tanaival még a szelidlelkű, gyöngéden ítélkező Barthélemy Saint Hilaire szerint is követ: úgy bizonyára még akkor is tartózkodóbb kritikai álláspontot foglalt volna el Aristotelessel szemben, ha Kleophon haláláról e szöveg máskép nyilatkozik. «Mit dem Vertrauen, das wir bisher seinen Berichten entgegenbrachten, müsste es zu Ende sein.» Teszi hozzá Rühl föntebbi szavaihoz. De hát mért ítélkezik ennyire erősen egy ily zavaros, s amúgy is jelentéktelen kérdésben Aristoteles esalatkozhatlansága fölött, holott sokkal több oku lett volna a korholásra, úgy a Drakon alkotmányhozása, mint a πρόκριτος-ok alkalmából?

Hogy az arginusei hadvezérek perét is egészen más világitásba helyezi a szöveg (p. 91) mint akár Lysias, akár Xenophon: ez tagadhatatlan: ámde ebből nem következik még, hogy ez okból sem írhatta Aristoteles a Kenyon-féle Ἰσθμίων πολιτεία-t. De ismét nyomatékos érv, a melyet Rühl azon körülményből merít, hogy a szöveg szerzője oly hévvel támadja meg *Kleophon*-t

*) Rühl u. o. p. 456.

**) Rühl, p. 457.

és *Kallikratest* azért, mert hát e demagógok két obolosra emelik vala a theorikont egy obolosról, holott Aristoteles idejében már egy egész drachmát tesz vala ki a theorikon.*)

Fontos az a figyelmeztetés is, melylyel Rühl a *κωρία* üledíjainak alkalmából utal a szöveg számbeli adataira. *Μισθοφοροῦσι δὲ πρῶτον μὲν ὁ δῆμος ταῖς μὲν ἄλλαις ἐκκλησιαῖς δραχμῆν, τῇ δὲ κωρίᾳ ἐννέζ.* Ezt olvassuk a legújabban fölfedezett *Ἀθηναίων πολιτεία*-nak Kenyon által kiadott szövegében (p. 154 kv.). Magyarúl: Egy drachmát kapnak az állampolgárok, valahányszor a közönséges ekklesiai ülésekben megjelennek; ha pedig részt vesznek az ekklesiának alapvető felségjogot gyakorló — *κωρία* — ülésében, *kilenczet* minden egyes ülésért. Vajjon *kilencz drachmáról* van-e itten szó, avagy *kilencz obolosról* csupán, vagyis $1\frac{1}{2}$ drachmáról?

Oriási a különbözet mindenesetre: mert ha *kilencz drachmát* kapott volna üléspénzül, vagyis napi díjül minden egyes athenei állampolgár valahányszor csak *κωρία*-t tartottak Athenében: hisz ez egyetértelmű lett volna az állampénztár közpénzeinek őrző szétvárosolásával. *Kilencz drachmáért* egy közepes minőségű üszöt vásárolhatott volna magának minden egyes *κωρία* ülés után minden egyes athenei állampolgár. És még sem mondhatja rá e hiradásra föltétlenül a kritika, hogy ez merő képtelenség; hogy ilyesmi meg sem is történhetett Athenében. 329 és 325 közt történhetett volna csak ez meg, a mely évek folyamában e szöveg keletkezett — ha ugyan csakugyan megtörtént. Igen de hát merőben képtelenség-e, a mi itt állítatik? *Lykurgos* kitűnő pénzügyi politikája 1200 talantonra emelte már ekkor ismét az athenei állam évi jövedelmét; más felől, hogy mily nagy volt ezidétt a szegénység az athenei társadalom alsó, sőt középrétegeiben, mutatja azon bevégzett tény, hogy pár évvel később, 322-ben, midőn *Antipatros* 2000 drachma tőke-értékhez kötötte az állampolgárságot, illetőleg a politikai jogok gyakorolhatóságát az athenei államban, csak 9000 athenei vált be ez alapon — 2000 drachma tőkeértékkel, vagy ennél nagyobb vagyonnal — állampolgárul: 21,000 állampolgár, mások szerint pedig 12,000 állampolgár kénytelen volt Athené-

*1) Rühl, p. 458.

ből Thrakiába kivándorolni. Nem lehetetlen tehát, hogy a népszerűséget hajhászó demagogok 329—322 közt csakugyan keresztülvihettek egy oly indítványt, mely 9 drachmára emelte a *κορία* után járó napidíjat, hogy segítsenek a hadjáratok folyamában nagyon elszegényedett tömegen. Kenyon (p. 155) obolost akar és nem drachmát a «kileencz» — *έννέα* — alatt érteni: de éppen-séggel nem tudja beigazolni e feltevést, sőt még csak meg sem kísérli azt komolyan.

Legyen bárhogy: akár 9 drachmáról, akár 9 obolosról, vagyis 1 1/2 drachmáról legyen is itt a szó, Aristoteles nem említ ehhez hasonló napidíjakat az *ἐκκλησία*-t látogató állampolgárok számára sehol a maga *Πολιτικά*-jában, pedig azt már csakugyan nem lehet föltenni, hogy ha lett volna tudomása Aristotelesnek erről, ne említette volna föl ezt a *Πολιτικά*-ban. Másfelől az is szeunbeszökő, hogy a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* szerzője a 41-dik fejezetben csak azon 3 obolost említi föl, a melyre az ekklesiastikont Agyrrhios emelte volt. Ámde Agyrrhios Kr. e. 378 körül virágzott, itt pedig a 329—325, illetőleg 329—322 közti időszakról van szó. Nem lehetetlen tehát, hogy mégis csakugyan 9 drachmát kell érteni a szövegben, a mely roppant napidíj azonban csakis szerfölött rövid ideig maradhatott érvényben.

Nem bizonyít Aristoteles szerzősége ellen az, a mit Rühl a logistákra vonatkozó helyből akar kiokoskodni: a szövegbe interpoláció esúszhatott be szintűgy, mint a Lexikon rhetoricumba (p. 676) és aműgy is nagyon bonyodalmas, sokkal bonyodalmasabb ezen egész érvelgetése Rühlnek, semhogy bárkit is meggyőzhetne.

Igen fontos azonban az, a mire Rühl a holdévre és a napévre vonatkozólag figyelmezteti a kritikát: *κατὰ τελεγγην γὰρ ἄγουντων τὸν ἐνιαυτὸν* mondja a szöveg, ott hol a prytaneiaiák megtartásának idejéről beszél.*) «A hold járása szerint számítják az évet» — azaz *holdévet* használnak. Igen de hát mi szüksége volt a szerzőnek ezen megjegyzésre: ha meggondoljuk, hogy a holdév szerinti számítás volt akkor még mindig szokásban majdnem az egész görög világban? Csak akkor lett volna értelme az ily megjegyzésnek, ha a Meton-féle napévi időszámítás már erőt vett

*) Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon, p. 110. kv.

volna a holdévin a tényleges gyakorlatban; ez azonban aligha történt meg, legalább nem a βολή-ra nézve. Ezt a megjegyzést tehát csak oly szerző tehetta, a ki közelebről ismerte az egyiptiek napévet és azon intézményeket, a melyek ezen egyipti napévek görög földre átültetése következtében itt-ott az előrehaladottabb görög államok egynémelyikében keletkeztek. Helyesen mondja e tekintetben Rühl: ¹⁾ «Also kann dieser Satz nicht von Aristoteles herrühren; er kann nur von Jemandem geschrieben sein, der in einem Lande oder zu einer Zeit lebte, wo ein freies Sonnenjahr gebräuchlich war.»

Tisztelt akadémia!

Hosszadalmasan foglalkoztam azon kifogásokkal a melyeket Rühl emelt Aristoteles szerzősége ellen: ámde azt hiszem, megérdemelte a fáradságot, miután Rühl königsbergi egyetemi rendes tanár előkelő állást foglal el a történelmi kritikát gyakorló reálphilologiai tudományosságban. Ha tehát egy ily jelentékeny szakember oly határozottan száll síkra Aristoteles szerzősége ellen: akkor lehetetlen tüzetesbben nem foglalkoznunk az ő érveivel. Ezen érvek — mint kimutattam — nem meggyőzők minden ponton, — különösen nem meggyőzők ott, hol az irály, az előadás, a szerkezet állítólagos gyarlóságaiából akarja kiokoskodni azt, hogy nem írhatta Aristoteles ezt a szöveget.

Rendkívül magasztalják ugyan Aristoteles irályát nem csak Cicero, a ki azt mondja felöle, hogy «*flumen orationis aureum fundens*» és ékesszólásának hihetetlen erejét es kellemét emlegeti, ²⁾ de Dionysios Halikarnassosból ³⁾ szintén. Ámde helyesen jegyzi meg Oncken, ⁴⁾ hogy ez a dicséret éppen nem vonatkozhatik Aris-

¹⁾ Rühl, p. 462.

²⁾ Cic. Acad. II, 119; Top. 1. dicendi incredibili quadam cum copia tum etiam suavitate. Hsl. e. De orat I, 49.: Aristoteles eloquens et in dicendo suavis atque ornatus. Hsl. e. De invent. II, 2, Brut. 31.; Ad Attic. II, ep. 1. De finib. I, 5, 14.

³⁾ Dionys. Halicarn. Thucyd. jud. 24. De verb. cop. 24.: τούτων γὰρ ἑτέρους εὐρεῖν ἀπέχλων ἀμεινον κερύσαντας τοὺς λόγους. De cens. vet. script. 4.: δεινότητος; καὶ τῆς σαφηνείας; καὶ τοῦ ἡδέους.

⁴⁾ Oncken, Staatslehre des Aristoteles, I, p. 41.: «Auf unseren Aristoteles passen diese Lobsprüche nun und nimmer, und auf die ethischen und politischen Schriften am allerwenigsten.»

toteles azon műveire, a melyek korunkra szállottak; legfőlebb az *ő elveszett dialoggjairu* vonatkozhatik, a melyeknek azonosságát *Bernays* és *Heitz**) annyi elmeélel és szakavatottsággal igyekeztek megvilágítani. *Bonitz*,*) Aristoteles műveinek ezen érdeműs, elfogulatlan philologiai bűvára szintén megrovólag nyilatkozik a *Stageirita* ránk szállott irodalmi hagyatékának irályáról.

«An zahlreichen Stellen der aristotelischen Schriften ist es schwer, die richtige Interpunction zu setzen, oder, was dasselbe ist, die grammatische Satzfügung sicher zu erkennen. — Der Grund hievon liegt einerseits in der Sache selbst. Die *stilistisch gewiss nicht zu rühmende* Manier des Aristoteles, in einem begründenden oder bedingenden Satz zu den Hauptgliedern des Beweisganges Erläuterungen oder untergeordnete Begründungen hinzufügen, macht es häufig zweifelhaft, wo denn der Nachsatz beginne, oder ob vielleicht über die zerstreute Ausdehnung des Vordersatzes die grammatische Form, in welcher er begonnen, und somit das Erforderniss, ihn durch einen Nachsatz abzuschliessen, ganz in Vergessenheit gerathen sei.»**) (gy itéli meg *Bonitz* Aristoteles irályát. *Bonitz*, a kinek a tekintélyét ugyancsak ápolgatják és méltán a reálphilologia orthodox táborában is!

Mind ezt tüzetesen is átérezzük, ha figyelmesen végig tanulmányozzuk Aristoteles *Πολιτικά*-ját. Nagyon téved *Rühl*, midőn abból a megdőbbentő föltevésből indul ki, mintha Aristoteles valami kimagszó mintaképét nyujtaná úgy a nyelvezetnek, mint a szerkezetnek és előadási tökélynek a maga fennmaradt politikai műveiben: pedig ha szemügyre vette volna *Rühl* úgy

*) *Bernays* *Dialoge* 73. és p. 47—95—114. *Oncken* I. 45. — *Heitz*, 179—189. idézve *Oncken* által is n. o.

**) *Bonitz*, *Aristotelische Studien* II. (*Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften*, Phil. histor. Classe 1863, Bd. 41, p. 379.) *Oncken* szintén idézi *Bonitz* ezen emlékezetre méltó kritikai megjegyzését fönnemlített nagy munkájában. (*Staatslehre des Aristoteles*, I. p. 50.) — Valóban csak esodálkozhatni, hogy napjainkban még annyi philolog rajong Aristoteles irályáért! Természetesen ezen rajongás legújabbban csakis azon alkalomból tört ki, mert a *Kenyon*-féle 'Αστυναιος πολιτικά oda került a könyvpiacra. *Rühl* épp ellenkező indokból vél támaszkodhatni Aristoteles irályának állítólag mesteri voltára. De hogy ő is téved, az bizonyos.

a nyelvezetnek, mint a szerkezetnek, az iránynak úgy mint az elbárásnak azokat a nagyon is szembeszökő fogvatkozásait, a melyek Aristoteles *Πολιτικά*-ját, az államformák tanát, főleg pedig az *ἀριστοκρατία*-ra és az *ὀλιγαρχία*-ra vonatkozó fejtegetéseit annyira eltorzítják: bizonyára nem juthatott volna eszébe Rühlnek a Kenyon-féle szöveg nyelvezetének, szerkezetének gyarlóságai-ból Aristoteles szerzsége ellen érvelni. Szintén nem meggyőzők a Rühl érvei, a mennyiben a szöveg által hírlt adott események hitelességét véli megtámadhatni. Aristotelessel, a *Πολιτικά* szerzőjével szemben, a ki a *ἰππία*-t teszi harmadik vagyonfoki osztálylyá es a ki mit sem tud a *πρόκριτος*-ok intézményéről, — mondom Aristotelessel szemben az ily érvelésnek csak akkor lehetne értelme, ha Rühl egyúttal azt is kimutatta volna, hogy Aristotelesnél jobb, tüzetesebb, szabatosabb értesülést már senki nem is szerezhetett volna magának az athenei alkotmánytörténelem oly időbeli mozzanatai felől sem, a melyeket Aristoteles mint szemtanu saját maga meg sem figyelhetett, s a melyek felől tüzetes értesülést, hiteles alakban, maga Aristoteles is csak azon esetben szerezhetett volna meg magának, ha ő a makedonbarát, Nagy Sándor volt nevelője, egyszerű *μέτοικος*, tehát még csak nem is állampolgár Athenében, egész nyugodt kényelemmel tanulmányozhatta volna végig a régibb keletű athenei államokmányokat is az annyira féltékenyen őrzött Metroonban. Hogy azonban ez megtörténhetett, ezt Rühl épp oly kevéssé mutatta ki, mint azok, kik határozottan Aristotelest vallják a Kenyon-féle *Ἀθηναίων πολιτεία* szerzőjének. Mindezek daczára nyomatékos érveket hozott föl Rühl Aristoteles szerzsége ellen, sőt megingatta még azon hiedelmet is, mely szerint a Plutarchos által használt és Aristotelesnek tulajdonított *Ἀθηναίων πολιτεία* csakugyan azonos lenne azon *Ἀθηναίων πολιτεία*-val, mely Mr. Kenyon kiadásában pár lét előtt már második kiadásban jelenvén meg, mint valamely sensationális esemény foglalkoztatja Coimbrától Odeszáig és Upsalától Palermóig a tudós világot!

Az eredmény tehát oda megy ki, hogy ma már hasonlíthatlanul nyomatékosabb okok szólnak Aristoteles szerzsége ellen, mint a minökkel az Aristoteles-legenda föltétlen hívei Aristoteles szerzségét annyi nemes hévvel, sőt a rajongással határos lelkesedés ékeesszóllásával támogatni bírják.

Azt hiszik ezen derék bajnokok, hogy midőn ezt cselekezik, csakis azon kegyelet adóját róják le, a melylyel Aristoteles emlékezetének tartozik az utókor!

Tévednek.

Aristoteles kétségbevonhatlan hitelességű művei sokkal nagyobb szolgálatot tettek az emberiségnek, semhogy az elfogulatlan kegyelet méltán meg ne ütközhetnék, midőn azt tapasztalja, hogy különben nagy érdemű philologok szemet hunynak a kritika legegységű követelményei előtt és készek hadat izenni a legjobb hitelességű forrásaink tanúságtételének is, csakhogy erőszakos okoskodásaikkal az ő kedvencz föltevésöknek a valószínűség némi látszatát rövid időre megszerezhessek.

Valóban nem tesznek ez által szolgálatot sem a tudománynak, sem a hellen szellemvilág emlékezetének. Ez utóbbi azt követeli, hogy fölismerjük azon értelmi munka jelentőségét, melyet a hellen nép fiai, bárkik voltak is ők, úgy kortársaik, mint az utókor számára végeztek: amaz, a tudomány érdeke pedig arra int, hogy ne akarjunk erőszakot ejteni az emberi szellem fejlődésének történelmében, még akkor sem, ha egy világtörténelmileg nagy névnek emelhetnők is ez által a fényét, de beigazolhatatlan jövezimen.

Legyen azonban bárhogy, származzék a Kenyon által kiadott *'Αθηναίων πολιτεία* akár Demetrios Phalereustól, akár bárki mástól Aristoteles vagy Theophrastos tanítványai közül: e szaktudomány művelőinek föladata szemben az előttünk fekvő szöveggel nyílt és félreismerhetlen. Foglalkozzunk e szöveggel és annak tartalmával mentül behatóbban és a mi a legfőbb, méltassuk azt úgy részleteiben mint egészében oly kritikai áttanulmányozásra, hogy általa a tudomány érdekelt ágai, s ezek közt az államtudomány is az abban foglalt adatkészlet kincseihez képest ne csak mechanikailag gyarapodjék, de elméleti tanulságaiban is megtermékenyülhessen.

Márcziusi értekezésemben tüzetesen csak a papyros tartalmának első felét, a korábbi alkotmánytörténelmi korszakokra vonatkozó mozzanatokot mutattam be; de már akkor voltam bátor kilátásba helyezni, hogy be fogom mutatni a t. Akadémia-

nak a második részt is, a mely az athenei államszervezetet eccseteli az Eukleides archonsága alatt helyreállított demokratia alkotmányjogának alapján — körülbelül a Kr. e. 325-ig, sőt valószínűleg tán egész az Antipatros-féle katastropháig, a melynek időpontja 322-re esik, de mindenesetre már a 329-en innen eső valamely időpontig, mintán ezen évnek az archonja a szövegben már jelezve van.

Legyen szabad már most, a t. Akadémia kegyes engedelmével, fölhinom a szaktudósok figyelmét a második résznek legalább egynémely fontosabb szakaszára, hogy így ezután alkalomadtán a még hátralevőkre nézve is beválthassan majd, ugyancsak a t. Akadémia kegyes engedelmével, tiszteletteljes ígéretet.

A papyros tartalmának második része a Kenyon fölosztása szerint a 42-ik fejezettel kezdődik.

A jelenleg érvényben levő államrend *) — így kezdi a szöveg — *a következőket foglalja magában. Részt a politikai jogok gyakorlásában — πολιτικός — csak azok vehetnek, a kiknek már mind atyjok, mind anyjok birt (athenei) állampolgári joggal — ἄτων. — Beiratnak a közsegenkénti állampolgárok — θημότης — névjegyzékébe az atheneiek akkor, midőn tizennyolczadik életévüket betöltötték. A beiratás alkalmával az illető községbeli állampolgárok eskü alatt határoznak — διαψηφίζονται — fölöttök, hogy vajjon elérték-e már azt az életkort, melyet a törvény megszab? Ha nem, akkor visszautasíttatnak a kiskorúak korosztályába — ἡλικίαν. — Azután megállapítják, hogy az illető szabadember-e — ἐλεύθερον —? Ha a községbeli állampolgárok gyűlése azt mondja ki, hogy az illető nem született szabadembernek: akkor az illető netáni sérelmével az esküdtbirósághoz — δικαστήριον — folyamodhatik, a mely esetben azután a községbeli állampolgárok gyűlése — δημόται — öt közvádлот — κατηγορούς — választ a saját kebeléből a vád föntartására. Ha az esküdtbiróság hozandott ítéletében azt mondja ki, hogy az illető csakugyan nem született szabadember-

*) A szövegben ez a kifejezés áll: ἡ νῦν κατάστασις τῆς πολιτικῆς — a mely kifejezés csak megerősíti a Peisistratidák uralmával az első részben használt κατάστασις kifejezés jelentményéről mondott nézetemet.

nek: akkor az állam az illetőt rabszolgául adja el. Ha azonban az ellenkezőt mondja ki az esküdtbíró: úgy ez esetben az illetőt tartoznak beírni a községbeli állampolgárok a névjegyzékbe. Ezután az államtanács — βουλή — tart fölülvizsgálatot — δοκιμασίαι: — és ha úgy találja, hogy tizennyolcz évesnél fiatalabbak lettek a névjegyzékbe fölvéve: ez esetben az államtanács megbírságolja azon közegeket, kik az ily törvényellenes beírást elkövették. Mihelyt a fölülvizsgálat — δοκιμασίαι — megtörtént, a 18-dik évöket betöltött és beírt ifjaknak, kik ettől fogva ephebosoknak — ἔφηβος — neveztetnek, atyjai phylénként egybegyűlnek és eskü alatt három jelöltet választanak a phyléhez tartozó, legalább 40 éves állampolgárok közül, még pedig olyakat,*) a kiket a legderekabboknak és az ifjúság gondozására is a legalkalmasabbaknak tartanak; — ἐπιτηδευστάτου; — mondja a szöveg és nem ἐπιτελεστάτου; — a souveraine népgyűlés — δῆμος **) — azután e három jelölt közül kézfölemeléssel — χειροτοναί — minden egyes phyle részéről egy sophronistát, vagyis fegyvelmezőt — σωφρονιστήν — és a többi atheuei állampolgárok közül egy főgondnokot — ἐπιμελητήν — választ az összes ephebosok számára, tekintet nélkül arra, hogy melyik phyléhez tartoznak. Ezen tisztviselők azzal kezdik működésüket, hogy elsőben is elvezetik az ephebosokat az egyes hazai szentélyekhez és azután levonúlnak a Peiraieusbe; majd meg örségi szolgálatba osztatnak be, egy része Munychiában, a másik része pedig a tengerparthoz. Választ még ezen fölül a δῆμος, már t. i. az ἐκκλησία-ban kézfölemeléssel — χειροτοναί — az ephebosok számára két tornatanítót — παιδοτριβας, — továbbá tanítókat, a kik őket arra tunitják, hogyan kell a nehéz fegy-

*) Azaz, olyat is választhatnak a phyléhez tartozók közül, a kinek nincsen fia az ephebos közt, a mi a végből történhetett, nehogy az atyai szeretet igazságtalanul elnézővé tegye ezen közegeket a saját, ephebosi állományban szolgáló fiaik irányában, avagy igazságtalanul túlszigorúvá, fondorkodóvá a mások ephebosi állományban szolgáló fiainak rovására. A szöveg nem használ e részben félreismerhetlenül tiszta, világos kifejezéseket. Modern államjogi szerző vagy alkotmánytörténetíró bizonyára körülmélyesebben igyekezett volna ez ügyben a követelményeket kidomborítani.

**) A δῆμος alatt nem érthetni itt a községet, a mint ez az összefüggésből is kiderül.

verrel bánni, hogyan kell a nyilat meg a hajítódárdát kezelni és a katapultákat kilőni. Adnak pedig zsoldot és ugyan élelmezési költségre a sophronistáknak naponként egy drachmát, minden egyes sophronistának külön-külön, az ephebosoknak pedig négy-négy obolost naponkint: mind ez összegeket a phyle sophronistája veszi kézhez az illető phyle ephebosainak számára; ő, a phyle sophronistája teszi az illető phyle ephebosai számára az összes bevásárlásokat: mert hát az ephebosok phylénként közösen étkeznek — *συσσιτοῦσι*, — valaminthogy a sophronista fedezi az ephebosok minden egyéb költségeit is azon összegből, mely, mint említettük, az ő kezéhez fizetik. Így telik el az ephebosok életében az első esztendő.

A második évben ekklesia tartatik a színházban, a mely alkalommal az ephebok bemutatják taktikai gyakorlataikat és ezután megkapván a pajzsot és a lándzsát az államtól, őrzárati szolgálatra vonulnak ki a vidékre, az őrházakban levén mint kaszárnyákba betelepítve. Ezen két évi őrzárati szolgálat alatt egyenruhát — *χλαμύς* — viselnek és ezen két év alatt semmiféle állami teherviselésre nem köteleztetnek; sem be nem perelhetők, sem pert nem indíthatnak, kivéve azon eseteket, ha örökési ügyekben van eligazítani valójuk, vagy valamely fiági örökséget nyerő lánynak ellátásáról van szó, vagy pedig ha valamely ephebosra, papi tiszt száll nemzetségi jogezimen. E két év lefolyta után belépnek a többi állampolgárok sorába.*

Kétség kívül nem egy új adatot tartalmaz az állampolgári névjegyzékbe való fölvétel alkalmából is az ephebok kiképzése körül követett eljárásnak ezen ecsetelése. Sem Karl Friedrich Hermann és Schömann, sem Gilbert nem bírhatták e két kérdést ily részletesen megfejteni; másfelől kiderül a szöveg előadásából az is, hogy nem egészen helyes irányban tapogatózott Lorenz von Stein sem, midőn a maga elméletét — a most napfényre került adatokra természetesen nem támaszkodhatván még — a korábbiakból föllálitani megkísérelte. Nevezetes az állampolgári teherviseléstől és egyéb tisztek betöltésétől való mentesség, melyet az ephebok az őrzárati két év folyamában élveznek: de még sokkal nevezetesebb, hogy az előttünk fekvő szövegből minden félreértést teljesen kizáró világossággal kiderül az is, a mit részemről már a *•Demokratie•* című munkám első

ötetében állítottam, hogy t. i. Athenében az állam, míg csak a demokratiai államforma főállott, valamint az ezt megelőző időkben is, csakis a testi nevelésről, testi ügyességek kiképzéséről gondoskodott, és hogy szellemi tanfolyamokról és ennek folytán egy vagy más alakban műveltségi minősítvények beigazolásáról szó sem lehetett, még a Kr. e. 4-ik század végével sem Athenében. Sem az ἀνάκρισις-nél, sem a δοκιμασία-nál nem vizsgálták az illető állami közegek, hogy vajjon az ephebiába belépő athenei ifjú tud-e írni-olvasni, ismeri-e az athenei állam törvényeit? Vagy hogy ismeri-e az athenei állam és a többi államok haderejének, állami háztartásának akár csak legfőbb mozzanatait is, a mint pedig ezt Sokrates ugyancsak megkívánta volna Xenophonnál mindazoktól, kik politikai jogok gyakorlására, sőt a népuralom értelmében bármely magas állami hivatal betöltésére is különben képesítve érezhették magukat, a mint ezt Xenophonnál a Glaukon siheder példája is mutatja? Mindezen követelmények kielégítéséről szó sem fordult elő sem az ἀνάκρισις-nél, sem a δοκιμασία-nál az Aristoteles-féle papyrus szövegének híradása szerint; ugyan ez okból szemben e híradással esik mindama hypothesis, melyet a szellemi képesítvényekről Oncken és mások az athenei demokratia nagyobb dicsőségére oly szellemesen kieszeltek volt. Föltűnik végre e híradásban még az is, hogy 4 obolos jutott az ephebosoknak mintegy napidíjul, belcértve a közös étkezés — *syssitia* — költségeinek fedezését is. Ez, tekintve az athenei élet árszubását, meglehetősen magas összeg volt. Ámde erről majd alább fogok szóllani, kapcsolatban a tisztviselők díjainak, valamint az ἐκκλησιαστικόν fölemelt összegének kérdésével.

A ephebosokról szóló vázlat után a szöveg a hivatalokra tér át. «A rendes közigazgatás — ἐργώλιον διοίκησιν — összes hivatali állomásait sorshúzás útján töltik be, kivéve a következőket: a. m. a hadi pénztárnok — ταμίου στρατιωτικῶν, — az ünnepélyekre szánt pénzek pénztárnoka — ἐπὶ τῶν θεωρικῶν — és a kutak gondnoka — τῶν κρηνῶν ἐπιμελητοῦ — állomásait. Ez utóbbiakat kézfölemeléssel választják, s egyik Panathenától a másik Panathenáig maradnak hivatalban. Ugyanezen módon, t. i. kézfölemeléssel, választják a hadsereg összes tisztjeit is.»

•Az ötszázas államtanács tagjait sorshúzás útján helyezik be, még pedig akként, hogy minden egyes phylére ötven tag jusson. Az ügyeket mindig egy-egy phylé vezetí, még pedig azon sorrend szerint, melyet a sorshúzás állapít meg. Az első négy 36, a többi hat 35 napon át, miután az athenei év holdév — κατά σελήνην γὰρ ἄγουσιν τὸν ἐνιαυτὸν — vagyis 354 napból áll, Állami költségen ebédelnek a tholosban az esetről-esetre ügyvezető phylé (tanácsbeli) tagjai, a kik prytanoknak neveztetnek; ők hívják össze úgy az államtanács teljes üléseit, mint az ekklesiát: és ugyan az államtanács naponként, kivéve az ünnepeket, az ekklesia pedig legalább négyszer tart ülést egy-egy prythaneia alatt. Hogy mely tárgyak kerüljenek az államtanács elé, és hogy melyik napon mely tárgyak? — valamint azt is, hogy mely tárgyak nem veendők föl tárgyalásra (vagy mint mi mondanók, a napirendre), ők, a prytanok állapítják meg előzetesen — προγράφουσι. — Szintigy állapítják meg már előzetesen az ekklesia üléseinek napirendjét is, különösen az ügynevezett felségjogot gyakorló — κωρία — ekklesiának a napirendjét is. Ezen κωρία-nak nevezett ekklesiának illetékességi körébe tartozik: szavazással dönteni a fölött, hogy vajjon a tisztviselők közmegelegedésre töltik-e be hivatalaikat? — τὰς ἀρχὰς ἐπιχειροῦσιν εἰ δοκοῦσι καλῶς ἄρχειν.*) Ugyancsak a κωρία-nak nevezett ekklesia illetékességi körébe tartoznak mindazon tárgyak, melyek a gabnakészletekre és az ország biztonságára vonatkoznak. Ugyan ide tartoznak a politikai vádak — σιζαγγαλία — és az államra visszaeső birtokokra vonatkozó ügyek, továbbá, az örökségi ügyekben az archonhoz intézett beadványok, úgyszintén a fiági örökséget nyerő lányok ügyei, hogy mindenki azonnal értesülve lehessen, mihelyt valamely vagyon gazdátlanává válik. A hatodik prythaneia folyamában kerül — a föntebbieken kívül — az ekklesia elé azon kérdés is, vajjon forog-e fönn a szüksége annak, hogy valamely állampolgár ostrakiamus alá vettessék? Szintigy ezen prythaneia folyamában kerülnek az ekklesia elé a

*) A politikai felelősség elvének ismeretes antik alakban való megtestesítése, a melyből azonban csak nagyon átszűrődve és így is csak kertülő utakon szivárgott át az olasz köztársaságokba az alapeszme, hogy innét azután részint Aragoniában, részint Angliában más alakban nyerjen újra életet.

sykophantáknak praedicialis értelemben eldöntendő ügyei — προβολαί, — legyenek ezen sykophanták akár állampolgárok, akár csak metoikok: de csakis 3—3-nak az ügye kerülhet ekkor napirendre mindkét kategoriából. Ugyanesek ekkor — a hatodik prytaneia folyamában — kerülhetnek napirendre azok ügyei is, a kik megszezték azon ígéretoeket, melyet az államnak tettek (vagyis az állammal szemben elvállalt kötelezettségöknek eleget nem tettek).»

«A második ekklesiai gyűlés elé a folyamodványok (kérvények) tartoznak: ezen gyűléstől szabad bárkinek is kérelmezni, vonatkozzék az ő kérelme akár magánügyre, akár pedig közügyre. Joga van ekkor a kérvényezőnek a maga kérvényét a gyűlés előtt indokolni is.»

«A másik két gyűlés napirendjét azután egyéb ügyek képezik, csakhogy a törvények azt rendelik — κλειόουσι, οἱ νόμοι, — hogy három tárgynak az isteni tiszteletre, háromnak állami belügyekre.*) háromnak pedig hírnöki vagy követsegi jelentésekre kell vonatkoznia. Néha az ekklesia oly tárgy fölött is vitatkozik és dönt, a mely fölött nem történt meg az előzetes kérdés föltevése — προχειροτονία. — A hírnökök és követek először is a prytanoknak tartoznak bemutatni magukat; szintígy a futárok a sürgönyöket a prytanoknak tartoznak kézbesíteni.»

«A prytanok közül sorshúzás útján egy az elnöki széket — ἐπιστάτης — foglalja el. Ezen elnök tartozik teljes huszonnégyszáz órában át, éjjel-nappal az elnöki székben maradni, sem tovább mint huszonnégyszáz óráig, sem pedig egyszernél többször nem szabad eluökölnie. Ezen elnök kapja kezeibe azon szentélyek kulesait, a melyekben a közpénzek és az állami okmányok — τράμματα τῆ πόλεως — őriztetnek; ő nála van az állami peesét is — δημοσίαν σφραγίδα — és folyton a Tholosban kell tartózkodnia, szintígy folyton vele kell a Tholosban maradniok a prytanok egyharmadrészének is. Hogy mely prytanok tartozzanak ezen harmadrészhez: azt az elnök állapítja meg saját belátása szerint. Valahányszor egybehívják a prytanok az államtanácsot — βουλή — vagy az ekklesiát, mindannyiszor sorshúzás

*) A ἑστίων egyházi vagyont jelentene ugyan; a kéziratban eredetileg παρακοσίον állt, a mi lehetetlenség!

útján kilencz tagú bizottságot szemelnek ki. Ezek az úgynevezett *πρόεδροι*, vagyis előülők. Minden egyes phyléből egy ily előülő sorsoltatik ki, kivéven azon phylét, a mely éppen a prytaneiat viszi. Ekkor a prytaneia elnöke — *ἐπιστάτης* — a már sors-húzás útján kiszemelt 9 proedros vagyis előülő közül elnököt — *ἐπιστάτης* — szemel ki, ugyancsak sorahúzás útján és azután átadja a már megállapított kész napirendet — *πρόγραμμα* — ezen kilencz tagú bizottságnak. Ezen bizottság tiszte azután a tanácskozáások, valamint az egész eljárás szabályszerűségét — *εὐκοσμίας* — föntartani; ezen bizottság nyitja meg a vitát a szőnyegre kerülő tárgyak fölött, ez mondja ki a szavazások eredményét, ez intézkedik — *δικαობσιν* — minden tekintetben a gyűlés alatt és ez van jogosítva a vitát bezártnak kijelenteni. E bizottság elnöke senki sem lehet többször mint csakis egyetlen egyszer az év folyamában, tagja lehet azonban az illető egyszer minden egyes prytaneia alatt.*

•A strategok, hipparchok, valamint a hadsereg többi tisztjei — *τῶν πρὸς τὸν πόλεμον ἀρχῶν* — az ekklesiában választatnak és ugyan mindenkor azon határozat értelmében, melyet a nép — *δῆμος* — erre vonatkozólag hozott. Ezen határozat végrehajtása a hatodik prytaneiára következő azon prytanokat illeti meg, a kik alatt kedvező égi jelek — *εὐσημεία* — mutatkoznak. De ez ügyben is csak államtanácsai javaslat — *προβούλευμα* — alapján történhetik intézkedés.*

•Régebben az államtanácsnak jogában állott esetről esetre megbírságot, béklyókba veretni, sőt ki is végeztetni az állampolgárokat. Ámde az államtanács ezen jogát azóta elvesztette. Történt pedig ez következőképen. Egy alkalommal a tanács (valamely) Lysimachos (nevű) állampolgárt (halálra ítélte s) már a bakóhoz hurczoltatta volt, midőn Eumeleides Alopekéből (odarahant a vesztőhelyre és) kiszabadította Lysimachost azt mondván, hogy nem szabad az esküdtbiróság ítélete nélkül — *ἄνευ δικαστηρίου γνώσεως* — (athenei) állampolgárnak kivégeztetnie. Föl is mentette az esküdtbiróság Lysimachost, a kit azután úgy hittak, hogy «Lysimachos a vérpadról» — *ροζάνου* —, az ekklesiában egybegyűlt nép pedig megfosztotta az államtanácsot azon jogtól, hogy bírsággal sujthasson, béklyóba verethessen vagy kivégeztethessen állampolgárt és ugyancsak a nép tör-

vényt alkotott. — νόμον ἔθετο, — mely azt rendeli, hogy ha valakit az államtanács törvénysértés miatt elítél vagy birsággal sújt, a thesmotheták (hivatalból) tartozzanak az államtanács ezen ítélkezését és birságolását az esküdtbirósághoz föllebbezni: és az az ítélet legyen azután jogerős, a melyet ez ügyben az esküdtbiróság fogott hozni.»

«Bíraskodást gyakorol az államtanács a legtöbb állami hivatal fölött is, különösen azon hivatalnokok fölött, a kik pénzkezeléssel vannak megbízva. De az államtanácsnak ily ügyekben sem végérvényesen döntő — κυρία — az ítélkezése, hanem föllebbezhető az esküdtbirósághoz — ἐπέταμος εἰς τὸ δικαστήριον. — *Magán állampolgárok is jogosítva vannak az államtanácshoz följelentést tenni bármely hatóság ellen törvénysértés miatt: de az államtanácsnak ily ügyekben hozott ítélete ellen is meg van adva a föllebbezési jog az esküdtbirósághoz.* — ἔστι δὲ καὶ τοῖς ἰδιώταις εἰσαγγέλλειν ἢ ἂν βούλωνται τῶν ἀρχῶν μὴ χρῆσθαι τοῖς νόμοις· ἔφεσις δὲ καὶ τούτοις ἐστὶν εἰς τὸ δικαστήριον ἐὰν αὐτῶν ἢ βουλή καταρῶ.»

«Az államtanács tart fölülvizsgálatot — δοκιμαζέει — azon állampolgárok fölött, a kik a következő évre lettek az államtanács tagjaivá kisorsolva, valamint a kilencz archon fölött is. Annak előtte jogában állott az államtanácsnak megsemmisíteni ily fölülvizsgálat folytán a történt kisorsolásokat — ἀποδοκιμασαι κυρία —, most azonban ez esetben föllebbezési joggal élhetni az esküdtbirósághoz — εἰς τὸ δικαστήριον. — Tehát ezen ügyekben az államtanács nem gyakorol többé souverain hatalmat — ἄκωρος. — Másfelől azonban az államtanács jelenleg is előkészíti az ő javaslatai által — προβουλεύει — az ekklesia hozandó határozatait és az ekklesia nem szavazhat le semmi tárgyban, a melyre vonatkozólag nem fekszik már előtte az államtanács javaslata — ἀπροβούλευτον — és a mit a prythanok nem terjesztettek megszavaztatás végett az ekklesia elé — μὴ προγράψωσιν. — A ki ezen (államjogi) szabványok daczára visz valamit keresztül az ekklesiában, az alkotmányellenes határozathozatal indítványozása miatt vonja magára a köznádat — ἐνοχός ἐστιν νικησας τραπή παρανόμων.»

«Az államtanács viszi a fölügyeletet — ἐπιμελεῖται a haditengerészet háromvezős hajóinak építése, felszerelése, és hajó-

házai fölött — *ναυπηγείων*, — az államtanács rendeli el a hajóépítőknél az új három- és négyvezős hajók — *τριηρέτες* — építését, felszerelését és hajóházait is, azon határozatok alapján, a melyeket e részben az ekklesia kézfölemeléssel hozott — *χειροτονήσῃ*. — A hajóépítőmestereket — *ἀρχιτεκτόνας* — is az ekklesia választja kézfölemeléssel. Ha az államtanács nem ad át mindent teljesen kész állapotban az ekként megrendelt hadi hajók, készleteik és hajóházaik dolgában a következő államtanácsnak, úgy ez esetben nem kapja meg a koszorút jutalmul, hanem csak a rákövetkező államtanács alatt kaphatja meg. A háromvezős hajók építése végett tisztagú hajóépítési bizottságot — *τριηροποιοί* — választ az összes állampolgárok közül — *ἐξ ἅπάντων ἐλομένῃ*. — Az összes államépítkezéseket — *οἰκοδομήματα δημοσία* — is fölügyelet alatt és ellenőrzés — *ἐστράτει* — alatt tartja az államtanács és ha valami helytelenséget — *ἀδικεῖν* — vesz észre, az illetőt vizsgálat alá helyezi, följelentést — *ἀποφαίνε* — tevén az ekklesiának és ha vétkesnek találja — átszolgáltatja az esküdtbírósnak. » Az államtanács közreműködik a legtöbb hatóság eljárásában: így a sorshúzás által választott kinstárnokai Athenének is ezek közé tartoznak, a kik minden egyes phyléből egy-egy, a még most is érvényben levő soloni törvény alapján a pentakosiomedimnosok köréből helyezettnek be hivatalaikba — *ἔτι γὰρ ὁ νόμος κίριός ἐστιν* — de az, a kire a sors éppen esik, mégis elfoglalja és betölti hivatalát bármennyire szegény is — *καὶ πᾶν πένης ἦ* — Ezen kinstárnokok — *ταμίαι* — veszik át az államtanács ülésében (kilépett) hivatalbeli elődeiktől Athene diszszobrát — *ἄγαλμα* — a győzelem istennőjének szobrocskáit és a többi kincset valamint a szentély kincseit is. Azután jönnek a poleták — *ποληται* — száma tizen, minden phyléből egy-egy levén sorshuzással behelyezve. Az ő tisztjökhöz tartozik szerződéseket kötni az állami bérletekre vonatkozólag; ők adják haszonbérbe a bányákat és az államjövedékeket — *τέλη* — a hadi zsold pénztárnokának és az ünnepélypénzek kezelésére választott hatóságnak közreműködésével, az államtanács valamelyik ülésében, a mikor is azután azzal kötnek üzletet, a ki mellett az államtanács kézfölemeléssel nyilatkozik. Különben a mi az államtanács valamelyik ülésében bérbeadott bányákat illeti, legyenek ezek

akár jelenleg is munkálat alatt, tehát olyanok, a melyek 3 évre, akár pedig kimerült és fölhagyott bányák, a melyek — évre szoktak bérbeadni, a szerződést úgyszintén az Areiopag által elítélt büntetettek elkobzott vagyonára vonatkozólag is nem ők, hanem a kilencz archon ratificálja — κατακοροῦσιν. — Az állami jövedékeket, melyeket egy évre adnak bérbe, följegyzik a bérlők neveivel és a bérösszeggel együtt a poleták megfelerített — fehérre festett — λελευκωμένα γραμματεία — táblákra, a melyeket azután az államtanács elé terjesztenek. Azokat, a melyek tíz részletben esedékesek a lefizetésre — minden prytaneióban egy-egy — tíz külön iratban — γραμματεία — könyvelik el, az év végével esedékes összegeket pedig külön iratban, valahányszor fizetés történik; végül meg azon összegeket könyvelik el, a melyek fizetése a kilenczedik prytaneióban esedékes. Szintúgy könyvelik el — ἀναγράφουσι — az esküdtbírótság ülésében bérbeadott és eladott házakat és telkeket, mert ezek elárúsítása is az ő tisztjökhöz tartozik; a házak vételárának összege 5, a telkek vételárának összege pedig 10 évi részletben fizetendő le, a mely részletek a kilenczedik prytaneióban esedékesek. Ha meggondoljuk, hogy a templomjavak haszonbérleteiből — a melyekre vonatkozólag a szerződést a basileus-archon ratificálja, a ki is fehérített táblákon könyveli el azokat — befolyó összegeket, tíz évről tíz évre adatván e jószágok bérbe, szintén a kilenczedik prytaneia folyamában kell beszoigáltatni és meg fogjuk érteni, hogy különösen ezen határidőre minő nagy összegek szoktak befolyjni. A fizetési határnapokkal jelzett táblácskákat az államtanács helyiségébe szállítják át, a hol is az államtanács rovatnoka — ὁ δημόσιος — veszi azokat őrizet alá — τηρεῖ. — Valahányszor fizetési határnap van, ezen közeg, — rabszolga-írnok és nem tisztviselő az apodektáknak — τοῖς ἀποδέκταις — csakis az ezen határnapokra vonatkozó okmányokat adja át, csakis ezeket vonván elő az okmánytárból, hogy az ezen napon törlesztett összegek az illető okmányokon azonnal letöröltesse- nek — a többi okmány érintetlenül marad az okmánytárban mindaddig, míg az illető fizetési határnapok el nem érkeznek, nehogy törlés történjék a határnap előtt. Tizen vannak az apodekták, sorshuzás útján minden egyes phyléből egy-egy beállítva. Ők veszik át az okmányokat és a lefizetett összegeket az állam-

tanács helyiségében és az államtanács jelenlétében (azonnal) letörlik, hogy azután az államtanács rovatnokának — δγμότης — visszaadják az okmányokat. Ha valaki hátralékban marad tartozásával: úgy ez följegyeztetik a hátralékban maradás okával együtt: a hátralék lefizetésének különbeni fogságbüntetés terhe alatt kell megtörténnie, mintán az államtanácsnak jogában áll ezen hátralékokat bekövetelni és az adókat fogságba helyezni, a törvények értelmében — κατὰ τοὺς νόμους. — Még azon a napon, a melyen a befizetett összegeket kézhöz vették, az egyes hatóságok pénztáraihoz utalványozzák ki azokat: a következő napon azután benyújtják mindezen kiutalványozásokat egyugyanazon táblára jegyezve és összegezve, fölolvassák az összegeket az államtanács helyiségében — βουλευστηρίῳ — és azon kérdést teszik föl az államtanács ülésében, hogy vajjon a jelenvalók közt van-e valaki akként értesülve, hogy szabálytalanság követtetett el egyik vagy másik kiutalványozásnál valamely hatóság, vagy valamely magánszállító által? — ἰδιώτην. — És ha van valaki, a ki ekként van értesülve, akkor szavazás által döntenek a kérdés fölött. Az államtanács tagjai továbbá saját kebelökből sorshuzás útján bizottságot alakítanak, tíz tagból állót, a kik logistáknak neveztetnek — λογισταί, és a kiknek kötelességök minden egyes prytaeia alatt fölállítani a számadásokat az egyes hatóságok számára — λογιστάμενος — ταῖς ἀρχαῖς. — Sorshuzás útján alakítják meg az euthynos bizottságát is — εὐθύνοιοι — egy-egy tagot minden egyes phyle részéről, két-két ülnököt — παρέδροιοι — rendelvén minden egyes euthynos mellé, a kik ott tartoznak ülni a saját phyléjök neuntőjének — ἐπώνομοι — szobra mellett. Ha azután valaki egy-egy tisztviselőt, a ki már különben megtette a maga számadástételét az esküdtbiróság előtt — δικαστηρίῳ — még magánszámadástételre is akar szorítani az ő saját följelentése alapján: akkor az illető magánfél mint panaszos három nap alatt az állami fölmentvény megadása után az illetékes euthynosnak tartozik írásban benyújtani fehéritett táblácskán úgy a saját nevét, mint az illető tisztviselő nevét, nemkülönböztetve jeléznie kell azon jogsérelmet is, a melylyel ez utóbbit vádolja, odajegyezvén egyúttal azon bírságösszeget — τιμημᾶ — is, a melylyel a tettes tisztviselő az ő nézete szerint sújtandó. Ezen illetékes euthynos kéz-

hez veszi a följelentést, átvizsgálja, és ha az illető tisztviselő ő maga is vétkesnek tartja, a tisztán saját személyét (magánjogai-
ban) ért sérelmet azon bírák elé viszi, a kiknek tisztében áll
községenként — τοῖς κατὰ δῆμον — a peres ügyeket saját phylé-
jében fölvenni — εἰσαγγεῖν —, az állam érdekeire nézve sérel-
mes ügyeket pedig — τὰ δὲ δημόσια — írásban jelentí föl a
thesmothetáknak. A thesmotheták pedig, kézhez vevén a föl-
jelentést, újból az esküdtbiróság — δικαστήριον — elé viszik
az ügyet, hogy ez a számadástételre nézve — εἰρήσων — döntő-
leg nyilatkozzék. A mit azután az esküdtbiróság a maga végzé-
sében kimond, az azután végérvényes ítélet jogerejével bír.

«Az államtanács ellenőrzi a hippeusok — vagyis a második
vagyounrangosztályba sorozott állampolgárok — szolgálati lovait
is. Ha az államtanács úgy találja, hogy valaki, dacára az ő ked-
vező anyagi helyzetének, nem részesíti kellőleg jó tartásban az ő
lovát: akkor megvonja tőle a lótartási díjat bírsággép; ha pedig
valaki egyáltalán nem képes, vagy nem akarja a lovat tisztessé-
gesen megabrakolni: akkor egy kereket égetnek a ló ezombjára, a
mi azután azt jelenti, hogy ez a ló ki van mustálva — ἀδόκιμος —.
Szintügy fölülvizsgálja — δοκιμάζει — az államtanács a lovasí-
tott vadászokat — προδρόμους —, hogy vajjon alkalmasak-e ezen
szolgálatra? Ha nem találja egyiket vagy másikat alkalmasnak —
ἐπιτήδειοι — akkor az illetőt azonnal gyalogkatonává degradál-
ják. Ugyanez történik a könnyű gyalogokkal — ἀνίππος, helye-
sebben ἀμίππος — a kik a lovasok melle vannak hadi szolgál-
latra rendelve; ha ezeket nem találja alkalmasnak e fegyver-
nembeli szolgálatra az államtanács: akkor azonnal elvesztik a
zsoldjokat. Magukat a lovas szolgálatra kiszemelt hippeusokat —
lovagokat — egy tíz tagból álló újonczozási bizottság — καταλο-
γεῖς — jelöli ki és sorozza be, a mely bizottság tagjait azonban
az ἐκκλησία választja. Ezen bizottság szolgáltatja át az általa behi-
vott hippeusok névjegyzékét a lovasság főparancsnokainak —
ἐπαρχοῖς — és a lovasosztályparancsnokoknak — φολάρχοις —
a lovassági főparancsnokok és osztályparancsnokok azután az
újonczok névjegyzékét az államtanács elé terjesztik; s egyúttal
fölnyitván az összes hippeusok lepecsételt törzsnévjegyzékét —
πίνακα — legelőször is azok neveit törlik ki, a kik be voltak ugyan
jegyezve lovasszoigálatra alkalmasakúl, de most esküt tesznek,

hogy testi fogvatkozásaik miatt nem képesek lovaszolgálatot teljesíteni; azután az újból behívottakat szőlítják elő és ezek közül is szabadon bocsátják mindazokat, a kik esküvel erősítik, hogy sem testi fogvatkozásaik, sem vagyoni állapotaik nem engedik meg nekik a lovasszolgálatot. Azokat pedig, a kik erre esküt nem tesznek, vizsgálat alá veszik az államtanács tagjai, már t. i. a buleuták: nevezetesen azt vizsgálják rajtok, hogy vajjon lovaszolgálatra alkalmasak-e vagy sem? A kiket alkalmasaknak — ἐπιτήδειος — találnak, azokat beírják a törzskönyvbe — πίνακα — a kiket azonban nem találunk alkalmasaknak, ezeket nyomban hazabocsátják.*

* Volt idő, midőn az államtanács döntött a középítkezési tervek vagyis az építendő középületek tervrajzai — παραδείγματα — valamint az istennő — már t. i. Pallas Athene évenként megmegújítandó diszruházata — πέπλον — fölött is: jelenleg azonban nem többé az államtanács illetékes ebben a kérdésben, hanem az az esküdtbiróság, a melyre éppen a sors esik — τὸ δικαστήριον τὸ λαχόν — «És vajjon mért nem hagyták meg továbbra is ezeket az ügyeket az államtanácsnál? A szöveg erre azt feleli, hogy azért, mert hát alapos gyanúok látszott arra nézve főnforogni, hogy az államtanács nem szokott eljárni a kellő részrehajlatlansággal a megbízások kiosztásában, hanem csakis a szerint dönt, a hogy ezt az előtte személyesen kedves pályázók, vagy ajánlkozók érdekei megkívánják — καταχρησθεῖσθαι τὴν κρίσιν. Ugyancsak az államtanács tisztéhez tartozik a hadi pénztárnokkal — ταμίαι τῶν στρατιωτικῶν — egyúttleg intézkedni arra nézve is, hogy a győzelem istennőjének szobrai elkészíttessenek és hogy a pályadíjak összegei vagy értékei a Panathenaiák alkalmából tartandó előadások megjutalmazására beszereztessenek.» (Különbén a ποιήσεως τῶν νικῶν καὶ τῶν ἄθλων egész általánosságban is jelentheti az államtanács rendelkezési jogát, illetőleg kötelezettségét az előadások létrehozatalára vonatkozólag is.)

* Végül az államtanács minősíti és ellenőrzi a munkaképtelen állampolgárokat is — δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς ἀδυνάτους ἢ βουλή — ; létezik ugyanis (az atheneiek államában) törvény, mely azt rendeleli, hogy két obolos napi díjat húzzon az állampénztárból mindazon állampolgár, a kire vonatkozólag az államtanács vizsgálat útján kideríti, hogy kevesebb tőkéértéke van három mnaúdál, és

ezenfelül még testi fogyatkozásainál vagy aggkoránál *fogva sem képes arra, hogy a saját munkájával magának (vagy családjának) valamit kereshessen. Külön pénztárnoki állomás van e czéla rendszeresítve, a melyet sorshuzás útján töltenek be.* — νόμος γάρ ἐστὶν ὃς καλεῖται τοὺς ἐντὸς τριῶν μῶν κακτημένους καὶ τὸ σῶμα πεπηρωμένους ὥστε μὴ θύνασθαι μηδὲν ἔργον ἐργάζεσθαι δοκιμάζειν μὲν τὴν βουλὴν, δεδόναι δὲ δημοσίᾳ τροφὴν δύο ὀβολοὺς ἑκάστη τῆς ἡμέρας, καὶ ταμίᾳς ἐστὶν αὐτοῖς κληρωτός.*) — Egyébiránt más hatóságokkal is együttleg intézi el az államtanács a legtöbb ügyet, a mi köztudomásón is van. Mindezen ügyek odatartoznak tehát az államtanács illetékessége alá — τὰ μὲν οὖν ὑπὸ τῆς βουλῆς διοικούμενα ταῦτ' ἐστίν.***)

Ne hatoljunk ma tovább a szövegben ; állapodjunk meg itt, hol az államtanácsról szóló szakasz bevégeződik. A legkevésbé fontosnak látszó adatok is bírnak e helyütt kisebb-nagyobb jelentőséggel: így még azon hiradás is, mely szerint a demokratia túltengésének korában elvett az államtanácstól és a sorshuzás útján alakított esküdtbiróságokra, illetőleg ezek közül a szintén sorshuzással kiszemelt, vagyis egyszerűleg kisorsolt esküdtbiróságra ruházott át egy oly ügykört, a melynek czélszerű intézéséhez okvetlenül nagyobb szakértelem, vagy legalább magasabb fokú általános műveltség lett volna kívánatos, mint a minővel az összes 30 éven felüli állampolgárok közül kisorsolt esküdtbirák átlag bírhattak. Igaz, hogy az államtanács tagjaivá is szellemi képesítvény nélkül lettek behelyezve az állampolgárok: de viszont tagadhatatlan az is, hogy ezen ügykörben, a középületek tervrajzainak és a leiturgiai műszolgáltatások elbírálására vonatkozólag az esküdtbiróság illetékességének behozatala sem jelenthetett semmi esetre sem haladást a művelődés szempontjából — ha csak azt nem akarjuk az orthodox rajongók kedvéért állítani, hogy az athenei nép vele született műérzékénél fogva az esküdtbirák már eo ipso jobban kellett hogy értsenek a művészeti szempontokhoz mint a buleuták.

Nagyon nevezetes az, a mit a szöveg a kevésbé vagyonos munkaképtelen állampolgárok állami segítélyezésére vonatkozólag

*) Ἀθηναίων πολιτεία. Ed. Kenyon, ch. 49, p. 124.

**) Ibid. p. 124.

mond. Egyoldalú philolog rajongók és a nagy közönség számára író essayisták nagy zajt ütöttek a szövegnek ezen helyéből, úgy állítván oda a dolgot, mintha csak most, a Kenyon-féle kiadványból értesülne először a bámuló utókor a felől, hogy már az athenei állam segélyezte a munkaképtelen és vagyontalan vagy kevésbé vagyonos állampolgárokat és hogy törvény is alkottatott e segélyezések kötelező voltáról. Azt a két oboloszt, a melyet napidijul fizetett e törvény alapján az athenei állampénztár a munkaképtelen szegényeknek, — ezt a két oboloszt úgy állították oda az Aristoteles-legenda legeslegújabb hírnökei mint valami bizonyítékát annak, hogy most már egészen más világításban látjuk az athenei államot mint a minőnek azt eddigi forrásaink alapján magunknak valaha elképzelni is merésztük.

Pedig éppen nem annyira meglepő újdonság az, a mit most a Kenyon-féle 'Αθηναίων πολιτεία-ból kiolvashatunk. Már Harpokration elmondja, habár kissé más szavakkal is, a munkaképtelenek ezen állami segélyezését, megjegyezvén, hogy a három minánál kisebb tőkeértékkel bíró munkaképtelen — τὸ σῶμα πεπηρωμένον — állampolgárok az államtanács előterjesztése alapján az állampénztárból napidiját húztak, még pedig két oboloszt Aischines, egy oboloszt Aristoteles 'Αθηναίων πολιτεία-ja és öt, illetőleg kilenez drachmát Philochoros szerint, ez utóbbit egyebiránt nem napidijra, de havi díjra értvén Philochoros. Sőt már Lysiasnál is nyomát találjuk az egy obolosnyi napidijnak oly munkaképtelen — ἀδύνατος — állampolgár számára, a ki különben nem a háborúban lett rokkanttá. (Harpokr. v. ἀδύνατοι.*) Αἰσχίνης ἐν τῷ κατὰ Τιμάρχον. οἱ ἐντὸς τριῶν μῶν κκετημένοι τὸ σῶμα πεπηρωμένον (τὸ δὲ σῶμα πεπηρωμένοι Bekker) ἐλάμβανον δὲ οὗτοι δοκιμασθέντες ὑπὸ τῆς βουλῆς δύο ὄβολους τῆς ἡμέρας ἐκάστης ἢ ὄβολόν ὡς φησιν 'Αριστοτέλης ἐν 'Αθηναίων πολιτεία; ὡς δὲ Φιλόχορος φησιν ἐννέα δραχμᾶς κατὰ μῆνα. ἔστι δὲ καὶ λόγος τις ὡς Λυσίου περὶ τοῦ ἀδύνατου, ἐν ᾧ ὡς ὄβολόν λαμβάνοντοι.) Bekker Anekdótái szerint Lysias (24, 12, 26) egy obolosra, Aristoteles két obolosra, Philochoros pedig öt obolosra

*) Hal. e. Suidas és Hesychios szótáraival i. h. és Böckh, Staats-haushalt der Athener I, 342. kvv.

teszi ezt a napidíjat. Sőt akadtak már modern buvárok is, kik mint Hullemann a «*Quæstiones Græcæ*»-ben ¹⁾ a munkaképtelenek ezen állami segélyezéséről már évek előtt értekeztek, jóval azelőtt, hogy napvilágot látott a Kenyon-féle Ἐθνησίων πολιτεία. Hullemann azt hiszi, hogy Aristoteles koráig 2 obolosra rúghatott az állami napidíj, ezentúl azonban havidíj alakjában lett az állami segély kiszolgáltatva.

A tudósítás tehát nem mond teljesen új dolgot, csak megerősíti azt, a mit e részben Lysiasból, Harpokrationból, Suidasból, Hesychiosból amúgy is már megérthettünk.

Ámde azért mégis szerfölött érdekes ezen újabb tudósítás is: mert ellentétbe helyezi a Harpokrationnak Aristotelesre hivatkozó híradása a Kenyon-féle Ἐθνησίων πολιτεία szerzőjének értesülését Aristoteles e részbeli értesülésével, azt mondván, hogy ez utóbbi csak egy obolosnyi állami napidíjról tud, holott Aischines két obolost emleget, a mint hogy másfelől két obolost és nem egyet emleget maga a Kenyon-féle Ἐθνησίων πολιτεία szerzője is. Ebből tehát ismét az következik, hogy a mi szövegünk szerzője nem lehet azonos Aristoteles-sel, a kinek Harpokration ama másik, általa idézett Ἐθνησίων πολιτεία-t tulajdonítja.

Megérdemli egyébiránt, hogy foglalkozzunk kissé még más tekintetben is ezen két obolossal. Diodoros ²⁾ 22,000-ra, Plutarchos ³⁾ 12,000-nél többre teszi azon athenei állampolgárok számát, a kik az Antipatros alkotmányhozása következtében elvesztették az állampolgárjogot, csakis azért, mert nem volt meg az a tőkeértékök — τίμησις — a melynek kimutatásához Antipatros az állampolgári képesítvényt kötötte volt. No és mekkora volt az a tőkeérték, a melyet Antipatros képesítvényül megkövetelt?

Kétezer drachma. Ezen tőkeértéknél csak 9000 atheneinek volt nagyobb tőkeértéke 322-ben: azt mondják forrásaink. Mi következik ebből? Az, hogy ezen időtájban vajmi nagy lehetett

¹⁾ *Quæstiones Græcæ* II, p. 1. köv. Hsl. e. Gilbert, Gr. Staatsalt. I, p. 329.

²⁾ Diod. Sicul. Hist. XVIII, 18.

³⁾ Plut. Phoc. 28.

már azon athénei állampolgárok száma, a kiknek összes tőkeértékek nem tett ki többet 3 minánál. Es mert tudjuk, hogy 100 drachma tett egy minát, és 6 obolos egy drachmát: megértjük azt is, hogy a 2 obolosnyi napidij lényegesen lendíthetett a munkaképtelenek életsorsán. Már e két obolos elég lett volna arra, hogy megmentse őket az éhhaláltól; fözeleket és beszózott kisebb fajta halat bőven kaphattak e két obolosért, sőt még bort is, meg kenyérfélét, ha nem is éppen a javából. Emberszerető politika volt tehát kétség kívül, a mely tovább ment a Peisistratos törvényénél: ez utóbbi csak a csaták rokkantjait látta el kenyérrel, a Phokion és Demochares korabeli demokratia azonban fölkarolta a béke idején munkaképtelenné vált szegényeket is. Ez tehát olybá tekinthető, mint előrevetett árnyéka azon magasztos törekvéseknek, a melyek legújában némely európai törvényhozásban már tényleg érvényesültek: sokkal többre ment azonban azon összeg, melyet az állampolgárok az ekklesiában megjelenésökért és e mellett az esküdt-bíróságokban való működésökért húztak az állampénztárból. Ha nem áll hibásan az *ἐννέα* a szövegben *ἐννέα ὀβολούς* helyett, ott hol a *νομίαι* napidijairól van szó: akkor bátran el lehet mondani, hogy az athénei állam ebben az időben inkább hasonlított egy nagy *kényszer-részvénytársasághoz*, mint bármi más-hoz, a mihez eddigelé a reálphilologok hasonlították; de még ha 9 obolost, vagyis 1¹/₂ drachmát kell is érteni az *ἐννέα* alatt, még akkor is bátran elmondhatni, hogy a hadjáratokra ki nem vonult athénei polgároknak jóval több mint fele sokkal nagyobb összeget húzott úgyis mint ekklesiasta, úgyis mint a theorikon részese, s esetleg úgyis mint esküdtbíró az állampénztártárból, mint a mennyi jövedelme lehetett a magán vagyona után. Nem volt ez egészséges állapot: mert az állampénztár nem bírta volna fedezni ez iszonyú szükségleteket magának az athénei államnak, illetőleg magának az athénei társadalomnak a jövedelméből. Ez csak a frigyársak pénzeinek segélyével történhetett. Tönkre is jutott az athénei társadalom úgy mint az athénei állam azután, mihelyt elfordult a hadi szerencse Perikles városától. A frigyársak elszakadtak; az állampénztár leapadt nyomorúságosan: szerencse, hogy a hírnév, mely oly ragyogóvá tette Athent a szellemi életben, feléje fordította a Nagy Sándor

utódainak és a föld egyéb hatalmasainak adakozó kezét: mert különben rajta bizonyult volna be messze a világtörténelemben kihatólag a legfényesebben, hogy még a legtehetségesebb nép sem töltheti be hosszabb időközön át méltóan a maga hivatását, ha nem a *munka* cultusát helyezi úgy az államban, mint a társadalomban a legfőbb polczra.

A

BIRTOKI JOGTAN KÉTSÉGEI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

HOFFMANN PÁL

RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A IT. OSZTÁLY ÜLÉSÉN, 1892. AVRIL 4-ÉN.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1892.

Budapest, 1892. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

A BIRTOKI JOGTAN KÉTSÉGEI.

A magánjog és a polgári perjog intézményeinek hosszú sorában nincs második, mely — a mi a szaktudománynak okozott nehézségeket illeti — a birtoklás és birtokvédelem jogintézményeihez fogható volna. A XII. század óta küzködik földrészünk jogtudománya ezek nehézségeivel és a legyőzésükre fordított tömérdek munka elhatározó sikert még nem aratott. Sőt: a birtoklás és birtokvédelem kérdéseit tárgyzó roppant szakirodalom kétségbeejtő ziláltsággal hat elménkre, még pedig annál inkább, mennél kiterjedőbben vészén róla tudomást. Nem kevesebb, mint a tudományos feladatokról soha le nem tevő szellem tudásvágya és munkakedve kell ahhoz, hogy az európai jogászság vagy huszonöt nemzedékének egészben véve sikereden fáradozása után a jogelmélet művelői a tárgyban a további construáló munkával fel ne hagyjanak, a jogélet igényeinek imígy-amígy kielégítését egészben a magára maradó joggyakorlatra bízva.

»Multae reperiuntur definitiones a Doctoribus traditae, quae omnes rnutuis telis corruunt«, panaszkodék immár Alciat (y 1550), és e panasz indokoltsága azóta alig csökkent. »Die heutige Zeit steht der Lösung des Problems kaum näher, als die Zeit der Glossatoren . . . jeder Lösungsversuch musz dem mutuis telis corruunt Alciats verfallen . . . gäbe es eine Lösung, so müsste sie schon gefunden sein«, állítja napjainknak úgy a jogelmélet, mint a joggyakorlat terén elismert tekintélyű szakembere (Meischeider).

ki más helyütt a birtoktan főproblemáját meg éppenséggel a kör négyszögítéséhez fogja; az elmésségéről híres Bekker szerint pedig »a birtokvédelem alapja és a birtok jogi természete a legújabb jogtudománynak legsúlyosb keresztjei«.

Jellemző, hogy a római jogászok birtoklási és birtokvédelmi dogmatikáján akkora mérvű nehézségek nem mutatkoznak: »mi itt oly nehézségekkel küzdünk, melyeket nagyobbbrészt minmagunk készítünk«, jegyzi meg Bekker. Bizonyos, hogy a római jogászok szellemiránya, mely a jogintézmények és jogtételek bölcseltszerű megalapításától jobbra tartózkodók, egyik-másik minket sanyargató nehézség elől kitért; aztán ők, valamint egyebek, úgy a birtoklás és birtokvédelem iránt is saját, páratlanéi szerencsés, mivel tiszta és következetes fejlődéséi jogállapotokra és jogokra szorítkozhattak, míg ellenben korunk jogtudománya a, részben ki nem engesztelt ellentétek mellett folyt különféle jogfejlődések bajaival kénytelen küzdeni.

Ezen jogfejlődések főtényezői: a római jog, ennek középkori (glossatori) dogmatikája, a kánoni jog és germán jogok. A jogállapot, mely ezen nem egyező tényezők hatása mellett támadt, szinte kibékíthetlen ellentétek súlya alatt görnyed. Birtokjogi elméletünk szükségkép a római jogból indul ki, ámde a róla szereshető tudomásunk hézagos; aztán meg másképp is alakult a birtokvédelem a remekkori római jog szerint, másképp a Justinianus-féle szerint, sőt másképp amaz szerint és az azt megelőző jogállapot mellett. A Justinianusi megállapításra következett az oly nagyon és sokára irányadó glossátorok tana, két nagyjelentőségű kánon (pápai határozmány) és a mindkét középkori tényezőre, t. i. a bolognai iskolára és a pápákra ható germán jogoknak a római jogtól alapelvileg különböző rendezése: oly szaktudományi substratum, melyben kétségek és egymást irtogató ellenvélemények kényelmesen burjánozhatnak.

Én ez alkalommal csak a birtoklás fogalma és a birtokvédelem alapja (indoka) iránt fenforgó nehézségekről adok számot.

A hiány, melyet korunk jogtudománya a birtoklási jogviszony tisztázása körül idáig inkább növelt mint pótol, immár a birtoklás fogalmával veszi kezdetét: van róla. még pedig jó sok egymással ellenkező szaktudósi vélemény, de hogy ezek közül valamelyik általános elismerésre jusson és ekkép tudományi megállapodásra vezessen, arra semmi közeli kilátás nincs. Tehát a legelső kérdésre: mi a birtoklás? felelhet ugyan minden szakember egyéni vélekedése szerint, hanem hallgat a szaktudománV. »Bei genauer Prüfung muss die Möglichkeit emer in legislativer Beziehung gengtenden und nicht misszuverstehenden Definition des Besitzes bezweifelt werden«, mondja a német birodalom számára most készülő polgári törvénykönyv első tervezetének (797. íj.) indokolása.

Nyugodt tudatkép hangzik ezzel szemben a jogalkotólag hatott római jogászok tana. Ok a *possessio* nevezetnek Labeótól származó és Paulustól helybenhagyott etymologiai levezetése alapján birtoklás alatt személy és dolog közt térileg fenforgó oly tényleges viszonyt értettek, melynél fogva emez amannak mindenképen, még pedig *tudva és akarva* alá van vetve. Az utóbbi mozzanatot Paulus *affectio tenendi*-nek nevezi, megjegyezvén, hogy ennek hiánya miatt az örült, ki valamely dolgot olykép érint, époly kevésbé leszen annak birtokosává, mint az alvó ember, kinek kezébe dolgot helyeznek. De a római jogászok szerint nem szükséges, hogy a valamely dolgot a mondott szándékkal birtokba vevő a természetes akaratképességen kívül még a jogi cselekvények hatásos véghezvihetésére megkívántató (ú. n. jogügyleti) képességgel is bírjon, a miért p. o. gyámság alatt álló, mindamellett, hogy gyámjának hozzájárulása (auctoritas tutoris) nélkül jogi cselekvényeket érvényesen véghez nem vihet, dolgot azon hozzájárulás nélkül is birtokba vehet és birtokolhat. Ezen és még néhány ilyféle határozmány indokául a birtoklás *tényleges* mivoltát (est facti et animi — res facti — plurimum facti habet) hangoztaták, Csakhogy másfelől meg azt is tárták, hogy ki

jogokat maga számára szerezni nem képes (rabszolga, családfői hatalom alatt lévő), az birtokossá sem lehet. Tehát: a birtoklás amott, tényleges mivolta miatt, az alanyi jogokra vonatkozó jogszabályok alá nem esik, emitt pedig azon mivolta mellett is ezen jogszabályoknak hódol. Ez egymásba ütköző két tétel indoka Papinianus szerint az, hogy »*possessio non tantum corporis (azaz: facti) séd et iuris est*«, a mi miatt a birtoklás számára a jogokra vonatkozó jogszabályokból kölcsön kell venni: »*possessio plurimum ex iure mutuatur*«. Sem a birtoklás ezen dualismusa sem a hozzá megkivántató két elemnek, t. i. a tényleges hatalomnak (*corpus*) és a szándéknak (*animus, affectio tenendi*) közelebbi mibenléte — úgy látszik nem zavarta a római jogászok felfogását és elhatározását.

Ellenben a közép- és iljkori jogászság mindaliáromról támasztott kétségekkel tehetetlenül vesződik. Vegyük e kétségeket egyenként szemügyre.

1. A birtoklás azon kettős színezetén, a melyet a római jogászok aggálytalanéi észlelőnek (hol *kis*, hol *factum*) és a melyben könnyű szerrel megnyugvának (»*possessio plurimum facti habét*« hanem e mellett »*plurimum ex iure mutuatur*«): a birtokviszony ezen dualismusán a XII. században feléledt jogtudomány nyomban megütközött s azóta folytonosan rágódik, hanem eligazodni mindeddig sem birt. Az európai jogirodalom tehát e tekintetben tudományi megállapodás helyett egymással mérkőző ellentétes felfogásokkal szolgál, a kétség a körüi forogván: jog-e a birtoklás avagy csak tényleges viszony? így p. o. Bassianus glossátor ellenében, ki szerint a birtoklás »*ius quoddam rém detinendi sibi*«, Placentinus és Azo, a *possessio* nevezetnek etymologiai származtatásához ragaszkodva, a birtoklást *te'nyleges* viszonynak tartják (naturális *possessio*), csakhogy Placentinus e mellett megengedi, hogy »*iuris artificio et timento contra naturalem causam reique veritatem meram*« néha az is »*dicitur possidere, qui non possidet*«; és a glossátorokra következett középkori jogtudósok (az u. n. commentátorok) is a birtoklás felfogásában a jogosultság és ténylegesség eszméi között forognak. Nem különben az újkori

jogtudósok. Ez örökös ingadozással szemben nagyon megfogható Thibautnak századunk elején hallatott azon panasza, hogy a kezdetleges birtok, mely a megszállás vagy megfogás ténylegességéből indult ki, tételes törvények következtében olyvalamivé változott, a mi amavval még csak névleg sem azonosítható; sokszor az tekintendő birtokosnak, a ki nem birtokol, és a ki birtokol, az nem tekintendő birtokosnak; és nincs sem szabály sem elvből levezethető tétel annak elhatározására, kit kelljen birtokosnak, e szó jogi értelmében, tekinteni. Savignynak egykorú birtoki monographiája tisztító orkán gyanánt hatott ugyan a stagnáló zürre, de mindamellett a *ius* és *factum* körül forgó harcz tovább, még pedig hevesebben folyt, elannyira, hogy a jogtudósok véleményei azóta és ma még jóval nagyobb mértékben ágaznak szét, mint annak előtte.

2. A birtokláshoz kívántató téri (tényleges) viszony, t. i. a birtokló és a birtokolt dolog közt, a birtoklás kezdetén vagyis a birtokszerzés alkalmával nem okoz szertelen nehézségeket, még az esetben sem, ha a minek lehetőségét immár a római jog elismeri — a birtokbavétel képviselő által történik; a birtoklási viszony ily esetben úgy alakú, hogy a dolgot a képviselő veszi hatalmába (*apprehensio*). de azzal a szándékkal, hogy azt a képviselt személy nem pedig saját maga számára birtokolja (*alieno nomine possidere*), a képviselt személy akaratában meg a birtokszerzéshez kívántató másik elem (*affectio tenendi*) valósei, mi által a képviselt személy birtokossá (*possessor*), a képviselő ú. n. birtoklósá (*detentor*) leszen, amaz emez, mint közege által birtokolván. De a megkezdett birtoklás (szerzett birtok) folytatásához is megkívántató tényleges (téri) viszony fentartása oly nehézségekbe ütközik, melyeket a jog és jogtudomány — hacsak az egész birtoki intézményt elejteni nem akarja csakis a ténylegességi igény leszállításával, sőt feladásával képes legyőzni. Ugyanis a lehetlenségek közé tartozik az, hogy a birtokunkba vett dolgokkal, kivált ha ingatlanok, abban a közvetlen téri érintkezésben maradjunk, melylyel azokat birtokunkba vettük; nehogy tehát a birtoklás e miatt érdekének javától meg-

fosztassék, sőt jelentéktelenné csökkenjen, a jog és jogtudomány bizonyos feltételezés mellett a birtoklást folytonosan fenforgó gyanánt veszi mindamellet, hogy a birtokba jutott a birtokba vett dologgal sem személyesen, sem képviselői közeg által többé nem áll téri viszonyban, sőt mindamellet is, liogy azon dolgot immár más valaki hatalmába keríté. Világos, hogy a birtoklási tan és jog a birtoklási viszonyt itt is a ténylegességi szempont alól a jogosítványokra vonatkozó szabályok szempontja alá vonja.

3. Nem csekélyebb, sőt még nagyobb nehézséggel jár a birtokszerzés másik elemének, t. i. a birtokbavevőben kívántató szándéknak meghatározása, és minthogy az újkori jogelmélet az iránt is csak ellenkező véleményekkel szolgál, ez a kétség a birtokjogi zűrzavart teljessé teszi. A tudományos vita e tárgyban voltaképp a római jogászok által aggálytalanul adott és századokon át megnyugvással fogadott minősítés, ű. ni. az »affectio tenendi« értelméről folV. Magok a római jogászok ezen két szónyi minősítő szerkezetet olyannyira világos értelműnek találták, hogy az iránt a szószaporítást fölöslegesnek vélek, — műveik reánk jutott maradványai után Ítélve. Csak Justinianus codificatiójának egyik főmunkása, Theophilus byzanczi jogtanár értelmezte (Justinianus Institutioilioz írt Paraphrasisában) ama remekkori minősítést valamivel közelebbről ezen két görög szóval: bsoitovtoc, melyek aztán más

görög jogi munkákban is találkoznak. És már most úgy az eredeti latin szónak, mint görög másának értelmezésére jelen századunk jogászsága egész irodalmat hozott létre — még pedig elhatározó siker nélkül! Az abban találkozó ellenvélemények valamennyi árnyalatát következményeikkel együtt külön ecsetelni vaskos kötetnyi művet tenne ki. melynek tartalma minden értelmes és nem egyszersmind jogászi olvasóra a jogtudományon mulató gúnyiratképp hatna; feladatomhoz szerencsére elégséges azon ellenvéleményeket osztályozólag röviden jelezni. Savigny immár említett korszakos monographiájában az »affectio tenendi« birtoklási kelléket, Theophilus idézett görög mására támaszkodva és ezt »animus domini« szavakkal latinra visszafordítva, úgy értelmezi, hogy az a birtoklónak abbéli akarat, a hatalmába vett és abban tartott dolgot mint *sajátját*

bírní, tehát a nélkül, hogy más valaki arra vonatkozó tulajdonjogának hódolna, minélfogva birtokos csak a dolognak igazi tulajdonosa, annak vélt tulajdonosa, a tolvaj és a valamely ingatlant előbbi birtokosának kiszorításával (*deictio*) elfoglaló lehet. Ezen, kezdetben számos és előkelő követőre talált felfogás ellenében némelyek az *affectio tenendi* egységes értelmezését lehetetlennek tartják, mások azon felfogást kiterjesztőleg módosítják, egy harmadik jogászcsoport pedig teljesen elveti. A mit az utóbbihoz tartozó írók »animus dominandi« — »dominantis« — »disponendi« — »rém sibi habendi« — és »possidendi« hangoztatása mellett a Savigny-féle felfogás ellenébe állítanak, az részleteiben igen különböző. A mi ezen zűrzavar közepeit a vitakérdés magvát feltárni, amaból értelmünket kivezetni és a kínos feladat megoldását egyszerűsíteni és könnyíteni képes, az nézetem szerint következő megfontolás. Dolognak birtokbavétele és birtoklása többféle joghatásoknak okozója, csakogy ezen joghatások, egyik kivételével, nem egyesegyedül a birtokbavételből és birtoklásból, hanem egyszersmind ezekkel kapcsolatos másféle tényezőkből együttesen származnak, és mindezen vonatkozásokban a birtokbavétel és birtoklás mibéléte nem okoz elméleti nehézséget. Csakis azon egyetlenegy joghatás szempontjából, mely a birtoklásból egymagából származik, lett az utóbbinak mivolta tudományunk nagy talányává. Ezen joghatás pedig abból áll, hogy a dolognak birtokosát birtoklásának önhatalmi háborítása ellen törvénykezési védelem illeti. Nem érintve itt fölöslegeskép sem ezen védelemnek különböző korokban különböző alakulatait, sem — a mire nézve a római jog és a germán közt elvi ellentét forog fenn — az e védekezés ellen kifejthető ellenvédelem tartalmát: a mi mindebből feladatomhoz tartozik, az az egy, hogy azon védelem a birtoklási tényálladékhöz van kötve. Úgy látszik, mintha ezen kétségbe nem vonható ténynek előtérbe állításával a szóban forgó kétség immár el volna oszlatva, mennyiben t. i. Így okoskodunk: ha a rejtélyes »*affectio tenendi*« mibénéte és a birtoklásnak ettől függő fogalma csak azon egy joghatás szempontjából kérdéses, mely a birtoklásból egymagából ered, és ha ezen egyetlen joghatás a birtokvédelem: úgy következtessünk vissza az utóbbiból

amarra, vagyis a birtokvédelem lehetőségiből a birtoklás fogalmára, mondván, hogy »affectio tenendi« mindazoknak, habár egymástól különböző szándékai és hogy ennél fogva birtokosok mindazok, kiket a jog birtokvédelemben részesít. És csakugyan ezen okoskodás varázsserejének hódolnak mindazok, kik a Savigny felfogása ellenében az »affectio tenendi«-nek, az érthető »animas domini« helyett, »animus dominandi — dominantis — disponendi — possidendi«-féle gondolathíányt takaró szavakba kapaszkodnak. Ámde ezen olcsó okoskodás, eredményével egyetemben, következő ellenvetésre megdől: hogy a birtokvédelem, valamint minden törvényes védelem, a védelem indokát képező bizonyos álladókra, t. i. a birtoklásra támaszkodik, nem pedig megfordítva a birtokálladék a birtokvédelemre, s hogy tehát az emerről amarra visszakövetkeztető felfogás az okoskodás természetes rendét megfordítja, vagyis hogy szabad a birtokálladékból a birtokvédelemre következtetést vonni, de nem a birtokvédelemből a birtoklás fogalmát képező birtokálladéokra, mivelhogy ugyanazon védelem egymástól különböző álladékok alapján lehet megadva és az ily azonos védelem a védett álladékok között fenforgó különbséget meg nem szünteti. Lássuk ezt néhány más példában. A megbízási szerződésből (mandátum) és a megbízás nélküli ügyvitelből (negotiorum gestio) indítható keresetek (actio mandati directa et contraria — actio negotiorum gestorum directa et contraria) célzatai azonosak, hanem azért még senki sem törekedett a megbízási szerződés és a megbízás nélküli ügyvitel álladékai közt fenforgó különbséget az azonos célzatu védelem miatt elsimítani és a kétféle álladékot egységesen minősíteni. És: a társas szerződésből származó (vagyon) közösség (societas) és az a nélkül valahogy létesült közösség (communio incidens) megszüntetésére szolgáló védeszköz nemcsak célzatilag, hanem még névleg is azonos (actio communi dividundo), hanem azért még nem akadt vállalkozó, ki a societas és a communio incidens két álladékát csak ad hoc is (az actio prosocio-n túl) azonosítani iparkodott volna. De már az a körülmény, hogy a római jog, miután a tulajdonosi célzattal birtoklónak interdictumi védelmet engedett volt, ezen védelmet jóval utóbb néhány birlalóra (záloghitelező, zárgondnok és preca-

rista) kiterjesztő: ez a kiterjesztés immár elégséges ok arra, hogy a XIX. század jogtudósainak színe-java a birtok fogalma iránt kétségbeessék, azok legújabb szövivői során párt alakuljon, mely a tulajdonosi szándékkal birtoklók faját a jogtudományban mintegy kiírta és ennek helyette egy lényt állítson, melynek sem faját sem nemét meghatározni nem képes, mégcsak a csírák iránt tájékozó expediens segélyével sem. Csak a szakszerűség szűk falai közé rekedt, az egyetemes emberi szellemvilág legét nélkülöző gondolkodásnak telhetik, nézetem szerint, afféle kétségben és mesterkedésben kedve! Ugyanis: kétségbe nem vont tény az, hogy a dolgokat birtoklóknak két, egymástól kézzelfoghatólag különböző osztályuk van, t. i. azoké, a kik az általok bírt dolgokat sajátjuk gyanánt tartják hatalmokban, és azoké, a kik az általok bírt dolgokra nézve másvalakinek tulajdonjogát nem csak elismerik, de sőt erre saját birtoklási érdekeik javára egyenest támaszkodnak is. mint p. o. a zálogtartó hitelező, ki zálogjogi érdekét a zálog tulajdonosának jogával fűdi. Amazok viszonyát tudományunk idáig birtoknak, emezeket birlalásnak nevezte. És: a történeti fejlődés azt mutatja, hogy a birtokvédelem a tulajdonosi célzattal birtoklók viszonyából indult ki és erre volt alapítva, ellenben az íi. n. birlalóktól megtagadva, még pedig egyes-egyedül a birtoklási szándék tekintetében köztök fenforgó különbség miatt. Már most: érteném, sőt talán de lege ferenda osztánám is azt a múlttal szakító eszmét, hogy a birtokvédelem valamennyi, akár tulajdonosi akár másnemű saját érdekből birtoklóknak megadassák, minek következtében a birtokosoknak és birlalóknak nevezett két birtoklói osztálya birtokvédelem és ennélfogva az egész birtoktan szempontjából egyetlen, minden nehézség nélkül egységesen értelmezhető osztálylyá alakúina. Mert csakugyan nem értem, hogy miért tagadjuk meg a birtokvédelmet, p. o. a haszonbérelő nevezetű birlalótól, mely védelem a zálogtartó nevezetűnek meg van adva, vagy a haszonkölcsonzótól (commodatarius) a precaristának, — a letéteményestől (depositarius) a zárgondnoknak (sequester) megadott birtokvédelmet? És ha a szaktudomány ilyenmű reformeszméje a jogéletben érvényre jutna, úgy az addig ú. n. affectio tenendi értelmezésén szereshető jogászi

dicsőség az irodalomtörténet vadonába költözöknék, a liova én részemről tisztelt pályatársaimat nem követném. De a midőn — mint mondám — nem az a gyökeres szakítás és átalakítás forog szóban, hanem a több mint kétezer év óta a jogéletből és szaktudományból ismeretes azon szabályzat, mely szerint a birtokvédelem a tulajdonosi célzattal birtoklót *egyáltalában*, a másféle célzattal birtoklók (birlalók) közül csak egynéhányat *kivételkép* illeti: akkor jogászi gondolkodásom és — legyen szabad hozzátennem — ízlésem igazat ad a nagy építőmesternek, Savignynak. hogy az amazokon nyugvó arányos birtokjogi épületet emezek elhelyezése végett halomra nem döntötte, hanem inkább ezek számára mibenlétüknek megfelelő mellékajlékot toldott amahoz, — az általa ú. n. »származtatott birtok« stíljében.

II.

A birtokvédelem alapja (indoka) iránt századunk jogtana négy, egymással elhatározás nélkül ellenségeskedő véleményről hullámszik, mely szétágazás részint a római jog iránt fenforgó kétségekkel, részint, sőt nagyobb mértékben, a római jog és a germán közt létező ellentéttel függ össze.

Ugyanis: a római jog és a germán közt a birtokvédelem dolgában fenforgó elvi ellentét azon védelem alapjában gyökerezik, tehát a védelmi győzelem feltételeiben és a lehetséges ellenvédelem tartalmában nyilatkozik. Minthogy t. i. a római jog az alanyi magánjogok törvénykezési védelménél az az ily védelemmel élő felperestől azt követeli, hogy érvényesítendő jogának a múltban általa történt megszerzését igazolja és ezen igazolásból a kérdéses jognak még folyton létezését mindaddig következteti, a míg alperes annak megszűnését be nem bizonyítja: a magánjogok törvénykezési védelmének ezen rendezése mellett lehetővé vált, a tényleg fenforgó ú. n. birtokálladékoknak önhatalmi háborítása ellen oly törvénykezési védelmet szolgáltatni, melynél a védett birtokálladék jogosultsága tekintetbe nem jöhet, vagy röviden kifejezve: a római jog az alanyi magánjogok törvénykezési védelme (ú. n. *petitorium*) és a tényleges birtokálladékoknak önhatalmi

háborítások ellen megvédése (u. n. *possessorium*) közt áthághatatlan határt von, és így igazi, azaz tiszta birtokvédelmet létesít. Ellenben a germán jog egyfelől az alanyi jogok törvénykezési védelménél az ily védelemmel élőtől azt követeli, hogy érvényesítendő jogát mint jelenleg és tényleg mutatkozót, tehát birtoklólag igazolja, másfelől meg a tényleges birtokálladékoknak önhatalmi háborítások elleni törvénykezési védelmét az ellenfél által felhozható jogosultsággal megghiúsíthatóvá teszi, azaz: a germán jog az *u. n. petitorium* és *possessorium* közötti különbség elvét szorosán nem alkalmazza. Világos tehát, hogy a birtokvédelem alapját tárgyazó kérdés a mondott mindkét jogból egységesen meg nem fejthető, hanem mindegyikből külön-külön nyerhet csak kellő, a másiktól lényegesen eltérő megoldást. Ámde a XII. században feléledt jogtudomány ezen ellentétes jogalakulatok kellő értelmével nem birt. Ugyanis: a nagy tökélyre kifejtett és a szaktudomány által mesterileg kimivelt római jog tanulmányozásán feléledvén, a XII. és következő századok jogtudománya teljességgel a római joghoz fűződött, az ezzel szemben kezdetleges és nyers germán jogra pedig ki nem terjeszkedett. Tgy a középkori birtoktan is egészen e római jogra alapított. mi azonban nem akadályozta, hogy a germán jog ellenkező birtokvédelmi elve is a jogtudósok és a pápák (*canon »Redintegranda«* c. 3. C. 3. qu. 1. és *caput »Saepe contigit«* c. 18. X. *de restat. spol.* 2. 13.) által azon téves hiszemben, hogy a római jogot követik, némileg érvényre jutott. Ezen, úgy a jogelméletet mint a joggyakorlatot sanyargató eszmezavarnak csak Savigny vetett véget többször említettem birtokjogi monographiájában, hanem ennek daczára a birtokvédelem alapja iránt azóta folyó tudományos kutatás és fejtegetés, sőt maga a birtokvédelem gyakorlati rendezése is még folyton a római jog és a germán közt fenforgó ellentétben, és hozzá még mindegyiknek kétségein tengődik.

Nem csoda tehát, hogy korunk jogirodalmában a birtokvédelem alapja iránt következő, egymástól gyökeresen eltérő négyféle felfogás viaskodik és hogy ezek mindegyikének vallói között is sok jelentékeny változatosság mutatkozik.

1. Az egyik felfogás szerint a (római) birtokvédelem

rendészeti érdekeken alapul (főkép: Roszhirt, Bethmann-Hollweg és Neuner), melyek az e védelemben részesülő magánérdekek mellett a tekintetből fenforognak, hogy a közrend meg ne báboríttassék.

2. Egy másik felfogás a birtokvédelmet azzal az állítással indokolja, hogy a birtok *önálló* (dologbeli) *jog* (Schweppe, Mühlenbruch, Zachariä, Röders, Grans, Thaden, ifjabb Hasse, Lenz, Kindel), mely állítólagos jognak tartalma iránt azonban az e felfogást vitatok véleményei szétágaznak.

3. Harmadik felfogás a birtokvédelmet a birtoklás és a *tulajdonjog* közötti viszonyra alapítja, mint a melynél fogva a birtoklás mintegy vélemezhető avagy ideiglenes tulajdonjognak volna tekinthető (egyideig Savignynak is véleménye, továbbá: Unterholzner, Tigerströhm, Stahl, főkép pedig Ihering és később némileg Bruns is).

4. Negyedik felfogás (Savigny és ennek nyomán a francia és jobbára az olasz jogászok, Puchta, Wächter, Kierulff, Rudorff, Brinz, Böcking, Goldschmidt, Schmidt L. A. T., Windscheid) szerint a birtokvédelem alapja *vétség*, t. i. a tényleges birtokálladékok ellen intézett önhatalmi támadás, melyet némelyek mint a birtokos személyét sértőt, mások mint az önvédelmi tilalom áthágását minősítenek.

Mint hogy a birtokvédelem ^lapját tárgyazó ezen igen nagy véleménykülönbség bővebben csak a birtokvédelem célzatával és ehhez képest rendezésével kapcsolatosan tárgyalható, ezek iránt mondandómat pedig külön értekezésemnek szántam: ezúttal annak megjegyzése mellett, hogy hazai jogirodalmunkban, e tárgybeli szegénysége mellett is. legújabb időben ugyanazon ellentétes felfogások mutatkoznak, egyéni vélekedésem jelzésére szorítkozom: osztom azt a felfogást, hogy a birtokvédelem (római-jogi) alapja az önvédelmi tilalom áthágásának vétsége.

AZ ADÓESZMÉNV.
TUDOMÁNYOS ÉS GYAKORLATI SZEMPONTBÓL

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.
HEGEDŰS SÁNDOR
RENDES TAGTÓL.

(OLVASTATOTT A II. OSZT. 1894. JANUÁR 15 IKI ÜLÉSÉN.)

BUDAPEST.
KIADJA A M. T. AKADÉMIA.
1894.

Budapest. 1894. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

Az adóeszmény tudományos és gyakorlati szempontból.

Mikor a tudomány a gyakorlati élet szolgálatában áll, milyen a pénzügyi tudomány, vigyázni kell, úgy alapeszméi pontos és szabatos körülírására, mint ezek következményeire; úgy eszményének és az erre vezető irányzatoknak alapos megbírálásra és megállapítására, mint ennek minden folyamánára és hatására, mert csak tervszerű és öntudatos rendszer vezethet jó eredményre. Vagy, ha úgy tetszik, a tételt meg is fordíthatom és állíthatom, hogy ha a gyakorlati élet, törvényhozási és kormányzati szempontból, pénzügyi téren, a tudomány forrásához fordul és e nélkül egy lépést sem tehet hasznosan; óvatosan kell megválasztania az irányzatokat, melyeket követ, a célt, melyre törekszik. Mert a dolgok logikája okvetlenül érezteti hatását és önerejénél fogva érvényesülni fog, bármennyire iparkodjék az utólagos bölcsesség azt megakadályozni vagy korlátok közzé szorítani. Igaz, hogy a pénzügynek alapját, korlátait és kereteit is a gyakorlati élet adja meg, sőt ennek fejlődésével változik az összes társadalmi tudományokban az alap és keret egyaránt; a nélkül, hogy a célok és elvek, eszmények és törekvések önálló fejtegetésétől és megállapításától azért a tudomány, e téren is, meg lenne fosztva.

Az állam alkotmány szervezete pedig, úgy nemzetközi visszahatásában, mint belső keretében érezteti az adórendszerre, ennek még tudományos felfogásában és kidolgozásában is, hatását. Még inkább áll ez azonban, az állam nemzetgazdasági és társadalmi fejlettségére nézve. Hisz a közvetett, valamint az egyenes adók egész rendszere, a nemzetgazdasági tényezőkhöz és a fejlődéshez annyira kénytelen alkal-

mazkodni, hogy a pénzügyi tudomány legszebb követelményei meddők lesznek, ha erre folytonos és alapos figyelemmel nincs.

De hát azért felállíthatjuk az irányt és eszményt, melyet, adó ügyben, a kor követelményei szerint, követni kell és lehet, és megállapíthatjuk azon fejlődési stádiumot, melyre jutott a cél, melyet az adórendszer elé kitűzni lehet és épen ez azon kérdés, melylyel foglalkozni szándékozom; mely nézetem szerint, a tudományos kutatásoknál, adóügyekben. eddig elegendően figyelemre méltatva nem volt. Ennek a kérdésnek két sarkpontja van: az egyik az, hogy milyen fogalmat alkotunk magunknak az *állam* természetéről: másik az, hogy milyen feladatot tűzünk ki az adó elé. Tulajdonképpen ez a két dolog, adóügyben, ugyanazon egy éremnek két fele, melyek egymásnak kinyomatot adnak. Mert az adó alapja és feladata körüli különböző tlieoriák oda vezethetők vissza, hogy milyen természetűnek ismerjük fel az államnak úgy létjogát, mint hivatását. Sokan a nemzetgazdasági írók közül észre sem vették, hogy adórendszerben fejezték ki államrendszerüket és megfordítva. Ha szerződést látnak az állam alapjában, az adórendszert is szerződéses viszonynak és a *do ut des* kifolyásának látják, a mi elme (Puyodenál és Girardinnál) egészen a biztosítás eszméjéig, mely szerint adót fizetünk, hogy az állam által vagyonunkat és életünket biztosítsuk. Ha a jogállam fogalmára emelkedünk fel, akkor az adórendszernél is csak az igazságos és arányos megadóztatást követeljük, csak a meddő jogi szempontnak hódolunk, hogy e téren se essék senkin se igazságtalanság és a jogállam rendeltetéseinek megfelelni képes legyen. Ha visszatérünk az állam eredetének absolut felfogásához (és nem csak a Stahl-féle theoria, hanem Montesquieu, Fichte, Schelling, Hegel stb.. sőt a Rottek-Welker-féle felfogás is ide tartozik), azt önlényü természeti szükségnek tüntetjük fel, mely önmagáért és önmagában él. akkor az adórendszer kiinduláspontjából is a parancsoló szükség kényszerűsége áll elő, mely aztán veszi az adót, ott a hol találja és leginkább a látható vagyon után indul; nem sokat törődik annak sem társadalmi hatásával, sem arányosságával,

feloszlásával vagy nemzetgazdasági következményeivel; mert az állam öncél és abszolút úr, nem rendel alá magát, pénzügyi téren sem, más tekintetnek mint az abszolút szükségnek és saját érdekének. E felfogás, ne mondjuk rendszer, hatása alatt állanak a nemzetgazdasági irodalomban: a tizokraták épügy mint Schmith, épügy mint Ran és Leroy-Beaulieu. Nagyon meglátszik ennek hatása a régi adó-törvényhozásokon és azoknak hozzánk átnyúló maradványain. Ha pedig az állam legújabb, társadalmi felfogásából indulunk ki, mely az államot a társadalom egyik, igaz, hogy leg-erősebb közegének tekinti, melynek nemcsak a jogbiztosság és külsőerő elleni védelem feladata, hanem magas és széles közgazdasági és kulturális feladatok valósítására van hivatva, sőt a társadalom alakulására és fejlődésére is irányadóig, kiegyenlítőiig, arányosítólag befolyást van hivatva gyakorolni; akkor a megnagyobbodott és megszülesedett feladat eszközeit is, egyfelől ezek bősége, másfelől rendeltetése tekintetében, egészen másképen kell, hogy megválassza és beossza; mint akár a természeti szükségképen előálló abszolút állam, akár a szerződéses állameszmény, akár a szűk és szigorú korlátok közt mozgó jogállam. Nemcsak azért, mert az ily felfogású állam feladata, szélesebb és így bővebb, tehát mélyebbről veendő és mélyebben ható eszközök felett kell hogy rendelkezék, de azért is, mert magával, az adórendszerrel is kell hogy érvényesítse feladatát: a kulturális fejlesztést és az egyenletes társadalmi fejlődés előmozdítását. Pedig mind a kettő: széles, soha meg nem szabható, folyton változó és terjedő feladatokkal áll kapcsolatban, melyeknek megfelelő: terjedő és fejlődő, ruganyos és arányosító eszközökkel kell az államnak rendelkeznie.

De épen itt áll elő a kritika. Itt áll elő azon clőrebocsátott követelése jogosultsága, hogy t. i. az adórendszer megállapításánál úgy a tudománynak, mint a gyakorlati életnek előzetesen tisztában kell lennie annak összes nemzetgazdasági és társadalmi hatásai tekintetében. Egész egyszerűen fel kell vetni itt azt a kérdést: tisztán a teherviselés passiv feladatát akarja-e az adórendszer jól és biztosan megoldani, vagy a pénzügyi eredményen kívül egyúttal nem-

zetgazdasági, sőt társadalmi hatást is akar biztosítani. Mondanom sem kell, hogy ez a két hatás, hogy ne mondjam: működés, megfér ugyan együtt; azonban nem csak nem ugyanaz, de sőt még össze sem esik, párhuzamosan sem halad mindig. Mert sokszor az az adó kiadó és ad kedvező pénzügyi eredményt, főleg pedig biztos és állandó fedezetet az állam szükségleteinek, mely közgazdasági és társadalmi hatásában vagyonegyenlőtlenséget, sőt vagyonpusztítást idéz elő. És megfordítva. Annál az adónál, melynél az alap vagy a százalék főleg azon szempontból van megválasztva, illetőleg megszabva, hogy a nemzetgazdasági egyenlőtlenséget enyhítse; vagy épen hogy vagyoni átalakulást, társadalmi nivellirozást idézzon (habár kis mértékben és hosszú idő alatti lassú hatásában is) elő, a milyenek lennének a fényűzési és az erős progressiv adók, azok pénzügyi eredménye a legtöbb helyen nem fogna valami nagyon kedvező lenni, még nagyon vagyonos és előrehaladt míveltségű nemzeteknél sem, annál kevésbé a szegényebb osztályokban.

Kijelentem azonban, hogy az adópolitikának ez a socialistikus célja, öntudatosan és rendszeresen, a gyakorlati életben még sehol sem érvényesült és a tudományos irodalomban is, csak a socialisztikus irányú nemzetgazdasági íróknál merül fel. Sőt ezek közül is kevesen foglalkoztak e kérdéssel, mint ilyennel. Mert a socialisták rendszereiket nem az adóra fektetik és nem azzal kezdik. Így tehát csak Wagner Adolf és Menger adtak kifejezést ennek az álláspontnak. Kivált az előbbi egyik újabb értekezésében *) állította fel azt a követelményt, hogy az adópolitikának egyfelől az eddigi igazságtalan és egyenlőtlenséget okozó adórendszer hibáit kell orvosolnia, másfelől még mélyebben a nemzetgazdasági egyenlőtlenségek kiegyenlítésére is kell hatnia, és pedig először: az egész adórendszerben, másodsor: az egyes adócsoportokban; harmadszor: ugyanazon adó keretében is azt a hatást kell előidéznie. Ezt a feladatot azonban két egészen különálló részre lehet osztani Mert a régi adórendszerek hibáit, vagy az újak alapjait lehet reformálni, illetőleg

*) Über sociale Finanz- und Steuerpolitik. Braun, Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik. IV. k.

megállapítani tisztán abból a szempontból, hogy az adók, a teherviselési képességhez arányosítva, igazságosan vettessenek ki. tehát magukban véve, vagyoni aránytalanságot elő ne idézzenek; sőt, e mellett, a keresetképesség és vagyongyűjtés nehézségeivel is igen jól lehet leszámolni, ezekre is tekintettel lehet lenni és kell is lenni a pénzügyi tudomány mai állása és követelménye szerint; mert már csak számításból, a források és fejlődés kímélése szempontjából, az adóalap egészséges fejlődésére való tekintetből sem helyezkedhetek az a merev iiskalizmus álláspontjára; hanem a nemzetgazdasági fejlődés épségben tartására, sőt előmozdítására kell törekednie, úgy az egész adórendszerben, mint annak arányában. tényezőiben és minden egyes egyénnre való alkalmazásában. Ha e messzemenő követelményeknek az adórendszer eleget tesz, akkor, nézetem szerint, megfelel nemcsak pénzügyi, de nemzetgazdasági és társadalmi feladatának is, de nem szükséges és nem is lehet feladata sem az államnak, sem adórendszerének az, hogy a vagyon-felosztás processzába, a fennálló nemzetgazdasági és társadalmi tényezőkkel szemben azok működésének megváltoztatásával folyjon be; ha ugyan az eddigi államszervezetet és társadalmi viszonyokat socialista vagy kommunista irányban mesterségesen megváltoztatni nem akarja. Ha pedig: akár a tudomány, akár a gyakorlati élet, ezt a célt tűznék ki maga elé, akkor azt nyíltan, rendszeresen és az egész állami és társadalmi szervezet beosztásában kell érvényesíteni, nem pedig az adórendszer e mellékes és csak közvetett hatású eredményének megfelelő irányításával és felosztásával kell ezt a célt megkezdni.

Különben is, az állam mostani működése és ennek megfelelő egész pénzügyi, közgazdasági tevékenysége sokkal termékenyítőbb, mint eddig valaha volt; és így az egykor önlényű vagy elszigetelt tényezőnek tekintett állam sokkal erősebb eszközzé lett az egész kulturális és közgazdasági valamint társadalmi fejlődésben, hogy sem a magasabb emberi és társadalmi felfogásnak és követelményeknek ezen a téren is meg ne felelhessen, azon mértékig, a meddig jelen állami és társadalmi szervezetünk alapjai azt egyáltalában meg-

engedik, úgy hogy a ki azon túl akar menni, annak az alapokat kell megváltoztatni és nem az adórendszert.

Csak körül kell tekintenünk a közgazdasági és társadalmi tudományok újabb irányzatain és az államélet újabb feladatain, hogy meggyőződjünk arról, melyszerint ha a múltban az adórendszerek — hamis tudományos alapon és rossz pénzügyi politikából — tekinteten kívül hagyták is a nemzetgazdasági és társadalmi szempontokat, sőt éppen ezen a téren is a kiváltságon és egyenlőtlenségen alapuló társadalom félszégeinek és érdekeinek hódoltak, ha ezek maradványai átnyúlnak is igen sok törvényben és intézkedésben a mi viszonyainkba; de az elv és irány, melyet a társadalmi és pénzügyi tudomány most adóügyekben követ, a cél, melyre a gyakorlati pénzügyi politika, e téren, törekszik, most már az *adóktól is megköveteli azt*, hogy 1. a vagyoneképzést igazságtalaní vagy aránytalanul ne befolyásolják. 2. Vagyonpusztulást elő ne idézzenek. 3. A megélhetést és keresetet bármely kereseti és üzletágban lehetővé vagy aránytalaná ne tegyék és 4. A terhet a valódi teherviselési képességhez arányosítsák. Ez a négy követelmény nagyon elűő Smith Adám sokat emlegetett 4 szabályától, azonban azt hiszem, röviden, de helyesen formuláztam a tudomány által kitűzött és a gyakorlati életben is elfogadható azon elveket, melyeket most már a cél és hatás tekintetében, nemzetgazdasági és társadalmi szempontból szem előtt kell tartani.

Ha e szempontokat tekintve és a társadalmi fejlődést mindig alapú vesszük, biztosabb irányadót riye rünk az adórendszer alapjaira, beosztására és arányaira nézve, sőt eszményének megállapítása tekintetében is, mint azon egyoldalú és egységes élvekben és rendszerekben, melyekkel a pénzügyi tudományban eddig találkozunk. Mert azok a sokat vitatott kérdések, melyek eddig kiindulási pontú szolgáltak és az adók hol ellenszolgáltatásnak, hol áldozatnak, hol biztosítási díjnak, hol az állam természeti és elv nélküli követelményének; kivetésére nézve pedig arányosnak vagy progressivnek, az egyenes és közvetett adók összehatásának minden vizsgálata nélkül akarták feltüntetni,

illetőleg követelményképen felállítani; bár fontos és érdekes theoretikus kérdések, de csak másodsorban következnek és nagyon elvesztik jelentőségüket, ha úgy a kiinduláspont, mint a rendszer megválasztásánál adóügyben nem a módozatra, hanem nemzetgazdasági és társadalmi tekintetben való hatásra fektetjük a fősúlyt; ezt fogadjuk el kiindulás pontú és irányadásul és a pénzügyi eredményre való törekvésben sem tévesztjük szem elől. Ekkor az adó minősítése és jellemzése könnyebb. Ekkor az egy vagy több egyenes adó, az arányosság vagy progressio közötti választás, a nemzetgazdasági fejlődéstől és az adók hatásától fog függni, melyben meg van adva a közös kiindulási pont és alap.

Felette érdekes jelenséggel találkozunk e tekintetben a nemzetgazdasági irodalom két ellentétes táborában. Mert az újabb nemzetgazdasági fejlődés kezdetén a francia fiziokraták az adóeszményt épügy az egységes földadóban keresték, mint a legelőhaladottabb nemzetgazdák, mert az egységes jövedelmi adóban találták azt fel. Mert csak e két adórendszer hívei vették tekintetbe teljes mértékben a nemzetgazdasági hatást és társadalmi jelentőségét adórendszerük megállapításánál. És egészen következetesen, a mint a fiziokraták azt hitték, hogy az egyedüli vagyon és jövedelem, a föld; tehát erre vetendő ki az adó. Így az egységes jövedelmi adó hívei most, abból indulnak ki, hogy az embert' a maga gazdasági egységében és annak tiszta, tehermentes eredményében kell adótárgygyá tenni, mert az adónak nemzetgazdasági és társadalmi hatása csak így lehet arányos és igazságos. A mi közbeesik: a fejadótól kezdve a hozadéki és kereseti adók egész sorozata, épügy mint a vagyon adó, melylyel a régi Athénben épügy találkozunk, mint a modern Svájcban és Amerikában, pénzügyi tekintetben, mint biztos állami jövedelmi forrás, nemzetgazdasági szempontból, mint a kulturális és műveltségi állapottal, a polgárok vagyoni és erkölcsi és az államszervezet fejletlenségével összefüggésben álló, okadatolt, szükséges rendszabály lehet, de nemzetgazdasági és társadalmi hatásában nagyon bonyolult, kiszámíthatatlan és ellenőrizhetlen adó-

rendszer, mely surrogatummokkal dolgozik, de e magasabb tekintetektől kielégítő eredményt felmutatni nem bír.

Sőt, ha tovább akarunk menni és alaposabban akarjuk a nemzetgazdasági és társadalmi hatást vizsgálni, akkor nemcsak az egyenes, de az összes közvetett adók vagyoni és társadalmi kihatását is szemügyre kell vennünk. Erre most kezdenek az írók figyelmet fordítani. Mert ha az adó eszménye az, hogy az állam minden polgára egész teherviselése erejéhez képest viselje annak terheit, már a mi külön eldöntendő, akár arányosan, akár fokozatos mértékben, úgy tekintetbe kell venni a közvetett terheket is akkor mikor az egyenes adókat meg akarjuk szabni. Épen ezzel okolja meg több író a progressió behozatalát az egyenes adóknál. Mert a fogyasztási és más közvetett adók terhe sokkal nagyobb az alsóbb néposztályban, mint a vagyonosabbakban; tehát az egyenes adó progressiója ennek az aránytalanságnak kiegyenlítésére lenne hivatva; sőt újabban Németországon, a porosz jövedelmi adó mellett, a vagyoadó behozatalát is ilyen kiegyenlítő adónak tüntették fel. De másfelől: minden egyes államban a fogyasztás mértékétől és minőségétől, az erre nehezedő adók fokozatától függ a közvetett adók terhének fogyasztása és mértéke, sőt függ az egyszersmind az illető nép kereseti viszonyaitól is. Mert, hogy a legalsóbb néposztályt vegyük, az olasz 1 l¹ 2² lirát, az amerikai 2 dollárt szerez egy napszamban. Ez a különböző kereset ugyanazon fogyasztás (tegyük fel) még egyenlő adó tétele által is, nagyon különböző mértékben fogja a terhet érezni. És nincs is ez országok adóterhe, sőt fogyasztási viszonyai közt se akkora különbség, a mekkora van kereseti viszonyai közt. De nem csak két ilyen ellentét, hanem a vidék és város minden országban, az egyes kereseti források, munkásviszonyok és életmódok minden helyen, nagyon különböző mértékét adják a közvetett adók terhének és magának az ily módon való adózásnak is. Ezt csak úgy általában hozom fel és nem a tételes törvényhozás szempontjából; mert az e téren való különbség természetesen a pénzügyi viszonyokkal és tételes törvényhozással függ össze, a mi most tárgyamhoz nem tartozik. De azt

— az arány- tekintetében — felemlíthetem, hogy ha pl. Poroszországban¹⁾ minden lakóra egyenes adóból 12—28 márka, a közvetett adókból 11.97 márka, Angliában a közvetett adókból 37.16 márka, az egyenes adóból: 24.94 márka, Franciaországban 52.77 és illetőleg: 15.50 márka esik, ez nemcsak a különböző megterhelést bizonyítja, de azt is, hogy mily kevésbé fejezi ki a teherviselés mértékét az egyenes adók összege. Tehát ha valóban figyelemmel akarunk lenni a nép egész megterheletésére és az állami adók egész hatására, a közvetett adókat a számításból ki nem hagyhatjuk.

Sőt itt nem állhatunk meg. A helyi, önkormányzati, egyházi megterhelések, a közszolgálatok is figyelembe veendőek, mert tudjuk, hogy most már, részben helyi, részben átruházott állami feladatok teljesítésére nagy mértékben nehezedik és szaporodik a községek és helyhatóságok vállain; hogy ezek az államterheket többnyire megkészszeretik, és ezenkívül, a nemzetgazdasági és társadalmi erőkre és azok arányaira figyelemmel levő pénzügyi politika, tekintetbe kell, hogy vegye a közszolgáltatásokat is. Nem csak a sokat emlegetett véradót, melynek nemzetgazdasági hatása főképp az általános védkötelezettség mind szigorúbb keresztülvitele és mind fejlettebb katonai intézkedések közé szorítása következtében — az egész társadalomra és annak nemzetgazdasági életére kiszámíthatatlan nagy áldozatokkal jár, de számba kell vennünk a közszolgáltatásokat általában, az ingyenes funkciókat, a közmunkát, a vízszabályozási társulatot, esküdtek terhes működését, hogy a jótékonyosság nagy terhéről, mint önkénytes működésről, ne is beszéljünk.²⁾

Nem azért érintettem, röviden, a pénzügyi és közszolgáltatási megterheléseket, hogy ezekkel foglalkozzam, hanem hogy áttekintést adjak azon tényezőkről, melyek behatást gyakorolnak a tehervitelésre, és azon széles látókörrel, melylyel most kell (a mennyire csak lehet) a pénz-

¹⁾ L. Gustav Kohn: Finanz-Archiv 1884. I. k.

²⁾ L. Ernst Fischler: Über die Subjecte der Finanzwirtschaft Finanz-Archiv 1887. évfolyam.

ügyi politikának feladatát megítélni; nemcsak nemzetgazdasági, de még pénzügyi érdekekben is, mert tagadhatatlan az, hogy minden közcélra a szükséglet ugyanazon forrásokból merít, tehát ezek számbavétele és arányosítása, úgy nemzetgazdasági, mint pénzügyi szempontból, együttes áttekintést és figyelmet érdemel, sőt követel. Mert ina már az államadó és pénzügy önmagában meg nem állhat; egyoldalúan el nem járhat, mert akkor könnyen okoz egyfelől igazságtalan megterhelhetést: másfelől nemzetgazdasági károkat (tőkében, keresetképeségben) és társadalmi egyenlőtlenségeket: sőt saját forrásait is megronthatja. Mind a három szempont pedig feltétlen figyelmet érdemel. És minden közteher és közszolgáltatás együttesen tekintetbe veendő. Egyúttal e nagy, messzire menő követelmények előadásával akartam megbizonyítani azt is, hogy ha általánosságban és nagy arányokban e követelményeknek eleget lehet is tenni, nem tagadhatni, hogy alaposan és részletes számítás alapján, e szempontok érvényesítésével: adópolitikát, vagy helyesebben mondva: adótörvényeket és intézkedéseket nem lehet megszabni, a tekintetbe veendő tényezők hatásának bonyolult, egyénileg és időszertüleg mindig változó és csaknem kiszámíthatlan természeténél fogva. Ez az eszmény és követendő irány ily módon való megszabását nem akadályozza, az arra való törekvéstől fel nem ment; bár a gyakorlati intézkedésekben most még nagyon szűk korlátok közt valósítható. Már pedig a pénzügyi tudománynak, a korlátokra, a tényezők minőségére és a gyakorlati lehetőségre figyelemmel kell lennie.

De ha a feladat ezen részéhez fordulunk, ekkor már leszállónk az eszmény légköréből, habár jó és szükséges azt világosan megállapítani, hogy a bírálat és irány végcélja tisztán álljon előttünk.

Azonban e téren is, nem csak a gyakorlati törvényhozás, hanem a tudomány is kénytelen elfogadni a hozadéki és kereseti adók egész sorát, mert a kereseti források és jövedelmi ágak mértékét többnyire külső jelenségekre vagy átlag eredményekre kénytelen fektetni, miután a tiszta jövedelem biztos megállapítása tekintetében, még az adózók műveltsége és lelkiismerete, a vagyoni viszonyok homályos

volta, a könyvvitel és statisztika fejletlensége, az adókive-
 tés módozatainak, szervezetének és közegeinek megbízha-
 tatlansága meg nem engedik azt, hogy az állami szükség-
 letek fedezetére az egyenes adók terén, a tiszta jövedelem
 jelöltség ki kizárólagos alapul! És pedig: nemcsak köz-
 gazdasági és közigazgatási nehézségek, de egyúttal az állam-
 háztartás bonyolult, gyorsan fejlődő és sok ruganyosságot
 megkíván természete sem engedi meg, most még ezt az egy-
 oldalúságot. Mert az állam mindennap szaporuló közbiz-
 tonsági és katonai kiadásai, valamint növekedő kulturális
 feladatai az állami bevételekben sem azon hullámzásoknak
 ki nem tehető, melyeknek a tiszta jövedelem még lelki-
 ismeretesebb kinyomozás mellett is ki van téve, sem olyan
 szűk alapra nem fektethető, a milyent ez, a mai viszo-
 nyok közt, még a legelőhaladottabb országban is nyújt. De
 azért a követendő irány és kitűzendő cél a tiszta jövede-
 lem megadóztatása kell, hogy legyen, és az adórendszerek
 fejlődése ez irányban is halad. Azonban ezek mellett nincs
 egészen elhanyagolva a társadalmi és nemzetgazdasági szem-
 pont, mert másfelől maga az állam közvetlenül felkarolja a
 kulturális kiadások egy részével és bizonyos arányával azon
 ezélok egy részét, mely az adóeszmény közgazdasági és
 társadalmi hatásában kerestetik. A mennyiben a népokta-
 tástól a szakoktatásig, a vízszabályozástól — a vasúti poli-
 tika demokratikus irányáig, az állattenyésztés, szőlőművelés,
 talajjavítás állami úton való előmozdításától — a földműve-
 lési és ipari hitel fejlesztéséig, a munkás baleset, betegsé-
 gelyezés és nyugdíj-biztosításig, mind nagyobb mértékben
 karol fel és teljesít az állam oly feladatokat, melyek egy-
 felől: a szorosán vett jogállam keretén kívül esnek, másfelől:
 a szegényebb néposztályoknak anyagi és szellemi fejleszté-
 sére, biztosítására és általában nemzetgazdasági és társa-
 dalmi erők fejlesztésére, sőt sok tekintetben egyenlősítésére
 vagy legalább arányosítására és egyensúlyba hozatalára köz-
 vetlen befolyást gyakorolnak. Úgy, hogy ha azon feladatok
 teljesítésére, terhes közvetett, valamint kereseti és hozadéki
 adókból meríté is most az állam az eszközöket, melyek hol
 az alsóbb néposztályokra súlyosodnak nagyobb mértékben.

mint teherviselési képességük megengedné, hol magát a jövedelmet sújtják tiszta eredményéhez képest, aránytalanul, sőt túlságosan; végül néhol még a keresetképeség és vagyon-állomány megtámadására is hatnak: e kedvezőtlen káros hatásokkal szemben, természetesen, nem ezek arányában és nem azok jóvátételére, sőt azoktól teljesen függetlenül, a mostani állam kulturális téren, olyan erkölcsi és anyagi erők fejlődését, sőt közvetlen vagyon keletkezést és gyaporodást is mozdít elő, melyeket eddig, sem rideg önczéljánál, sem jogállam-minőségénél fogva egyáltalában nem nyújthatott.

De ez nem menti fel a tudományt és gyakorlati törvényhozást azon feladat alól, hogy a teherviselés szempontjából is, maguknak az adóknak beosztásában és arányai-ban, kivetésében és behajtásában, egyfelől megadják az önkényes eljárás vagy igazságtalan megterheltes ellen a polgároknak a szükséges biztosítékokat, másfelől megakadályozzák, vagy elő ne idézzék az aránytalan megterheltesét, vagyonszerzési és kereseti nehézségeket és mindinkább előmozdít-sák a tiszta jövedelem megadóztatása felé való közeledést. Ebből a törekvésből lehet kimagyarázni a tudományos iro-dalom és gyakorlati törvényhozás állapotát most, a legtöbb országban.¹⁾ Mert nem csak fiskalizmus és egyoldalú praxis; de tudományos szempontból is, az irodalomban is, és nem csak a törvényhozás szempontjából elfogadott álláspont az, hogy a föld-, ház- és kereseti adókat csak kiegészítse és egyelőre még ne helyettesítse a jövedelmi adó, mely épen azért kiegészítő, hogy a hozadéki adók aránytalanságait némileg kiegyenlítse. Azonban e téren még oly hátra van a fejlődés, hogy az irodalom még ennek a kiegészítő tiszta jövedelmi adónak kivetési módja, alapja és feladata tekintetében sincs tisztában. Sőt — az eszmezavar folytán — azon törekvések, melyek a tiszta jövedelemben a valódi teherviselési képesség megállapítására vannak irányozva, átját-

¹⁾ L. Neumann: Die progressive Einkommensteuer. Leipzig, 1874.

²⁾ Dr. Max von Hecker: Die Einkommensteuer und die Schuldzinsen. Leipzig, 1850. — Dr. Emil von Fürth: Die Einkommensteuer in Oesterreich. Leipzig, 1892.

szaruik az ennek természetével össze nem egyeztethető kereseti és hozadéki adó terére is, ezért vannak, kik a kereseti adónál is létminimum, terhes család, üzleti csapások, megterheltetés tekintetbe vételét követelik, holott a kereseti adónál, magára a külső jelekre (lakás, segédmunkás szám, foglalkozás, kereseti osztályok, vagy város és vidék) *fektetett átlagok* kizárják azt, hogy a teherviselési képesség *más úton* puhatoltássék ki, mert a mérték, melylyel azt felveszik, egészen más és löbb latitude-ot enged az adóalap és adó közt az egyéni viszonyok számára, mint a mennyit magának a tiszta jövedelemnek a nyomozása nyújthatna. Épen így van a dolog a hozadéki adóknál, úgymint a földadónál, a kataszter nagy átlagaiban és a ház-osztályadónál. A házbéradó már kezdi levetközni nyers hozadéki jellegét és a mennyiben fentartási költséget és betáblázott adósságot számba vesz, e jövedelemágban a tiszta jövedelem külön megállapítását tűzi ki czélul, de még mindig, mint a többi hozadéki adó, az elkülönített tárgy és nem az egyén vagy család jövedelmi, illetőleg teherviselési szempontjából. Pedig ez alkotja a hozadéki és tiszta jövedelmi adók közt a kiegyenlíthetlen ellentétet. Amazok a tárgyak és kereseti források eredményét egyenként állapítják meg és külön adóztatják meg, ez pedig az embert egész nemzetgazdasági és gazdasági állapotában összes jövedelmeinek és terheinek együttes megállapítása szerint veszik fel, és így csinál, az adóalap számára egy mérleget, minden egyes egyénre külön, melynek *saldo-ját veszi* kizárólagos adó alapjául.¹⁾

Természetes tehát, hogy a hozadéki és kereseti adókat kiegészítő jövedelmi adó a subjektív mozzanatok tekintetbe, vételére nézve is egészen más, mint a fentebb jelzett egységes tiszta jövedelmi adó.

A kiegészítő jövedelmi adó sem tiszta jövedelmi adózásnak, sem subjectív viszonyok követelményeinek, a létminimum adómentességének vagy akár feltétlenül a keretben nem tartozó progressiv adózás eszméjének meg nem felelhet, mert nem az egész jövedelemre terjed ki, de, hogy ez eszmé-

¹⁾ L. W. Voche: Steueroibjekt, und Eealsteuer, Finanz-Archiv 1892. I. Band. 569

két bizonyos, korlátolt mértékben és fokozatban befogadja már magában véve feltűnő módon bizonyítja az a hatást, melyet a társadalmi törekvések és tudományos irodalom még a régi rendszer alapján álló elméletekre és törvényhozásokra is gyakorolnak.

És kétségtelen, hogy még jó ideig a törvényhozás e téren fog haladni. Átveszi az irodalom és társadalmi törekvések eszméit és iparkodik a régi alapok és keretek fenntartása mellett, azokat valósítani.

Így tört utat a létminimum, melynek alapját egy közönséges munkásnak, az illető országban való megélhetésére szükséges összeg adómentességében találjuk,¹⁾ így van a hozadéki és kereseti adók betetőzése képen alkalmazott jövedelmi adóban majdnem mindenütt progressio vagy degressio. így jut a családi viszony és szerencsétlenség tekintetbe vétele, kereseti és kiegészítő jövedelmi adóknál érvényre, pedig ez a. a subjektív megadóztatáshoz tartozik, és így merül fel az alsóbb néposztályok nem csak megélhetési, de kereseti viszonyainak kímélése is. És ha szemügyre vesszük a csak részben pénzügyi szükségéből keletkező újabb kiegészítő adókat, minőket hadmentesség, vagyon adó, fényűzési, tőzsde adók czimén ismerünk, ezekben is mindenütt látjuk a nemzetgazdasági és társadalmi tényezők közt az erőegyensúly javításának, hogy ne mondjam kiengesztelésének és nem csupán a pénzügyi eredmény elérésének szándékát.

Azonban még nagyobb mértékben látjuk a társadalmi és nemzetgazdasági érdekek szemmel tartását és megóvásának komoly kísérletét, a kereseti és jövedelmi adó törvényhozás terén történt újabb kísérletekben, illetőleg változásokban, nem a francziáknál, spanyoloknál, belgáknál; ezek feltétlenül ragaszkodnak a hozadéki és kereseti adók külső jelekre fektetett nyers formájához,²⁾ hanem az olasz, porosz és szász törvényhozásban, valamint az osztrák adóreform javaslatokban és pedig az 1874-ikiben, (Dépretis-től) épűgy mint az 1882-ikiben, (Dunnajewski-től) és Steinbach leg-

¹⁾ L. Die Steuerfreiheit des Existenzminimums. Dr. H. Schmidt, Leipzig, 1877.

²⁾ René Stourm: Systèmes généraux d'impôt. Paris, 1893.

újabb javaslatában.¹⁾ Mert ezekben és az ezek fölött kifejtett kritikában²⁾ mindinkább előtérbe nyomul és érvényesül azon törekvés, hogy egyfelől: a kereseti adókba is bevitessenek a subjectiv mozzanatok, másfelől hogy már a kereseti adó keretében is, ha nem épen a tiszta jövedelemnek, de a kereseti arányoknak és teherviselési képességnek pontosabb megállapítása eszközöltessék. Ez irányban akár a porosz osztály-rendszert, akár az osztrák reformjavaslatokba fölvetett osztályozásokat vesszük, látjuk mindenütt a növekedő részletezést, a miben Steinbach már oly messzire ment, hogy a kereseti adó 6 osztályába 3047 keresetet névszerint különböztetett meg és annak megfelelőleg szaporította, természetesen a minimális és maximalis tételeket, melyeknek jellemzésül még csak azt említem, hogy az utóbbiak négyszeresét teszik a minimálisnak. Így a kivető bizottság rendelkezése alá sokféle módot ad az egyéni és családi viszonyok tekintetbe vételére, a többek közt azt is, hogy súlyos családi viszonyoknál a legkisebb tételt is felére szállíthatja le.

Épen így a korábbi porosz osztályadó és az újabban hozott (ipari) kereseti adótörvény az osztályozást abból a szempontból viszi keresztül, mint Miguel ezt a jövedelmi adóhoz mellékelte »Begründung«-ban kifejti,³⁾ hogy az alsóbb osztályok terhén könnyítsen, sőt a subjectiv viszonyoknak különös tekintetbe vétele volt már az 1873. és 1883. évi porosz osztályozott jövedelmi adóban is kimondva, a mennyiben a bizottságot felhatalmazta, hogy nyomasztó családi viszonyoknál az adózót egy osztálylyal alább osztályozhassa.

Ezenkívül az új (1891. évi) porosz kereseti adóban 1500 márka kereset és 3000 márka üzemi tőke erejéig az iparos adómentességet nyer, a mi egészen a létminimum

¹⁾ L. Motivenbericht No 380. Beilage zu dem Stenogr. Protokolle das Abgeordnetenhauses.

²⁾ L. az alsó-ausztriai ipar és kereskedelmi kamara Bericht. 1893. — L. az egyes terveket: Die Einkommensteuer in Oesterreich und ihre Reform. Dr. Emil von Fürth. Leipzig, 1892.

³⁾ L. Begründung 33. lapján.

alkalmazása — nyers kereseti és nem jövedelmi adónál. Igaz, hogy mind ennek a könnyítésnek, legalább a legalsóbb osztályra nézve, van egy gyakorlati, közigazgatási oka is. Poroszországban ugyanis azt tapasztalták,¹⁾ hogy a legalsó három kereseti adóosztályban az intések, foglalások és végrehajtások száma és eredménytelensége meddővé teszi a közigazgatás eljárását. Hasonló tapasztalatokat mutat ki nálunk Wekerle miniszterelnök, a kereseti adó első osztályában.²⁾ Így tehát nemcsak a társadalmi szempont és humanizmus, hanem a gyakorlati közigazgatás is tanácsolja, bizonyos fokig, az alsóbb osztályoknak adó tekintetében való kímélését. Azonban a fentebb vázolt intézkedések már az új iránynak messzebb menő érvényesülését jelzik és egyúttal a kereseti viszonyoknak behatóbb kipu-liatolására és így a jövő számára újabb, tisztább adó-alapok vagy adóképesség megfelelőbb kinyomozásának biztosítására vannak irányozva.

Ezzel a törekvéssel szemben úgy Poroszországban, mint Ausztriában a pénzügyi érdeket az adóösszeg kontingentálásában keresik. Ez azonban nemcsak pénzügyi biztosíték, ez egyik (bár nem egyenes és megtámadható) módja annak is, hogy a polgárok egymásnak kereseti és jövedelmi viszonyait a közérdek szempontjából ellenőrizzék és megállapítsák, a mit a jövő aztán egészen más alapon és más alakban használhat fel, az adóeszmény megközelítésére.

Az új irány még jobban meglátszik, azon fejleményeken, melyeken az u. n. jövedelmi adótörvényhozás, az utóbbi időben keresztül ment, főleg ha ennek indító okaira és az irodalomban ezt kísérő magyarázatára figyelemmel vagyunk.

Úgy az angol income tax, mint az osztrák badeni, bajor, porosz és olasz jövedelmi adó, sőt a tiszta jövedelmi adót leginkább megközelítő szász törvény is, (bár az utóbbi már a kereseti adók mellőzésével, a hozadéki adók mellett oly mértékben fedezi az állam szükségletét, hogy az egyenes adók 84%-kát ennek eredménye teszi ki³⁾) a hozadéki és

¹⁾ L. Fürth idézett műve 183. 1.

²⁾ L. Emlékirat az Egyenes adóreformok tárgyában 20. 1.

³⁾ E. Fürth 151. 1.

kereseti adóknak csak kiegészítését, betetőzését képezik, illetőleg az angol és olasz azokat részben fel is öleli, de minden módosítás és minden kommentár, mely ezekkel foglalkozik, azoknak a tiszta jövedelmi adó felé való fejlesztését tűzi ki célul. Így t. i. fokozatosan fordul elő, 1. az adómentes minimum emelése, főleg az angol és német törvényhozásban (kivéve a szász, mely már 300 márkánál adó alá veszi a jövedelmet); 2. az alsóbb osztályok fokozatos kímélése a degressio megfelelő módosításával; 3. a becslések szigorítása; 4. néhol a fundált és nem fundált jövedelemnek (pl. az olasz jövedelmi és új porosz 1893. évi vagyonadónak) tekintetbe vétele; 5. az önbecslés (a porosz, bajor, szász, bádeni törvényben) kötelezővé tétele; 6. az adósságok és költségek bevonásának folytonosan szabatosabbá és részletesebbé tétele (legtökéletesebb a szász formula); 7. a családi viszonyok nagyobb és nagyobb tekintetbe vétele; 8. a kettős adózás kikerülése (pl. a részvény jövedelem után csak $3\frac{1}{2}\%$ -on felül kezdődik a jövedelmi adó az új porosz törvényben és a 3% -nál a szász törvényben, miután az osztalék a társulatnál adóztatva volt.)

Ebben a nyolcz pontban foglaltam össze azt, mit a tiszta jövedelmi adó felé való közeledésképen, a tényleges, tételes törvényhozás terén, már most észre lehet venni. Mert mindezeknek kettős célja van, először: az egyéni, illetőleg családi viszonyok tekintetbevétele, másodsor: a tiszta jövedelem minél fontosabb megállapítása. Természetesen: a mérték és módózat minden egyes törvénynél más és más, de az alapeszme és irány ugyanaz. Ennek következtében, természetesen a nehézségek és anomáliák is ugyanazok. Mint-hogy pedig a fentebb említett 8 ponttal csak általánosságban akaitam a tiszta jövedelmi adózás eszméjének — öntudatos * vagy öntudatlan — előkészítését és a társadalmi nemzetgazdasági mozzanatok befolyását felmutatni, nem szándékozom azokat egyenként a tételes jog szerint elemezni, így is csak elszórt, bár aránylag elég nagyjelentőségű útjelzőképen lehet azokat tekinteni, épen azért az azokkal kapcsolatos nehézségeket és anomáliákat is csak röviden érintem,

A tiszta (vagy akár csak kiegészítő) jövedelmi adó alapos és kiadó, biztos megszabásának nehézségei vannak:

1. a régi hozadéki és kereseti adók most még nem nélkülözhető, de keresetet és jövedelmet igénybe vevő, néhol kimerítő hatásában, minek következtében a jövedelmi adó nemzetgazdasági és pénzügyi aránya az adórendszerekben emelkedő ugyan, de még mindig nagyon alárendelt:

2. magának a tiszta jövedelem megállapításának nehézségeiben. Még akkor is, ha nincs tekintet a jövedelemforrások különböző természetére; fundált vagy nem fundált; tőke vagy kereseti; járadék vagy munka-jövedelem-e az? Mire azért nem lehet most nagy súlyt fektetni, mert egyfelől: a külön létező tőkekamat-, részvény társulati, járadék és kereseti adók, és másfelől a föld és ház hozadéki adók, a különböző adóállással és aránnyal, külön-külön tökéletlenül oldják meg a tőke és jövedelmek különböző természetéből keletkező kérdéseket. De ha magát a jövedelmet, forrására való tekintet nélkül, egyenlően megadóztatandónak tartjuk is, akkor is ennek megállapítása, a mostani társadalmi és közigazgatási szervezet mellett, felette nehéz.

Nehezíti ezt most még a bonyolult állami és helyi adók és terhek aránytalanságán és mellőzhetlenségén kívül, azoknak az egyes egyéni gazdaságok mérlegében való kitüntetése és azon levonások megállapítása, melyek a tiszta jövedelmi adó alapjának kinyomozására vezethetnek. E tekintetben az 1878. évi szász és 1891. évi porosz törvények, illetőleg az utóbbihoz csatolt végrehajtási utasítás állítanak fel részletes követelményeket, sőt formulát is. Kiterjednek ezek még három fontosabb kérdésre is, melyek a tiszta jövedelmi adó legnehezebb feladatát és érvényesülésének legfőbb akadályait teszik.

Az egyik, és ezt számíthatjuk sorrend szerint harmadik nehézségnek, az adósságok levonatának kérdése; úgy formailag, mint érdemileg. A kérdés formai része alatt értem az adósság bevallásának megjelölését. Ez függő adósságoknál és általában magán viszonyok közt most még alig lehetséges. A betáblázott adósság hiteles kimutatása most már tisztázva van. De itt is a hitelező bejelentése és ezen a

nyomon adó alá vonása felette nehéz. Es a betáblázott adósságok is mindig terhet képeznek ugyan, de nem mindig az adóképességnek gyengülését. Mert jelenthetnek nyereséges vállalatot és építkezést, tehát az adóképesség emelkedését is. Sőt lehet az csak fedezeti bekebelezés, tehát nem egészen igénybe vett kölcsön is. E különböző természetű terheket a törvényhozás kénytelen egyenlően adómentessé tenni, pedig különböző, sőt ellentétes teherviselési képességnek jelei. Hát még a be nem táblázott adósságok! Ezeket eddig a törvényhozás tekintetbe sem vehette. Csak most vannak erre kísérletek. Pedig a legtöbb esetben súlyosabbak és meddőbbek, mint a betáblázott tartozások. Ha mostan az adóssági kamatok a tiszta jövedelmi adó alapjából egyformán levonandók lesznek; a függő tartozások átmeneti terhének kimutatása és megállapítása igen nehéz feladat lesz.

Ennek megállapítását egész komolyan az 1878. száz és az 1891. porosz jövedelmi adó-törvény kísérle meg, két radikálisnak mondható rendszabállyal, melyeknek eddigi hiánya ott, hol életbeléptetve nincsenek és eddigi hiányossága ott, hol életbeléptetésükre kísérletet tesznek, képezi: a tiszta jövedelmi adó megállapításának, illetőleg behozatalának negyedik, és illetőleg ötödik nehézségét. Ezek egyike: a becslés, másika a bevallás.

A bevallás hiányossága a jövedelmi adók mostani szűk keretében is a legnagyobb baj. Erre meglepő adataink vannak. Így Stopel kiszámítja Poroszországban, hogy csak a jelzálog-követelés és betét kamata adja meg azt az adóalapot és illetőleg adót, melyet az összes bevallott jövedelem nyújt. Olaszországban pedig 1882—1892 közt a társulati jövedelem $280\frac{3}{4}$ millióról $400\frac{1}{4}$ millióra emelkedett a jövedelmi adó alapjában, holott ugyanezen idő alatt az összes magán-jövedelem 442 millióról csak 504 millióra emelkedett, tehát az aránylag csekély számú részvénytársulatok $119\frac{1}{2}$ millióval, az összes társadalom minden tényezői csak 62 millióval szaporíták ez idő alatt az adóalapot.

Ausztriában hasonló tapasztalatokat tettek. Ugyanis 1880—1890 közt a nyilvános számadásra kötelezett vál-

laktok száma 3344-ről 3397-re emelkedett, tehát 53-mal szaporodott, adója pedig 11.794,664 forintról 15,687,827 forintra, tehát 3,893,163 írttal emelkedett; minden többi vállalat és üzlet száma ugyanezen idő alatt 708,494-ről 810,151-re emelkedett, adója 15.691,930 ftról 19.648,114 forintra szaporodott, tehát csak 3,956,184 írttal vagyis alig többel, mint a részvénytársulatoké.¹⁾

Világos jele ez aránytalanság annak, hogy a jövedelmi eltitkolás nagy mértékben folyik. Hasonlót tapasztalunk Angliában kisebb és nálunk sokkal nagyobb mértékben. Mert nálunk is, az összes egyenes adók alapján *összesen* csak 437 ^{x)} millió ftr évi tiszta jövedelem van kiszámítva; tehát esik egy főre 25 és egy családra 100 ftr, bár maga a házbér 50 millió írtra megy és a takarékbetétek 550 millióra mennek, évenként 30—35 millió ftr emelkedéssel. A bevallások alaptalansága ismeretes. Ezt megakadályozni nehéz feladat.

A porosz törvény kimondja a bevallási kötelezettséget és a ki ezt elmulasztja, a kivetéssel szemben az összes jogorvoslatoktól elesik.

Megadja erre a formulát is a kereseti ágak szerinti jövedelem kimutatására és a levonni engedett terhekre nézve. Ezek közt vannak a baleset-, betegsegélyezési és életbiztosítási költségek is. De mind ez nem elég a bevallás megtételének és őszinteségének biztosítására. Ezt Szászország tapasztalatai bizonyítják. E tekintetben egy, dr. Genzel rendezete magán-enquette a becslőbiztosok közt, meglepő eredményt ad. Mert magok a becslő bizottsági tagok közül 74-ből 72 a becslést és 46 a bevallást magát helytelennek mondá. A porosz törvény tovább ment. A kivető bizottság elnökét valóságos hivatalnokká tette, nagy hatalommal ruházta fel: üzleti könyvek, tanúk bekívánására nézve. És csak miután e hivatalos közeg bevégezte nyomozatát, és ez alapon elkészítette javaslatát, jut ez az adókivető bizottság elé. Ez a legerősebb kísérlet, a tiszta jövedelem megállapí-

¹⁾ L. Die Einkommensteuer in Oesterreich. Dr. Emil von Fürth.

²⁾ L. Egyenes adó statisztika. Kiadja a m. kir. pénzügyminisztérium 1893.

tására, de sikere iránt még nincs sem biztosíték, sem tapasztalás.

E téren meg kell még emlékezniem kétféle kísérletről, egyiket a gyakorlati törvényhozásból, másikat a tudományos vitatkozásból merítem. A német tudósoktól Meldangabena k¹⁾ nevezett és mostanság sokat vitatott kötelezettség széles értelemben, harmadik egyéneknek azon közjogi kötelességét jelenti, hogy azoknak kereseti és jövedelmi viszonyairól, az adókiadó hatóságnak tegyenek jelentést, kikkel valamely szorosabb összeköttetésben vannak. Nevezetesen: családfők, önállókeresetű családtagjaikról, háztulajdonosok, lakóikról, adósok hitelezőikről, hitelintézetek betevőikről, letérbirtokosaikról stb. Az utóbbi követelés legmesszebb megy, ezt még a theoretikusok is nehezen valósíthatónak ismerik el. Mert egyfelől: az üzletviszonyok minden napi hullámzása ezt állandó, egy vagy több évre terjedő adókiadés alapjára alkalmassá nem igen teszi, másfelől: betét és letét egyaránt bizalmi dolog, melynek elárulása az intézeteket és pedig a lelkiismeretes vezetőkkel bíró intézeteket károsítaná, mások javára, vagy magánosok hasznára, hová, feladás következtében, esetleg menne a pénz. Természetes, hogy ez az okoskodás a mai viszonyokból és felfogásokból ered, de nem feltétlenül áll és elvileg épen nem helyesíthető. A hozzátartozók és lakók bejelentése, részben rendőri feladat; lassan fejlődik mindenütt, eddig a vagyoni és kereseti viszonyokra nem terjedt ki. A feladat e követelmény megvalósításában áll. Ez is ütközhetik gyakorlati nehézségekbe, de az adó-politika, főleg az adóeszmény megvalósítása szempontjából, mely teljes őszinteséget és biztos adatokat követel az igazságos adózás érdekében, e követelmény ellen kifogást tenni nem lehet. A hitelező bejelentése már nem maradt a theoria mezején. Az 1877. aug. 24. olasz törvény »megengedi« az adósnak, hogy adóssága kamatait az adóalapból levonja, ezt nyilván tartja mind-

¹⁾ L. Gustav Kunig: Die Meldangabe bei der Veranlagung der persönlichen Steuer. Finanz-Archiv 1885. és ugyanezen cím alatt: Carl Burkart válaszat ugyan e tárgyban. Finanz-Archiv 1886.

addig, inig a hitelező lakása és személye megállapítatik és akkor az adós fel lesz mentve az adó megfelelő részének fizetése alól, mert az a hitelezőre rovatik ki. De épen ezért külföldi hitelezővel vagy ki nem puhatolt hitelezővel szemben adóssági kamata után is fenmarad adótartozása. Az 1878. júl. 2 szász törvény az *adóssági kamat* kimutatását megköveteli, az 1864. oldenburgi törvény részletes bizonyítást kíván: a hitelező nevérol, lakásáról, a kamatlábról; épen így a gothai 1854. törvény, az 1887. máj. 19. bajor törvény még részletesebben megszabja a levonásba vett kamat alapját tevő üzlet kimutatását, a hitelező nevét, lakását stb. és csak e feltételek teljesítése után engedi el az adót az adóssági kamatról. Mind ez azonban még eddig kevés eredményt mutatott fel, az adósok helyzete a legtöbb helyen, a kamatteher mellett, az adó viselésére is kényszeríti őket vagy kibújik az alól adós és hitelező egyaránt; de hogy ez intézkedések is jelzik, hogy mely irányban kell haladni a tiszta jövedelem megállapítása tekintetében, az kétségtelen.

Mind ezeket megemlíttem azért, hogy ujjal mutassak azon nehézségekre, melyek az egységes tiszta jövedelmi adózásnak most útjában állanak. Nem lehet most még az állami pénzügyeket ily megbízhatlan alpra fektetni; nem lehet az adó és más terhek hatását és az egyes háztartásokra súlyosodó terhét csak legtávolabbról sem kiszámítani és egy alpra koncentrálni és még kevésbbé lehet a tiszta jövedelem megállapítását és teljes megadóztatását létesíteni, a többi terhek és a bevallási, kinyomozási, kivetési valamint nyilván tartási végtelen nehézségek miatt.

De azért a tudományos irodalom folyton nagyobb erélylyel és szélesebb körben követi ez irányt és követeli az eljárást; sőt a gyakorlati törvényhozásban is, itt-ott, bár gyenge kísérletképen, a szubjektív szempontok és tiszta, jövedelem szigorúbb megállapításainak érvényesítése napról-napra mindinkább utat törnek maguknak. És ha tudjuk a czélt, ha ismerjük az irányt, ezeket szem előtt tarthatjuk és minél alaposabban ismerjük a nehézségeket, annál beha-

többan és sikeresebben foglalkozhatunk azok legyőzésével. Célom ezek rövid előadása volt, hogy így is valamivel járuljak a kérdések megvilágításához.¹⁾

¹⁾ Az eddig idézett forrásokon kívül használtam még a következőket: Über Sociale Finanz- und Steuerpolitik. V. Adolf Wagner. Archiv für Sociale Gesetzgebung und Statistik IV. k. — Zur Kritik der Steuer Vorlage. Von Alexander Fischei. Wien. — Personal Einkommensteuer und Artikel II. und III. der Regierungs-Vorlage V. P. Zs. Wien. — Vorschlag zu einem Einkommensteuer Gesetz und zur Ausdehnung des Erbschaftssteuergesetz V. Richard Wilke. Berlin, 1890. — Der Rechtsschutz gegen zu hohe Steuern und Steuereinschätzungen v. dr. Karl Walcker. Berlin, 1893. — Die preussische Steuerreform in Staat- und Gemeinde. V. Dr. Otto. Gerlach. — Jena, 1893. — A porosz és osztrák parlamenti aktákat, az adóügyi előterjesztések tárgyában. — Die Reform der direkten Steuern insbesondere die Einführung der Selbsteinschätzung in Preussen. V. D. Henrich. Berlin, 1889. — Die Einkommensteuer und die Schuldzinsen. Dr. Max von Heckel. Leipzig, 1890.

MAGYAR TENGERJOG.

AKADÉMIAI SZÉKFOGLALÓ.

Dr NAGY FERENCZ

LEV. TAGTÓL.

(Felolvasatott a M. t. Akad. II. oszt. 1894. feBr. 12. tartott ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1894.

Budapest, 1894. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája

Magyar tengerjog.

Tisztelt Akadémia!

A »magyar tengerjog«ról szóló jelen értekezésem — melynek kapcsán ismételve köszönetét mondok a t. Akadémiának a megválasztásomban nyilvánuló megtiszteltetésért — oly tárgyra vonatkozik, melyről minden közelebbi kutatás nélkül is merem állítani, liogy a t. Akadémiának oly gazdag és változatos munkálatai között még nem fordul elő.¹⁾ Természetes következménye ez annak, hogy eddigelé a magyar jogtudomány általában nem ismert magyar tengerjogot, mint a nemzeti jog oly sarját, melylyel tudományosan foglalkozni lehetne és kellene; sőt bizonyára sok ember ajkán lesz a kérdés, vajjon magyar tengerjog valóban létezik-e? A midőn tehát ezen a téren néminemű úttörői szerepre vállalkozom, a mire a képesítést különösen a magyar kormány megbízásából a tengerjog terén teljesített codificatórius működésem által szereztem, mindenekelőtt azt kell kimutatnom, hogy valamint nem pusztá képzélet, hogy van magyar tengerpart és magyar tengeri hajózás: azonképen a magyar tengerjog is valóság, nem csupán fictió.

Igaz azonban, hogy ez a magyar tengerjog hosszú ideig s nagyrészt még mai napság is csak annyiban magyar, a mennyiben a magyar tengeri kereskedelemre alkalmaztatik. De hogy olyan értelemben is magyar volna, hogy a magyar törvényhozás terméke lenne: arról csak a legújabb időben lehet beszélni. Oly magyar tengerjogra pedig, mely a tulajdonképeni magyar nemzet sajátos gondolkodásának bélyegét viselné magán, annak folytán, hogy a magyar tengerparti lakosság olasz és horvát, gondolni sem szabad.

¹⁾ Felejthetlen emlékü *Wenzel Gusztáv* 1847. aug. 26-án rokon tárgyról tartotta szintén székfoglalóját: *Magyarország tengeri viszonyai története* cím alatt, de ez a *tengerjogról* csak egészen mellékesen emlékezik meg. L. ólagV. Akadémiai Értesítő 1847-ről. Kiadta Toldy Ferencz. 257. s k. lap.

I.

Századokon keresztül egyáltalában nem találunk a jelenlegi magyar tenger melléken oly jogforrást, mely valamennyire hazai talajon fakadt, vagy bárcsak az osztrák kormánytól származott volna. Csak a *dalmát* városokban készültek némely helyhatósági szabályok már a XIV. század kezdete óta. Így nevezetesen: *Zárában*,¹⁾ *Spalatóban*,²⁾ *Raguzában*,³⁾ *Cattaróban*,⁴⁾ valamint *Lesina*,⁵⁾ *Curzola*⁶⁾ és *Melida*⁷⁾ szigetein. De ezek sem voltak eredetiek, hanem velencei minták szerint alkottattak, a mint hogy Dalmácia művelődése és közigazgatása általában a velenceiek befolyása alatt fejlődött még azon részeiben is, melyek közvetlenül Velence uralma alatt nem állottak. Ha ennél fogva a magyar tengerparton valamely jogvita eldöntése vált szükségessé, a mi annak csekély kereskedelmi forgalma mellett bizonyára ritka eset volt: nem maradt más hátra, mint vagy a hatalmas szomszéd: *Velence* jogát, vagy pedig azokat a jogszabályokat alkalmazni, melyek a földközi tengeren általában követték.⁸⁾ így nevezetesen azt a híres joggyűjteményt, mely a *Consulado dél mare* elnevezés alatt valószínűleg a XIV. század második felében (1370 körül) *Barcellona*-ban szerkesztettek s csakhamar az egész földközi tengeren uralkodóvá vált, sőt az atlanti és északi tenger partjain is figyelembe vétetett.⁹⁾

¹⁾ L. ezeket *Pardessus* Collection de lois maritimes antérieures au 18. siècle. VI. köt. 605—622. lap.

²⁾ U. ezeket *Hanel* Monumenta liistorica-juridica Slavorum meridionalium. Zágráb, 1878. I. köt. 2. rész.

³⁾ L. Monumenta Ragusiana. Libri reformationum. 2. kötet. Zágráb, 1879., 1882.

⁴⁾ *Pardessus* id. m. V. 96—98. 1.

⁵⁾ *Pardessus* VI. 622. s k. 1.

⁶⁾ *Pardessus* V. 96. s k. 1., *Hanel* I. köt. 1. rész.

⁷⁾ L. *Wenzel* G. Archiv für österreichische Geschichte III. köt. 10. s k. 1.

⁸⁾ V. ö. *Pardessus* id. m. V. köt. 18. lap; *Wagner* Handbuch des Seerechts. I. Lipse, 1884. 80. lap.

⁹⁾ L. ennek szövegét és keletkezési történetét *Pardessus* id. m. II. köt. 1. s k. 1.

Az első lépések arra, hogy a magyar és egyúttal osztrák tengeri kereskedelem viszonyai államhatalmilag rendeztessenek, *III. Károly* király alatt tétettek. Különösen megemlíthető az 1717. évi június 2-kán kelt nyiltparancs, mely az adriai tengeren a forgalom szabadságát mondja ki s a tengeri kereskedelemmel foglalkozó alattvalóknak hathatós támogatást, rendezett és gyors igazságszolgáltatást ígért.¹⁾ Még nagyobb fontossággal bírt a Törökországgal 1718-ban kötött s a szabad hajózást és a kalózkodás elleni védelmet biztosító *passarovitz-i* béke folytán 1719. évi márczius 18-án kibocsátott nyiltparancs, mely a kereskedelem szabadságát és előmozdítását még jobban részletezi, *Fiume* és *Trieszt* városát szabad kikötőnek nyilvánítja s mindkét helyen kincstári raktárak és előlegezési bank felállítását ígéri, a kereskedők részére külön váltóbíróság és gyors eljárás behozatalát rendeli, a partvetési jogot eltörli vagyis a hajótörésből származó dolgok elsajátítását megtiltja stb.²⁾ Az idézett és más rendeletek azonban, melyek különben sem lettek minden részükben foganatosítva, teljesen háttérbe szorítottak *Mária Terézia* királynő gondoskodása által, a ki alatt a tengerészeti ügyek ellátása először nyert rendszeres alakot és valódi állami jelleget s a ki számos egyéb intézkedés mellett megalkotta azt a mondhatni epochális jelentőségű tengerészrendtartást, mely *Editto politico di navigazione mercantile* cím alatt 1774. évi április hó 25-kén kibocsátva, csekély módosításokkal tengerjogunknak még ma is érvényben álló alapja. E rendelet egész kis törvénykönyv, mely 7 fejezetben (*articoli*) és mindegyikben külön számított összesen 189 szakaszban (§§.) a tengerészeti hatóságokat és a tengerész-személyzet jogait és kötelességeit oly részletességgel és korához képest oly kitéően szabályozza, hogy több tekintetben még az oly híres 1681. évi francia *Ordonnance de la marine*-nal is vetekedik.

¹⁾ L. e nyiltparancs szövegét *Becker* Die österreichische Seeverwaltung. Triest, 1875. ez. munka 43. lapján.

²⁾ L. szintén *Bechernél* id. m. 45. s. k. 1.

II.

Bármily jeles alkotás volt is azonban az *Editto politico* az akkori viszonyok között, a gyorsan fejlődő tengeri forgalom igényei azt idővel mégis meghaladták. E mellett távol állt attól, hogy az összes tengerjogi viszonyokat szabályozza, sőt ezeknek igen nagyrésze általa nem is érintetett. Ez áll különösen a *magánjogi* viszonyokról, melyek közül az *Editto politico* voltaképen csak a hajószemélyzet szolgálati viszonyait szabályozta: míg ellenben a tengeri magánjog alkatrészeit képező egyéb viszonyokról: a hajótulajdoni és zálogjogi viszonyokról, az áru- és személyfuvarozásról, a hajókölcsönről, a hajókárról, a hajóösszeütközésről, a tengeri biztosításról stb. semmi vagy csak egészen mellékes intézkedéseket tartalmaz. Természetes dolog ennél fogva, hogy az *Editto politico* már kezdettől fogva lényeges kiegészítésre szorult, a melyre részben a már említett *Consulado dél mare*, részben az egyetemes jellegű európai tengerjog¹⁾ alkatrészét képező újabb jogforrások, köztük a szintén már idézett 1681. évi francia *Ordonnance de la marine* két hírneves kommentárjával *Valin*-tól és *Emérigon*-tól²⁾; részben pedig szokások szolgáltak. Később e kiegészítő jogforrások, sőt maga az *Editto politico* helyébe egy más nevezetes, az előbbieknél még egyete-

¹⁾ V. ö. erre nézve különösen *Wagner* id. m. 34., 45. s. k. 1. Érdekes, hogy *Angliában* ma is kétféle tengerjog van: az *Admiral//Court* által kiszolgáltattott ú. n. *general maritime law of England*, mely a koronként hozott belföldi törvényeken (*statute law*) kívül a római jog, a nevezetesebb közép- és újkori jogforrások és irodalmi művek alapján épült fel — és a többi bíróságok által kiszolgáltattott ú. n. *common law*, mely a nemzeti jogfelfogás kifejezője. Hogy a két rendbeli jog és bíróságok között nem hiányoztak súrlódások és összeütközések, körülbelül úgy mint Rómában a *jus civile* és *jus gentium* között, könnyen el lehet képzelni. V. ö. *Pritchard* Digest of Admiralty and Maritime Law. 3. kiadás. London, 1887. I. köt. Préface XII—XIII. lap.

²⁾ *Valin* Nouveau commentaire sur l' Ordonnance de la marine du mois d' Août 1681. 2 kötet, először la Rochelle 1760. *Émérigon* Traité des Assurances et des contrats à la grosse. 2 kötet. Marseille, 1783. — Egyetemes jelentőségükről l. *Wagner* id. m. 49., 50. lap.

mesebb jelentőségre emelkedett jogforrás lépett: az 1807-ben alkotott francia *Code de commerce*, illetve ennek II. könyve, a mely épen a tengeri kereskedelmet szabályozza. I. Napóleon e törvénykönyvet olasz szövegben: »*Codice di commercio di terra e di mare del regno d' Italia*« cím alatt már 1808. évi július 17-én hozta be az általa 1805-ben alakított olasz királyságban,¹⁾ melyhez nemcsak Velence, hanem Déltirol, Dalmácia és Isztria is tartozott. Később pedig az 1811. évi április 15-kén kelt rendelettel kiterjesztő az általa 1809-ben alapított *illyriai* királyságra,²⁾ melyhez a mostani egész osztrák és magyar tengerpartot csatolta. A francia uralom nemsokára véget ért ugyan; mindazonáltal a francia törvény hatályban létének rövid ideje alatt is annyira meggyökerezett, hogy az mai napig is érvényben maradt. Az 1819. évi november 2-án kelt udvari rendelet kifejezetten megerősíté annak érvényét Dalmáciára nézve.⁸⁾ Hasonlóképpen elismerte azt az 1819. évi január 20-án kelt udvari haditanácsi leirat a korvát tengerpartra nézve az által, hogy a *zenggi* kereskedelmi és váltótörvényt az addig fennálló törvények szerinti eljárásra utasította.⁴⁾ Ezzel szemben ugyan a magyar és osztrák tengerpart legfontosabb részében, t. i. a *fiumei* és *trieszti* kerületben a francia foglalás előtti törvények az 1814. évi szeptember 20-kán és 1816. évi május 4-kén kelt udvari rendeletekkel egyszerűen visszaállítottak.⁵⁾ De ennek daczára a *Code de commerce* tengerjogi része mint kiegészítő jogforrás itt sem lépett hatályon kívül, hanem az *Editto politico* mellett épúgy alkalmaztatott tovább, mint az említett többi részekben. Hogy minő jogalapon? Eleinte minden jogalap nélkül, pusztán azon okból, mert már alkalmazták és szükség volt reá s észszerűtlen visszaesés lett volna, ha az *Editto politico* kiegészítésére ismét a régiebb már fele-

¹⁾ Tényleg hatályba lépett 1808. szeptember 1-én. V. ö. *Biodig* Archiv für deutsches Wechselrecht, V. köt. (1857.) 210. lap.

²⁾ Tényleg hatályba lépett 1812. január 1-én. V. ö. *Desjardins* Introduction historique á l' étude du droit commercial maritime. Paris, 1890. 459. lap.

³⁾ V. ö. *Biodig* id. h. 60. jegyzet.

⁴⁾ L. az alább említett *Baccolta* II. köt. 399. lap.

⁵⁾ L. *Biodig* id. h.

dékenységbe ment jogforrásokat használtak volna. Idővel pedig a *Code de commerce* alkalmazása annyira szokássá vált, hogy azt valósággal szokásjogilag recipiáltnak lehetett tekinteni. Tényleg ezen jogalap az, a melyre annak érvényben léte a magyar és osztrák tengerpart utóbb említett részében úgy a tengerészeti hatóságok mint a bíróságok¹⁾ részéről alapíttatik s melynek alapján mint kötelező jogforrás a trieszti és fiumei tengerészeti hatóságok által olasz és német nyelven 4 kötetben kiadott hivatalos tengerjogi gyűjteménybe: *Raccolta déllé leggi ed ordinanze concernenti il servizio marittimo e portiade. Trieste 1883—1886* is felvétellett.

III.

A tengeri ügyekben ítélő bíróságok tehát, nevezetesen a fiumei törvényszék és feljebhvitel folytán a budapesti kir. ítélőtábla és a m. k. Curia, még mai napság is egészen idegen, *francia jog* alapján Ítélnék. A magyar törvényhozás általában csak az 1839/40. évi országgyűlésen foglalkozott először tengerjoggal, de ekkor is csak annyiban, a mennyiben az 1840. évi XV. t.-cz. (a régi váltótörvény) II. r. 26. §-a kimondja, hogy a *fiumei* váltótörvényszék illetőségéhez »a tengeri hajózásból eredő perek«- is tartoznak s hogy »ezeknél azon közönséges szabálytól, hogy a felpereseknek az alperes törvényhatóságát kell követni, azon kivétel uralkodik, hogy az alperes, ha állása vagy lakhelye tekintetéből a fiumei váltótörvényszékhez nem tartoznék is, Ítéletét ennél kapja meg.« Hogy azonban a fiumei váltótörvényszék s hasonlóképen az 1844. évi VI. t.-cz. 10. §-a által a magyar tenger-melléki kormány kebelében szervezett váltófeltörvényszék

¹⁾ V. ö. m. k. Curia 5695/80., 3692/84., 7903/88. sz. határozatait, az előbbi kettőt *Zarevich* közleményében a Kereskedelmi jog és ismeretek tára I. kötetében 11. s k. 1., az utóbbit Döntvénytár új. f. 20. köt. 161. lap. — *Ausztriára* nézve 1. *Raccolta* 11. köt. 399. lap. és *Feichtinger* Diritto marittimo, 2. kiadásban Fiume 1894-ben megjelent munkáját 6. s k. lap.

minő anyagi jog szerint ítél a tengeri ügyekben? arról semmi intézkedés nem történt.

Az alkotmány visszaállítása óta a tengerjog is már sűrűbben fordul elő úgy a Törvénytárban, mint a Rendeletek Tárában. Első sorban szükségessé vált az *Ausztriához* való viszonyt a tengeri ügyekre vonatkozólag szabályozni, a mi az 1867. évi XVI. t.-cz.-be foglalt vám- és kereskedelmi szövetségben történt. Ennek VI. cikke kimondja többi közt, hogy »mindazon ügyeket illetőleg, melyek a tengeri hajózásra és egészségügyre vonatkoznak, *egyforma törvényes rendszabályok* fognak a két fél között egyetértőleg megállapíttatni, addig pedig a jelenlegi szabályok maradnak érvényben;« s hogy »mind a két államterület tengerpartjain és mindkét fél kereskedelmi tengerészeténél *egyforma tengeri magánjog* fog alkalmaztatni«. Hasonlag kimondja az 1878-ban megújított s az ez évi XX. t.-czikkben foglalt vám- és kereskedelmi szövetség VI. cikke, hogy »a kikötőügyi és a tengeri egészségügyi közigazgatás a tengeri hajózás üzésére és a tengeri egészségügyre vonatkozólag, mindkét állam területén a két fél kormányai által *egyenlő szabályok szerint* és általában *lehetőleg összhangzatosan* fog intéztetni«; továbbá, hogy »mindkét fél tengerpartjain és kereskedelmi tengerészeténél *egyforma tengeri magánjog* fog alkalmaztatni és *annak korszerű átalakítása minél előbb fog eszközöltetni*«, — mely utóbbi kijelentéseket az 1887. évi XXIV. t.-czikkbe foglalt jelenleg fennálló vám- és kereskedelmi szövetség érintetlenül hagyott.

Kitetszik ebből, hogy a tengerjog nem képez ugyan tulajdonképeni *közös ügyet* Ausztriával oly értelemben, mint a hadligy és haditengerészet vagy a külügy; de azért mégis közös annyiban, a mennyiben csak közös egyetértéssel és összhangzatosan állapítható meg. Ennek folytán önálló nemzeti fejlődés a tengerjog terén eleve ki van zárva; sőt eddigelé Magyarország még a *paritás* elvének megfelelő módon sem tudott érvényesülni, hanem teljesen Ausztria uszályhordozója volt, nemcsak ennek nagyobb tengeri helyzete következtében, hanem főleg azért, mert Ausztria hosszas tapasztalatokkal bíró tisztviselőkkel rendelkezett, holott

Magyarországnak a tengerészeti ügyekhez alaposan értő egyéneket még nevelnie kell. Hátránya a közönségnek továbbá az, a mi minden közönségnek következménye, hogy a megfelelő szabályok alkotása és különösen a tengerjognak már oly régen kilátásba vett reformja fölötté lassan halad előre s ki tudja: még meddig fog elhúzódni?

Eddigelé a vám- és kereskedelmi szövetség első megkötése óta, tehát több mint 25 év alatt, a kereskedelmi törvényben (1875. XXXVII. t.-cz.) foglalt néhány nem specifikus tengerjogi, hanem csak a tengerjogi ügyletekre vonatkozó kijelentéseken kívül,¹⁾ még csak *három* kisebb törvény megalkotása sikerült: az 1871. évi XVI. t.-cz. a tengeri hajók közbözéséről; az 1879. évi XVI. t.-cz. a tengeri hajók lajstromozásáról és az 1883. évi XXXII. t.-cz. a kikötői illetekekről. Azonkívül létrejött néhány fontosabb *rendelet*, mint nevezetesen, a fiumei törvénykezést ideiglenesen szabályozó 1871. szeptember 14-én kelt és a kereskedelmi eljárást szabályozó 1875. és 1881. évi rendeletektől eltekintve, melyek a fiumei törvényszék tengerjogi illetőségét állapítják meg, a következők: az 1879. évi október 1-jén kelt rendelet az 1879. XVI. t.-cz. végrehajtásáról; az 1880. évi január 20-kán és 1881. márczius 7-kén kelt rendeletek a hajóösszeütközések megakadályozására vonatkozó határozatokról; az 1881. évi február 20-kán kelt és az 1891. évi június 25-kén kelt rendelet által helyettesített rend. a hajónyilatkozványokról; az u. a. évi szeptember 9-kén kelt rend. a fiumei tengerészeti iskola szervezetéről; az 1883. szeptember 1-jén kelt rend. a személyszállító hajókra vonatkozó biztonsági intézkedésekről; az 1884. márczius 24-én kelt s az 1892. aug. 20-kán kelt rend. által kiegészített rend. a kikötői rendtartásról; az u. a. évi október 25-én kelt rend. a kedvtöltésre szolgáló és hasonló hajók (u. n. yachtok) lajstromozásáról; az u. a. évi december 1-jén

¹⁾ Ezek: a K. T. 258. §. 5. pontja, mely kimondja, hogy árúk és személyek tengeren való fuvarozásának elvállalása és hajókölcsönök kötése kereskedelmi ügyletet képez; továbbá a 295. §., mely szerint a tengeri hajósok elismervényei és a hajókölcsönlevelek, a meny nyiben rendeltre lettek kiállítva, hátrattal átruházhatók.

kelt rend. a segélynyújtási kötelességről; az u. a. évi december 5-kén kelt rend. a tengeri halászatról; az 1885. szeptember 2 5-kén kelt rend. a hajónapló vezetéséről; az 1888. július 1-jén kelt rend. a parti kalauzokról stb.

IV.

Látni való, hogy a meghozott törvények és rendeletek túlnyomóan *közigazgatási* természetűek. A mi ellenben a tulajdonképeni tengerjogot, különösen a tengeri *magánjogot* illeti: ennek alkotmányos úton való újjászabályozása még mindig várat magára, daczára, hogy a kölcsönös tárgyalások már 1870 óta folynak. Az *Editto politico* helyébe teendő új *tengerészrendtartás*, a mely egyúttal a speciális tengeri *büntetőjogot* is magában foglalja, egyszer már eljutott odáig, hogy a képviselőház elé terjesztetett, a mi 1887-ben történt.¹⁾ Azonban a javaslatot, mely nagyrésztben nem más, mint az 1872. évi német *Seemannsordnung* fordítása, még bizottságilag sem tárgyalták le teljesen, nem hogy törvényerőre emelkedett volna; a minek okai egyrészt szerfölött hiányos és hibás szövegezése, másrészt pedig közjogi akadályok voltak. Kifogás tétetett ugyanis Horvát-Szlavonország részéről a *büntetőjogi* intézkedések miatt, melyekre vonatkozólag azt vitatták, hogy miután az igazságszolgáltatás és különösen a büntetőjog is az 1868. évi XXX. t.-cz. értelmében *autonóm* horvát ügyet képez: a közös magyar országgyűlés a tengerészreire vonatkozólag sem hozhat oly törvényt, mely ezen autonómiába ütközik. Azonban a horvátoknak ebben nem volt igazuk, mert az id. t.-cz. 48. §-a a »*tengerészeti jog kiszolgáltatását*« kifejezetten kiveszi; azt pedig nem lehet mondani, hogy a tengerészeti jog épen csak a tengeri *magánjogot* jelenti, a mikor mindenütt a világon különleges tengeri büntetőjogi szabályok is vannak. Hasonlóképen nem tesz különbséget tengeri magán- és büntetőjog között a fiumei törvénykezés ideiglenes szabályozása tárgyában 1871. évi szeptember 14-kén kelt s még ma is érvényes rendelet, midőn a 3. §-ban

¹⁾ L. 1887. évi országgyűlés képviselőházának irományai I. köt. 152. s k. lap.

kimondja, hogy »a fiumei kir. törvényszék hatósága alá tartoznak: Fiume sz. kir. város és kerület, Buccari kerület és Fiume-megye tengerpartja *tengerjogi ügyekben*«. A magyar kormány nem is mulasztotta el ezt erélyesen érvényesíteni, de az erre vonatkozó tárgyalások mégis 6 évig húzódtak, míg végre az 1893. év folyamán sikerült a liorvát bánt arra bírni, hogy kifogását visszavonja s a magyar álláspont jogosságát ismerje el. Időközben Ausztriában is változott némileg a helyzet a birodalmi tanácsban történt módosítások folytán, úgy hogy újabb érdemleges tárgyalásokra volt szükség, melyekből a javaslat lényegesen megváltozva került ki. Remélhetőleg ez az új javaslat nem sokára a törvényhozás elé fog terjesztetni s miután a főakadály szerencsésen elhárított, talán rövid idő alatt törvény is lesz belőle.

V.

A tengeri *magánjoggal*, sajnos, még nem jutottunk ennyire! Az igaz, hogy ez a reform nagyobb, fontosabb és nehezebb része, mely éppen azért sokkal több tanulmányt és körültekintést igényel, feltéve, hogy azt saját erőnkkel s nem egyszerű *receptióval* akarjuk keresztülvinni. Az osztrák kormány ugyan erre nézve is kezdettől fogva azt az álláspontot foglalta el, hogy nekünk önálló alkotásra nincs szükségünk. Tökéletesen eleget teszünk szerinte a reformkövetelménynek, ha a *német kereskedelmi törvényt*, illetve ennek a tengerjogot tartalmazó V. könyvét, némi csekély módosításokkal recipiáljuk, a mint ezt Ausztria már 1862-ben szándékolta, a mikor a német keresk. törvény szárazföldi részét fogadta el. At is küldött a magyar kormányhoz a német keresk. törvény receptióját magában foglaló javaslatot, először már 1870-ben, később ismételve s némi változtatásokkal 1874-ben és 1887-ben.¹⁾ De habár a magyar kormány eleinte hajlandó volt is ennek elfogadására, sőt a magyar kereskedelmi

¹⁾ Az utóbbinak czime: *Entwurf über das österreichische Privatseerecht*. Összesen 448 szakasz. A német K. T. V. könyv 4. címének a hajólegénységre vonatkozó rendelkezései kihagyattak, mert ezek az 1872. évi már id. német *Seemannsordnung* által helyettesítettek.

miniszter 1873-ban kijelentette, hogy a német törvényt egészen változatlanul óhajtaná életbeléptetni, a mit még az osztrákok is sokallottak: mindinkább megérlelődött az a felfogás, hogy a német keresk, törvény receptiója nem lehetséges. Bármily jeles törvény legyen is a német, bármily nagy haladást jelentett is a megelőző törvényhozási alkotásokkal szemben: annyi bizonyos, hogy az a maga egészében teljesen idegen előttünk, holott a francia jog a mi létező jogunk, a melylyel a tengermelléki lakosság annyira összeforrott, hogy figyelmen kívül hagyása vagy egyszerű félretétele határozott törvényhozási hiba volna. A törvényhozás egyik alapelve, hogy a meglévő alapon építsen tovább. A létezőt eldobni, *tabuid rasa*-l csinálni s egészen újat alkotni legfeljebb akkor indokolt, ha a régi jogállapot az új viszonyokkal teljes ellentétben áll. De ez az eset a nálunk alkalmazásban levő francia tengerjognál nem fog fenn. A tengerészeti viszonyok az utolsó évtizedek alatt sokat változtak ugyan, a mit a törvényhozásnak mindenestre tekintetbe kell vennie. De alapjukban véve ma is olyanok, mint a század elején s ha a *Code de commerce* az új viszonyoknak teljesen nem is felel meg többé, sőt voltaképen már eredetileg sem volt kielégítő s önálló törvényhozási alkotás, hanem leginkább csak az 1681. évi *Ordonnance* utáinzata: ¹⁾ azt még sem lehet mondani, hogy e törvénykönyvet még a reform alapjául sem lehet már venni. Valamennyi nemzet, mely a francia jog területéhez tartozik s később a tengeri jogot újból szabályozta, megczáfolja e feltevést. Sőt maga a német K. T. is czáfolatot tartalmaz erre nézve, midőn köztudomású dolog, hogy maga is ugyancsak a francia jogból indult ki.

De ha a francia jog nem is volna nálunk tényleg

s innen, mint említők, a *tengerészrendtartás* javaslatába mentek át. Ennek daczára maga a cím, az utóbbira való utalást tartalmazó egy szakasszal meghagyatott!

¹⁾ Ezt maguk a francziák is elismerik. V. ö. különösen *Desjardins* id. m. 250. l.; *Lyon-Caen* és *Renault* Précis de droit commercial II. kötet 13. lap. — A *Code de commerce* szárazföldi része sem egészen önálló alkotás, hanem az 1673. évi *Ordonnance du commerce* utáinzata.

alkalmazásban: még akkor sem volna helyes, ha mi a német tengerjogot a maga egészében egyszerűen recipiálnók. Bizonyos mindenekelőtt az, hogy *jogegységi érdekék* e receptió mellett nem harcolnak. *Politikai* szempontból ily érdek létezhetett a hatvanas évek elején, mikor Ausztria külpolitikájának súlypontja Németországban volt. De e részben a viszonyok gyökeresen megváltoztak. Magyarországra nézve pedig a német joggal való közösség politikai érdek soha sem volt. De nem létezik jogegységi érdek *gazdasági, forgalmi* tekintetben sem. Köztudomású dolog, hogy a mi *tengeri* forgalmunk Németországgal vajmi csekély s hogy ellenkezőleg leginkább a francia-olasz tengerjog területeivel állunk összeköttetésben. E részben egészen más a helyzet, mint a szárazföldi kereskedelem tekintetében, a mely tudvalevőleg éppen Németországgal, mint a legnagyobb határállammal, a leg-sűrűbb. Ugyanazért a mily indokolt volt Ausztriában a német K. T. négy első könyvét behozni s hogy még Magyarország sem vonta ki magát a gazdaságilag követelt jogegység lehető megközelítése alól Németországgal, midőn a kereskedelmi és a váltótörvényt alkotta meg: épannyira indokolatlan volna ezt a jogegységet a tengeri viszonyokban is keresztülvinni; eltávolítván bennünket jogilag éppen azoktól, a kikre gazdaságilag leginkább vagyunk utalva.

De a német tengerjog receptiója annak *belső mivoltában* sem talál elegendő igazolást. Nem kell ám hinni, hogy a német tengerjog minden kritikán felüli alkotás! Vannak ennek is hiányai és fogyatkozásai; egészben véve pedig annyira theoretikus, terjengős¹⁾ és nehézkes, hogy tanulmányozása és alkalmazása a tengerjoggal úgyis csak kivételesen foglalkozó magyar bírák részéről szinte leküzdhetlen feladat lenne. E tekintetben a német K. T. tengerjogi része messze elmarad annak szárazföldi részétől, úgy-szintén a német váltórendszerabszabálytól, a melyeknek rövidege,

¹⁾ A *német* K. T. tengerjogi része nem kevesebb mint 480 cikket foglal magában. Ezzel szemben a *Code de com.* tengerjogi része csak 247, a *belga* törvény csak 237, az *olasz* K. T. 335, a *Spanyol* K. T. 297, a *portugáliai* 207, az új *svéd* törvény 332, a *dán* 315 cikket tartalmaz.

szabatossága és áttekinthetősége ritkítja párját. Ezt nemcsak Németországon kívül állítják,¹⁾ hanem maguk a németek is elismerik,²⁾ valamint tény az, hogy a német K. T. számos intézkedése a gyakorlati alkalmazásban egyenesen helytelennek bizonyult, miért is a német tengerjog *revíziója* már huzamos idő óta állandó napirenden van.³⁾

Lehetetlennek tűnik fel végül a német tengerjog receptiója, ha figyelemre méltatjuk azon nagy változásokat, melyeket a tengerjogi törvényhozás más államokban épen a német keresk. törvénykönyv megalkotása óta szenvedett. Azon több mint 30 évi időközben, mióta a német tengerjog érvénybe lépett, a többi állam nem szorítkozott csupán arra, hogy a német törvény haladottabb intézkedéseit megismerje és magáévá tegye, hanem a német törvényt sok tekintetben meg is haladta. A mennyit tehát más nemzetek nyertek a németektől, ugyanannyit nyerhetnek most a németek ismétőlük. A mi pedig magunkat illet: mi valóban a legnagyobb szegénységi bizonyítványt állítanak ki magunknak, lia a német törvény receptiójához most is ragaszkodva, a tengerjog terén előfordult újabb jelenségek elől szemet hunynánk s azokat hasznunkra nem fordítanék.

VI.

Hogy minő nagy számban vannak ily újabb jelenségek a német keresk. törvény megalkotása óta, annak bebizonyítására utalunk különösen a következőkre:

1. Mindenekelőtt azon kiterjedt reform-munkálatokra, melyek a mi tengerjogunk hazájában: *Franciaországban*, teljesítették. Már régóta sürgették h francia kereskedelmi körök a *Code de commerce* II. könyvének revízióját; míg

¹⁾ V. ö. *Desjardins* Traité de droit commercial maritime III. köt. 488. lap és Introduction historique 466. lap.

²⁾ L. pl. *Goldschmidt* System des Handelsrechts. 3. kiadás 226. lap.

³⁾ V. ö. különösen *Gareis-Fuchsberger* Das allgemeine deutsche Handelsgesetzbuch. 878. s k. 1.

vége a kormány 1865-ben külön bizottságot szervezett e célra, a mely több albizottságban s ismételt beható tanácskozások után egy terjedelmes törvényjavaslatot dolgozott ki. E javaslat 1867-ben külön magyarázó indokolással ellátva közrebocsátott;¹⁾ azonban a nemsokára bekövetkezett jrolitikai események miatt parlamentáris tárgyalás alá nem került. A harmadik köztársaság megalapítása után pedig a közvélemény egyelőre beérte azzal, hogy a reform csak részlegesen, a legszükségesebbre szorítva vitessék keresztül, így keletkezett az említett javaslat alapján s abból kiszakítva az 1874. évi december 10-kén kelt s később az 1885. évi július 10-kén kelt törvény által helyettesített törvény a *tengeri jelzálógról (loi sur l'hypothèque maritime)*, mely azonban a *Code de commerce* több rendbeli módosítását is foglalja magában²⁾ továbbá az 1885. évi augusztus 12-kén kelt törvény, mely a *Code de commerce* több fontos, összesen nyolcz cikkét (216, 258, 262, 263, 265, 315, 334 és 347.) módosítja. De habár ekkép a tengerjog teljes reformja Franciaországban hosszabb időre halasztást szenvedett is, a fentebb említett javaslat, épúgy mint a meghozott részleges törvények mintául szolgáltak a más államok által foganatba vett reformnál. Ez történt különösen:

2. *Belgiumban*, a hol az ott szintén érvényben állt francia *Code de commerce* II. könyve az 1879. évi augusztus 21-kén kelt törvény által helyettesített s ezen reform legfőképen épen a francia »*Projet de révision*«²⁾ alapján vitetett keresztül.) Az újabb reformok közül említendő továbbá:

3. Az 1882. évi április 2-kén kelt új *olasz »Codice di commercio«*, a mely daczára annak, hogy a francia *Code* alapján készült 1865. évi kereskedelmi törvényen épült fel,

¹⁾ Ministère de l'agriculture, du commerce et des travaux publics. *Révision du livre II. du Code de commerce*. Imprimerie impériale. Août 1867. 4°. Összesen 433 cikk. — *Note explicative sur le projet de révision du livre II. du Code de commerce*. Imprimerie impériale. Août 1867. 4°. 139 lap.

²⁾ V. ö. *Lantsheere* volt belga igazságügyminiszter nyilatkozatát a törvényjavaslat tárgyalásakor. *Annuaire de législation étrangère* IX. année. 505. lap.

mégis sokat vett át különösen a német törvényhozásból, ezzel megmutatván nekünk is az utat, melyet a tengerjog kidolgozásánál követnünk kell;

4. az 1885. évi augusztus 22-kén kelt új *spanyol* kereskedelmi törvény;

5. az 1887. évi szeptember 1-jén kelt új *román* keresk. törvény, a mely teljesen az új olasz keresk. törvény után készült;

6. az 1888. évi június 28-án kelt új *portuyálliai* keresk. törvény, melyen az új olasz keresk. törvény befolyása szintén erősen érezhető;

7. a *skandináviai* államok által főleg a német keresk. törvény befolyása alatt közösen keresztül vitt tengerjogi codificatio, melynek eredményeként eddig az 1891. évi június 12-kén kelt *svéd* és az 1892. évi ápril 1-jén kelt *dán* tengerjogi törvénykönyv tétetett közzé; míg *Norvégiában* az ezekkel egyenlő javaslat legközelebb fog törvényerőre emelkedni.

8. E nagyobb törvényhozási alkotásokon kívül említhető még számos részleges törvény a különböző államokban, így nevezetesen *Nagybritániában* a különféle *Merchant Shipping Act-ok*, az *Eszakamerikai-Eyyesült-Államokban* különösen a hajóvállalkozók felelősségéről, a tengeri jelzálagra vonatkozó részleges törvények stb. Utalunk végül azon nevezetes törekvésekre, melyek már huzamos idő óta a tengeri jog *nemzetközi egyenlősítésére* irányúinak; ezek között az *Association for the reform and codification of the Law of Nations* különböző tanácskozmányaira, melyeknek pl. a hajókárra (avaria) vonatkozó u. n. *York and Antwerp rules* elfogadása és egy hajóselismervény-minta (*connaissance*) felállítása által már gyakorlati eredménye is volt. Továbbá a belga kormány kezdeményezése folytán 1885-ben *Antwerpen*-ben és 1888-ban *Brüsszel*-ben tartott nemzetközi kereskedelemjogi congresszusokra, melyek a tengerjogra vonatkozólag kiterjedt szabályokat állítottak fel; végül az 1892-ben *Genuában* tartott, bár az előbbieknél kevésbé jelentékeny nemzetközi tengerjogi congressusra.

VII.

Nagyon hálás dolog volna ezen külsőleges szemlét a tengerjog újabb haladásának belső, érdemleges feltüntetésével kiegészíteni. Ez azonban egész könyvet foglalna magában. Ugyanazért csak néhány oly főkérdés mai állása iránt akarok tájékoztatást nyújtani, a melyekből legjobban látható, hogy mennyire nem szabad a tengerjog codificációjánál egyoldalú német minta után indulni. E részben első sorban a *tengeri jelzálog* nagyhorderejű kérdésére akarok utalni.¹⁾ A német keresk. törvény ezt nem vette fel, s az annak receptióját tartalmazó osztrák javaslat sem vett róla tudomást. Pedig ezen intézmény ma már Európászerte annyira meghonosítottnak tekinthető, hogy annak szabályozásától teljességgel lehetetlen eltekinteni, a mint hogy az érdekelt körök ezt már többször sürgették is, sőt arról is volt szó, hogy a tengeri jelzálog esetleg a teljes reformot megelőzőleg külön törvényben szabályoztassék. A tengeri jelzálog intézményének meghonosítása sokáig küzdött ugyan egyrészt a modern jognak azon felfogásával, hogy ingó dolgokra, a melyek közé természetüknél fogva a hajók is tartoznak, csak kézi zálog lehetséges; másrészt azzal a megfontolással, hogy a hajó éjjen azért, mert helyhez nincs kötve, nem nyújthatja azt a biztosságot, mint az ingatlan. Ehhez hozzájárul, hogy az összes fennálló törvényhozások szerint a hajót több rendbeli törvényes zálogjog terheli, melyeket a jelzálog kedvéért eltörölni nem lehet s hogy ezenfelül a hajó elzálogosításával u. n. hajókölcsön (*Bodmerei, contrat'o la grosse*) is vehető, a mely a jelzálogot szintén megelőzi; minél fogva ennek értéke fölötte problematikus színben tűnik fel. Mióta azonban az *angol jog* a hajólajstrom intézményével kapcsolatban a lajstromba való bevezetés útján megszerezhető és a continen-tális jelzáloggal lényegileg egyenlő u. n. *mortgage*-t fejlesz-

¹⁾ Erről már írt nálunk *dr. Feichtinger Etek* a Kereskedelmi jog és ismeretek tára ez. inár megszünt folyóirat 1871. évi 7. számában és a Pester Lloydban.

tette ki¹⁾: a tengeri jelzalog intézménye folytonos hódításokat tett s ma már majdnem mindenütt el van ismerve. Bármennyire ellenállt is az angol példának a német keresk. törvény tárgyalására összehívott értekezlet Hamburgban, hangsúlyozván a tengeri jelzalog csekély gyakorlati értékét s féltvén a német hajó-vállalkozók soliditását, attól tartván, hogy idegen tőke segítségével nagyon könnyelműen fognak hajókat szerezni²⁾: ez magában Németországban sem akadályozta meg a tengeri jelzalog elismerését a partikuláris törvényhozások részéről. Az egyes német tengerparti államok a tengeri jelzalogot successive elismerték és szabályozták s most már egy sincs, a mely a keresk. törvény elutasító álláspontját foglalná el. Így elismerte azt *Poroszország* a keresk. törvény életbeléptetésére vonatkozó törvényben (Einführungsgesetz) 1861-ben, *Oldenburg* az 1876. ápril 3-kán kelt törvényben, *Mecklenburg* az 1881. márczius 28-kán kelt törvényben, *Lübeck* az 1882. évi január 18-kán kelt törvényben, *Hamburg* az 1885. évi ápril 27-kén kelt törvényben és végül *Bréma* az 1887. évi december 15-kén kelt törvényben. Legújabban pedig felvétellett a német birodalom számára alkotandó polgári törvénykönyv javaslatába. A többi continentális államokban különösen a francia kezdeményezés volt irányadó hatással. A már említett 1874. évi törvény ugyan eleinte nem mutatott fel nagy gyakorlati eredményeket. Később azonban, különösen az 1885. évi törvényben történt módosítások folytán, a tengeri jelzalog intézménye mindinkább növekedő hasznára vált a francia tengerészeinek.³⁾ E kedvező tapasztalatok súlya alatt *Belgium* is sietett a tengeri jelzalogot elfogadni az 1879. évi tengerjogi törvényben. Hasonlóképen követte a jó példát *Olaszország* az új keresk. törvényben, bár a jelzalog kifejezését

¹⁾ Az 1854. évi *Merchant Shipping Act* 66. s k. cikkeiben.

²⁾ L. Protokolle der Kommission zur Berathlung eines allgemeinen deutschen Handelsgesetzbuches. IV. kötet 1711. s k. lap.

³⁾ *Desjardins* id. m. V. köt. 364. lap közli, hogy míg pl. 1875-ben még csak 21 jelzalog iktattatott be 318,000 frank erejég, addig a következő években már több millióra rug a jelzalogkölcsonök összege, 1884-ben pedig már 40 millió frankot halad meg.

nem tartotta, alkalmazhatónak, hanem a »*pegno nulla nave*« kitévelt használja; továbbá *Portugália* szintén az új keresk. törvényben; míg pl. *Spanyolországban* megfelelő javaslatok készültek.¹⁾

A tengeri jelzálognak ezen általános elfogadása és felhasználása után valóban nagy hiba volna, ha azt a magunk részéről is el nem ismernők, meg lévén győződve, hogy az elhelyezést kereső tőke nálunk is szívesen fogja e hitel-eszközt megragadni, főleg ha a hajótulajdonosok a biztosítás okszerű felhasználása által ki fogják egészíteni a biztonság azon hiányosságát, melyben a tengeri jelzálog szemben az ingatlanokra vonatkozó jelzáloggal szűkölködik. Egyébiránt egészen fölösleges arról beszélni, hogy a tengeri jelzálog intézménye nálunk *behozassák*, a midőn az nálunk már törvényileg is el van ismerve az 1879. évi XVI. t.-cikkben, melynek 12. §-a szerint a hajóaljstromban »egy rovat szolgál jegyzeteknek, melyenek a hajó vagy a hajórészletek záloglásának s a zálogolások átruházása vagy törlésének stb. beiktatására;« — a midőn továbbá a hajótulajdonosok és a hitelezők ezen intézménnyel nálunk már huzamos idő óta tényleg élnek s a hajóaljstromok úgy a magyar, mint az osztrák partvidéken nem kis számú zálogjogi bejegyzéseket tartalmaznak.²⁾ A mire jogi tekintetben még szükségünk van. az egyedül az, hogy a tengeri jelzálog intézménye közelebbről szabályoztassék, a mi elől annál kevésbé zárkozhatunk el, mert minden elvi elismerés daczára is gyakran merülnek fel kételyek az iránt, hogy a mi hajóaljstromainkban bejegyzett zálogjogok minő hatálylyal bírnak? úgy hogy tehát a tengeri jelzálog szabályozása már a jogbizonytalanság megszüntetése miatt sem mellőzhető.

¹⁾ Közölve *Gonzalez Revilla* a »La hipoteca naval« ez. jeles munka szerzője által a »Bulletin de la société de législation comparée 1892. évi 8. és 9. füzetében.

²⁾ A trieszti tengerészeti hatóság kimutatása szerint az osztrák területen 1893-ban be volt jegyezve: 22 bosszújratú hajóra 75 zálogjog több mint $\frac{1}{2}$ millió értékben; 10 nagypartkajózású hajóra 18 zálogjog közel 120,000 Irt értékben és 79 kisparthajózású hajóra 85 zálogjog közel 300,000 firt értékben. A magyar tengerparton csupán az *Adria*« hajóira 3 millió forint van zálogjogilag bejegyezve.

VIII.

Kapcsolatban a tengeri jelzáloggal megemlítjük az annak feltételét képező *hajótulajdont*, a melyre nézve a német keresk. törvény álláspontja szintén nem felel meg az európai közfelfogásnak. A német K. T. ugyanis a tengeri hajók tulajdonára nézve elvileg az ingó dolgok tulajdonára vonatkozó szabályokból indul ki s mindössze azt a kivételt állapítja meg, hogy az átadás nem szükséges, ha a felek kikötötték, hogy a tulajdon azonnal a szerződés megkötésével menjen át a megszerzőre.¹⁾ Majdnem mindenütt másutt ellenben kifejlődött az a felfogás, hogy a hajó tulajdonának megszerzésénél nem az ingókra, hanem az ingatlanokra vonatkozó szabályokat kell követni s ennek megfelelőleg a hajó-lajstromot *telekkönyvi* jelentőséggel felruházni, a mint ez már a tengeri jelzálognál is keresztül van vive. E részben utalunk első sorban *Franciaországra*, a hol a II. év vendémiaire 27-én kelt törvény alapján, a mely a tulajdonátruházás bejegyzését a vámhatóságnál vezetett lajstromba (*transcription en douane*) és annak a lajstromozási okmányon (*acte de francisation*) való kitüntetését rendeli, általánosan elfogadott s a párisi semmitőszék által is megerősített gyakorlattá vált, hogy a tulajdonátruházás harmadik személyek ellen csakis ezen, bár inkább közrendészeti okokból előirt bejegyzés által tekintetik befejezettnek.³⁾ A már említett 1867. évi *Projet de révision* pedig e gyakorlatot törvényileg szentesíteni is akarta (194. cikk.). Hasonló állást foglalnak el továbbá az 1838. évi *németalföldi* keresk. törvény (309. ez.), az 1854. évi *angol Merchant Shipping Act* (57. ez.), az 1879. évi *belga* tengerjogi törvény (2. ez.), az új *olasz* keresk. törvény (483.cz.), az új *spanyol* keresk. törvény (573. ez.), az 1850. évi július 27-kén kelt *északamerikai* törvény stb. Az 1888. évi *brüsszeli* nemzetközi kereskedelemjogi congressus előtt pedig a tengeri hajók immobilizációjának elve annyira ter-

¹⁾ Német K. T. 439. cikk.

²⁾ V. ö. különösen *Desjardins* id. in. I. 159. lap; *Lyon-Caen* és *Renault* id. m. II. 31. lap.

mészertesnek tűnt fel, hogy auniik a tervezett egységes nemzetközi törvénybe leendő felvételét vita nélkül fogadta el.¹⁾ Részemről is azt hiszem, hogy ezen álláspont a tengeri hajók, ezen valóságos »úszó házak« (*maisons flottantes*) sajátos természetének és a jogbiztonság érdekeinek sokkal megfelelőbb, mint a német, s azért nem kételkedem, hogy az nálunk is el lesz fogadva. A fiumei kereskedelmi és iparkamara már ki is fejezte erre irányuló óhajtását; a mi pedig az immobilizáció feltételét, a telekkönyvi jelentőséggel bíró hajólajstromot illeti: erről az 1879: XVI. tcz. már teljesen gondoskodott, midőn előírja, hogy a hajó vagy hajórészbirtok tulajdonának jogcíme és annak további átruházása okirati bizonyítékok alapján a hajólajstromba bejegyeztessék (12. §. 7. pont és 15. §.) és kimondja, hogy »a hajólajstrom nyilvános és a hivatalos órák alatt bárki által szabadon megtekinthető« (11. §.).

IX.

Valamint a hajók dologi, azonképen a hajótulajdonosok, jobban mondva *hajóvállalkozók* (*ffliecler, armateur*)²⁾ személyes viszonyaira vonatkozolag is érdekes s a német keresk.

¹⁾ A határozat így szól: »Tnus actes translatifs de proprieté et tuus actes constitutifs ou translatifs de droits reels émnant des propriétaires ne pourront être opposés aux tiers qu' & dater de leur inscription dans les registres a ce destinés.« V. ö. *Actes du congrés International de droit commercial de Bruxelles* 211—215. lap.

²⁾ A hajóvállalkozó (a hogyan a német *Rheder* és a francia *armateur* leghelyesebben magyarosítható) nem mindig azonos a hajó tulajdonosával. Lehet pl. bérlő, haszonkölcsönző, vagy más czimen bírláló vállalkozó, a ki azonban épúgy használja a hajót, mint maga a tulajdonos. Epén azért nem helyes a tengeri vállalkozás szempontjából a tulajdonosról beszélni, mint azt a francia *Code de commerce*, az olasz K. T. s más törvények teszik. E részben jobb a német K. T. bár az sem egészen jó, midőn a hajóvállalkozóról beszél ugyan, de mint ilyent a tulajdonost érti (450. cz.). L. a különbséget tisztán már a római jogban, a hol a hajóvállalkozónak megfelelő *exercitor*-nak az mondatik: »ad quem obventiones et reditus omnes perveniunt, sive is dominus navis sit, sive a domino navem per aversionem conduxit vei ad tempós, vel in perpetuum.« V. ö. L. 1. §. 15. D. de exerc. actione 14, 1.

törvényben csak részben található kép tárul fel az újabb európai jogfejlődésben. E tekintetben különösen a hajóvállalkozó *felelősségének* kérdése áll előtérben. Mióta már a római jog kimondta, hogy a hajóvállalkozó a hajószemélyzet azon vétségeiért felelős, melyeket ez a hajóban elkövetett¹⁾ s a reá bízott áruk elveszéséért vagy megsérüléséért csak akkor nem felelős, ha igazolja, hogy a kárt erőhatalom (*damnum fatale, vis major*) okozta,²⁾ ez a kérdés a legváltozatosabb történeti fejlődésen ment keresztül s még ma sem jutott megállapodásra. Különösen a felelősség *mértéke* és a felelősség *korlátozása* képezi a legnagyobb különbségek és viták tárgyát. Első tekintetben már a középkorban fejlődött ki az a gondolat, hogy a hajóvállalkozó ne legyen, mint a római jogban, egész vagyonával, hanem lehetőleg csak azon vagyonával felelős, a mely épen a tengeri vállalkozás esélyeiuek kitétetik: a hajót és a fuvar - díjt magában foglaló ú. n. tengeri vagyon (*fortune de mer*) erejéig.³⁾ De ennek közelebbi alkalmazásában egyáltalában nincs egyetértés. Három főrendszer különböztethető meg: 1. a *francia rendszer*, mely szerint a hajóvállalkozó elvileg korlátlanul felelős, jogában áll azonban azt a tengeri vagyonra szorítani az által, hogy e vagyont a hitelezőknek *átengedi* (ú. n. *abandon*, innen: *abandon-rendszer*); 2. a *német rendszer*, mely szerint a hajóvállalkozó korlátolt felelőssége közvetlenül van kimondva, átengedéstől tehát nincs feltételezve; 3. az *angol rendszer*, mely szerint a felelősség a hajó nagyságának megfelelően megállapított maximalösszegre van korlátozva (az 1862. évi *Merchant Shipping Ad Amendement Act* szerint személyekben okozott károknál tonnánként 15 font, dolgok megkárosításánál 8 font sterling). A legtöbb törvényhozás ma még a francia rendszert követi.

1) »Delet exercitor omnium nautarum suorum, sive literi sint, sire servi, factum praestare . . . sed non alias praestat, quam si in ipsa nave damnum datum sit.« Jj. 7. pr. D. nautae cauponae stabularii 4, 9.

2) L. 3. §. 1. 1). cit. — Tudvalevőleg ez az elv a szárazföldi fuvarozásnál is el van fogadva. V. ö. Keresk. t. 398. §.

3) Így már *Consulado del mure* 141. fejezet és más régibb jogforrások. V. ö. *Lewis* lias deutsche Seerecht. 2. kiad. I. 50. lap.

De már Olaszországban közeledés mutatkozik a német rendszer felé, midőn az új olasz keresk. törvény az abandonrendszer egyik jellemvonását, mely szerint az átengedett hajó és fuvardíj feltétlenül a hitelezők tulajdonába megy át, elejtve, kimondja, hogy a hitelezők kielégítése után fennmaradó összeg az adósnak adandó ki (493. cikk); sőt a *genuai congressus* azt a kijelentést tette, hogy a hajók külön jogi személyiséget képeznek. A német rendszert követi a skandináviai törvényhozás is, s miután ez kétségkívül egyszerűbb és hatályosabb, mint a francia,¹⁾ az angol rendszer pedig egészen elszigetelve áll, mi is követhetjük azt, daczára annak, hogy most nálunk a francia rendszer áll fenn. Mindazonáltal teljesen még sem fogadhatjuk el a német keresk. törvény erre vonatkozó intézkedéseit; különösen anynyiban nem, a mennyiben a korlátolt felelősséget nem mint szabályt, hanem mint kivételt mondja ki (452., 454. ez.), holott valóságban maga is szabály gyanánt viszi keresztül;²⁾ a mennyiben továbbá a felelősséget épen csak a hajóra és fuvardíjra szorítja, holott a tengeri vagyonhoz helyesen az azok helyébe lépő biztosítási összeg is számítandó,³⁾ viszont azonban a fuvardíjból mindaz levonásba hozandó, a mibe annak megszerzése kerül, vagyis nem az u. n. bruttó-, hanem csak az u. n. netto-fuvardíj számítható.⁴⁾

A mi a hajóvállalkozói felelősség *korlátozását* illeti, erre nézve nemcsak a német keresk. törvény, hanem az európai törvényhozás általában nem kielégítő. A fennálló törvények s a bírói gyakorlat túlnyomóan megegyeznek abban, hogy a fuvarozó törvényszerű felelősségét korlátozhatja, ha azt a törvény nem tiltja. Ily tilalom pedig eddigelé csak a

¹⁾ A két rendszer előnyeiről és hátrányairól l. különösen *Ehrenberg* Beschränkte Haftung des Schuldners nach See- und Handelsrecht. Jena, 1880. 12. s k. lap.

²⁾ V. ö. *Lewis* id. m. I. 51. lap.

³⁾ Ez ugyan egyike a legvitásabb kérdéseknek, melyet e helyütt nem akarunk bővebben tárgyalni.

⁴⁾ V. ö. különösen *Desjardins* id. m. II. 91. lap; *Lyon-Caen* és *Renault* id. m. II. 65. lap. Az ellenkező német felfogást l. különösen *Ehrenbergnél* id. m, 251. lap.

vasutokra nézve állított fel,¹⁾ a hajózási vállalatokra nézve ellenben nem; miért is kétséget nem szenved, hogy a hajóvállalkozó szintén kivonhatja magát a tengerjog által reá mért felelősség alól, hogy akár a fuvarozási szerződésben (*chartepartie*), akár a hajóselismervényben oly kikötéseket tehet, melyek az ő helyzetét lényegesen könnyítik. A míg a tengeri hajózás kisebb vállalatok kezeiben volt s a felelősség korlátozása csak kivételesen történt: ezen szerződési szabadság ellen alapos kifogás nem is volt tehető. Mióta azonban a tengeri fuvarozásra nagy gőzhajóvállalatok keletkeztek s ezek oly praepotens állást foglaltak el, hogy majdnem olyan monopóliummal bírnak, mint a vasutak: e szabadság a közönségre nagy veszélyt foglal magában. Tényleg a gőzhajóvállalatok annyira mentek felelősségük korlátozásában, hogy a fuvaroztató közönség a legnagyobb sérelmeket szenved, melyeket orvosolni a szerződési szabadság miatt lehetetlen, melyeket megelőzni pedig a korlátozások visszautasítása által azért nem lehetséges, mert hatályos verseny nem létezik. Ez okból már huzamos idő óta felmerült a kérdés: vajjon nem kellene-e a törvényhozásnak itt épügy közbelépni, mint a vasúti fuvarozásnál s a hajóvállalkozók szerződési szabadságát hasonló megszorításoknak alávetni?

A kérdés különösen azóta vált égetővé, mióta az angol hajóvállalkozóknak sikerült az *Association for the reform and codification of the Law of Nations* által 1882-ben *Liverpool*-ban tartott gyűlésén egy új hajóselismervénymintát (u. n. *Conference-form*) elfogadtatni, a melyben a hajóvállalkozó felelőssége addig halatlan módon korlátoztatott, nevezetesen még a hajószemélyzet szándékos cselekvényeiért és mulasztásaiért (baratéria, lopás stb.) is ki lett zárva.²⁾ A közönség nem késett ugyan állást foglalni ezen merénylet ellen, tiltakozások történtek a világ különböző részein, sőt maga az *Association* az 1885-ben *Hamburgban* tartott

¹⁾ V. ö. Keresk. törvény 424. s k. §§.

²⁾ L. a hajóselismervény-minta szövegét s az arra vonatkozó mozgalom hiteles történetét: *Wendt Papers on Maritime legislation* ez. munkájában. 3. kiadás. London, 1888. — V. ö. *Lewis Die neuen Konnossements Klauseln*. Lipcse, 1885. megjelent füzetét is.

gyűlésen újabb megfontolás tárgyává tette az ügyet s ennek folytán az előbbtől sokkal mérsékeltebb mintát fogadott el s hasonlóképen kedvezőbb szabályokat állított fel közösen az e végből szövetségbe lépett hamburgi és brémai kereskedelmi kamara 1886-ban. De az angol hajóvállalkozók a *Conference-form*-ot már gyakorlati alkalmazásba vették s azt ismét elejteni annál kevésbbé voltak hajlandók, minél jobban felelt az meg egyoldalú érdekeiknek. Ugyanazért midőn a kérdés az *Association* 1887-ben London-ban tartott gyűlésén megint szóba került, az ott túlnyomó számban jelenvolt hajóvállalkozók határozatilag kimondták, hogy az 1882-ben elfogadott mintához s az annak alapjául vett elvekhez ragaszkodnak.

Szemben az angol hajóvállalkozók ezen önző magatartásával, mely a continentális hajóvállalkozókat is hasonló minták alkalmazására bírta: a közönség jogosult érdekeinek védői már régen belátták, hogy csak a törvényhozás nyújthat kielégítő oltalmat. Kifejezést adott annak első sorban az 1884-ben tartott német jogászyűlés, kimondván nagy többséggel: »Es empfiehlt sich gesetzlich zu bestimmen, dass der Verfrachter zur See nicht befugt sei, die auf ihm ruhende Verantwortlichkeit für einen, durch Verlust oder Beschädigung der Frachtgüter entstandenen Schaden, insoferne derselbe absichtlich, oder durch Fahrlässigkeit von einer Person der Schiffsbesatzung verursacht sein sollte, auszuschliessen oder zu beschränken oder an der ihm auferlegten Beweislast eine Aenderung herbeizuführen; und dass eine entgegenstehende Vertragsbestimmung keine rechtliche Wirkung habe.«¹⁾ Hasonló kijelentést tett az 1885. évi antwerpeni és az 1888. évi brüsszéli nemzetközi congressus, utóbbi az előbbivel lényegileg azonos módon kimondván, hogy a feleknek szabadságukban áll ugyan a megállapított felelősségtől eltérni: »sauf en ce qui concerne: a) les actes ou négligences de natüree a compromettre le parfait état de navigabilité du navire; b) l'arrimage, la garde, le maniement ou la délivrance de la cargaison; c) les actes ou négligen-

¹⁾ L. Verhandlungen der 17. deutschen Jnristentages. II. kötet 172. lap.

ces du capitaine, de l'équipage ou des préposés du fréteur ayant le caractère de la faute lourde.«.¹⁾ Legtovább jutott azonban ez az egészséges ellenmozgalom az északamerikai *Egyesült-Államokban*, a hol a liverpooli gyűlés következtében már 1885-ben törvényjavaslatot dolgoztak ki a hajóvállalkozók felelősségének szabályozására, melynek tárgyalása kissé elhúzódott ugyan, de a mely végre a múlt 1893. év elején, február 13-án, mégis törvényerőre emelkedett s július 1-én tényleg hatályba lépett.²⁾ E törvény sokkal kedvezőbb a hajóvállalkozókra nézve, mint a most említett gyűlések határozatai, a mennyiben különösen a hajózási hibákért (*faults or errors in navigation or in the management of vessel*) a hajóvállalkozót nem teszi felelőssé. De azért mégis szükségesnek tartotta megtiltani minden oly kikötést, a mely kizárná a felelősséget az áru gondatlan berakásából, elrendezéséből, őrizéséből, gondozásából és kiszolgáltatásából keletkezett károkért (*loss or damage arising from negligence, fault or failure in proper loading, stowage, custody, care or proper delivery of merchandise*); vagy a mely a hajóvállalkozót felmentené azon kötelezettség alól, hogy a hajó kellő felszereléséről és hajózható állapotban tartásáról gondoskodik (*whereby the obligations of the owner to exercise due diligence properly equip, man, provision and outfit said vessel, and, to make said vessel seaworthy and capable of performing her intended voyage*).

Hogy ilyen előzmények után nálunk is indokolt a hajóvállalkozók felelősségének korlátozását megszorítani, annál kevésbé szorul igazolásra, minél kétségtelenebb, hogy a magyar és osztrák hajóvállalatok is alkalmaznak olyan mentesítő záradékokat, mint az angolok, daczára annak, hogy a tengeri kereskedelem előmozdítása érdekében az államtól subventiót kapnak, a mi eljárásukat egyenesen visszaéléssé minősíti.

¹⁾ L. Actes du Congrès 313. s k. lap.

²⁾ Közölve a *Revue international du droit maritime* ez. folyóirat 1892/3. évfolyamában (VIII. köt.) 632. lap.

X.

Nagyon érdekes fejlődési folyamattal találkozunk a német keresk. törvény megalkotása óta az oly gyakran előforduló s annyi vizzályt okozó *hajókár* (*avaría*) tekintetében is, a melyre nézve különben a német törvény már eredetileg sem volt szerencsés alkotás.

Tudvalevőleg a jogfejlődés e tárgyban már az ókorban gyökerezik, nevezetesen a *Lex Rhodia de jactu* című törvényen nyugszik, mely oly esetre, midőn a bajó és a rakomány megmentésére áruk a tengerbe dobatnak, ezen áldozatnak e bajó- és árutulajdonosok által való közös viselését rendeli el: »*Lege Rhodia cavetur, ut si levandae navis gratia iactus mercium factus est, omnium contributions sarciatur, quod pro omnibus datum est.*«¹⁾ Később ezen elv mindinkább kiterjesztetett; a *dobás* (*iactus, jet*), mely különben a római jogban sem volt az egyedüli eset,²⁾ mindig több és több esettel kiegészítetett, s a hajózás kiterjesztése és átalakulása folyton ríj meg új problémákat vetett felszínre a hajókár minőségének és viselőjének meghatározása tekintetében úgy fogalmilag, mint az egyes esetekben való alkalmazásnál.

A főkérdés az, mi képez u. n. *közös haj ólcárt* (*avarie commune, grosse* vagy *gemeinschaftliche Haverei*), a mely a hajóvállalkozó és az árutulajdonosok között *felosztás* alá kerül — s mi u. n. *különös hajókárt* (*avarie particulière, besondere Haverei*), mely az által viselendő, a kit ért, azon elv szerint: *rés perit domino?* A törvényhozások e részben nem érték be definitió vagy általános kellékek felállításával, hanem ezenfelül még casuistikus részletezésbe is bocsátkoztak, különösen a közös hajókárra nézve. De ezen eljárásból a legnagyobb különbségek keletkeztek, melyek fölötté érezhetővé teszik annak szükségét, hogy a hajókárjog mindenütt egyforma szabályok alá essék. Nem is hiányoznak

¹⁾ L. 1. I). de lege Rhodia 14, 2. L. lényeges tartalmának világos ismertetését *Vécsey* A római jog külső története és institúciói. 3. kiadás. Budapest, 1893. 381—382. lap.

²⁾ Jó áttekintés *Windscheid* »Lehrbuch des Pandektenrechts« ez. munkájában. 4. kiadás II. kötet 511. lap 5. jegyzet.

erre irányuló törekvések, melyek közül szintén a már említett *Association for the reform and codification of the Law of Nations*, illetőleg az ennek előfutárja: az angol *National Association for the promotion of Social Science*, által felkarolt egységesítési mozgalom áll előtérben. E társulatnak már 1860-ban *Glasgow*-ban tartott gyűlésén sikerült némely oly szabályt felállítani, melyek mindenütt követhetők volnának: u. n. *Glasgow rules*. Ezeknek helyébe léptek aztán az 1864-ben *York*-ban tartott gyűlés által elfogadott u. n. *York rules*. Később pedig e szabályok az 1877-ben *Antwerpenben* tartott gyűlésen még ki lettek egészítve s mint *York and Antwerp rules* ajánlottak elfogadásra, a melyek végül 1890-ben *Liverpool*-ban revideáltattak és további kiegészítést nyertek s ezen alakban összesen 18 szabályt (*rules*) tartalmaznak.¹⁾ E szabályok annál nagyobb jelentőséggel bírnak, mert jóllehet csak társadalmi úton keletkeztek, mégis sikerült azoknak a legszélesebb körben kötelező érvényt szerezni az által, hogy a hajóvállalkozók a hajóselismervényekben kikötik, mikép a bajókar azok szerint fog megállapíttatni; sőt annyira megy már e szokás, hogy a nevezett szabályok valósággal nemzetközi jog jellegével bírnak.

Előreláthatólag előbb-utóbb e szabályok alapján a különböző államok közt csakugyan létre fog jönni törvényliozásilag is az óhajtott egység. De már az újabb törvényhozási alkotásokban is látható azon befolyás, melyet a york-antwerpeni szabályok gyakorolnak. Hogy a törvényhozások még tovább nem mentek s egyszerűen nem recipiálták azokat, annak oka nem annyira abban rejlik, mintha jóknak nem találták volna (bár egyesek fölött vitatkozni lehet), hanem inkább abban, hogy egyrészt nem kimerítők, másrészt pedig túlságosan casuistikusak. Ez képez reánk nézve is akadályt, hogy e szabályokat recipiáljuk; de az előadottak után magától értetik, hogy azokat nekünk is figyelembe kell vennünk. Kiváló helyet foglal el a hajókárjog fejlődé-

¹⁾ V. ö. e szabályokat s az egész mozgalom történetét: *Wendt* id. m. I. s. k. lap; *Heck* Das Recht der grossen Haverei. Berlin, 1889. 75., 680. lap; *Revue internat. du droit maritime*, VI. 389. lap.

seben az *antwerpeni* és *brüsszeli* congressus is; az újabban megalkotott törvények között pedig határozottan a legjelesebbek és legsikerültebbek az új *skandináviai* tengerjogi törvények, a melyek a német keresk. törvényt messze maguk mögött hagyták.¹⁾

A német keresk. törvény mindjárt a közös hajókár fogalmi meghatározásában nem áll összhangzásban az európai közvéleménnyel. A közös hajókár lényeges elemei közé nem tartozik más, mint: 1. hogy az áldozat *rendkívüli* természetű legyen; 2. hogy a hajó és a rakomány *közös érdekében* az őket közösen fenyegető veszélyből leendő kimentés végett hozassák; 3. hogy *szándékos*, tehát ne véletlen legyen.²⁾ Minden egyéb csak mellékes, vagy a most említett kellékek magyarázatára szolgál s épen azért a fogalom-meghatározásba fel nem vehető. A német K. T. definitiója³⁾ egyrészt hiányos, mert pl. az áldozat rendkívüliségét nem emeli ki; másrészt többet tartalmaz, mint szükséges. Így nevezetesen csak azon esetben állapítja meg a közös hajókárt, ha a hajó és a rakomány *együttes megmentése* czéloztatik (*zum Zweck der Errettung beider*). Ha e szerint az egész rakomány vagy az egész hajó feláldozása s ehhez képest csak az egyiknek megmentése vétetik czélba: akkor nincs kárfelosztásnak helye, hanem legfelebb az általános magánjogi *negotiorum gestio* vagy *in rem versio* elvei szerint lehet kárpótlást kérni. Ez az álláspont arra a tévedésre vezethető vissza, hogy a közös hajókárfelosztás alapját képező *jogközösség*⁴⁾ úgy a hajónak, mint a rakománynak legalább

¹⁾ Ezt maguk a németek is elismerik. V. ö. különösen *Heck* i. m. 70. lap.

²⁾ V. ö. különösen: *Valroger* Droit maritime. V. kötet. 23. s k. lap és *Heck* id. m. 94. s k. 1.

³⁾ 702. cikk: »*Alle Schäden, welche dem Schiff oder der Ladung, oder beiden zum Zweck der Errettung beider aus einer gemeinsamen Gefahr von dem Schiffer oder auf dessen Geheiss vorsätzlich zugefügt werden, sowie auch die durch solche Maassregeln ferner verursachten Schäden, in gleichen die Kosten, welche zu demselben Zweck aufgewendet werden, sind grosse Haverei.*«

⁴⁾ V. ö. ezen felfogás mellett és más constructiók (fuvarozási szerződés, negotiorum gestio, jogtalan gazdagodás stb.) ellen kiilönő-

részjén fenmaradását, megmentését tételezi fel; az egyiknek vagy a másiknak *teljes* elveszése esetében pedig ilyen jogközösség nem létezik, tehát a megmentés szándéka is mindkettőre kell, hogy irányuljon.¹⁾ Azonban a közös hajókar alapját képező jogközösség nem a *tényleges* megmentésben való közös részvételből, hanem a *közös veszélyeztetésből* és a *veszély elhárításában* való részvétel *különbözőségéből* származik, a mely aztán oly *kiegyenlítést* igényel, hogy a feláldozott dolog is részesül a mentés hasznában, tehát csak állagában, nem egyúttal *értékében* is áldoztatik fel. Már pedig ezen értékbeli megmentés épúgy meg van akkor, ha a hajó vagy a rakomány egészben, mint ha csupán részben lesz állagilag feláldozva, és semmi ok nincs arra, hogy a teljes áldozat értékbeli kárpótlását a megmentett dolgok által más jogalapra vezessük vissza, mint a részleges áldozat kárpótlását. E mellett tekintetbe veendő, hogy az merő esetlegességtől függ, vájjon részleges vagy teljes áldozat hozassék-e s hogy a német törvény egyenesen a visszaélés előmozdítására és megjutalmazására szolgál: mert a hajókapitány a veszély pillanatában nagyon nehezen tudja megítélni, minő nagy legyen az áldozat s ha tudja is, hogy a rakomány egy részének feláldozása elégséges lesz a megmentésre, ő mégis az egész rakományt áldozza fel, csak hogy közös hajókarfelosztásnak ne legyen helye. Nem is találjuk a német K. T. feltételét semmiféle törvényhozásban. A római jog alapján kifejlődött ugyan az a felfogás, hogy a hozott áldozatnak *sikeresnek* kell lennie. De ez is csak annyiban helyes, a mennyiben a *dobás (jactus)* esetéről van szó, mert ha a dobás daczára a hajó elsüllyed, nincs a kire az áldozat felosztassák. A római jog is csak erről az esetről szól²⁾ s az újabb törvényhozások sem beszélnek oly általán-

sen: *Goldschmidt* Lex Rhodia und Agermanament: Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht. 35. köt. 41. s k. lap és *Heck* id. m. 527. s k. lap.

¹⁾ *V. ö. ugyancsak nemet K. T. 705. ez.: »Die Havereivertheimung tritt nur ein, wenn, sowohl das Schiff, als auch die Ladung, und zwar jeder dieser Gegenstände entweder ganz, oder theilweise wirklich gerettet worden, ist.«*

²⁾ *V. ö. Heck* id. m. 595. s k. lap.

nosságban, mint a hogy a helytelen elmélet akarja.¹⁾ Hogy azonban a bár általánosságban formulázott sikerességi tau oly értelmezést nyert volna, mely szerint a hajó és a rakomány *együttes (teljes vagy részleges)* megmentése volna szükséges: ez a német keresk. törvényen kívül sehol sem található. Sőt ellenkezőleg mindenütt másutt el van ismervé, hogy a hajókárfelosztás akkor is helyt foglal, ha a feláldozás a rakomány vagy a hajó *egészére* irányul, illetve *csak az egyik* mentetik meg.²⁾ E közfelfogásnak adott kifejezést az *antwerpeni* congressus is, midőn határozottan kimondotta: »*le navire ou la cargaison doit être sauvée, en tout ou en partie, il n'est pas nécessaire que l'un et l'autre le soient*«³⁾ s hasonlóan nyilatkozott a *brüsszeli* congressus⁴⁾ s az új *Skandináviái* törvényhozás, mely nemcsak azt mondja ki, hogy a hajó vagy rakomány teljes feláldozása sem képez akadályt a kár felosztásra, hanem az áldozat sikerességének követelményét is kifejezetten mellőzi.⁵⁾

A közös hajókár fogalmi meghatározása a német K. T.-ben annyiban is nagyon szűk, a mennyiben megköveteli, hogy a kárnak a *hajóparancsnok cdtal* vagy az ő rendelkezésére kell okoztatnia (*von dem Schiffer oder auf dessen Geheiss*). Ebben a tekintetben is a német törvény elszigetelve áll. Hasonlóképen nem áll összhangzásban a mai közfelfogással a közös hajókár egyes eseteire nézve pl. a tűzoltásból, a zátonyra juttatásból, a vitorlák és gőzkazánok

¹⁾ V. ö. *Code de com.* 423. cikk: »*Si tejet ne sauve le navire, il ri y a lieu à aucune contribution.*« Tehát szintén csak a dobás esetéről szól. Hasonló *olasz* K. T. 651. ez., *belga* t. 111. ez. Csak kevésbé tágabb *hollandi* K. T. 734. ez., *spanyol* K. T. 860. ez., *potiugállli* K. T. 642. cikk.

²⁾ V. ö. a francia *Írók* közül *Desjardins* id. m. IV. 186. 1., *Lyon-Caen* és *Renault* id. m. II. 236. 1., *Valroger* id. m. V. 32. 1., *De Courcy* *Questions de droit maritime* I. 245. 1. Az angolok közül különösen *Lowndes Law of general average.* 4. kiad. 1888., a ki a nőmet IC. T.-ről egyenesen azt mondja: »*contrary to common sens*«³⁾ és »*impossible to concerne anything more contrary to justice and sound policy*« (425. lap).

³⁾ L. Actes du Congrès 223. s k. lap.

⁴⁾ L. Actes du Congrès 390. s k. lap.

⁵⁾ L- új *svéd* tengerjogi t. 189. és 193. ez.

túlfeszítéséből eredő károkra, a mentés és segély költségeire nézve s azonkívül még több más kérdésben is kifogás alá esik, a mi mind azt bizonyítja, mennyire nem lehet e téren sem szó a német törvény receptiójáról, jóllehet másfelől sok tekintetben most is miután szolgálhat a törvényhozásnak.

XL

A hajókárnak egy különösen fontos és a gőzhajózás kifejlődésével folytonosan szaporodó esete az, a mely a *hajó-összeütközésből* származik. Itt is a német K. T. sok helyes intézkedést tartalmaz, de szintén nem mindig kielégítő, bár más törvényhozásokról is ugyanezt kell mondani.

Általában a hajóösszeütközésnél *négy eset* különböztethető meg: 1. az az eset, ha az összeütközést *véletlen esemény* (*casus* vagy *vis maior*) okozta. Erre nézve mai napság teljes egyetértés van az iránt, hogy mindegyik hajó viseli a maga kárát;¹⁾ 2. az az eset, hogy az összeütközés *az egyik hajó* személyzetének *vétségéből* származott. Erre nézve is egyetértés van azon értelemben, hogy a vétkes hajó tulajdonosa viseli a másik hajó és rakományának kárát;²⁾ 3. megkülönböztetendő az az eset, hogy *vétkesség mindkét hajó* személyzete részéről forog fenn. Erre nézve már nagy eltérések vannak. Három főrendszert lehet megkülönböztetni: a) azon rendszert, mely szerint ily esetben *mindegyik hajó viseli a maga kárát* s egyik sem léphet fel a másik ellen,

¹⁾ V. ö. *Code de com.* 407. ez., *olasz* K. T. 660. ez., *belga* t. 228. ez., *hollandi* K. T. 536. ez., *portüg.* IC. T. 664. ez., *spanyol* K. T. 830. ez., *német* K. T. 737. ez., *svéd* t. 221. ez., *antwerpeni* és *briiszszei* Congr. hat., *angol* jog (1. *Marsáén* Law of Oollisions at Sea. 3. kiadás 1891. 125. lap.) stb. — Régebben a kár egyenlő felosztása foglalt helyet. V. ö. *Lamprecht* Sokadén durcli Zusammenstoss von Sohiffen. Zeitschrift f. d. ges. Handelsrecht XXI. 12. s k. 1.

²⁾ *Code de com.* 407. ez. 2. bek., *olasz* K. T. 661. ez., *belga* t. 228. ez. 2. bek., *hollandi* K. T. 534. ez., *portüg.* K. T. 665. ez., *spanyol* K. T. 826. ez., *német* K. T. 736. ez., *svéd* t. 220. ez., *antwerpeni* és *brüsszszeli* Congr. hat., *angol* jog (*Marsden* id. k.).

a római jog azon elve alapján, hogy a kölcsönös vétség annak súlyára való tekintet nélkül compenzáltatik;¹⁾ b) az *angol* rendszert, mely szerint a kár a vétség súlyára való tekintet nélkül a két hajó között *egyenlően* osztatik fel;²⁾ c) azon rendszert, mely szerint tekintetbe vétetik mindegyik *vétség súlya* s a bíró a fenforgó körülmények szerint állapítja meg, hogy mennyi kártérítést tartozik mindegyik fél fizetni? Ezt a rendszert az 1867. évi francia *Projet de révision* honosította meg s úgy látszik, ez az, a mely újabban mindinkább hódít,³⁾ a mi különösen abból is kitűnik, hogy valamennyi congressus is e mellett nyilatkozott.⁴⁾ Tényleg ez a legigazságosabb is, gyakran nyilvánvaló lévén, hogy az egyik hajó vétkessége elenyésző csekély a másiknak vétségéhez képest. E mellett, különösen nálunk' tekintetbe veendő, hogy az osztrák polg. törvk. (1304. §.) szerint, melyet a magyar bírói gyakorlat is követ, kölcsönös vétség esetében nincs compenzátióának helye, hanem a kár a vétség súlya szerint aránylagosan s lia az arány meg nem állapítható, egyenlően viselendő. A 4. eset végre az, hogy nem lehet megállapítani, *kétséges*, vajjon az összeütközés véletlenül vagy vétség s kinek a vétsége folytán történt? A francia *Code de commerce* (407. ez. 3. bek.) szerint ily esetben a kárról közös tömeg alakíttatik s ez a két hajó között egyenlő arányban osztatik fel.⁵⁾ Ellenben a *német* K. T. (737. ez.) a kétség esetét a véletlennel azonosítja s nem ad semmi kártérítésre jogot, azon általános elvből indulván ki, hogy a vétség mindig teljesen bebizonyítandó, különben az illetőket fel kell menteni. E részben ismét a német felfogás tesz bódítást, melyet maguk a francziák is helyesebbnek ismernek el.⁶⁾

¹⁾ Ezt követi a *német* K. T. a 737. cikkben. az *olasz* K. T. 662. ez., a *hollandi* K. T. 535. ez., a *spanyol* K. T. 827. ez.

²⁾ L. *Marsáén* id. m. 125. s k. lap.

³⁾ Törvények közül elfogadta már a *belga* 229. ez., a *portug.* K. T. 666. ez., a *svéd* és a *dán* törvénv.

⁴⁾ Az *Institut de droit International* is 1888-ban tartott gyűlésén.

⁵⁾ A *hollandi* K. T. 538. cikke ettől annyiban tér el, a meny-nyiben a felosztást a hajók és rakományaik értéke arányában rendeli.

⁶⁾ V. ö. *Projet de révision* 420. ez. és hozzá: *Note explicative* 135. lap. L. továbbá *belga* t. 228. ez., *olasz* K. T. 662. ez., *portug.*

Megint nem felel meg ellenben az általános jogfelfogásnak a német K. T. azon intézkedése, mely szerint a hajóvállalkozó nem felelős, ha az összeütközést a hajót vezető *kényszer-kalauz* (*Zwangslotse, pilote*) okozta (740. ez.).¹⁾ A *brüsszeli* congressuson maguk a németek szólaltak fel ez intézkedés ellen,²⁾ a mely figyelmen kívül hagyja, hogy a kényszer-kalauz sem több, mint tanácsadó, a kinek tanácsát a kapitány nem tartozik követni s a kinek jelenléte daczára a kapitány a hajó vezetését megtartja.

XII.

Szintén magában Németországban sem tartják czélszerűnek a német keresk. törvény azon intézkedéseit, a melyek a tengeri *mentésre és segélyre* vonatkoznak. Az mindenütt el van fogadva, hogy az ily mentés vagy segély, a mennyiben nem pusztán emberéltre vonatkozik, külön kikötés nélkül is *jutalomra* tarthat igényt, s hogy ennek annál tekintélyesebbnek kell lennie, minél veszélyesebb az ilyen vállalat, minél kevésbé volna tehát kilátás, hogy valaki kellő jutalom nélkül arra vállalkozzék. Abban is egyetértés van, hogy a mennyiben a veszély pillanatában szerződés kötetik a mentés iránt, minthogy ilyenkor a tulajdonos szabad elhatározásában korlátozva van: az ily szerződésben kikötött jutalom bíróilag mérsékelhető, ha a körülmények szerint túlzottnak mutatkozik. De midőn a német K. T. különbséget tesz *mentési jutalom* (*Bergelohn*) és *segélyjutalom* (*Hilfslohn*) között, különösen a tekintetben, hogy az előbbeni a megmentett tárgyak *értéke* arányában állapítandó meg (748. ez.), holott az utóbbinál a tárgyak értéke csak alárendelt szerepet játszik, e mellett a segélyjutalom mindig a

K. T. 668. ez., *svéd* t. 221. ez., *spanyol* K. T. 828. ez. és a *cgressusok* határozatait. Az *angolok* is ezt követik. L. *Marsáén* id. h.

¹⁾ Hasonló állásponton 1854. évi angol *Merchant Shipping Act* 388. ez. és *portug.* K. T. 492. ez. Ellenkező francia *Projet* 420. ez. és *belga* t. 228. ez.

²⁾ L. Actes du Congrès ... 305. lap.

mentési jutalomnál kisebb összegben állapítandó meg (749. ez.); s midőn e megkülönböztetés folytán fogalmi különbséget állapít meg a mentés (*Bergung*) és segély között, az előbbihez okvetlenül megkövetelvé, hogy a hajó vagy a rakomány a hajószemélyzet rendelkezése alól kivonva vagy általa elhagyatva legyen (742. cz.): oly térre lépett, a melyről mindinkább bebizonyul, hogy a tényleges viszonyoknak nem felel meg.

A német K. T. ezen álláspontja nincs ugyan sem előzmények, sem követők nélkül. Az előbbiekhöz tartozik már az 1681. évi francia *Ordonnance de la marine*, mely a mentés (*sauvetage*) esetében a mentőnek a kimentett érték $\frac{1}{3}$ -át Ítéli oda, bár a segélyről nem szól: még inkább a *hollandi* keresk. törvény, a mely a kettőt már élesen megkülönbözteti. Az utóbbiak közé pedig különösen az új *portugálliai* keresk. törvény tartozik (681. sk. ez.); míg Olaszországban a német K. T. annyiban megközelítetik, a mennyiben az 1877. évi *Codice per la marina mercantile* szerint elhagyott hajó kimentése esetén az érték $\frac{1}{2}$ -yda, segélynyújtás esetében ellenben csak $\frac{1}{10}$ -de állapítandó meg jutalom gyanánt.¹⁾ Más államokban azonban e különbség nem ismeretes vagy legfelebb elméleti jelentőséggel bír: a mentés és segély jutalma egyaránt a konkrét viszonyok szerint állapítván meg, ha szerződésileg ki nem kötött. Ez áll nevezetesen a *spanyol* keresk. törvény szerint (842. ez.), továbbá az *angol* jogban, melyben »*sálvage*« úgy a mentést mint a segélynyújtást jelenti²⁾ s mindkettőért észszerű összeg: *reasonable amount of salvage* állapítandó meg.³⁾ Sőt még a német K. T. alapján álló új *skandináviai* törvényhozás is mellőzte a mentés és segély közti megkülönböztetést s a mentési díjt a mentésre és segélyre egyaránt alkalmazza.⁴⁾ Nem ismer-

¹⁾ V. ö. még közelebről: *Benfante* II salvamento e l'assistenza. Torino, 1889.

²⁾ L. *Pritchard* Higest of Admiralty and Maritime Law II. 1781. s k. 1.

³⁾ 1854. évi *Merchant Shipping Act* 458. cikk.

⁴⁾ L. *svéd* t. 224. s k. cikk.

rik e különbséget gyakorlatilag *Belgiumban* sem.¹⁾ Midőn pedig az *antwerpeni* congressuson szintén a német K. T. megkülönböztetése hozott javaslatba: a congressus ezt hosszú, beható vita után nagy szótöbbséggel mint impraktikust és igazságtalant, elvetette.²⁾

Már maguk ezek a tények elégségesek arra, hogy mi se tartsuk elfogadhatónak a német K. T. megkülönböztetését, a belső rátiót tekintve, figyelembe véve különösen azt, hogy a segélynyújtás esetleg sokkal több veszéllyel és nehézséggel jár, mint a mentés, hogy tehát esetleg még nagyobb jutalmat érdemel, mint az utóbbi. Hogy a megkülönböztetés magában Németországban is gyakorlatiatlan -nak bizonyult: arra nézve hivatkozom az 1874. évi német *Strandungsordnung* tárgyalására összehívott bizottságra, melyben felvetetvén a kérdés, nem volna-e helyén való, a német keresk. törvénynek a mentésre és segélyre vonatkozó intézkedéseit revidálni, annak szükségése épen a szóban forgó megkülönböztetés mellőzése értelmében ismertetett fel: »*Es wurde mehrseitig anerkannt, dass der bezeichnete Titel einer Revision bedürftig sei und zwar in der Richtung, dass die noch bestehenden Unterschiede zwischen Berge- und Hilfslohn gänzlich beseitigt werden.*«³⁾

XIII.

Legyen szabad végül még a *tengeri biztosítást* említeni, a mely a német keresk. törvényben oly kimerítően és kiváló módon van szabályozva, mint sehol másutt, a melyre nézve a német törvény kétségtelenül a legnagyobb hatással volt s a mely mégis a későbbi törvényhozások és a biztosítási gyakorlat által lényeges kérdésekben meg lett haladva és el lett hagyva.

Igy kifogás alá esik mindjárt azon intézkedés, mely szerint a *hajószemélyzet bérkövetelésének*, saját maga által

¹⁾ V. ö. *Jabobs* Droit maritime belge II. 645. lap.

²⁾ L. Actes du Congrès . . . 304. s k. lap.

³⁾ L. *Kletke* Die Strandungsordnung. Berlin, 1876. 7. s k. lap.

való biztosítása nincs megengedve (784. ez.). E korlátozás, mely a *Code de commerce* 347. ez. alapján vétetett fel s több) más korlátozással egyetemben az új *olasz* és *portugáliai* keresk. törvényben is fentartott, annál kevésbé bir alappal, mert a német K. T. tárgyalásánál felhozott azon indok, hogy a hajószemélyzet jobban fogja kötelességeit teljesíteni, lia bérkövetelését nem biztosíthatja,¹⁾ alig tekinthető komolynak akkor, midőn a hajószemélyzet a legtöbb esetben életét is kockáztatja, ha kötelességeit elmulasztja. Az a körülmény pedig, hogy a hajóvállalkozó nemcsak tengeri, hanem szárazföldi vagyonával is felelős a bérekért, azért nem képezhet akadályt, mert a szárazföldi vagyon igen problematikus természetű azokra, a kik, mint a hajószemélyzet, csak a tengeri vagyont tartják szem előtt és ismerik. Ha a német K. T. elejtette a *Code de commerce* egyéb korlátozásait, nevezetesen azokat, melyek a *fuvardíj* és a *várható (imaginaris) nyereség* biztosítására vonatkoznak, a melyeknek felállítására részben szintén a biztosított felek iránti bizalmatlanság vezetett s a melyeket most már mindenütt mellőztek: akkor valóban következetlenségnek tűnik fel, hogy a szóban forgó tilalom még tovább is fentartott. Utalok egyébiránt magára Franciaországra, a hol e tilalom a többiekkel együtt már az 1867. évi *Projet de révision*-ban mellőztetett, s a hol ezen mellőzés oly fontosnak találtott, hogy azt nem vélték a *Code de com.* teljes reformjára hagyhatni, hanem az 1885. évi id. törvényben foglalt részleges módosítások között mondták ki. Hasonlóképen mellőzte azt a *belga* törvény is (168. ez.) s az *antwerpeni* congressus;²⁾ míg az *angol* jog szerint legalább a hajóparancsnok (*master*) mindig biztosíthatta bérkövetelését s a többi hajószemélyzetnél is kétséges, vájjon a régibb tilalom az 1854. évi *Merchant Shipping Act* (183. ez.) folytán, mely azt a szabályt, hogy a bér a fuvardíj fizetésétől függ: »*freight is the mother of wages*«, eltörülte, többé fenáll-e még?³⁾

¹⁾ V. ö. a *hamburgi* tanácskozmány jegyzőkönyveit VII. 3005. 1.

²⁾ L. Actes du Congrès ... 242. s k. lap.

³⁾ L. *Arnould* Law of maritime insurance, 6. kiadás I. 44. lap.

Hasonlóképen nem egészen kielégítő a német K. T. a máskülönbén mintaszerűen szabályozott *harmadik személy érdekében* kötött biztosításra nézve (785—786 ez.); nevezetesen a mennyiben nem emlékezik meg azon esetről, ba a biztosítás annak részére köttetik, »a ki az esemény bekövetkezésekor *érdekelve lesz*«, a mi a harmadik személy érdekében kötött biztosításnak olyan alakja, melyet a forgalom nem nélkülözhet, sokszor pl. a biztosítást kötő bizományos maga sem tudván, hogy ki lesz az eseménykor *érdekelve*, különösen ha a hajóelismervény többször ruháztatik át? — a mennyiben továbbá a h. sz. érdekében kötött biztosítást csak akkor tekinti érvényesnek, ha a szerződő fél a biztosítás megkötésére meg volt bízva, vagy ennek hiánya a bizrosítóval közöltetett. Ezen a *hollandi K. T.*-ből (265. ez.) merített és az u. n. közlési kötelezettségből levezetett követelményt,¹⁾ melyhez hasonlólt a *Code de com.* is felállít, midőn megkívánja, hogy a bizományos magát *mint ilyent* megnevezze, a mi azonban a gyakorlatban nem tartatik meg,²⁾ más újabb törvények nem állítják fel s az *antwerpeni* congresszus is határozottan kijelentette, hogy a biztosítási ügylet ily közlés nélkül is érvényes.³⁾

Nem felel meg továbbá az uralkodó gyakorlatnak, hogy a német K. T. szerint a biztosítási szerződés *írásbeli okirat* nélkül is köthető. Alig van törvényhozás, mely okirat szerkesztését illetve biztosítási kötvényt kötelezően elő nem ima,⁴⁾ s nekünk már a magyar keresk. törvénynyel (468. §.) való összhang miatt is kell ezt követelni, mert nyilvánvaló következetlenség lenne, ha a tengeri biztosításnál az Írásbeli alakot lényegesnek nem tekintenők, mikor a szárazföldi biztosításnál elő van írva.

Hasonlóképen nincs teljes összhangzásban a magyar keresk. törvénynyel s már ez okból sem követhető a német

¹⁾ V. ö. *Lewis* id. m. II. 270. lap.

²⁾ L. *Lyon-Caen* és *Renault* id. m. II. 341. lap.

³⁾ L. *Actes du Congrès* . . . 259. lap.

⁴⁾ V. ö. *Code de com.* 332. cz., *hollandi K. T.* 255., 592. ez., 1874. évi *belga* biztosítási törvény 25. cz., *olasz K. T.* 420., 605. cz., *spanyol K. T.* 737. cz., *portugálliai K. T.* 426., cz. stb.

keresk. törvény a *túlbiztosításra* vonatkozó intézkedéseiben, nevezetesen annyiban, a mennyiben utóbbi szerint a *jó-* vagy *roszhiszem* csak a díjvisszatérítésre gyakorol befolyást, ettől eltekintve ellenben mindkét esetben csak a biztosítási összeg reduktója foglal helyet (790. 900. ez.); holott a magyar K. T. (470. §.) rosszhiszeműség esetén az egész biztosítást érvénytelennek nyilvánítja. Ehhez annál inkább ragaszkodhatunk, mert a törvényhozások túlnyomó többsége is ezt az álláspontot foglalja el úgy a szárazföldi, mint a tengeri biztosításban.¹⁾

Ellenkező fejlődést mutat az európai jogfejlődés szemben a német keresk. törvénynyel a biztosító által elvállaltaknak tekintendő *eseményekre* nézve is. Így nevezetesen a *háború* veszélyeit a német K. T. a *Code de commerce* alapján (350. ez.) külön kikötés nélkül is elvállaltak tekinti; holott az újabb törvényhozások túlnyomóan az ellenkező álláspontot foglalják el, abból indulván ki, hogy a háború teljesen halomra dönti azokat a számításokat, a melyeken a biztosítás rendszerileg nyugszik.²⁾ E mellett nyilatkozott az *antwerpeni* congressus is³⁾ s ezt annyival inkább el kell fogadni, mert az ellenkező gyakorlatilag úgy sem érvényesült: a biztosító társaságok mindenütt kizárván a háború veszélyeit, vagy a háború bekövetkezése esetére bizonyos díjemelést kötnek ki. Magában Franciaországban is az 1867. évi *Projet de révision* kénytelen volt számolni ezen gyakorlattal, a hozzá irt *Note explicative* határozottan kiemelve, hogy: »*la survenance de la guerre entraîne une telle aggravation dans les risques, que la pratique universelle a résisté à cette disposition*« (109. lap).

Számos más kifogás alá eső intézkedés közül még csak az ú. n. *átengedést* (*délaissement, Abandon*) említem, mint

¹⁾ V. ö. *Code de com.* 357., 358. ez., *belga* t. 188., 189. ez., *olasz* K. T. 428. ez., *spanyol* K. T. 752. ez., *svéd* t. 234., 235. ez.. *anyai jog* (*Arnould* id. m. X. 296. lap). — A német K. T. álláspontján csak a *hollandi* és a *portugálliai* K. T. van.

²⁾ V. ö. *belga* t. 178. ez., *olasz* K. T. 616. ez., *portug.* K. T. 604. ez.

³⁾ L. Actes du Congrès . . . 274. lap.

a melyre nézve a német keresk. törvénytől több rendbeli eltérés szükséges. Az *elvi* álláspont ugyan a német keresk. törvényben helyes s bár a nálunk is érvényben álló *francia* jog felfogásától különböző, elfogadható. A francia rendszer szerint az átengedés mindazon eseteket foglalja magában, melyekben a teljes kár megtérítése követelhető, tekintet nélkül arra, vajjon *valóságos* vagy csak *praesumtiv* teljes kárról van szó. A biztosított a valóságos teljes kár megállapítását és kifizetését átengedés nélkül is követelheti ugyan; de ezen ú. n. *reglement par avarie* a részleges károkon kívül alig vétetik igénybe, a biztosított sokkal hamarabb szabadulván minden gondtól és sokkal gyorsabban jutván a kárpótlási összeghez, ha az átengedés útját választja. Ezzel szemben a *német-angol* rendszer szerint az átengedés csak kivételesen akkor foglal helyet, ha a teljes kár bekövetkezése még nem bizonyos, de már fölötte valószínű, vagy legalább előreláthatólag hosszú ideig fog tartani, míg a biztosított a dologt ismét visszakaphatja (ú. n. *constructiv* teljes kár). Hogy ezen esetekben a teljes kár megtérítése átengedés feltétele mellett egyáltalában követelhető, a tengeri biztosításban, ellentétben a szárazföldi biztosítással, mely az átengedés intézményét nem ismeri, azon alapon fejlődött ki, mert a tengeri balesetek igen sokszor nagyon távoli és bizonytalan körülmények között történnek s a birtokban nem lévő biztosítottra nézve lehetetlen, akár a kár nagyságát megállapítani, akár pedig a mentést fogantatosítani. E mellett a biztosítottnak nagyon kevés haszna volna a biztosításból, ha mindaddig várnia kellene, míg magának teljes bizonyosságot szerez a kár nagyságáról. Elég, ha ki tudja mutatni, hogy a *vállalat* nem sikerült. A biztosító inkább a vállalat sikerét biztosítja, mint az egyes dolgok értékét; mihelyt tehát oly esemény következett be, mely a biztosított vállalatot meghiúsította, azonnal meg van a biztosítottra nézve a jog, hogy kárpótlást követelhessen. De mert mégis nem bizonyos, hogy a biztosított dolog egészen elveszett, sőt lehetséges, hogy a kedvező viszonyok folytán ismét visszaszerezhető: a kártérítési jogot ahhoz kellett kötni, hogy a biztosított összes jogait a biztosítás tárgya iránt a biz-

tosítónak *átengedje*. A *valóságos* teljes kárnál erre nincs szükség, mert itt úgyis bizonyos, hogy a dolog elveszett, netaláni maradványok pedig már a subrogatio elvénél fogva válnak a biztosító tulajdonává.

A két rendszer között az első tágabb, a másik szűkebb, illetve az előbbi az utóbbit is magában foglalja, de nem megfordítva. Az első inkább a biztosítottnak kedvez, az utóbbi inkább a biztosítónak. Ez mindenesetre a mellett szólana, hogy inkább a francia rendszernek adjunk előnyt, mely egyúttal egyszerűbb is azért, mert fölöslegessé tesz minden megkülönböztetést valóságos és constructiv teljes kár között. De ezt ellensúlyozza megint az a tény, hogy a francia rendszer szerint az átengedés akkor is helyt foglal, a mikor annak rátiója azt egyáltalában nem követeli s hogy a biztosítottra gyakran fölösleges formalítások teljesítését rója. Épen azért a magunk részéről nem lesz hiba, ha a francia rendszert a német-angollal felcseréljük. Amidőn azonban a német keresk. törvény az átengedést csak arra a két esetre szorítja, ha a hajónak nyoma veszett és ha a vállalat hatalmi intézkedés folytán nem sikerült (865. ez.): nagyon is szűk kört hasított ki az átengedésnek. Még az id. osztrák javaslat is tágított ezen, a *Code de commerce* és más törvények példájára azt az esetet is felvévén, ha a biztosított tárgy értékének legalább $\frac{3}{4}$ része veszett el. (400. czikk.) Ez ugyan újabban sok megtámadtatásban részesült s nevezetesen az antwerpeni és genuai congressus is ellene nyilatkozott; de oly értelemben mégis elfogadható, hogy a hajó javítási költségei előreláthatólag legalább az érték $\frac{3}{4}$ -éig fognak terjedni, sohasem lehetvén biztosan tudni, vajjon nem fog-e a javítás még többbe kerülni, mint a mennyi előzetesen felvétellett. E mellett az ilyen költséges javítás alig különbözik a teljes javíthatlanságtól, a mely pedig még az *angol*¹⁾ és a német állásponton lévő *skandináv jog*²⁾ szerint is az átengedés eseteihez tartozik. Ugyancsak az angol jognak is megfelel az átengedés kiterjesztése azon esetre, ha a biztosított áru valamely közbenső helyen több

¹⁾ V. ö. *Arnould* id. m. II. 1045. lap.

²⁾ L. *svéd* tengerjogi t. 257. czikk.

hónapon át vesztegleni kénytelen.¹⁾ a mely eset teljesen megfelel a méltányosságnak, a biztosított sokszor nem tudván mit csinálni árujával, ha azt idejében a közbenső kikötőből el nem szállíthatja. Az angol jog különben tartózkodik attól, hogy a continentális törvényhozások példájára, az átengedés eseteit kimerítően felsorolja, hanem csak általános kellékeket állít fel, melyeknek tekintetbe vételével aztán a bíró határozza meg, lehet-e átengedésnek helye vagy nem?²⁾ Ez csakugyan a leghelyesebb, legfelebb példaképen szükséges a gyakrabban előforduló eseteket felsorolni.

XIV.

Azt hiszem, sikerült e futólagos és rhapszodikus vázlattal is teljesen bebizonyítani, hogy a német keresk. törvény tengerjogi részének receptiójáról észszerűen nem lehet szó. S ezzel a tengerjogi reform ezen módját véglegesen levehetjük a napirendről. Nyomban felmerül azonban már most a kérdés, minő utón vitessék tehát keresztül az óhajtott reform?

Mindenekelőtt még egy másik receptió eszméjével kell foglalkoznunk, a mely különösen magyar, illetve fiumei körökben merült fel s a melynek mindenesetre meg volna az az előnye a német keresk. törvény receptiójával szemben, hogy a tengerparti lakosság által nemcsak idegenkedéssel nem, hanem ellenkezőleg nagy rokonszenvvel fogadtatnék. Értjük az új *olasz keresk. törvény* tengerjogi részének receptióját. Több mint 20 évvel a német keresk. törvény után alkotva s épen azon korszakba esvén, melyben az olasz jogászok a német jogtudomány befolyása alá kerültek: az olaszoknak bő alkalmuk volt a német tengerjog haladottabb!) intézkedéseivel megismerkedni és azokat meglévő, francia eredetű jogukkal összeegyeztetni. E mellett az az idő sem csekély, mióta az új törvény már tényleg alkalmazásban áll,

¹⁾ V. ö. *Arnould* id. m. II. 1064. lap. — *Code de com.* 394. ez., *olasz* K. T. 634. ez., *belga* t. 227. cz., *portug.* K. T. 618. ez.

²⁾ *Arnould* id. m. II. 1025. lap.

úgy hogy az a vád sem érhetne bennünket, hogy egy még ki nem próbált törvényt akarunk recipiálni. Csábítóan hathat reánk *Románia* példája is, a mely, mint már említők, az új olasz keresk. törvényt szintén recipiálta, pedig Olaszországtól sokkal messzebb van és sokkal kisebb összeköttetésben áll mint mi, a kikre nézve ugyanazért az Olaszországgal létesítendő jogegység nagy gazdasági előnnyel is járna.

Mindazonáltal a mélyebb megfontolás ezt a receptiót is lehetetlennek tünteti fel. Hogy ez valóban komolyan felvettessék, ahhoz legelőbb is arra a meggyőződésre kellene jönnünk, hogy az olasz keresk. törvény tengerjogi része minden tekintetben a kor színvonalán álló oly jeles mű, a minőnél különre mi sem nem szorulunk, sem nem vállalkozhatunk. Ettől azonban az olasz törvény igen messze áll. Nem akarjuk állítani, hogy az olasz keresk. törvény azt a figyelmet, a melyben az újabb időben codifikáló államokból részesült, meg nem érdemelné; sőt készséggel elismerjük, hogy úgy tartalmilag, mint szerkezetileg a tengerjogi törvényhozások között kiváló helyet foglal el. De ha közelebbi összehasonlítást teszünk közte és a német keresk. törvény, valamint az ennek megjelenése után történt többi törvényhozási alkotás között: arra az eredményre kell jönnünk, hogy nem mindig felel meg azon követelményeknek, melyek mai napság egy teljesen kielégítő tengerjogi törvény iránt támasztatnak, sőt számos, a régi 1865. évi olasz keresk. törvényből átvett intézkedése határozott ellentétben áll már a modern jogfelfogással. E tekintetben az olasz keresk. törvény még hátrább áll, mint az általa nagy figyelemre méltatott 1867. évi francia *Projet de révision* és az 1879. évi *belga* tengerjogi törvény, a melyek pedig szintén nem aknázták ki teljesen azokat a haladásokat, melyeket a tengerjog a német keresk. törvény megalkotása óta tett.

Sok egyébtől eltekintve megemlíthetem e részben különösen a *hajókölcsönt* (olaszban: *prestito a carnbio viarimo*). A francia *Code de commerce* a hajókölcsönt úgy szabályozza, hogy voltaképen a hajótulajdonos az, a ki mint kölcsönvevő szerepel, míg a kapitány által felvett hajókölcsön csak mellékesen említettik. E mellett a tulajdonosra

nézve semmi korlát nincs arra nézve, hogy mikor és minő czélból veszi fel a kölcsönt? Veheti nevezetesen az utazás megkezdése előtt s oly czélokra, melyek a tervezett hajóvállalkozással semmi összefüggésben nincsenek.¹⁾ — Ezzel szemben a *német* keresk. törvény hajókölcsönnek csak azt tekinti, melyet a *kapitány* mint ilyen *útközben* bizonyos *szükségesetekben* vesz fel; ellenben a tulajdonos által felvett hajókölcsönt csak nemtulajdonképeninek tekinti (*uneigentliche Bodmerei*), mely azzal az elsőbbséggel, mely a hajókölcsönt a lekötött dologra nézve illeti, nem bír.²⁾

A német keresk. törvény ezen álláspontja általában a modern tengerészet és jog álláspontja.³⁾ A tulajdonos által felvett bajókölcsön mai napság már nem nyújt a tengeri forgalomnak reális szolgáltatásokat. Mert bármennyire előnyös legyen a kölcsönvevőre nézve, hogy a lekötött dolog elveszése esetében szabadul a kötelezettség alól, a mi épen a lmjókölcsön jellemző vonása: ez még is csak drága áron szerezhető, úgy hogy a tulajdonosra nézve előnyösebb, ha más, olcsóbb módon elégit ki hitelszükségletét. Tényleg a hajótulajdonos által felvett hajókölcsön ma már alig fordul elő, a mint hogy hiszen a kapitány által kötött hajókölcsön is ritkább lett. Valamint az utóbbiak helyett a kapitány a legtöbbször messze földön is a tulajdonostól vagy üzletbarátjától kaphatja meg a szükséges pénzt, azonképen a bajótulajdonos maga az anyakikötőben sem szorul a hajókölcsönre, hanem személyes, nevezetesen váltóhitel, vagy esetleg hajójelzálog útján szerzi meg a szükséges összegeket. Különösen az utóbbinak kifejlődése tette a tulajdonosi hajókölcsönt fölöslegessé. A jelzálog mindenesetre nagyobb biztonságot nyújt a hitelezőnek mint a hajókölcsön, mert egy-

¹⁾ V. ö. 311—331. és 234. cikk és hozzá különösen *De öourcy* Questions de droit maritime I. 25. s k. lap.

²⁾ V. ö. német K. T. 680., 701. ez. és hozzá: *Lewis* id. m. 11. 3. s k., 37. s k. lap, *Schröder* Endemann-féle Handbucll des Handels-Wechsel- und Seerechts IV. 248., 250. lap.

³⁾ Az *angol* jogban a tulajdonos vehet fel ugyan hajókölcsönt (u. n. *bottornry*, árakra: *respondentia*), de ezt mégis csak *külföldön* teheti. V. ö. *Abbott* Law of Merchant Ships and Seemen. 13. kiadás 165. lap., *Maclachlan* Law of Merchant Shipping. 4. kiadás 59. lap.

részt nincs meghatározott úthoz kötve, másrészt pedig a követelés az adós ellen akkor is fennmarad, ha a hajó tönkremegy, a mi különösen a hajó biztosítása esetében bír jelentőséggel. Természetes dolog enné fogva, hogy a hajótulajdonos jelzálógra nemcsak könnyebben, hanem olcsóbban is kap pénzt, s hogy nem igen akadnak töképezések, a kik az oly ingatag értékű hajókölcsönt kedvelnék. De ha így áll a dolog a gyakorlatban, akkor a törvényhozásnak semmi oka nincs többé a tulajdonosi hajókölcsönnek azt az elsőbbséget biztosítani, mint a kapitány által szükség esetében felvett s épen azért különös pártfogásra érdemes hajókölcsönnek. Sőt a törvényhozás azt épen a hajójelzálógra való tekintettel nem is teheti, mert ha fentartja a tulajdonosi hajókölcsön elsőbbségét, a mely a jelzalog elsőbbségét megelőzi, akkor bizonytalanná teszi magát a jelzalogot, a melyet pedig méltán elő akar mozdítani.

A tengerészeti viszonyok ezen változását *Franciaországban* is már régen felismerték s az 1867. évi *Projet de revision* tényleg már el is ejtette a tulajdonosi hajókölcsönt. Miután pedig e tervezet nem tudott törvényté válni: a tengeri jelzalogról szóló 1874. illetve 1885. évi törvény legalább azt tette meg, hogy a *Code de commerce* 191. cikkének 9. pontját, mely a hajó elutazása előtt felvett hajókölcsön elsőbbségét megállapítja, eltörölte, a mi a tulajdonosi hajókölcsön eltörlésével egyenértékű volt.¹⁾ A francia *Projet* nyomán aztán *Belgium* az 1879. évi törvényben a tulajdonosi hajókölcsönt közvetlenül is megszüntette, ez által teljesen magáévá tévén a német keresk. törvény álláspontját.

Ilyen előzmények után valóban csodálkozni lehet azon, hogy az olasz törvényhozás a kereskedelmi törvény revíziójánál a német-francia példát nem követte, hanem a hajókölcsön legújabb átalakulását és jogi fejlődését kevésbé véve, annak mindkét formáját fentartotta; a tengeri jelzalog biztosítására elégségesnek tartván, hogy a tulajdonosi hajókölcsön, ellentétben a kapitány által felvett és elsőbbséggel bíró hajókölcsönnel, a jelzaloggal egyenlő rangosztályba sorozta-

¹⁾ V. ö. *Desjardins* id. m. V. köt. 218. lap.

tott (675. cikk). Ezen a tényleges viszonyoknak meg nem felelő s maguk az olaszok által helytelenített¹⁾ megoldásnál még érthetőbb az új *portugáliai* keresk. törvény álláspontja, mely szerint a *hajóra* felvett hajókölcsön egyáltalában el nem ismertetik, hanem csak a rakományra és fuvardíjra engedtetik meg (628. cikk), a mely azonban azért nem követhető, mert lehetséges, hogy a kapitány útközben nem vehet fel másra pénzt, mint épen csak a hajóra vagy annak alkatrészeire. A jelzálogos hitelezőkre való tekintet csak a *tulajdonosi* hajókölcsön eltörlését indokolja, a *kapitány* által szükség esetében felvett hajókölcsön ellenben annál kevésbé szenvedhet csorbát, mert ez a hajó fentartására szolgálván, közvetve maguknak a jelzálogos hitelezőknek is hasznára válik.

A hajókölcsönnel illusztrált hátramaradottságon kívül vannak az olasz keresk. törvénynek még más fogyatkozásai. Gyakran találjuk pl., hogy épen az ellenkező hibában szenved, mint a német keresk. törvény, t. i., hogy nagyon is felületesen szabályoz egyes intézményeket, így különösen a tengeri jelzálogot és a hajótársaságot (*Rhederei, copropriété des navires*), mi tekintben a régi törvényen illetve a francia *Code de commerce-n* szintén nem tudott eléggé túl-emelkedni. Legfőképen azonban azért nem recipiálható általunk annak tengerjogi része, mert ez egyrészt nem is képez önmagában zárt egészet, hanem a keresk. törvény más részeire vagy külön törvényekre támaszkodik: másrészt pedig oly intézményeket szabályoz, melyek nálunk a tengeri magánjog körében el nem helyezhetők. Első tekintetben utalok arra, hogy a tengeri fuvarozás fontos kiegészítést nyer a szárazföldi fuvarozásra vonatkozó intézkedésekben; hogy a tengeri biztosítás épen csak annyiban van szabályozva, a mennyiben a szárazföldi biztosításra vonatkozó szabályok arra nem alkalmazhatók vagy kiegészítésre szorultak; hogy továbbá a tengeri hajókra vonatkozó végrehajtás és a tengeri ügyekből származó keresetek elévülése a törvény 4-ik könyvében a szárazföldi kereskedelemre vonatkozó intézke-

¹⁾ V. ö. *Vidari* Corso di diritto commerciale VI. kötet 542—543. lap.

désekkel közösen vannak elhelyezve; végül hogy pl. a ten-
geri segély és mentés egészen külön, a már említett *Codice
per la marina mercantile* ez. törvényben van szabályozva.
Második tekintetben pedig megemlíttem különösen azt, hogy
az olasz keresk. törvény épúgy, mint a francia *Code de
commerce* s más törvények a hajószemélyzet szolgálati viszonyait
közösen úgy a kapitányra, mint a legénységre nézve
szabályozza, holott ez az együttes szabályozás nálunk azért
nem lehetséges, mert a hajólegénység szolgálati viszonyai
a tengerészrendtartásba lettek utalva s így a magánjogi tör-
vénykönyvbe csak a kapitány szolgálati viszonyai foglal-
hatnak helyet.

Mind ebből kitűnik, hogy az olasz keresk. törvény ten-
gerjogi része voltaképen még kevésbé recipiálható, mint
a német tengerjog, a mely egészben véve még mindig maga-
sabb színvonalon áll és modernebb, mint az olasz.

XV.

Ha azonban ekkép arra az eredményre kell jutnunk,
hogy tengerjogunk reformjánál a recepciónak kétségkívül igen
kényelmes módjáról egyáltalában le kell mondanunk s más,
bár sokkal nehezebb eljárást kell követnünk: miben álljon
ez közelebből?

Az előadottak után, azt hiszem, nem lesz nehéz annak
körvonalait megállapítani. Azt kell tennünk, a mit a körülte-
kintő törvényhozónak mindig kell tennie, ha oly törvény meg-
alkotására határozza el magát, a melynek nemzetközi jellege
van, t. i. *mindent felhasználni, a mit a hazai jogforrások
mellett a mérvadó külföldi törvényhozások, elmélet és gya-
korlat nyújtanak.* A tengeri magánjog ujjaszabályozásáúál
tehát sem egyoldalú német, sem egyoldalú francia vagy
olasz nyomokon nem szabad haladnunk, hanem önállóan
kell felépítenünk a törvényt valamennyinek segítségével, s
nem szabad ignorálnunk a tőlünk távolabb álló nemzetek
munkáját sem, ha és mennyiben abból valami jót meríthe-
tünk. Az eredetiségtől még ezen eljárás mellett is messze

maradunk; de hisz' erre nekünk, mint másodrangú tengeri hatalomnak úgy sem lehet gondolni. A fő az, hogy egyoldalú utánzók ne legyünk akkor, a mikor sem politikai, sem gazdasági okok az egyszerű utánzást nem követelik; az illető törvény viszonya eddigi jogunkhoz s más törvényhozásokhoz pedig az egyoldalú utánzást észszerűen meg nem engedi.

Örömmel tapasztaltam, hogy a magyar kormány a tengerjognak a most jelzett irányban leendő reformjának követelményétől most már teljesen át van hatva; sőt nem érte be azzal, hogy az osztrák reception ális törekvéseket elutasítsa, hanem gyorsítani és könnyíteni óhajtván a már sürgőssé vált munka létrejöttét, a pozitív cselekvés terére lépett. Az előadottak értelmében *Szilágyi Dezső* igazságügyminisztertől 1892 őszén nyert megbízás alapján általam készített javaslat ez idő szerint már kész¹⁾ s ha egy kiküldött szűkebb bizottság²⁾ vizsgálatán is keresztül ment, német nyelvre fog fordíttatni s az osztrák kormánynak át küldetni. Meg vagyok győződve, hogy bár az osztrákok részéről nem fog hiányozni a féltékenységi érzetből fakadó lehangoltság a miatt, hogy mi magyarok ezen a téren is önállóan és kezdeményezőleg merünk fellépni: csakhamar mégis reá fognak állni a magyar kormánytól kijelölt alapra. Kilátásunk van tehát arra, hogy a »*magyar tengerjog*«- nemsokára teljes betetőzést fog nyerni.

Legyen szabad reményelni, hogy ezzel kapcsolatban annak *tudományos művelése* is lendületet fog venni. Hogy a tengerjog erre nagy mértékben *érdemes*: a művelt jogász-közönség előtt, a mely már a római jogból a mai hajókölcson gyökerét képező *foenus nauticum-ot*, a tengeri épügy mint a szárazföldi fuvarozók felelősségének alapját képezett *receptum nautarum-ot* és *actio exercitoriat* és a hajókárjognak ma is értékes forrását: a *lex Rhodia de jacto-t* ismeri; a mely tudja azt, hogy pl. a szárazföldi biztosítás a tengeri

¹⁾ *Törvényjavaslat a tengeri magánjogról.* Budapest, 1894. Oszszesen 356 szakasz.

²⁾ E bizottság *Manojlovich Emil* kir. curiai tanácselnökből, *gr. Batthyányi Tivadar* fiumei országgyűlési képviselőből és a javaslat szerkesztőjéből áll.

biztosításból fejlődött ki; a mely hallott arról, hogy a nagyobb tengeri nemzetek, első sorban az angolok és francziák, minő nagykiterjedésű tengerjogi irodalommal bírnak: fölösleges bizonyítani.

Megérdemelné különösen azt is, hogy az *egyetemen* rendszeres előadások tartassanak belőle, lia nem is oly kiterjedésben, mint ez némely külföldi egyetemeken történik. Ez annál kívánatosabb volna, mert irodalmi segédeszközök hiányában ez az egyedüli mód, hogy azok, a kik akár mint bírák, ügyvédek és közigazgatási tisztviselők, különösen a tengermellékén, akár mint törvényhozók tengerjogi ügyekkel foglalkozni kénytelenek lesznek, a mi tengerjogi kereskedelmünk fokozódó fejlődésével kapcsolatban mindig nagyobb mértékben várható, a szükséges alapismerteket megszerezzék.

AZ OTTHON VÉDELME

A

MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

FAYER L Á S Z L Ó

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1894. december 11-iki ülésén.)

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1895.

Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

AZ OTTHON VÉDELME A MAGYAR BÜNTETŐJOGBAN.

A szoros értelemben vett kriminalitás Magyarországon folytonosan kevesbedik. E tekintetben hazánk szerencsés kivételt képez Európa valamennyi államával szemben. Csak a napokban tettek közzé hivatalos adatokat, melyek mutatják, hogy a míg tíz évvel ezelőtt nálunk a fegyházak túltömöttsége mellett 2000 fegyencz szorult ki fegyházainkból a törvényszéki fogházakba, addig ma a fegyházakban szabad helyek vannak, a letartóztatva levők abszolút száma pedig az utóbbi évek folyamán szintén igen nagy mérvben csökkent.

Ezen valóban megnyugtató állapot megengedi, hogy figyelmünket a nem szoros értelemben vett kriminalításra fordítsuk. Azon tέρre, a hol az emberek immateriális javainak megsértéséről van szó.

E javak egészen más egyének részéről forognak veszélyben, mint az anyagiak. A tettes nem vesz el vagyont, nem pusztít el életet, testi épséget: de erkölcsi értékében akarja a másikat kisebbiteni, vagy legalább is nagy kellemetlenséget neki okozni; végvonalban meg akarja mutatni, hogy ő »több« mint ellenfele. A gonosz indulat rendszerint ezeknél is az, a mi egyéb bűncselekményeknél, de itt gyakran a cselekmény kútforrása a pajkosság, mely éppen abban irható körül, hogy a megtámadott egyén irányában megsérti a társadalmi és állami oltalom törvényeit, de .anyagi javaiban nem háborgatja.

I.

Az immateriális javakat sértő bűncselekmények közt legkevésbé tisztázott a magánlaksértés.

Az írók kerülnek ezen bűncselekmény tüzetes tárgyalását; a mi talán annak is tulajdonítható, hogy hajdan az itt megtámadott javakra kevés súlyt helyeztek s a régi felfogást még ma sem küzdötte le a doctrina.

A kidolgozás hiánya érezteti magát különösen abban, hogy a magánlaksértést némely írók a becsület ellen intézettek mondják, s ez volt a római jog álláspontja is (injuria); mások a személyes szabadság ellen intézettek; ismét mások a nyugalom, a béke ellen, majd a közrend ellen.

Mindezen verziókban van valami igaz, de egyikök sem karolja fel a bűncselekmény egész sokféleségét. Mindegyik csak a terület egy részére terjed ki.

A cselekményeknek azonos keretekbe szorítása, mint egyebütt, úgy itt is zavaró hatású. Ha különböző jellemű cselekményeket összefoglalunk, valamennyinek csak közös vonásai vehetők szemügyre s az egyéni jellemző vonások eltűnnek.

A magánlaksértési bűncselekmény magállapításával az állam az immateriális jogtárgyak egész sorozatát akarja megtartalmazni. A becsületet, különösen a női becsületet, a személyes szabadságot, a biztonságot, a házi nyugalmat, a házi és a családi titkokat, és végül a közérdeket is annyiban, hogy a polgárnak otthonát egy bizonyos zománczczal veszi körül, nehogy a mások tolakodása képes legyen megzavarni a család körében való megvonulás óráit.

Az állam azt akarja, hogy az a terület, melyet az egyén magának meghódított és mint ilyent elhatárolt, ne csak az övé legyen, de azon belül ő úr is legyen. Az egyén méltósága az, a mi az államban ezen oltalmat igényli. E mellett a társadalmi rend abbeli szerkezete, hogy a család képezi a társadalomban az egységi alapot, egyenesen megköveteli a család oltalmát. E tekintetben nincs különbség szegény és gazdag közt. A legszegényebb ember kunyhójában a házjog ugyanaz, mint a palotában.

Ide vezethető vissza az újabb magánjognak és a sociológiának azon nagy horderejű törekvése is, miszerint a végrehajítás alól mind több és több oly tárgy vétessék ki, melyek az otthon berendezéséhez tartoznak. Ezen tárgyakat nem sza-

bad elvenni a tulajdonostól. Úgyszólván személyiségének kiegészítő részeivé lettek.

S összefügg ez az irányzat az alkotmányos államban a polgár politikai jogainak állandó terjedésével. A míg a polgár politikai jogokat nem gyakorolt, nem igen emelkedett tudatára emberi méltóságának. Addig ő az államban egy numerus volt. De a mióta a politikai hatalom javarésze átment a választókra, azóta az egyén nem elégszik meg többé anyagi javainak oltalmával. Megköveteli — és meg is adják — a jogegyenlőségi eszme kiterjesztését az immateriális javakra; és ezek közt fontos helyet foglal el a házi tűzhely háborítatlansága.

A mai alkotmányos államban mindezen tekintetek annyira magas fokra helyezték, hogy még a bűncselekmények kiderítését vezető állami közegeknek is csak kivételes esetekben van megengedve behatolni a magánházakba. Inkább belenyugszik az államhatalom, hogy egy-egy büntett kiderítése abban maradjon, mintsem hogy fontos ok nélkül és az eredményre való kilátás nélkül a polgár megzavartassék otthonában.

A legfőbb szempont e tekintetben az, hogy a család körén belül lehetőleg patriarchális szerkezet, a családfő tekintélye és egyáltalán az erkölcsi tényezők uralkodjanak. A jog közege azért nem lépi át a ház küszöbét, mivel attól kell tartania, hogy ezeket kisebbiti érvényülésükben.

S itt a külföldi jogrendszerek egy igen fontos megkülönböztetésére kell utalnom. A rendőri közegnek, a megállapított eseteken kívül, egyáltalán tilos a magánházakban való kutatás, még ha minden akadály nélkül bemehetne is. A magán-egyéni bemenetelét illetőleg azonban a tilalom távolról sem ily szigorú, a mennyiben csak az nincs megengedve, hogy vagy erőszakkal behatoljon, vagy oly úton-módon jusson be a magánlakásba, a mint oda rendszerint bemenni nem szoktak, pl. ablakon át mászás útján, vagy álkulcs segítségével, stb. A külföldön nem akarják annyira megszorítani a forgalmat és az egyének közti szabad közlekedést, hogy a lakó akarata elleni egyszerű bemenetelt is megtiltánák. Ha valaki bemegy egy házba, babár tudta, liogy a lakó akarata ellen megy be, nem követ el magánlakásértést. Csak ha a lakó akarata ellen benmarad, vagyis ha

kiutasíthatván, nem távozik, állapítják meg ezen jogrendszerek a bűncselekményt.

A külföldi jelentékenyebb törvényhozások állása a következő.

A francia 1810-iki Btk. 184. §-a 16 franktól 200 frankig terjedhető pénzbüntetéssel büntette azon hivatalos közeget, aki megsértette a házjogot, és teljesen büntetlenül hagyta a házjognak magánszemély általi megsértését. Az 1832-iki törvény két irányban módosította a határozmányt. Felemelte a büntetést egy évig terjedhető fogházra, és kiterjesztette a határozmányt a magánosok által elkövetett cselekményekre.

A belga Btk. Így szól:

459. Sera puni d'un emprisonnement de quinze jours a deux ans et d'une amende de vingt six francs à trois cents francs, celui qui, sans ordre de l'autorité et hors les cas ou la loi permet d'entrer dans le domicile des particuliers contre leur volonté, se sera introduit dans une maison, un appartement, une chambre ou un logement habité par autrui, ou leurs dépendences, soit a l'aide de menaces ou de violences contre les personnes, soit au moyen d'effraction, d'escalade ou de fausses clefs.

A német Btk. 124. §-a:

Wer in die Wohnung, in die Geschäftsräume oder in das befriedete Besitzthum eines Anderen oder in abgeschlossene Räume, welche zum öffentlichen Dienst bestimmt sind, widerrechtlich eindringt,¹⁾ oder wer, wenn er ohne Befugniß darin verweilt, auf die Aufforderung des Berechtigten sich nicht entfernt, wird wegen Hausfriedensbruches mit Gefängniß

¹⁾ Az »eindringt« kifejezést az Írók különfélekép magyarázzák. *Rubo* szerint fizikai akadály elhárítása szükséges. *Schwarze* szerint az »einschleichen« nem állapítja meg a bűncselekményt; de nem szükséges, hogy a behatolás a jogosított jelenlétében történjék. *John*: Das Gesetz bedroht nicht das Eintreten, sondern das Eindringen. Eindringen = ein die Hegeln des Verkehr verletzendes Betreten der fremden Räumlichkeit. (Holtzendorff Handb. III. 155. 1.) *Hälschner*: Wesentlich bleibt bei dem Eindringen, dass es wider den Willen des Berechtigten erfolgt. (D. Gern. D. Strafr. II. 148. 1.)

bis zu drei Monaten oder mit Geldstrafe bis zu dreihundert Mark bestraft.

Az 1890-iki olasz Btk. ide vágó határozmánya így szól:

Art. 157. Chiunque arbitrariamente s'introduce o si trattiene nell'abitazione altrui o nelle appartenenze di essa contro il divieto di chi ha il diritto di escluderlo, ovvero vi s'introduce o vi si trattiene clandestinamente o con inganno, è punito con la reclusione da uno a trenta mesi.

Végül álljon itt az 1893-iki osztrák Btk.-javaslat rendelkezése:

139. §. Wegen Verletzung des Hausrechtes ist mit Gefängniß bis zu drei Monaten, oder an Geld bis zu 500 fl. zu bestrafen:

1. Wer in fremde Räume rechtswidrig, aber ohne die Absicht, daselbst Gewaltthätigkeiten zu verüben, eindringt;

2. wer, wenn er unbefugt darin verweilt, auf die Aufforderung des Berechtigten sich nicht entfernt.

A magyar Btk. tovább megV. Ugyanúgy, amint a családi élet viszonyait és a női becsületet fokozottabb védelemben részesíti mint a külföldi kódexek, az otthonnak is nagyobb védelmet ad.

A családi körökre való osztást határozottabban keresztülvizsi. A háznép szoros összetartozóságát és ezzel a ház tűzhelyének úgyszólván szentté-avatását juttatja kifejezésre. Közeledik a római jog felfogásához, mely szerint: quid est sanctius, quid omni religione munitius quam uniuscujusque. civium domus.

Midőn a magyar törvény nem csak a physikai akadály leküzdésével való behatolást és nem csak az önhatalmú bennmaradást, hanem az ott lakónak akarata elleni egyszerű bemenetet is mint magánlaksértést bünteti, ez kétségkívül jogosult törekvés.¹⁾ Mert a házba való erőszakos behatolás mozzanata

¹⁾ Nemesak a megvédett terület nagyobbításában, de abban is mutatkozik a magyar Btk. fokozott védelme, hogy amíg a német törvényben a minősített magánlaksértés büntetésének maximuma 1 évi fogház, addig a magyar törvényben 3 évi börtön; és míg a német törvényben a magánlaksértés egyáltalán indítványi jellegű s csak a fegyveres és a többek által elkövetett magánlaksértést üldözik hivatalból: addig a magyar törvény szerint a minősített esetek mindannyian hivatalból üldöz-
tetnek s csak az egyszerű magánlaksértés indítványi jellegű.

nem elvi megkülönböztető vonás. Lehet súlyosabb, lehet flagrantsabb; de a törvényhozó által a védelemnél irányadóul vett tekintetek megsértethetnek épúgy akkor is, midőn ily fizikai akadályt nem kell leküzdenie az illetőnek. Gondoljunk csak arra, hogy valaki, a ki ellenséges viszonyban van egy családdal és ki kitiltatott, bemegy a lakásba és ott szándékosan megzavar egy családi ünnepet. S van számos más eset is, midőn az elhatárolás tekintetében az, hogy leküzdett-e fizikai akadály vagy sem, meglehetősen közömbös.¹⁾ A magyar törvényhozás tehát nagyon helyesen tette, hogy az oltalomban tovább ment, mint a külföldi törvények. A magyar közjog régi tradícióinak teljesen megfelel ez. A nemesekre nézve az előjog évszázadok óta fennállott²⁾; ez általánosítás pedig folyománya volt az Országbírói Értekezletben kimondott jogtételeknek.

Óvakodnunk kell azonban attól, hogy e védelmet túlzásokba vigyük.

Azzal, hogy a magyar jog elejtette a behatolás ismervében rejlő külső és kényelmes elhatárolási eszközt, kétségkívül kissé sikamlós térre lépett és megnehezítette a bíró feladatát.

¹⁾ Sőt még a házba való bemenetel sem szükséges ahhoz, hogy a házi béke megzavartassék. A bemenetel csak az egyik módozat, egyik eszköz. De megzavartathatik a házi béke az által is, ha pl. valaki éjjel az ablak alatt nagy zajt csap, vagy pl. dobogást visz véghez az ablakon vagy az ajtón, köveket vagy undorító tárgyakat dobál az udvarra vagy a szobába. Ha a törvény ilyesek ellen is némi oltalmat adna, épen nem volna észszerűtlen dolog. A német bíró a »grober Unfug« általános fogalma alá vonhatja. — A porosz 1851-iki Btk. 346. §-a a házjog megsértésén kívül még két határozmányt tartalmazott, melyek hasonlók: »wer Hunde auf Menschen hetzt; wer vorsätzlich Steine oder andere harte Körper oder Unrath auf Menschen wirft«. — A magyar mezőrendőrségi törvény (1894. XII. t. cz.) is tartalmaz hasonló intézkedést. Kihágást követ ugyanis el és 100 koronáig térhető pénzbüntetéssel büntendő, a ki másnak földjére jogosulatlanul trágyát, csontot, döglött állatot, követ, cserepet és szemetet visz, illetőleg elás; avagy ha másnak a földjén gödröt ás ... (95. §. i).

²⁾ A nagyobb hatalmaskodás első esete volt: *invasio domorum nobilium*; második esete: *occupatio possessionum et utilitatum atque pertinentiarum earundem*. L. 1486. 15., 1492. 56. és 1723. 10. t. cz. — A szabvány ezélatát pedig az 1723. 10. Így írja körül: *Ad conservandam patriae nobilitatis praerogativam et privatorum regnicolarum securitatem, reprimendamque quorumque potentiorum agendi licentiam*.

Hol van már most a határ?

Vajon a lakó akarata elleni minden bemenetel megállapítja a bűncselekményt?

Ez így nem fogadható el. Ha elfogadnók, büntetni kellene sokszor ott is, ahol nincs semmi jogtárgy vagy jogi érdek megsértve, ahol legfőlegb a szeszély, boszúvágy, káröröm, vagy a zsarolhatásra való kilátás téteti meg a magánlaksértésre irányuló indítványt.

Ha tehát lemondottunk az egyik nagyon is megszorító ismérvről, gondoskodnunk kell másikról. Mert abból, hogy maga a törvény semmi elhatárolást nem állít fel, nem következik még, hogy éppen nincs elhatárolás és hogy minden ilyen bemenetel büntetendő. (S hozzá teszem közbevetőleg, hogy én részemről a lakó kifejezett akarata elleni bennmaradást sem tudnám minden esetben mint magánlaksértést büntetni).

II.

A megállapítandó főismérv ily körülmények közt alig lehet más mint a speciális dolus.¹⁾

A magánlaksértés, ott forog fenn, ahol a bemenetel magánlaksértési szándékkal történt, ahol az illető lakó akarata ellenére nemcsak bement, hanem jogellenesen amannak erkölcsi értékét önhatalmú cselekményével kisebbíteni akarta.

A magánlaksértés ily értelemben véve, ellenkezője a formális delictumnak. Nem azon fordul meg, hogy bemenetel történt, hanem hogy miért történt. Mihelyt ez a célzat hiányzik, magánlaksértésért, még ha a külső ismérvek megvannak is, büntetni tilos. A támadás e bűncselekménynél nem a lak, hanem a lakó ellen irányul. (És ennyiben az elnevezés nincs szerencsésen megválasztva. Jobb elnevezés: »a házjog megsértése,« melyet a törvény a közhivatalnokok visszaéléseiről szólva, hasznát).

A másik követelmény, melyet fel kell állítanunk, az, hogy a cselekmény valamely jogtárgyat érjen.

Ahol nincs jogtárgy, ott egyáltalán nem jöhet létre delictum. Ha a házban, melybe bemeget valaki, a lakó nincs benn,

¹⁾ A speciális dolus-ról v. ö. büntetőjogi kézi könyvem 215. és 217. 1.

a cselédség aligha panaszkodhatok magánlaksértésért, habár gazdájok meg is tiltotta azon egyénnek a bemenetelt. Ugyancsak nem foroghat fenn magánlaksértés, ha a koldus bemegy a házba, hol kiírták, hogy a koldulás tilos, vagy ahol ő ki van tiltva. Vagy valaki átmegy a földött udvaron, mikor ki van írva, hogy az átjárás tilos. Vagy bemegy sétálni az uraságnak földött téli kertjébe, melynek ajtaján ott a tábla, hogy tilos a bemenet,

A mennyiben a tilalom nem véd jogtárgyat, hanem csak szeszélyt, megsértése, a büntetőjogi szempontból tekintve, közömbös. Hiányos vád az, ha a vádló csak azt bizonyítja, hogy megtiltotta a bemenetelt. A magán-egyén tilalma nem lehet kizárólagos alapja egy büntetőjogi sanctiónak. Az ily tilalom kiadása azt, ami nem jogtárgy, nem változtathatja jogtárggyá, Szükséges, hogy a vádló kimutassa a jogtárgyat is, melyet tilalmával megvédeni akart. És még akkor is elengedhetlen lesz annak bizonyítása, hogy a tilalom komoly volt s hogy az a bement egyénre is vonatkozott.¹⁾

Ha az itt jelzett ismérvek valamelyike hiányzik, büntetni annál kevésbé szabad, mert az immateriális javak tekintetében a doctriának még nehezebb állása van, mint az anyagiaknál. Hivatása úgyszólván jogalkotó. Az immateriális javakat ugyanis a törvényhozó éppen nem képes körülírni s a bűncselekmény tartalmának megállapítását úgyszólván egészen a tudományra bízza. Másrészt pedig, ami különösen a magánlaksértést illeti, ez a delictum olyan természetű, hogy népies jelszavak is bele-

¹⁾ A helyett, hogy a merev tilalmi momentumot annyira előtérbe hozzák, helyesebb volna a védelem területkörét kibővíteni oly irányban, ahol jogtárgy megsértéséről valóban szó lehet. Szükségesnek mutatkozik az iskolákat megvédeni a betolakodás ellen. Előfordultak esetek, hogy tanítás közben berohanás történt az iskola-terembe . és ott botrány idéztetett elő. Bíróságaink nem büntethették a cselekményt. A templomok és temetők sincsenek megvédeve azon időben, midőn isteni tisztelet és szertartás nincs. Ide vág a mezőrendőrségi törvény 95. §-ának f) pontja: Kihágást követ el és 100 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, a ki idegen területre jogosulatlanul megy vagy jogtalanul azon átjár és onnét az illető felhívása folytán el nem távozik, vagy a ki tilalmi jelzéssel ellátott az idegen területre jogosulatlanul megy vagy jogtalanul azon átjár, a mennyiben cselekménye a büntető-törvény 421. §-a értelmében súlyosabb beszámítás alá nem esik.

hangzanak a törvény alkalmazásába — mint pl. »my house is my castle,« s ez a legveszélyesebb tényező a bíraskodásban. Az angol jog, melyre nálunk oly nagy előszeretettel hivatkoznak, ezen tételt a házjognak magán-egyén általi megsértésekor nem alkalmazza, hanem alkalmazza a constable ellenében. A házjog Angliában a magán-egyénnel szemben sokkal kevésbé van megvédve, mint nálunk és mint a kontinensen bárhol. Az angol jog »burglary« czímén csakis az erőszakos betörést bünteti (in breaking and entering), és ezt is úgy, ha éjjel történik valamely súlyosabb bűncselekmény elkövetése végett (with intent to commit a felony wherin).¹⁾

Mindez mutatja, hogy a magyar törvény az egyszerű bemenetelnek a büntetendő cselekmény keretébe való bevonásával igen exponált álláspontra helyezkedett; s ha van eset, hol nem lehetséges egyedül a törvény u. n. definiójából kiolvasni a törvény értelmét, úgy az a jelen cselekménynél forog fenn.²⁾

¹⁾ L. *Blakstone* VII. — *Stephen* (A digest of the criminal law) így írja körül a cselekményt: breaks and enters any dwelling-house by night with intent to commit a felony therein (316. Art.).

A *New-York* állami 1882-iki Btk. analog határozmányai ezek:

§. 496. A person, who, with intent to commit some crime therein, breaks and enters, in the night-time, the dwelling-house of another, in which there is at the time a human being, 1. being armed with a dangerous weapon; or 2. arming himself therein with such a weapon; or 3. being assisted by a confederate actually present; or 4. who, while engaged in the night-time in effecting such entrance, or in committing any crime in such a building, or in escaping therefrom, assaults any person; is guilty of burglary in the *first* degree.

§. 497. A person, who, with intent to commit some crime therein, breaks and enters the dwelling-house of another in which there is a human being, under circumstances not amounting to burglary in the first degree, is guilty of burglary in the *second* degree.

§. 498. A person who either 1. with intent to commit a crime therein, breaks and enters a building, or a room, or any part of a building; or 2. being in any building, commits a crime therein and breaks out of the same; is guilty of burglary in the *third* degree.

§. 505. A person who, under circumstances or in a manner not amounting to a burglary, enters a building, or any part thereof, with intent to commit a felony or a larceny, or any malicious mischief, is guilty of a misdemeanor.

¹⁾ Ide ígatom azon külföldi törvények határozmányait, melyek a fődologra nézve megegyeznek a magyar Btk. határozmányával:

III.

Fel kell tüntetnem a kérdés állását a többi hason szerkezetű bűncselekményeket illetőleg is.

A levéltitok megsértésénél sem elég az elkövetéshez, hogy valaki egy lezárt borítékot feltörjön. Szükséges, hogy annak a levélnek legyen tartalma. Ha nincs, nem állapítható meg a bűncselekmény, még ha a külső ismérvek megvannak is.

Ugyanígy *a titok tiltott felfedezésénél*. Csak azon titok felfedezése büntetendő, amely valamely család vagy személy jó hírnevét veszélyezteti. S ha ezen bűncselekménynél a materiális ismérv pontosan körül is van írva a törvény szövegében, a másik kettőnél pedig nincs: ez nem ment fel az alól, hogy ezeknél is csak ott mondjuk ki a bűnösséget, ahol jogsérelem forog fen. Hogy a magánlaksértésnél és a levéltitok megsértésénél egyedül a fejezet címében nevezi meg a törvény a jogtárgyat, annak csak az lehet oka, hogy a törvényhozó absolute nem volt képes körülírást nyújtani. Előfordul ez sok helyen. Többek közt a párviadalnál, hol a törvényhozó a körülírásról lemond, mivel a becsületbeli elemet, mely a párviadal alapját

A spanyol 1870-iki Btk. Így szól:

504. §. El particular que *entrare* en morada ajena contra la voluntad de su morador, será castigado con arresto mayor y multa de 125 á 1250 pesetas. Se el hecho se ejecutare con *violencia ó intimidación*, las penas serán prisión correctional en su grado medio y máximo y multa de 125 á 1250 pesetas.

505. §. La disposición del artículo anterior no es aplicable al que entra en la morada ajena para evitar un mal grave á sí mismo, á los moradores ó á un tercero, ni al que lo hace para prestar algún servicio á la humanidad ó á la justicia.

506. §. Lo dispuesto en este capítulo ne tiene aplicación respecto de los cafés, tabernas, posadas y demás casas públicas mientras estuvieren abiertas.

Svédország: Celui qui se sera rendu coupable de violation de la paix domestique d'un individu, en s'introduisant à l'aide de violence ou autrement, contre le gré de celui-ci, dans son domicile, (L. *Stinderen*: Esquisse du droit pénal actuel. II. 320. 1.).

Finnország: Quiconque, sans motif légitime, et contre la volonté d'une personne, se sera introduit dans son domicile (U. o. 331. 1.).

kell hogy képezze, nem karolhatja fel anélkül, hogy kelletténél többet vagy kevesebbet ne mondjon. És előfordul a házasságtörés vétségénél egyéb, de szintén ilyen természetű indoknál fogva.

Támogatja továbbá a speciális dolus és a jogtárgy megkövetelését a *becsületsértés* bűncselekményének konstrukciója. A törvény itt sem szól a cselekmény azon elemeiről, s doctrina és gyakorlat mégis határozottan megkövetelik a delictum fenforgásához, hogy az, aki másról becsületsértő kifejezést használ, ezt injuriandi animo tette légyen. Ha pl. a becsületsértő kifejezéssel a köztük fenforgó intimitást akarta jelezni, az nem képez becsületsértést.¹⁾ Szükséges másrészt, hogy annak, aki becsületsértés vagy rágalmozás czimén vádat emel, legyen is becsülete. Az exceptio veritatis épen arra irányul, hogy az állítólag megtámadott jogtárgy hiánya kimutattassék. A mi pedig azon eseteket illeti, ahol az exceptio veritatis nincs megengedve, ott a törvényt, hacsak nem akarjuk a bíraskodást az absurdum terére vinni, ugyanoly értelemben kell magyaráznunk, mint a magánlaksértésnél. Ha t. i. a becsületsértő vagy rágalmozó állítás oly bűncselekmény elkövetésére vonatkozik, mely indítványi jellegű s az indítvány nem tétetett meg: csak a bizonyítás tilos. De ha a bíró hivatalosan tudja, hogy az állítás megtörtént tényen alapul, nem fog elítélni. Vagy ha a sértő állítás a női becsületet támadja meg és a vádló nőt illetőleg a bíró hivatalosan tudja, hogy bárczája van, nem fog elítélni, mert hiányzik a jogtárgy. A Btk. 264. §-ának tilalma ezek szerint csak arra vonatkozik, hogy nem szabad az ily kérdést a bizonyítási kísérlet esélyeinek kitenni, mivel ez nagy sérelemmel járhat a sújtó állítással illetett tisztességes egyénre nézve. Ha ellenben bizonyítás nélkül is megállapítható az állítás valóságára, vagyis ha a priori kétségtelen, hogy jogtárgy nincs, bűncselekmény sem foroghat fenn.

A mint a magánlaksértés bűncselekménye nem lehet absolut korlátja a szabad közlekedésnek, úgy a becsületsértés bűncselekménye nem nyomhatja el teljesen az emberek erköl-

¹⁾ Néha az önhatalmú bemenetellel is ez a célzat van összekapcsolva s ezen esetek közt vannak olyanok, melyek nem jogsértők.

esi értéke feletti szabad vélemény-nyilvánítást. És ha mindkét bűncselekmény körének megállapításában a magyar törvény, helyesen, messzebb megy mint a külföldiek; de a kivételt nem tűrő tilalom terére lépni nincs semmi ok, s egyszersmind a gyakorlatban kivihetetlen is.

A tulajdon elleni bűncselekményeknél szintén azért követeli meg a törvény a speciális dolust, mivel a cselekmény maga, t. i. a dolog elvétele, még nem képez kriminalistikus jogsérelmet. A z elvétel ellen nem védi a Btk. a tárgyat; hanem csak az eltulajdonítási célzatu elvétel ellen. Ha a tulajdonos az üzletében kirakott, vagy a kiállító a kiállított tárgyakat illetőleg táblákat helyez el azon felírással, hogy a tárgyakat kézbe venni tilos és valaki mégis kezébe veszi azokat, ez, habár a tulajdonos jogkörébe ütközik, nem büntetendő cselekmény. Épp így áll a dolog a tilalom elleni bemenetellel. Ha az semmi jogsértő célzattal nincs összekötve, teljesen azonos jellegű a tilalom elleni, de eltulajdonítási célzat nélküli elvétellel. Aki ezek ellen is meg akar védve lenni, az, ha a tárgyat a kézbe vételtől is meg akarja óvni, helyezze lezárt üvegszekrény alá, és ha házának légkörében külső embereket nem akar megtűrni, zárassa be a kaput vagy állítson őrt. A büntetőjog csak lényeges sérelmek ellen oltalmaz. A szeszély-sérelmek ellen az egyén önmaga tartozik magát megvédeni, s aki a védekezést e ponton még a maga részéről sem tartja érdemesnek, az ne követelje az államtól, hogy büntető hatalmát ezen apróságokra pazarolja.

Sőt tovább is kell mennem.

Ami különösen a tulajdon ellenieket illeti, a magyar büntetőjog szerint, mióta a »kisebb hatalmaskodás« ki van helyezve hatályából, az erőszakkal való elvétel ellen sincs megoltalmazva a tulajdonos — amennyiben t. i. az elvétel nem eltulajdonítási célzattal történik. (A kényszerítés bűncselekményét ugyanis nem ismerjük, a személyes szabadság megsértésének vétségéért pedig ily esetben még nagyon erőszakolt törvénymagyarázat útján sem lehetne büntetni). Ugyanaz áll azon csalási jellegű cselekményről, mely vagyoni károsítással

nem jár.¹⁾ Még a vagyoni haszon szerzésére irányuló, de a másinak vagyoni kárt nem okozó ravasz fondorlatos tévedésbe ejtés ellen sem nyújt oltalmat a büntetőjog. S a pénzhamisítás is csak kihágást képez, ha a hamis pénz készítése nem azon czélból történt, hogy az forgalomba helyeztessék.

Következtetem ezekből, hogy éppúgy mint a levéltitok megsértésénél, a titok tiltott felfedezésénél, a becsületsértésnél és rágalalmazásnál, valamint a tulajdon elleni bűncselekményeknél megköveteljük a speciális dolus és a jogsérelem fen forgását, ugyanazt kell tennünk a magánlaksértésnél.

És hozzáteszem, hogy kiegészítő eleme ez a minősített magánlaksértésnek is, hol nem egyszerű bemenetel, hanem behatolás forog fenn.

Ott az ismérv abban jelentkezik, hogy a támadó megfosztotta a lakót az oltalomtól. Ha pl. álkulcs segítségével hatolt be, megfosztotta őt azon biztonságtól, melyet a zár alkalmazásával szerzett magának. A külföldi íróknak ép azért felesleges nagyobb súlyt helyezniük ezen speciális dolusra és a jogtárgy megsértésének mozzanatára, mivel ott a behatolásban maga a törvény állít fel oly ismérvet, melyből következtetni lehet, hogy megvan a speciális dolus és a jogsérelem.

Ismétlem tehát az eddigiek alapján, hogy én részemről a házjogot nem részesítem kevesebb védelemben, mint az ember többi javait, hanem csak a védelmi vonalat teszem egyenessé, vagyis nem akarok a házjog védelmének czíme alatt *állítólagos* jogsérelemeket büntetni.³⁾

¹⁾ Igen jó példa az, a melyet Csemegi Károly hoz fel »Egység és többség« című dolgozatában. Valaki a ravasz fondorlatot arra a czélra használja, hogy egy könnyelmű kártyás embert hamis ürügyek alatt pénzének átadására bírja és. az ekként kimesterkélt pénzt amannak részére a takarékpénztárba teszi.

²⁾ A kérdés irodalmi állásáról csak röviden fogok megemlékezni.

A magyar Btk. indokolása igen szűk szavú. A tilalmi elmélethez hajlik, midőn ezeket mondja:

»Mindenki ura saját lakának, s kivéve az esetet, melyben a törvény megengedi vagy rendeli a korlátozást, nem köteles megtűrni, hogy abba idegen személy bemenjen vagy abban tartózkodjék. (Anyaggyűjtemény II. 694. 1.).

IV.

A járulékos kérdések közül hármat emelek ki.

1. Vajon fenforog-e a magánlaksértés ott, ahol a házba való bemenetel egy másik bűncselekmény elkövetésére szolgál?

Ha speciális dolus nem kívántatnék meg, a magánlaksértés minden bűnesetben külön volna megállapítandó.

Schwerer Aladár ezt írja:

»A jogos ok nélküli bemenet egymagában a büntett tényálladé-
kára nem elégséges, hanem megkívántatik, hogy az a lakással rendelke-
zőnek akarata nélkül történjék.... A kiutasító parancsnak nem azonnali
teljesítése még magában véve nem állapítja meg a vétség tényálladékát,
hanem a továbbtartózkodásnak azon szándékkal kell egyesülnie, melynél
fogva a tettes ama parancscsal (illetőleg tilalommal) dacolni akar.«
(Kommentár 495. 1.).

Illés Károly nézete ezen mondatban jut kifejezésre:

»A szándék itt a tettes ama tudatát feltételezi, hogy cselekménye
a tulajdonos vagy a lakással rendelkező akaratába ütközik.« (A Btk.
Magyarázata II. 580. 1.).

Hälschner így formulázza a tételt:

»Der Hausfriedensbruch hat zum Gegenstände den Hausfrieden,
den in Haus und Hof herrschenden, allein vom Willen des Hausherrn
abhängigen Zustand der Ordnung, der verletzt wird, wenn hier dem
Willen des Berechtigten, ihn in der Freiheit seiner Bethätiguug beein-
trächtigend, der Wille eines Unbefugten entgegentritt und sich irgendwie
als geltender und herrschender zu behaupten sucht.... Der dolus erforder-
dert Vorsätzlichkeit der Handlung und das Bewusstsein, olje Berechti-
gung wider den Willen des Berechtigten eingedrungen zu sein oder zu
verweilen.« (Das gemeine Deutsche Strafrecht. II. 145. és 150. 1.)

Merkel:

»Dieses Delikt verletzt den besonderen Frieden, dessen sich jeder
innerhalb seines Daheimes und in den ihm gleichgestellten Räumlich-
keiten soll erfreuen können, und das ihm entsprechende Recht der Per-
son, innerhalb ihrer befriedeten Räumlichkeiten das Eintreten und Ver-
weilen Dritter von ihrem Willen abhängig zu machen, ihr »Hausrecht.« . . .
Zur Handlung gehört ein bewusst widerrechtliches Eindringen.« (Lehr-
buch 348. 1.).

John:

»Die Frage ist: hat der Angeklagte bei den Handlungen, die ihm
zur Last gelegt werden, sich so benommen, wie die Regeln des gewöhn-
lichen Verkehrs dies gegenüber fremden Wohnungen gestatten? Und

Ilyenek rendszerint a rablás, a gyilkosság, a testi sértés, a gyűjtogatás. És ilyenek némely egyszerű lopások, melyeknél a bemenetel nem betörés vagy bemászás segélyével történik.

Hogy a doctrina és a positiv törvény e czimen nem követeli meg a magánlaksértési vétség megállapítását, ennek oka csak az lehet, hogy a magánlaksértési dolust nem látják fenforogni. Azt mondhatják, hogy a cselekmény nem a magánlaksértésre, hanem a másik delictumra volt irányozva, tékát a liázba való bemenetel külön bűncselekményt nem képez. Lopás, és nem magánlaksértés elkövetése volt a cél.

Egészen véve helyes határozatot között egy rokon kérdésben a magyar kir. Curia teljes-ülése. Arról volt szó, vajon a rabruhában megszökő rab követ-e el lopást a rabruhára nézve. S a Curia a lopást csak az esetre állapította meg, ka »a szökés előkészületeiből kitűnik, hogy a fogoly szándéka, ille-

wird dies vermeint, so kann von einem erlaubten Eintreten in die fremde Wohnung nicht die Rede sein, sondern es liegt dann eine ihrer Natur nach rechtswidrige Handlung, das Eindringen im Sinne des Gesetzes vor.... Auch ist damit nichts gewonnen, wenn gesagt wird, es müsse der Angeklagte das Bewusstsein gehabt haben, ein fremdes Hausrecht zu verletzen. Ist festgestellt, dass der Thäter das thun wollte, was §. 123. verbietet, so ist damit auch festgestellt, dass er ein fremdes Hausrecht habe verletzen wollen < (Holtzendorff, Handbuch. II. 155. és 158. 1.).

Osenbriuggen-nek 1857-ből származó »Der Hausfrieden« czimű monográfiája nem dogmatikus, hanem inkább jogtörténelmi tanulmány s a jelen dolgozatnál kitűzött czélok tekintetében nem nyújt támpontot. — *Hirt* 1858-ban megjelent munkája »Der Hausfrieden, dessen Störung und das Hausrecht« népszerűsíteni akarja az ide vágó fogalmakat s tudományos praecisióra nem tart igényt.

Chauveau és *Helie* rendszeres munkájukban a dolus kérdéseire egyáltalán kevés súlyt helyeznek s ezen itt tárgyalt bűncselekménynél meg sem említik.

Egyedül *Garraud* jár némileg közel ahhoz az állásponthez, melyet magaménak vallók.

»La violation de domicile — írja Garraud — n'est pas délictueuse si elle a eu lieu sans intention coupable, c'est-à-dire sans la volonté, de la part de l'inculpé, de léser l'indépendance et la liberté individuelle L'élément moral du fait prévu par l'article 184 du Code pénal se puise donc uniquement dans la volonté de violer le domicile. (Traité théorique et pratique du droit pénal français. III. 438. h).

tőleg célja a ruházatnak jogtalan eltulajdonítására is volt irányozva;« rendszerint azonban, minthogy »a fogoly megszökése által mindenek fölött szabadságát akarja megszerezni,« lopás nem forog fen. Döntő tehát az, hogy mire volt a cselekmény irányozva¹⁾.

2. Ellenben nem fogadható el a Curiának azon másik teljes-ülési határozata, mely az előbbivel ellenkező álláspontból indul ki és a tulajdon elleni kihágás mellett az egyszerű magánlaksértési jellegű cselekményt külön beszámítja és az alaki halmazat szabályai szerint a kettőből vétséget alakít.²⁾

Elteltekve a már kifejtett elvi állásponttól, lehetetlen elfogadni e tételt, mert arra a sajátságokra vinne, hogy aki a tyúkketreczből két csirkét lopott, az a magánlaksértésben és a lopásban, aki pedig a tyúkketreczből négy csirkét lopott, már csak lopásban volna bűnös.

S ugyanazon nehézségek állnak elő, midőn házba való bemenetel és furtum usus vagy ingatlan rongálásának kihágása

¹⁾ A Curia 34. számú teljes-ülési határozata: . . . Tekintve, hogy a szabadságától megfosztott fogoly, megszökése által mindenek fölött szabadságát akarja visszaszerezni; tekintve, hogy úgy szökésének előkészítésekor, valamint szökésének foganatba vétele alatt gondolata rendszerint nem irányul az általa viselt rabruhára; tekintve, hogy már e szempontnál fogva rendszerint nem forog fenn az eset: hogy a szökő fogoly reflexiója különösen kiterjedne az általa használt, illetőleg rajta levő rabruhára, ezen más birtokában levő ruhának saját tulajdonába való vétele eltulajdonítást célzó akaratának és elhatározásának eredménye legyen; tekintve, hogy ezen most jelzett helyzet az elvétel és eltulajdonítás dolosus voltát kizárja: kimondja a kir. Curia, hogy a rabruhával megszökő fogoly e ruhára vonatkozólag, amennyiben az eltulajdonítás dolosus volta fenforog, lopást követ el; dolosusnak tekinthető pedig az eltulajdonítás, ha a szökés előkészületeiből kitűnik, hogy a fogoly szándéka, illetőleg célja a ruházatnak jogtalan eltulajdonítására is való irányozva.... (1884. május).

²⁾ A Curia 51. számú teljes-ülési határozata: Tekintve, hogy másnak lakásába vagy ahhoz tartozó helyiségbe, az abban lakónak vagy a lakással rendelkezőnek akarata ellenére, jogos indok nélküli bemenetel a Btk. 332. §-ában meghatározott magánlaksértésnek vétségét képezi; tekintve, hogy két forint értéket felül nem haladó élelmi cikkeknek — minősített körülmény hozzájárulása nélküli — elhalása a Ktbk. 126. §-ában meghatározott tulajdon elleni kihágást állapítja meg; tekintve, hogy e szerint a fentebbi két pontban meghatározott mindegyik cselekmény

(Kbtk. 127. §.) vagy a mezőrendőrségi törvény 93. és 94. §-ában foglalt némely kihágás forog fen. És számos más esetben is.¹⁾

külön-külön büntetendő törvényszegést képez; tekintve, hogy a cél, mely végett valamely büntetendő cselekmény elkövetetik, azon esetek kivételével, melyekben az a cselekmény büntetendő voltának vagy törvény szerinti minősítésének megállapítására — mint annak ismérve — a törvény világos rendelkezésében ki van téve, (például 127., 142., 152., 161., 163., 175., 203., 321., 333., 350., 363., 370., 379. stb. §§.): úgy a büntett létrejöttére, valamint a büntetendő voltának megszüntetésére semmi befolyással nem bír s e tekintetben a cél teljesen értéktelen,... (1885. november).

¹⁾ Az hozatott fel, hogy a curiai döntvény csak halmazat kérdésére vonatkozik, nem pedig a magánlaksértés ismérveire is. Be maga a Curia is számtalan esetben úgy értelmezte a döntvényt, hogy mind a két kérdést megoldja s úgy fogja fel az irodalom is.

Érdekes lesz itt röviden vázolni azon nevezetes vitát, mely ezen teljes-ülési határozat tárgyában jogi szakirodalmunk terén kifejlődött.

Vajkay Károly megtámadta a teljes-ülési határozatot s álláspontját lényegileg a következő mondatban formulázta:

»A Curia tévedt, midőn azt határozta, hogy a mondott cselekvéssel a tulajdon elleni kihágáson felül a magánlak megsértésének vétsége is elkövetett, azé a vétségé, melynek egyik, még pedig főalkotó eleme — a tilalom elleni való bemenetel — a tettes megjelölt ténykedésben teljesen hiányzik.« (*Jog.* 1886. 8. és 14. sz.).

Csemegi Károly válaszolt. Legpraegnansabban a következő két tétel fejezi ki véleményét:

»Midőn a tolvaj meghányja agyában a csirke ellopását és az ezen célját előmozdító, valamint akadályozó helyzetet, a módokat és az eszközöket mérlegeli, látja, hogy az óhajtott tárgy a tulajdonos kamrájában van. Elméjének tehát foglalkoznia kell azon kamrával is, amelybe való bemenetel nélkül az eltulajdonításra kiszemelt tárgyhöz nem juthat, azt birtokába nem veheti. Ha ezen helyzet daczára is megmarad a feltett eltulajdonítási szándék mellett, lehetetlen, hogy ne akarja egyszersmind az azon helyiségbe való bemenetelt, ahol azon óhajtott dolog létez, ahol azt apprehendálnia kell, hogy birtokába vehesse . . . V. K. úr azt állítja, hogy az által, mert egy idegen ember minden jogosultság nélkül, éjnek idején, másnak spárga-csomóval lekötött kamráját ezen csomó feloldásával és a tolvár félrehúzásával felnyitja és azon kamarába bemegy: nem jó létre a magánlaksértésnek a Btk. 332. §-ában meghatározott vétsége. Ellenben én azon meggyőződésben vagyok, hogy a körülírt tény-körülmények azon vétség tényálladékát teljesen kimerítik. (L. *Magyar Igazságügy* XXV. 1. 1., *Jogi Közl.* 1886. 13. sz.).

Különben a kérdés, a halmazati megoldással együtt, a német judikatúrából származott át. És ott még van némi alapja a halmazatnak, mert a német törvény csak a *behatolás* útján elkövetett magánlaksértést ismeri, tehát az élelmi szer lopása mellett egy aránylag súlyos bűncselekmény forog fen. A Curia azonban e halmazati elméletet egy oly cselekményre alkalmazta, mely a német Btk. szerint nem is delictum. Eltérő törvénybeli alapokon pedig ugyanaz a tétel nagyon, de nagyon ingadozónak jelentkezik.¹⁾

Dell'Adam Vajkay mellé állott. Szerinte az eszköz-cselekmény nem minősíthető önálló delictummá, amidőn az a czélzott bűncselekmény integráló alkatrésze. Ilyen a lopásnál az idegen birtokból elvonás, tehát abba behatás. (*Jogt. Közi.* 1886. 16. és 17. sz.)

Barna Ignác Csemege álláspontját támogatta, és pedig a Btk. 330. §-ának azon kitételére támaszkodva, hogy magánlaksértés követtetik el, »amennyiben súlyosabb büntetés alá eső cselekmény nem forogna fenn«. A laksértés mint eszköz-delictum, ha a czél-delictum nálánál súlyosabb bűncselekmény, külön minősítés tárgyát nem képezheti; ellenben, ha a czél-delictum egyetlen vagy csekélyebb beszámítás alá kerül, a külön beszámítás beáll. (*Jogt. Közi.* 1886. 16., 17. és 19. sz.)

Szóltak a kérdéshez még *Bánfay Simon* és *Katona Béla.* (*Jog.* 1886. 16. sz.)

Legújabbban *Heil Fausztin* a teljes-ülési határozatnak ellene nyilatkozott. Szerinte alapelv az, hogy a bűncselekmény, mely valamely más bűncselekmény elkövetésének eszközéül szolgál, ez utóbbival nem áll halmazában, hanem a két bűncselekmény delictum-egységet képez akkor, ha amaz emennek oly rendszerinti vagy gyakori elkövetési módját képezi, hogy a törvényhozó a czél-delictumnál az eszköz-delictumnak is elkövetését hallgatag feltételezi. (*Jogt. Közi.* 1894. 13. sz.)

Két kommentárunk ellentétes álláspontot foglal el e kérdésben. *Schnierer* helyteleníti a halmazat alakítását; *Illés* elfogadja és még a teljes-ülési határozaton is túlmegy annyiban, hogy nem alaki, hanem anyagi halmazatot konstruál. Indokolása ez: »A laksértés vétségét s az ezzel kapcsolatos tulajdon elleni kihágást anyagi halmazatnak kell tekintennünk, mert a kettőnek tényálladéka teljesen különböző, s csupán a véletlen, nem pedig elkövetési cselekedetük elválaszthatlan közössége okozhatja azt, hogy egymással szorosabb, de mindenkor csak külső kapcsolatba jutnak.« (Kommentár 1. 361. 1.) Abban igaza is van: ha halmazat forog fen, akkor anyagi a halmazat.

¹⁾ A német judikatúrából kiemelem:

Valaki egy czukorgyárba behatolt, hogy onnét egy maroknyi czukrot lopjon. Az alsó fok felmentette, mivel a kihágás kísérlete nem bünte-

3. A harmadik kérdés, amelyet még érinteni kívánok, a következő:

A kísérlettől való visszalépés esetében célbavett cselekmény elkövetése végett a házba történt bemenetel beszámítandó-e minden esetre mint magánlaksértés, mely meg nem történtté nem tétethetik?

Ha a speciális dolus megköveteléséről lemondunk, ismét előáll az a sajtószzerű helyzet, hogy igen sok esetben meghiusítottatnék a törvényhozó azon intenciója, miszerint a kísérlettől vissza lehessen lépni s a visszalépés által a büntetlenséget megszerezni.

Ellenben ha a magánlaksértésnél is felvesszük a speciális dolus szükségét, úgy igenis lehetséges megindokolni a doctriánának és a gyakorlatnak meglehetősen betartott azon álláspont-

tendó, a legfőbb bíróság elítélte magánlaksértésben... Es genügt in letzterer Beziehung die Vorsätzlichkeit der das objectiv widerrechtliche Eindringen enthaltenden Handlung und das Bewusstsein des Thäters von der Widerrechtlichkeit des Eindringens. Diese Erfordernisse müssen als durch die Urtheilsgründe festgestellt erachtet werden. Das Landgericht wollte offenbar das bewusst widerrechtliche Eindringen an sich nicht verneinen, sondern nur aussprechen, dasselbe könne rechtlich nicht in Betracht kommen, weil es nur das Mittel gewesen sei, den weiteren auf die rechtswidrige Zueignung der Zuckers gerichteten dolus zu verwirklichen. Diese Auffassung ist jedoch eine rechtsirrhümliche, weil das Gericht dem Motive des Thäters und dem Zwecke der Handlung eine Bedeutung beigelegt hat, welche denselben hinsichtlich des Thatbestandes des Hausfriedensbruches nicht zukommt. Dieser Thatbestand setzt in subjectiver Beziehung nur die oben bezeichnete Willensbestimmung voraus. (Entscheidungen des Reichsgerichtes. XI. 166. 1.)

Egy másik esetben valaki álkulcs segítségével behatolt egy idegen pinczébe és onnan egy üveg bort lopott. A legfelső bíróság az indoklásban ezeket mondja: Es ist im Falle die gesetzlichen Merkmale des Delikts des §. 213. vorliegen, nicht ersichtlich, warum dieses Delikt, welches eine auf die Erreichung eines bestimmten Zweckes gerichtete Absicht nicht voraussetzt, beseitigt sein soll, weil der Angeklagte die Entwendung im Sinne des §. 370. 5., dessen Thatbestand ein Eindringen in fremde Wohnungen nicht voraussetzt, gerade mittels Eindringens in den Keller ausgeführt hat. Auch würde es in subjectiver Hinsicht zur Bestrafung des Angeklagten genügen, wenn er sich auch nur bewusst gewesen wäre, dass er widerrechtlich in der thatsächlich festgestellten Weise in den Keller eintrete. (Annalen des Reichsgerichtes. VIII. 191. 1.)

ját, hogy az ily esetekben külön laksértést nem állapítanak meg. S ettől az állásponttól tágitani annál kevésbé szabad, mert az önkényt visszalépőt magánlaksértésért mégis büntetni annyit tenne, mint a büntetlenségi ígéretet — egy állítólagos immateriális jogsérelem ürügye alatt — meg nem tartani.¹⁾

Tehát a három járulékos kérdésnek, t. i. a halmazatnak, a subsidiaritásnak és a visszalépésnek, megnyugtató megoldása is egyedül úgy történhetik meg, ha a magánlaksértést nem tekintjük alaki bűncselekménynek, és lia nem magyarázzuk belé a materiális javak ellen intézett bűncselekményekbe, mint kiegészítő bűncselekményeket, az eshetőleges immateriális javak ellen intézettek is.

És ez a felfogás semmikép sincs ellentétben azzal, amit más helyen igen gyakran kifejtettem, hogy az erkölcsi javak az eddiginél fokozottabb oltalomban volnának részesítendőek. Az erkölcsi javakat azok ellen kell megvédeni, akik támadásukat e javak ellen intézik, de nem a vagyont vagy a testi épséget megtámadók ellen.

Valamennyi törvényhozásban azt a vezéreszmét látjuk kifejezésre jutni, hogy amikor az anyagi javak elleni támadások előkészületi cselekményét valamely immateriális jogtárgy elleni sérelem képezi, vagyis dogmaticce kifejezve: mikor halmazat állott elő az immateriális és materiális jogtárgy elleni két bűncselekmény közt: akkor a büntetés kiszabása, vagy kivételes körülmények folytán beálló elengedése a cél-cselekmény körülményei szerint történik. Ezért nem szabad complicálni az élelmi szerek lopását a magánlaksértéssel, továbbá a gyűjtogatástól való visszalépést, illetőleg a tűznek a Btk. 427. §.-a értelmében való eloltását ugyancsak a magánlaksértéssel, és a nő elleni sikeres vagy sikertelen zsebtolvajlást a becsületsértéssel vagy a Btk. 249. §.-a szerinti szemérem elleni bűncselekménnyel, stb. Ugyancsak ezért nem szabad megengedni, hogy az imma-

¹⁾ Maga a Btk. sem követeli meg egész határozottan az u. n. maradék-cselekmény büntetését. A 68. §. annyit mond, hogy a megbüntetés a 67. §. intézkedése »nem zárja ki«. A német Btk. e kérdést meg se említi. A francia Btk. a kísérletet másképp írja körül és ez alapon mellözi a külön felemlítést,

teriális eszköz-cselekmény 3 év alatt évüljön el, mikor a materiális cél-cselekmény 6 hónap alatt már elévült.

Végoka pedig ezen vezéreszme elfogadásának az, hogy a büntetőjogi oltalom rendszere a jogsérelemnek nem csak megtorlásán alapul, hanem egyszersmind a megtorlásnak a társadalmi nyomasztó viszonyokhoz képest leszállításában, olykor megszüntetésében. Ha ez utóbbiak valamelyikének indokoltsága a cél cselekmény tekintetében bekövetkezik, ennek nem állhatja útját egy oda konstruált mellékcselekményV.

Különbén is, mint e dolgozat bevezetésében már rámutattam: a materiális és az immateriális javak elleni büntettek két csoportja a személyek tekintetében teljesen különválnak egymástól és illusio volna hinni, hogy midőn az egyiket jobban sújtjuk, ezzel a másikat csak érintettük is.

V.

Az egyszerű magánlaksértés tekintetében curiai gyakorlatot idéznem alig lehetséges, mivel ezen cselekmény első fokban a járásbíróóság hatáskörébe tartozik és ennél fogva a Curia bíraskodásának tárgyát csak a legkritkább esetben képezi.

A Curián ellenben számos bűnügy fordult meg, melyekben az idegen lakásba vagy helyiségbe való bemenetel megelőzte a célba vett bűncselekményt s a tettes vagy a kísérletig sem jutott, vagy a kísérlettől visszalépett. Ily esetekben a bemenetelt illetőleg a Curián eltérő döntések történtek. A nyolczvanas évek folyamán a gyakorlat odahajolt, hogy a magánlaksértés megállapíthatóságát; újabban nem igen tudtam ily határozatokat találni s ebből azt kell következtetnem, hogy a Curia a külön beszámítás tanát elejtette. És ez csak helyesíthető.

Meg kell azonban ismételve jegyezmem, hogy a külön beszámítás mellőzését nem úgy értem, hogy a bűncselekmény elkövetése céljából történt bemenetel egyáltalán nem kerülhet büntetés alá. Ha a bemenetel a lakót megsértette pl. biztonságában és a bemenő dolusa erre kiterjedt, beszámítható a cselekményV. ítésemről csak azt nem vélem elfogadhatni, hogy

a tilalomellenes vagy annak vélelmezhető bemenetel maga mint ilyen magánlaksértésnek vétethessék.

Szólnom kell még itt befejezésül a Btk. 330. §-ának azon záradékáról, mely szerint a magánlaksértés büntette követetik el, »a mennyiben súlyosabb büntetés alá eső cselekmény nem forogna fen.« Ugyanily záradékot találunk 424., 431., 435. és 444. §-okban, hol azt érti alatta a törvény, hogy ha a gyújtogatás, a vízáradás okozása, a vaspályarongálás vagy a hajórongálás gyilkosságot képez, ezen büntett iránti szabvány alkalmazandó. Ugyancsak megtaláljuk a 473. §-ban, mely a 477. §-ban foglalt bűncselekménnyel jöhet ugyanily viszonyba. És található egyébűt is.¹⁾

A kérdés előttünk az, hogy mit jelent a 330. §. záradéka. Némelyek szerint a törvényhozó a subsidiaritást akarta kifejezni s a záradék értelme az, hogy a magánlaksértés a súlyosabb bűncselekményekbe beleolvad vagyis absorbeálódik, a vele egyenlő súlyú és nálánál kevésbé súlyos bűncselekmények mellett pedig önálló létre jut. S erre alapítják az 51. sz. teljesülési határozat megállhatását is — de lege lata.²⁾ Részemről nem tulajdoníthatok a záradéknak oly nagy jelentőséget. Azon záradék, valamint a többi is, olyat mond, ami körülbelül magától értetik. Ha valaki ölési szándékkal gyújt, vagy ugyanily szándékkal okoz vízáradást, vagy rongálja a vaspályát vagy a hajót: hogy ez gyilkosság, azt nem volt szükséges megmondani. A német Btk. — a maga nagyon szabatos szövegezésében — nem is igen ismeri ezen záradékokat. S ha a magyar törvényből hiányoznék pl. a 330. §. záradéka, akkor sem mondaná ki a bíróság, hogy a vádlott gyilkosságot és magánlaksértést, rablást és magánlaksértést, lopást és magánlaksértést követett el. Amint rendszerint nem mondják, habár ott nincs záradék, hogy valaki elkövetett rablást és becsületsértést, vagy lopást és levéltitok sértést. És ennek oka ismét csak az, amit már említettem, hogy az anyagi javak elleni bűncselekmények mel-

¹⁾ Ezeket 1. büntetőjogi kézi könyvem 311. 1.

²⁾ L. Barna Ignác érvelését fent a 20. lapon.

lett netalán elkövetett immateriális bűncselekmények sokat vesztenek jelentőségükben.¹⁾

¹⁾ A Curia gyakorlatából kiemelem a következőket:

1. Csemegei Károly »Egység és többség« című dolgozatában két esetet említ, melyekben a lopás czéljára történt bemenetel a Curia mint magánlaksértést büntette. Idéz azután egy harmadik esetet, melyben betörés és jogtalan elsajátítás — zálogba vett marhának visszavétele — követtetett el s a Curia a Btk. 331. §-a szerinti magánlaksértést és jogtalan elsajátítást állapított meg. (*Magyar Igazságügy XXV. 1. 1.*)

2. A lopás vádja be nem bizonyíthatván, a vádlott az idegen udvarba való bemenetele alapján bűnösnek mondatott a magánlaksértésben. (*Dtár XI. 130. h.*)

3. A jogtalan, de büntelen önségély esete forog fenn, ha a háztulajdonos önhatalmúlag — a bútorok kihordásával, az ablakok és ajtók leszedésével, tehát pliyikai erő használatával — hajtja végre a bíróság abbéli jogerős Ítéletét, hogy a bérlő a lakást meghatározott időre kiüríteni köteles, feltéve természetesen, hogy ezen határidő letelt. (*Dtár XXIX. 68. sz.*)

4. A magánlak megsértése büntetnének és más ingó vagyona megrongálásának vádja és következményei terhe alól azért kellett vádlottat felmenteni, mert, a végtárgyalás adataival igazoltatott, hogy vádlott az anyósa lakába az ajtó lakatának betörésével nem a magánlak megsértése czéljából, hanem lopási czélzattal hatolt be. (*Dtár XXXIV. 10. sz.*)

5. A ki az átjárásnak a jogosított általi megtiltása után is átjár, magánlaksértést követ el. Precarium visszavonása. (*Dtár XXVI. 44. sz.*)

6. Ha súlyos testi sértés fenforgása esetében magánlaksértési cselekmény is követtetett el, az utóbbi nem azért esik el a beszámításnál, mivel a cselekmény nem ezen vétség elkövetésére volt irányozva, hanem mivel a törvényhozás bizonyos igen csekély nyomatéku büntetendő cselekményeket, melyek rendszerinti előzményeit, kíséretét vagy következményeit képezik más sokkal súlyosabb büntetendő cselekményeknek, már az utóbbiak, természetesen a súlyosabbak, büntetésének meghatározásánál annyira figyelembe vette, hogy azok emezekkel, a súlyosabbakkal, egy jogi egységbe foglaltaknak tekintendők s azoknak büntetésével mint hallgatólág értett alkatelemei büntetteinek. (*Dtár XXII. 73. sz.*)

7. Magánlak megsértése és zsarolás mondatott ki anyagi halmaizaiban, midőn a tettes zsarolás végett hatolt a házba. (*Dtár VIII. 67. sz.*)

8. Azon bérlő ellenében, aki a bérleti idő letelte előtt a lakásból, bár némely tárgyak visszahagyásával, eltávozott, a lakásba a rendes használatú másodkulcs segítségével egy nappal a kitűzött idő előtt behatoló új-bérlőt a Curia a magánlaksértés vádja alól felmentette. (*Dtár XVI. 105. sz.*)

VI.

Szólnom kell még a magánlaksértés súlyossági momentumáról.

A magánlaksértések, habár, mint láttuk, igen sok esetben alig állapítható meg az azokban rejlő jogsérelem, még nem is a bűncselekmények legalsó osztályába tartoznak. Nem kihágások, hanem vétségek. Vagyis középsúlyosságúaknak tekintetnek — és ezek jogkövetkezményeivel járnak. A korrekcionálisatio,

9. Különösen érdekes a Curia következő határozata: Két suhancz a magokkal vitt álkulcs segítségével éjjel bementek egy idegen udvarbeli pinczehelyiségbe és ott a csapos-hordóban volt folyadékból a náluk volt korsót megtöltötték, az híve, hogy korsójuk a lopni czélzott borral telt meg, holott a folyadék, mint az később kiderült, a pinczetulajdonos által a csapos-hordóba öntött öblögető-vizből való volt. A Curia, alkalmas tárgy hiányában, a lopást el nem követhetőnek mondotta ki, ellenben a magánlaksértést a 330. §. értelmében megállapította. (*Dtár XXXV. 35. sz.*.)

10. Egy hegycsász egy tolvaj keresése közben szitkozódások és fenyegetések közben behatolt egy özvegy szállóhegyi lakásába és ott kutatást tartott. Minthogy a vádlott »jóhiszeműleg« járt el, a Curia — a két alsófok ellentétes ítéletével szemben — a magánlaksértés vádjá alól felmentette. (*Dtár XXV. 89. sz.*.)

11. Valaki azon czélből hatolt he másnak lakásába, hogy ott azt megverje és e szándékát végrehajtotta. A Curia a magánlaksértés és a testi sértés eszmei halmazatát mondotta ki. (*Dtár XXII. 102. sz.*.)

12. Magánlaksértés: az által elkövetve, hogy a vádlott az őt elhagyott neje által elvitt holmi visszahozatala végett a nő kamarájába erőszakkal behatolt. (*Dtár XXVIII. 34. sz.*.)

13. Magánlaksértés: elkövetve az által, hogy négy egyén beront egy házba és a tulajdonos nejét — ennek akaratával bár, de a férj ellen alkalmazott erőszakkal — a gyermekekkel, továbbá a nő és a gyermekek különböző ruhaneműivel együtt elviszik. (*Dtár XXXII. 72. sz.*.)

14. Aki éjnek idején egy nő lakásába betör, nem hivatkozhatik enyhítőül arra, hogy ő azelőtt azon (házas) nővel szerelmi viszonyban volt s így a bemenetelre mintegy jogot tarthatni vélt, mert azon viszony a férjezett nővel erkölcselen és tiltott viszony lévén, semmiféle jognak alapját nem képezheti. (*Dtár XXXIII. 5. sz.*.)

15. Btk. 330. §-a szerint a magánlak megsértésének büntette más büntetendő cselekménnyel anyagi halmazatban külön csak oly esetben állapítható meg, midőn az ugyanazon akaratelhatározással elkövetett másik cselekmény súlyosabb büntetés alá nem esik. (*BJT. XXIV. 265. 1.*.)

melyet a törvény a súlyosabb cselekmények lefokozása tekintetében behozott, a kevésbé súlyos bűncselekményeknél ki van zárva, s az u. n. dekorrekctionalisatio hiánya a magyar büntetőjog individualizálási képességét nagyon korlátozza. Egész sora a legkisebb súlyú cselekményeknek vétséget képez és vétségi súlyát érezteti számos életviszonyban.

Ha már a bűncselekményeket három fokozatos osztályba sorozzuk, ezt olyképp kellene tennünk, hogy kivétel nélkül a cselekmény konkrét súlyossága legyen irányadó, nem pedig eshetőleges súlyossága.¹⁾

Ezekre azt szokták ellenvetésül felhozni, hogy a büntetés mégis csak csekély és így nem indokolt oly nagyon kiemelni a bűnösségi határvonal és a vétségi osztályozás mozzanatát. Ugyanez a kicsinylés jut kifejezésre a dekorrekctionalisatio kizárásában is, melyet a mellett, hogy a két büntető kódex mechanikus szétszakítása megnehezítette a vétségről a kihágásra való átmenetet, támogatott kétségkívül azon felfogás, hogy a csekélyebb súlyú cselekményeknél nincs helyén az osztályozás-gondosságának azon foka, mint a súlyosaknál.

De bármily csekély büntetést kapott is valaki, megmarad

¹⁾ A hármás felosztás véleményem szerint három külön büntetési nemre volna helyezendő és e három büntetési nem mindegyike csak oly tartamban volna kiszabható, amely az illető cselekmény-csoport súlyának megfelel. Pl. a következő módozat szerint: A kihágási szabadságbüntetési nem (elzárás) 2 hónapig terjedhetőleg, a vétségi büntetési nem (fogház) 2 hónaptól 5 évig terjedhetőleg, a büntetési nem (fegyház) 3 évtől 15 évig terjedhetőleg szabhatók ki. A felsőbből az alsóba való átmenetei pedig a Btk. 92. és 20. §-ainak analógiája szerint meg lehetne engedve. Így kikerülhetné az, hogy a 2 havi elzárással sújtott cselekmény: *kihágás*, az 1 évtől büntetett némely cselekmény pedig: *vétség*; másrészt hogy az 5 évi fogházzal sújtott cselekmény: *vétség*, a 6 havi börtönnel sújtott cselekmény pedig: *büntett*. Vagyis megszűnnék a mai hármás felosztási rendszernek azon ellenmondása, hogy vannak sokkal súlyosabb kihágások, mint vétségek, és sokkal súlyosabb vétségek, mint büntettek. És megszűnnék az is, hogy a mellékbüntetés és az elévülés nem a cselekmény súlyossága, hanem főként a véletlenség szerint irányul. Hogy pedig — mint felhozni szokták — a kihágások egészen más természetű cselekmények, mint a büntettek és vétségek, az nem áll, mivel a kihágások közt is vannak jogséremini cselekmények és a büntettek és vétségek közt is praeventionális jellegűek.

állandó bélyegeként: hogy rovott előéletűvé válik, — mint azt bírói nyelven mondják. És vele jár az is, hogy a megbüntetést hivatalból közük az illetőnek fegyelmi hatóságával, amely újra vizsgálat tárgyává teszi, vajon azon állás testületi követelményei nincsenek-e megsértve a cselekmény, illetőleg a kriminalistikus megfenyítés által. A hivatalnokra, tisztviselőre, ügyvédre, közjegyzőre, a katonatisztre, stb. az ily hivatalos közlés gyakran igen súlyos következményekkel jár. Tudok esetet, midőn előkelő állású katonatiszt kénytelen volt elhagyni a katonai pályát, mivel felebbvalójával közölte valaki, hogy magánlak-sértésért három napi fogházat állott ki.

Nem szabad felednünk, hogy lassankint minden államban kifejlődik a kriminalistikus elítélésen keresztülment egyének hivatalos világlátban tartása. Azok a névsorok, melyeket a bíróságok, az ügyészségek és a rendőrségek erről vezetnek, sokkal nevezetesebb tényezőt képeznek ma már, mint sokan képzelik. Tegen gyakran utána néznek ezen névsorokban a hatóságok és némi megszorításokkal magánosok is. És nem egyszer egészen másképp dől el egy bizonyos egyént illető határozat, ha neve a névsorban előfordul azoké közt, akik büntetettért vagy vétségért el voltak ítélve, vagy akik ellen vizsgálat folyt. Sokszor nem is nagyon kutadják, hogy miért és mily súlyosan büntették; *capitis diminutio* már az, hogy neve a kriminális bíróság által össze válogatottak közt szerepel.

És ha még csak az illető bíróság által vezetett névsorról volna szó. De újabban mindinkább behozzák az államok, azt a rendszert, hogy a büntető bíró által elítéltekről központi névsorok is vezetessenek. A bíróságok beküldik az elítéltek neveit és pár általános adatot a fővárosi intézetbe és a kormány közvetlen vezetése alatt láthatatlanul fennáll egy informationális nagy-hatalom. Párisban a Bertillon-féle intézet már működik és habár első sorban a kriminalitás lehető leküzdése a cél, de a beküldött nevek óriási nagy tömegénél fogva kiterjed hatása a szoros értelemben vett kriminalitás körén túl is.

Nem akarom részletezni azon mérhetlen befolyást, melyet az ily intézet az állami és társadalmi élet minden viszonyaira gyakorolni képes. Csak egyet emelek még ki.

A tanú vallomásának hitelét is megingathatja az ellen-

fél, ha kimutatja, hogy el volt ítélve vétségért. A törvény ugyan az aggályosságot nem terjeszti ki ennyire, de a szabadon mérlegelő bíróra igen sok esetben befolyással lesz, ha megtudja, hogy ez az ember »ült.«

Azt hiszem, feltüntettem, hogy a csekély súlyú bűnügyi vádak tekintetében az eddiginél nagyobb gondosságot érdemel a bűnösségi kérdés és hogy teljességgel nem mentség a törvényhozóra és a bíróra az, hogy kétely esetében igen jelentéktelen a büntetés, mert a legkisebb büntetésnek is megvannak csaknem ugyanoly súlyos következményei, mint a nagynak.

Szabad lesz ezek után a jogkövetkezmenyi kérdéshez egy általános megjegyzést fűznöm.

Szükségesnek tartanám, hogy az igen csekély súlyú cselekményekre való tekintettel behozassák a *nem kriminális* büntetés intézménye.¹⁾ Ez nem polgári sanctio volna, milyen a kártérítés, hanem olyféle intézkedés, melylyel az államhatalom kifejezné rosszallását akár intés vagy dorgálás útján, akár pénzbeli összeg lefizetésére szorítással, akár házi fogsággal, akár biztosíték megkövetelésével. Mindezt büntetőjogi következmények nélkül. A büntetés analóg volna egyrészt az államfogházzal s a valódi honestas elemére alapíthatnák, másrészt a fegyelmi büntetéssel, mely számos állásra nézve ma is fennáll. Hogy miként neveznek el a cselekmények ezen osztályát, áthágásnak, vagy másnak, nem lényeges. De az ily megkülönböztetéssel minden esetre vele járna azon előny, hogy az állam kiszabhatna egy »atyai« rendbüntetést, mely kiválóan alkalmas arra, hogy a megférhetlenséget fékezze.

Midőn legújabbán a törvényhozás terén a feltételes Ítéletek intézménye annyira előtérbe lép, szintén azon eszme jut hatályos kifejezésre, melyet itt jeleztem.

VII.

Nem tudok megválni e helytől anélkül, hogy utalnék azon magyar törvényjavaslatra, mely már fél századdal ezelőtt határozott megkülönböztetést tett azon esetek közt, melyekben a

¹⁾ Megvolt az ilyes ketté osztás a régi magyar jogban *isr actio criminalis, actio fiscalis, — delicta publica, delicta privata, — delicta criminalia, delicta civilia.*

bíró első sorban sújtani kénytelen, és azok közt, melyekben az államnak az egyénhez való viszonya még nem vesztette el a patriarchalis jellegét. Az 1843-iki magyar javaslat a bűncselekmények széles körében megengedi a bírói dorgálás alkalmazását.

Ebben is, valamint számos egyéb kérdésben, előfutárja az európai kodifikációnak.

Midőn Németországban még nyoma sem volt a mai büntetőjog szellemének; midőn a híres badeni javaslat is, (melynek a magyar 1843-iki javaslat állítólag utánezata), a halálbüntetést igen számos bűncselekményre kiszabta, a fegyházat sötét zárkával, éheztetéssel és meglánczolásal súlyosította, a polgári jogokat pedig a fegyházra ítéltektől elvette: ugyanakkor a magyar javaslat mindezek mellözésével fel tudta építeni büntetési rendszerét s ezen felül megoldásába fogott azon legnehezebb büntetőjogi problémának, hogy mikép juttassa a bíróság a közönséges bűncselekményekben is érvényre az állam büntető hatalmát a nélkül, hogy az egyént megbélyegezni kénytelen volna.

Büszkeséggel töltheti el az országot azon jelenség észlelete, hogy az utóbbi évtizedekben, a mint az európai államok sorra kodifikálják büntetőjogukat, lassan-lassan közelednek azon magaslatához, melyen az 1843-iki magyar javaslat van, s hogy Európa legújabb és elismerten legtökéletesebb büntetőtörvénykönyve, az olasz 1890-iki kódex, az 1843-iki magyar javaslattal csaknem minden kérdésben, az itt tárgyalt kérdésben is, teljesen azonos megoldást fogadott el.¹⁾

¹⁾ Nem sorolhatom fel e két kódex valamennyi megegyező határozmányát, de néhányat idézнем kell — túlságosan bátornak látszó állításom igazolására.

1. Az 1843-iki javaslat a hármás felosztást mellözte. Az olasz Btk. ugyanezt teszi.

2. Az 1843-iki javaslat a halálbüntetést eltörölte. (És ez akkor annál merészebb újítás volt, mert azon időben egyetlen egy állam törvényében sem volt megszüntetve e büntetésnem, és a mi Magyarországot illeti, itt a halálbüntetést még mindig poena ordinariának nevezték). Az olasz Btk., hosszas vergődések után, szintén megszüntette.

3. A mi pedig a halálbüntetés pótszerét illeti, az 1843-iki javaslat

Nem azt akarom ezzel állítani, mintha Európa különböző államainak kodifikatorai a magyar javaslat tanulmányozása útján jutottak volna ezen eredményekre. A javaslat ugyan le volt fordítva németre, de pár évtizeddel ezelőtt még oly kevés kapcsolatunk volt a külföldi tudományos világgal, hogy azon állítást nem merném kockáztatni. Annál inkább figyelemre méltó, hogy amely megoldásokra jutottak Deák, Eötvös, Szalay,

és az olasz törvény itt is lényegileg ugyanazon büntetésnemet fogadják el, ti. i. a magánélzárásra alapított életfogytig tartó fegyházat.

4. Az 1843-iki javaslat a büntetési minimumokat kiküszöbölte. Az olasz törvény is olyan fokozati rendszert állít fel, melynél fogva áthághatatlan minimum a törvényben hiányzik.

5. Az 1843-iki javaslat a vizsgálati fogságot teljesen beszámítja a büntetésbe. Az olasz törvénykönyv szintén.

6. Az 1843-iki javaslat 80. §-a rendeli, hogy gyermekek, kik koruknak tizenkettedik évét még meg nem haladták, a büntetőtörvény meg-megszegéséért közkereset alá vétetni s a törvényt szabta büntetéssel biint-tettetni nem fognak, hanem azok szülei vagy felügyelőik által lesznek megfenyítendő; de az illető közhatóság fel fog ügyelni arra, hogy ily esetben a megérdemelt fenyítés el ne maradjon. Lényegileg ugyanezt mondja az olasz Btk. 53. §-a és hozzát teszi, hogy ha a szülők nem ügyelnének fel azontúl a gyermekekre, s ha a gyermek ismét elkövetne valamit, a szülők 2000 líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendők. (A magyar Btk. a 12 évet meg nem haladott gyermekek megfenyítésének kérdéséről egy szóval sem emlékezik meg).

7. Az aberratio ictus-ra nézve az 1843-iki javaslat kimondotta, hogy ha a cselekmény véletlenül vagy tévedésből más személyt vagy tárgyat ért, és nem azt, a melyre a cselekvőnek célzata irányozva volt, szándékosnak tekintetik a bekövetkezett eredménV. A magyar Btk. nem nyújt e kérdést illetőleg megoldást; az olasz 1890-iki Btk. pedig ugyanazon tételt állítja fel, melyet az 1843-iki javaslatban találunk.

8. Az actio libera in causa kérdésében az 1843-iki javaslat klas-sikus igazságot fejez ki, midőn mondja, hogy: ha a részegeskedés már egyébként is szokása (a tettesnek), vagy czélzatosan és egyenesen azért élt szeszes italokkal, hogy magát a büntetetre még inkább felingerelje, a részesség a beszámítást enyhíteni nem fogja. Az olasz Btk. 48. §-a pedig csak ugyanezt ismétli, midőn kimondja, hogy az enyhítést kizárja az, ha a részesség a véghezvitel könnyítésére vagy mentség előkészítésére idéztetett elő.

9. A halmazati összbüntetés megállapításánál szintén ugyanazon elvet állítja fel mind a kettő.

Pulszky a negyvenes években, ugyanazt hangoztatják legújabbban a kriminalisták Európaszerte.

Ez mutatja, mily mélyen gondolkoztak a magyar nemzet azon vezérférfiai nemcsak a politikai és közjogi, de a büntetőjogi kérdésekben is, és bizonyítja, mennyire beleláltak ők az akkor éppen megújuló kornak társadalmi szükségleteibe.

Zárom előadásomat azzal: vajha az 1843-iki javaslat elvei Magyarország közszellemében minél több bódítást tennének.

**A JEGYBANKOK
NEMESÉRCZ-POLITIKÁJA**

FÖLDES BÉLA

IEV. TAG,

(Felolvasatott a MagV. Tud. Akadémia II. oszt. 1895. február 12-én tartott ülésén.)

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1895.

A JEGY BANKOK NEMESÉRCZ-POLITIKÁJA

Valuta- és bankügy oly szoros összefüggésben állanak a tudomány több sarkalatos elméletével, hogy majdnem mindenütt a velők kapcsolatos kérdések törvényhozási tárgyalása mély nyomokat hagyott tudományunk haladásában. Nálunk ennek kétszeresen igaznak kell bizonyulnia, minthogy naponként tapasztalhatjuk, hogy a gyakorlati irányú tudományok csak akkor és annyiban részesülnek nagyobb figyelemben, a mennyiben gyakorlati, továbbá nagyobb politikai, nemzeti kérdések megoldására szolgálatunkra lehetnek. Habár ez némi hátránnyal jár. másfelől az az előnye is van. hogy tudományunk ez által meg van óva attól, hogy merev könyvtudományyá, terméketlen dogmatismmssá váljék. Ebből kiindulva, nem tartom fölösleges munkának, ha ma a tekintetes Akadémia előtt oly kérdésnek tárgyalását kísérlem meg, mely a valutaügy egyik fontos részét képezi. Ismeretes, hogy az ország közgazdasági haladása és a magyar állam pénzügyi integritása érdekében megindított valuta-szabályozás. habár lassan, de előre halad. A szükséges arany-mennyiség jelentékeny része be van szerezve, a papirjegvek bevonása meg van kezdve. Mindamellett majdnem általános az az aggodalom, hogy a valutaszabályozás befejezésétől még messze állunk. E félelem némileg a megállapított reláció daczára bekövetkezett ágiéval, főleg azonban azzal a nézetei-ig össze, hogy a beszerzett arany forgalomba bocsátása lehelteiből, mert annak jelentékeny része valószínűleg megtartható nem lesz. Habár a két állam közötti érintkezés nehézsége és a politikai helyzet folytonos változása, valamint a Lajthán túl egy erős ellenáramlat is a megkezdett mívelet keresztülvitelét lassítják, mégis kétségtelen, hogy a valutarendezés befejezésé-

nek főakadálya az aranyforgalom feltett fentartásának nehézségeiben álland. Értekezésemben a nemesércz-forgalom fentartásának föltételeit, főleg pedig azon eszközöket akarom vizsgálni, melyek, különösen a bankpolitika terén, a nemesércz védelmére rendelkezésre állanak.

Egy igen érdekes jelensége az újabb közgazdasági életnek az, hogy, midőn a nemzetgazdaságtan minden adeptusa szánozkodó mosolylyal tekint a merkantilizmus azon tévedésére, mely szerint a nemesérczpenzben látta a nemzetek legfőbb gazdagságát, mégis egy-két évtized óta elkeseredett harc folyik ismét a nemesérczekért és a közgazdasági politikának egyik fő törekvése, a nagy hitelintézeteknek egyik legfőbb feladata a nemesérczek kivitelének megnehezítése, azok behozatalának előmozdítása. Tulajdonkép új alakban lép föl egy régi szereplő s előkelő helyet követel magának a közgazdasági politika színpadján. Féltve őrzik a nagy központi bankok a nemesérczkészletet, összerázkódnak, ha oly jelenségeket vesznek észre, melyek készleteiket megtámadhatják, majdnem egész hitelpolitikájukat ezen egy szempontnak rendelik alá és esetleg a legfurfangosabb furfanggal iparkodnak nemesérczalapjuk erősítésére. Pedig a társadalmi gazdaságtan egyik alaptörvénye az, hogy rendes körülmények között a nemesérczek oly eloszlása következik be, mely minden ország forgalmi viszonyainak megfelel, és hogy attól való minden eltérés, úgy a plus, mint a minus irányában, oly viszonylagos árszintűt idéz elő, mely a nemesérczek helyes eloszlását okvetlenül maga után vonja. Azonban a gyakorlati élet itt is, mint sok más jelenségnél, arra figyelmeztet, hogy ezek a törvények nem mindig érvényesülhetnek teljes mértékben. Akadályok gördülnek útjukba, melyek a viszonyok alakulását befolyásolják. A mit a közgazdaságtan e tekintetben tanít, az egy tendencia, mely azonban más erők által ellensúlyoztathatik. Nem bocsátkozhatom itt a kérdés részletes taglalásába. Csak egyre akarom figyelmeztetni azokat, kik okoskodásaikban mintegy a légmentes térre vonatkozólag állapítják meg tételeiket, de aztán mégis azt hiszik, hogy a dolgok a mindennapi élet légkörében is ekként mennek végbe. Ugyanis nem szükséges tárgyunkra vonatkozólag másra gondolni, mint a nemesérczkereskedelmre, az arbitragera, az üzérkedésre általában,

melyek helytelen műveletek által ideiglenesen sok zavart idézhetnek elő és gyakorlati szempontból erről épenséggel nem lehet megfeledezni azon vigasztal, hogy a végén azért mindig úgy oszlanak el a nemesérczek, a mint azt minden ország nemesérczszükséglete magával hozza. Képzeltető tehát oly állapot, melyben valamely ország nemesérczforgalma bizonyos időre az észszerű arálynak nem felel meg.

A nemesérczforgalom megítélésénél továbbá tekintetbe veendő napjainkban az a körülmény is, hogy az a legtöbb állam törvényhozása szerint szoros összefüggésbe került a bankjegyforgalommal. Az által, hogy a jegykibocsátó intézetek jegyeiket nemesérczczel fedezik, hogy továbbá fedezetlen jegyeket bocsátanak ki, első sorban ez intézetek érdeke, hogy a nemesérczek megfelelő összegével rendelkezzenek.¹⁾ A jegybankok ez által minden ország nemesérczkészletének nagy részét összegyűjtik és első sorban saját érdekében őrzik. Másfelől azonban azon kötelezettség folytán, hogy jegyeiket nemesérczczel beváltani tartoznak, olyanok által igénybe vétetnek, kik külföldi tartozásokat nemesérczczel kívánnak kiegyenlíteni. A jegybankok őrei a nemzet nemesérczkincsének, nemesércztartalékának, de egyúttal annak hivatott kiszolgáltatói. E helyzetnek következménye az, hogy első sorban a jegybankok helyes eljárásától függ, vajjon a nemesércztartalék be- és kifelé megfelelő rendeltetésének és a kérdés, mi teendő a célból, hogy a nemesércztartalék megfelelően funkcionáljon és hogy különösen a külföld felé teljesítendő fizetések által túlnagy arányban meg ne támadtassék. bankpolitikai kérdéssé válik, azaz a kérdés az, az említett érdekek kielégítésére milyen legyen a jegybank, illetőleg jegybankok nemesércz-politikája? Csak mellékesen jegyzem meg, hogy e tekintetben csak azon államok tesznek kivételt, melyekben a bankjegyek fedezete nem áll nemesérczből, mint például Éjszakamerikában. Ott is azonban a tapasz-

¹⁾ Ezt nem eléggé méltányolja Hertzka, midőn azt állítja, hogy a jegybanknak a nemesérczforgalomhoz semmi köze nincs: a diskont-főlemelés pedig oly időben, midőn a váltoárfolyam kedvezőtlen, tulajdonkép az ellenkezője annak mit tenni kellene. Mindamellett azonban, tekintettel a fedezetlen bankjegyek forgalmára, a diskont-főlemelés némi jogosultságát elismeri. (Wechselkurs und Agio. 1894. 78. 1.)

tálát azt mutatta, hogy a nemesérczforgalom szempontjából is hiányos az ilyen rendszer, és onnét van egyfelől a kincstárnak többször, úgy ép e napokban beállott zavara a nemesércz hiánya miatt és ennek elhárítására oly bankrendszer behozatalát tervezik. mely az érezfedezet útján egyúttal az érczforgalom igényeit is jobban engedi kielégíteni.

A modern gazdasági életben alig van láncolat. mely oly szoros összefüggést mutat, mint az. mely a fizetési mérleget, a váltóárfolyamokat, a nemesérczforgalmat összefoglalja, mihez még egy másik fűződik, melyben a jegyforgalom, a hitel és 'égre a nemzeti termelés szerepel. A legfontosabb érdekek követelik, hogy a gazdasági élet e mozzanatai oly összefüggésben legyenek, mint azt a termelés és forgalom egészséges alakulása követeli. Ezen alapszik a fontosság, uielylyel e tünetmények pontos és folytonos észlelete bir. valamint azon körülményeké, melyek erre befolyást gyakorolhatnak és azon eszközöké. melyek szabálytalan alakulások esetére alkalmazásba jöhetnek. A nemesércz-politika elveinek teljes kifejtése tulajdonkép követeli a nemesérczpénz-elmélet teljes átvizsgálását: ide tartozik a nemesérczpénz értékét meghatározó elemek, továbbá a disponible hoards. a pénz kölcsöndíjának kérdése és a bankjegy elmélete; ez alkalommal azonban csak azon kérdéssel akarunk foglalkozni, mely eszközök alkalmazhatók az elmélet és gyakorlat jelenlegi álláspontjának megfelelően a nemesérczforgaloni szabályozására, különösen a jegybankok által, minthogy e kérdés a jelenleg folyamatban levő valutaszabályozás és bankreform szempontjából kiváló fontossággal bír. A nemesércz-politika egyes kérdései az ifjabb időben más oldalról is behatóbb vizsgálódások tárgyává tétettek, említém csak Clare, Palgrave, Montagu. Xtruck, Heiligenstadt, Supino. Lotz, Landesberger és Hertzka munkáit:¹⁾ mindamellet a kérdés vitás és különösen a magyar és osztrák közgazdaságra való tekintetből nem részesülhet eléggé beható és gondos figyelemben.

Ha azon intézkedések megállapítása forog szóban, melyek segítségével a nemesérczforgalom kedvezőtlen alakulása eltá-

¹⁾ Ezek munkáikban különösen az angol, francia és német nemesércz-politikát ismertetik.

volítható, úgy természetes, hogy ez irányban siker csak úgy érhető el, ha a nemesérczforgalom természetét ismerjük: a szervek és azok működésének módját ismerni kell, mielőtt arról lehet szó, hogy azokra öntudatos és célhoz vezető befolyást gyakoroljunk. Már pedig kétségtelen, hogy erről gyakran megfélemedeztek és ennek az lett a következménye, hogy számos ez irányban ajánlatba hozott intézkedés csak a zavar és gyámoltalanság palástolására szolgáló kapkodás, mely többnyire nem használ semmit, sőt nem ritkán egyenesen árt. Mindenekelőtt tekintetbe veendő, hogy a nemesércz lefolyása gyakran az egyedüli eszköz, hogy az árszintű megváltoztatása által és a nemzetközi értékek egyenlete útján a nemzetközi fizetési mérleg óhajtott egyensúlya helyreálljon. Minden ország nemesérczkészletének egy része egyenesen azzal a rendeltetéssel bír, hogy mint legáltalánosabban elfogadott és legforgalomképesebb áru a nemzetközi mérlegek időközi különbségeinek kiegyenlítésére fordíttassék. Azért igazat kell adni amaz amerikai írónak, ki azt mondja: »Oly nemesércztartalék, melyhez soha sem szabad nyúlni, annyi, mintha nem is volna tartalék. Azt ép úgy a tenger fenekére lehetne elhelyezni.« Szem előtt kell továbbá mindig tartani, hogy, ha a nemesérczforgalom sekélysege baj, egy duzzadó, túláradozó sem kisebb baj. Természetes, hogy a nemesérczforgalom irányának megítélésénél arra is kell tekinteni, mi az oka a nemesércz szivárgásának. Vegyünk csak néhány példát. Vannak az év bizonyos időpontjai, a midőn nemesérczforgalommal bíró országokban a nemesércz után nagyobb kereslet támad; így például egyáltalában az üzlet erőteljesebb fejlődése őszi és télutóján, avagy a fürdőidény alkalmából keresnek nagyobb mennyiségű készpénzt. De ilyenkor a nemesércz nagyobbára csak belföldi szükségletek kielégítésére vétetik igénybe. Azért tesznek az angolok, a mint erről mindennap a lapokból meggyőződhetünk, különbséget internal és external drain között. Ilyen internal drain csak akkor nyer jelentőségben, ha external drainnel összeesik, mi által ez élesítetik. Továbbá kétségtelen, hogy oly hullámzások, melyeknek okai ismeretesek, mint például Angliában az ősz felé mutatkozó nagyobb aranykivitel Amerikába, kevesebb bajt okozhatnak általában, mivel az ismeretlenek vagy nagyon is

erélyes, vagy ellenkezőleg csak gyenge ellenintézkedésekhez vezetnek. Különbséget kell tenni a nemesércz kiszivárgásánál időleges és végleges kiszivárgás között. Sokszor a nemesércz kifolyása csak ideiglenes, mely maga is nem sokára a nemesércz visszafolyását idézi elő, mely esetben tehát nyugodtan lehet a folyamat lebonyolítását bevárni. Különbség van továbbá egyoldalú és kétoldalú forgalom között. A forgalom a legtöbb ország között kétoldalú, kölcsönös: ha az egyik ország a másiktól nemesérczet kivon, nem sokára maga fog abba a helyzetbe jönni, hogy viszont nemesérczet küld. Láthatni, hogy ily esetben sem kell a nemesércz kiszivárgásától tartani. Némi sajtószerszerűséget okoz gyakran a kiülforgalom különböző üteme is. Így vannak országok, például mezőgazdasági államok, melyeknek követelése a külföld irányában majdnem egészen a termék értékesítése idejével függenek össze, míg a külföld iránt teljesítendő fizetések az egész évre oszlanak el: itt csak egyenlőtlen van a nemesércz be- és kifolyása között, de veszélyt ez állapot sem okozhat. Nevezetes körülmény az is, vajjon az illető országban a nemesércz nagy bőségben vagy gyéren van. A nemesércz-küldemények gyakran rendkívüli körülményeknek tulajdonítandók, avagy oly nagy mértékben történnek, hogy azokat ellensúlyozni egyáltalában lehetetlen; ilyenek például a háborúk esetére teljesítendő fizetések, gyarmatokban levő katonák ellátása, rózsa termékek stb. A nemesérczforgalom végre szórványosan vagy állandóan vezet nemesércz-kiülforgalmakhoz; a bankpolitikával összefüggő és a nemesércztartalék védelmére irányuló intézkedések mindig csak a szórványosan előforduló kiszivárgás ellen intézhetők; az állandó nemesércz-kivitel csak árú, értékpapírok stb. küldése által szünhetik meg. Látjuk tehát ebből, hogy a nemesércz kiszivárgásának jellege igen különböző és ebből szükségkép következik, hogy az annak megakadályozására alkalmazandó eszközök nem állapíthatók meg sablonszerűleg, hanem csak az egyes esetek pontos tanulmányozása által, ha egyáltalában az ily beavatkozás szükségessé válik, mi a mondottak szerint csak bizonyos esetekre vonatkozólag áll.¹⁾

¹⁾ Gouin: Je ne me suis jamais inquiété de l'abaissement de l'encaisse. (francia enquete. 11. 10. lap.)

Az összes eszközök közül, melyek egy ország nemesércz-készletének. különösen pedig; bankoknál elhelyezett nemesércz-tartalékok védelmére javaslatba hozattak, a kamatlábpolitika, jobban mondva a pénz kölcsöndíjának emelése a legelterjedtebb. a legkedveltebb és a legmegbízhatóbbnak elismert, mi már abból az egyszerű okoskodásból folyik, liogv a nagyobb keresletnek örvendő áru ára emelkedik. Azonban mindjárt e helyen szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy különösen Angliában általánosan elterjedt nézet, hogy ez a legjobb, sokak szerint az egyedüli eszköz a nemesérczszivárgás megszüntetésére. mely fölfogás azonban kétségtelenül Angliának sajátzerű bankrendszerével függ össze, a mennyiben a bank szabad mozgása szűk keretek közé van szorítva; Angliában a bankügy szabályozása oly időben történt, midőn a bank nem nagy népszerűségnek örvendett és még oly emberek is. mint Cobden. igen szigorú módon kívánták a jegykibocsátást szabályozni. Különben az e téren képviselt véleményeket következő csoportokba foglalhatjuk:

1. vannak, kik a diskonto-politikától mindent várnak és azt egyedüli alkalmas eszköznek tekintik:

2. vannak, kik legtöbbet a diskonto-politikától várnak, a mellett azonban más eszközökbe is bíznak;

3. vannak, kik a diskonto-politikától keveset, más eszközöktől többet várnak;

4. vannak, kik a diskonto-politikát veszedelmesnek tartják;

5. vannak, kik egyáltalában semmiféle megfelelő eszközt nem ismernek.

A kérdés legalaposabb tanulmányozásával az 1857-diki angol és még inkább az 1865-iki francia bankenquéte foglalkozott, az utóbbi alkalmával nemcsak belföldieket, hanem jóformán a világ minden szaktekintélyét kérték föl nyilatkozatra. Ezek közül a túlnyomó többség a diskonto-politikát tekintő legfőbb, sőt némelyek egyedüli eszköznek, mint Bagehot. Newmarch. John Stuart Mill, HankeV. Bonnet, Auditfret. Hyp. PassV. Léon SaV. Juglar, Mécs, Rochussen, Périn, Schüttle. Stein, Helberich, Laveleye stb., továbbá a bankárok: Emiid. Rothschild. Bisclmffsheim. Königswarter, Wertheimstein, Wodianer. Scliöller. Számosán azonban a diskonto-politika ellen a legheveseb-

ben kikeltek: némelyek, mint Rouland, Patterson, Isaac Peire, Wolowski, inkább a forgalom önszabályozó erejére utaltak, míg végűi Horn, Hock stb. az eszközöket az okokhoz képest változtatni óhajtották.

Az alkalmazásban levő vagy javaslatba hozott eszközök között kétségtelenül a diskonto fölemelése az, melyet legalkalmasabbnak tartanak a nemesérez-kiszivárgás megakadályozására. Nézzük mármost mindenekelőtt, miben áll a diskonto fölemelésének a hatása? A bankkamatláb fölemelése a pénz kölcsöndíjának megdrágításával jár. mindenekelőtt a kereslet megszorításához, vezet s általában figyelmeztet a forgalom szűkeid) állapotára, Vezet továbbá a kínálat emelésére, a mennyiben a magas kamatláb fejében több pénz bocsáttatik a forgalom rendelkezésére. A külföldi hitelezők a kezeik között levő váltókat a magasabb kamatláb fejében tovább tartják meg. mivel a magasabb leszámítolási díj javukra szolgál, és így nem kerülnek a külföldön levő tartozások érvényesülésre, sőt a rendelkezésre levő pénz oda bocsáttatik, hol az jobban értékesíthető; szóval a magasabb kamatláb impulzusárá, hogy a pénz onnét, a hol olcsóbb, oda jusson, a hol drágább. A kamatlábat emelő ország tehát mintegy invitálja a külföldet, hogy fölölegeit rendelkezésre bocsássa. Ezt előmozdítja a kamatláb fölemelésének hatása az árakra. A pénz értékének emelése nyomja az árakat; ennek következtében az illető ország értékpapírjai kedvező befektetési alkalmat nyújtván nagyobb mennyiségben külföldre vitetnek, mi által a belföld követeléseket szerez. De ugyanaz történik más árukkal; azoknak árai nyomatnak, minek következtében a külföldnek előnyös lesz mint vevő föllépni, ellenben a belföld a külföld magasabb árszintája mellett kénytelen vásárlásait megszorítani; ez is a belföldi tartozások csökkentésére, követeléseinek emelésére hat, mi a kedvezőbb váltóárfolyamban jut kifejezésre, a melynek végeredménye a pénz kiszivárgásának lassítása, a pénz beszivárgásának előmozdítása. A kamatláb fölemelésének ezen hatását még erősíti az üzérkedés magaviseleté. Az értékpapírok árának lenyomása vezet az üzérkedés megszorításához, a függő üzletek gyorsabban bonyolítottatnak le, mivel a nyomott árak és a magas kamatláb mellett az üzérkedés nem jövedelmező, az üzérkedés tehát rea-

lízál és gyengébb hiteligenyekkel lép föl. Hogy azonban a kamatláb-politikának ezen hatása bekövetkezzék, ehhez több föltétel szükséges. Szükséges, hogy a belföld és külföld között a kamatláb magasságában különbség legyen, mihelyt tehát más államban is az ércztartalék védelmére ugyanazon eszközhöz nyúlnak, a kamatláb-politikával nem lehet czélt érni. Szükséges továbbá, hogy a kamatláb emelése jelentékeny legyen.¹⁾ mert csekély különbségek nem nyújtanak elég ösztönt a külföldi tőkék följánlására. Szükséges végül, hogy a bank kamatláb-fölemelését a piacon kövessék és a piaczi kamatláb is emelkedjék. mivel különben hatás nélkül marad. A kamatlábemelésnek hatása ezért fordított viszonyban áll a piacz rendelkezésére levő tőkékhez, melyeknek magassága az angol bank úgynevezett »other deposits« rovatában jut kifejezésre. Es ebből látjuk mindjárt a kamatlábemelés első nehézségeit. A nemesércz-tartalékok érzékenysége a különböző államok bankjainak bizonyos egyetemlegességét szülte, úgy hogy a kamatemelésre az egyik országban, kamatemeléssel felelnek a többi országokban. Az is kétségtelenül nagyon aggályos, hogy ugrásszerű nagy emelések szükségesek, mi természetesen sokfélekép hátrányosan hat vissza a termelésre és hitelre. Területileg is természetesen korlátolt a kamatemelés hatása, mert csak oly országokkal szemben lehet sikere, melyek arannyal rendelkeznek és pedig oly mennyiségben, hogy nagyobb-kisebb kiszivárgást nyugodtan nézhessenek.²⁾ Hogy ezek daczára Angliában a nemesércz-védelem ezen eszközehez ragaszkodnak, az különböző sajátos, csak ott föllelhető körülményekben találja indokolását, melyek legalább némi biztosítékot nyújtanak, hogy a hozott áldozatok árán a kívánt czél legalább eléretik, vagy annak elérése remélhető. Anglia a nemesérczpiacz központja: a termelt nemesércz legnagyobb része, az ottani nemesércz-kereskedelem régisége és szervezése következtében, Anglián keresztül jut más országokba: Anglia tökéletesen ismeri a nemesércz-

¹⁾ Angliában 8–10°/o-ig!

²⁾ Clare, Money Market 107. 1.: only those rates affect the market, the rise or fall of which is attended by the possibility of an eventual gold movement.

piacz mindenhai alakulását; Angliának tehát csak némi kedvezményt kell nyújtani, hogy a nemesércz ott maradjon. Azonkívül Anglia az egész világ bankára. Az egész világon vannak angol papirok, váltók: Anglia az egész világgal kereskedelmi összeköttetésben áll és ezért a világkeresedelemből származó fizetések eszközlésének legnagyobb részét teljesíti. Papírijai, váltói, a londoni bankárok világkereskedelmi állása, nagy híre és soliditása mellett, szívesen használatnak befektetésre, mihelyt az a kamatláb folytán előnyössé válik; ezt pedig a kamatláb fölemelése eredményezi. Azonkívül Anglia az által, hogy a bankot kötelezte bizonyos meghatározott áron nemesérczket vásárolni és eladni, jelentőségét mint a nemesércz-kereskedelem központját még emelte, mert az egész világon és különösen a nemesérczkek termelési helyein tudják, milyen áron lehet Londonban nemesérczket eladni. Előmozdítja azt még azon körülmény, hogy Angliában a pénzverés ingyenes, és habár a kamatveszteség következtében mintegy $\frac{1}{6}\%$ -nyi költség mutatkozik, ez a többi államok magasabb verdei díja mellett még mindig kedvezmény. Megkönnyíti még a nemesérczkekkel való kereskedést a pénzverés közvetítése a bank által, úgy hogy a pénzverde jóformán csak a bank egy külön osztályává válik. Előnyére válik végűi az angol pénzpiacz egy sajátzerűsége, mely abban áll, hogy a kamatláb fölemelésével járó félelem következtében az angol bank betétjei emelkednek és így a pénzpiacz rendelkezésére álló fizetési eszközök központosítottván, azoknak helyesebb fölhasználása előmozdítottatik, holott más országokban ilyen rémületek, pánikok alkalmával a betétek csökkennek. Még válságok idejében is, midőn a banknak számos igénynek kell megfelelni, rendesen az történik, hogy az engedélyezett hiteleket, mint betéteket, a banknál hagyják, úgy hogy fizetési eszközei tulajdonkép csak csekély mértékben támadtatnak meg.

Habár ezen körülmények által a diskonto-fölemelés hutása jobban biztosítottatik, még sem szabad elfelejteni, hogy a vele kapcsolatos áldozatok elég jelentékenyek. A kamatláb minden váratlan változtatása nyugtalanságot idéz elő, zavarja a kereskedelem, az ipar, általában a termelés számításait, megnehezíti a hitelt; nem kevésbé súlyosan érezteti magát az árakra gyakorolt hatás, mely a fölemelés esetében az árak, az érték

papírok árfolyamának csökkenésében jut kifejezésre.¹⁾ Azonban ez ellen különösen a következőkre hivatkoznak. A diskonto-politika erélyes alkalmazása által Anglia abban a helyzetben van, hogy óriási nagy kereskedelmét és forgalmát aránylag sokkal kevesebb készpénzzel végezi és ennek következtében sokkal kevesebb tőkét köt le a forgalmi eszközök céljaira, mi tehát jelentékeny megtakarítással jár. Ez pedig csak úgy érhető el, hogy Anglia a diskonto-politikával az összes országok fizetési eszközeit tudja megszerezni, mi más országoknak nem sikerül: viszont ép az, hogy Anglia maga kevés nemesérezet vesz igénybe és azt könnyen mások rendelkezésére bocsátja, biztosítja Anglia számára, hogy a nemesérczpiacz központja marad. A diskonto-politika által okozott bajok tekintetében továbbá arra hivatkoznak, hogy az angol üzleti világ azokat már megszokta és szívesen elviseli, tudván azt, hogy a nélkül a dolgok még kedvezőtlenebb alakulásával kellene megbarátkozni. Azt mondják, hogy ép a gyakori változtatásai a kamatlábnak, így például 1864—1873-ig 115-ször történt, magukban tartalmazzák az ellenmérget. Azonban ezzel szemben mégis meg kell egyezni, hogy Angliában is a kamatláb jelentékeny emelése nagy nyugtalanságot szokott előidézni, és van akárhány neves angol író, így Dun, ki az egész kamatláb-politikát elhibáztannak tartja.

Bizonyos az az egy, hogy az angol diskonto-politika leginkább következménye az 1844-iki Peel-aktának, mely, bármily hibái legyenek, abból a komoly törekvésből indul ki, hogy a túlságos jegykibocsátásból származó veszélyeket elhárítsa. Az akkori államférfiak, első sorban Peel, igen kevés bizalommal viseltettek a bank vezetősége iránt, mely a bankjegyügy terén nagy tudatlanságot árult el, úgy hogy vaskorlással kívánták a jegykibocsátást körülvenni. Ezért nyúl az angol bank sokkal gyakrabban a diskontóban rejlő eszközöz mint más kontinentális bankok, melyek a jegy kibocsátás tekintetében nagyobb szabadságot élveznek, de ugyanez okból csökkent az angol bank jelentősége a hitelnyújtás szempontjából és fejlődtek más fizetési

¹⁾ Lásd erről különösen Tooke, The bank charter act of 1844. (London, 1856.) 71. s. köv. 1.

eljárások, melyek lehetővé tették, hogy a forgalom a jegykibocsátás szűk korlátjai alól kiszabadult.

Meg kell még jegyezni, hogy Angliában is sajnosan tapasztalták, hogy a diskonto-politika varázsereje néha nem érvényesül. A diskonto-politika nem képes a váltóárfolyamokban mindig a szükséges korrekciót előidézni. Így például természetesen elmarad a diskonto-politika hatása, ha a kamatemelés a külföldön bizalmatlanságot az angol pénzpiac egészsége és félelmet egy közelgő válság végett előidéz; ily körülmények között a külföld nem fogja fölöslegeit rendelkezésre bocsátani.¹⁾ Ilyenkor itt is más eszközök jutnak alkalmazásra. A bank elad értékpapírokat²⁾ vagy azok alapján kölcsönöket vesz föl,³⁾ vagy vásárol nemesérczetet, gyakran a törvényben megállapított 77 sh. 9 p.-nyi áron fölül. Ezen intézkedések különösen akkor alkalmaztatnak, midőn a kamatláb oly magasságig emelkedett, melyet nem igen szeretnek túllépni. Azt a javaslatot is tették, hogy a bank fogadjon el kamatozó betéteket és ez által forgalmi eszközeit szaporítsa. De a bank e tekintetben hagyományos eljárásától nem tér el. Gyakran a bank az által is nehezíti a nemesérczek kivitelét, hogy a nemesérczetet nem a bankáron, hanem az úgynevezett mint price-on, verdi áron adja. A bank ugyanis törvény alapján köteles jegyeit aranyért, azaz sovereignért beváltani, de nem köteles aranyrdakat ideadni. Minthogy pedig ez a kivitelre alkalmasabb, a kereslet magasabb árt is ad, de ez is csak 77 sh. 11 p.-ig emelkedhetik, mivel különben a sovereign volna egy olcsóbb fizetési eszköz és kivitetnék, mi a banknak ugyan nem több költséget, de több alkalmatlanságot okozna. A sovereignek elvonása ellen a bank az által is védelmezi magát, hogy a kivitelre már használt, de fizetéseknel még érvényes sovereigneket ad, melyek a külföldön

¹⁾ Lásd Struck, Der englische Geldmarkt. (Schmoller. Jahrbuch X. évf. 407. 1.)

²⁾ Az értékpapír-eladásnak Tooke nagy ellensége, mert az ez által a piacra gyakorolt nyomás szomorú következményekkel jár. (Francia enquete II. 510. 1.)

³⁾ Struck. Der internationale Geldmarkt. 1885. Schmoller, Jahrbuch X. 890. 1. — Néha a bank direkt kölcsönt is vett föl a külföldön: lásd Lotz. Geschichte und Kritik des deutschen Bankgesetzes. 343. 1.

való fizetés költségeit emelik. Legnagyobb fontossággal bírt azonban a nemesércz-tartalék érdekében a Peel-akta azon intézkedése, mely szerint az angol bank a törvényben megállapított bizonyos határozott áron tartozik aranyat vásárolni, sőt némelyek ¹⁾ szerint ezen intézkedés nélkül a diskonto-politika magában véve nem is vezetne célhoz. Ez által ugyanis Anglia a nemesérczpiac irányadó helyévé vált és különösen nagyobb aranytermelés idejében az arany legnagyobb része ide vette útját.

Mindezekből látszik, hogy Angliában a bank föladatai közé tartozik a nemesércztartalék védelme úgy saját, mint általános közgazdasági érdekekben, bár vannak olyanok is, kik a banknak ebbeli feladatát tisztán csak arra szorítják, hogy a saját fizetési képességét fentartsa. Így Hankey, ki maga az angol bank kormányzója volt, kereken tagadja, hogy a bank föladata volna nemesérczket vásárolni, sőt egyenesen azt mondja, hogy a nemesércz-kereskedelem buzdítása ellenkezik a bank föladataival.²⁾

Az angol védelmi rendszertől különbözik a francia, bár természetesen, hogy a francia bank, ép úgy mint általában a nagy jegybankok, akárhányszor kénytelen az angol bank példáját követni. De Franciaországban mindig nagy ellenszenv uralkodott a kamatláb gyakori és váratlan változásai ellen; káros hatását az egész termelésre, iparra és kereskedelemre általánosan hangoztatják. Gyakran még azon ellenmondást is kiemelték, hogy a bank a kamatláb fölemelésével egyfelől elismeri, hogy fizetési képessége veszélyeztetve van, másfelől ép most csekélyebb értékű szolgálatait drágábban fizetteti meg. Attól is tartanak, hogy a bank, egoistikus érdekek által vezérelve, nyereségének gyarapítására nyúlhatna a kamatláb fölemeléséhez. A diskonto fölemelése helyett különböző javaslatok merültek föl a leszámítás korlátolására. Így ajánlották a lejárat megrövidítését és e rendszabályt a francia bank többször alkalmazta is.³⁾ E rendszabálynak csakugyan helyes alapja van. Ha a hitel megszólni, kétségtelenül kívánatos, hogy első

¹⁾ Lutz, Geschichte u. Kritik sth. 345. 1.

²⁾ Principles of banking. (London, 1887.)

³⁾ 1818., 1864-ben; Courtois, Histoire de la Banque de France 217. 1.

sorban azok a szükségletek elégíthessenek ki, melyek legsürgősebbek, melyek közvetlenül, rövid idő alatt kielégítendőek; a későbbi szükségletek várhatnak annál is inkább, mert a helyes eszközök alkalmazása mellett a feszültség csökkenni fog. Azonban itt mégis tekintetbe jön az, hogy a bank ez eljárását könnyen lehet megghiúsítani, kijátszani, a mennyiben rövid lejáratú papírok hozatnak leszámítolásra és a lejárat előtt prolongálhatnak. Még nehezebben vihetők keresztül egyéb, szintén javaslatba hozott rendszabályok és határozatok, melyek például azt kívánják, hogy a hosszabb időre igénybe vett hitelek után magasabb kamat fizetessék mint a rövid lejáratúak után: szintén nehézségekbe ütközik a naponként leszámítolásra szánt összeg, vagy a hitelkérőknek engedélyezett összegek leszállítása.¹⁾ így látszik egyáltalában, hogy ipar és kereskedelem inkább kibékül magasabb kamatlábbal, ha csak különben tudja, hogy igényei, úgy mint azelőtt, simán kielégíthetnek, habár drágábban. mintsem hogy mindig rettenetesen attól, vájjon hitelszükséglete egyáltalában kielégítettik-e. És innét van, hogy a leszámítolás egyéb megszorításai könnyen nagyobb bajokat, bukásokat, válságokat idézhetnek elő, mint a kamatláb fölemelése. Mégis az az egy kétségtelen, hogy a leszámítolás óvatos és szigorú kezelése igen hasznos eszköz, a mint hogy egyáltalában az itt tárgyalt ügyben nem annyira merev elvek és szabályok, mint tapintatos eljárás célhoz vezet. Ez okból nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a helyes nemesércz-politika első föltétele egy jó váltótárcza. Oly bank, mely rendelkezésére levő eszközeinek legnagyobb részét rövid lejáratú, biztos kereskedelmi értékekbe fekteti, mindig jobban fog operálni mint olyan intézet, mely bosszú lejáratú hiteleket engedélyez, olyanokat, melyeket akárhányszor állandóknak kell tekinteni, mivel mindig prolongáció kéretik; hasonlókép hátrányos a bank eszközeinek más, hosszadalmas vállalatokba való befektetése. Ezeket a hibákat újabban az olasz bankok követték el. Az említett rendszabályoknál helyesebbnek látszik a kamatláb fölemelése

¹⁾ Ezen eszközök elégtelenségére vonatkozólag lásd Heiligenstadt. Lehre von den auswärtigen Wechselkursen. (Jahrbücher III. F. V. kötet 201. lap.)

azért is, mert ez által az a veszély hátrítatik el, hogy a pénzváltás vagy pedig pénzszüke hitelválsággá fejlődjék. Kedvező eredmény várható továbbá oly eljárástól, mely azokat a kölcsönöket lehetőleg visszautasítja, melyek valószínűleg nemesércz-kivittelt vonnak maguk után, mint pl. a nemesércz-kereskedők és arbitrageurök hiteli.¹⁾ Rendesen csak néhány czég az, mely ez üzletekkel foglalkozik, a bank előtt ismeretesek is, és így nem nehéz azokat elutasítani. Ha a nemesércz-üzérkedés és arbitrage tudja, hogy a bank a nemesércz-tartalék gyengítését czólzó kölcsönöket ilyen nehéz időkben visszautasítja, — hiszen a váltóbírálatban diskretionär hatalommal rendelkezik, — akkor a nemesércz-tartalék ezek ellen védve lesz. Esetleg az illetőknek értésére adható, mint azt a német birodalmi bank tette is, hogy eljárásuk a közérdeket sérti és rősz benyomást tesz; a hatás rendesen nem fog elmaradni. Oly üzérkedés is elutasítandó, illetőleg támogatásban ne részesüljön, melynek törekvése az árak csökkenését akadályozni, mert, a mint láttuk, ép az árak csökkenése az eszköz, hogy a forgalmi eszközök mennyisége a szükséglettel egyensúlyba helyeztessék. Az üzérkedés ellen itt javasolt eljárás annál jogosultabb, mivel az különben is sok veszélyt idézhet föl. A nemesércz-üzérkedésnek például csak bankjegyeket kell a bank által beváltatni, és ez nem sokára a bankot arra kényszerítheti, hogy a tőle elvont nemesérczet magasabb áron az üzérektől visszavásárolja. Az üzérkedés arra is irányulhat, hogy a bank kénytelen legyen a diskontot fölemelni, mi a leszámítolással foglalkozó bankok és bankárok nyereségét emeli. Ha a bank tehát nagyobb szigorral jár el azon hitelkövetelésekkel szemben, melyek nemesércz-kivittelt eredményezhetnek, úgy másfelől kedvezőbb bánásmódban részesítheti azokat, melyek nem bankjegyekben elégítettnek ki és így nem okozhatják a nemesércz-tartalék csökkenését, például hitelnyújtások folyó számla alapján.

Azonban mindezen eszközöknél alkalmasabbnak hirdetik némely oldalról a francia bank azon eljárását, mely szerint

¹⁾ A német birodalmi bank e tekintetbeni politikáját lásd Heiligenstadt, Die internationalen Goldbewegungen. (Schmoller, Jahrbuch XVIII. II. füzet 149. 1.)

túlságos nagy nemesérczkivonás esetére díjat (Prámie) szed az illetőktől. Elvileg nehéz volna ezen eljárást helyteleníteni, mert végre is minden a nemesércz-tartalék védelmére használt eszköz közvetlenül vagy közvetve a nemesércz megdrágításához vezet mit a díj egész nyíltan kifejezésre hoz.

Legfőbb előnyét a díjeljárásnak abban találják védői hogy a nemesércz-kiszivárgás Itatását a legszűkebb körre szorítja, főleg pedig a belföldi forgalmat és hitelszükségletet épen nem érinti, mi a kamatláb fölemelésénél el nem kerülhető. Azonban ez egyúttal az eljárás gyengéjét is elárulja, mert a mint láttuk, ép az szükséges gyakran, hogy a belforgalomra az árak alakulására hasson, mert csak így állítható vissza az egyensúly. Hogy Franciaország a díjeljárással célhoz tud jutni és nem szorul a kamatcsavar erőszakosabb eszközére, azt főleg, annak kell tulajdonítani, hogy nemesérczekben igen gazdag és így nagyon könnyű a bank igénybevétele nélkül is a szabad forgalomból nagymennyiségű nemesérczeket összegyűjteni, a mire igen érdekes példák is vannak. Különben a francia bank díj eljárásának politikai indoka is van, mint azt Clare mondja:¹⁾

A bank pinczéiben fekvő nemesérczkincs nemzeti hadi kincsnek tekintetik, melynek tisztán kereskedelmi szempont szerinti kezelését a hazafiasság hiányának bélyegeznék.

Azonban a díjeljárás is sok kifogás alá esik. Mindenekelőtt a díjeljárás inkább csak kettős valutával vagy sánta valutával bíró országokban alkalmazható¹⁾ jogsérelem nélkül, a mennyiben a bank a jegyet ép úgy ezüsttel mint arannyal beválthatja és annak, ki ép csak aranyat hajlandó elfogadni, egy kis díjat fölszámíthat. A díjeljárás továbbá azzal a veszélylyel is járhat, hogy az agiót meghonosítja. Mindamellett hibás a díjeljárást teljesen elvetni. Bizonyos esetekben a díj alkalmazása által minden esetre gyorsabban lehet célzt érni, mint a lassabban működő kamatfölemeléssel. Megjegyzendő még az, hogy ott, hol a bankok nem kezelik a nemesércz-tartalékokat, a hitel

¹⁾ Money Market. 111. 1.

²⁾ Heiligenstadt szerint (I. II. 228. 1.) ugyan aranyvalutás országokban is, csak hogy itt a kifejezés más értelemben van véve; közvetett díjnak lehetne nevezni, de ez végre minden megdrágítása a pénznek, a mely a kamatemeléssel is jár.

útján és így kamatlábemeléssel úgy sem lehet azt védeni; ilyen az eset Észak-Amerikában: ott is mint mechanikai eszköz leginkább a díjeljárás alkalmazta tik. mint az csak a múlt hetekben történt.

Mint hogy a francia bank jegyeinek kibocsátásában nincs annyira korlátolva mint az angol, gyakran a diskonto elleneszenves fölemelése helyett az által is segített, hogy a jegyek mennyiségét szaporította.

Sorban vizsgáltuk azon nevezetesebb eljárásokat, melyek a nemesíre védelme körül leginkább alkalmaztatnak vagy javasoltatnak.

Az angol bank, a mint láttuk, czélt ér, ép ngv mint a francia bank, mely utóbbi e tekintetben is mintául szolgálhat. Eljárásának sikerességét mutatja már azon egy körülmény hogy a hadisarcz megfizetése után a nemesérezkészlet mintegy 300 millió forinttal csökkent, de 1874-ben már ismét kétszeresére emelkedett.¹⁾

Azonban van még egy egész sora a különböző intézkedéseknek, melyek részint tényleg alkalmazásban állanak, részint javaslatba hozattak. Csak rövid fölemlítésre szorítkozunk. Ilyen intézkedések a következők: *a)* kölcsönök nemesérczre; ezek azonban azzal a hátránnyal járnak, hogy az üzérkedésnek szolgálnak, a mennyiben a kölcsönvevők bankjegyeket bemutatnak. mire a nemesérczek ára emelkedik s a bank kénytelen a fémet drágábban venni; *h)* nemesérczek és idegen érmék esetleg kedvezőbb tarifa alapján való vásárlása; *c)* idegen váltók beszerzése²⁾ és erős tárcza idegen váltókból, újabban különösen Heiligenstadt által nagyon ajánlva;³⁾ azonban ennek hátránya is van, a mennyiben ez a bankot üzérkedésbe és oly manipulációkba sodorja, melyektől távol kell maradni; azonkívül az idegen váltóknak nagyobb mennyiségben való összegyűjtése mintegy hadi készenlétet jelentene a külföldi jegybankokkal szemben, melyek jól tudják, hogy e váltók érvénye-

¹⁾ Seyd, Die wahren Grundsätze. 94. 1.

²⁾ A német birodalmi bank birtokában volt 1893. végen 507 küb földi váltó 2.2 millió márka értékben.

³⁾ Beiträge zur Lehre von den auswärtigen Wechselkursen. (Jahrbücher ill. II. V. k. 204., 208. 1.)

sítése saját ércztartalékukat gyengítené. A valutaspekulációtól való irtózás Angliában tényleg abban jut kifejezésre, hogy a bank ily idegen váltókat nem gyűjt;¹⁾ *d)* kisebb összegekre szóló bankjegyek kibocsátása, hogy az érczpenz a forgalomból a tartalékba kergettesék, mit Angliában különösen Goschen hozott javaslatba;²⁾ *e)* a banktőkének oda fordítása a banküzletre és a beváltás biztosítása, különösen pedig tartózkodás állami kölcsönöktől; *f)* a banküzletnek lehetőleg a leszámítólásra való szorítása; *g)* kölcsönös kisegítése az európai nagy jegybankoknak, mint az több esetben meg is történt; *h)* tőkeszaporítás; *i)* kétféle jegyeknek kibocsátása, t. i. olyan jegyeknek, melyek lát után és olyanoknak, melyek csak lejárat után beváltandók; *h)* kiviteli vám, mit a francia enquête alkalmával Patterson javasolt; *l)* behatás az aranypontra és a tényleges paritások módosítása.³⁾ Gyakran javaslatba hozták a banküzletnek a jegykibocsátástól való elválasztását is, mit az angol Peel-akta keresztül is vitt. Látjuk az említettekben, hogy a javaslatba hozott eszközök sokkal számosabbak, mint a melyek tényleg alkalmazásban állanak, a mennyiben az itt említettek közül jóformán csak a nemesérczvásárlás bir nagyobb gyakorlati jelentőséggel. Látjuk azt is, hogy az alkalmazható eszközök épenséggel nem zárják ki egymást, sőt egymás mellett vagy fölváltva alkalmazhatók, néha egyenesen együttes alkalmazást követelnek. Így, hogy csak egyet említsek, rendszerint a nemesérczvásárlás kamatlábemelés nélkül nem fog célhoz vezetni, mivel azok, kik a bank aranyára áhítoznak, azt tőle elvonnék. Csak ha a hitel megnehezítettetik, biztosíthatja a bank nemesérczvásárlás által helyzetét, különben ez annyit jelent — a híres Tooke szavait használva, — mint szitában vizet meríteni.

Alkalmazzuk már most a mondottakat a saját jegybankügyünkre. Láttuk, mik azon körülmények, melyek Angliában valószínűséget nyújtanak arra, hogy a kamatlábemelés a legbiztosabb eszköze a nemesércz-politikáuk. Magyarországnak és Ausztriának egészen eltérő viszonyai mellett csak arra szá-

¹⁾ Heiligenstadt, Lehre von den auswärtigen Wechselkursen. (Jahrbücher IH. F. V. B. 217. 1.)

²⁾ Mellette foglalt állást Nasse is. (Preuss. Jahrbücher 1889. május.)

³⁾ Heiligenstadt i. h. 225. 1.

míthatni, liogy a kamatlábemelés a negatív eredményt fogja nyújtani, azaz a bank igénybevétele csökken, de nem nyújt biztosítékot arra, hogy a külföld fölöslegeit átengedné, mint a hogy az Angliában az eset. Nálunk amúgy is magas a kamatláb, magasabb mint a nyugaton, és így elég ösztön volna a fölöslegek áthelyezésére. A két állam hitelének, bankszervezetének és banküzletének soliditása nem annyira ismert és elismert, hogy ez eredményt előidézhesse.

Igen helyes megjegyzése az James Rothschildnak a francia bankenquété alkalmával, hogy az angol bank diskontopolitikája már azért is hatályos, mivel, ha az angol bank valami intézkedést tesz, az egész világ figyelmét magára vonja. Újabban Lotz is mondja, hogy napjainkban kevésbé a bank által a diskonto-fölemelés útján okozott nyomás, mint amaz erkölcsi hatás jön tekintetbe, melyet ily eljárás, mint egy várható pénzsükség tünete, szélesebb körökre gyakorol. (Geschichte u. Kritik, 344. 1.)

Váltóink a külföldön nem oly kedvelt papirok, a nagy világforgalomban Európán kiivil alig ismertek és így nálunk is még hosszú idő kell, mint kellett Németországnak, míg a magyar vagy osztrák váltó oly nemzetközi fizetési eszközt fog képezni, mint az angol. A nemesérczet termelő országokkal való összekötetésünk gyenge, azért a bank esetleges kötelezése bizonyos áron aranyat venni, egyelőre szintén gyengébb eredménnyel fog járni. Hozzájárul, hogy törvényünk a verdedíjat magasabbra teszi mint más államok; Angliában a pénzveréssel járó költség körülbelül $\frac{1}{6}\%$, Franciaországban $\frac{1}{4}\%$, Németországban 0.2%, nálunk 0.3—0.5%. Pedig itt még tekintetbe jön, hogy Németországban a verdedíjat a kisebb pénzverdék tökéletlenebb technikája és ennek következtében drágább munkája emeli.

Saját nemesércztermelésünk nem jelentékenV. Nemesérczforgalmunk jó ideig mindenesetre szűkebb lesz. »Hoards«, úgynevezett »disponible deposits« csak lassan fognak képződni. Fejletlenebb állapotaink mellett a keménypénz-forgalom minden esetre nagyobb szerepet fog játszani és lassabban fog finomabb fizetési berendezéseknek helyet engedni. Mindezeknél fogva nálunk a diskonto-politika kevésbé megbízható. De talán nem

tévedünk, ha még annak a nézetnek adunk kifejezést, hogy nálunk a kamatemelés sokkal nagyobb ellenszenvet, nyugtalan-ságot, félelmet okozna; hirtelen és gyakori változása a kamatlábnak, az árak nyomása, az árfolyamok csökkenése kétségte-lenül igen hamar veszedelmes válságot idéznének föl. Hozzájárul, hogy a készfizetések fölvétele után a pénzpiacz valószínűleg egy ideig magasabb kamatlábbal lesz kénytelen megbarátkozni, mi merevvé teszi a diskonto-alakulást. És mindez annál aggályo-sabb, mivel ép nálunk valószínű, hogy bizonyos esetekben a kamatemelésnek visszahatása az árakra, a termelésre a legjobb eszköz volna a fizetési mérleg megváltoztatására. Ilyenkor azonban a diskonto fölemelésétől nem szabad visszariadni. Ha ilyen esetben a közönség panaszai miatt a nemesércz lefolyása a pénzhelyettesítők szaporítása által ellensúlyoztatok, akkor ép annak a műfolyamatnak a bekövetkezése akadályoztatik, a melV. mint láttuk, az árak, a váltóárfolyam és a mérleg befolyásolása által a viszonyokat ismét a rendes mederbe tereli. Ezen vég-zetes hibát követte el Olaszország és ennek tulajdonítható első sorban valutájának újabb megromlása.¹⁾

Azonban a diskontoemelést nehezebb alkalmazása mellett némi megnyugvást nyújthat az a körülmény, hogy, a mennyiben nálunk a jegy kibocsátás minden esetre szélesebb alapra van és lesz fektetve, oly erőszakos kamatemelésekre, mint Angliában, nem lesz szükség. Azért a jegykontingens mostani rendszerének fentartása mellett, nézetem szerint, a 40%-os fedezettől, mely 1887-ben elfogadtatott, bátran visszatérhetni a harmadfedezethez, csakhogy természetesen a banknak mindig tudnia kell, hogy a szükséges érczfedezeten kívül a külkereskedelem számára is kell szabad nemesércz-tartalékkal bírnia. Úgy a francia mint a német bank példája, szemben az angoléval, mutatja, hogy a jegy kibocsátás kényelmesebb és mozgékonyabb természete elke-rülhetővé teszi a kamatláb hirtelen és jelentékeny fölemelését, mely könnyen válságokat szül. Németország általában az előre-látó és kímélő eszközökkel dolgozó nemesércz-politika tanulságos példáját nyújtja. Kisebb kedvezmények a nemesérczbevitel al-kalmából, melyeket a német birodalmi bank nyújtott, előnyösen

¹⁾ Lásd Supino, 11 saggio dello sconto, 80., 87. 1.

váltak be; ilyen például kamatnélküli előleg nemesérezbevételre. Legnagyobb fontossággal bír azonban mindenesetre nálunk, úgy mint Németországban, a nemesérczek vásárlása. A német birodalmi bank az utolsó tíz évben 1156 millió márkáért vásárolt aranyat,¹⁾ azaz átlagban évenként 115'6 millió márkát. Ha szem előtt tartjuk az aranytermelés nagy föllandulását az utolsó években, mely bizonynyal még további jelentékeny emelkedést fog mutatni, helyes eljárás mellett arra számíthatunk, hogy a valuta helyreállításával a mi forgalmunkba az arany könnyebben és nagyobb mennyiségben fog belépni, mint az még néhány év előtt valószínűnek látszott. Ezen kedvező helyzet a valutaszabályozás veszélyét nagyon csökkenti és mindenesetre kívánatossá teszi, hogy a pénzpiacz helyzete fölhasználtság. A valutaszabályozás jelenleg sokkal kedvezőbb körülményeket talál a nemesérczpiaczon mint néhány év előtt és sok baj, melynek a készfizetéssel majdnem minden bizonynyal be kellett volna következni, attól ma tartani alig kell.

A valutaszabályozással mindenesetre a jegybank föladata jelentékenyen megváltozik, a mennyiben egyik főfunkciója a nemesérczartalék szabályozása, esetleg megvédése. Ez sikerülhet különböző eljárás mellett, mint azt az angol, a francia, a német bank eltérő ne mesér cz-poli ti k áj a mutatja, mely három intézet csak annyiban mutat hasonlatosságot, hogy mindegyik kitűnő vezetés alatt áll.

Különös figyelmet igényel az értékpapirpiacz mai helyzete mellett az értékpapírok nemzetközi forgalma is. Magyarország és Ausztria azon államok közé tartoznak, melyek köz- és magánkölcsonök következtében nagy függőségben vannak a külföldi tőkepiaczról. Kedvezőtlen politikai áramlatok, tőzsde-ármányok könnyen idézhetik elő a külföldön elhelyezett értékpapírok rohamos visszaözönlését. Ilyen jelenségek, legalább egy időre, a váltóárfolyam megromlását és nemesérczek kiözönlését vonnák maguk után. Ha ily áramlatok nem nagyon erőszakosak,

¹⁾ 1884-ben 13'4 millió márkáért: 1889-ben 12'0 millió márká-rt:

1885	•	129'7	•	•	1890	•	87'9	•	•
1886	•	130'2	•	•	1891	•	176'4	•	•
1887	•	172'2	•	•	1892	•	61'5	•	•
1888	•	235'8	•	•	1893	•	137'0	•	•

azzal az előnnyel járnak, hogy a külföld iránti eladósodást csökkentik és így idővel a váltóárfolyam javulását idézik elő. Azonban belföldön is előfordulhatnak jelenségek, melyek az értékpapírok visszaözönlését és a nemesérczek kiszivárgását előidézhetik. Ha a belföldön fölhalmozódó tőkék alkalmazást nem találnak, vagy általános vagy csak viszonylagos okokból, úgy ez is a külföldön elhelyezett értékpapírok visszavásárlásához vezet. A mennyiben ez a tőkepiacz helyzetéből természetszerűleg következik, nehéz ellene tenni. A mennyiben azonban ez helytelen rendszabályoknak következménye, melyek a vállalkozói kedvet megcsappanják, az ipar és kereskedelem termelékenységét csökkentik, úgy komolyan inteni kell ily intézkedések kerülésére, annál is inkább, mert eléggé kézzelfogható az a tanulság, melyet ez irányban is Olaszország újabb valutatörténete nyújt. Mindenesetre mindazt kerülni kell, mi a külföldön elhelyezett értékpapíroknak nagy mennyiségben való rohamos, zavaró, nyugtalanító visszaözönlését előidézheti.¹⁾

Foglaljuk össze az eredményeket. A nemesérczforgalom állandó tényezői mellett, melyek a nemesércz termelése és íogyasztása körébe esnek, vannak változó tényezők, melyek miatt a nemesérczpiacson ép úgy folytonos hullámok mutatkoznak, mint a világtenger fölül étén. Ezen tényezők hatását fokozza a nemesércz- és a bankjegy-forgalom közötti összefüggés és ha szem előtt tartjuk azt a gyakori nyugtalanságot, melyet a fizetőképességükért aggódó jegybankok okoznak, nem csodálunk, ha gyakrabban hallanék a követelményt, hogy a bankjegyforgalmat erősebb alapra kell fektetni, sőt ha a bankjegyek teljes fedezetét követelnék. Csakhogy ezzel még nem volna segítve. A külkereskedelem akkor is idézné elő a nemesérczek özönlését, és még mindig kellene azokat az eszközöket alkalmazni, melyek között különösen a helyesen kezelt diskontopolitikát, a nemesércz-vásárlást és a díjrendszert leglátályo-

¹⁾ Igen érdekes e szempontból ép az újabb csökkenése az agiónak, melyre vonatkozólag egy bécsi lap a következő' megjegyzést teszi: A mit a pénzügyminiszter a sőjegyek kamatlábanak fölemelésével, a bank a clis-konto-politikával, a nagy pénzintézetek aranybehozatalra irányuló fáradósákkal el nem érhetek, az történik most a hirdetett államosítási kezio következtében. (Wiener Allg. Zeitg. 1895. ápril 7.)

sabbnak találtuk, mivel ezek segítségével leggyakrabban lehet érczpenzválásokat enyhíteni. Hiszen végelemzésben a nemzetközi áralakulásról van itt szó, mivel csak ennek segítségével szabályozható a fizetési mérleg. És itt ismét különbséget kell tenni a mechanikailag és szervileg ható eszközök között. Nem lehet, vagy csak nagy erővel és erőszakos beavatkozással, a jelenségeket végleg megváltoztatni, mivel ezek már okaikkal adva vannak. Addig, míg az okok működnek, az okozatok nem távolíthatók el. Ezért a nemesércz-politika terén is azok az eszközök ígérnek legtöbb eredményt, melyek az okokra hatnak, mivel ezek megszűnésével a káros okozatok is eltűnnek. Tehát helyes közgazdasági politika, különösen helyes külkereskedelmi és bankpolitika, a világforgalom folytonos gondos megfigyelése képezik a legjobb alapját a helyes nemesércz-politikának. A mi pedig különösen a jegybankot illeti, úgy az fog legjobban a nemesércz-politika föladatának megfelelni, melynek vezetése, tiszta és széles közgazdasági ismeretek mellett, gyors és biztos ítélettel, teljes cselekvő és intézkedési képességgel a világforgalom folytonos megfigyelésén alapuló tájékozottsággal rendelkezik. Ilyen bank mindenkor könnyen tisztába fog jönni az iránt, melyiket az itt ismertetett eszközök közül kell mindenha alkalmazni, hogy nemesérczpolitikai feladatának megfeleljen, és nem fogja idegen példák szolgálai utánzásában keresni boldogulását. — Ilyen intézet megvalósítja Rouland, a francia bank kiváló kormányzójának, szavait: Nous préparons l'abondance pour les temps difficiles, nous cherchons à être prévoyant sans être empirique et sans vouloir forcer la situation vraie des choses. (Mi előkészítjük nehéz időkre a bőséget, előrelátók akarunk lenni, a nélkül, hogy empirikusok lennénk és a nélkül, hogy a dolgok természete ellen vétkeznénk.)

FÜGGELÉK.

A francia bank-enquete előtt a nemesércz-politikára vonatkozólag tett nevezetesebb nyilatkozatok.¹⁾

A francia bank-enquête — Enquête sur les principes et les faits généraux qui régissent la circulation monétaire et fiduciaire — mely 1865. jan. 7-éről kelt császári rendelettel hivatott össze (első ülés 1865. február 17. utolsó ülés 1868. decz. 26.) mindenestre a legterjedelmesebb szaktanácskozmán)', mely több a jegybankügyet érintő kérdésre vonatkozólag, de különösen a nemesérczpolitika kérdésére nézve megtartatott és mely egész tárházát szolgáltatja az érveknek, példáknek, történeti eseményeknek, melyek e kérdéssel összefüggnek, A miveit világ legkiválóbb szakfőrfiai részint személyesen, részint benyújtott emlékiratokkal vettek azon részt; így a francziák közül Chevalier, Wolowski, Parién. SaV. Horn, Juglar, az angolok közül Bagehot, Newmarch, Mill. Patterson, németek közül Helferich, Hock, Stein, Schäffle. a belga Laveye, a németalföldi Mees, továbbá a legnagyobb bankházak képviselői. szaktestületek stb. Az enquête előtt megpendített eszmékben a nemesérczpolitika legnevezetesebb irányait foglaljuk össze. Megjegyezzük még csak azt, hogy ott, hol szó szerint a vélemények röviden összefoglalhatók nem voltak, azok lényegét magyarul adjuk. A meghívott tanuk állását is feljegyeztük és ezt csak azoknál mellőztük, kik eléggé ismertek.

¹⁾ Enquete (czim mint fent) Paris. Imprimerie Nationale
1867—1869. Hat, folió kötet.

1, 22. *Bartelot:*¹⁾ Je crois que l'élévation du taux de l'escompte est un moyen efficace de protéger la réserve d'une banque pendant une période de change défavorable. Je dirai de plus, que c'est le seul moyen efficace.

I. 70. *Louvet:*²⁾ L'élévation du taux de l'escompte est un moyen désastreux pour le commerce et souvent inefficace pour maintenir et reconstituer l'encaisse. Lorsque le numéraire est appelé au dehors, rien ne peut en empêcher la sortie, et l'élévation de l'escompte ne fait que hausser la valeur des approvisionnements étrangers nécessaires à l'alimentation de notre industrie, ('est à la Banque à prévoir ses besoins, à reconstituer son encaisse à mesure qu'il s'épuise, en achetant des lingots ou des traites sur les pays qui sont débiteurs de la France, et en établissant par ses succursales un drainage régulier et général de numéraire . . . Nous avons dit notre répugnance à l'égard de la hausse du taux de fi escompte comme moyen d'augmenter et de maintenir l'encaisse; cependant mieux vaut encore ce moyen désastreux que celui de refuser un certain nombre de bordereaux, de limiter les échéances ou de graduer le taux de l'escompte d'après les échéances.

I. 87. *Planche:*³⁾ La Banque, en élevant son escompte pour sauvegarder son encaisse, produit un effet diamétralement opposé au but qu'elle se propose ... Si la Banque de France avait confiance dans sa force, si elle laissait les choses suivre leur cours naturel, elle verrait bientôt son encaisse se restituer . . .

I. 96. *Hayem:*⁴⁾ Pour combattre ces diminutions d'encaisse métallique ou de réserve de billets, les Banques de France et d'Angleterre ne connaissent qu'un remède, l'élévation successive du taux de l'escompte, mesure des plus préjudiciables à tous les intérêts, excepté aux intérêts des banques qui en font usage et des banquiers qui en profitent. L'élévation successive du taux de l'escompte . . . aboutit à un déficit considérable dans la production générale du pays . . . Elever le taux de l'escompte, refuser un certain nombre de bordereaux, graduer le taux de l'escompte d'après les échéances, toutes ces diverses mesures, employées en vue de défendre l'encaisse, constituent des moyens des plus préjudiciables aux véritables intérêts du commerce. C'est plutôt à l'aide de compensations par virements, comptes courants, chèques etc. qu'il est possible de remédier à l'insuffisance de la circulation monétaire . . . Que le commerce, au moyen d'une meilleure organisation de la circulation monétaire, réduise à sa plus extrême proportion

¹⁾ A római számok a kötetekek, az arab számok a lapokat-jelölik.

²⁾ Délégué du commerce des tissus (Paris).

³⁾ Idem.

⁴⁾ Idem.

l'intervention du numéraire métallique ... et tout aussitôt un équilibre parfait s'établira.

I. 117. *Gaellou*:¹⁾ Le numéraire est insaisissable, impossible à immobiliser; il est semblable à l'eau des fleuves, qui coule vers la mer et qui là se nivelle naturellement, invinciblement. Ce niveau qui se crée, il est aussi impossible de le détruire que celui de l'eau dans la mer; pas plus qu'il n'y a de réglementation au monde qui puisse jamais empêcher le numéraire d'aller dans les dépôts monétaires où les besoins généraux l'appelleront,

I. 196. *Pinard*:²⁾ Suivant les circonstances il faut agir différemment. Si vous êtes en face d'un écart du change trop considérable, si vous avez une somme trop forte à payer à l'étranger, ... il faut employer, concurremment avec la hausse de l'escompte et comme palliatif, des moyens factices qui diminuent l'écart et permettent d'attendre des jours meilleurs . . . L'élévation du taux de l'escompte produit aussi de grands résultats, parce que, à l'aide de ce moyen, le pays envers lequel vous êtes débiteur n'exige pas le paiement immédiat de ce que vous lui devez. — 219. Mon avis est donc que l'élévation de l'escompte n'est pas le seul moyen de sauvegarder l'encaisse de la Banque . . . mais fait du mal; et je crois que ce mal peut être diminué par l'emploi des opérations de change à l'étranger.

I. 246. *Sylvestre de la Ferrière*:³⁾ L'élévation de l'escompte est le seul moyen efficace de sauvegarder l'encaisse.

I. 269. *Bonnet*: Je ne connais pas d'autre moyen, pour la Banque, de maintenir le niveau de son encaisse que d'élever le taux de son escompte.

I. 293. *Fould*:⁴⁾ Különösen a nemesérczek vásárlása ellen nyilatkozik. »Je crois qu'il vaut mieux escompter à tout prix que de refuser des bordereaux.«

I. 341. *Térené*:⁵⁾ Elever l'escompte est le moindre des maux; mais je n'emploierais toutefois ce moyen qu'après avoir essayé du premier palliatif (Azon váltók kizárása, melyeket a nemesérczek kivitele végett nyújtanak be). Quant à restreindre le terme des échéances, cela me paraît dangereux, mauvais, inutile.

I. 414. *Denière*:⁶⁾ Il n'y a qu'un moyen d'empêcher la hausse exagérée de l'escompte; c'est de la prévenir par une augmentation de taux.

I. 421. *Durand*:⁷⁾ C'est pour éviter ces moyens beaucoup

¹⁾ Délégué du commerce des tissus de Paris.

²⁾ Directeur du Comptoir d'escompte.

³⁾ Syndic des Courtiers de Paris.

⁴⁾ Banquier.

⁵⁾ Banquier.

⁶⁾ Représentent de la chambre de commerce de Paris.

⁷⁾ Banquier.

pins pénibles (restriction des échéances et refus d'escompter une partie des bordereaux) . . . qu'il valait mieux laisser à la Banque le moyen de modérer les affaires, et en même temps, d'atténuer la sortie des espèces dans certains moments, en élevant le taux de l'intérêt.

I. 446. *André*:¹⁾ Un pays ne peut rentrer dans une situation normale que par la liquidation de ses opérations engagées, ou lorsque les capitaux étrangers, attirés par une perspective de bénéfice, viennent y combler le vide qui s'est produit et faciliter cette liquidation.

I. 474. *James Rothschild*: La hausse de l'escompte est la meilleure manière d'avertir le commerce, de l'inviter à être attentif, ii ne pas aller trop loin et à ne pas se défaire de son argent.

I. 524. *Saint-Paul*:²⁾ Des moyens de combattre les causes qui font disparaître l'argent, la hausse de l'escompte est le plus barbare de tous. La Banque avait une mesure qu'elle avait la faculté à prendre, c'était de diminuer ses engagements à vue . . . 535. L'ours de la fable, qui écrase la mouche avec un pavé, tue du même coup son maître; la Banque qui élève le taux de son escompte pour sauver son encaisse détermine, en même temps, la suspension des entreprises en cours d'exécution et l'ajournement de celles qui ne sont pas entamées. En un mot, l'élévation de l'escompte est un remède qui a son efficacité, mais qui a aussi ses dangers. Son efficacité, du reste, est très limitée, car elle n'empêche pas le refus et l'impossibilité d'escompter les bordereaux. — 529. Quant à la graduation du taux de l'escompte, suivant la longueur des échéances, je n'en suis pas partisan. Je crois qu'on doit toujours, autant que possible, éviter les refus de bordereaux. Je préférerais un procédé à l'aide duquel on donnerait toujours l'escompte, il quelque taux que ce fût, et qui consisterait en ceci: à ceux qui demanderaient des billets payables ii vue, pour les effets de commerce qu'ils présenteraient à l'escompte, on compterait à un certain taux; à ceux qui accepteraient pour ces effets des obligations non payables à vue, c'est-à-dire des valeurs qu'ils pourraient négocier, quand bon leur semblerait, on compterait un taux plus bas. 533. La réduction des échéances me paraît préférable à l'élévation de l'escompte, parce que celui-là n'atteint que ceux qui ont des rapports avec la Banque, tandis que l'autre atteint tout le monde.

I. 624. *Emile Pereire*:³⁾ kimutatja, hogy a bank gyakran harnis diskontpolitikát üz. Plus nous irons, plus l'expérience financière, plus les notions de crédit se répandront, et moins nous aurons besoin de numéraire pour solver les achats à l'étranger.

¹⁾ Banquier.

²⁾ Député au Corps législatif, ancien banquier.

³⁾ Député au Corps législatif.

I. 710. *Horn*: Il est évident que lorsque la crise et produite, par exemple par une exportation métallique, la Banque fait peut-être mieux d'élever le taux de l'escompte que de prendre une autre mesure; si, par contre, la crise produisant une demande trop forte du numéraire ne provient pas de l'exportation métallique, mais de besoins intérieurs, je ne vois pas de quelle façon l'élévation seule de l'escompte pourrait y remédier. Ez esetben a leszámitolás megnehezítendő. Azonkívül ajánlja a nemesérczek vásárlását.

I. 779. Le marquis *d'Andiffret*:¹⁾ L'élévation de l'escompte est le seul moy'en extrême de relever l'encaisse: mais, parfois, il peut être évité par de bonnes opérations de change.

I. 809. *Vitu*: Ajánlja a visszleszámitolást rövid lejáratú papírok kiadásával.

I. 835. *Donon*:²⁾ Le seul moyen véritablement efficace de maintenir ou de reconstituer l'encaisse, c'est l'élévation de l'escompte.

II. 10. *Gouin*:³⁾ Si l'on recourt à l'élévation de l'escompte, ce moyen n'empêche pas le numéraire de sortir: il y a des circonstances où il faut que le numéraire sorte violement du pays. Quand cela arrive, il faut se résigner, il faut suppléer à la sortie du numéraire, qui n'est que momentanée, par la circulation à l'intérieur des billets de banque, et le numéraire ne tarde par à rentrer.

II. 49. *Garnier-Pagès*:⁴⁾ Lorsque l'encaisse de la Banque serait réduit à 200 millions (gagnés par la transformation des rentes sur l'Etat), on établirait purement et simplement le cours forcé.

II. 79. *Dethomas*:⁵⁾ Il est évident que le seul moyen (élévation du taux de l'escompte) efficace, pour la Banque, de défendre son encaisse; il y aurait le cours forcé, mais on ne peut pas l'admettre.

II. 134. *Bischoffsheim*:⁶⁾ L'élévation de l'escompte est le seul moyen efficace de maintenir ou de reconstituer l'encaisse.

II. 151. *Ducuing*:⁷⁾ La hausse de l'escompte, qui est la panacée employé par la Banque ... ne remédie à rien.

II. 242. *Wolowski*: Il faut laisser librement circuler l'or comme le blé, et le payer ce qu'il vaut; alors le mouvement régulier du mécanisme monétaire maintiendra la foi des contrats et l'équité des engagements. Pour cela, il faut savoir se plier aux

1) Représentant de la Société du Crédit industriel et commercial.

2) Délégué de la société anonyme de Dépôts et de Comptes Courants.

3) Député au Corps législatif, banquier.

4) Député au Corps législatif.

5) Banquier.

6) Banquier.

7) Économiste.

circonstances et ne pas recourir à des lois de compression relativement à l'escompte, alors que l'on reconnaît le péril des limitations du taux de l'intérêt.

II. 292. *Darimon*: 1) Avec la compétition dont les métaux précieux sont l'objet de la part de toutes les banques de l'Europe, il n'est pas toujours facile à une banque de défendre son encaisse. Je crois cependant que la Banque de France aurait souvent éloigné la nécessité d'élever le taux de l'escompte, si elle avait écarté de ses guichets le papier des banquiers notoirement connus pour faire le commerce de l'or et de l'argent. A la guerre comme à la guerre; si les métaux précieux cessaient d'être recherchés, je conçois que la Banque se montrât facile à l'égard des banquiers cambistes; mais comme son privilège lui accorde un pouvoir discrétionnaire sur les bordereaux, je ne vois pas pourquoi elle n'userait pas de rigueur quand son encaisse est menacé. Le déplaisir quelle causerait aux marchands d'argent ne peut entrer en balance avec les souffrances que le commerce subit à la suite d'une hausse de l'escompte.

II. 330. *Cohen*: 2) L'achat de lettres de change sur l'étranger est plus efficace, moins coûteux et moins redoutable pour le commerce que l'achat de métaux précieux ou l'élévation du taux de l'escompte.

Ajánlja azonkívül lejárattal bíró bankjegyek kiadását.

II. 553. *Fahreguette*:³⁾ Toute personne qui offrirait des effets à l'escompte de la Banque, devrait dire si elle entend disposer du produit net de ses escomptes, comme c'est l'usage aujourd'hui, ou bien si elle consent à rester en compte courant avec la Banque. Dans le premier cas, les choses se passeraient exactement comme en ce moment; mais dans la seconde hypothèse, la personne ayant déclaré vouloir rester en compte courant avec la Banque, ne pourrait disposer du produit net de ses escomptes qu'en bons de virement pour des payments, à lui faire à elle-même. Dans la première hypothèse, la Banque, qui aurait à défendre son encaisse, changerait son tarif ordinaire d'escompte. Mais dans la seconde, la Banque, n'ayant aucune crainte pour ses écus, pourrait être libérale et escompter à un taux très-bas les effets des gens qui se seraient retiré le droit d'atteindre cet encaisse.

II. 577. *Fortamps*⁴⁾ kimutatja, hogy Belgiumban és Hollandiában a bank azzal védekeznek a veszély ellen, hogy hiteleket, melyek nemesércz üzérkedésnek szolgálnak, visszautasít.

II. 585. *A. Königswarter* . . . 5) On s'attaque directement à

1) Député au Corps législatif.

2) Economiste.

3) Négociant.

4) Directeur de la Banque de Belgique.

5) Banquier.

l'encaisse métallique de la Banque; alors il faut bien que la Banque se défende et elle ne peut le faire qu'en élevant. l'escompte.

II. 613. *M. Königswarter:* 1) L'élevation de l'escompte n'est pas le seul moyen efficace de maintenir ou de reconstituer l'encaisse; il y en a encore, entre autres, le refus de certains bordereaux, l'achat de change et matières, la suspension temporaire de la convertibilité; mais des idées fausses ou exagérées existent, à cet égard, dans toutes les régions.

II. 666. *Rouland:* 2) Nous laissons les choses agir comme elles agissent, nous amassons l'or quand il vient au pair; nous préparons l'abon dance pour les temps difficiles, nous ne substituons rien de factice à la force des faits économiques; nous cherchons à être prévoyants sans être empiriques et sans vouloir forcer la situation vraie des choses.

674 . . . : Elle regarde plus loin encore, elle constate que le prix de l'or hausse en France et en Europe et comme elle reconnaît partout les mêmes signes, elle se dit: Mais l'or est donc plus demandé, plus cher? S'il est cher, il vaut plus que je ne le vends; il faut donc que je hausse le taux de l'escompte, puisque avec mes billets on me prendra de l'or; et si je vends cette marchandise au dessous de son cours, l'Europe entière viendra me la prendre, et je serai amenée au cours forcé des billets. 7) La Banque hausse donc son escompte.

II. 742. *Picard:* 3) Je considère comme un devoir de demander avec instance à la Banque de faire tous les sacrifices possibles en achats de métaux, ou autrement, pour que, par tous les moyens en son pouvoir, elle assure constamment au commerce un loyer de l'argent peu élevé et un taux d'intérêt aussi régulier que possible.

II. 768. *Blount:* 4) Je ne connais absolument que l'élevation de l'escompte pour défendre l'encaisse de la Banque.

II. 802. *Sourdis:* 5) L'élevation de l'escompte est le seul moyen efficace de maintenir ou de restituer l'encaisse.

III. 29. *Courcelle-Seneuil:* 6) A leszámítolási dij felemelése ellen, mivel könnyen hibák történhetnek. »Elle peut refuser les bordereaux«.

III. 106. *Waru:* 7) S'il est vrai, que les divers moyens propres pour maintenir ou reconstituer l'encaisse métallique de la Banque . . . sont inefficaces ou insuffisants ... je vais chercher à montrer que ce moyen (la hausse du taux de l'intérêt) est le

1) Ancien Député.

2) Gouverneur de la Banque de France.

3) Prés, de la Chambre de Comm. de St. Quentin.

4) Délégué de la soc. gén. pour le développ. du commerce etc.

5) Idem.

6) Économiste.

7) Bégent de la Banque de France.

seul naturel et vrai, et que son efficacité, en même temps qu'elle est certaine, est aussi la plus salutaire.

III. 178. *Dunout*:¹⁾ La Banque, avec la faculté d'élever le taux de son escompte, empêchera, d'un côté, le drainage de son réservoir de capitaux par l'étranger etc.

III. 205. *Hyppolite Passy*: Il est évident que l'élévation de l'escompte est le véritable moyen de maintenir l'encaisse.

III. 242. *Aubry*:²⁾ Le second système consiste à acheter du papier étranger. Il est évident, que, théoriquement, c'est tout ce qu'il y a de mieux . . .

III. 261. *Isaac Pereire*: On a demandé souvent s'il valait mieux restreindre les escomptes qu'élever le taux de l'intérêt. Il faut, à mon avis ne faire ni l'un ni l'autre. La Banque n'a pas, à mon avis, d'autre moyen de remplir sa caisse que d'acheter de l'argent, et d'en acheter.

III. 350. *Fremy*:³⁾ C'est une question très grave et très longuement débattue que celle de la défense de l'encaisse. Il existe plus d'un moyen de le défendre. L'élévation de l'escompte est peut-être considérée aujourd'hui comme le moyen le plus rapide et le plus sûr d'arriver à ce résultat. Y en a-t-il d'autres préférables? Il y a là une question d'administration qui ne nous regarde pas. Si la Banque juge que l'élévation de l'escompte est préférable, qu'elle prenne ce moyen. Nous aimerions qu'il y en eût d'autres; mais s'il n'en existe pas, la Banque doit se tenir à celui-là.

III. 421. *Thiers* különösen a nemesércz vásárlásra fektet súlyt; azoukivül azonban a kamatdíj felemelésére is: Il est juste que le public paye les défenses faites pour lui procurer les métaux-précieux dont il a besoin (422).

III. 466. *Coq*:⁴⁾ külföldi váltók vásárlását ajánlja.

Adjuk végül még az írásban benyújtott vélemények közül a legnevezetesebbeket.

V. 12. *Bartholony*:⁵⁾ L'élévation du taux de l'escompte est, de tous les moyens le plus naturel et le plus efficace pour maintenir ou reconstituer l'encaisse.

V. 16. *Boutarel*:⁶⁾ Pour moi, je suis de ceux qui croient qu'employer uniquement la hausse de l'escompte pour reconstituer l'encaisse métallique, est un moyen dangereux.

1) Ancien ministre.

2) Banquier.

3) Du Crédit foncier.

4) Economiste.

5) Président du conseil d'administ. du chemin de fer d'Orléans.

6) Industriel.

V. 40. *Gouttet*:¹⁾ Pour conserver des métaux précieux, la Banque doit nécessairement cesser de les donner meilleur marché qu'ils ne valent.

V. 51. *Delebecque*:²⁾ Lorsque les besoins réels de numéraire se produisent la hausse de l'escompte est impuissante à en empêcher l'exportation ... Il faudrait dans ces circonstances, constater les vides et les combler et non restreindre les affaires par des hausses d'escompte exagérées.

V. 79. *Ehrmann*:³⁾ Si l'emploi de ces deux moyens (acheter des métaux précieux, acheter des lettres de change sur l'étranger) ne suffit, pas pour maintenir le niveau de l'encaisse de Banque, je ne hésite pas à dire que le seul remède efficace consiste à hausser le taux de l'escompte indéfiniment.

V. 105. *Furet*:⁴⁾ A kamatláb emelése ellen.

V. 126. *Lecomte de Germiny*:⁵⁾ A kamatláb emelése mellett.

V. 190. *Clément luglar*:⁶⁾ Quand on se rend bien compte de l'influence des variations du taux de l'escompte sur le mouvement des métaux précieux on est bientôt convaincu que c'est le seul moyen d'en diriger le courant.

V. 238. *Legentil*:⁷⁾ ... Il ne reste donc que l'élévation de l'escompte qui soit un moyen pratique, sûr pour la Banque et égal pour tous.

V. 253. *Louvet*:⁸⁾ L'élévation du taux de l'escompte nous paraît être le meilleur moyen d'empêcher que l'encaisse ne descende au dessous de la limite convenable.

V. 264. *Léon Say*: L'élévation du taux de l'intérêt que nous recommandons à la Banque en cas d'exportation de numéraire, ce n'est pas à titre de remède que nous le conseillons, c'est comme conséquence naturelle du fait de l'exportation de l'or.

V. 268. *Sieber*:⁹⁾ Pour maintenir le niveau de l'encaisse, l'expérience a démontré que le moyen le plus efficace est l'élévation de l'escompte.

V. 302. *Baron de Brentano*:¹⁰⁾ L'élévation de l'escompte est le moyen le plus convenable de maintenir l'encaisse.

V. 325. *Helpferich*: Je reconnais dans l'élévation du taux de l'escompte le meilleur moyen et véritablement le plus efficace

¹⁾ Économiste.

²⁾ Directeur de la monnaie de Strasbourg.

³⁾ Ancien juge au tribunal de commerce.

⁴⁾ Banquier.

⁵⁾ Sénateur.

⁶⁾ Économiste.

⁷⁾ Membre du comité consultatif des arts et manufactures.

⁸⁾ Député.

⁹⁾ Manufacturier.

¹⁰⁾ Conseiller intime de sa maj. imp. et roy.

dont dispose une banque pour maintenir son encaisse à un niveau suffisant.

V. 340. *Hock*: On commet une faute en se bornant dans la restriction exclusivement à une élévation du taux de l'intérêt; car le moyen à choisir devrait toujours correspondre aux rapports du marché.

V. 366. *Schaffle*: L'élévation de l'escompte est le moyen le plus efficace de maintenir ou de reconstituer l'encaisse.

V. 377. *Alex. Schoeller*:¹⁾ L'élévation de l'escompte paraît être, sinon le seul moyen de maintenir le rapport qu'il faut entre l'encaisse et la circulation des billets, du moins le plus efficace.

V. 438. *Laurent Stein*: L'élévation de l'escompte est donc réellement le seul moyen efficace de maintenir et même de reconstituer l'encaisse.

V. 489. *Tellkampf*: L'élévation du taux de l'intérêt . . . n'est pas le seul moyen efficace que (les banques) puissent employer pour se préserver de difficultés; il faut encore que cette mesure soit accompagnée du retrait d'une partie des billets en circulation, jusqu'à ce que le cours d'î change soit revenu au pair.

V. 499. *Wertheimstein*:²⁾ L'élévation de l'escompte n'est pas le seul moyen, mais c'est certainement le plus efficace et le plus équitable pour maintenir ou reconstituer l'encaisse.

V. 506. *Wodianer*:³⁾ L'élévation du taux de l'escompte est le meilleur moyen, sinon le seul efficace, de sauvegarder ou de reconstituer l'encaisse d'une banque.

V. 414. *Gairdner*:⁴⁾ Les moyens dont disposent les banques sont: 1. l'émission de billets d'une espèce conforme aux besoins particuliers du moment: 2. la suppression, en tant que faire se peut, des causes qui poussent les espèces à cacher; 3. l'élévation du taux de l'intérêt et de l'escompte.

V. 518. *Hankey*:⁵⁾ Le meilleur et le seul moyen à adopter, lorsqu'il y a drainage d'espèces, est d'élèver le taux de l'intérêt.

V. 554. *Newmarch*: Il est certain que l'élévation du taux de l'escompte est le mode naturel et le seul efficace de maintenir et de reconstituer l'encaisse métallique des banques.

V. 571 és 585. *Patterson*: Főleg azt bizonyítja, hogy a nemesércztartalék csökkenésének félelme jogosulatlan; azért megszorító intézkedéseket nem helyesel, inkább egy kiviteli vámot pártol mint kamatfelemelést. Egy nemzetközi bank alapítását javasolja, mely a nemzetközi fizetéseket teljesíti.

¹⁾ Conseiller intime de sa roaj. imp. et roV.

²⁾ Viceprésident du crédit mobilier autrichien.

³⁾ Vice-gouverneur de la Banque de Vienne.

⁴⁾ Administrateur de la Banque d'union de Glasgow.

⁵⁾ Bégent de la banque d'Angleterre.

V. 595. *John Stuart Mill*: Tous les moyens proposés pour maintenir ou pour reconstituer l'encaisse, en dehors de l'élévation du taux de l'escompte, me paraissent illusoire.

V. 602. *Bouquarav*:¹⁾ Javaszámítólást.

V. 655. *Kreglinger*:²⁾ L'élévation de l'escompte est le seul moyen efficace de maintenir ou de reconstituer l'encaisse.

V. 675. *Lanelege*: l'élévation de l'escompte est le seul moyen de maintenir ou de reconstituer l'encaisse, quand celui-ci est soumis à un drainage sérieux. Lorsqu'une marchandise s'écoule à l'étranger, pour en conserver une part, il faut la payer le prix qu'elle atteint sur le marché du monde.

V. 700. *Bérin*: Il n'y a que l'élévation du taux de l'escompte qui puisse mettre obstacle au mouvement de décroissance de l'encaisse des banques et hâter le moment où leur réserve métallique sera reconstituée.

V. 713. *Hinsberg*:³⁾ L'élévation de l'escompte est le seul moyen efficace de maintenir ou de reconstituer l'encaisse.

V. 717. *Mees*:⁴⁾ Jamais ce moyen (hausse du taux de l'intérêt) ne lui (Banque des Pays-Bas) a fait défaut.

V. 737. *Rochussen*:⁵⁾ L'élévation de l'escompte ou de l'intérêt pour les avances sur dépôt est le seul moyen de maintenir ou de reconstituer l'encaisse.

V. 763. *Burckhardt-Bischoff* (de Bâle): L'élévation du taux de l'escompte est le seul moyen efficace, celui qui ne manque jamais son but, s'il est adopté en temps utile et proportionné à la gravité des circonstances.

V. 795. *Oswald Frères*:⁶⁾ Nous croyons que l'élévation de l'escompte est le seul moyen efficace de maintenir ou de reconstituer l'encaisse.

VI. 342. *Lehideur*:⁷⁾ Kamatfeemelés mellett foglal állást.

Az enquete a kamatláb szabadsága (VI. 146.) és nemes-
érczek vásárlása (VI. 310.) mellett foglal állást.

¹⁾ Avocat et maître de forges Belgique.

²⁾ Commissaire du gouvernement près la banque nationale de Belgique.

³⁾ Directeur de la Banque de Rotterdam.

⁴⁾ Président de la Banque des Pays-Bas.

⁵⁾ Ministre d'état des Pays-Bas.

⁶⁾ Directeur du comptoir d'escompte Bâle.

⁷⁾ Banquier.

KORUNK URALKODÓ ESZMÉI

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

ASBÓTH JÁNOS

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály 1895. október 14-iki ülésén.)

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1896

Bocsánatkérésnek kell lenni első szavamnak e teremben, bocsánatkérésnek, hogy a székfoglalást ennyire halasztottam. Méltóztassék elhinni, nem onnan van ez, mintha csekélyleném a kitüntetést, mely engem ért, még kevésbé a tisztelet és hála hiányából a magas testület iránt, mely abban részesített és arra méltatta az egyszerű publicistát, hogy legelső tudományos testületünkbe befogadta. Ellenkezőleg, tekintetes Akadémia! A köteles skrupulózus tisztelet okozta, ha újra s újra nem mertem ide lépni, midőn a közelebbi évek politikai izgalmai, ha nem a physikai időtől, de minden esetre megfosztottak a lelki nyugalomtól, hogysen azzal a készültséggel lépjek ide, melyről mindig tudtam, hogy csak csekély lehet, de melyről óhajtottam, hogy, ha az illustis hallgatók magaslatán nem is állhat, álljon legalább saját szerény képességem színvonalán.

És megvallom, küzködnöm kelle még egy aggodalommal. Midőn a társadalmi tudományok terén saját munkakörömhöz képest épen a koreszmékről véltem néhány szempontot kifejthetni, mely talán számot tarthatna ezen tudományos areopág elnéző figyelmére, nem zárkózhattam el a feladat nehézségei elől. Korunk eszmeharczának példáját ritkító élessége, szenvedélye, mondhatni chaosza; az összes civilizált emberiséget lázas izgalomban tartó, egymással a halálos gyűlöletig szemben álló felekezetekre szakító, minden intézményét — a legmélyebben gyökerezőtől a legmodernebbig — megrázkódtató természete: vajmi könnyen sodorhatja azt, a ki hozzászól, oly térre, melyet legalább e teremből kizárni kötelességünk. Szóval az aggodalom, hogy a tudomány, a tiszta igazság keresésének fenségét akaratlanul is a napi harc, a pártédek elfo-

gultságának szolgáására alacsonyíthatnám, hogy a magaménak előadásával sérthetném másoknak meggyőződését, vagy a mi még sokkal rosszabb, sérthetném érzületét.

De megnyugvást kerestem és leltem abban, hogy, ha valahol, akkor a tudomány körében, abban a legmagasztosabb körben, a hol az igazságot önmagáért keresik, türelmetességre tarthatok számot. Bátorítást leltem annak latolásában, hogy az olyan tudomány, mely csupa körültekintő timiditásból visszariad az élettől, elszakad korától, mert kérdéseihez hozzányúlni fél, kevés szolgálatot tehet, mert épen a legnagyobb szolgálatot tagadja meg, melyet az emberiségnek megtenni a gondolkodás és kutatás hivatva van. Bátorított a tudat, hogy ellenkező, sőt egymást kizáró felfogásuk hirdetése és vitatása nélkül nincs haladás és nincs tudomány; hogy az árral úszni könnyű, de a tudomány sem a tömeg, sem a hatalom udvaroncza nem lehet; serkentett hitem és meggyőződésem, hogy, ha nekünk a nemzeti tudomány e legmagasabb fórumán, csak ahhoz lehetne hozzászólni, csak azt lehetne kimondani, a mi már matematikai bizonyosságra emelkedett, a mi már nem lehet többé kétely tárgya, a mivel nem lehet szembe állítani ép úgy jogosult más felfogást, szóval csak azt, a miben már mindenki egyetért, a mi már közkinccsé vált, akkor a mi tudományunk meddő volna, akkor szűk eszmekörben megcsontosodva, sőt körünkől az eszmét számkivetve, rohamosan maradnánk el a művelt nemzetektől.

De végre, tekintetes *Akadémia!* bátorított az a tudat, hogy távol áll tőlem az a szándék, hogy bántsam bárkinek tiszteletreméltó más meggyőződését vagy épen érzületét. Hanem én utoljára is csak úgy beszélhetek, a hogy én látom a dolgokat, csak azt mondhatom, a mit én tartok igazságnak. Ebbe öszültem bele. Az a jog, hogy elmondhassam mindig, mit tartok a dolgokról, volt egy harmincz éves irodalmi és politikai közpálya egyetlen czélja, egyetlen ambíciója. Megtanultam korán és tudom jól, hogy e jog biztosítására csak egy mód van: elfogadni következményeit. A támadást, a népszerűtlenséget, a gyanúsítást, a gyűlöletet, hogy ha kell. Erre mindig kész voltam, mert e joghoz ragaszkodom. De tudom e mellett, hogy egyikünk sem csalhatatlan. Legkevésbé csalhatatlan az

emberiség legmagasabb, legnehezebb problémáiban. Es irrt der Mensch, so lang er strebt! Quid est veritas? Nem tudom, hogy képes-e az ember saját erejéből az igazságot megtalálni. De érzem, hogy köteles keresni — a mit Lessing többre becsült — és érzem, hogy köteles azt, a mit igaznak tart, ki is mondani. Maga a tévtan, tekintetes Akadémia, melyet őszinte szívvvel hirdetünk, többet használ, mint az igazság, melyet hirdetni nem merünk. Jól mondja Lacordaire, a contestatio az, a mi legtöbbet használ minden új mozgalomnak. Mert csak a contestatio derítheti ki az igazságot, tisztítja meg a tévedéstől. Végre tudom, hogy az eszmék is, és különösen a társadalmi tudományok terén, olyanok, mint a szerves lények. Kínok közt születnek, hatalomra fejlődnek, elhanyaglanak. Ha végig nézünk az emberiség fejlődésén, szinte azt kell hinnünk, hogy legalább e téren nem is létesült más igazság — vagy legalább eddig megtalálni nem sikerült, — mint subjectiv, relativ vagy momentán igazság, az élő nemzedék subjectiv igazsága, az, mely épen az emberiség vagy a nemzet actualis fejlődési stádiumának legjobban megfelel. Ezen a téren minden eszme történetét megírhatjuk három szóban. Órult vagy gonosz az első hirdető. Elfogják, börtönbe vetik, bürök-poharat nyújtának neki, megkövezik, keresztre feszítik, elégetik. Az úttörők üldözése után hatalomra jut az eszme, szent igazság, melyért az emberek halni készek. Végre ugyanez az eszme előítélet, elfogultság, babona, butaság; a ki ragaszkodik hozzá ismét bolond, hülye-vagy gonosz, sorsa ismét gúny és üldözés. Olyan a világ sora, hogy azoké az ország, a hatalom és a dicsőség, a kik csak a győzelemnek pillanatában csatlakoznak hozzá, karolják fel. Pedig, uraim, mennyivel nemesebbek az úttörők, mint azok, a kik a diadal szekerét követik! Es az idumeus *Herodesnél* vagy az élelmes *Josephusnál*, a kik a betörő idegen áradat szolgálatába állanak: mennyivel sublímabb a *makkabeusoh* conservativ erénye, az az erény, mely fentartja a nemzeteket és a fajokat, a hűség, nemcsak emberekhez, melylyel a kutya is bír, hanem az annál magasabban álló hű, ragaszkodás az eszmékhez, az apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre átszállott, hosszú századoktól megszentelt hagyományokhoz és intézményekhez, az a hűség és kegyelet, mely, ha

élni nem lehet többé a régi hitben és a régi intézményekben, akkor inkább azokkal együtt halni, romjaikba temetkezni kész: De ha ez az eszmék története, a régi eszméknek is van feltámadása, vagy, ha úgy tetszik, reproductioja. Az eszmékből sem vész el egy atom sem; új viszonyok közt, tán új-alakban és színben, új vegyalkotásban és agregatióban, de felmerülnek újra, hogy újra kezdjék régi történetüket. Mert a körforgásban, melyet haladásnak nevez az egyik, evolutiónak a másik, az emberi nem örökké keresi a boldogságot, melyet a siralom e völgyében nem lel meg soha. Mi a reform? Új baj a régi helyett. Mi a reform-küzdelem? A vérmérséklet kérdése. Az egyik úgy tartja, ezt a bajt ismerem, megszoktam, beletörődtem. Inkább tűröm, mint az újat, ismeretlen. A másik már tűrhetetlennek tartja a régi bajt, épen mert régen nyomja; jöjjön inkább az új. És az új jön, és régi lesz, és tűrhetetlen lesz, és visszajön a régi, mely újnak látszik.

Nemcsak a naplementén elmerengő kisasszonynak szól Heine:

»Mein Fräulein, sein Sie munter!
Das ist ein altes Stück:
Hier vorne geht sie unter
Und rückwärts kommt sie zurück.«

I.

A XIX. század uralkodó eszméiről szóló nevezetes munkájában szeretve tisztelt Elnökünk felejthetetlen emlékeztető nagy elődje és édes atya, kinek kimagasló szerepe épen a nyugati eszmeáramoknak izolációjában elmaradt pangó életünkbe vezetésében volt, ki fénytelt működésében mint költő, bölcsész, publicista és államférfiú mindig ebben volt legnagyobb, és ebben a legnagyobbak egyike vala: báró *Eötvös József* a Szabadság, az Egyenlőség és a Nemzetiség eszméiben látta a XXX. század uralkodó eszméit. O természetesen annak az időnek hatása alatt állott, melyben irt, és e hatást, csak fokozta bámulatos recipiáló képessége, finom, idegzetes, csaknem nőies fogékonysága. De ma, midőn a század alkonyán végig nézhetünk harcain, törekvésem, reményein és csalódá-

sain, és mindezeknek resultánsaként látjuk, hogy az örökké megifjúdó emberiség örökké megifjúdó optimismusával minő új, vagy legalább megújult és új alakot és új erőt nyert eszmékben keresi boldogulását, követve a költő szózatát, hogy »Bízva bízzál«: ma már Eötvösnek meghatározásai csakis saját ifjúkorából érthetők, csak arra alkalmazhatók. Igaz, hogy a nemzetiségi eszme nagy hullámokat vert a negyvenes években Magyarországon, és ez élénken impressionálhatta Eötvöst. Igaz, hogy egy évtizeden át, de már jóval Eötvös művének megírása után, mintegy az Ötvenes évek végétől a hatvanas évek végéig, midőn az európai politika vezetése egy kalandos ábrándozó kockajátéka volt, oly nemzetközi jelentőségre jutott a nemzetiségi elv, melylyel azelőtt sohasem bírt. De mindez mégis csak episod a század eszmetörténetében. Az pedig, a mi állandó, az nemcsak a XIX. századnak, hanem minden időknek, az emberi nem minden stádiumának, a primitív embertől a legmagasabb civilizatióig közös vonása: a fajtudat és a fajgyűlölség, az emberi szív állandó, kigyomláthatlan terménye, mely végső gyökerét a családi ösztönben és kegyeletben találja és mindannyiszor politikai elkülönítésre is vezet, valamikor a régi közös politikai hagyományok és intézmények hanyatlásnak indulnak. Es itt az a nevezetes, hogy materiális hanyatlásuknál sokkalta hatályosabb e részben erkölcsi hanyatlásuk. Súlyos vereségek, maga az állami élet leroskadásának közepette is győzelmesen megállhat és gyakran megállott a fajkülönbségek fölött a régi közös hagyományok és intézmények erkölcsi fölénye! De ha a közös hagyományok és intézmények erkölcsi prestigeje van megingatva, akkor múlhatatlanul, mindannyiszor és azonnal működésre jut a fajtudat és fajgyűlölség differentiáló ereje,

A mi már a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség eszméit illeti, ezek kétségkívül épen *Eötvös* legfogékonyabb korában, egyéniségének alakulása idején, mintegy húsz éven át bizonyos másodvirágzást értek, mely a júliusi forradalommal kezdődött 48-ban általános európai forradalommal fejlődött és betöltte körforgását, a decemberi államcsinnel általános európai reactióban végződött.

Báró *Eötvös József* könnyen identifikálhatta e két évtize-

det az egész századdal. Vajmi természetes, hogy identifikálta. Mi nem téveszthetjük össze, nem mintha élesebb volna látásunk, hanem mivel végére jutva a századnak, végig is nézhetünk rajta. Mindenekelőtt mindenki tudja, hogy ha el akarunk tekinteni a Szabadság, Egyenlőség és Testvériség evangyeliumi dátumától és értelmétől, hogy ha újabb politikai dátumukat és értelmüket keressük: ezek az eszmék nem is a XIX., hanem a XVIII. század eszméi, a francia forradalom formulázott jelszavai, az azt megelőzőt philosophok: Locke és Hume, Beccaria, Montesquieu, Voltaire és Rousseau, az Encyclopedisták hosszan fejlődő munkálkodásának eredményei.

Avagy azért vindicáljuk-e ez eszméket a XIX. századnak, mert a XVIII. század proclamálta és propagálta ugyan ez eszméket, de megvalósítani nem tudta? Hát a XIX. század vajjon megtudta-e valósítani? A ki emberek közt sohasem jár, újságot sohasem olvas, ám élhet ez illusióban, más nem. A XVIII. század a friss eszmék naiv hitével, még ki nem ábrándult, még meg nem ingatott optimismusával legalább egy komoly kísérletet tett ennek a »panaceának« megvalósítására.

A XIX. század még komoly kísérletet sem tett. Az első kísérlet elegendő volt az első naiv hitnek megtörésére. A francia forradalom e szent-háromsága a XIX. században szemlátomást szétmállott. A XIX. század távol attól, hogy megvalósította volna a XVIII. század e programját, ellenkezőleg, lépésről lépésre, fokról fokra, csekély visszaesésekkel, ellentáthatatlan áradattal kiábrándult, elfordult tőle, sőt ellene fordult, megtámadta, lerombolta rendszeresen, következetesen. — A nagy forradalom új egyháza, mely isten és vallás nélkül az egész emberiséget akarta megváltani és egyesíteni, a XIX. században felekezetekre szakadt, és e felekezetek a széttépett új szent-háromság foszlányaival kerekednek egymás ellen élet-halál harcra. Az egyik tábor hangoztatja a szabadság jelszavát, de elkeseredve támadja meg a másik, hogy szabadság alatt csak saját jólétét, uralmát, fölényét érti, és ezt is csak az elnyomás fegyvereivel tartja fenn. Ők az egyenlőséget követelik, melyet amazok megadni nem akarnak, ennek készek a szabadságot alárendelni, sőt feláldozni, fel a végletekig. Mert abban, de csak abban egyeznek mindketten, hogy

a mit az egyik szabadság alatt ért és követel, a mit a másik egyenlőség alatt ért és követel: egymással össze nem fér, össze sem egyeztethető, egymást elvben és feltétlenül kizárja. A mi pedig a testvériséget illeti, hát erről szó sincs többé. Ezt már épen csak azok hangoztatják még, a kiktől elfordult mind a két tábor, mely egymást felfalni kész: a régi vallás megfogyott hívei és szolgálói, a megüresedett templomokban, szószéken és gyóntatószékben. íme a XIX. század fejlődése íme hogyan valósította meg azokat az eszméket, melyeket báró *Eötvös József* még e század eszméinek nevez, a melyek azonban valósággal a XVIII. század eszméi, a mienkben csak kiábrándulással, elhagyással, refutálással találkoztak. És honnan e fordulat? Érzi talán az emberiség ösztönszerűleg, ha nem tudatosan, hogy ezek az evangéliumi eszmék csak az evangélium szellemében valósíthatók meg, mert e nélkül, vagy épen ennek ellenére, valamint a nagy forradalomban, minden kísérlet ez eszmék megvalósítására csak rémuralom által eszközölhető és tartható fenn, rémuralom által, mely mint a symbolikus kígyó, saját farkába harap. Saturnusként megeszi édes gyermekeit, a szabadságot és testvériséget kizárja az egyenlőségnek csak a nyaktiló, egyenlőségét létesíti.

Annyi bizonyos, hogy a XVIII. század eszméi, nem a XIX. század uralkodó eszméi. Mindjárt a század elején a jacobinusokra nem a szabadság és testvériség következett, hanem *I. Napóleon* uralma és vérengző háborúi. De fentartható és részben fennáll még naiv hitével az az illusio, hogy a régi és régen elfajult társadalmi szervezet romjaiból, ha nem szabadság és testvériség, de hát legalább az egyenlőség ki fog kelni, jóllehet Európa nagyobb részében még sokáig fenmaradt a jobbágsági kötelék, és például mind a mai napig fennáll Boszniában. De Waterloo után talán uralomra jutnak amaz eszmék? Nem! De *Maistre* és *Chateaubriand*, *Gents* és *Metternich*, a francia forradalom hívéből mystikussá vált *Görres* és a *Tugendbund*, *Burke* és az angol High-Torryk, a »szent-szövetség« eszméi, a legitimitás elve az uralkodó eszmék nemcsak a politikában, hanem az irodalomban, a társadalomban, a köztudatban is tizenöt éven át.

1830-ban bekövetkezik az, a mit a nagy forradalom esz-

méinek másoclvirágzásaként említettem. A forradalom Lengyelországban, a nagy reformmozgalom Angliában, mindenekfölött a Bourbonok újabb elűzése Franciaországban megadják a lökést. Ezen eszmék nevében jut uralomra a polgár-királyság és publicistái azt hiszik, hogy íme megtalálták a módját, amaz eszmék megvalósításának az alkotmányos monarchiában, az angol parlamentarismusban. De a francziák félreértik az angol Parlamentarismus lényegét, *Rotteck* és *Welcker* viszont félreértik a francia doctrinarismust, és ebből a másodfokú félrefértésből merít a mi táblabíró világunk, szorgalmasan olvasva az »Augsburger Allgemeine;«-ból, hogy mit beszélnek Párisban, hogyan idézi a badeni II. kamara Ítélszéke elé *Rotteck* a világtörténelmet. Hiszen csak kevesen meríthettek első forrásból mint egy *Széchenyi*, kevesen olvastak francziául, alig-alig valaki angolul. A bécsi és a hazai sajtó fejletlen, a censura béklyóiban, a németek egyetlen fejlett lapja az »Augsburger« volt nálunk is, a nyugati eszmék evangyéliuma. És ebből a másodfokú félreértésből keletkezik az a példátlan eszmezavar, melyet olyan plasticusan ad elő, végzetes consequentiáival együtt, nagy publicistánk; néhai tagtársunk, az én kegyelt mestereim, báró *Kemény Zsigmond*, »*Széchenyiről*« írt tanulmányában. A *Rotteck-Welcker-féle sablon-liberalismus* azóta rég lejártá magát szülőföldjén is; jelszavai rég meg vannak haladva mindenütt; csak nálunk jelzik még oly jóhiszemű politikusok és politizálok szellemi láthatárát, a kik a modern eszmék, a haladás és felvilágosodás színvonalán képzelik magukat, mert ötven esztendőt elaludtak, érintetlenül az újabb eszmeáramoktól. A júliusi királysággal Franciaországban uralomra jut a polgárság. De nem abban az eszményi értelemben, hogy mindnyájan egy haza polgárai vagyunk. Hanem a legszűkkeblűbb kasztszellem értelmében. Nem a jcitoyen, hanem a bourgeois. A letűnt osztályuralom helyébe új osztályuralom, mely mély gyűlölettel elmegy az ostracismusig azokkal szemben, a kik társadalmilag fölötte álltak, de a régi urakat felülmúlja azoknak lenézésében és megvetésében, a kik alatta állanak. A »felvilágosodott absolutizmus« tanát »vom beschränkten Unterthanenverstand« magukévá teszik egész terjedelmében, a népnek, széles rétegeivel szemben: ez a »műve-

letlen tömeg«, melynek vagyona sincs, nem is igényelheti, hogy szóhoz jusson az ő államukban, hogy kifejezést adjon érzelmeinek, felfogásainak, igényeinek, szükségeinek. A politikai jogokat megtagadják tőle. A nép hadd maradjon a nyáj, csak a kik nyírják, változtak. A nagy forradalomból áthozott phrasisokat messze túlkialtja *Guizot* szava: »Enrichissez vous«, proclamálva van a pénzuralom, mely a régi úr és munkásnépe közti patriarchális köteléket nem ismeri, a munkásban csak munkaeszközt lát. *Voltaire* ideáljának, a felvilágosodott absolutismusnak lelkes tanítványai, *II. Frigyes*, *II. József* és *II. Katalin*, szintén hallgatásra kárhoztatják ugyan a tömegeket, de legalább azt vallják, hogy ők a tömegekért vannak itt, és ha gyámság alá vették, legalább érdekeit akarják szolgálni: az uralkodó osztály azt hitte, hogy a tömeg érette létezik, a tömegnek nemcsak hallgatni, de türni is kell, nemcsak a vezetést, nemcsak a gyámkodást, hanem kíméletlen kiaknázást is.

Így és ekkor született meg a XIX. század legsajátabb gyermeke: a *socialismus*. A mi eddig legfőlebb egyes rajongók és ábrándozók: *Babeuf*, *St. Simon* herczeg, *Fourrier-Proudhomme* nebulozus phantasiája volt, egyszerre gyakorlati jelentőséget nyer, politikai tényezővé emelkedik.

Louis Blove 1848-ban egy pillanatig már az állam élére jut és ugyanakkor már Németországban is hirdetik az új tant, és az actio terére lépnek *Marx* és *Lassalle*, a kik majdan megkísértik azt tudományos alapokra is fektetni. 1850-ben a *bourgeoisie* abdicál a második császárság javára, melyben a *socialismus* szemben a társadalom megmentőjét üdvözli. A rövid másodvirágzásból minden elveszett: de a *socialismus*, a szabadság és az egyenlőség közti nagy elvi harcz, a testvériség helyett a halálos gyűlölség megmaradt, nőttön nőtt, betöltötte az egész századot, megadta neki az egyéni kifejezést a századok sorában.

II.

A szellemi élet solidaritásánál fogva a nagy áramlatok, melyek nagy okokból erednek, érvényesülésre törekszenek min-

den téren, a társadalmi és állami közéletben, a tudományban, irodalomban és előbb-utóbb a művészetben is.

Ugyanazon fordulattal végződik tehát az a rövid másodvirágzás az irodalomban, a tudományban is. Egy pillanatra úgy látszik, mintha most már csakugyan a nagy forradalom eszméi jutnának megvalósulásra, békés és tartós uralomra. De a mozgalom egészen más eredményekre vezet. *Angliában. Cobden* és *Bright* patronátusa alatt megalapítják és gyakorlati érvényre emelik a manchesteri iskola jelszavát: »laisser faire, laisser passer«. Ez a francia forradalom eszméire visszanyúló politikai mozgalmakkal együtt hódítva, pillanathozza a közgazdasági tudomány végszavának, minden nehézség megoldásának, a gazdasági béke és közmegelegedés, az aranykor inaugurálásának vétetik. Valósággal azonban csak az új osztályuralom, a tömegek gazdasági kiszorolásának evangéliuma. A Manchester-vidéki két kattan-gyáros kétségkívül egész jóhisszemmel, a legnemesebb indulattal lépett az agitatio terére a béke politikája és a gazdasági élet korlátlan szabadsága mellett. A közjólét lehető legmagasabb kifejlődését *Cobden* és *Bright* ezekben keresték. De panaceájuk egyoldalú vala, mint minden panacea, és megérzik rajta az osztályérdek, habár öntudatlan ós jóhisszemű is. A mit ők a nép és a közjólét érdekében kezdtek, a »laisser faire, laisser passer« követelése iskolájuk kezében csakhamar az üzleji, nagy vállalkozók rideg osztály érdekévé vált a középső és kis gazdasági existenciák deposedálására, a vagyontalan tömeg kiszákmányolására, a vagyonnak kevés kézben accumulálására és így végső analysisben, ha korlátlanul érvényesül, a közjólét megsemmisülésre. De a »laisser faire, laisser passer« sem a XIX., hanem a XVIII. század formulája, és pedig a nagy forradalomnál is, az encyclopedistáknál is jóval régiebb. Ez is csak másodvirágzását éri a manchesterismusban. *Quesnay*, a physiokraták feje. 1750-ben publikálta rendszerét. Egyik társa *Gournay* formulázta a phrásist »laisser faire, laisser passer«, mely 100 évvel utóbb olyan szerencsét csinált. Természetes és érthető reactio vala ez a mercantilisták, a felvilágosodott absolutizmus gazdasági elmélete ellen. Mondtuk már, hogy a nagy okból eredő nagy áramlatok politikában, tudományban

egyaránt hatnak. IV. *Henrik* minisztere, a nagy *Sully*, a földmívelést és állattenyésztést még »az állam két emlőjének« mondja. De a felvergődő absolutismusnak bő és bővebb pénzforrásokra van szüksége. A feudális kötelékben levő föld kivonja magát keze alól. Az absolutismus ellen küzdő rendekkel szemben szüksége van ellensúlyra. A kereskedelmet és ipart kell tehát felkarolni politikai és fiscalis érdekekben egyaránt. így a merkantilista rendszer, mely különben is Olaszországban indul meg, a hol a hatalmas kereskedő és kikötő városokban csakugyan a kereskedelem a gazdagodás forrása és először fejlődik ki a *pénzgazdaság*, csaknem teljesen elhanyagolja a földet, a gazdagság forrását kizárólag kereskedelemben és iparban keresi, ezeket a legmesterkétebb protectióval és gyámköddással akarja fejleszteni. Mikor aztán az absolutismussal szemben az egyéni jogok kezdenek ébredni — *előbb* a tudományban, mint a politikában, — a merkantilisták egyoldalúsága kihívja az ellenmondást, a francia physiokraták visszatérnek *Sully* felfogására, productivnek csak a földet mondják, és a subventiók, protekciók, kiváltságok és előjogok azon mesterseges szövevényével szemben, melylyel a felvilágosodott absolutismus a merkantilisták értelmében a kereskedelmi és ipari productiót hajtja, a »laissez faire, laissez passer« elvét hirdeti már azért is, mert ha a merkantilisták nem tulajdonítottak fontosságot a földnek, ők nem tulajdonítanak fontosságot kereskedelemnek és iparnak, előttük az individualismussal együtt az egyszerű primitív élet ideálja, már *Rousseau* philosophiája lebeg. Itt is a körforgás törvénye hat.

A nagy *Adam Smith*, a ki első emeli önálló, rendszeres tudományyá a nemzetgazdaságot, mely előbb az olaszoké, majd a francziáké volt, a physiokratákból indul ki ugyan, társadalom-politikai alapját a physiokratáktól veszi át, elméletét az értékről, munkáról, szabad kereskedelemről már előtte fejtegették *Loche* és *Hume*. De az angol viszonyok és fejlődések behatása alatt kiemelkedik az eddigi egyoldalúságokból, sőt annyira kerüli az egyoldalúságot, tartózkodik az elmélet ridegségétől, hogy az abstract elméletet mindig enyhíti történelmi és inductiv módszerrel. Innen van az, hogy utána a legkülönbözőbb, a legellentétebb iskolák egyaránt

az ő tekintélyére hivatkoznak. Mégis ő az industrialismus atyja, melynek túlhajtásait és egyoldalúságait ha előre nem látta, onnan van, hogy csak az ő működése és halála után következett ipari fejlődéssel tűntek ki, úgy hogy aztán mind hangsúlyosabban követelte maga az élet tanainak kiegészítését, módosítását.

Így, midőn ő is a felvilágosodott absolutismus rendőrállama elleni jogos reactio befolyása alatt áll, elhanyagolja az államnak hivatását a közérdek védelmében és elhanyagolja azt, a mivel az egyes egyén gazdaságilag is tartozik a közjónak és embertársainak. Abból a két egyszerű, de egészen abstract feltevésből, hogy minden egyén bír az okosság és belátás bizonyos átlagával, és abból a másiktól, hogy minden gazdasági működésnek egyetlen indoka az illető saját haszna, átlátszó, briliáns elméleteket von le megdönthetetlen logikai következtetéssel. De ilyen praemissák után természetes, hogy a gyöngének és együgyűnek kijátszása, kizsarolása az erős és az élelmes által figyelmen kívül marad, és szó sincs arról, hogy a közszellem és annak orgánuma, a közhatalom, ezt az ellentétet kiegyenlítse, e zsarolásnak útját állja. Másik alapelve, melyen érzik az Angliában akkor hatalmasan felkelő, minden tekintet magára vonó ipari tevékenység varázsa, hogy az értéket nem a kereskedelem, mint a mercantilisták mondták, nem is a föld, mint a physiokraták hirdették, hanem a munka termi, az »industry«, innen az industrialismus, viszont a socialisták legmesszebbmenő, legtúlzottabb követeléseinek lett alapja. Pedig szigorúan véve, a munka önmagában még nem is producál, hanem egyfelől fogyaszt, másfelől a feldolgozott nyersanyagnak legalább egy részét egyenesen megsemmisíti, és a mi ennek daczára a munka közbenjöttével magasabb értéket ad a nyersanyagnak, az nyilván az inventio és a tudományos felfedezés. És ha accumulált munkának is tekintjük *Smith Ádámmal* a tőkét — a miben ismét az akkori angol fejlődés impressionálta — magát a nyersanyagot meg nem szeresheti a munka, föld, kereskedelem, és hitel nélkül, mely hitelnek léteznie kellett a töke előtt, mely hitel nélkül nem is jöhet létre a töke, úgy hogy ép oly fél-igazsággal mondhatni condensált hitelnek, mint accumulált munkának. *Mill*

úgy akarja megmenteni *Smith* tételét, hogy a munka fogalmát a legtágabb értelemben veszi, izom-munka és ideg-munka közt distinguál. A distinctio nemcsak éles és finom, hanem kétségkívül alapos is, természetesen azon kiegészítéssel, hogy izom-munka önmagában nem is létezik ideg-munka nélkül, mert a legegyszerűbb kézfogás is akaratot és figyelmet igényel. De éppen olyan finom és alapos *Millnek* észrevétele, melyet más alkalommal tesz, hogy mennyire veszélyes valamely schema fentartása érdekében eltérni a szavak közkeletű értelmétől, mert ez vajmi könnyen vezet két eszmetársulás zavarára, oly meddő vitára, melynek alapját nem a dolgok lényege, hanem csak az képezi, hogy ugyanazon szó alatt ki-ki mást ért. De ha mindjárt *Mittel* úgy ki is tágítjuk a munka fogalmát, hogy *Smith* tételének igaza legyen, ha mindjárt az ideg-munka alatt nemcsak a szellemi munkát értjük *Millel*, hanem ezen is túl megyünk és a physiologgal ideg-munkának számítjuk az üzér, a vállalkozó remény és félelem közti lázas izgalmát is — ez a tétel még sem meríti ki az igazságot. Egy millió arany dollár kétségkívül tőke és pedig a javából: mégis igen sok hitelt és igen kevés munkát reprezentálhat az aranyásó kezében, még ha számba vesszük a pénzkivérás munkáját is. És ha azt mondjuk, hogy az arany nemcsak tőke, hanem áru is, mélynek értéke önmagában van és nem a hitelen alapul, hát akkor is áll, hogy ebben az értékben lehet igen kevés része a munkának. De az aranyeleten kívül is van eset ilyen illuzióra. Egy millió papírrubel szintén tőke.

II. Katalin előtt Oroszországban alig létezett tőke. Kétségkívül létezett accumulált munka különböző értéktárgyakban, de nem tőke alakjában. *II. Katalin* nem ezt az accumulált munkát értékesítette tőkévé, hanem hagyta, a hol volt. Óriás tőkéket állított elé a bankópréssel és pedig minden theoria kigúnyolásával, a nélkül, hogy a papírrubelnek mind a mi napjainkig egy kopéka ércfedezete lett volna. Itt tehát a bankóprés munkáján kívül semmi accumulált munka nincs, hanem van az a hitel, mely megoldja a rejtélyt, hogy a papírrubel minden ércfedezet nélkül tartani tudta magát, a hitel, melylyel az óriás birodalom népe előtt a czári autocratia nymbusa bírt. Ennek a nymbusnak előállítására kellett kétségkívül

munka: nagy *Péter* és nagy *Katalin* munkája, de nem az a munka, melyet *Smith Ádám* a tőkében accumulált munka alatt ért. De ám ejtsük el e példákat, melyekről tán azt mondhatni, hogy oly exceptiók, melyek kivonják magukat az általános törvény alól és így azt meg nem dönthetik. Mellőzzük még az agiotaget is, mely kétségkívül tőkéket teremt a hitel ereje által, mellőzzük azért, mert ellenvethető, hogy ez a tőke csak fictiv tőke, mely elenyészik a fictióval, ámbár nem lehet tagadni, hogy a meddig el nem enyészik, a tőke minden attribútumával bírhat, az pedig, hogy ki van téve az elenyészésnek, nem disqualificálhatja tőke-fogalmát, mert minden tőke elenyészhetik, sőt az idő folytán elenyészik, hogy újabb keletkezők, mint az életnek minden formája. Óriás tőkék és igen reálisak enyésztek el nagy civilisatiók bukásával, épen mert a tőkének oly componense a hitel, mely nélkül nem létezhetik. Hiszen épen azért, mivel a tőke nemcsak accumulált munka, hanem hitel is, van a tőkére utalva a munkás, a ki munkát maga is tud előállítani, de nem tud előállítani hitelt és viszont azon mértékben emancipálhatja magát a tőke alól, a mint hitelre tehet szert. De a pusztá agiotageon túl is oly körülmények közt létesülhetnek, vagy olyanok közé juthatnak vállalatok, melyek folytán nagy és biztos jövedelmet ígérnek hosszú vagy épen be nem látható időre, a nélkül, hogy ezek a körülmények a vállalkozó munkája által álltak volna elő, a nélkül, hogy talán csak előre is látta volna azokat. így állnak elő roppant tőkék, melyek épen nem congruálnak a bennük accumulált munkával. Végre két bányauzem közül egészen ugyanazon munka mellett az egyik óriás tőkét képez, a másik megbukik és pedig nemcsak az ér elenyészése, hanem robbanás, bányaeégés, vízbehatás által. Mindenesetre ma már meghaladott álláspont, ha *Smith* a munkát nemcsak az érték első forrásának, hanem mértékének is tekinti. Különböztetése pedig productiv és inproductiv munka közt, az anyagi haszonnak egyoldalú túlbecsülésére vezetett, ha nem is nála, mégis az ő nyomában. De maga egész elmélete, megfelelőleg az angol viszonyok akkori fejlődési stádiumának, melynek ő is gyermeke volt, nem jut túl azon a felfogáson, mintha csakis a minél nagyobb érték-termelés volna minden emberi gazdaság

célja. És mivel a gazdasági életen kívül az emberi élet más oldalait nem contemplálja és mivel ebben is elhanyagolta a nemzeti vagyon egészséges megoszlásának mellőzhetlen szükségét, melynek horderejét épen a munkáskérdésben csak egy további fejlődési stádium tüntette ki, nagyban mozdította elő azt a szellemi, jobban mondva tisztán anyagi: áramlatot, mely általán az emberi törekvés főcéljának a meggazdagodást tekintette. Végre a munkásosztály iránt táplált nyilvánvaló jóindulata, nemes, emberies érzésmódja mellett is, elméletében már megvan annak a tannak a csirája, mely a munkást a munka sikerének feláldozza és minden munka méltányos megbecsülése helyett a munkást pusztá munkaeszközzé degradálja a tőke kezében és érdekében.

Ám, tekintetes Akadémia, az igazi tudós, ha nein is válhatik el korviszonyaitól és azoknak uralma alatt áll, az abstract okoskodás elmélyedésében is nyitvatartja szemét a történelmi múlt és a jelen élet sokféleségének, melyét az abstract elméletbe szorítani nem lehet és nyitva tartja szívét az emberi érzésnek. Kegyetlen és könyörtelen, visszataszító, lázító, és borzasztó az úgynevezett gyakorlati élet embereinek kezében lesz az abstract elmélet, legyeinek üzletemberek, párt-emberek, kormányférfiak, ha saját gyakorlati érdekeikben rávetik magukat.

Smith Ádám, noha csak tudós volt, de mondjuk, épen, mivel igazi tudósa volt, kerülté az egyoldalúságot, a következtetések formális élet enyhíteni, a következetes rendszeresítés elméleti tökélyét alárendelni tudta az élet sokfélesége és fejlődése, a méltánylást követelő tekintetek előtt. Ha megéri korunk újabb fejlődését — 1790-ben halt meg, — bizonyára számol velük. Követője *Ricardo*, a bankár és parlamenti szónok absolut értékét követelte az abstract elméletnek, melyet a gazdasági törvények terén, az emberi természetből levont egyoldalú praemissákból, tisztán logikai következtetéssel szűr le. Ő emeli alapigazsággá a hamis tételt, hogy a munka nemcsak forrása, hanem mértéke is minden értéknek, ő jut ebből eredményre, hogy a munkás csak munkaeszköz, az ő elmélete kárhoztatja a munkást a létminimumra, az ő rend-

szerében az egyedül észszerű, a megmásíthatatlan fejlődés a néhány gazdag gazdagodásának, a tömegek nyomorának folytonos fokozódása.

De a mi *Ricardónál* még jóhiszemű, logikai operációiban bámulatos, mindig fényes, gyakran megvesztegető elméleti munka volt, az az ő tanain nevedett másod-, harmad- és tízedrendű írók, üzletemberek és politikusok kezében irányzatos törekvéssé tömörült. A manchesteri gyárosok után elnevezett ez iskola a gazdasági igazságok, a helyes gazdasági elvek nevében kikelt minden ellen, a mi kényelmetlen lehetett a gazdagnak, a »laisser faire, laisser passer« liberális elvének korlátlan uralmát, a vagyonok növekedése, tehát a gazdagok gazdagodása érdekében követelte, melylyel szemben a közép és kis vagyon eltűnése csak a természet folyása, az észszerűség követelése, a valódi gazdasági haladás. A közjólétre és a humanitásra való tekintet pedig ezt a haladást csak megakaszthatná, minden efféle tehát csak retrográd ideológia. *Ricardo* tanát a földjövédékről, a munkabérről ők sem tarthatták fenn, de annyival inkább magasztaltak az önzés szabadságát, és azok is, mint a francia *J. B. Say*, az amerikai *Carey*, a kik a morál szükségét és az erény magasztosságát hirdetik, az önzés szabadságától várják az erők végleges harmóniáját és a legmagasabb morált; optimismus, mely felejtí, hogy legalább útközben és addig; míg ez a harmónia kiküzdí magát, mennyi immoralitást hasznosíthat az önzés, mennyi és minő rázkódást idézhet elő a létért való küzdelem, rázkódást, melyben összeomolhatnak a civilisatio oszlopai.

A kik a közhatalom szerepét a gazdasági élet szabályozásában e szerint egészen a magánjog terére akarják utalni és minden más korlát eltávolítását követelik az erők szabad fejlődése nevében, egyet felejtének. Az újabb fejlődésnek útjában állhattak a régi elavult vagy elfajult korlátok, és ezekkel szemben jogos volt a physiocraták követelése: »laisser faire, laisser passer!« Ha azonban az erők korlátlan játékában az erős könyörtelenül megeszi a gyöngét, újabb korszerű szabályozásról gondoskodni kell, ha veszélyeztetni nem akarjuk a polgárosult társadalmat, véres rázkódások útján primitív barbarismusba visszaesni nem akarunk. A gazdasági életet és

ezzel a társadalom existenciájának materiális alapjait nem lehet oly elvre fektetni, mely csak pusztán negatív, vagy ha nem ez, akkor a legszívárabb, legkegyetlenebb önzés.

Világos tehát, hogy a XVIII. századbeli »laissez faire, laissez passer« ezen másodvirágzása és a manchesteri iskola, mely a nemesség megszűnt osztályuralma helyébe a liberalizmus nevében a pénzemberek osztályuralmát akarta emelni, szintén csak a socializmust mozdíthatta elő. A socialista írók meg is támadják a legszenvedélyesebben, de nemcsak szenvedélyvel, hanem legalább *Marx* és *Lassalle* számottevő tudományos készültséggel, elmeélel, alaposzággal. A nagy socialista írók pozitív javaslatai még mindig ingadozóak, homályosak, erőszakosak és éppen csak a tömegekben, de ezek közt ellenállhatatlanul és rohamosan hódítanak. Ámde tudományos kritikájuk hódít mindenütt. A művelt nyugaton tudomány és törvényhozás, kormányok és fejedelmek már régen a halottakhoz dobták a manchesteri iskolát, és a »gazdajági szabadság« a »laissez faire, laissez passer« módszere, melyért ötven évvel ezelőtt rajongott a liberális Európa, melyet a bölcsek kövének tekintett, ma ugyancsak ötven évvel meghaladott álláspont, és angoloknál, amerikaiaknál, francziáknál, olaszoknál, németeknél már huszonöt év óta nem akad többé komoly tudós vagy politikus, a ki védelmébe venné ez immár »hyperconservatív« rendszert. A haladott nemzeteknél irodalom és törvényhozás, államférfiak és uralkodók, ha egyik kézzel harcolnak a socialisták *forradalmi* tendenciája ellen, a másikkal kezét fognak velük, elfogadják, megvalósítják számos pozitív követelésüket, mert régen egyetértenek abban, hogy a szociális forradalmat *csak a társadalmi reform gátolhatja meg*. Így láttuk *Bismarck* intimitását *Lassalle*l, *Vilmos* császárt 1890-ben a nemzetközi munkás-védő actio élén és már III. *Napoleon* bizonyos értelemben munkácsászárrá akart lenni.

III.

De még az a természettudományi iskola is, mely a 30-as és 40-es években, a nagy forradalom eszméinek másodvirágzásában, ragadva a visszatért eszmeáramlat és a természet-

tudomány bámulatos kutatásainak eredményei által, vissza akart térni az encyclopedisták szellemére és nagy tehetségeit és nagy tudományát is meghaladó merész optimismussal és phantasiával, már-már azt hitte, hogy a létnek és a világrendnek minden titkát felderítheti, az emberi sziv és az elmélyedő elme minden kérdésére választ adhat a bonczkés, a vegyelemzés és a mathesis segítségével: még ők is a XVIII. század embereinek világnézetével egészen ellenkező eredményekre jutottak.

Moleschott, *Vogt* megteremtik a materialismus rendszert, melyben Istennek és vallásnak szintén nincs helye. De jön *Darwin*. A szerves élet nagy kutatója inductio útján megállapítja a szerves élet bizonyos törvényeit. És jön utána a 60-as években a Darwinismus, kiválóan német iskola *Haeckel* vezetése alatt, mely a szerves élet e törvényéire akar alapítani világrendet, philosophiát, sociológiát. És vajjon mik e törvények? Szabadság, Egyenlőség, Testvériség? Az akarat szabadsága, de általán minden szabadság helyett az előzmények összeségéből eredő kényszerűség. Az egyenlőség helyett az ősoktól eredő születési különbség. A testvériség helyett a gyöngének rendeltetése az erősebbnek hizlalására. Szembeszökő tehát és rendkívül érdekes, hogy még azok is, a kik egészen vissza akarnak menni a XVIII. század eszmeirányára, egészen ellenkező eredményre jutnak. De szembeszökő még valami. Ezek a törvények kétségkívül hatnak a szerves életben. De á kik kizárólag ezekre akarnak alapítani világrendet és világnézetet, társadalmi tudományt, nyilván megfelelnek egyről. Meg arról, hogy ezeken a szoroson természeti törvényeken kívül létezni kell még más törvényeknek is, melyek az emberre hatnak, mert különben az ember soha sem emelkedhetett volna azon a primitiv természeti állapoton felül, melyet kizárólag a physiologia és biológia törvényei szabályoznak. A világrendben, és nevezetesen az emberben kell hogy hassanak tehát a biológia és a physiologia törvényein kívül más törvények is, melyek nélkül az ember soha sem emelkedhetne túl a primitiv természeti állapoton, melyek kiküszöbölésével vissza kellene esnie abba az állapotba. Az ember, mint szerves lény, kétségkívül alá van vetve a biológia

és a physiologia törvényeinek, de alá van vetve más törvényeknek is, melyek amazokkal együttesen és kölcsönösen hatnak és azokra visszahatnak, melyek nélkül civilisatio és társadalom nem képzelhető, és melyeket *erkölcsi törvényeknek* nevezünk. És á meddig ezeket bonczkással, vegyelemzéssel és mathesisssel kimutatni nem lehet; és a meddig bonczkés, vegyelemzés, mathesis a természet kutatásában végre mindig eljut egy pontra, a hol nem nyújthat többé bizonyosságot, hanem csak hypothesist, és a meddig minden tudomány, inductio és speculatio, akármilyen merészen hatoljon előre, mindig eljut egy határra, melyen a megfoghatatlan előtt áll; a meddig a tudomány nem mondja meg, hogyan keletkezik az élet, miért kell halnunk és mindennek mi a czélja és végoka? a meddig vért és nedvkeringést csinálni, az életot szervetlen elemekre felbontani igen, de ez elemekből életet csinálni nem tudunk; a meddig számolni kell a végtelen és az örökkévaló fogalmaival, melyeket sem nélkülözni, sem átérteni képesek nem vagyunk; és a meddig mindaz, a mi az emberre nézve messze a legfontosabb, mihelyt tülemelkedik a vegetáláson és az állati ösztönön, túl fekszik a megfoghatatlan e határán: — addig a megoldást követelő gondolkodó elme, a megnyugvásért kiáltó zaklatott szív, mindannyiszor vissza fog térni a hithez.

Az ötvenes években még felülről, a kormányok tartották szükségesnek nyomást gyakorolni a vallás érdekében. Ma ellenkezőleg, mindenütt, a hol a hatalom bírlalói olybá veszik és ezért ignorálni akarják a vallásos érzelmeket, mint a mihez az államnak semmi köze nincs; vagy éppen ellenszenvvel nézik a vallásos mozgalmakat, mint minden társadalmi szabad erőt, mely uralmuk korlátlanóságát csorbíthatja: alulról jön a nyomás, mely emlékezteti őket, hogy a vallásos érzelmek a népéletnek egyik szükségét képezik, melyet elhanyagolni vagy éppen sérteni büntetlenül nem lehet, melylyel számolniuk kell, melyhez az államnak igenis köze van, mint mindenhez, a mihez köze van magának a nemzet életének, köze van ép úgy, mint ahhoz, hogy a nemzetnek kenyere legyen, mert az állani a nemzetért van, nem pedig azokért, a kik a hatalom birtokában mindig hajlandók azt hinni, »l'état c'est moi«.

A hol az angol faj él és uralkodik a földkerekségén és a hol lelkiismereti és vallásszabadság alatt nem a lelkiismeretek rendszabályozását, a gyámkodás és a privilégiumok különböző mértékkel mért fokozatait és a hatósági concessiók rendszerét értik, a protestantismus szelleméhez képest, mely az egyéni kezdeményezés sokfélesége, úton-útfélen találkozzunk magából a tömegeből eredő vallásos manifestációkkal, a hol hivatásszerű és Ötletszerű térítők gyakran zene, dobszó vagy énekkel, majd tarka-kalandos jelmezekkel, majd szigorú egyszerűségük által feltűnést keltő öltözetben csődítik Össze a járókelő tömeget, hogy saját vallásos nézeteiknek hódítsanak híveket. Angliában a nagy politikai pártok vezérférfiai vallásos kérdésekben üdülnek a politikai harcok közt: a liberális *Gladstone* a bibliát magyarázza és vallásos kérdésekről publikál tanulmányokat; a conservatív *Balfour* csaknem abban a pillanatban, mikor a legújabb kormány változásnál mint a kincstár első lordja átvette az alsóház vezetését, egy nagy munkát ad ki: »Bevezetés a hittudományok tanulmányozásához.« Mekkora eruditio, mi mély gondolkodás, emelkedett vallásos érzület!

A katolikus világban, melynek szelleme az egység és universalitás, a pápaság, elhagyva és megtámadva a királyoktól megemlékezik az egyház eredetéről: azokhoz fordul, kikről kezdettől fogva előszeretettel gondoskodott, a szegényekhez és elhagyottakhoz, az ügyefogyottakhoz és elnyomottakhoz intézi szavát, mondván: »bocsássátok hozzám a kisdedeket.«

XIII. Leo encyklikája »*Novarum rerum*« epochát jelez az emberiség történetében. A szózat visszhangzik a tömegek reszönanciájával az összes katolikus nemzeteknél és messze azokon túl. *Egy Crispi* félistennek magasztalja *XIII. Leót*, olyannak mondja hatalmát a szellemek fölött, melynél nagyobb még nem volt.

Franciaországban a hatalom birtokosaival, a kik még mindig az egyházban látják az ellenséget, a tömegek valóságos középkori vallásos felbuzdulással válaszolnak a lourdesi zarándoklatokban, melyeket a vasutak nem győznek, és a vallásos mozgalom élén élite-szellemek, a francia akadémia tagjai állnak.

A legszabadabb alkotmány, a legmíveltebb nemzetek egyikénél, minden felső támasz nélkül a vallásos eszméknek szerzett nagy és növekedő többséget Belgiumban.

A protestáns Németországban a centrum dominálja a parlamenti helyzetet.

Tolstoi vallásos mysticismusa az orosz népszellem megnyilatkozása. Maga *Zola*, a ki korának nagy áramlatait akarja megírni, a vallásos áramlat emelkedésével foglalkozik.

A nagy magyar Alföldön a nazarenizmus mozgalma mi egyébb, mint a ki nem elégitett vallásos impulsus?

A vallásos érzület aberrációi is csak impulsív erejét bizonyítják.

Nem nézetek, vélemények ezek, tek. Akadémia, a krónikás szárazságával felsorolt tények, melyeket lehet különfélelkep appreciálni, melyeket rokon- vagy ellenszenvvel, lelkesedéssel vagy gyűlölséggel lehet fogadni, de melyeket ignorálni nem lehet annak, --³/₄. ki korunkkal foglalkozik.

Száz év óta philosophok és reformerek az emberiségnek annyi boldogságot ígértek, mely be nem vált, hogy csalódásainak és a század társadalmi bajainak e klimaxában egy nagy kiáltás tör ki belőle, mely hitet kér.

De h az appreciatiót keressük, szerintem azt könnyű megtalálni. Itt is a körforgás- ama nagy törvénye hat, mely ép úgy kormányozza az eszmék világát, mint a csillagrendszert; minél messzebb röptöt vesz a tudomány, minél bámulatosabb eredmények ragadják a felfedezőt és a kutatót, hogy az exact tudomány szilárd terét elhagyva, összetévessze a tudományyal a képzeletet, és icarusi röptében már-már a végokok felderítését ígérje, és minél inkább ragadja ideig-óráig magával a szellemeket, minél inkább kezdi magát *istennek* érezni az ember, minél inkább mondja istenről, hogy erre a hypothézisre szükségem nincs: annál biztosabb, hogy jön a kiábrándulás órája, jön a; beismerés, hogy bármennyire hatoltunk, mégis van egy határ, a hol a megfoghatatlan előtt állunk, és akkor ismét jön a vallásos érzelmek ébredése: a csalódott, a ki nem elégitett, kielégítést, megnyugvást, vigaszt, belső békét, igazságot és reményt szomjúzó szellemek áradata visszafordul a hithez, melyről azt látjuk, hogy a gondolkodás bölcsejétől

kíséri az emberiségét, és túl éli minden válságát, mert az emberi nem nélkülözni nem képes.

És innen van még egy szembeszökő ellentét a XVIII. és a XIX. század közt. A XVIII. század a vallás eltörlésével végezte, a XIX. század ez alkonyán a vallásos eszmék ős érzelmei új felbuzdulásával találkozunk az egész vonalon. A kornak elkeseredett ellentéteiben, kétségbeejtő problémáiban, a hol az egyik a gazdasági ökológiai szabadságát, a másik az egyén minden szabadságát elkobzó egyenlőséget követeli, a halálos gyűlöletben, melyet immár csak a szuronyok ereje tart féken, és már-már féken tartani nem tud: felemelkedik egy hang a magasból, a materiális érdekek, a bezsebelhető haszon harczában egy hang az eszmény magasából, és ez a hang nem kiáltó szó többé a pusztában, hang, mely ismét a testvériséget, de nem a jacobinusok, hanem az evangélium testvériségét hirdeti, és a társadalmat marcangoló bajok egyetlen írjául kínálja a keresztény eszmét, mert a fenevadak társaságában érvényesülhet korlátlanul a struggle for life igazsága, de az emberi társaságot kizárólag erre alapítani nem lehet, nem szabad. Mert a társadalmi kérdés nemcsak biológiai kérdés, nem is közgazdasági kérdés csupán, hanem mindenekelőtt és mindenekfölött ethikai kérdés, az equitas, a humanitás, a felebaráti szeretet kérdése. — Az emberi nemnek a »struggle for life« biológiai törvényén kívül szüksége van más igazságra is, arra, hogy mindnyájan egy atyának vagyunk gyermekei, hogy szeressük egymást, hogy gazdagnak és szegénynek viselni kell a maga keresztjét egyaránt, egymásért és önmagáért, mert öröm van sokféle, boldogság csak egy van, a szívnek az a békéje, a lelkiületnek az a magasztos emelkedettsége, mely a szeretettel és áldozattal végzett kötelességből ered.

ÉRTEKEZÉSEK
A TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEÉMIA.
A II. OSZTÁLY KEKDE LÉTÉBŐL

SZERKESZTI

PAUER IMRE

OSZTÁLYTITKAR.

XI. KÖTET. 12. SZÁM.

ÁLLAMI
ÖNKORMÁNYZAT.
SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.
KUNCZ IGNÁCZ
LEV. TAGTÓL.

(Olvastattott a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának 1896. nov. 9-iki ülésén.)

BUDAPEST.

1896.

Budapest. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

BEVEZETÉS.

Egy lángeszű francia, *Montesquieu*, az angol alkotmányt állítá Európa népei elé, kényszerítve ezeket, hogy a szolgá-
ságot összehasonlítsák a szabadsággal.

Egy másik lángeszű francia, kinek művét némelyek *Montesquieu*-é mellett említik, *Tocqueville*, az észak-amerikai egyesült államok önkormányzati intézményeire irányozta a művelt világ figyelmét.

B. Eötvös Józsefnek a XIX. század uralkodó eszméinek állami befolyásáról írt halhatatlan művében találkozunk az önkormányzattal mint társadalmi joggal, de egyszersmind az önkormányzat állami jelentőségének nagyszabású kifejtésével.

Dr. *Lieber Ferencz*, new-yorki tanár, pedig az intézmények jellemképző és szabadságra nevelő ereje szempontjából tünteti föl az önkormányzatot.

Gneist és *Stein* német tudósoké az érdem, hogy az önkormányzatot beillesztették az államjog rendszerébe, *Hermann Roesler* pedig a culturélet társadalmi szabadságának terén egy új tudomány (das sociale Verwaltungsrecht) álláspontjából tesz kísérletet az önkormányzatnak szintén rendszeres fölépítése végett.

Ezen a világirodalmi alapon hosszú sora az íróknak foglalkozott az önkormányzattal részint publicistikailag, részint rendszeres elméletben. De sem a kérdés kimerítve nincs, sem annak gyakorlati fontossága nem csökkent, sőt növekedett korunk fenyegető bürokratizmusa miatt, mely ügyesen fölhasználja ugyan a népelet erőit, de nem képes eszközölni új erők fejlődését; a pillanatnyi siker önző politikáját követi; a

gyümölcsöt úgy szedi le, hogy kivágja a fát. A burokratizmus szempontjából a népélet nem egyéb, mint a raktárban főlhalmozott és fogyasztásra szánt áru. Ennek a veszélyes betegségnek legfőbb ellenszere az állami önkormányzat.

Az állami önkormányzat rendszeres kifejtése csak az államra vonatkozó elméletekkel kapcsolatban lehetséges. Látható ez az összefüggés abból is, hogy a német birodalom mai közjogi alakja és ennek államtani kategóriákra való visszavezetése *Labandnál* és követőinél az önkormányzatnak egészen új, bár szerencsésnek éppen nem mondható fogalmára adott alkalmat. A most idézett példa tehát egyszersmind arra tanít bennünket, hogy az általános tanokat, melyekre az önkormányzatot akarjuk építeni, nem szabad pozitív alakulásoktól kölcsön kérnünk, mert az utóbbiak csak igen ritkán fejeznek ki valamely elméletet a maga elvi tisztaságában.

Általában a tiszta *államuralmi* fölfogást követvén, az állami önkormányzatra is ezt alkalmazom. A középkori *patrimonialis* elvnek magánjogi bilincseit még ma is számos ponton viseli a közjog. E dolgozatnak egyik főfeladata lesz tehát az állami önkormányzatot fogalmában, szervezetében és hatáskörében minden magánjogi elemtől mentesen föltüntetni.

Az ellentétből legjobban megvilágíthatjuk irányunkat. Az újabb irodalom köréből *dr. Edmund Bernatzik* műve szolgálhat ily tanulságos ellentét gyanánt. A nevezett államtudós az alkotmányos királyságot a köztársasági elnöknek, mint állami orgánumnak, közjogi viszonyából és a királynak saját jogából (»ein eigenes Recht auf seine Organstellung«) állítja össze.¹⁾ Művében egy kissé *Haller* szelleme kísért, mert az említett »saját jog« nem egyéb, mint a középkor patrimonialis joga.

Igaz, hogy ez a sírjából föltámasztott kísértet, a mely a középkorban országok és világbirodalmak fölött magánjogilag rendelkezett élők közt és halál esetére, *Bernatzik* művében rendkívül szerény s lehetőleg kerülve minden összeütközést a modern állammal, utoljára megelégszik a hatalomnak parányi adagárai, sőt a nudum jus-szal.²⁾ De a rossz elvet, még ha

¹⁾ Republik und Monarchie. 1892. 29. lap.

²⁾ U. o. 47. és köv. 1.

alamizsnáért nyújtja is kezét, vissza kell utasítani; mert semmi sem könnyebb, mint *Bernatzik* szellemében az összes államalkatokat a patrimonialis elvre visszavezetni péld. ilyen formán: Absolut királyságban az állam egy embernek patrimonialis tulajdona; respublikában a polgárok összeségének szintén patrimonialis tulajdona; alkotmányos monarchiában pedig egy ember és a polgárok összesége osztozik igen különböző arányban az államon, mint ismét patrimonialis tárgyon.

Íme ez lenne a »saját jognak« következetes alkalmazása! A *Bernatzik* szellemes művében található magánjogi irányt tehát nem tesszük az állami önkormányzat rendszeres fölépítésének alapjává. Ha ennek számára alapot a történetben keresünk, azt inkább megtaláljuk az antik világban, de a fogalmak bölcsészeti szabatoságát az utóbbinak sem áldozzuk föl.

Igaz, hogy a modern állam szakadatlan fejlődési folytonosságban van a középkorival, de eszmeileg sokkal közelebb áll a classicus államhoz. Mely tényezők okozták ezt, annak kifejtése nagyon messze vezetne. A renaissance azok közt minden esetre első rangú szerepet játszott. *Bernatzik*, az antik fölfogás háttérbe szorításával, a modern államba a középkori germán fölfogást akarja vinni, vagyis a köz- és magánjognak egy logikailag lehetetlen vegyülékét.

A középkorban, a *múltban*, ennek a jogászai képtelenségnek, általán a germán világnézetnek nagy missioja volt, mert a történet logikája más. A germánság középkori szerepét *Fustel de Coulanges* bámulatos munkája sem rontja le, csak egyoldalú értelmezéstől és túlzásoktól óvja meg. De a nemzetek nincsenek a germán népjog sziklájához kötözve.

Egyébiránt *Bernatziknak* köz- és magánjogból összeállított királysága nem is új gondolat. Megtaláljuk azt *Hugo Grotiusnál* az *ususfructus* analógiájával magyarázva: »Ut enim res est ager, ita et iter, actus, via. Sed haec alii habent jure pleno proprietatis, alii jure usufructuario, alii jure temporario. Ita summum imperium dictator Romanus habebat jure temporario; reges denique tani qui primi eliguntur, quam qui electis legitimo ordine succedunt, *jure usufructuario*; at quidam reges pleno jure proprietatis, ut qui justo bello imperium quaesive-

runt, aut in quirum ditionem populus aliquis, majoris mali vitandi causa, ita se dedidit, ut nihil exciperetur. (De jure belli ac pacis, lib. I., capui III., XI.)

Ez az elmélet azonban már *Grotius* korában anachronisms volt s éppen nem szükséges a modern királyság attribútumainak megmagyarázására. Van a mai királyságban valami a középkor nagy alkotásaiból; csakhogy az utóbbiakat nem szabad elavult formájukban alkalmazni. A középkor által alkotott egyéni hűség a modern monarchiában nemzeti erővé, a nemzeti szervezet elemévé lett és pedig magáért a nemzetért. Az egyéni hűség ily állami alkalmazása által lesz a monarchia a nemzetnek önszemélyesítési processusa egy emberben és pedig közjogilag szervezve, mert tényleg egy Perikles is tényezője lehet ezen önszemélyesítési processusnak. Nem magánuralmi elv, hanem a morarcklának, mint az államilag élő nemzet közjogi szervezetének lényege az. a mely a trónon az elmebeteget is megvédi. Az elmebeteg uralkodónak joga tehát éppen nem szolgál Bernatzik fölfogásának czáfolhatatlan érve gyanánt.¹⁾

Az állami önkormányzatot tiszta államjogi alapon kell tárgyalni. De ezzel még nincs megoldva a föladat: mert az államnak és az állam önkormányzati életének lényegét nem a jog teszi, hanem az *ethikai tartalom*. A jog csak külső structurája ennek. Az államnak és az állami önkormányzatnak lényege öntudatos ethikai tartalmukban, vagyis erkölcsi szüüiélyiségökben van. mint élő történeti fejleményben. Szemben tehát az egyoldalú jogi formalismussal. a mely *Lindgren* elméletében legmerekvebb kifejezésre jut, e dolgozat az állami Önkormányzatot az ethikai államfogalom álláspontjából világítja meg.

Némelyek szerint az önkormányzat *jogi*, mások szerint *politikai* fogalom. *Hösin* értekezésében mind a kettőt megtaláljuk, de magasabb egységbe foglalás nélkül.

Ezzel a kissé ködös jelenséggel szemben az önkormányzatnak *philosophiai teljességéből* kell kiindulnunk, a mely tiszta *alaki* fogalom és tárgyára (anyagára) logikai osztás útján alkalmazandó. Az önkormányzatnak úgy politikai, mint jogi

¹⁾ U. o. 37. 1.

fogalma helyes, de csak a most jelzett philosophiai alapon tisztába hozható.

Az önkormányzat mint alaki fogalom nagyon széles körű és szokatlan. De alaki miségénél fogva nem is lehet más. Ezt mindenki tudja, a ki az alaki fogalmak jelentőségét a tudományban ismeri. Sokkal inkább adhat megütközésre okot oly eljárás, mely az alaki fogalmak tárgyi alkalmazásánál kézzel foghatólag össze nem tartozó dolgokat egybefoglal. Ilyen *Labandnál* és *Rosinnál* az a monstruositas, mely a hatalmas Poroszországot mint tagállamot és a legkisebb parasztközséget az államjogi önkormányzatnak ugyanazon padjára ülteti.¹⁾

Valamint az emberi összéletnek két nagy alakját, az államot és társadalmat különböztetjük meg, úgy az önkormányzat is kétféle: *állami* és *társadalmi* önkormányzat. Az elsőben uralkodó elem a politika, az utóbbiban a jog.

Itt társadalmi önkormányzat alatt nem értem azt a visszaélést, mely az államigazgatás terén a társadalmi elv és érdek alapján szervez önkormányzatot, hanem értek olyan önkormányzatot, a mely a társadalomnak szabad fejlődéséből egészen jogosan támad.

Minden önkormányzat vagy tisztán állami, vagy tisztán társadalmi. Tehát az önkormányzat, mint közvetítő elem állam és társadalom közt, logikai lehetetlenség. Legalább így áll a dolog fogalmilag; mert szervezetben és működésben az állami és társadalmi önkormányzati elem egymáson gyakran átszövődik.

E dolgozat tárgya csak a *szoros értelemben vett* állami önkormányzat, a melyet azonban csak az önkormányzat egész rendszerével kapcsolatban lehet megérteni.

ny szoros értelemben az állami önkormányzat nem az államnak mint egésznek egyetemes, országos alakban végbenő önrendelkezése, hanem annak particular alakzatokban folyó és a népélet helyi vagy ügyi kapcsolatai által eszközölt önrendelkezése. Az állami önkormányzat tehát ily értelemben a népéletnek activ szerepe az államigazgatás particularis szervezetében. Vagy mivel az állam a nemzet, tehát az állami

¹⁾ Így Bosin, Souveränität, Staat, Gemeinde, Selbstverwaltung. 1883. 48. és 49. l.

önkormányzat úgy is definiálható, hogy az a nemzetnek mint activ államalanynak önrendelkezése az államigazgatás particularis alakzataiban.

A szoros értelemben vett állami önkormányzat tehát három momentumot foglal magában; *a)* hogy az igazi államigazgatás, *b)* hogy azt a népelet, illetőleg a nemzet activ működése tölti he, *c)* hogy annak szervezete (nem tárgya!) particularis.

Az állami önkormányzat activ tényezője gyanánt majd a népeletet, majd a nemzetet említettem. Korunkban mind a kettő ugyanaz az egy lény más-más oldalról tekintve: mint személyes egységben megjelenő államalany, a nemzet; a maga élő, szervesen összefüggő, véghetetlen sokféleségében, a népelet. Kern mindig és mindenütt volt igV. A classicus világban a népelet nem a nemzetben verődött személyes egységre, hanem a községállamban. A feudális rendszerben pedig a népelet egyáltalán nem is jutott személyes egységre.

Az önkormányzat ezen *állami* fogalmában a szabadság is lényeges momentum; de csak az állami szabadság; mert az állami önkormányzat a nemzetnek, mint activ államalany, teljes kiépítéséhez tartozik. Más szavakkal: a nemzet nem lehet államilag teljesen szabad önkormányzati szervezet nélkül. Az állami önkormányzat védi az egyéni szabadságot is, de az utóbbi annak fogalmához nem tartozik. Az egyéni szabadság nyilvánulásának rendszere a társadalmi önkormányzat.

Gyakran találkozunk oly nézettel, a mely az önkormányzat fogalmát annak szervezetében keresi, pl. sokan az ingyenes hivatalban, mások a hivatalnokok választásában. Ez egyik főkutforrása az önkormányzat terén uralkodó fogalomzavarnak. Hogy az önkormányzatot, mint alaki fogalmat, a szervezetből definiálni nem lehet, az kézzel fogható, mert ezzel megsemmisítenék annak alaki általánosságát. De az önkormányzat állami és társadalmi alkalmazásának fogalmát sem nyerhetjük a szervezetből, mert nincs oly szervezet, a mely akár az egyiket, akár a másikat teljesen kimeríthetné. Általán a fogalom az ok, a szervezet az okozat. Ezt a logikai rendet nem szabad megfordítani. Lehet, hogy egy fogalom megvalósításának czélszerűségi föltétele egy bizonyos szervezet, de az utóbbi azért nem maga

a fogalom. A különböző elveken nyugvó szervezetek közt nem vonható hajszálnyi pontossággal határvonal, de a fogalmi köröket ilyenekkel kell megjelölni.

Nem a szervezetből kell deducálni a fogalmat, hanem a fogalomból a szervezetet. Ez az igazság-nyer kifejezést dr. *Lechner* azon mondásában, hogy a kiknek az önkormányzat maga az állam kicsiben, »mely bizonyos ügyekre nézve az összállam hatalma alól ki van véve s ezekre nézve maga gyakorolja a főhatalmat«. ám azok szervezzék az önkormányzatot az állam analógiája szerint olyképen, hogy az önkormányzatiján a törvényhozó gyűlés, kormány és államfő állásának utánzata, illetőleg paródiája legyen, de föltűnő következtelenség ez azok részéről, a kik az önkormányzatban nem részállatot látnak, hanem csak a végrehajtó hatalom orgánumát.¹⁾

A kormányzat eszméjéből kiindul s az önkormányzat alakai fogalmán áthaladó logikai osztályzás csak azt állapíthatja meg, hogy a szoros értelemben vett állami önkormányzat a népelet activ állami működése az egyes helyeken, (megye, község,) vagy az egyes ügykörökben; (ipar, kereskedelem, vízszabályzás, szegényügy, utügy stb.), tehát minden esetre particularis szervezet, de mint ügyi particularismus (valamely ügykörnek particularis szervezete) helyi tekintetben lehet egyetemes, országos is.

Így áll a dolog fogalmilag. Ettől lényegesen különbözik a szervezeti kérdés, mely nem logikai osztás alapján megoldandó, hanem czélszerűségi, tapasztalati, különösen lélektani úton.

Itt az önkormányzat szervezetével kapcsolatban még egy megjegyzés teendő az alább következők megértése végett. Az állami önkormányzatot bár egyes ember, mint ilyen is, közve-títheti (az önkormányzat monarchikus alakja), mégis főképp közjogi testületek (*universitates juris publici*) gyakorolják azt. A német tudomány az utóbbiak közjogi természetébe helyezi az önkormányzat elméletének súlypontját, és nagy fáradságot fejt ki azoknak közjogi kategóriákba foglalása végett.²⁾

¹⁾ Hoffmann Pál, Jog- és államtud. folyóirat. 1871. III. évnegyed! füzet, 217. és köv. lap.

⁴⁾ Világosan ismerteti e nézeteket Biodig, *Die Selbstverwaltung ab* Rechtsbegriff. 1894. 20. és köv. lapok.

Ezt az irányt csak részben követi a jelen dolgozat. Természetesen az önkormányzati testületeket közjogi kategóriákba kell foglalni. Így pl. vannak *területek*, amelyek az ott levő személyek és dolgok fölött helyhatóságot gyakorolnak, s *ügyiek*, amelyek szintén sokféleképp vonatkoznak a helyre, de nincs helyi hatóságuk, hanem valamely ügyre nézve szolgálnak államigazgatási orgánum gyanánt.

De bármily fontos és érdekes is az a közjogi elmélkedés, mely az önkormányzati testületek fogalmával és osztályzásával foglalkozik, mégis egészen elhibázott eljárás az állami önkormányzat elméletének súlypontját ebbe a közjogi kérdésbe helyezni, vagy éppen azt kizárólag arra szorítani; mert az állami önkormányzat elméletének súlypontja egyáltalán nincs jogi fejtegetésben, hanem etikai és lélektani téren. Épp ebben is jellemző a különbség az állami és társadalmi önkormányzat közt.

A társadalmi önkormányzat, mint jogi fogalom, akár egy ember gyakorolja azt, akár többen együtt, mindig jogászai fejtegetést igényel. A társadalmi önkormányzatnak tehát legbensőbb lényegébe vág a társulat, testület, jogi személy jogászai problémája. Ellenben az állami önkormányzati test, bár a közjog által mint személy elismertetik, mégis mint tényleg (nem pusztán jogilag) létező, történetileg fejlődő erkölcsi öntudatosság tölti be nagy politikai hivatását. Nincs is nagyobi) egyoldalúság az állami önkormányzatra vonatkozó elméletben, mint annak pusztán jogászai értelmezése. Már ez maga elég arra, hogy az állami önkormányzatot állami jellegéből kiforgatva, azt társadalmi színben tüntessük föl.

Az olvasó találkozni fog e dolgozatban *Gneist* szellemével, bár az önkormányzat rendszerét, mint az már az eddig fölhozottakból is látható (az önkormányzat alaki fogalma alapján az állami és társadalmi önkormányzat) másképp construálok; továbbá az ingyenes államhivatal mellett súlyt fektetek az állami önkormányzatnak corporatív szervezetére is.

Stein Lőrincznek mindenki sokat köszön, a ki az állammal és társadalommal tudományosan foglalkozik, de rendszerének követői közé nem tartozom. *Stein* az állam személyes egységének hangoztatása daczára a politikai tényezőket nagyon is szét-

választja, sőt szembe állítja. Az önkormányzatot mint jogi fogalmat csak akkor értelmezhetjük, ha azt előbb az államigazgatás személyes egységének keretéből kiemeljük. Az államigazgatás keretén belül minden jogalany csak magának az államigazgatás egységes jogalanyiségának létalakja, kisugározása. A napsugár nem fordulhat vissza, hogy magát a napot elhomályosítsa. — Abban igaza van *Steinnak*, hogy az állami önkormányzat szabad igazgatás. De a teljes constitutionalismus mellett (a melytől azonban *Stein* rendszere messze elmarad,) a központi kormány szintén szabad igazgatás. Ha az angol parlamenti minister vagy az észak-amerikai egyesült államok elnöke nem a szabad igazgatás kifejezői, akkor a modern parlamentek sem mondhatók a *szabad törvényhozás* szerveinek. Angliában és Amerikában nem szorítják a szabad igazgatás fogalmát az államnak helyi önkormányzatára. Erről *Lieber* könyve egy magában meggyőzhet mindenkit.

A legélesebb ellentétben áll jelen dolgozat azzal a fölfogással, mely az önkormányzatot minden további megkülönböztetés nélkül, mint az államigazgatás ellentétét tünteti föl, és a melynek egyik főképviselője *Gierke*, a ki egyfelől óvja a községet az államigazgatási teendőktől, másfelől a községnek, mint önmagában és önmaga által közjogi alanynak, hatáskörét az államigazgatás rovására kiterjeszti, sőt az állami fölügyeletet a községi autonómia (*Selbstbestimmung*, *Selbstgesetzgebungsrecht*) irányában negatív szerepre (*placetumra*) szorítja, olyképen, hogy az állam csak azt constatálná, hogy a község nem lépte át hatáskörét és a magasabb jogi rendet nem sértette.¹⁾ Miként *Bernatzik* a középkori germán fölfogás szerint értelmezi a királyságot, úgy *Gierke* a község állását. Mindkét esetben *saját* jogról van szó. *Gierke* szerint a község, mint a községbeliek fölött álló egyetemesség, a maga közjogi jellegének eredeti kuforrása.

Mindez homlokegyenest ellenkezik a modern fölfogással. Az emberi összetételben csak két substantia van: az állam és az egyén, és ennél fogva a község nem lehet ős eredeti forrása

¹⁾ Das deutsche Genossenschaftsrecht. Erster Band. 18fi8. — §. 57
Különösen 759. és köv. lapok.

semminek. Az állami önkormányzatot gyakorolja a község mint az állami szabadság szervezetének kiegészítő része. Viszont a község mint társadalmi önkormányzat az egyéni szabadság szervezetének egyik nevezetes alakja. A község tehát nem lehet »ebenbürtig« sem az állammal, sem az egyénnel, mert önmagában és önmagáért nem létezhetik. A modern államban a politikai személy kizárólagosságának elvét is fönn kell tartanunk. Csak egy politikai személy van, s az az állam. Ez egynek nyilvánulása minden politikai alanyiség és politikai jog. Grierke csak ott lát önkormányzatot, a hol az egységes állami munka középkorisan szét van törve. Óriás tudása és hatalmas szelleme ebben a félig államias, félig államtalán irányban még elég kárt tehet.

Roesler az önkormányzat elméletében külön állást foglal el. Szerinte az önkormányzat a társadalmi szabadság kifejezése. Az önkormányzat az egyesnek bizonyos független tevékenységi kört biztosít a közigazgatási orgánumokkal s az állammal szemben. Önkormányzat útján az ember fejlődését saját szabad társadalmi tevékenysége eszközli a culturélet minden viszonyaiban.¹⁾

Roesler önkormányzati fogalma kapcsolatban van azon. bizonynyal *Mohl Róbert* szellemében történt nagyszabású, de elhibázott kísérlettel, hogy a legmagasabb eszménye szerint emberiségi *socialis jogot* helyezze az államjog és magánjog közé.

Kétségtelen, hogy ez logikai lehetetlenség, mert az állam és egyén kimerítő kategóriák. Minden jog vagy az ember eszméjéből származik, vagy az államból. Vegyülhet ez a két elem az életviszonyok szervezetében, de eredeti jellegét ilyenkor is megtartja mindenik.

Egy nagy érdeme azonban van *Roeslernek*. Ő construálta a társadalmi önkormányzatot. Miként *Gneist* az önkormányzat állami nyilvánulását leghatalmasabban kiemelte, úgy *Roesler* annak társadalmi szerepét. Ezen oldalról tehát *Roesler* az önkormányzat elméletét kiegészítette. Sajnálni lehet, hogy a németirodalomban oly kevés visszhangra talált. Az önkormányzatra vonatkozó nézeteinek egyik főérdeme a határozott iránt.

¹⁾ Das sociale Verwaltungsrecht. 1872. 1. Abtheilung. 43—44. lap.

Ratzehofer a politikát mint érdekküzdelmet rajzolja sociologiai alapon. Föltűnteti az autonómiát és centralisatiót is, mint az érdekpolitika tárgyát.¹⁾ Nem is fölösleges az autonómia és önkormányzat kérdését ezen machiavellisticus világitásban is ismerni. Az önkormányzat, a mely mindenekelőtt alkalmas a jog szilárdítására, eltorzított alakjában már olykor a jog fölforgatására szolgált. Látunk a történetben érdekpolitikát, a mely mindent szétválaszt, hogy mindent saját óhajtásának megfelelő egységbe foglaljon. A római politika az ókorban, azzal igazta le a világot, hogy egyfelől a meghódítandó anyagot minél élesebb ellentétekre bontá, másfelől azt a maga szempontjából ismét egyesítő.

De bármily fontos is az önkormányzatnak ily érdekpolitikai tárgyalása, e dolgozat azzal nem foglalkozik, mert egyedüli föladata e dolgozatnak a szoros értelemben vett állami önkormányzatot a *nemzetállam* rendszerébe illesztve tudományosan megvilágítani.

Ennélfogva tisztában kell lennünk a nemzetállam fogalmával. Érttem nemzetállam alatt a nemzetet mint történetileg kifejlődött activ államalanyt. A nemzet csak akkor lehet államilag aetiv, ha arra szervezve van. E szervezetnek lényegesszé a szoros értelemben vett állami önkormányzat.

A sokszor emlegetett nemzeti állam nyelvészetileg egy »i« bötűvel több, mint a nemzetállam, de politikailag sokkal kevesebb, mert absolut királyságban is megvalósítható. A nemzeti állam ugyanis nem maga a nemzet, hanem csak »nemzeti«, azaz a nemzet jellegét viselő, annak sajátságait kifejező, érdekeit ápoló, de egyébkint a nemzettől különböző lét. I. Napóleon maga volt az állam. Ez tehát nem volt nemzetállam, mert itt az állam egy ember volt. De senki meg nem tagadhatja tőle a nemzeti állam jellegét. A francia gloire traditioiban ma is így él.

A nemzetállamban az államnak activ alanya maga a nemzet. A nemzeti államban viszont lehet a nemzet pusztá állami tárgy, merő társadalom. Szóval a nemzetállam mindig és szükségképen államilag szabad nemzet, oly állam, a melyben.

*) Wesen und Zweck der Politik. 1893. Erster Band, 150. l.

a nemzet maga intézi sorsát, A nemzeti állam csak arcképe a nemzetnek, ellenben a nemzetállam maga a történetileg élő évezredek souverain egyéniség. A nemzeti állam csak külsőleg ölti föl a nemzet sajátosságait, míg a nemzetállamban a nemzet sajátosságai épp úgy belsők és lényének élő kiegészítő részei, mint az egyes emberben ennek egyéni sajátosságai.

Ezekben jeleztem dolgozatomnak alapfogalmait, irányát és legfőbb elveit. Csak még azt jegyzem meg, liogy a »gazdászati önkormányzatot« mint külön fogalmat, nem emlitem. Mind az állami, mind a társadalmi önkormányzatnak van gazdasági oldala, de egyik sem szorítkozik erre. Különösen ma a társadalmi önkormányzatban nagy szerepet játszik a gazdasági érdek; de a vallás, tudomány, művészet is annak tárgyául szolgálnak. A mennyiben pedig »gazdászati önkormányzat« alatt az állami önkormányzatnak a gazdasági érdekek által vezérelt, egoisticus, államtalan elfajulását értik, a melyet a polgárok már nem a közjóért gyakorolnak, hanem saját hasznuk végett, ez épp oly kévéssé önálló önkormányzati fogalom, mint a statusalkatoknak *Aristoteles* által említett elfajulásai nem önálló statusalkatok. Azon is túl van már a tudomány, hogy a külömben is helytelenül értelmezett communalis önkormányzatot minősítsük »gazdászati önkormányzatnak«. Yégiil az önmegadóztatás bármily nagy jelentősége sem szolgálhat alapul egy külön (t. i. gazdasági) önkormányzati fogalomnak. Politikailag is nagy hiba volna — hogy egy ismert szójátékkal éljek — az »önkormányzati háztartást« háztartási önkormányzattal fölcserélni, vagyis az önkormányzatot a háztartásra szorítani.

Az állami önkormányzat fogalma.

Az állami önkormányzat (local Selfgovernment) fogalmát előbb logikailag, deductio útján, megállapítom, s azután azt jelentőségének föltüntetése végett a világtörténet folyamába állítom.

Az állami önkormányzat logikai megállapítása végett az önkormányzat fogalmából kell kiindulnunk általában és a szónak legszélesebb értelmében. De itt nagy ingadozással, egyoldalúsággal és határozatlansággal találkozunk. Egyik csak is államilag értelmezi az önkormányzatot, a másik abban kizárólag a társadalmi élet nyilvánulását látja, a harmadik az állam és társadalom között keresi azt.

Az önkormányzat teljes fogalma mind az államra, mind a társadalomra kiterjed. Az állam és a társadalom közt pedig logikai semmiség van, a melyből csak ködös alakokat lehet kihalászni.

Maga az »önkormányzat« szava utal bennünket a fogalom teljességére. Nincs semmi szeszélyesebb és fogalmilag töredékesebb, mint a népelet terminológiája. Ez esetben azonban kivételképen a név jó útjelző; mert logikai osztáson alapszik. Vagy más kormányoz engem, vagy magam kormányozom cselekvőségemet. Harmadik eset nincs. Ha magam kormányozom magamat, az az: cselekvőségemet, akkor van önkormányzat. Az önkormányzat ilyen legszélesebb alaki értelemben összefügg az alany és tárgy kategóriáival. A ki a *kormányzati* cselekvőségnek alanya, az önkormányzatot gyakorol. A ki annak a cselekvőségnek tárgya, az nem gyakorol önkormányzatot.

Az »önkormányzat« szava tehát azt jelenti, hogy egy alany maga magát kormányozza, azaz: hatáskörét céltuda-

tosan intézi. Ha más alany kormányozná őt, akkor nem léteznék önkormányzat; ha pedig a céltudatos tevékenység hiányoznék, akkor általában nem volna kormányzat.

A logikai osztás szemközt állítja az önkormányzatot a más által történő kormányzással. De azért ebből éppen nem következik az a frivol definitio, hogy az önkormányzat abban áll, hogy engem más nem kormányoz, mert akkor az abszolút semmitnemtevés is önkormányzat volna, föltéve, hogy arra nem más kényszerít. Az önkormányzat negatív definitiója nem vet világot annak lényegére, csak látszólagos definitio, kényelmes ut a valóságos definitio kikerülésére. Az önkormányzat önmagában az, a mi. Annak fogalmában tehát nincs semmi negatív elem. Az önkormányzat akkor is maradna önkormányzat, ha annak alanya egyedül állna a világon.

Az önmagát, azaz: saját cselekvőségét kormányzó alany adja az önkormányzatnak tiszta alaki fogalmát. Ebben nincs sem arról szó, ki annak alanya, sem arról, mi annak tárgya? Ezen az alaki alapon fejlődik úgy az állami, mint a társadalmi önkormányzat.

Az alaki fogalmat mindig jól meg kell különböztetnünk annak anyagi alkalmazásától. Sok fogalomzavarnak oka az, hogy az alaki fogalmat egyik anyagi alkalmazásában veszik általános alapul, s ebből annak más anyagi alkalmazását jellemzik. Így a bírói módszernek alaki fogalmát egész irodalom alkalmazza előbb az úgynevezett rendes bírászkodásra, s innen a rendes bírászkodás elveivel együtt viszi át a közigazgatási bírászkodásba. Éppen így az önkormányzat alaki fogalma is. bár sokszor öntudatlanul, a társadalmon keresztül teszi meg az utat az államba. Hányan vélekednek akként, hogy egy megye úgy szervezhető, mint valamely részvénytársulat, s az állami önkormányzati testet társadalmilag állítják az állammal szembe.

Az önkormányzat alaki fogalma a társadalomban leér az egyenkint vett embernek szabadságáig és az államban föl-emelkedik a souverain hatalomig; mert ily legtágabb értelemben az állam souverain önrendelkezése is önkormányzat.

A negatív definitionak nem lévén semmi jogosultsága, az abból vont s a souverain hatalmat az önkormányzatból

kirekesztő fogalmi korlát is elesik. Ha Poroszország önrendelkezése önkormányzat, akkor miért ne legyen az a német birodalomé. »Mangels eines Gegensatzes«, feleli erre a kérdésre *Labandot* követve *Rosin*; mert a birodalom legfőbb, tehát vele szemben hiányzik a »Möglichkeiten der Anerkennung resp. Beschränkung« az önkormányzati hatáskört illetőleg.¹⁾ Ha egy politikai testről azt mondjuk, hogy kormányozza magát, ez *Laband* szerint mindig egy magasabb hatalmat föltételez, a mely amazt kormányozhatná. S így szerinte az önkormányzat szavát nem alkalmazhatjuk a souverain hatalomra, mert erre nézve a »Verwaltetwerden« nem lehetséges és nem gondolható.²⁾ *Laband* és *Rosin* okoskodása olyan, mintha azt mondanám, az élet nem egyéb, mint a halál lehetősége, vagy az igazság lényege abban van, hogy tévedni és hazudni is lehet.

Jól mondja *Rosin*, hogy a »Verwaltung« épp oly kévéssé specificus államjogi fogalom, mint a személyiség. De akkor miért lesz kizárólagos államjogi fogalom a »Selbstverwaltung«; s miként lehet tagadni a társadalmi élet és a magánigazgatás terén fejlődő önkormányzatot? ³⁾ Abból, hogy a társadalmi egyesületek és testületek nem gyakorolnak *állami* önkormányzatot, még éppen nem következik, hogy az önkormányzat alaki fogalma sem illik azokra. A »Verwaltung« alaki egyetemességéből következik a »Selbstverwaltung«-nak szintén alaki egyetemessége. E következetesség hiányából folyólag *Rosin* megsemmisíti a *társadalmi* önkormányzat egész rendszerét, miként negatív definitiója által a souverain hatalmat zárja ki az önkormányzat alaki fogalmából.

Az önkormányzat mint alaki fogalom kiterjed arra a térre is, a melyen *Roesler* construálja a maga önkormányzati fogalmát; ennél fogva az önkormányzat azon alaki fogalmára is vonatkozik *Laband*-al *Roeslerrel* szemben alkalmazott gúnyos megjegyzése, hogy utoljára az újságolvasás, dohányzás, stb. is. önkormányzat lenne.

¹⁾ *Rosin* id. m. 45. lapon.

²⁾ *Das Staatsrecht des deutschen Reiches*. 1876. Erster Band, 103. 1.

³⁾ *Id. mű.*, 45. és 46. 1.

Azonban logikailag megállapított fogalmakat élczekkel nem lehet megdönteni. *Laband* gúnyos megjegyzése alkalmazható a kormányzás és igazgatás ellen általán, hacsak ezeket az államra nem szorítjuk, azt tanítva, hogy a magánviszonyoknak nincs kormányzata és igazgatása. De ekkor a magánuradalmak jószágkormányzóit czímbitorlás miatt meg kellene büntetni. Ugyanazon sors érné a hajók kormányosait is. Bankkormányzó is csak az állambankok élén állhatna. Ha pedig a kormányzást és igazgatást nem szorítjuk az államéletre, akkor azoknak paródiáját a magánéletben éppen úgy megtalálhatja *Laband*, mint az önkormányzatét. Bizony az önkormányzat tárgyául kicsiny dolgok is szolgálnak, pl. a községi önkormányzatban is, de éppen a kormányzat és önkormányzatban szabad legkevésbé felednünk azt az igazságot, a melyet *Plató* szerint már az ő korában emlegetni szoktak volt az építőmesterek. hogy a nagy kövek nem állhatnak szilárdan a kicsinyek nélkül.

Az önkormányzat alaki fogalma széles körű. de azért nem azonos fogalom a szabadsággal: azonban ennek legjelentékenyebb. legnemesebb nyilvánulása. A növényről mondjuk, hogy szabadon fejlődik, de az nem kormányozza magát. Az állatról is csak átviteli értelemben lehet mondani, hogy kormányozza magát, mert az öntudatos tervszerűség hiányzik nála. Szabadsága az embernél alsóbb rendű lényeknek is van. de valóságos kormányzata nincs. Sőt az emberi életkörben sem azonos a szabadság és az önkormányzat. Bizonyynal embernek, nemzetnek s az egész emberiségnek földadata, hogy saját körében mindegyik kormányozza magát. De azért nem mindig *kormányozva* gyakorolják szabadságukat. A mai művelt emberiségről mondhatjuk, hogy szabadon fejlődik, de mint emberiségi egész még nem kormányozza magát. Emberek és nemzetek tetteiben sincs mindig önkormányzat. Egy ember, a ki jó hírét, vagyonát, egészségét könnyelműen tönkre teszi, egy megromlott nép, a mely vesztébe rohan, szabadságát gyakorolja, de nem kormányozza magát. Csak ott van kormányzat, és csak ott lehet ennél fogva önkormányzat, a hol a cselekvéségi kör objectiv lényegéből folyó célra észszerű törekvés irányul. Tévedhet az ilyen kormányzat és önkormányzat, de mint ilyen

csak akkor szűnik meg. midőn az illető cselekvőségi körnek teleológikus világrendjét fölforgatja. Ezekből látható az alaki értelemben vett önkormányzat és a szabadság fogalmi különbsége.

Dr. Oscar Gluth a maga önkormányzati elméletét az alaki fogalomhatározás világosságában kívánja föltüntetni.¹⁾ Mennyiben sikerült ez neki, arról tanúskodjanak saját szavai:

»Der Begriff der Selbstverwaltung entsteht durch Beziehen einer Thätigkeit, welche Verwaltung ist, auf eine andere, gleichfalls als Verwaltung sich charakterisirende Thätigkeit.«²⁾

»Der Begriff der Selbstverwaltung kann nur entstehen durch Beziehung einer sich als Verwaltung characterisirenden Thätigkeit auf eine andere Thätigkeit derselben Art, u. zw. durch eine Beziehung, welche ausdrückt, dass das Gegebensein der einen Thätigkeit begrifflich die Negation der anderen in sich fasst.«³⁾

Az idézett szavakból is látható, hogy itt az alaki fogalom össze van tévesztve a negatív definitióval, a mi pedig nagy tévedés; mert az alaki fogalom a logikai rend és elvi tájékozás positiv alapja; a negatív fogalom viszont nem szolgálhat alapjául semminek.

Továbbá Gluthnak azon állítása, hogy az önkormányzat alanya »mit den *eigenen* Interessen zugleich die *staatlichen* befriedigt,⁴⁾ ellenkezik a fogalom alakiságával, mert ez lényegénél fogva tárgyra (önkormányzati anyagra) nem vonatkozhatván, nem is veheti föl jegyei közé sem a *saját*, sem az *idegen* ügyet. Ez már az *enyim e's tied* magánjogi szempontjának beillesztése az állam és önkormányzat viszonyába. Betetőzi Gluth ezt a magánjogi fölfogást, midőn jegyzetben az önkormányzatot, mint a *mutualismus* egyik alakját jelöli meg. E tekintetben Sax-ra hivatkozik, a ki a mutualismust, mint az *individualismusnak* egyik oldalát így írja le:

¹⁾ Die Lehre von der Selbstverwaltung im Lichte formaler Begriffs Bestimmung. 1887.

²⁾ U. o. 64. lap.

³⁾ U. o. 67. lap.

²⁾ U. o. 69. lap.

»In gewissem Umfange drängt sich daneben die Wahrnehmung auf, dass die Förderung der Eigeninteressen des Einen unter Umständen mit directer Förderung des Andern, bestimmter Anderer, verbunden ist; in der Art, dass ich meinem Interesse nur dadurch dienen kann, indem ich zugleich dem Anderer nütze«.¹⁾

Sax e szavaiból látható, mennyire elmerítette *Gluth* az önkormányzatot a magánviszonyokba és az individualismusba. A mutualismus, még akkor is, ha az altruismusig emelkednék,²⁾ merő társadalom. Már pedig az önkormányzat, mint alaki fogalom, nem lehet sem társadalmi, sem állami önkormányzat, hanem éppen csak önkormányzat, a mely közös logikai alapja úgy az állam, mint a társadalom terén fejlődő önkormányzati jelenségeknek.

A mondottak alapján logikailag deducálhatjuk a szoros értelemben vett állami önkormányzat fogalmát.

A személyiség a kormányzatnak vagy alanya, vagy tárgya. Magamat kormányozom, vagy más kormányoz engem. Az első az alaki önkormányzat.

Az alaki önkormányzat tárgyi (anyagi) alkalmazásában vagy állami, vagy társadalmi.

Az állami önkormányzat ismét vagy az egész nemzetnek, mint activ államalanyának, szabad önrendelkezése a maga országos alakjában, vagy pedig ugyanannak önrendelkezése ügyi, de még sokkal inkább helyi particularismus alakzataiban.

Angliában mindenekelőtt Selfgovernment a nemzetnek, mint országos egésznek, parlamentaris önrendelkezése. Local self-government pedig ugyanannak állami önrendelkezése a helyhatóságokban.³⁾ Az állami önkormányzatnak tehát tágabb és szorosabb értelemben vétele az angol fölfogás által is igazolva van.

Igaz, hogy a local selfgovernment logikailag és történetileg a törvényhozó és a bírói hatalom terén is nyilvánul, de a modern állam politikája azt a közigazgatásra szorítja.

¹⁾ Das Wesen und die Aufgaben der Nationalökonomie. 1884. 51. és köv. l.

²⁾ U. o. 61. l.

³⁾ Vesd össze *Loening* szavaival, Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechts, 1884. 35. l.

A szoros értelemben vett állami önkormányzat tehát nem egyéb, mint a nemzet *activ* államalanyiségának érvényre jutása az államigazgatás particularis szervezetében. Ezt nevezem e dolgozat homlokán és szövegében »állami önkormányzatnak«, követve ebben a hazai nyelvszokást, mely az »önkormányzat« szavát a részekre vonatkoztatja.

Az állami önkormányzat fogalmát politikailag csak akkor mérlegelhetjük, ha azt világtörténeti fejlődésének nagyszerűségében szemléljük.

A classicus államban nem volt tér állami önkormányzatra. Míg a modern nemzetállam a maga oszthatatlan személyiségét két, t. i. egyetemes és particularis alakban hozza kifejezésre, addig a görög és latin városállam csak egy alakban, mint községi egész, fejlődhetett.

Róma hódítása sem alkotott e tekintetben kivételt. A római világbirodalom úgy a köztársaság, mint a császárság korában tele volt önkormányzattal, de ez nem volt állami önkormányzat, mert nem nyilvánult benne a római állameszmének helyi élete. Régibb önálló állami létnek volt az maradványa. A rómaiak uralkodtak a meghódított részek fölött, de nem folytatták ezekben államuknak helyi életét. E végből először is magának Rómának kellett volna kilépni a községállam szűk keretéből. De bizonynyal akkor is legyőzhetetlen akadályokra találtak volna az ókorban uralkodó városi szervezetben. Legázni lehetett a városokat, de személyes életük particularis öntudatossága megmaradt. E városi személyiségek osztoztak a római birodalom fényében, de a római állam egységes személyiségébe nem olvadtak. Kinek jutna eszébe az állami önkormányzatnak (pl. egy megyének) alárendeltségét a római hódoltság jelszavával (»majestatem populi Romani comiter conservare«) meghatározni, vagy ki hasonlítaná az angol békebíró állami viszonyát a *cliens* magánjogi állásához.

De ha a classicus államban nem volt is tere az állami önkormányzatnak, létezett ott az, a mi ennek nem ugyan fogalmi, de bizonynyal politikai lényege: az *ingyenes állami munka*, és uralkodott a nagy törvény, hogy a polgárok rendszeres állami munkája nélkül nincs állami szabadság.

Az állami önkormányzat tehát nem elszigetelt jelenség az emberiség politikai fejlődésében, hanem egy nagy törvény háromezer esztendőös érvényesülésének magasabb phasisa, a classicus világot a modern állammal összekötő világtörténeti tények, a polgárok ingyenes állami munkájának, gazdagabb kifejlődése. Óvakodjunk letörni az állami önkormányzatot erről az élő törzsről, a melynek gyökerei ott ágaznak el, a hol a szabadság világtörténetileg kezdődött.

A községállamban tehát volt ingyenes állami munka, a melyet a polgárok gyűléseiben, törvényszéken, hivatalban gyakoroltak; de önkormányzati alakot az csak országállamban ölthetett. E világtörténeti alakulásnak végrehajtói Anglia és Magyarország. Ezekben az országokban lett az állami munka állami önkormányzattá. Így lett Anglia és Magyarország a közszabadságnak igazi classicus földévé. Valóban a classicus állam szabadságon tartó elvét valósították meg önkormányzati rendszerükben a *nobile officium* által. Bármily szép és hatalmas a szabadságért föllángoló lelkesedés, mégis bizonyos, hogy a szabadságnak begyakorlott, fegyelmezett hadseregévé csak az önkormányzat teszi a népet. Ha önkormányzati rendszerünkön kívül semmit sem adtunk volna az emberiségnek, ez maga a nagy missiót teljesítő nemzetek közé emelné bennünket. Csakhogy az államnak ezen helyi életében is, mint mindenütt, jól meg kell különböztetnünk az elavult fejlődési formát az örökké ifjú lényegtől.

Angliában és Magyarországon az önkormányzat nem elméletek műve, hanem a belső fejlődés ős erőinek élő alkotása. *Henri Desplaces* méltán von párvonalat a magyar és az angol két kamarai rendszer keletkezése közt. De a legfőbb dolog, a miben e két állam történeti alkotmánya találkozik, állami önkormányzatuknak spontán fejlődése.

Az állami önkormányzat megalkotásában egy nemzet sem közelítette meg az angolt és a magyart. A fejlemények külseje e tekintetben ne vesztgesse meg ítéletünket. A merre csak a szem lát, a középkorban mindenütt önkormányzat van, de nem állami, hanem társadalmi, magánjogi önkormányzat. Efölött nem is lehet csodálkozni. Hisz maga az állameszme a középkori Európa nagy részében majdnem teljesen elmerült a

társadalomban és magánéletben. A hűbérrendszer maga az államtalanság. Alikor az állameszme oly gyöngye volt, hogy még a központon sem tudta magát önállóan érvényesíteni és főkübérúri alakot volt kénytelen öltetni, miként élhetett volna akkor az állam particularis, önkormányzati alakzatokban? Alikor az állam a magánérdeket a központon sem tudta legyőzni, miként emelhetette volna állami niveaura a helyi viszonyt? Volt hűbéri, de nem állami önkormányzat. A földesúr a maga emberei fölött uralkodott. De ez nem az államnak volt helyi nyilvánulása, hanem inkább negatioja annak, a mit akkor államnak neveztek, t. i. a főkübérúri beavatkozásnak. Ttt egyik magánhatalom korlátolta a másik magánhatalmat, míg az állami önkormányzat az oszthatatlan államhatalom egy-séges rendszerének csak egyik alakja.

A hűbérrendszernél a mai emberre nézve sokkal rokonszenvesebb a középkori testületi szervezkedés. Míg a hűbérrendszer alapja a lealázásig menő magánuralom (devenio homo vester) addig a testület alapját egyenlőség és szabadság teszi. De lényegileg a testület épp úgy magánjog, mint a hűbéri kapocs. Egyéni szövetség alkotja mind a kettőt, csakhogy más elv szerint. Van a középkori testületben közérdek, de államérdek nincs. Az a közérdek ott csak találkozó magánérdekek halmaza. Ez lépcsőfok volt az állam felé, de még nem az állam. A testületi önkormányzat épp oly kevésbé állami önkormányzat, mint nem az a hűbéri; mert egyik sem particularis működése az államnak, hanem inkább az önkormányzati alany *saját* jogán alapuló korlátolása annak. Igazi eszmény még ma is a privatizáló irány sokféle köntösben járó apostolai számára.

A mit a testületi szervezkedésről mondtam, az áll a germán falura és középkori városra is. A modern állami önkormányzat bölcsőjét a megyében ringatták. A középkori város nem az országos egésznek localis életét munkálta ki, hanem a saját érdekeit igazgatta önkormányzati privilégiumai alapján. London nemzeti szerepe a magna charta kivívásában kivételes jelenség. Sőt a hol souverain hatalmat vívtak ki a városok, ott sem igen tudtak kiemelkedni a társadalmi körből. A társadalmi érdekek gyűlöletes harcából támadtak a közép-

kori Olaszország apró zsarnokai. Ha másként volt, akkor miért jajdult föl *Machiavelli* a nép romlottsága miatt, és miért nem követték az ő szabadságharczi riadóját?

A középkori város csak relatíve tűnik föl mint kiváló állami jelenség a feudalizmus és a germán particularizmus államtalan környezetében. A hol minden fölöszlott az egyéni jog és érdekekben, s a hol »a porszemeket atomokká bontották szét«, ott nagy haladást jelent a város, mint személyes léttel bíró egyetemesség. De ha azt kérdezzük, hogy a középkori város mivel vitte előbbre az állameszmének emberiségi fejlődését, akkor annak állami dicsősége egyszerre elhomályosul. Eddig a világtörténetben az államnak csak két tiszta alakja volt: a község és a nemzet. A községállam teljesen kifejtette tartalmát a classicus világban. A középkori város annak csak állami missio nélkül való epigonja volt. Önként értetik, hogy mint nemzet szintén nem gazdagíthatta az emberiség állami fejlődését. Tehette volna ezt mint a nemzetnek helyi államélete, de a középkorban nem tette. A középkori város, a mennyiben állammá lett, *corporativ* állam volt, a mi pedig épp oly kevésbé igazi állam, mint nem az az *intézmény*-állam. Viszont mint önkormányzat a középkori város nem organuma, hanem korlátja volt az államnak, tehát önkormányzat mint *jogi* fogalom, társadalmi önkormányzat, vagyis egyenes tagadása az állami önkormányzatnak.

Bármerre tekintünk tehát a középkorban, az angol és magyar megyén kívül az állam helyi önkormányzata sehol világtörténeti jelentőségre nem emelkedett. Lengyelországban csakhamar megszűnt az állami önkormányzatnak alapul szolgáló állami egység, Svajcban pedig még távolról sem volt az kifejlődve. Államok szövetségében az egyes államok külön léttel bírnak és nem helyi kifejezői egy magasabb állameszmének. Angliában és Magyarországon találkozott egymással egyfelől az állam egységes szervezete, az egész nemzetet átható közös állami öntudat s közjogi fölfogáson alapuló szabadság, másfelől a középkori népélet particularismusa. És így szükségképen előállt az állami szabadságnak particularis alakja: az államnak helyi önkormányzata, világtörténeti folytatása gyanánt a classicus világ polgárai által teljesített szabad állami munká-

nak. Nem volt ez az intézményeknek közvetlen történeti continuitása, de bizonynyal az eszmének élő folytatása.

Figyelemre méltó körülmény, hogy az angol és magyar nemzet épen egy államtalan korszakban alkotta meg azt a szervezetet, a mely mindennél alkalmasabb az állameszmének intensív és gazdag kifejlődését eszközölni.

Németországban az államhatalomtól való függetlenségben keresték a szabadságot, tehát nem gondolhattak a szabadság oly rendszerére, mely szerint az állam tagjai maguk közvetítsék annak helyi működését. A tartományi uralom merőben magánjogi particularismus volt. Hatalmas házak magánhatalmi törekvése, a tartományuraknak és a tartományrendi közönségeknek az állam fölött, mint magánjogi tárgy fölött való osztózása s az osztálylyal járó viszálykodása megakadályozta abban az időben a német nemzetnek, mint activ államalagnak, szervezkedését s ebből folyólag annak helyi önkormányzati államéletét is.

Franciaországban az egységes állam a feudalismussal folytatott nehéz küzdelem árán fejlődött ki. Ennélfogva ott minden önkormányzatra irányuló kísérlet a feudális urak kezébe adott volna fegyvert. Később pedig a fejedelmi absolutismus tette lehetetlenné a polgárok állami munkáját. A »Köi Soleil« elve szerint a nemzet csak állami tárgy lehetett. Századokon üt a centralisatio vitte előbbre Franciaország állami egységét. Előbb a hűbériséget törte meg e rendszer; majd a külfölddel érezte meg hatalmát. A francia forradalom eszméi csak Centralistikus szervezetben győzhettek; s végül I. Napóleon csak ily szervezet segítségével építhetett közjogi romokból líj állami rendet. Csodálhatjuk-e ily előzmények után, hogy Franciaország ma is a legcentralistikusabb ország és hogy a francia genius egyik szellemes képviselője, *Dupont-White*, az általa nagyon is félreértett önkormányzati szervezetet vészkiáltással utasítja el, mert. szerinte, ha az behozatnék hazájába, akkor: »Finis (falliae«.¹

Németország, különösen Poroszország, újabban nagy hala-

¹) La liberté politique considérée dans ses rapports avec l'administration. 1864. 347. lap.

dást tett az állami önkormányzat megvalósításában. Franciaországban sokkal nehezebb lesz az államot bevinni az önkormányzatba. A francia nagyon nehezen szokik ahhoz, hogy az államot particularis szervezetben észre vegye, helyi vonatkozásaiban érezze, helyi ügyeiben ápolja. Az ő szemében csak egy központosított állam ragyog több százados dicsőséggel. Az állami önkormányzat bármily bölcs törvényhozási szervezése csak a mű kezdete. Hogy az állameszme annak erkölcsi tartalmává legyen, azt csak a polgárok rendszeres közigazgatási munkája teheti.

Miután láttuk az államnak helyi önkormányzatát mint logikailag megállapított philosophiai fogalmat és mint világtörténeti tény, további föladatunk azt a nemzetállam rendszerébe beilleszteni. E föladat részint az állami önkormányzat fogalmának bővebb kritikai kifejtésére vezet, részint oly önkormányzati szervezet és hatáskör megállapítására, a melyek által a nemzet az önkormányzatban valósággal activ államalannyá lesz.

Mint a meteorkövek hullanak az önkormányzat definitiói véletlen és szeszélyes alakban. Nagy szükség van az államtanban is arra a logikai szilárdságra, a mely a jogban már kétezer éve meghonosult. A gondolatrestség egy fényes paizst talált a maga számára Anglia példájában. Az angolok egy elméletet sem alkalmaznak következetesen, és e logikátlanságnak nagy hasznát látják.

Csakhogy az angol példával takaródnak feledik, hogy Anglia nem könyv, hanem ország. A gyakorlati életnek joga van a következetlenségre az elméletek alkalmazásában, de a tudománynak nincs arra joga az elméletek alkotásában. Különben Anglia nem is oly logikátlan, mint általában hiszik. A nemzetnek, mint activ államalannak, kiépítésében nagyon is következetes. Csak az erre vezető utak és módok tekintében gyakorlati tapintattal helyes mértékre szorítja az elméleteket.

Végelemzésben csak két államfogalom lehetséges. Egyik, a mely az államot önmagában és önmagáért létezőnek tartja, tehát abban az egyén fölött álló magasabb erkölcsi világregdet lát. A másik, a mely az államot úgy tekinti, mint egyéni czé-

lokra szolgáló eszközt, pusztá intézményt, egy nagyobb szabású szerszámot. A kérdést úgy is formulázhatjuk: »vájjon jogok alanya-e. vagy tárgya« az állam? ¹⁾

E két államfogalom ellentétes mint az északi és déli sark, s így természetesen az azokból deducált önkormányzat is lényegesen különböző lesz.

Az állam, mint önmagáért létező személyiség, lényegileg ethikai momentum. Sok százados öntudatosság egységében van igazi léte. Ez az a »spiritus vitális, quem tót millia. trahunt«. Ebben az államtani rendszerben tehát az önkormányzat is-, mint az állam ethikai tartalmát fejlesztő tényező, lesz méltánylandó. Itt annak tárgyalása főleg lélektani.

Ellenben ha az állam az egyénért létező intézmény, akkor az lényegileg jogi formalismus. Itt az önkormányzat sem lehet egyéb, mint egyéni jogok különös szervezete ugyanazoknak egyetemes állami szervezetében; vagyis a helyben lakók joga (Rechtsbegriff), a mely jogászikiig tárgyalandó, nem lélektanilag.

A politikai irodalomtörténet legmagasabb jelenségeiből kiindulva, e két államfogalom közül az egyiket *platóinak*, a másikat *természetjoginak* nevezhetjük. Amaz állami idealismus. emez egyéni idealismus.

Platónál első az állam. Ha szobrot fösstenék be, úgy mond. és valaki oda lépne és ócsárolna minket, hogy a test legszebb részét, t. i. a szemeket, nem bíborral, mint a legszebb színnel, festettük be, azt felelnék neki, hogy az ily szép színnel festett szemek már nem is volnának szemek.²⁾ A polgárok is megszűnnek polgárok lenni, mihelyt az államot, a nemzetet, a hazát nem tekintik önmagáért létező célznak. Az néni specificus görög eszmény, a melyet *Plató* az idézett helyen kifejez., hanem az emberiségnek legmagasabb tökéletessége az államban; az igazi állam, a mely lelkünk mélyében gyökerezik és a világtörténetben nagy alkotásokat teljesít.

Már *Aristotelesről* foly a vita, vájjon öncélnak tekinti-e az államot. A középkor elárasztja a világot individualismussal. A természetjog ezt az individualismust demokratikus elméletbe-

¹⁾ Nagy Ernő, Budapesti Szemle, 1889. 229. lap.

²⁾ Plató állama. IV. könyv. I. F.

foglalja. A nagy érdemű *Grotiusnak* alapvető műve már a magánjognak rendszeres invasiója az államtanba. És még a természetjog alkonyán *Rottecknél* a közjog nem egyéb, mint a magánjognak egyik fejezete.

Ezen individualisticus elmélet szerint minden nagykorú, épeszű embernek joga van saját ügyeit igazgatni. Joga van erre az épeszű, nagykorú embereknek egyenkint, helyi vagy életliivatásos csoportozataikban, és végül állami egyetemességben. Egyéni szabadság egyenkint, egyéni szabadság particularis körökben, egyéni szabadság állami egyetemességben. Nemzet és nemzeti szabadság itt nincs sehol. Az egyéni szabadságnak ezen egymásra rakott köreiből az önkormányzat ép úgy az egyéni szabadság nyilvánulása, mint az országgyűlési választói jog. Itt állam és állami önkormányzat be van olvasztva a társadalomba, mint az egyéni élet nagy rendszerébe.

Igazi állami önkormányzatot csak a platói állameszmére alapíthatunk, vagyis az államra mint önmagáért létező öntudatos erkölcsi világrendre, a mely egyes vonásaiban mindenütt, még a törzsben ¹⁾ is, nyilvánul, de elvileg és rendszeresen csak a classicus városállamban és a modern nemzetállamban valósul meg; az utóbbiban szélesebb körben és a szabad társadalom elismerése mellett.

A nemzetállam *activ* államalanyisága három szervezet egységes alkalmazása által lesz teljessé. Ezek: a *parlament*, *esküdtszéki* és *önkormányzati* szervezetek.

E szervezeteket az államhatalmi ágaktól úgy is mint funkcióköröktől (pl. jogalkotás, végrehajtás, hadügy, pénzügy), úgy is mint orgánumoktól (törvényhozó, kormány- és bírói hatalom) meg kell különböztetni. Itt éppen csak szervezeti alakokról van szó.

¹⁾ Ennek egyik érdekes nyilvánulása a tűzünnepe. A Tanganyika és Nyassa közt tanyázó törzseknél minden évben ünneplik azt. Minden tüzet eloltanak. A törzsfő fának dörzsölése által meggyújtja az új tüzet, és innen vesz tüzet az egész törzs. »Das Feuer vermittelte zwischen lebenden und Todten.« Dr. *Albert Hermann Post*, Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz. 1894. Erster Band, 130—131. 1.

A hatalmi ágak, mint functiokörök, az államhatalom cselekvőségének alakjai, vagy ezen alakoknak egyes ügkörre való alkalmazásai (alaki és anyagi felségjogok).

A hatalmi ágak, mint orgánumok, azon szervezetek, a melyekben az állam mint souverain megjelenik.

Ellenben a parlamenti, esküdszéki és önkormányzati szervezet megkülönböztetése egyszerűen az állami szervezet elemzésének eredménye, tekintet nélkül az állami cselekvőség alakjára, tárgyára és a hatalmi ágak körvonalaira. Itt éppen csak a nemzetnek, mint activ államalnynak, szervezeti teljességét akarjuk látni. Így az állami önkormányzat önálló alakja az államra szervezett nemzetnek, de nem hatalmi ág. Hatalmi ágat az önkormányzat a kormánnyal együtt tesz. Viszont a kormány, mint parlamenti minisztérium, a nemzetnek parlamenti szervezetéhez tartozik. Tehát míg az önkormányzat szűkebb körre terjed, mint az egyik hatalmi ág (kormányhatalom), addig a parlamenti szervezet messzebb terjed, mint egy másik hatalmi ág (törvényhozó hatalom), mert átkarolja a kormányhatalomnak is egyik (t. i. központi) alakját. Az esküdszéki szervezet sem esik össze teljesen a bírói hatalommal, mint azt a főbíróságok eléggé tanúsítják, sőt a parlamenti szervezet is több irányban kiterjedhet a bírói hatalomra. Ha azt akarjuk tudni, vájjon az államban a nemzet jogán történő functiok egyszersmind a nemzet által történnek-e, akkor próbakő gyanánt szolgál a parlamenti, önkormányzati és esküdszéki szervezettség teljessége. Még csak arra utalok, hogy ezen szervezetek tekintetében az angol királyság és az észak-amerikai Egyesült-Államok közt az államalkatból folyó elvi különbség nincs. Más különbség van, de az nem érinti az államaikat kérdését.

Azt az ellenvetést lehetne tenni, hogy az említett hármas szervezet logikailag hibás, mert az esküdszék bennfoglaltatik az önkormányzatban.

Ámde az önkormányzat lényegében van a decentralisatio. Viszont decentralisált jogigazság legalább is ellenkezik annyira a modern állam eszméjével, mint a decentralisált diplomacia annak érdekeivel. A polgároknak nem minden állami munkája foglalható az önkormányzat fogalmába. Az

esküdszékre vonatkozó közigazgatási teendők lehetnek önkormányzatiak; de maga az esküdszéki szervezet országosan egyetemes, miként a parlament, s hogy valóban így működ-jék, annak ellenőre a hivatalnok-bíró és az ügyészség, magasabb vonalon a főbírótság. A bírói hatalom centralisatioja mellett tanúskodik az önkormányzat classicus földének, Angliának. jogtörténete. Az esküdszéki szervezet országos jellege nyilvánul az: esküdteknek föltételesen történő berendelésében Londonba (nisi prius).¹⁾ A közigazgatás tekintettel van a helyi viszonyokra, de jogigazság csak egy van az országban. Mindez eléggé bizonyítja, hogy az esküdszék nem önkormányzat.

A felhozott érvek igazolják a nemzetnek, mint activ államalanynak, hármasszervezetét, a melynek lényeges kiegészítő részét teszi az állam helyi önkormányzata. Az egészből árad a világosság a részekre. Az állami önkormányzat is tehát csak úgy érthető, ha azt, mint az államilag activ nemzet egyik nyilvánulását, tekintjük.

Ebből folyik első sorban az alapigazság, hogy az állami önkormányzat (local Selfgovernment) tiszta állami momentum. Nincs abban semmi egyéb, mint állam. Épp úgy állam az, mint a miuisterium vagy a parlament. Legalább elméletben így van. A gyakorlatban olykor 'elgyöngül az állam a maga helyi életében, de máskor viszont sokkal erősebb, mint a központon. A magyar állameszme századokon keresztül erőteljes életet folytatott a megyében, míg a helytartó-tanácsban és a kancelláriában szinte megsemmisült.

Míg az állami önkormányzat (local selfg.) tisztán államigazgatás, addig a társadalmi önkormányzat merőben magánigazgatás. Az állami önkormányzatban nincs semmi egyéb a nemzetben, mint activ államalanyon kívül. S épp úgy a társadalmi önkormányzatban sincs semmi egyéb az egyéneken, mint activ társadalmi alanyon kívül.

Oka ennek az, hogy az állam és társadalom teljesen kimeríti az emberi összetételt. Nem pusztá jogi formákat értek

¹⁾ Concha Győző, Újkori Alkotmányok. Második kötet. 1888. — 422—423. 1.

azok alatt. Már jogilag is a közjog, mint rendszer (vagyis az állam szabadságának szervezete) és a magánjog mint rendszer¹⁾ (vagyis az egyén szabadságának szervezete) kimerítő. De az állam és társadalom nem pusztán jogászai megkülömböztetés eredménye. Azok súlypontja, lényege az életviszonyokban van. Az ember nemcsak jogi formalizmusban, hanem az életviszonyokban éli úgy a saját egyéni életét, mint a nemzetnek államéletét, és majd egykor az emberiségét is. Az életviszonyok alakulnak tehát úgy az egyénmilliók életének nagy organikus rendszerévé, vagyis társadalommá, mint a nemzetnek személyes erkölcsi világrendévé, azaz állammá. Egy tökéletes civilisatióban minden szellemi erkölcsi és gazdasági életviszony teljesen át van hatva úgy az ember, mint az állameszme által. E szempontból állam és társadalom csak alakilag különböznek. Ezen alapszik az államigazgatás és a magánigazgatás szintén kimerítő megkülömböztetése. S a kettő közé, mint négvészögös kört, mint logikai semmit szokták beilleszteni az önkormányzatot. Ez az uralkodó nézet hazánkban is, a hol sokat vitatkoznak ma a hivatalnokok kinevezése és választása fölött, de abban általában egyetértenek, hogy a megye nem ugyan magánigazgatás, de valami ellentéte az államigazgatásnak is. Hasztalanul állt őrt a magyar megye nvolez századon keresztül a magyar állameszme mellett; igazi állami önkormányzatnak ma nincs pártja hazánkban.

Annak az elméletnek, mely az önkormányzatot, mint Mohammed koporsóját, az állam és társadalom közé függeszti, legfőbb képviselője *Laband*. Szerinte ugyanis az önkormányzat abban áll, hogy az állam a maga hatósági jogait nem gyakorolja directe, hanem azok gyakorlását átruházza oly személyekre, a kik neki ugyan alá vannak rendelve, de a kik vele szemben külön nyilvánjellegű jogkörrel, fogalmilag különböző existenciával bírnak.²⁾

E definitio szerint az önkormányzat már nem államigazgatás. mert a jogainak gyakorlását más alanyra átruházó

¹⁾ Hangsúlyozom: *mint rendszer!* Mert egészen más a köz- és magánjogi elem. Közjogi elemmel a magánjog rendszerében is nagy mértékben találkozunk.

²⁾ I. m. 101. lap.

államnak önkorlátolásában áll; és még nem magánigazgatás, mert nyilvánjellegű. Csak helytelen értelemben mondható ez alaki fogalomnak; mert valójában nem egyéb, mint egy igen bő, kényelmes öltöny, a mely igen különböző termetre adható (pl. középkori hűbéri önkormányzat, városi autonómia, német tagállam), de egyikre sem illik.

Ha szemünk előtt tartjuk az állami önkormányzatot, mint a nemzet államalanyiségának egyik szervezeti alakját, s ebből folyólag annak tiszta állami lényegét, akkor el kell vetnünk azt a nézetet is, a mely az államigazgatás önkormányzati gyakorlásában »átruházott« hatáskört lát. A nemzetnek mind a bárom szervezete (parlament, esküdtszék, önkormányzat) közvetetten államszervezet, és ama szervezetek működése közvetetten állami működés. Valamint a parlamenti választást vagy az esküdti funkciót gyakorló polgárok nem átruházott hatáskört töltenek be, hanem mint a nemzet activ államalanyiségának közvetetten, a nemzeti én-nel azonos orgánumai működnek, úgy a közigazgatási önkormányzatot teljesítő polgárok tevékenysége is magának az államnak személyes nyilvánulása, vagyis maga az állam. Abban tehát igaza van *Labandnak*, hogy az önkormányzat nem »Zwischenbau zwischen Staat und Gesellschaft«, de épen oly kevésbé »Zwischenbau zwischen Staat und Unterthan«, mint ő állítja;¹⁾ mert az »Unterthan« mint activ polgár az önkormányzatban maga az állam, a kormányzó és kormányzott kategóriáinak azonossága.

Ha az állami önkormányzat épp úgy maga az államilag activ nemzet, mint akár a parlament, akár az esküdtszék, akkor az állami önkormányzat hatásköre sem lehet az állami hatáskör megszorítása, mint sokan ezt az önkormányzatról minden további megkülönböztetés nélkül állítják, mert a centralisatio és decentralisatio igen különböző értelmét öntudatlanul fölcserélik.

A centralisatio és decentralisatio kérdése előfordulhat az állami hatáskörön belül, mint az államhatalomnak belső szervezeti kérdése; de előfordulhat ez a kérdés úgy is, mint egyfelől az állami hatáskör, másfelől a társadalmi és egyéni

¹⁾ u. m. 101. I.

szabadságkor határvonalának megjelölése. Centralizálni lehet úgy, hogy a mi már eddig is az állam hatáskörébe tartozott, azt az önkormányzatból a központi kormányzatba visszük, tehát az államigazgatás egyik alakjából a másikba. De centralisatió-nak nevezik azt is, ha oly ügyet, a mely eddig nem tartozott az állam hatáskörébe sem a központon, sem az önkormányzatban, hanem a társadalmi szabadságra volt bízva, áttesszünk a társadalomból az államigazgatásba, ennek akár központi, akár önkormányzati alakjába. Az első esetben a centralisatio nem terjesztette ki az állami hatáskört, hanem csak azt belsőleg másképen szervezte; az utóbbi centralisatio ellenben kiterjesztette azt a társadalmi és egyéni szabadság rovására.

Megfordítva a dolgot, lehet úgy decentralizálni, hogy a kormány köréből bizonyos ügyet áttesszünk az állami önkormányzatba. Ez az ügy az állam hatáskörében marad épp úgy, mint ha egy bürokratikus szervezetet decentralizáltunk volna, pl. Franciaországban a prefet hatáskörének kiszélesítése által. Ez esetben tehát a decentralisatio által az állami hatáskör nem változott. Viszont, ha az állami hatáskörből, ennek akár egyetemes, akár önkormányzati alakjából, kiemelünk bizonyos ügyet, és azt a társadalomra és egyénre bizzuk, akkor decentralizálva megszorítottuk az állami hatáskört és gazdagítottuk a társadalmi és egyéni szabadságot.

A mondottakból látható, hogy nem minden önkormányzat korlátolja az állami hatáskört, hanem ezt csak a társadalmi önkormányzat teszi, míg az állami önkormányzat csak egyik módja az állami hatáskör betöltésének.

Az életben az állami és társadalmi önkormányzat gyakran egy szövevénynyé lesz; de az elvi különbséget azok közt ilyenkor is fönn kell tartani. Így pl. a község úgy is mint társadalmi. úgy is mint állami önkormányzati alany, megadóztathatja magát, de igen különböző alapon.

A község mint társadalmi önkormányzati alany megadóztatja magát az oda tartozók tulajdonjoga alapján, tehát végelemzésben szerződési alapon. Szerződni úgy is lehet, hogy szavazattöbbség mondja ki a megadóztatást. Tehát itt a szavazattöbbség nem a község őseredeti jogának nyilvánulása;

mert a társadalomban senki engem saját beleegyezésem nélkül meg nem adóztathat. Ennélfogva a községben sem, mint társadalmi alakzatban. Ez volt az adózásra nézve az uralkodó fölfogás a középkorban is, mint a mely majdnem egészen elmerült a társadalomban.

Másképp áll a dolog az államban. Itt a nemzet, mint államalany, őseredeti joggal rendelkezik a maga szellemi és gazdasági erőiről. A modern állam e jogot a szabad társadalom elvének (egyéni szabadság, tulajdon szentsége) föntartásával gyakorolja, de különbben az állami én épp oly korlátlan ura a polgárok személyében és vagyonában levő erőinek, mint az egyes a saját erőinek. Az alkotmányos formák nem korlátái e jognak, hanem csak gyakorlásának módjai és annak garantiái. hogy valóban a nemzet, mint állam, rendelkezék a maga erőiről. A község, mint állami önkormányzat, szintén a nemzeti önrendelkezés egyik formája, természetesen a törvény határain belül és felsőbb felügyelet alatt. Tehát a község ezen állami önkormányzati minőségében az állam önrendelkezési jogából folyólag adóztathatja meg magát. Ez esetben az adót megállapító szavazattöbbség ereje már nem az ott lakó tulajdonosok szerződésszerű beleegyezésén alapszik, hanem az államilag élő nemzet akaratának kisugárzása.

Az állami és társadalmi önkormányzat közt most kifejtett különböztetés gyakorlatilag is fontos; de helytelen alkalmazást nyerhet a *communalis* igazgatás helytelen fogalma miatt.

A *communalis* igazgatást szemközt szokták állítani az államigazgatással és az állami önkormányzattal. De nagyon tévesen, mert annak tárgyául oly dolgok szolgálnak, a melyek lényegileg az államigazgatás, különösen az állami önkormányzat körébe tartoznak, pl. helyi rendészet.

A község, mint társadalmi önkormányzati alany, tisztán magánjogi személyiség, háznak, földnek, vállalatnak, stb. tulajdonosa. Ha tehát a *communalis* igazgatás nevét az állami önkormányzat ellentéte gyanánt fönn akarjuk tartani, akkor azt csak a község ezen magánjogi körének megjelölésére alkalmazhatjuk. Ezen kívül logikailag csak egy út van még: a *communalis* igazgatás címén államot alkotni az államban *Gierke* szelleme szerint.

Ernst Neufcamp az önkormányzat lényegét abban látja, hogy az a ministeri (kabinet) igazgatástól független és csak a törvénynek van alárendelve.¹⁾

Neukampnál kabinetigazgatás és önkormányzat olyformán állnak szemközt, mint a kabinetjustitia és a független jogszolgáltatás. E párvonalt ő maga húzza. Itt tehát a közigazgatási önkormányzat függetlensége a bírói függetlenség módjára van construálva. Hogy ily fölfogás az államigazgatási szervezetet derékon ketté töri, és annak gondolat-, akarat- és cselekvényegységét megsemmisíti, azt bizonyítani nem szükséges. Ez inkább germán particularismus, mint állami önkormányzat. *Neukamp* jogi függetlenséget követel az önkormányzat számára, a miben részben igaza is van. De egyszersmind az önkormányzati függetlenségnek a nobile officiumban látható s világtörténetileg nagyszerű politikai megvalósulását kicsinyli.²⁾

NeuTcamp az önkormányzat fontosságát főleg a pártkormánynyal szemben hangoztatja.

Senki sem vonhatja kétségbe az állami önkormányzatnak azon, *Gneist* által is kiemelt érdemét, hogy az a magában véve teljesen jogosult pártkormányzás túlterjeszkedését és visszaéléseit gátolja. Államférfiak és államtudósok egyaránt hirdetik, hogy az önkormányzat mérséklő befolyására épp parlamentáris kormányrendszer mellett legnagyobb szükség van.³⁾ *Dupriez* hajmeresztő visszaélésekről beszél, a melyeket a pártkormány Olaszországban és Franciaországban rendszeresen gyakorol, és a melyeket úgy lehetne pár szóval jellemezni, hogy a politika tönkre teszi a nevezett országokban az administratiót és viszont az administratio politikát.⁴⁾

Mіндеzen visszaéléseket és azokat a szerencsétlen pártalakulásokat, a melyek részben kútfői Franciaországban eme

¹⁾ Archiv für öffentl. Recht. IV. Bánd, 537—38. 1.

²⁾ U. o. 532. 1.

³⁾ *Tisza Kálmán*, Parlamenti felelős kormány és megyei rendszer. 1865. 17. és köv. lapok.

⁴⁾ Ezen szomorúan tanulságos állapotok élénk rajza olvasható: i. *Dupriez*, Les ministres dans les principaux pays d'Europe et d'Amérique. 1892/3. I. 337—42. és II. 502—9. lapokon.

visszaéréseknek és a melyek miatt ezen ország inkább félhet önmagától mint másoktól, — mindezen bajokat gyógyíthatná egy jól kifejlett állami önkormányzat. Ennyiben teljesen igazat adunk *Neukampnak*. De az állami önkormányzat fogalma és politikai lényege hamis világításba van helyezve akkor, ha annak fontosságát egyoldalúan a most említett negatív érdemre szorítjuk. Végre is az állami önkormányzat több mint villámhárító, mert lényeges része annak a szervezetnek, a mely által a nemzet *activ* államalannyá lesz. Az önkormányzat, mint az állam helyi működése, nemcsak biztosítéka a szabadságnak, hanem maga a szabadság, mert a nemzet állami önrendelkezésének egyik lényeges módja. Ha pártok és pártkormányok nem léteznének is a világon, állami önkormányzatnak akkor is kellene lenni; mert az az *államuralom* teljes megvalósításához tartozik a modern államban, és annak hiányában intézmények helyett *személyes toralomnak* kellene gyakorolni a közigazgatást. Az állami önkormányzatnak legnagyobb fontossága nem abban van, a mit elhárít, hanem abban, a mit alkot.

A német irodalomban gyakran találkozunk az önkormányzat *politikai* és *jogi* fogalmának megkülönböztetésével. Az önkormányzatot, mint jogi fogalmat, főleg azok említik, a kik annak lényegét a *saját* ügyek igazgatásában látják. E nézet szerint az önkormányzat a községnek, más *communalis* kapcsolatoknak s ügyi s élethivatásos *corporatióknak* alanyi joga az állammal szemben.

Az önkormányzatnak, mint ilyen jogi fogalomnak, erősebb kifejezésére alig találunk valahol, mint az 1848. évi német birodalmi alkotmányban, a mely általános elvül állította föl minden községnek azon alapjogát, hogy előljáróit, képviselőit választhassa, továbbá saját ügyeit, odaértve a helyi rendőrséget, önállóan igazgathassa az államnak törvényesen szabályzott felügyelete alatt.¹⁾

Ily jogi fogalom az állammal szemben csak a társadalmi önkormányzat lehet, mint a mely nem egyéb, mint az egyéni szabadság nyilvánulása. Az állami önkormányzat viszont maga

¹⁾ Bluntschli, Allgemeines Staatsrecht, 1868. Zweiter Band, 478. 1.

az állam. Minden jog, a mely az állami önkormányzatban előfordul, magának az államnak joga. Valamint az élethivatásos államhivatalra nem leket alanyi joga senkinek, ha csak *Benatzikkal*¹⁾ a középkorba visszamenni nem akarunk, rígy az önkormányzat mint államigazgatás sem leket joga az állammal szemben sem testületnek, sem *nobile officiumot* gyakorló egyes orgánumnak. Ennélfogva a községnek önkormányzati alapjogáról csak annyiban lehet szó, a mennyiben a község társadalmi önkormányzati alany. Hogy ez a misége a községnek mit foglal magában, arról már volt szó.

»Az »önkormányzat« és »autonómia« gyakran egy értelemben kasználtatik, főkép a gyakorlati politikában; máskor, főleg az elméletben, az autonómiának más értelmet adnak, és pedig többfélet. A «'melyek az autonómiát helyi érdekekre vonatkoztatják.²⁾ Mások kötelező szabályok alkotásának jogát látják abban, a mely kapcsolatban állhat az önkormányzattal (pl. községben), de önállóan is előfordulhat (így előkelő családok jogának megállapítása Németországban).³⁾ Hasonló értelemben mondhatni, hogy autonómia utján a község *abstract* szabály formájában törekszik feladatait megoldani, önkormányzatban pedig *concrét* cselekvés által.⁴⁾ A középkori városok kiváltságon alapuló autonómiája az önkormányzatot, mint a város *alanyi jogát* fejezte ki. Az autonómia ily alanyi jogi értelemben még ma is gyakran előfordul, és pedig igen helytelenül az állami önkormányzatra is alkalmazva. *Labandnál* különösen nagy szerepet játszik az autonómia, mint a német tagállamok egyik attribútuma. Ezen államok a birodalomnak önkormányzati orgánumai is. De az autonómia ennél több: törvényhozó, saját jogii, nem delegált hatalom, de azért még sem *souverain*, mert felsőbb hatalmat feltételez.⁵⁾ *Laband* e nézete alig jött volna létre a német birodalom mai alakja nélkül.

¹⁾ I. m. 22—23. 1.

²⁾ *Hegedűs Sándor*, Az önkormányzat és pénzügye, 11. lap.

³⁾ *Bindig*, i. m. 15. 1.

⁴⁾ *Dr. Joseph Ulbrich*, Lehrbuch des Oesterr. Staatsrechts. 1883. 279. lap.

⁵⁾ I. m. 107—8. 1.

A mondottak alapján az autonómiának különböző értelmét állapíthatjuk meg: *a)* Az autonómia lehet azonos fogalom az önkormányzattal, *b)* Kifejezheti a *nem* állami önkormányzatot. mint alanyi jogot (pl. egyházi autonómia), *c)* Mint szabályalkotás lehet bármely önkormányzatnak kiegészítő része. *d)* Mint szabályalkotás előfordulhat önállóan az önkormányzat egyéb attribútumai nélkül, *e)* Jelentheti azt is, hogy az állam saját törvényeivel él, a régi mondás szerint, hogy az igazi állam: **αὐτονομον, αυτοδικον, αυτοτελεῖ.**

Az állami önkormányzat szervezete.

Egészen másképp kell tárgyalni a fogalmat és másképp a szervezetet. Ott a logikai következetesség szigorúan uralkodik, itt a biológiai fejlődés törvényei.

Az állami önkormányzatnak nem minden alakja területi individualitás, de ilyenekben van annak súlypontja. A társadalmi önkormányzat úgy szellemi, mint gazdasági nyilvánulásában sokkal függetlenebb a területtől. Önkormányzati állam nincs területileg szervezett önkormányzati rendszer nélkül.

M. Th. Ducrocq három közigazgatási egységet különböztet meg: az államot, a megyét és a községet.¹⁾ Igaz, hogy van arrondissement és canton is. De az arrondissement nem morális személy,²⁾ és annak tanácsa csak parádé, hatalom és befolyás nélkül.³⁾ A canton pedig nem administratív, hanem csak választó és törvénykezési kerület.

Ducrocq három közigazgatási egysége a modern államra nézve egyetemes jelentőségű. *Maurice Hauriou* öt adminisztratív személyiséget különböztet meg (l'État. les départements, les communes, les colonies, les établissements publics).⁴⁾ A gyakorlati életben is előfordulhatnak a törvény által megállapított más területi individualitások. De a modern államigazgatás teljes rendszerét a három közigazgatási egység alkotja: állam, megye, község. Ez legtermészetesebb. A tartomány túlnagy

¹⁾ Cours de droit administratif. 1877. — Tome premier. 59.

²⁾ A. Batbie, Traité théorique et pratique de droit publ. 1886. VIII. kötet, 27. lap. •

³⁾ Dupriez, i. m. II. köt. 464. 1.

⁴⁾ Précis de droit administratif. 1893. 225. 1.

és csak ott hagyandó meg, a hol az államegységnek teljesen hódolva, mint Poroszországban, az államot történeti tradíciók erkölcsi erejével gazdagítja. Ellenben egészen elhibázott dolog lenne a département-ok fölé tartományi fölosztást helyezni Franciaországban, mely régi tartományi emlékeit egészen elvesztette.¹⁾ A tartományi fölosztástól azonban meg kell különböztetni vidéki culturalis gyúpontok teremtését, a mi nagyon szükséges, de nem tartozik az államigazgatási organismushoz, hanem oly államigazgatási tevékenység, mely a népélet spontán fejlődését decentralizálja,²⁾ és pedig nem erőszakkal, hanem megfelelő hatású intézkedésekkel. Az administratív terület-felosztás tekintetében még megjegyzendő, hogy a járás, mint közvetítő orgánus a megye és község közt, szükséges ugyan, de nem veendő föl az említett közigazgatási egységek sorába, mint önkormányzati alany, mert elvonná az önkormányzati erőt mind a megyétől, mind a községtől, a nélkül, hogy ezek közül bármelyiket helyettesíteni tudná.

Az államterület administratív fölosztásánál a földrajzi viszonyok is tekintetbe jöhetnek: de sokkal fontosabb a történet. Az államterület fölosztása az államnak élő tagosulatává csak a történeti fejlődés által lesz. Ezen fölosztásnak tehát vagy spontán fejlődésen kell alapulni, vagy pedig ha az mesterségesen alkotott, később a történeti fejlődésbe kell lépnie, hogy ne maradjon pusztá intézmény, hanem legyen ugyanannyi erkölcsi egyéniséggé. Azért az önkormányzati testben minden történeti emléket gondosan meg kell őrizni, lehetőleg még az utcák neveit is. — Némely angol megye régiebb, mint maga Anglia.³⁾ Ha a magyar megyéről hasonlót nem mondhatunk is, alkotmányfejlődésünkkel az mégis oly szervesen azonosult, mintha egyenesen a természet alkotása lenne. Még az a történeti homály is, a mely a spontán fejlődés eredetét rejtegetni szokta, ott van a magyar megye bölcsője körül. A hol az abstract logika gyakorolta a maga mértanilag szabatos vanda-

¹⁾ Batbie, i. m. IV. k. 161. lapon említi az ide vonatkozó indítványokat.

²⁾ Hogy ne tolongjon minden erő a fővárosba.

³⁾ Freemann-Kónyi, Az angol alkotmány fejlődése, 20. lapon.

lismusát, ott nem igen keletkezhetnek viták, mint az egységes és dualistikus megyei intézmény kérdése. Az angolok napjainkig fentartották azokat a területi és népességi aránytalanságokat, a melyek az abstract fölfogás előtt ugyanannyi képtelenségek, mert jól tudták, hogy ezen képtelenségekben századok élete és ereje van fölhalmazva. Az aránytalanul kicsiny megye is, mint élő individualitás, nagy erkölcsi erő. S viszont a nagy megye fölosztása által az állam erkölcsi erejének egy individualizált szervezete megy veszendőbe, s a belőle alkotott közigazgatási területek csak térképi alakok élet nélkül. Egy hatalmas fának kettéhasítása által nem lesz két élő fa, hanem csak pusztulás.

Az önkormányzati szervezet sokféleségét részint *alapformákra*, részint *alapelvekre* lehet visszavezetni. Önként értetik, hogy a tárgynak e kétféle földolgozása egymással szoros kapcsolatban van, de az egyik szempontnak mégis dominálni kell.

Dr. *Lechner* szerint az önkormányzatnak alapformái: a) önkormányzat az esküdszéki eljárás módjára, b) választott szervek által történő önkormányzat, c) az arra önként vállalkozók által gyakorolt önkormányzat.¹⁾

Az önkormányzati szervezet alakjaival foglalkozik dr. *Ernst Meier* is.²⁾ Szerinte az állam helyi végrehajtó hatalmát (az önkormányzatot) közvetítő tiszteletbeli hivatal három alakban mutatkozik: a) önkormányzat az egyes hivatal (Einzelamt) alakjában, b) communalis önkormányzatban (Lokál-, Sammt-, Kreis-, Bezirks-, Provinzialgemeinden), c) egyesületben.

E rövid idézetből is látható, hogy *Meier* alapformái államigazgatásilag nem oly kimerítőek, mint a *Lechneréi*, de egyszersmind *Stein* nyomain haladva, túlterjeszkednek az államigazgatáson, mert az egyesület nem tartozik az államigazgatási organismushoz, ha annak közérdekű célja van is.

Jelen dolgozat az önkormányzatot a szervezetének alapul szolgáló vezérelvek szerint tárgyalja, s így az alapformákat itt csak annyiban vesszük tekintetbe, a mennyiben azok a vezérelvek megvalósítására szolgálnak.

¹⁾ Hoffmann Pál, Jog- és államtud. folyóirat. 1871. 197. 1.

²⁾ Holtendorff, Encyclop. 1873. kiad. I. 853.

Bármily sokfélék is az államok önkormányzati intézményei, mégis két vezérelvre valamennyit vissza lehet vezetni. Az egyik szervezeti elv a *kötelesség* és *munka*, a másik a *jog és hatalom*

Az állami önkormányzatnak, mint kötelességnek és munkának szervezete az ingyenes államhivatal. Annak mint jognak és hatalomnak szervezete a korporatív alakzat (valamennyi tagnak gyűlése vagy azok választott képviselote). Az utóbbi elv szerint az önkormányzati munkát az önkormányzati corporatio által választott és fizetett hivatalnokok teljesítik.

Az önkormányzati szervezetnek említett két vezérelve tiszta állami momentum; állami kötelesség, állami jog. Ennélfogva a jog gyanánt szervezett állami önkormányzat épen nem jelenti az önkormányzatot, mint az állammal szemközt állított »jogi fogalmat«, hanem csak olyan jogot, a milyen a polgároknak politikai joga általában. Minden politikai jog a parlamententi, esküdtszéki és önkormányzati szervezetben a nemzetnek mint államnak joga, A polgárok csak a nemzeti államjogok gyakorlásának orgánusai. E jogok tehát reájuk nézve teljes mértékben kötelességek is. Nem is jogi kérdés az. vájjon az önkormányzatot mint jogot, vagy mint kötelességet szervezzük-e? hanem tisztán politikai kérdés. Mert hisz jogilag a politikai jogokban jog és kötelesség a legteljesebb azonosság. Tényleg azonban majd a jogi, majd a kötelességi oldal domborodik ki inkább. Így a közigazgatási munkát teljesítő angol békebírónál a kötelességi oldal, viszont a hivatalokat osztó, érdekek fölött döntő, tehát rendszeres közigazgatási munka nélkül hatalmat gyakorló megyei bizottságnál a jogi oldal.

Az állami önkormányzat kötelességi és jogi szervezete közt tehát államjogi különbség nincs. De annál inkább különböznek azok ethikai tartalom és lélektani hatásra nézve. Semmi sem ápolja inkább az állameszmét a polgároknak, mint a kötelességgé szervezett önkormányzat; viszont a politikai jog seliol sem hanyatlík oly könnyen magánérdek színvonalára, mint az önkormányzati korporatiókban. Ez a körülmény az államjogi jelleg szempontjából nem jó tekintetbe, de a politikusnak azt egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteni.

Az állami önkormányzatot, hogy az a modern államban teljes, az egész népéletet átkaroló befejezett rendszer legyen, szervezni kell úgy is mint kötelességet (az ingyenes államhivatalban), úgy is mint jogot (corporatív alakban). De az elsőnek föltétlenül domináló állást kell adni.

Az állami önkormányzatnak legnemesebb, politikailag legtökéletesebb alakja az ingyenes államhivatal, a mint azt az angol békebíró állásában látjuk. De végre is az ily módon szervezett önkormányzatban aránylag mindig csak kevesen vehetnek részt, bármily demokratikus alapon építsük azt föl úgy a megyében, mint a községben. Tömeges erőt csak corporatív szervezet által adhatunk az önkormányzatnak. A nemzetet lehetőleg az összes polgárokból kell activ államalanyokká szervezni. A népélet minden ízében rendszeresen ápolni kell az állami gondolatot és érzetet. A törvények által állított külső korlátok csak félig szüntetik meg az anarchiát; a polgárok lelkében kell az egészen megszüntetni.

Helyesen tette ennélfogva az 1888-diki angol megye-reform, hogy a corporatív alakzatot fölvette az önkormányzati rendszerbe az ingyenes államhivatal mellé. Ezt a szervezeti teljesség már rég követelte. De midőn a megye kormányzatának súlypontját is a corporatív alakzatba helyezte, akkor szakított az angol önkormányzat századok által szentesített elvével s az önkormányzat jogi oldalát emelte a kötelesség fölé. Az ingyenes államhivatal domináló állását meg kellett volna hagyni. A haladás minden barátja óhajtotta, hogy az angol önkormányzat demokratikusabb alapra legyen fektetve. De ezt a régi elvnek (az ingyenes államhivatal domináló állásának) megtartása mellett kellett volna tenni. S midőn az angol törvényhozás ezzel az elvvel szakított, akkor egyúttal az önkormányzatba fölvelt új elemeknek megérdemlett vagy meg nem érdemlett állami szegénységi bizonyítványt állított ki.

A közigazgatási munkát teljesítő ingyenes államhivatalt az állami önkormányzat corporatív alakja (közgyűlés) választás által tölti be. Az állami önkormányzatban azonban az ily választás egészen mást jelent mint a társadalmi önkormányzatban. Egy részvénytársaság a maga *saját* hivatalnokait választja, ezeknek magánjogi meghatalmazást ad. Az állami önkormányzati közön-

ség államhivatalnokokat választ, kik mint ingyen szolgáló-
 orgánumok, az államnak helyi önkormányzatát gyakorolják. Az
 állami önkormányzat tiszteletbeli hivatalnokait választó megyei
 és községi közönség épp oly kevéssé választ *saját* hivatalnokot,
 miként a választókerület nem választ *saját* országgyűlési kép-
 viselőt. S miként a választókerület a nemzetnek, mint activ
 államalanyának parlamenti szervezetét alkotja a választás által,
 úgy a hivatalnok-választást gyakorló megye és község ugyan-
 annak önkormányzati szervezetét.

Az állami önkormányzatnak tiszteletbeli hivatalnokait
 (a békebirákat) Angliában a kormány nevezi ki. E példa az
 állami önkormányzat demokratikus irányú szervezetében nem
 utánozható. Az ingyenes államhivatalnak és az önkormányzati
 közönségnek egy erőteljes erkölcsi egyéniséggé kell lenni, a mi
 csak az állami önkormányzat tiszteletbeli hivatalnokainak
 választása által érhető el.

Megjegyzendő egyébiránt, hogy itt sem a kinevezés, sem
 a választás nem veendő burokratikus értelemben. Az élet-
 hivatásos hivatalnokot (bureau-i elem) a kinevezés, illetőleg a
 választás teszi azzá, a mi. Az ingyenes államhivaltal gyakorló
 önkormányzati néporganum viszont már ilyen az életviszonyok
 természetes fejlődése által. Akár a kinevezés, akár a választás
 csak megkeresi és megtalálja őt; csak a pontot teszi föl az
 élet által irt »i«-re. A népélet maga teremti a maga orgánu-
 mait, a kik által a nemzetnek parlamenti, esküdtzéki és ön-
 kormányzati szervezetében államilag activvá lesz. A kinevezés,
 a választás, vagy az esküdtek összeírása csak köztekintélylyel
 constatálja a néporganum létét, mint a fémjelzés az ékszernek
 arany vagy ezüst tartalmát. De maga ez a constatació nagy
 lélektani szerepet játszik a politikában. Tegyük föl, hogy a
 kinevezés még jobban megtalálná a nemzeti élet fénylő csú-
 csait, mint a választás, és hogy azokat vinné a képviselőházba,
 a kikben a népélet legtökéletesebb kifejezésre jut, s a kik
 ennél fogva a nemzet parlamenti szervezetének természetes
 orgánumai. Egy ilyen nagyon tökéletes, de kinevezett kép-
 viselőház hasonlítana egy remek, de élet nélkül való márvány-
 szoborhoz. Az önkormányzatban is az államot a népéleti
 csak maga a nép képes összekötni. Nem elég, hogy a nép-

orgánum a nemzetnek hármasként állami szervezetében az őt megillető helyre jusson; a nép szemének kell őt megtalálni, és a nép kezének oda állítani.

Egy nagyon elterjedt tévedéssel szemben hangsúlyozom, hogy a polgárok választása épp úgy állami tény mint a kormány kinevezése, mert a politikai jogot gyakorló polgár épp úgy maga az állam mint a kinevezést teljesítő kormány. Ennélfogva a francziák — egészen fölöslegesen tépelődtek a *Ducrocq* által említett 12 systémán keresztül a fölött, hogy a községi eljárónak egyfelől mint a communalis associatio fejének, másfelől mint a kormány képviselőjének és ágensének állásában lévő ellentétet e hivatal betöltésének valamely módjával kiegyenlítsék: ¹⁾ mert a választás mind az állami, mind a társadalmi organisationak alapalakja, s így magában hordja a kiegyenlítést. Az észak-amerikai Egyesült-Államok elnökét a polgárok választják. Helyes-e ez vagy nem, az ide nem tartozik. De az bizonyos, hogy e választott hivatalban van annyi állami tartalom, mint bármely kinevezett községi eljáró állásában. Nagy tévedés a választásban akár az állami jelleg ellentétét látni általában, akár pedig különösen a kormányhatalmi szervezet egységének megrontóját.

Azon körülmény, hogy az állami önkormányzat tiszteletbeli hivatalnokai az önkormányzati közönség által választatnak. éppen nem »árt azok főnebb hangsúlyozott domináló állásának. Csakhogy a választást ne értelmezzük társadalmi, magánjogi megbízásnak, mint egykor az utasítással ellátott országgyűlési követeknél. A polgárok által az államjog körében történő választások nem az ő joguk, sőt nem is az ő tényök. Ők a nemzeti jogot gyakorolva, a nemzeti tényt alkotják meg. A társadalmi választásoknál egyik alany a másikra jogot, hatalmat átruház. Ez származékos hatáskörre és alárendelt orgánumra vezet. Az állami választásoknál nincs semmi átruházás, sőt különböző jogalanyok sincsenek, hanem csak egy jogalany: a nemzet, mint állam. Ennélfogva az állami választások nem több alany közt főnforgó jogviszonyok, hanem eszközei annak, hogy a nemzet mint államalany konstruáltas-

¹⁾ I. m. I. k. 177. lapon.

sék. A választott államhivatalnoknak joga épp oly kevésbé származékos jog mint a modern nemzetképviselőté, ennél fogva a választók irányában nem is vezethet alárendeltségre, kivéve kerülő úton, a fizetés által; de itt tiszteletbeli hivatalnokokról van szó. Hogy a tiszteletbeli államhivatal az önkormányzati közönséggel egy ethikai egyéniséggé legyen és állandóan ilyen maradjon, a nobile officiumot teljesítő államhivatalnokoknak oly számarányban kell lenni körülbelül, mint az angol megyében a békebírák. Ha kevesen vannak, nem képesek az államot a népélettel összekötni. A politikában nem áll az, hogy a mit kevesen elvégezhetnek, azt ne tegyék sokan. Sőt ellenkezőleg, annyinak kell részt venni abban, hogy az valóban a nemzet tette legyen. Hisz egy ember is alkothatja jó törvényt, de hogy a törvény a nemzet alkotása legyen, ahhoz a polgárok millióit átkaroló parlamenti szerkezet szükséges. Így van a dolog a közigazgatásban is. A népélet közigazgatásilag activ csak számos néporganum által lehet. S ezekben is csak akkor, ha a választások gyakrabban, pl. három évenként, ismétlődnek.

Ma a közigazgatás szaktudomány. Ennél fogva az állami önkormányzat ingyenes hivatalnoka mellé élethivatásos, fizetéses hivatalnokot kell adni, hogy az utóbbi a közigazgatási ügyeket földolgozva, amant véleményével szakszerűen támogassa.

A francia közigazgatási jogtudomány háromféle államhivatalnokokat különböztet meg: *a)* autoritás, a kik döntenek, parancsolnak, *b)* employés, a kik az ügyeket a döntésre előkészítik, *c)* agents, a kik a parancsot végrehajtják.

Ezen kategóriákkal operálva, azt mondhatjuk, hogy az employé szerepe teljesen az élethivatásos, fizetéses bureaui elemre ruházandó, az autorité kizárólag ingyenes államhivatal (néporganum) legyen, az agent teendői a mai viszonyok mellett túlnyomólag fizetéses orgánumok által teljesítendő, de kívánatos, hogy ezek mellett tiszteletbeliek is alkalmaztassanak.

Míg a régi angol selfgovernmentben a bureaui elem nagyon is fejletlen maradt, addig Poroszországban részint mint elnökség (pl. a Landrath a Kreisasschussban), részint mint a per majora capitum határozó önkormányzati collegiumok egyenlő jogú szavazó tagja (Provinzialrath, Bezirksasschuss) messze túlterjeszkedett a fönt jelelt korlátokon.

Ennek a véleményező, referáló fizetéses, bureaui elemnek országosan egységes igazgatása a kormány kezében összpontosítandó. Ezek kormányhivatalnokok, nem tartoznak az önkormányzathoz, hanem ezt csak külsőleg támogatják, a kormány által kinevezendők, és czélszerűség szerint az egész országban bárhol alkalmazandók. Ma talán már szót vesztegetni is fölösleges annak bizonyítgatására, hogy az életbivatásos államhivatalra a választás nem alkalmazható. Nincs veszélyesebb, mint a polgárokat arra szoktatni, hogy kenyérpályákat osztogassanak az államban, mert utoljára magát az államot is egy nagy kenyérkereseti intézménynek tekintik. Hová vihet ez az irány, arra nézve elrettentő például szolgálhat az amerikai spoils-system, és a hivatalok rotatiója. Ruházzanak át a polgárok kötelességet, a mi ethikailag emel, de ne rendelkezzenek sok ezer család kenyéréről, a mi az élethivatásos hivatalt magánérdekeknek szolgáltatja ki, irigykedésre, áskálódásra vezet. ¹⁾

A kormány által országosan igazgatott bureaui elemnek még az a nagy előnye is van, hogy az állami önkormányzatot kiemeli elszigeteltségéből, ápolja az államigazgatás gondolat-, akarat- és cselekvényegységét, a nélkül, hogy mint puszta véleményező factor, árthatna akár a helyi viszonyok tekintetbe vételének, akár az önkormányzat függetlenségének. A bírói függetlenségnek sem árt a kormány által kinevezett s a bíró mellé adott szakértő.

Az élethivatásos hivatalnak gazdasági alapja a fizetés. Az ingyenes államhivatal gazdasági alapjáról a népelet természetes fejlődése gondoskodik. A középkorban csak a földbirtok adott független állást. Csakugyan ezen alapon fejlődött ki a magyar és angol önkormányzat, a mit nagy tévedés feudalismusnak mondani, mert nem az állami jogok lettek abban birtokjogokká, hanem épp megfordítva, a birtok vitezett államszolgálatba.

Ije bármily fényes szerepet játszott a magyar és angol földbirtok az állami önkormányzat történetében, ezen állásponton többé nem maradhatunk. A nemzetgazdaság mai tel-

¹⁾ Mikor *Montesquieu* a hivatalnokválasztást magasztalta, akkor a hivatal mint polgári kötelesség lebegett előtte, nem pedig mint életpálya.

jesebb kifejlődése folytán, mind a bárom termelési tényezőt: a természetet, a tőkét s az emberi munkát az állami önkormányzat gazdasági alapjává kell tenni, mert mind a bárom képes önálló társadalmi állást biztosítani. Minél inkább sikerül ezen tényezőket, mint az állam helyi önkormányzatának alapjait. organicus egységbe foglalni, annál inkább útját szegjük a társadalmi érdekek egyoldalú közigazgatási befolyásának. Minden élethivatási körben folyni kell az államképző lélektani processusnak. mely az embert a társadalmi érdekharcz fölé emelve, igazi állami lénynévé, egész emberré teszi.

A földbirtokost, főleg a középkorban, mikor a gazdasági szenvedélyek még aludtak, könnyű volt ingyenes államszolgálatba vinni. Sokkal nehezebb erre bírni korunkban a tőkét és munkát. De ha nem akarjuk, hogy a modern nemzetállam áldozatul essék az anarchiának, akkor kényszeríteniünk kell az embereket arra, hogy valahára megértsék, hogy az idő nemcsak pénz. hanem a nemzet is. mert ha nincs időnk a nemzet állami munkájának teljesítésére, akkor a nemzet mint állam nem is folytathat életet. *Rousseau* több. mint száz év előtt fölajdult, hogy vannak természettudásaink, mérnökeink, vegyészeink, csillagászaink, költőink, zenészeink, festőink, de polgáraink nincsenek, vagy ha volnának is még itt-ott, elhagyott vidékeken, nyomorultan és megvetve vesznek el.¹⁾

Ma, az ú. n. állampolgári szervezet korában, ismét kérdezhetjük: vannak-e még állampolgárok: vagy talán már maga az állam is csak egy részvénytársulat? Annyi bizonyos, hogy a kinek nincs ideje ingyenes állami munkára, az nem is állampolgár.

Az ingyenes államhivatal és a corporatív önkormányzatnak egymáshoz való viszonya röviden a következő:

Az állami önkormányzat súlypontja nem a corporatív alakba, hanem az ingyenes államhivatalba helyezendő. A corporatív önkormányzat (pl. megyei közgyűlés) teendői következők: *a)* önkormányzati költségvetés és számadás, *b)* statutumalkotás, *c)* ingyenes államhivatalnokok választása, *cl)* saját területén a közigazgatás ellenőrzése, *e)* az administration consultative gyakorlása.

¹⁾ Discours sur les sciences et les arts. Seconde partie.

Ellenben az önkormányzati testnek egész kormányzása, minden az önkormányzat körébe tartozó concret döntés, különösen a közigazgatási bíraskodás önkormányzati gyakorlása, az alsóbb önkormányzati hivatalnokok kinevezése és fegyelmi ügye a nobile officiumot teljesítő államhivatalnokok körébe tartozik. E hivatalnokok vagy egyenkint kormányozzák a megyét, vagy kisebb-nagyobb, vagy egyetemes gyűléseikben, mindenütt a fizetéses, szakszerű bureaui elem támogatása mellett.

Az activ államigazgatás tehát egészen a tiszteletbeli államhivatal föladata. A corporativ önkormányzat azt sem mint közgyűlés nem gyakorolja, sem bizottságai, sem *saját* hivatalnokai által. Vannak a corporativ önkormányzatnak ily saját hivatalnokai (iktató, kiadó, számvevő), valamint a tanácskozást előkészítő bizottságai is, de ezek a megyét és községet nem kormányozzák.

Az állami önkormányzat ingyenes hivatalnokai közvetlenül a kormány rendelkezése alatt állva kormányozzák a megyét és községet. Aem a corporativ önkormányzat utján, hanem közvetlenül a ministeriumtól kapnak rendeleteket és utasításokat, a melyek azonban a corporativ alakzattal is közlendők. Egy szóval, az állami önkormányzat ingyenes hivatala jogilag úgy alá van rendelve a kormánynak, mint akár a francia préfet, de tényleg sokkal függetlenebb, éppen mivel ingyenes.

E szervezeti elvek valószínűleg ellentétésekkel fognak találkozni. De soha sem szabad felednünk, hogy itt nem egy önmagában befejezett és magában megálló *társadalmi* önkormányzati testről van szó. Az *állami* önkormányzat megszűnik állami lenni, ha az magában megáll és befejezett. A corporativ önkormányzat és ingyenes államhivatal tehát ethikailag összekapcsolandó, de ez a dualistikus szervezet teljesen befejezett egységgé csak az egész államot képviselő kormány által lehet. Ettől az elvtől eltérve, társadalmi önkormányzatot szervezünk az államban. Igaz, hogy a régi magyar megyei önkormányzat más elven nyugodott. Csakhogy abban a félig öntudatos korban nem vonták az emberek a szervezetben rejlő

elvnek consequentiáit, s a társadalmi egoismus sem fenyegette az államot vízözönnel. A magyar megye nem volt oly tökéletes szervezet, mint az angol Selfgovernment, de eredménye épp oly jeles volt. mert közszellemben kezeltett. A régi angol önkormányzat a kifejtett szervezeti elmélettől főleg a corporativ alakzat hiánya által különbözik, az újabb (1888) viszont éppen azért, hogy túlsúlyt ad a megyei tanácsnak (a corporativ alaknak) az ingyenes államhivatal fölött.

Itt egy megjegyzés teendő, a mely tulajdonképen az állami önkormányzat fogalmára vonatkozik, de csak a szervezettel kapcsolatban érthető. Gyakran a nobile officiumot azonosítják az állami önkormányzattal. Ha ez csak olyféle mondas, mint pl. az, hogy a tiszta levegő maga az egészség, akkor nincs ellene kifogás. De fogalmi azonosság a kettő közt nincs. Ingyenes államszolgálat és ingyenes államhivatal van az állami önkormányzaton kívül is. Viszont fogalmilag a fizetéses orgánus sincs kizárva az állami önkormányzattól. De ez nem csökkenti az ingyenes államhivatal szervezeti jelentőségét az önkormányzatban.

Dr. O. von Sarwey az ingyenes államhivatalt az önkormányzattal fogalmilag azonosítva, az egész állami organismust egyoldalúan és csonkán construálja. Szerinte a tiszteletbeli hivatal és a bureaui elem az egész államot átkaroló megkülönböztetés (eine durchgreifende, das Gesamtleben des Staats mitbestimmende Unterscheidung).¹⁾ — Hogy ez a megkülönböztetés logikailag nem szabatos és nem kimerítő, azt bizonyítja a fizetéses parlamenti minister, a ki se nem bureaumaticus. se nem tiszteletbeli, se nem önkormányzati hivatalnok. Kimerítő. azaz: mind a három hatalmi ágnek minden alakzatát és fokozatát átkaroló megkülönböztetés a bureaui elem és a néporganum. *Sarwey*-nél is a logikai fölosztás egyik ága a bureaui elem. de annak másik ága. az ingyenes hivatal, sokkal szűkebb. mint a néporganum. Kincs oly állami orgánus, a melyre a bureaui hivatalnok és a néporganum kategóriája fogalmilag, sőt világtörténetileg alkalmazást ne nyerne, és

¹⁾ Das Staatsrecht des Königreichs Württemberg. 1883. XI. kötet, 259. lapon.

pedig mindig kimerítően. Minden bíró vagy hivatalnokbíró. vagy népbíró. Láttunk bureaukratikus (azaz a népélettől külön vált) hadsereget, de láttuk azt is, hogy az állam a maga katonai szervezetében is egy volt a néppel. A parlamenti minister, és az észak-amerikai Egyesült-Államok elnöke néporganum, viszont az absolut fejedelem minisztere bureaukratikus hivatalnok. Ugyancsak Észak-Amerikában az időről-időre ezenként kisöpört hivatalnokok,¹⁾ bár fizetősök van. éppen nem mondhatók bureaui elemnek, inkább a néporganum torzképei, de mint ilyenek is logikailag *Sarwey* ellen bizonyítanak. Végűi a néporganum és a bureaui elem kimerítő megkülönböztetése alkalmazható még a parlamentre is, a melyet ugyan kiváló értelemben néporganumnak szoktunk tekinteni s méltán, de éppen nincs kizárva a lehetőség, hogy egy parlament az élethivatásos hivatal bureaukraticus jellegét öltse magára, sőt korunkban ez a lehetőség majdnem fenyegető veszélylyé lett.

Az állami önkormányzat ingyenes hivatalnoka közvetten (nem közvetett) államhivatalnok. Ez a mondottakból következik. Csak államigazgatás van és magánigazgatás. Tehát csak államigazgatási és magánigazgatási hivatalnok lehetséges. Az államigazgatási hivatalnok tisztán állami jelleggel bír, akár a központi kormány szervezetben alkalmaztassák, akár az államnak helyi működésében. Az angol békebíró állása épp úgy teljes mértékben állami, mint az angol minisztere. Az állami önkormányzatban nincs semmi egyéb, mint állam, tehát annak hivatalnoka sem lehet egyéb, mint államhivatalnok. És pedig közvetten hivatalnoka az államnak, mert maga a közigazgatási önkormányzat is nem helyi képviselője vagy megbízottja az államnak, hanem maga az állam. Az államnak helyi élete úgy közvetten, mint annak egyetemes országos élete. Általában az állam egész belső szervezete lényegileg közvetten mindenütt. A személyes lét a maga belső életében nem is lehet más. A parlament nem képviseli, hanem vezeti a nemzeti gondolat és akarat fejlődést az összes polgárookban. Valamint az egyes ember belső életét nem lehet képviselni, úgy az

¹⁾ Earl Grey — Graf Leo Thun: Die parlament. Regierungsform. 1863. 158. I. és Dupriez, i. m. II. köt. 127. és köv. 11.

államét sem. A kik azt tanítják, hogy a közigazgatási önkormányzat hivatalnokai ugyan közhivatalnok, de nem állami, azok azt föltételezik, hogy az állam és magánélet közt még van egy harmadik vidék, a mely nyilvánjellegű, mint az állam, de mégsem az állam. Ez az államnak beolvasztását jelenti egy magasabb kategóriába (teszem, *Bahr* Rechtsstaatja szerint a Genossenschaftba), mert miként lehet valaki köz —, de nem államhivatalnok, ha csak nincs egy magasabb gyűjtő fogalom, a melyben az állam, a közigazgatási önkormányzat és péld. egy fogyasztási szövetkezet egészen egy lábön állnak. A kik viszont a közigazgatási önkormányzat hivatalnokát államhivatalnoknak tartják ugyan, de csak közvetett értelemben, azok épp úgy mondhatnák, hogy a gondolkodás közvetett emberi működés, a szem közvetett emberi orgánus.

Az állami önkormányzat ingyenes hivatalának állami jellegűnek kell lenni nemcsak a jogász logika szerint, hanem ethikai tartalma által is. Ezt csak oly szervezet eszközölheti, a mely az önkormányzatban minden gondolatot folytonosan az államra irányoz; és pedig az igazi államra, nem valami patrimonialis magánhatalomra. Hogy a porosz Gutsvorsteher e kelléknek meg nem felel, az kézzel fogható. A Gutsbezirkben folytathat életet a feudális állam, de soha a nemzet mint activ államalak.

Az önkormányzat állami szervezetének kifejtett elveit a részletes kivételben az önkormányzati egyéniséghez kell alkalmazni. Megye és megye közt is nagy és sokféle különbség van. Még inkább község és község közt a kis falutól a világvárosig. A jelentékenyebb városok a megyével egyenlő rangra emelkedők. Sőt Poroszországban Berlin mint 13-ik tartomány szerepel. Mindazáltal a városoknak önálló törvényhatóságra emelésében nem kell nagyon pazarul eljárni; mert így a megyét minden városi elemtől megfosztanók. Egy pusztán falusi elemekből alkotott megye a modern népéletet nagyon egyoldalúan a modern államtól elmaradva tüntetné föl. s városi impulsus hiányában stagnatioba esnék.¹⁾ Viszont a kisebb város is

¹⁾ Dr. *Hermann Schulze*, Das preussische Staatsrecht. 1877. és 78. lap.

a megye kiegészítésére szorul. Az államigazgatás egysége végett is erőteljesen alkotott középhatóságok szükségesek, hogy a fölsőbb rendelet támpontot nyerjen és mintegy lélekzetet vegyen, mielőtt a legalsóbb orgánusok által végrehajthatnók.

Korunkban a népélet súlypontja mindinkább a városokba költözik. S épp a városban volt eddig az önkormányzat állami jellege leghalványabb. Általában minden községnek nagy hajlama van arra, hogy állam legyen kicsinyben. A *saját* ügy sohasem volt oly erős a megyében, mint a községben. Ki hallott valaha megyei polgárokról? De városi polgárokról még ma is beszélnek. Sőt van városi polgári öntudat és önértet. Sokan ezt mint a helyi kapcsolatok erőteljes nyilvánulását örömmel látják. Csakhogy a helyi kapcsolatok az állampolgárnak kell betölteni. A particularis polgárság mindig az állampolgárság csorbításával jár. Az állami önkormányzatot nem városi polgárok gyakorolják, hanem állampolgárok. A városoknak ezen nem a modern államba való particularismust csak az ingyenes államhivatal győzi le, melynek tehát az önkormányzat corporatív alakja fölött városban még nagyobb túlsúlyt kell biztosítani, mint megyében, mert a corporatív alak magában még ápolja is a particularis polgárság szellemét.

Az állami önkormányzat szervezetében legveszedelmesebb az abstract egyenlőség s az egyéni jellegre nem tekintő sablonszerűség. Ilyen a francia községi szervezet, a mely a községek közt nem kategorizál, magasabb és alacsonyabb szervezetű, szélesebb és szűkebb jogkörrel bíró községek közt különbséget nem tesz.¹⁾ Sőt a francia szenvedély, mindent egyformává tenni, annyira ment, hogy 1884. óta csak egy lista van, a mely szerint az országos, a megyei, a járási és a községi képviselők választatnak.²⁾

Az állami önkormányzat szervezésének során nem szabad abból kiindulni, mintha az önkormányzati szabadság az önkormányzat alanyának vele született, ősi eredeti joga lenne, a mely tehát egyformán volna megállapítandó. Ilyen jogai csak

¹⁾ M. Dr. Lukács György, A francia közigazgatás szervezete. 18B4. 55. lap. Csak Paris és Lyonnak van külön szervezete.

²⁾ Batbie, i. m. III. k. 312. 1.

az államnak és az embernek vannak. Az állam akár nagy, akár kicsiny, valamennyi egyformán souverain. S az ember is_T mint ilyen, egyforma eredeti jogokkal bír. De az állami önkormányzat csak létalakja az államnak. Az állam úgy szervezi magát az önkormányzatban, a mint jónak látja. Bízhatja ezen szervezést az általa megállapított korlátokon belől magára az önkormányzati testre. De midőn az önkormányzati test maga magát szervezi, az is közvetlen állami tett. Az önkormányzat által gazdagabbá, intensivebbé akarjuk tenni az államéletet; míg a francziák, midőn az önkormányzat egyenlő alapjából indulnak ki, szegényebbé teszik az államot, mert ezen önkormányzati alapjogokat az államból tördelik le. Kétségbeejtő egy politika az, a mely az általános szavazatban előbb fölosztja az államot a polgárok közt, s azután az önkormányzati alapjogokban még egyszer fölosztja azt az önkormányzati corporatiók között. Minden politikai jog a nemzetnek mint activ államalanyinak joga. Ennélfogva akár egyesre, akár corporatióra oly terjedelemben kell politikai jogot ruházni, a milyent a nemzetnek activ államalanyjá váló szervezése kíván. Más mérték a politikai jogok megállapítására nézve nem létezik. Ez a mérték alkalmazandó az állami önkormányzat szervezésénél is.

Lehet, hogy egy állami önkormányzati test egészen külön szervezetet igényel. Ezt világvárosokra nézve a törvényhozások is elismerik, de előfordulhat másutt is. Midőn azonban hangsúlyozzuk, hogy az állam mindenütt a concret viszonyok szerint szervezkedik önkormányzatilag, ezalatt éppen nem értünk érdekek szerint való szervezetet. A legveszélyesebb a gazdagok és szegények ellentétét az állami szervezetbe bevinni. Ilyen Poroszországban még a falusi községben is alkalmazott Dreiklassensystem. Ellenben nagy befolyás biztosítandó a szellemi kitűnőségeknek az egész államszervezetben, s az állam helyi életében is. Ok aczélozzák meg a nemzeti öntudatot a kevésbé műveltekben, ő bennük van a szabadságnak és haladásnak ereje. A szellemi javak nem szülnék érdekellentéteket, sőt inkább a nemzetek és az emberiség egységét mozdítják elő. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy minden önkormányzati testet akként kell szervezni, hogy annak állami jó tulaj-

donságai kifejlődjenek, államtalan vagy államellenes sajátságai pedig megzaboláztassanak.

Említendő itt még a közigazgatási bíraskodásnak önkormányzati szervezete. Az állami önkormányzat keretén belül a közigazgatási bíraskodás háromféleképpen szervezhető: *a)* vagy egészen külön orgánumot adunk neki, tehát olyant, a mely az önkormányzat elvére van alapítva, de a közigazgatási bíraskodáson kívül egyéb hatáskörrel nem bír, *b)* vagy oly önkormányzati orgánumra bízuk azt, a mely egyúttal activ közigazgatással foglalkozik, *c)* vagy olyanra, a mely az önkormányzatban az akaratképző, tanácskozó functiót (administration consultative, délibérante) teljesíti.

Ezek közül egyedül az a szervezési mód felel meg a közigazgatási bíraskodás lényegének, mely azt az activ közigazgatással köti össze, mert csak így érhetjük el a nagyszerű célt, hogy a közigazgatásban a bírói módszer alkalmazása által az állam ethikailag teljes kifejlődésre jusson.

Miután a közigazgatási bíraskodást még az állami önkormányzat hatásköréről szólva érinteni fogom, itt a szervezet szempontjából csak azt jegyzem meg, hogy úgy az angol self-governmentben mint a porosz önkormányzatban is a közigazgatási bíraskodás az activ közigazgatással van összekötve. Említésre méltó, hogy Poroszországban 1883-ig csak első instantián (a Kreisauerschussban) volt összekötve az activ államigazgatás a közigazgatási bíraskodással, másodfokúlag pedig egy különbíróóság működött, a mely activ közigazgatással nem foglalkozott. 1883 óta azonban a Bezirksauerschussban önkormányzatilag van összekötve az activ közigazgatás a közigazgatási bíraskodással a második instantián is. *Gneist* befolyásán kívül bizonynyal a Kreisauerschuss körében szerzett tapasztalás is közreműködött abban, hogy a porosz törvényhozás az activ közigazgatásnak és közigazgatási bíraskodásnak összekötésében egy lépéssel tovább ment.

Franciaországban a közigazgatási bíraskodásnak az activ közigazgatással való összekötését az *önkormányzat* keretén belül csak azon néhány ügyre nézve találjuk, a melyekben a maire gyakorol közigazgatási bíraskodást. Bármily követésre méltó példája ez annak a szervezeti elvnek, hogy a közigazga-

iási bíraskodás gyökereit a községben kell elágaztatni, ha annak teljes ethikai hatását akarjuk látni, mégis magában véve annyi, mint ha erdő helyett egy fát ültetünk a sivatag közepére. Találkozunk ugyan ezen kívül is a francia közigazgatási jogban az *activ* közigazgatásnak és a közigazgatási bíraskodásnak összekötésével, de az önkormányzat keretén kívül. Így a minis-terium, a *préfet* és *sous-préfet* közigazgatási bírói hatásköré-
ben. Általán a francia közigazgatási jog arra látszik hajolni, hogy a közigazgatási bíraskodás az *administration consultative*-vel legyen összekötve.¹⁾

¹⁾ *Batbie* i. m. VII. köt. 418—459. lap. E szervezet bírálata és reformtervek: *Hauriou* i. m. 684. lap. Az utóbb nevezett író a rendes törvényszékeket is hajlandó a közigazgatási bíraskodásba belevonni, a mi a francia közig, jognak a forradalom óta követett irányával erősen ellenkezik.

Az állami önkormányzat hatásköre.

Itt az állami önkormányzat hatáskörének vezérelveiről lehet csak szó. Egészen másképp kell megállapítani az állami önkormányzat hatáskörét, mint a társadalmi önkormányzatét.

A társadalmi önkormányzat alanya az állammal szemben külön jogalany; a társadalmi önkormányzat hatásköre az állami hatáskörrel szemben önálló jogkör. Mikor tehát a társadalmi önkormányzat hatáskörét megállapítom az állammal szemben, akkor két jogalany és két jogkör közt főnforgó külső viszonyokat, az enyim és tied kérdését rendezem.

Vizont az állami önkormányzat alanya az állammal szemben *nem* külön jogalany. Az állami önkormányzat hatásköre az állami hatáskörrel szemben *nem* önálló jogkör. Az állami önkormányzat hatáskörét tehát *nem* is az állammal szemben állapítom meg, hanem inkább magát az államot szervezem ebben a hatáskörben. Itt tehát nincs is szó két alanynak és két jogkörnek külső viszonyáról, hanem egy alanynak, tudniillik a nemzetnek, mint *activ* államalanyának, belső közjogi és ethikai szervezéséről. Ennélfogva az állami önkormányzat hatásköre sohasem lehet az enyim és tied kérdésévé, mert ugyanazon egy alanynak belső életében e kérdés elő nem fordulhat.

A mondottakból következik, hogy a társadalmi önkormányzat hatásköre *anyagilag* megállapítandó, vagyis megállapítandók az abba tartozó ügyek. Így egy urodalom kormányzása és igazgatása egészen azon *physikai* vagy *jogi* személyt illeti, a kié az urodalom; vizont ennek területén a *közbiztonság* fentartása, vagy a *gondoskodás* arra nézve, hogy ott a

közegészségügyi törvény alkalmaztassák, egészen az állami hatáskör földata. Az állami önkormányzat hatásköre nem így állapítandó meg. *Állami önkormányzati ügyek nincsenek,, hanem az államigazgatási ügyek túlnyomó részének van önkormányzati oldala.* Ezeket az ügyeket tehát mind a központosítás. mind az önkormányzat szempontjából államigazgatásilag föl kell munkálni. Ennélfogva az államigazgatás két alakja: a kormány és az önkormányzat nem foglalkozik különböző tárgyakkal, hanem ugyanazon tárgyakra nézve, de különböző módon érvényesítik azok az állameszmét és államérdeket. Ezen *alaki* megállapítása a központi és a localis államigazgatás hatásköreinek gyakran összeesik a kormányzás és igazgatás kategóriáival. Vagyis a központi államigazgatás (a ministerium) kormányozza a közigazgatási ügyet, a vidéki államigazgatás (megye, község) adminisztrálja azt. Mindazáltal ezt föltétlenül állítani nem lehet, mert vannak administratív teendők is, a melyek a kormányra bízandók, illetőleg a vidéken működő kormányközegekre.')

Igaz, hogy az államigazgatásnak anyagi fölosztása a kormány és az önkormányzat közt, egyszerű, átlátszó szervezek míg viszont bármely ügykör centralistikus és önkormányzati oldalának szervezése complicált, egyszerre nem codificálható, folytonos fejlődésben levő. De ilyen az élet is. A természet alkotásai annál complicáltabbak, minél magasabb fejlődési fokon állnak. Nagyon könnyű volna szervezni az államot, ha annak szervezése csak az enyim és tied körvonalozásából állana.

A kormány és önkormányzat hatásköreinek anyagi szétválasztása nem elszigetelt jelenség a tudományban. Csak egy láncszem a magánjogias széttagolásban. Így *Stein* az államfőt és a szorosabb értelemben vett kormányt szétválasztva, a legfontosabb dolgokat kiszolgáltatja a személyes hatalomnak. Szó van a kormányzás és az administratio elkülönítéséről magában a kormányrendszer körében is, a minek előképét tévesen látják többen az angol rendszerben, mert Angliában a legmagasabb kormányzásból szinte észrevehetetlen és sehol ketté nem sza-

1) *Kantz Gyula*, A politikai tudomány kézikönyve, 1877. 339. lap. jegyzet.

kított átmenet van az adminisztrációra. Nyilvánul a magánjogias széttagolás a hatalmi ágak elválasztásában is, a megnyílni az minden áron megvalósítandó elv gyanánt hirdetik. Egyik legveszélyesebb symptomája ennek az iránynak a közigazgatási bíraskodásnak elkülönítése a közigazgatástól. És végül a kormánytól anyagilag elkülönített jogkört nyer az önkormányzat s mint önálló hatalmi ág a Tribunal des conllits oltalma alá kerül.

E magánjogási széttagolással szemben az állami önkormányzati hatáskör, mint az egységes államigazgatási hatáskörnek kiegészítő része tüntetendő föl, ennél fogva a kormány és önkormányzat közt fölmerült illetőségi kérdések az államigazgatás keretén belül intézendők el, természetesen bírói módszer szerint contradictorius eljárásban.

A kifejtett elvek alkalmazandók a kormánynak az állami önkormányzat fölött és a fölsőbbfokú állami önkormányzatnak az alsóbb fölött (pl. megyének a község fölött) gyakorlandó fölügyeletére.¹⁾

Először is kerülöm azt a kifejezést: »állami fölügyelet az önkormányzat fölött«; mert e kifejezés az államot és az önkormányzatot, mint két külön alanyt, föltételezi, a melyek közül az egyik fölügyel a másikra. Amde az állami önkormányzat maga az állam, s midőn arra az állam fölügyel, akkor önmagát ellenőrzi, és gyakorolja ezen ellenörködést nem csak egyetemes országos alakban a kormány által, hanem önkormányzatilag is. »Az állam fölügyelete az önkormányzat fölött« csak akkor szabatos kifejezés, ha ezen fölügyelet tárgya alatt a társadalmi önkormányzatnak valamely alakját értjük, tehát az államtól különböző, de annak alárendelt alanyt.

Ha az állami önkormányzat hatáskörét, mint a kormánytól anyagilag különválasztott jogkört állapítjuk meg, akkor az arra vonatkozó fölügyeletet is kiforgatjuk lényegéből és olyanformává teszszük, milyen a magánosok fölött gyakorolt állami fölügyelet, vagyis negatív szerepre szorítjuk; mert saját jog-

¹⁾ Utalok e tárgyat illetőleg *dr. Bényi Józsefnek*: »A helyi önkormányzat és a fölötte gyakorolt állami fölügyelet« című jeles értekezésére.

körén belül ki-ki tesz a mit akar, csak a jogkör határát át ne lépje. A társadalmi önkormányzatra vonatkozó állami fölügyeletnek ily negatív szerepre szorítása teljesen indokolt is, de a legnagyobb fonákság az az állami önkormányzat tekintetében. Mégis csak különös lenne az, hogy az államnak ne legyen joga fölügyelni arra, hogy ő maga magát czélszerűen igazgatja-e a közigazgatási önkormányzatban. Ez annyi volna, mint ha az egyes embernek is csak negatív fölügyelete volna önmagára nézve; pl. arra szabad volna fölügyelnie, hogy lábai ne bitorolják a kezek funkcióját, de ha arra is kiterjesztené figyelmét, hová és merre viszik őt lábai, sőt e tekintetben még parancsolna is lábainak, akkor jogsértést követne el. Ily képtelenséget nem kellene alkalmazni arra a nagy emberre sem, a melyet államnak nevezünk.

Ha a közigazgatási önkormányzat jogkörét anyagilag állapítjuk meg, s ezzel szemben az államot negatív fölügyeletre korlátozzuk, akkor az önkormányzati határozatok ellen csak akkor lenne helye felebbezésnek, ha az önkormányzat az említett jogkört átlépné; e jogkörön belül viszont az souverain Tolna és tehetne a mit akar.

És csakugyan el van terjedve az a nézet, hogy a felebbezés megengedése az önkormányzat korlátozása, De ez a nézet a már annyiszor érintett fogalomzavarból ered, az állami és társadalmi önkormányzatnak egy határozatlan ködös alakká való összeolvasztásából. Bizonyos, hogy a társadalmi önkormányzat (pl. egy részvénytársulat önkormányzata) annál kevesebb, minél többször lehet ellene felebbezni az államhoz; mert itt a felebbezés a társadalmi jogkör tartalmát átviszi az állami jogkörbe. De az állami önkormányzatnak nincs az államtól külön jogköre, tehát a felebbezés azt nem is csökkentheti. S valamint egy az állami jogkör, úgy egy az állami munka is. Kormány és önkormányzat ezt az egységes állami munkát teljesíti. Tulajdonképen az állam, a nemzet teljesíti azt. Ha valaki egy értekezést ír és később azt fölülbírálja, ezt mindig ugyanazon én teszi ugyanazon műnek különböző phasisaiban. Az állami önkormányzat teljesen marad az, a mi, ha minden határozata ellen jogi és czélszerűségi szempontból felebbezni lehet is, mert hisz mindig ugyanaz a nemzet mint államaly

foglalkozik a dologgal, csakhogy más orgánumok által és másformákban, hogy műve minél tökéletesebb legyen. Ha a nemzet mint egyetemes államszervezet fölülbírálja azt, a mit particularis államszervezetben tett, az által az utóbbi szervezetben semmivel sem csökkent a nemzetnek activ államalanysága.

Sietek a mondottakra nézve megjegyezni, hogy azok *egyedül* az állami önkormányzati hatáskör lényegének megvilágítására szolgálnak. Egyáltalán nem akartam azt állítani, hogy az önkormányzattól való felelősség korlátlanága politikailag is helyes. Minél több ügynek végleges eldöntését bízhatjuk az államnak önkormányzati alakzataira (a megyére és községre), annál jobb. Mennyire terjed ez a lehetőség, azt csak a concret viszonyok tekintetbe vételével lehet megállapítani. Egy még ki nem próbált önkormányzati szervezet iránt vak bizalommal ne legyünk. A helyi érdekek és személyes viszonyok nagy részrehajlásra vezethetnek, sőt a legkiállhatatlanabb zsarnokságra. E veszélyt csak teljesen kiépített és contradictorius eljárás által tárgyilagosságra nevelt önkormányzat képes kiküldeni. De még ekkor is szükséges lesz egy távol álló és a helyi viszályoktól ment hatalomnak ellenőrködése.

Az állami önkormányzati hatáskör anyagi megállapításának legdivatosabb módja az, mely a helyi érdekeket említi azon hatáskör anyaga gyanánt. Nincs ennél képtelenebb tétel a politikában és nincs olyan sem, a melylyel gyakrabban találkozunk. A társadalomban nagy szerepet játszik a helyi érdek és itt van annak jogosultsága is. Az államigazgatásnak vannak országos ügyei, vannak helyi ügyei is, de helyi érdekei nincsenek és fogalmilag sem lehetnek. Ez egyformán áll az államigazgatás mindkét alakjára, a kormányra és önkormányzatra, mert mind a kettőben az államigazgatásnak az egészet átkaroló lényege van. Az államigazgatás a helyi ügyben is mindig az egésznek érdekét törekszik előmozdítani. Így az egész nemzet végett emeli a fővárost és a vidék culturális pontjait. Az állami önkormányzat megszűnnék »állami« lenni, ha a helyi ügyet helyi érdeké változtatná át; de megszűnnék egyszersmind modern közigazgatás lenni. A középkor helyi érdekek mozaikja volt, melyek egymással viszálykodhattak, de az egészszel, ennek fejletlensége miatt, nem igen jöhettek érdekellentétbe. Ma a

helyi érdek lehet egyszersmind az egésznek érdeke, de állhat azzal a legélesebb ellentétben is. Ép ez az ellentét szülte részben az államigazgatás és a magánigazgatás különválását. A modern államigazgatás tiszteletben tartja az egyéni szabadság védelme alatt álló helyi érdeket, de csak az egészért működik.

Az állami önkormányzatnak formailag teljesnek kell lenni. Az államigazgatás bárom formában működik; tanácskozik (admin, consultative), cselekszik (activ közigazgatás), és a közigazgatási bíraskodást gyakorolja. Az állami önkormányzat csak akkor mondható közigazgatásilag teljesnek, ha mindezen funkciókban részt vesz.

Az állami önkormányzatnak ezen közigazgatási teljességéhez járul még egy alkotmányjogi attribútum, mert biztosítékul szolgál minden törvénytelen hatalom ellen. Igaz, hogy az önkormányzat legfőbb jelentősége akkor is megmaradna, ha alkotmányellenes kísérletek nem léteznének a világon, mert hisz önkormányzati szervezet nélkül a nemzetnek activ államalanyisága nem lehet teljes, ez pedig önmagának célja, mindazáltal az állami önkormányzatnak, mint alkotmánybiztosítéknak, jelentőségét sem szabad kicsinyleni.

Röviden szólni fogok tehát még az állami önkormányzatnak közigazgatási teljességéről (tanácskozó, activ igazgatási és közigi, bíraskodási funkciójáról) és alkotmány garantiai értékéről.

Az administration consultative az önkormányzati akaratképzéssel szokott együtt járni, de mint tanácskozás és véleményadás, már magában is fontos. A jól szervezett önkormányzati rendszer véleménye fölér egy tapasztalásban gazdag, független állású államtanács véleményével, és ment azon hátrányoktól, a melyek miatt az államtanácsot a parlamenti kormányrendszerrel összeegyeztetni nem lehet.¹⁾ Az önkormányzati alakuló országos vélemény még az államtanácsnál is nagyobb súlyú, de ereje mint közvéleménynek van, míg az államtanács véleményénél a hivatalos forma lép előtérbe, hogy majd a ministerium elvi politikáját zavarja, majd annak felelősségét cök-

¹⁾ A francia példa alig szolgálhat e tétel czáfolatául.

ientse. Ezenkívül csak egy eset lehetséges még. hogy maga az államtanács lesz nullává.

Az állami önkormányzatot, mint tanácsadó orgánomot, nem kell összezavarni a helyi érdekképvislettel, mely szerint a megye vagy község választ országgyűlési követet és ezt utasítással is ellátja. Az önkormányzat, a mely alkotja a parlamentet (ennek bármelyik házát), mindig helyi érdeket visz oda. Viszont a mely önkormányzat véleményt ad a parlamentnek. az maga emelkedik ki a helyi érdekkörből. A ki parancsol (sic volo, sic jubeo) az akaratlanul is igen könnyen a saját magánérdekének szolgálatába áll, de a ki kapacitálni kénytelen, az bizonynyal eljut az államérek álláspontjára. Azért az önkormányzati rendszer, mint az administration consultative orgánuma, gyakoroljon befolyást a törvényhozási akaratnak alakulására, de sohasem lehet ezen akarat közjogi megállapítója és kifejezője, sem közvetve, sem közvetlenül. Ennélfogva, ha az országban levő összes megyei és községi önkormányzati Szervezet ellenkező véleményben volna a törvényhozásnak alkotmányos orgánumával, ez csak erkölcsi súlylyal bírna, és sem törvényalkotásnak közjogi akadályául nem szolgálhatna. sem közjogilag kötelező okot nem adna arra, hogy a képviselőház föloszlattassék és új választás elrendeltessék.

Az önkormányzati véleményadás a kormányrendelet törvényességére is kiterjed, s a corporativ alakzat (pl. megyegyűlés) erre vonatkozó véleménye az állami önkormányzat ingyenes hivatalnokának útmutatásul, erkölcsi támogatásul szolgálhat, de annak önálló kötelességét és önálló felelősségét éppen nem absorbeálja. Ennélfogva, ha a corporativ önkormányzat hallgat, vagy törvényesnek mond egy törvénytelen rendeletet, azért az önkormányzati államhivatalnoknak még sem szabad azt végrehajtani,¹⁾ s ha teszi, azért felelős. És viszont ha a corporativ önkormányzat törvénytelennek mond egy törvényes rendeletet, azt mégis végre kell hajtania, mert ő nem a corporativ alakzat közege, hanem az államnak bár helyi, de közvetlen orgánuma. Ki-ki feleljen magáért.

¹⁾ Föltéve természetesen, hogy a törvénytelenység minden kétséget kizáró módon megállapítható.

A törvényteleniséget törvényességgé senki a törvényhozón kívül át nem változtathatja. A corporativ önkormányzat törvényes státútumait, mint alkotmányyszerű közigazgatási jogot, a nobile officiumot gyakorló államhivatalnok köteles saját körében végrehajtani, de a törvénytelen státútumért felelős úgy az, a ki alkotja, mint az is, a ki azt végrehajtja.

Míg az administration consultative-ben uralkodik a gondolat, addig az activ közigazgatásban uralkodik a tett.

Az activ közigazgatás lényegét az államigazgatási célok megvalósítására irányuló rendszeres cselekvőség teszi. A közigazgatási cselekvőség e rendszerének elemei: akaratelhatározások, concret ügyek eldöntése, intézkedések, rendeletek, tilalmak, kényszer. Azonban nem ezen elemekben egyenkint, hanem azoknak rendszeres egészében van az activ igazgatás lényege. Az administration consultative, sőt általán minden államhatalmi kör csak időnként működik (hivatalos órákban, ülés-szakokban), csak az activ államigazgatás az, a mely nem szorítkozik hivatalos időre, nem várja beavatkozást igénylő esetek fölmerülését, nem tesz különbséget éjjel és nappal között, hanem működik szakadatlanul, mint az emberben a vérlüktetés, az állam kezdetétől fogva annak utolsó napjáig. Az activ igazgatásban van az államigazgatásnak és különösen az állami önkormányzatnak is súlypontja. Ha mindent elveszünk az önkormányzattól, de meghagyjuk neki a nobile officium által teljesített activ igazgatást, akkor még van önkormányzat. Ellenben ha mindent megadunk az állami önkormányzatnak, véleménynyilvánítást, statutumalkotást, pénzügyet, hivatalnok-választást, de elveszszük tőle az activ államigazgatást, akkor, legalább a politikus szempontjából, nincs önkormányzat, mert az ingyenes állami munka ugyan nem teszi az állami önkormányzat fogalmát, de abban van ennek politikai súlypontja. Activ államigazgatás nélkül pedig nincs rendszeres állami munka, tehát hiányzik a nobile officium tartalma.

Az állami önkormányzat politikai megsemmisítése volna tehát az, ha az activ államigazgatást a kormány bureaukratikusság orgánumai teljesítenék, az önkormányzat pedig csak ellenőrizné ezek működését. Ily rendszer az állami önkormányzatot a tett erejétől fosztaná meg; gyakorlatból elméletté

változtatná azt, még pedig igen rossz elméletté, a mely össze volna téve hangzatos szavakból, sértett magánérdek bosznjából, s a tapasztalatlanság naiv követeléseiből. Tudjuk, hogy világbölcsék. kik a múlt században Franciaországban az abszolút rendszer miatt a közügyeket csak távolról szemlélhették, mily állításokat kockáztattak. Mit várhatunk a polgárok ezreitől, ha az activ közigazgatás gyakorlásának mérséklő befolyásától elszigetelt functióval ruházzuk föl őket. Az önkormányzat nem áll a kritika nagy szavaiból, hanem a mindennapi munka apró tetteiből. Lehetnek e tettek magukban véve jelentéktelen atomok, de a nemzet élő, öntudatos, ellenállásra képes szervezete éppen ilyen atomok millióiból áll. A ki edzeni akarja magát, annak magának is részt kell venni a tornában, és nem elég mások testgyakorlatait néznie és bírálgatnia. Ne feledjük, hogy a parlamenti szószerk hatalma tetterős önkormányzaton nyugszik. Az activ közigazgatást gyakorló angol és magyar megyék nagy erőt adtak az illető parlamenteknek, míg a centralizált országokban a nem található kamarák (chambres introuvables) keletkeztek. Méltatlan gúny az, a mely a parlamenteket »csevegő intézetnek« nevezi. De ilyenné lesznek akkor, ha előbb az önkormányzatot változtatjuk át cselekvő intézményből csevegő intézménynyé, mert akkor a parlament beszélhet, de szavának hatalma nem lesz. Arra kell nevelni az önkormányzatban a polgárokat, hogy első sorban önmagukat ellenőrizzék az activ igazgatás gyakorlásában, és ne csak mindig más szemében keressék a szálkát.

Az állami önkormányzat közigazgatási teljességéhez számítottuk a közigazgatási bíraskodást is. Itt ennek rendszeres dogmatikus kifejtése nem lehet föladatunk. Szorítkozunk tehát a nagyon vitás tárgynak az állami önkormányzattal való összefüggésére.

Az a kérdés, vájjon a közigazgatási bíraskodás lényegileg közigazgatás-e (a mely azonban bírói módszer szerint gyakoroltatik), vagy pedig bírói functio?

Az e kérdésre adott felelettől függ más nagyfontosságú kérdések egész sorának eldöntése. Így ha a közigazgatási bíraskodás bírói functio, akkor az nem tárgya a közigazgatási ön-

kormányzatnak; csak sértett alanyi jog esetében van helye; és általán csak jogászi kérdés, a melynek az állam etliikai fejlődéséhez semmi köze; éppen azért ebben az esetben a közigazgatási bírászkodás tárgykörét is elvileg, t. i. jogi elv alakjában kell megállapítani. Viszont ha a közigazgatási bírászkodás lényegileg nem egyéb, mint bírói módszer szerint eljáró közigazgatás, akkor az az állami önkormányzat legfontosabb főadatai közé tartozik, mert főleg az állam etliikai tartalmának kifejtésére szolgál, a mi csak önkormányzati szervezet mellett érhető el. Ebben az esetben nemcsak alanyi jogsértés esetében lehet annak helye, hanem bármely a közigazgatás keretén belől előforduló helytelen törvényalkalmazás kiigazítása végett, valamint a formál legalitás körén belől az *imperium* (mértékhatározás) igazságos gyakorlása végett is. Sőt *praerentiv* irányban, jogtalanság kikerülése végett, a közigazgatási ügy már kezdettől fogva bírói módszer szerint tárgyalható. Végül ha a közigazgatási bírászkodás nem egyéb, mint *contradictorius* alakzatba öltöztetett közigazgatás, akkor semmi alapja nincs annak, hogy a közigazgatási bírászkodás tárgyköre általános jogi elv által állapíttassák meg. Az állam a maga sonverain hatalmát oly formákban gyakorolja, a melyeneket alkalmazni jónak lát. Legmagasabb etliikai tökéletességét a közigazgatás terén minden esetre a *contradictorius* alakzatban a bírói módszer által éri el. Hogy azonban e módszer mely esetekben alkalmazható, azt az állam dönti el ezen esetek taxatív megállapítása által épp úgy, mint az egyes ember saját jogkörén belől meghatározhatja, hogy bizonyos eljárási módot mely esetekben kíván alkalmazni; míg viszont, mint említem, ha a közigazgatási bírászkodás a sértett alanyi jog orvoslására szolgáló bírói functio, akkor alkalmazásának általános jogelvnek kell lennie, mint pl. a tulajdon szentsége.

Részemről a közigazgatási bírászkodást lényegileg közigazgatásnak tartom, mert az ellenkező nézet sérti az állam sonverain jellegét, *Lindgren* egyenesen párvonalat húz egyfelől az inasa közt, a kire házának gondozását bízta, másfelől a közigazgatás közt.¹⁾ Ez legalább őszinte beszéd. Az igaz, hogy a

¹⁾ AV. E. v. *Lindgren*. Die Grundbegriffe (les Staatsrechts. Versuch emer juristischen Constmction des Staats und der Staatsgewalt, 1869.

jogeszme nem szorítkozik a formál legalitásra, hanem kiterjed oda is, a hol a közigazgatás a concret viszonyokat méltató belátás szerint jár el. E téren valóban jogi kötelessége a közigazgatási orgánumnak, hogy czélszerűen járjon el. Ennyiben a czélszerűség joggá lett. és pedig első sorban a közigazgatási orgánumot kötelező tárgyilagossá joggá. De azért nem fogadható el azon állítás, hogy ez a kötelező joggá lett czélszerűség egyértelmű a törvényszerűséggel.¹⁾ mert a jogeszme a formál legalitáson messze túlterjed. Épp oly kevésbé helyes tehát azon további állítása *Lindgrennek*, hogy a közigazgatás csak positiv jogot érvényesít, miként a bíróság, s hogy ennél fogva a közigazgatás és bíraskodás közt csak az a különbség, hogy az utóbbi kivételesen. t. i. jogi vita esetében jár el, míg az előbbi az állami akarat érvényesülésének rendes formája.²⁾ Midőn *Lindgren* a közigazgatási orgánumot még a formál legalitáson belől is alá rendeli a bírónak, akkor legalább megmutatja, mi a végső consequentiája annak a tételnek, hogy a közigazgatási bíraskodás lényegileg nem közigazgatás, hanem bírói functio, s ezzel betetőzi a jogászikiig konstruált államot, a mely azonban már nem állam, hanem csak »Annahme der Existenz eines anderweitigen Rechtssubjects im Menschen«. ³⁾ Milyen állam az. a melynek létre sylogismusokkal kell következtetni, miként olykor a csillagászok számaikból következtetnek egy még nem látható csillagra. Az ily államnak senki sem érzi melegét, fényét. Nem ily államért küzdöttek Spartában, Rómában és itt a magyar földön.

A közigazgatási bíraskodás bizonynyal hatalmas védője az egyéni jognak is, de első sorban az államért magáért van mint önczélért, hogy ezt mint erkölcsi világrendet tökélete-

10. lapun. E munka éles eszű bírálata: *Schwarcz Gyula*: »Elemente der Politik« című művében 17. lapon.

¹⁾ U. o. 15. lap. Zweckmässigkeit ist, sofern man darunter das die Verwaltungsbeamten bei ihren Handlungen leitende Prinzip versteht, ebenfalls gleichbedeutend mit Gesetzmässigkeit.

²⁾ U. o. 180—81. lapok. *Lindgren* e helyen az államhatalmi ágakra nézve is egészen sajátos tant hirdet, melyre azonban itt kiterjeszkedni nem lehet.

³⁾ U. o. 73. l.

sebbé tegye s hogy a justitia a nemzetijén constans et perpetua voluntas legyen. Mindez csak úgy érhető el, ha a köz-igazgatási bíraskodás szervezete a népeletet önkormányzatilag minél inkább áthatja.

Végül méltatnunk kell az állami önkormányzatot, mint alkotmánybiztosítékot. Hazánkban ma a százados alkotmánybástyát kicsinyleni. sőt gúnyolni szokás. A francziák viszont ily múlttal nem bíró département-jokat alkotmánybástyává tenni óhajtják. Az 1872. évi február 15-iki törvény arra az esetre, ha a kamarákat törvénytelen hatalom szétoszlatná, rendeli, hogy valamennyi département conseil général-ja összejön és két megbízottat választson, a kik a törvényes kormánynak és a kamaráknak az erőszak elől megmenekült tagjaival az alkotmányos rendet helyreállítani iparkodnak, időközben pedig a főhatalmat gyakorolják.¹⁾

Lehet-e bízni a Iranezia közjog ezen intézményében, az más kérdés; de a törekvés, önkormányzattal körülbástyázni az alkotmányt a legcentralistikusabb államban, minden esetre tanulságos.

A nemzeti szabadságnak alkotmányos rendje sehol sem oly erős, mint az önkormányzatban. Hatalmasak a nemzetek a tudomány- és művészetben, vagyis a szellemi munka által; hatalmasak az anyagi javakban, vagyis a gazdasági munka által; de leghatalmasabbak azon erkölcsi javakban, a melyek a polgárok állami munkája által fölhalmozódnak. Csak az szereti az államot, a ki annak ügyeivel foglalkozik. Miként a családban, úgy az önkormányzatban is az egyén a maga érdekeit ideális czéloknak rendeli alá. S miként a család traditioiban a nemzet él, úgy az önkormányzatében is. Ezt akár-melyik magyar megyének történetével be lehet bizonyítani. Korunk, a maga gazdasági egoismusában, a helyett, hogy a családi traditioik megőrzését demokratizálná, megveti azokat, mint sem a bőrzére nem vihető, sem munkabérré át nem változtatható dolgokat. Ugyanez az egoismus nagy veszedelemmel fenyegeti az állami önkormányzatot s ezzel az államnak ethikai jellegét. Tói mondja *Concha Győző*, hogy »az állam, mint

¹⁾ Batbie. i. ni. VIII. köt. 179. lapon.

erkölcsi viszony, teljesen csak önkormányzat mellett létezik«. ¹⁾ És ne feledjük, hogy semmi sem pusztul el könnyebben, mint erkölcsi tartalom nélkül való állam szabadsága.

Az állami önkormányzatban kifejlődött tetterő kiárad a társadalomra is, és ezt termékenyvé teszi, miként a Nikis írádása Egyiptom tereit. Így keletkezik a szabad társadalom mely önerejéből él, nem az állam gyámkodásából; és a mely csak igazságos vezetést vár az államtól, a többit maga teljesíti saját belső törvényei szerint. Az állami és társadalmi munkában megedzett polgárok a legnagyobb áldozatra készek az állam iránt. Viszont oly emberek, a kik a társadalomban legtöbbet várnak az államtól, a legkevesebb áldozatot hozzák az állam javára.

A *törvényes* engedelmisség írott malaszt marad, ha nincs kifejlett és régi gyakorlat által megerősödött önkormányzati rendszer. Minden bureaui elem *passiv* engedelmisségre hajlik, és semmit sem tart nagyobb szerencsétlenségnek, mint ha senki sem parancsol neki. ²⁾

A törvényes engedelmisség tekintetében jogi és politikai tévedésekkel találkozunk. Jogilag nem kimerítő formulázása a kérdésnek az, vajjon van-e *joga* a hivatalnoknak arra, hogy a törvénytelen rendeletnek ne engedelmeskedjék? Ily joga a hivatalnoknak csak akkor van, ha azt a törvény világosan kimondja. All ez a bírákra nézve általában; de a közigazgatásban csak kivételesen történhetik, pl. országgyűlésileg meg nem szavazott adók tekintetében. Ily esetekben a nem engedelmeskedő hivatalnok hivatalában marad. Ugyanez áll akkor is, ha a rendelet nem a törvényes formában adatott ki, mert ekkor az jogilag nem is létezik. Ezentúl a közigazgatásban a nem engedelmeskedés mint jog nem létezik, de igen mint *kötelesség*, mert föltétlenül min hm hivatalnoknak inkább le kell mondania, mint bármely törvény kétségtelen sértésében résztvenni. Nem törvénytárgyalási eltéréseket értek, hanem világos törvényteleniséget. A szóban forgó kérdésnek jogi tartalmát tehát nem pusztán a törvénytelen rendeletekkel szem-

¹⁾ Politika, 1895. 507. lap.

²⁾ B. *Eötvös*, Uralkodó eszmék, II. k.: 156. 1.

ben gyakorlott nem engedelmeskedés joga teszi, hanem még inkább ily esetben a lemondás kötelessége. Csak így lehet összhangzatba hozni a közigazgatási egységet és subordinatit a szigorú törvényszerűséggel. S ha némely államban maga a törvény mondja, hogy a törvénytelen felsőbb rendeletnek engedelmeskedő hivatalnok nem felelős,¹⁾ ezt a törvényszerűség öngyilkossági kísérletének tekinthetjük.

Politikailag is gyakran helytelen értelmezésben részesül a törvényes engedelmisség kérdése. Nincs arról szó, hogy a döntés az ügyeknek központosítást igénylő részére nézve is a középkori particularismus szellemében a vidéki hatóságokba tétessek át. Hisz már fönnebb említém, hogy itt nem törvénymagyarázatról van szó. Hol van a kérdésnek politikai súlypontja, azt mindenki láthatja a magyar és angol alkotmányküzdelmekből. Ha egy alkotmányos kormány kivételes hatalommal akarja megmenteni az államot, az önkormányzat hazafias és független hivatalnoka még mindig engedelmeskedik neki, és ily esetben a parlament is föl fogja menteni utólagosan a felelősség terhe alól az egész kormányzati organismust. De a hol az államszín kezdődik, ott kezdődik a passiv ellenállás is. Ezek mind nagyon is nyilvánvaló dolgok. Mily helyzetbe jutott volna III. Napóleon, ha a hírhedt deczember 2-án húszezer (angol értelemben vett) békebíró lemondása folytán közigazgatási orgánum nélkül marad vala? Másokkal helyettesíteni is nehéz lett volna őket, de a fődolog, hogy ama lemondó békebírók magukkal vitték volna a hivatal tekintélyét, erkölcsi erejét, sőt lehet mondani, magát az államot.

Midőn e dolgozatban az állami önkormányzatot világtörténeti lényege szerint, mint a classicus világ polgári erényének angol és magyar folytatását, rendszeresen föltüntetni iparkodtam, meglehet, hogy elhagyott oltárnál áldoztam, de egy bizonyos, hogy korunkban állatni önkormányzat nélkül nincs állami szabadság.

¹⁾ Württemberg, Szászország és Hessenbeu a hivatalnok köteles a törvénytelen rendeletnek is engedelmeskedni. *Loening* i. m. 122 23.1.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés.....	3
Az állami önkormányzat fogalma.....	15
Az állami önkormányzat szervezete.....	39
Az állami önkormányzat hatásköre.....	57